

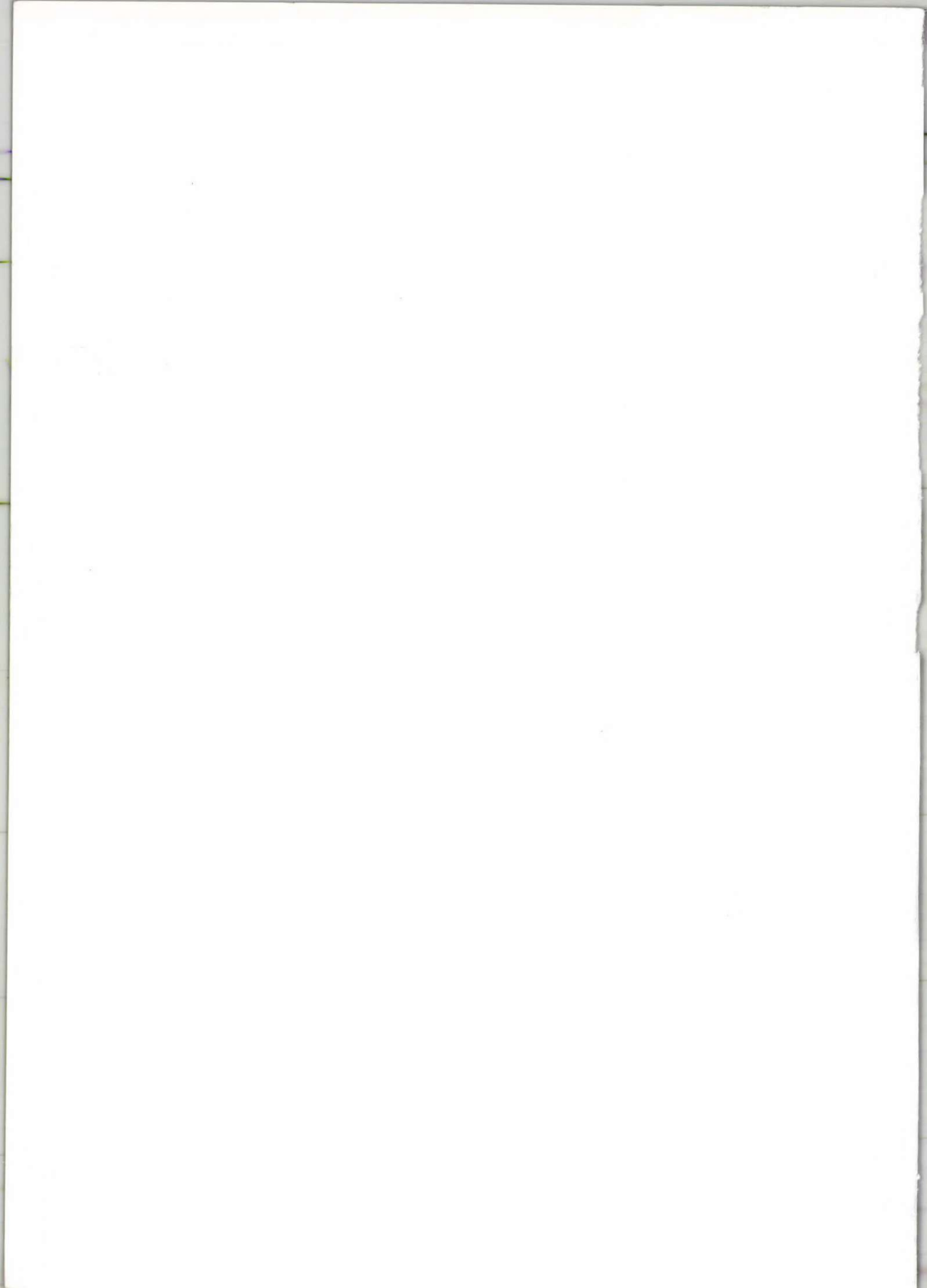
# TITKOS TÖRTÉNETEK

Válogatás a *Betekintő* folyóirat első öt évfolyamából



L'Harmattan

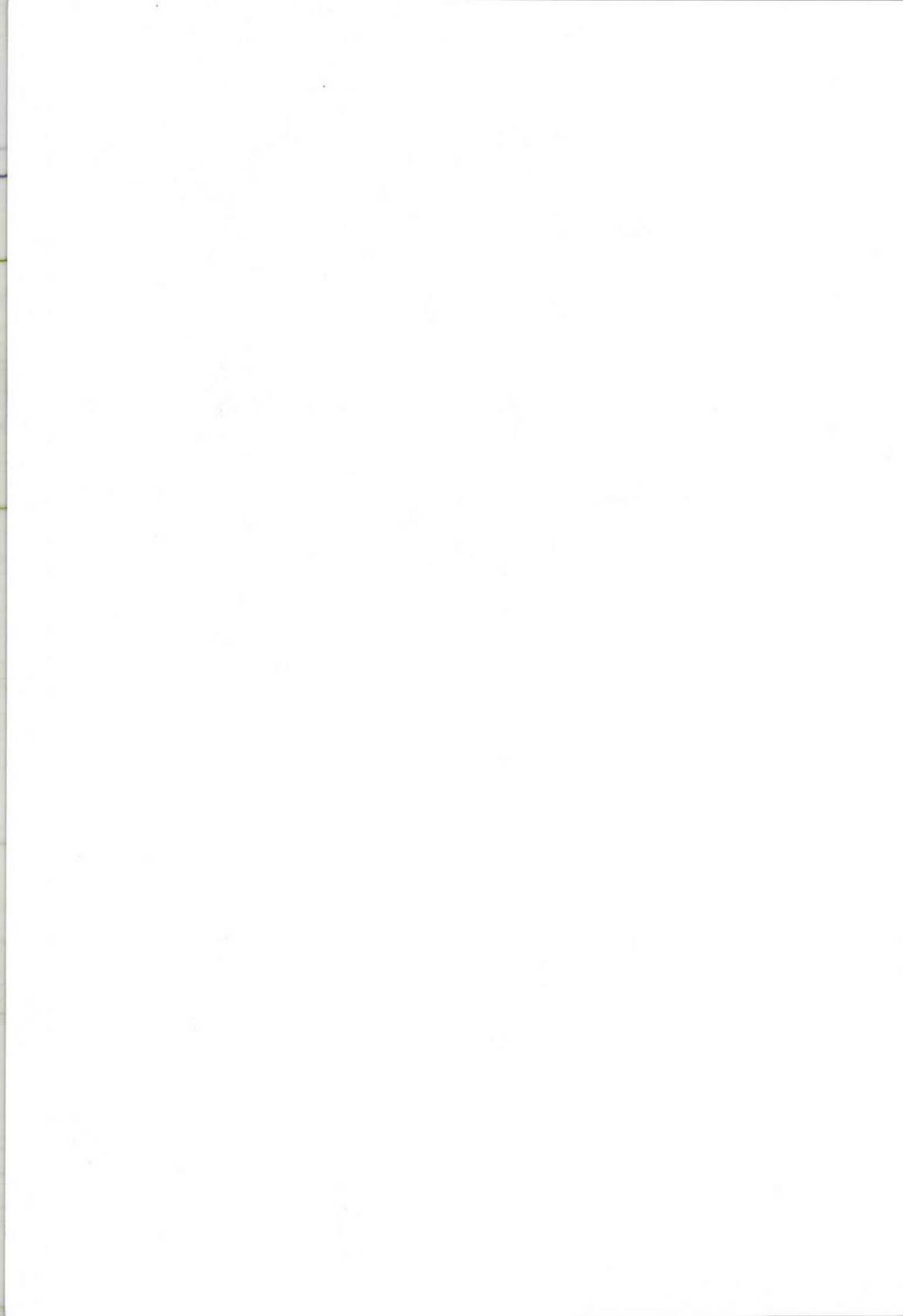




# Titkos történetek

Válogatás a *Betekintő* folyóirat első öt évfolyamából





# Titkos történetek

Válogatás a *Betekintő* folyóirat első öt évfolyamából

Szerkesztette  
Cseh Gergő Bendegúz  
Krauhulcsán Zsolt  
Müller Rolf  
Takács Tibor

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK  
TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA – L'HARMATTAN KIADÓ  
Budapest, 2013

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta



© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, L'Harmattan Kiadó, 2013  
© Baráth Magdolna, Cseh Gergő Bendegúz, Kis-Kapin Róbert,  
Kónyáné Kutrucz Katalin, Krahulcsán Zsolt, Lupkovics György, Müller Rolf,  
Nagy-Csere Áron, Orbán-Schwarczkopf Balázs, Orgoványi István, Papp István,  
Soós Mihály, Sümegi György, Tabajdi Gábor, Takács Tibor, Tóth Eszter Zsófia,  
Unger Gabriella, Varga Krisztián, Vörös Géza, 2013

A borítót tervezte Nemes Péter  
Olvasószerkesztő Simon István

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára  
1067 Budapest, Eötvös u. 7.  
Postacím: 1369 Budapest Pf. 367.  
Tel.: +361 478-6020  
[www.abtl.hu](http://www.abtl.hu)  
[info@abtl.hu](mailto:info@abtl.hu)

L'Harmattan France  
7, rue de l'École Polytechnique  
75005 Paris  
T.: 33-1-40-46-79-20

L'Harmattan Italia SRL  
Via Brava, 37  
10124 Torino  
T/F.: 011-817-13-88

ISBN 978-963-236-733-0

A kiadásért felel Gyarmati György és Gyenes Ádám  
A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:  
L'Harmattan Könyvesbolt  
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.  
Tel.: +361 267-5979  
[www.harmattan.hu](http://www.harmattan.hu)  
[harmattan@harmattan.hu](mailto:harmattan@harmattan.hu)

Tördelés Felde Csilla  
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte  
Felelős vezető Kecskeméty Péter

# Tartalom

|                                                                                                                                                      |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| A tanulmányok elé                                                                                                                                    | 7   |
| I. SZERVEZETTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK                                                                                                                 |     |
| <b>Baráth Magdolna:</b> Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban                                                                            | 11  |
| <b>Orgoványi István:</b> A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya                                                  | 33  |
| <b>Könyáné Kutrucz Katalin:</b> A megbízottak, avagy a láthatatlan légión                                                                            | 57  |
| <b>Tabajdi Gábor:</b> Állambiztonság – propaganda – történetírás<br><i>Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965–1980)</i> | 69  |
| <b>Müller Rolf:</b> A fotótechnika alkalmazása a politikai rendőrségen<br><i>(Szervezettörténeti vázlat)</i>                                         | 83  |
| II. TITKOS TÖRTÉNETEK                                                                                                                                |     |
| <b>Vörös Géza:</b> „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette...”<br><i>Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948</i>                                 | 101 |
| <b>Papp István:</b> Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese                                                                                              | 119 |
| <b>Kis-Kapin Róbert:</b> „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...”<br><i>Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus</i>        | 145 |
| <b>Cseh Gergő Bendegúz:</b> Oxfordi egyetemisták két útja<br>a magyar forradalomba                                                                   | 187 |
| <b>Lupkovics György:</b> Az 56-os deportáltak iratai a KGB irattárában                                                                               | 199 |
| <b>Soós Mihály:</b> „Z”: egy megfigyelés története<br><i>Előkészületek az MHBK vezetőjének,<br/>Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára</i>          | 215 |

**Krahulcsán Zsolt:** Egy ipari kém az állambiztonság hálójában  
*Aradi István ügye (1959–1960)* 257

**Unger Gabriella:** „Mi voltunk ez első civilek a bevonulás után”  
*Magyar hírszerző tisztek prágai útja*  
*Csehszlovákia megszállása után 1968-ban* 297

**Orbán-Schwarczkopf Balázs:** Egy túszerdráma háttere  
*Magyar földmérők elrablása Irakban 1982-ben* 313

### III. ÁLLAMBIZTONSÁG ÉS EMLÉKEZET

**Varga Krisztián:** Politikai rendőrség és az illegális mozgalmak  
a két világháború között  
*Reflexiók egy könyv kapcsán* 337

**Sümegei György:** Nagy Imre-képek a Történeti Levéltárban 349

**Nagy-Csere Áron:** Munkásokból huligánok  
*A huligán mint társadalmi kategória megteremtése*  
*1956 állambiztonsági értelmezésében* 361

**Tóth Eszter Zsófia:** „Én a fiókos szekrény voltam,  
és a teásbögrével táncoltam egész este”  
*A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben*  
*és az emlékezetben* 379

**Takács Tibor:** Szilánkok által homályosan  
(Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.  
Szerk. Kovács Éva. Budapest,  
MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet) 395

### FÜGGELÉK

A kötetben szereplő tanulmányok eredeti megjelenése 415

Rövidítések jegyzéke 417

Névmutató 419



## A tanulmányok elé

Az utóbbi években számos, az állambiztonsági iratokra támaszkodó történeti munka jelent meg, azonban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratokról még mindig számos mítosz kering. A Történeti Levéltár ezért is tartja fontosnak, hogy minél több, a tudományos forrásközlés követelményeinek megfelelő publikáció, feldolgozás lásson napvilágot. E törekvést példázták, példázzák évkönyveink, tanulmány- és forrásköteteink, és ezzel a céllal indítottuk évente négy alkalommal megjelenő internetes folyóiratunkat, a *Betekintőt*.

A lap címében hordja szerkesztőinek „ars poeticáját”: bepillantást kívánunk nyújtani az 1990 előtt keletkezett állambiztonsági iratokba. Maga a kifejezés, a „betekintés” az állambiztonsági szaklevéltárat létrehozó 1994. évi XXIII. törvényben még az egykori politikai rendőrség áldozatainak, az áldozatok utódainak azon jogát jelentette, hogy a személyükkel kapcsolatos állambiztonsági iratokat megismerhették, másoltathatták.

Szerkesztőségünk célja tovább megy ezen: a *Betekintő* bárki számára megismerhetővé kívánja tenni az 1990 előtti politikai rendőrség működését, módszereit, szervezetét, illetve az ezekre vonatkozó dokumentumokat. Bízunk abban, hogy az állambiztonságról szóló történetek a korszakról meglevő ismereteinket is gyarapítják. A Történeti Levéltárba került iratok jellegből és hiányosságából adódóan nagyon sajátos forrásanyagát képezik a második világháború utáni történelmünknek. Néha önmagukban is képesek történeteket elmesélni, néha más levéltári, könyvtári forrásokkal kiegészítve, szembeállítva vallanak a korról.

Lapunkban elsősorban a politikai rendőrség iratain alapuló, illetve annak történetére vonatkozó közleményeknek, valamint bevezető tanulmánnyal, jegyzetapparátussal ellátott forrásközléseknek szándékozunk helyet biztosítani.

A Történeti Levéltár 2012-ben ünnepelte 15 éves fennállását. Az évforduló alkalmat adott arra, hogy a *Betekintő* első öt évfolyamából tanulmánykötet szerkesszünk. A válogatáskor – igaz, a papíralapú megjelenés néha

megkötötte kezünket, így több terjedelmes munkáról le kellett mondanunk – folyóiratunk fentebbi célkitűzéseit tartottuk szem előtt. Bízunk benne tehát, hogy sikerül betekintést nyújtanunk a rendszerváltás előtti államvédelmi/állambiztonsági szervek működésébe, az általuk keletkeztetett forrásokba, továbbá be tudjuk mutatni azt, hogy az elmúlt rendszer(ek) titkosrendőrségének tevékenysége milyen hatással volt a társadalmi élet különböző színtereire, és miként jelenik meg az a kollektív emlékezetben.

Az e szempontok szerint tagolt kötet írásait ajánljuk minden régi és új olvasónk figyelmébe.

A szerkesztők

# I. SZERVEZETTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK



## Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban

1953 júniusában meghívás érkezett Moszkvából a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésének egy, a szovjetek által kijelölt köre számára.<sup>1</sup> Az 1953. június 13–16-án lezajlott tanácskozáson a bírálólat célpontja elsősorban Rákosi volt, de a kritikából kijutott a vezetés többi tagjának is. A belügyi és igazságügyi, valamint az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) munkáját érintő vádpontokat Berija fogalmazta meg, aki a helyzet megjavítására kész intézkedési tervvel állt elő: „Két mód van tehát a helyzet megjavítására. Egyik mód: a Belügyminisztérium élére felelős embert állítsanak, aki gazda lesz a területen és kijavítja a hibákat. Másik mód: Rákosi elvtárs közvetlenül irányítja a belügyi és ÁVH-szervek munkáját. Ez utóbbi mód nem helyes.”<sup>2</sup>

A rendteremtő „tekintélyes elvtárs” Gerő Ernő lett, aki mint mindig, most is elsőként ismerte fel, mi a követendő szovjet irányvonal.<sup>3</sup> Erre a posztra Berija javasolta, de úgy tűnik, személye már korábban szóba kerülhetett. Rákosi visszaemlékezésében tévesen – a berlini események utánra datálva – jelölte meg az időpontot, amikor Berija felhívta telefonon és javasolta, hogy Gerőt azonnal válasszák meg belügyminiszternek. „Minthogy nem engedtem, Berija egyre ingerültebb lett, s fenyegető hangon beszélt velem. Végre azt mondtam, hogy a kérdést a Politikai Bizottság elé viszem, és álláspontunkat írásban fogom közölni. Az elvtársak, elsősorban Gerő, nem tartották

<sup>1</sup> A megbeszélésekről készült feljegyzést lásd még T. Varga György: Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). *Múltunk*, 1992/2–3. 234–269.

<sup>2</sup> Uo. 240.

<sup>3</sup> A választás nem lehetett véletlen. Gerőt személyesen is ismerte a szovjet tárgyalódelegáció – vagy legalábbis annak nagyobbik része – még a szovjet emigrációban és főleg a Komintern apparátusában végzett munkájából. E posztra nemcsak olyan embert kellett találni, aki képes volt felismerni, mi az aktuális „vonal”, de tisztában kellett lennie azzal is, hogy mi történt valójában a Belügyminisztériumban (és különösen az ÁVH-nál) az elmúlt esztendőkből.



helyesnek Berija javaslatát. Az így kialakult álláspontot megírtam a SZU K[ommunista]P[ártja]-nak.” – emlékezett vissza az esetre Rákosi.<sup>4</sup> A Politikai Bizottság előtt ez a kérdés nem szerepelt, s nem foglalkozott vele a tényleges politikai döntéseket hozó Titkárság sem, de a moszkvai konzultáció alkalmával Berija is utalt arra, hogy „Rákosi elvtárs táviratában rosszul értelmezte azt a javaslatot, hogy Gerő elvtárs legyen a belügyminiszter.”<sup>5</sup>

Gerő hivatalosan 1953. július 4-én vette át a Belügyminisztérium irányítását Györe Józseftől, aki azonban miniszterhelyettesi rangban továbbra is a minisztériumban maradt. E megoldás Gerő számára is kedvező lehetett, mivel lerövidítette azt az időt, amely a minisztériummal és az ügyvitellel való ismerkedéshez szükséges volt. Gerő valószínűleg úgy gondolta, hogy e megbízatása csak ideiglenes jellegű lesz, a „rendteremtés” befejezéséig tart. Ez is magyarázhatja, hogy nem vitte be saját embereit a minisztériumba, jórészt a régi gárdára támaszkodott. Miniszteri tevékenységét két „népszerű” intézkedés meghozatalával kezdte. Először is, a rendőrök fizetését 1953. augusztus 1-jei hatállyal átlagosan 9,5%-kal felemelte.<sup>6</sup> A másik intézkedés egy régóta húzódo és a rendőrségen belül állandó bizonytalanságot előidéző „tisztogatási” kampány leállítása volt. Gerő több miniszterelődjével szemben megfogalmazódott az a vád, hogy nem tettek semmit a volt horthysta rendőrök eltávolítása érdekében. A Politikai Bizottság (PB) 1953. április 16-i, a rendőrség munkájáról szóló határozata is kimondta, hogy „Meg kell gyorsítani és 1954. év végére be kell fejezni a volt horthysta rendőrök és továbbsholgaók eltávolítását.”<sup>7</sup> Gerőnek a PB 1953. augusztus 19-i ülésére előterjesztett javaslata viszont a PB idézett határozatának módosítását indítványozta olyan értelemben, hogy az elbocsátások minden esetben egyéni mérlegelés alapján történjenek, mert – mint azt az előterjesztés megállapította – „a rendőrség személyi állományának 8,2%-át kitevő régi rendőrök és megközelítőleg 1%-át kitevő volt továbbsholgaók nagyobb része a felszabadulás utáni kilenc évben politikailag fejlődött és a rendőri munka terén megállta a helyét”. Az elfogadott határozat szerint ezeket a rendőröket a többiekhez hasonlóan az

<sup>4</sup> Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956*. Szerkesztette Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. 911.

<sup>5</sup> Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). I. m. 241.

<sup>6</sup> Az erre vonatkozó javaslat ugyan még elődjétől származott, de a végrehajtás meggyorsításában (Friss István, a KV Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályának vezetője későbbi bevezetést javasolt) mindenképpen szerepet játszott Gerő tekintélye. Gerő feljegyzését lásd MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.

<sup>7</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/119. ő. e.

eredmények alapján kell jutalmazni és előléptetni, míg az ellenséges magatartást tanúsítók eltávolítására feltétlenül sort kell keríteni.<sup>8</sup>

Gerő Ernő egyesítendő belügyminiszteri tevékenysége során leginkább két feladat végrehajtására koncentrált: a törvénytelenések felülvizsgálatára és a Belügyminisztérium új szervezetének kialakítására. A törvénytelenések felszámolásának igényével indokolta Berija a moszkvai konzultáció idején a Belügyminisztérium és az ÁVH egyesítésének szükségességét.<sup>9</sup> Az egységes Belügyminisztérium létrehozása s az önkényeskedések felszámolása tehát éppúgy szovjet ösztönzésre és részben szovjet minta alapján történt<sup>10</sup>, mint a törvénytelenések korábbi gyakorlata.

Az Államvédelmi Hatóság önálló országos szervként történő megszüntetésére vonatkozó elképzelését Gerő 1953. július 11-i Piros Lászlónak címzett feljegyzésében ismertette először. A mindvégig a párvezetés legbelső magjához tartozó Gerő ugyan nem emlékezett arra, milyen jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, de a belügyminiszter a szerv megszüntetését, illetve a Belügyminisztériumba történő beolvasztását ugyanolyan szintű jogszabállyal kívánta végrehajtani, mint amely azt létrehozta, de ezúttal a legnagyobb titoktartás közepette, a nyilvánosság tudta nélkül. „Az Államvédelmi Hatóságot, mint ilyet, meg kell szüntetni. Erről persze nyilvánosan semmit nem kell mondani. A megfelelő javaslatot azonban el kell készíteni, és mielőbb be kell vinni a minisztertanácsba. Kérem utánanézneti, hogy milyen határozat vagy egyéb jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, és ennek megfelelően kell elkészíttetni az ÁVH megszűnéséről szóló minisztertanács[i] határozattervezetet, amely kimondja, hogy az ÁVH beolvasztandó a Belügyminisztériumba.”<sup>11</sup> – szövege Gerő utasítása helyettesének. A Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén hatálytalanította a Minisztertanács

<sup>8</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/132. ő. e.

<sup>9</sup> „Két és fél év alatt 1 150 000 személy ellen alkalmaztak adminisztratív rendszabályokat. Ezek a számok azt mutatják, hogy a belügyi és igazságügyi szervek, valamint az ÁVH nagyon rosszul dolgoztak, éppen ezért a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell.” Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). I. m. 240.

<sup>10</sup> A szovjet Államvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium összevonásáról közvetlenül Sztálin halála után, 1953. március 5-én már döntöttek. Az egyesített minisztérium szervezeti felépítését 1953. március 14-én a belügyminiszter 002. számú parancsa véglegesítette. *Lubjanka. Organi VCSK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB. 1917–1991.* Szpravocsnyik. Dokumenti. Szosztavityeli: A. I. Kokurin–Ny. V. Petrov. Moszkva, 2003. 110.

<sup>11</sup> Gerő Ernő 1953. július 11-i feljegyzése Piros Lászlónak. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.



4353/1949. (268) számú rendeletét, és 500/6/1953. számú határozatával elrendelte az ÁVH mint önálló szerv megszüntetését és a BM-mel történő összevonását.<sup>12</sup> A határozat nem került nyilvánosságra, a döntés titokban tartása így különféle félreértéseket okozott még az apparátuson belül is. Gerő Ernőnek még a Minisztertanács Titkárságán dolgozó Gergely Miklós figyelmeztet is fel kellett hívnia az ÁVH megszüntetésének tényére: „Félreértések elkerülése végett közlöm, hogy az ÁVH a Minisztertanács határozata alapján, már mintegy négy hónapja megszűnt. Nemcsak a név szűnt meg, de a szervezet is. Persze államvédelmi feladatok és államvédelmi munka van, ezt azonban különféle belügyi szervek végzik.”<sup>13</sup> A zavarhoz feltehetően az is hozzájárult, hogy bár az ÁVH szervezeti önállóságát formálisan valóban felszámolták, az államvédelmi rendfokozatok mindvégig használatban maradtak, s az államvédelmi osztályok különállása az egységes Belügyminisztériumon belül is szembetűnő volt.

A Belügyminisztérium szervezeti felépítésének Gerő által elképzelt változata már 1953. július 15-én a PB-tagok előtt feküdt. E tervezet közvetlenül a belügyminiszter alá rendelte volna többek között a Vizsgálati Főosztályt – amelynek a törvénysértések felszámolásában a legnagyobb szerepet szánták –, az Ellenőrzési Főosztályt és a Kormányőrséget, míg az „államvédelmi” osztályokon két belügyminiszter-helyettes osztozott volna. Az egyik helyetteshez tartozott volna a tervezet szerint a KEOKH, az Elhárító Osztály, a Hírszerző Osztály, a „Belső Reakció Elhárító Osztály”, a „Környezetelő és Lefigyelő Osztály”, az Operatív Technikai és az Operatív Nyilvántartási Osztály, míg az „Ipari és Mezőgazdasági Elhárító Osztály”-t, valamint a „Közlekedés és Híradás Elhárítási Osztály”-t az a belügyminiszter-helyettes felügyelte volna, akihez ezenkívül még a Cenzúra Osztály, a Hírosztály, a Börtönügyi Osztály, a Tűzrendészeti Igazgatóság és Légó Parancsnokság is tartozott. A harmadik belügyminiszter-helyettes alárendeltségében a belső karhatalom és az országos rendőrkapitányság dolgozott volna. A Politikai Bizottság e struktúrán mindössze annyit változtatott, hogy a kormányőrséget a belügyminiszter első helyettese, Piros László alá rendelte. Ugyanezen az ülésen tárgyalták meg a Belügyminisztérium új vezetőire vonatkozó személyi javaslatokat is, az új osztályvezetők többsége államvédelmi rendfokozattal rendelkezett.<sup>14</sup> Ugyan-

<sup>12</sup> MNL OL XIX-A-83-a (87. d.)

<sup>13</sup> Gerő Ernő 1953. november 9-i feljegyzése Gergely Miklósnak. MNL OL M-KS 276. f. 66/39. ó. e.

<sup>14</sup> Lásd a PB 1953. július 15-i személyi döntéseit: MNL OL M-KS 276. f. 53/126. ó. e., valamint a belügyminiszter 1953. július 22-én kelt 01. számú parancsát: ÁBTL D. Gy. BM Archív Irattár 10-2517/1953.

csak az államvédelmi ranggal rendelkezők voltak döntő többségben a Belügyminisztérium Kollégiumában is – a tíz tagból nyolcan.<sup>15</sup>

Az átszervezés konkrét lebonyolítása és az érdemi döntések meghozatala ezután a Belügyminisztérium Kollégiumában történt. A kollégiumi rendszer a minisztériumban már 1947 végétől működött<sup>16</sup>, de munkája Gerő minisztersége alatt vált rendszeressé.<sup>17</sup> A kéthetenként ülésező testület első alkalommal 1953. július 28-án ült össze, amikor megvitatta két hónapos munkatervét és elfogadta saját ügyrendjét.

A Politikai Bizottságtól kapott felhatalmazás birtokában Gerő nem késlekedett, a Belügyminisztérium átszervezéséről szóló jelentést – a strukturális átalakítást még be sem fejezve – már a kollégium augusztus 11-i ülésén napirendre tűzték. Az átszervezés előtt a Belügyminisztériumban 3008 fő dolgozott, míg az ÁVH összes munkatársának száma 5751 főt tett ki. A PB határozatának megfelelően, s az „új szakasz” takarékosági intézkedéseivel összhangban az átszervezés végrehajtásakor kb. 2500-2600 fő „racionalizálásával” kellett számolni. Az előterjesztés benyújtásakor még csak 4550 fős létszám elfogadásáról született döntés – ez a szám tartalmazza többek között a „államvédelmi osztályok”, a Kormányőrség, a Börtönügyi Osztály, a Hírosztály, az Országos Rendőr-főkapitányság, az Országos Légoltalmi Parancsnokság, valamint az Országos Tűzrendészeti Igazgatóság létszámát is, de nem szerepel benne például a Határőrség állománya –, s mintegy kétezer fős to-

<sup>15</sup> A Minisztertanács 1953. július 31-én fogadta el a kollégiumi tagokra vonatkozó, Gerő által beterjesztett javaslatot (MNL OL XIX-A-83-a 88. d.). Ez teljes egészében megegyezett a PB 1953. július 22-i ülésére előterjesztett és elfogadott javaslattal, amely szerint Piros László államvédelmi vezérőrnagyot a miniszter első helyettesévé, Dékán István államvédelmi ezredest miniszterhelyettesévé, Györe Józsefet miniszterhelyettesévé, Ács Ferenc államvédelmi ezredest a BM Személyzeti Főosztály, Valencsák János államvédelmi ezredest a Belső Karhatalom és Határőr Parancsnokság, Berecz Béla vezérőrnagyot az Anyagi és Technikai Főosztály, Kucsera László államvédelmi alezredest a Kémelhárító Osztály, Gazdik Gyula államvédelmi alezredest a Hírszerző Osztály, Balázi Béla államvédelmi őrnagyot a Vizsgáló Főosztály és Pöcze Tibor vezérőrnagyot az Országos Rendőrkapitányság vezetőjévé nevezzék ki. MNL OL M-KS 276. f. 53/127. ő. e.

<sup>16</sup> Vö. Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. A Belügyminisztérium szervezeti változásairól, 1955. *Társadalmi Szemle*, 1998/4.

<sup>17</sup> A Gerő belügyminisztersége alatt megtartott kollégiumi ülésekről készült jegyzőkönyvet lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. I. kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal, 2001.



vábbi létszámra jelentettek be igényt.<sup>18</sup> A végleges minisztériumi szerkezet kialakítására a kollégium a központban augusztus 31-ig, a megyei szerveknél szeptember 15-ig biztosított lehetőséget, és Piros László első miniszterhelyettes vezetésével létrehozott egy bizottságot, mely a még megoldásra váró szervezeti és létszámkérdésekben előkészíti a döntést. Addig is már a kollégium következő, augusztus 25-i ülésének napirendjére tűzte a vidéki szervek szervezeti felépítésére, létszámára és irányítására vonatkozó javaslat megvitatását.

A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága létrejöttével a Belügyminisztérium 1953 nyarán leadta legfontosabb államigazgatási feladatát.<sup>19</sup> Az ÁVH és a Belügyminisztérium összevonásával létrehozott új minisztériumban Gerő alig titkolt törekvése mindvégig az volt, hogy a belügyi és az államvédelmi munka súlypontját a megelőző munkára helyezze, s ezt a következőképpen indokolta: „Az operatív munka sokkal jobban megfelel népi demokráciánk jellegének is, azonkívül olcsóbb és helyesebb módszer a karhatalmi munkánál. Nekünk elsősorban megelőző munka kell, nem karhatalmi munka.”<sup>20</sup> A már fentebb leírtak is alátámasztják azt, hogy a Belügyminisztérium központi szerveinél a hangsúly az államvédelmi munka irányába tolódott el. Ugyanez az állítás helytállóan tekinthető a vidéki szervek esetében is. A kollégium határozata elmarasztalta a vidéki szerveket, mert azok „nem tudnak egységesen harcolni népi demokráciánk belső ellenségei, az imperialisták által hazánkba bedobott kémek, diverzánsok, szabotőrök ellen”. A határozat a területi szervek átszervezésének céljaként az államvédelmi operatív szervek hálózati munkájának megerősítését tűzte ki, s kimondta: „minden fontos területet, objektumot át kell fogni hálózattal, hogy időben megakadályozzuk, megelőzzük az ellenség romboló tevékenységét”.<sup>21</sup> A kívánt cél elérése érdekében olyan döntés született, miszerint minden megyében létre kell hozni a Belügyminisztérium egységes megyei főosztályait, s egységes vezetés alá kell helyezni az államvédelem, a rendőrség, a tűzrendészet, a légoltalom és a büntetés-végrehajtás szerveit.

A „mindenről tudjunk, ami az országban történik” alapelvet szem előtt tartva született meg a döntés a Belügyminisztérium egységes tájékoztató rendszerének megszervezéséről is. A tájékoztató csoport munkája a belügyminiszter szerint az átszervezés után már nem felelt meg az új igényeknek, ezért a kol-

<sup>18</sup> *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956.* I. kötet. I. m. 67–71.

<sup>19</sup> A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságát a Minisztertanács 1953. augusztus 7-én hozta létre Varga András vezetésével. MNL OL XIX-A-83-a. (89. d.)

<sup>20</sup> *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956.* I. kötet. I. m. 104.

<sup>21</sup> MNL OL XIX-B-1-z. (1. d.)

légiум határozata részletesen szabályozta nemcsak azokat a témákat, amelyekről a jelentéseket el kell készíteni, de a tájékoztató anyagok, összefoglalók elkészítésének gyakoriságát és a kétféle tájékoztatót megismerni jogosultak körét is. Az „A” jelentés a PB tagjai és a Belügyminisztérium belső használatára készült, s tartalmaznia kellett az összefoglalókat, hangulatjelentéseket, hálózati értesítéseket, vizsgálati ügyeket, rendkívüli eseményeket és az időszaki jelentéseket. A „B” tájékoztatót csak a belügyminiszter által meghatározott szűkebb kör ismerhette meg<sup>22</sup>; ezeknek kellett tartalmazniuk a követségi értesítéseket, a jelentősebb kémügyeket és a nemzetközi híreket.<sup>23</sup> A szabályozás Gerő-féle alapossággal arra is kiterjedt, hogy egyes kérdésekről milyen gyakorisággal készüljenek összefoglaló jelentések.<sup>24</sup> Gerő 1953. augusztus 27-én levélben értesítette a párt Politikai Bizottságának tagjait és póttagjait az új, „A” tájékoztató megjelenéséről, s egyben kérte, hogy a testület tagjai észrevételeiket, véleményüket valamilyen formában rendszeresen hozzák a Belügyminisztérium vezetésének tudomására.<sup>25</sup>

Az MDP Központi Vezetőségi határozataiban, valamint a kormányprogramban megfogalmazott igény a törvénytelenések felszámolására és a törvényesség megszilárdítására leginkább a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának munkájában érezte hatását. A Vizsgálati Főosztály munkájáról készült első összefoglaló jelentés 1954. június közepén önkritikusan állapította meg, hogy a főosztály tevékenységét a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata előtt a törvénytelen módszerek alkalmazása, a koncepciós vallo-

<sup>22</sup> A határozat nem rögzítette azt, hogy e szűkebb kör kiket jelentett.

<sup>23</sup> MNL OL XIX-B-1-z. (1. d.). Lásd még a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 07. számú parancsát, 1953. szeptember 8. MNL OL XIX-A-2-ii. (62. d.)

<sup>24</sup> A határozat szerint naponta kellett jelenteni az országban előforduló rendkívüli eseményekről (a BM és a HM szerveinél történt események, terror, diverzió, baleset, káreset, üzemzavar); heti jelentést kellett készíteni a soron lévő legfontosabb mezőgazdasági munkák menetéről és az előforduló hiányosságokról, míg dekádonként a fontosabb üzemekről és tervteljesítésük állásáról. A havi jelentéseknek az ötéves terv nagyberuházásainál tapasztalható hiányosságokról, ipari káresetokról, vasúti káresetokról, tüzesetokról, a párt- és állami funkcionáriusok ellen elkövetett merényletekről, közúti balesetokről röpcédulázásokról, a nyugati követségek propagandatevékenységéről, a külföldiek ki- és beutazásáról, határőrizeti munkáról, államvédelmi és rendőri őrizetbe vételekről és eljárásokról kellett szólítani. A féléves jelentések tematikája hasonló volt, de azoknak már tartalmazniuk kellett az eljárások eredményeit is. A témáról részletesebben lásd Müller Rolf: *A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962* – In *A Történeti Hivatal Évkönyve, 2000–2001*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002. 111–135. (Trezor 2.) – című tanulmányát.

<sup>25</sup> MNL OL M-KS 276. f. 65/182. ő. e.



mások felvétele, a fizikai és egyéb kényszerítő eszközök alkalmazása jellemezte, azután viszont több olyan intézkedés történt, amelyek megteremtették a törvényes módszerek bevezetésének és a törvényesség megszilárdításának feltételeit. Ennek első lépéseként került sor magának a Vizsgálati Főosztálynak az átszervezésére.<sup>26</sup> A törvényesség megtartását szolgálták a Vizsgálati Főosztály munkáját érintő utasítások, határozatok: a belügyminiszter 1953. szeptember 21-én kelt 010. számú parancsa és a hozzá kapcsolódó „Alapelvek” részletesen szabályozták az őrizetbe vételek, letartóztatások és házkutatások végrehajtásának rendjét az államvédelmi szerveknél.<sup>27</sup> 1954-ben elkészült, és a kollégium jóváhagyta az „Írányelvek a vizsgálat törvényes lefolytatásához” című előterjesztést is.<sup>28</sup>

A részletes, szinte mindenre kiterjedő szabályozások azonban nem változtatták meg egyik napról a másikra a korábbi gyakorlatot. A törvényesség megtartása területén egyáltalán nem volt olyan rózsás a helyzet, mint ahogyan azt a Vizsgálati Főosztály összefoglaló jelentései mutatták. 1953 októberében Gerő több feljegyzésben hívta fel a BM egyes vezetőinek figyelmét a minisztérium operatív szerveinél kialakult fegyelmi helyzetre. A hozzá érkezett jelentésekből arra a következtetésre jutott, hogy „különösen a periférián a szocialista törvényességet számos esetben lábbal tiporják [...] a Belügyminisztérium különféle megyei szerveinél még mindig elterjedt jelenség a dolgozókkal való fennhéjázó, durva, sértő bánásmód, sőt az őrizeteselek fizikai bántalmazása”.<sup>29</sup> Gerő a tudomására jutott egyedi esetből messzemenő következtetéseket vont le: „A Belügyminisztérium operatív szerveinél (de egyéb szerveknél is) megmutatkozó súlyos fegyelmi helyzet azt mutatja, hogy ezek-

<sup>26</sup> Az átszervezés pontos időpontját nem ismerjük. Ennek során a főosztályról leválasztották a Börtönügyi Osztályt, s létrehozták a Különleges Ügyek Vizsgáló Osztályát, a Módszertani Irodát, a Központosított Nyilvántartót és a Főosztály Titkárságot. Megmaradt – bizonyos módosításokkal – a kémelhárító, a szabotázselhárító, a belsőreakció-elhárító és a vidéki vizsgálati osztály. Jelentés a Vizsgálati Főosztály munkájáról. 1954. június 18. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. I. kötet. I. m. 838–848.*

<sup>27</sup> Lásd a BM Kollégiumának 1953. szeptember 8-i ülését. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. I. kötet. I. m. 167–173.* A belügyminiszter parancsának lelőhelye: MNL OL XIX-A-2-ii. (62. d.)

<sup>28</sup> Erre a BM Kollégiumának 1954. október 19-i ülésén került sor. Az előterjesztést lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. II. kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések. Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, ÁBTL, 2005. 178–201.*

<sup>29</sup> Gerő Ernő 1953. október 26-ai feljegyzése Piros Lászlónak, Györe Józsefnek, Dékán Istvánnak, Ács Ferencnek és Selmeczi Györgynek. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.



*nél a szerveknél határozott ellenállás mutatkozik a Központi Vezetőség júniusi határozatának végrehajtásával és magával a határozattal szemben.* [Kiemelés az eredeti dokumentumon – B. M.] Szerintem komoly politikai hiba volna ezt nem látni, és az egész ügyet csupán elszigetelt fegyelmi kérdés gyanánt kezelni. [...] Véleményem szerint az operatív szerveknél mutatkozó súlyos fegyelmi helyzet, a morális züllés esetei, verések stb. mögött politikailag az húzódik meg, hogy az államvédelmi tisztek jelentős része még mindig azt képzei, hogy az ország az államvédelem miatt van és nem fordítva; hogy ezek az emberek semmibe veszik a KV határozatát, ellenállnak a határozat megvalósításának, ami persze nem mindig jelentkezik a hivatalos hatalommal való brutális és vadállati visszaélésekben, de ezek ennek az ellenállásnak szélső esetei. Ezért kell ezzel a kérdéssel rendkívül komolyan és teljes alapos-sággal foglalkoznunk.”<sup>30</sup> A Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. november 24-i ülésén tűzte napirendre a BM Fegyelmi Osztályának munkájára vonatkozó javaslatokat, de már az 1953. november 17-én megjelent belügyminiszteri parancs is részletes utasításokat tartalmazott a fegyelmi helyzet megjavítására, és előírta egységes „Fegyelmi és Nyomozati Utasítás” elkészítését valamennyi Belügyminisztériumhoz tartozó szerv részére.<sup>31</sup>

A törvényesség helyreállítását volt hivatva biztosítani az operatív nyilvántartás felülvizsgálata és az új nyilvántartási szabályzat elkészítése is. Az 1950-ben kialakított, egységes „Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartása” 1953 őszén közel egymillió személy adatait tartalmazta. Az operatív nyilvántartás helyzetével – még egyáltalán nem a felülvizsgálat igényével, hiszen az Gerőben fel sem merült, hogy a nyilvántartottak száma indokolatlanul magas – a BM Kollégiuma 1953. szeptember 8-i ülésén foglalkozott, s az operatív nyilvántartás alapirányelveiről határozatot is hozott. Bár a határozat elismerte, hogy sok olyan személy van nyilvántartva, akikre nincs kompromittáló adat (például azért, mert hivatalos kiküldetésben voltak nyugati államokban), mégsem ez, hanem a nyilvántartási munka lebecsülése és a hanyag nyilvántartás-vezetés volt az oka annak, amiért Gerő nem tartotta megfelelőnek az operatív nyilvántartást. A nyilvántartásba vétel részletes leírását tartalmazó instrukciók kidolgozására később került sor, de már a szeptember 8-i határozat rögzítette a nyilvántartásba veendő körét, a rendszeresítendő kartotékrendszert, az operatív nyilvántartás formáit csakúgy, mint

<sup>30</sup> Gerő Ernő 1953. október 23-i feljegyzése Piros Lászlónak, Györe Józsefnek, Dékán Istvánnak és Ács Ferencnek. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.

<sup>31</sup> MNL OL XIX-A-2-ii. (62. d.)

a priorálás rendjét, az őrizetese, valamint az ügynöki és informátori hálózat nyilvántartását.<sup>32</sup>

Bár már a kollégiumi határozat is előírta az operatív nyilvántartás felülvizsgálatát, a Legfőbb Ügyészség 1954. október 18-án azt javasolta Nagy Imrének, hogy az államvédelmi szervek vezetői rendelkezzenek el felülvizsgálatot az operatív nyilvántartó adatai felett.<sup>33</sup> A munka ekkor valóban meg is kezdődött, a felülvizsgálat eredményeit 1955 áprilisában ismerhette meg a Politikai Bizottság.<sup>34</sup>

Az átszervezés első tapasztalatait Gerő 1953. október elején próbálta összegezni már azzal a céllal, hogy az erről szóló jelentés – a kollégiumban történt megvitatását követően – még november végén a párt Politikai Bizottsága elé kerülhessen. Az addigra befejeződött átszervezésekben Gerő arra a következtetésre jutott, hogy hiba volt mindent (egészségügyi, szociális létesítmények, technikai egységek) beolvasztani a BM központi szervébe, főként azért, mert ez „a vezetés figyelmét elvonja a központi, döntő feladatoktól”. A „szervezeti forma finomítása” viszont „élesebbé tenné a Belügyminisztérium profilját és lehetővé tenné, hogy a Belügyminisztériumban az operatív munka jobban a központba kerüljön”.<sup>35</sup> A „finomítások” sorában javaslatot tett az Ipari- és Mezőgazdaságiszabotázshárító Osztály újbóli szétválasztására<sup>36</sup>, a budapesti főosztály és az Országos Rendőr-főkapitányság szerepének és létjogosultságának felülvizsgálatára, s ugyanígy a megyei főosztályok szervezetének és irányítási rendszerének áttekintésére, s az ezzel összefüggő káderekérdések

<sup>32</sup> A BM Kollégium 1953. szeptember 8-i határozata az operatív nyilvántartás alapirányelveiről. Az előterjesztést közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. I. kötet. I. m. 175–181. A határozatot lásd MNL OL XIX-B-1-z. (1. d.)

<sup>33</sup> A feljegyzést lásd *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. I. kötet. Szerkesztette Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 498.

<sup>34</sup> 1955. április 13-án – jelezve a kérdés „fontosságát” – a különfélék között tárgyalta az MDP PB az államvédelmi operatív nyilvántartás felülvizsgálásáról Piros László által előterjesztett jelentést. Eszerint 1953. december 1. óta az akkor nyilvántartásban szereplő 1 149 659 személy közül 1 129 865 személy kartonjait vizsgálták felül, s ennek eredményeképpen 666 728 főt töröltek a nyilvántartásból. MNL OL M-KS 276. f. 53/225. ő. e. Még ezt követően is majdnem félmillió személyt tartottak nyilván!

<sup>35</sup> Gerő 1953. október 9-ei feljegyzése Piros Lászlónak, Györe Józsefnek és Dékán Istvánnak. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.

<sup>36</sup> Az ipari (szabotázshárító) osztály átszervezését és az önálló mezőgazdasági osztály szervezését a BM Kollégiuma 1954. január 12-én hagyta jóvá. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. I. kötet. I. m. 536.



áttekintésére. Mindezen feladatok elvégzését egy bizottságra bízta,<sup>37</sup> melynek a jelentés és a javaslatok elkészítése után még egy feladatot szánt: a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítését, mely szándékai szerint meghatározná a Belügyminisztérium és különféle szerveinek szervezetét, feladatát, hatáskörét és egymás közötti viszonyát. E dokumentumok elkészítésének szükségességét Gerő azzal indokolta, hogy ezáltal elérhető az, hogy „az önkény és a bizonytalanság helyett szilárdan megalapozott szabályok szerint folyjék a Belügyminisztérium munkája”. Ezt szolgálta volna a Belügyminisztérium és szerveinek pártellenőrzéséről szóló dokumentum kidolgozása is. „Itt természetesen elsősorban a párt kezében kell lennie a kezdeményezésnek – írta ugyanitt Gerő –, de nekünk aktívan be kell kapcsolódnunk ebbe a munkába, mert a Belügyminisztérium rendszeres pártellenőrzése politikailag elengedhetetlenül szükséges, és egyben alapvető feltétele annak, hogy a Belügyminisztérium képes legyen megfelelően ellátni azokat a rendkívül fontos feladatokat, amelyeket a párt és a kormány reá bízott.”<sup>38</sup> Külön határozatra nem is volt szükség, Gerő felvetései enélkül is iránymutatásul szolgáltak a további munkát illetően.<sup>39</sup>

A minisztérium átszervezéséről szóló jelentést, valamint a BM-szervek létszámának módosítására és a BM végleges létszámának átalakítására javaslataikat a kiküldött bizottság nevében Piros László és Rajki Sándor a BM-kollégium 1954. február 24-i ülésére terjesztették be,<sup>40</sup> majd március 10-én került a testület elé a BM központi szervei belső és külső létszámának kialakítására vonatkozó javaslat.<sup>41</sup> Az előterjesztés szerint a minisztérium átszervezése helyes volt, mert azzal megeremtődött az a szervezeti alap, amely biztosítja a Belügyminisztérium előtt álló megnövekedett feladatok végrehajtását. Az átszervezés során az adminisztratív és kisegítő apparátusok létszámának csökkenésével egyidejűleg jelentősen emelkedett az államvédelmi operatív szervek létszáma és ürtöképessége.

A BM-szervek létszámának módosítása azért vált mégis szükségessé, mert az előterjesztők szerint nem volt elég alapos és reális a létszámszükséglet felmérése, és nem vették eléggé figyelembe az új feladatokat. A BM központi

<sup>37</sup> A bizottság vezetője Piros László lett, tagjai Györe József, Dékán István, Ács Lajos és Selmeczy György voltak. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.

<sup>38</sup> Uo.

<sup>39</sup> A Belügyminisztérium pártellenőrzésével kapcsolatban lásd Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). *Századok*, 2006/5. 1123–1148.

<sup>40</sup> Lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. I. kötet. I. m. 612–619.

<sup>41</sup> Lásd uo. 654–658.

szerveinek létszáma az átszervezés során 2665 fővel csökkent, a rendszeresített állomány 7295 fő volt (ebből 3316 személy dolgozott az államvédelmi szerveknél). A Belügyminisztérium központi és megyei szerveinek összlétszáma a szervezeti átalakítást követően 45 037 főre csökkent. A különböző szervek összesen mintegy 2328 fő létszámemelést kértek, ezt azonban az előterjesztők nem tartották indokoltnak, így csupán 1054 fős emelésre tettek javaslatot, amelyet az ORFK, a megyei gazdasági szervek, a tűzoltóság, a budapesti főosztály államvédelmi szervei létszámának csökkentésével kívántak kielégíteni, illetve a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumtól vettek volna át 250 státust.

Gerő 1954. április 2-án visszaküldte a jelentést a kidolgozásért felelős bizottság vezetőjének, Piros Lászlónak, mert szerinte annak alapvető hiányossága, hogy „alig van szó a jelentésben arról, hogy a munka súlypontja az egész Belügyminisztériumban az operatív-hálózati munka irányban tolódott el, hogy ez helyes és szükséges, hogy a baj ott van, hogy ez az irányzat még nem érvényesül kellő mértékben”. A jelentésben nincs szó arról, hogy lényegesen megerősödött a minisztérium vezetése, ráadásul a feladatok is „kissé soványan vannak megállapítva”.<sup>42</sup> A Politikai Bizottság így végül csak az 1954. április 28-i ülésén ismerkedett meg az átszervezés tapasztalataival. „Az átszervezés tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az új, egységes Belügyminisztérium létrehozása helyes és szükséges volt. Az új szervezeti felépítés alapján véve bevált, az átszervezés végrehajtásával megteremtettük a helyes szervezeti alapját annak, hogy az államvédelmi, belügyi szervek az eddiginél eredményesebben teljesítsék Pártunk Központi Vezetősége és Kormányunk által eléje állított feladatokat.” – állapította meg a jelentés.<sup>43</sup> Az átszervezés ugyan az előterjesztés megállapítása szerint sem ment simán – volt bizonyos ellenállás, ami egyrészt a régi szervezeti elvekhez való ragaszkodásban, másrészt a létszámcsökkenéssel való szembenállásban mutatkozott meg –, ám végeredményben eredményesnek tekinthető. A szervezeti átalakítás következtében a Belügyminisztérium összlétszáma 3882 fővel csökkent, s a takarékos gazdálkodás következtében mintegy 800 millió Ft-os megtakarítást is sikerült elérni a költségvetésben. A hangsúlyt azonban az előterjesztés a minőségi változásokra helyezte: „az összlétszámon belül, annak csökkentésével egyidejűleg megnövekedett, megerősödött az államvédelmi szervek létszáma. Másrészt az államvédelmi szerveknél a központi és vidéki szervek létszámá-

<sup>42</sup> Gerő Ernő 1954. április 2-i feljegyzése Piros Lászlónak. MNL OL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.

<sup>43</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/172. ő. e.



nak régi, helytelen aránya a megyék, a járások javára változott meg, közelebb került az elhárító munka az adott konkrét területhez. Ez a döntő szervezeti feltétele az országban lévő ellenséges kategóriák szélesebb átfogásának, az operatív-hálózati munka, a megelőzés, az ellenség időbeni felderítésének és leleplezésének, az ellenség ellen folytatott harc eredményei növelésének.”<sup>44</sup>

Mire a fent említett előterjesztés a Politikai Bizottság elé került, Gerő gyakorlatilag már alig foglalkozott a Belügyminisztérium ügyeivel. Nagy Imre már 1954. január 12-i beszélgetésük alkalmával felvetette a budapesti szovjet nagykövetnek: „számukra most különösen fontos, hogy Gerőt felmentsék a belügyminiszteri tisztség alól annak érdekében, hogy képességeit a lehető legszélesebb területen felhasználhassák.”<sup>45</sup> Erről a végleges döntés csak a PB 1954. június 23-i ülésén született meg,<sup>46</sup> de Gerő már 1954 februárjától nem vett részt a BM Kollégiumának munkájában. Addigra azonban befejeződött a BM átszervezése: még 1953 végéig megtárgyalták a legfontosabb belügyi szervek operatív munkáját, és határozatokat hoztak annak megjavítására, elkészült a pártellenőrzésről szóló előterjesztés és a törvényesség betartását szolgáló hivatali szabályzatok. Az 1953. októberi – már idézett – feljegyzésben körvonalazott feladatok közül gyakorlatilag csak a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítése maradt utódjára, Piros Lászlóra.<sup>47</sup>

A Belügyminisztérium 1953 nyarán kialakított szervezeti struktúrája nem maradt változatlan; a folyamatos kisebb-nagyobb átszervezésekből az államvédelmi osztályok sem maradtak ki.<sup>48</sup> Az MDP PB 1955. március 24-i – az államvédelmi szervek előző évi tevékenységét értékelő – határozata újabb ösztönzést adott a szervezeti átalakításokra. 1954 februárjában a Szovjetunióban az Államvédelmi Bizottság (KGB) formájában újra önálló szervvé vált az állambiztonság. A szovjet példa nyomán a PB Vég Béla KV-titkárt, Piros László belügyminisztert, valamint Egri Gyula belügyminiszter-helyettest bíz-

<sup>44</sup> Uo.

<sup>45</sup> Lásd *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszelyov és Andropov titkos jelentései*. Összeállította Baráth Magdolna. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 121.

<sup>46</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/182. ő. e.

<sup>47</sup> A Belügyminisztérium ügyrendjét 1954. szeptember 28-án fogadta el a BM Kollégium, ugyanekkor rendelték a miniszter és miniszterhelyettesek felügyeleti jogkörét is. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. II. kötet. I. m. 131–139.

<sup>48</sup> Lásd Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéből*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 163–164.

ta meg azzal, hogy dolgozzanak ki javaslatot a Belügyminisztérium és az államvédelmi szervek újbóli szétválasztására.

Az erre vonatkozó előterjesztést a Politikai Bizottság 1955. június 16-i ülésére terjesztették be, de a Belügyminisztérium Személyzeti Főosztálya már május végén több változatban elkészítette az új Államvédelmi Minisztérium és az új Belügyminisztérium létszámalakulását. A Politikai Bizottság 1954. október 6-i határozatában a Belügyminisztérium létszámát 68 972 főben állapította meg, amelyből az államvédelem területén 5803 személy dolgozott. Az átszervezéssel ugyan 128 fő létszám-megtakarítást akartak elérni, de az Államvédelmi Minisztérium központi szerveinél és a megyei államvédelmi szerveknél létszámemelkedést terveztek.<sup>49</sup>

A PB elé terjesztett, 1955. június 6-án kelt előterjesztés<sup>50</sup> a Belügyminisztérium szétválasztását – az egységes Belügyminisztérium munkájának pozitívumait elismerve – azzal indokolta, hogy a minisztérium túl nagy és sok különböző jellegű szervből tevődik össze, ami miatt az irányítást nem lehet tökéletesen megoldani. Az egységes minisztérium irányításának sokoldalú feladata elvonja a vezetők erejének nagy részét a legfontosabb kérdésekről, s így – többek között – nincs biztosítva, hogy az államvédelmi szervek a megnövekedett követelményeknek eleget tehessenek.

Az előterjesztők a minisztérium szétválasztásának végrehajtására két alternatívát kínáltak fel a pártvezetésnek: 1. Belügyminisztérium és Államvédelmi Minisztérium, illetve 2. Belügyminisztérium és (a szovjet KGB mintájára) a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Államvédelmi Bizottság létrehozását. A már említett 1955. május végi létszámkimutatásokból is látszik, hogy a Piros Lászlóból, Vég Bélából és Egri Gyulából álló bizottság kezdettől fogva az első variáció mellett tette le a voksot, és a párt vezető testületének is ezt a megoldást javasolták. Elképzeléseik szerint az Államvédelmi Minisztériumhoz tartozott volna az összes államvédelmi szerv, a határőrség és a belső karhatalom, míg a Belügyminisztériumhoz a rendőrség, a légoltalom, a tűzrendészet és a büntetés-végrehajtás. A központi szerveken kívül mindkét minisztériumnál helyi kirendeltségek (az Államvédelmi Minisztérium esetében megyei, járási, városi államvédelmi osztályok, a BM-nél megyei, járási, városi rendőrkapitányságok) felállításával is számolt az előterjesztés.

Az átszervezés után, amelyet 1955. július 31-ig akartak végrehajtani, a két minisztérium összlétszáma 68 914 fő lett volna, ebből 35 664 személy az

<sup>49</sup> MNL OL XIX-B-1-au. Jelentés, 1955. május 28. (1. d.)

<sup>50</sup> Az előterjesztést közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. I. m. 103–117.



Államvédelmi Minisztériumban dolgozott volna, 5911 fő pedig az operatív szerveknél. (Ez a szám 115 fővel haladta meg az államvédelem területén az átszervezés előtt dolgozók létszámát.)

A Politikai Bizottság 1955. június 16-i üléséről nem áll rendelkezésünkre olyan jegyzőkönyv, amely az előterjesztésről folytatott vitát is tartalmazná, így nem derül ki, milyen érvek hatására döntött úgy a testület, hogy „a jelenlegi viszonyok között politikailag nem tartja helyesnek a két minisztérium létrehozását. Továbbra is egy egységes minisztériumot kell fenntartani, de a BM keretén belül jobban szét kell választani az államvédelmi munkát a többi feladattól”.<sup>51</sup>

Ezt a célt a Belügyminisztériumon belül kialakított főcsoport-főnökségi rendszerrel kívánták elérni. Az erre vonatkozó előkészítő munkát illetően dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, csupán az MDP Politikai Bizottsága 1955. december 8-i ülésére beterjesztett előterjesztés, amely I. (államvédelmi), II. (rendőri) és III. (határőrség, belső karhatalom) főcsoportfőnökség létrehozását javasolta Hárs István államvédelmi ezredes, miniszterhelyettes, illetve Pöcze Tibor rendőr vezérőrnagy vezetése alatt. (A III. főcsoportfőnökség vezetőjére nem tettek javaslatot.)<sup>52</sup> Piros László 1955. decemberi 33. és 34. számú utasítása szabályozta a két kollégium ügyrendjét.<sup>53</sup> A két testület 1956 januárjában kezdte meg működését, s az ügyrendek szerint mindkettő a Belügyminisztérium mellett működő véleményező és tanácsadó szerv volt.<sup>54</sup>

A főcsoport-főnökségi rendszer kialakításával egyidejűleg megfigyelhető volt az egykori államvédelmi tisztek térnyerése a rendőrségi posztokon is. 1956 elején az ország húsz megyei rendőrkapitányából csak négyen rendelkeztek rendőrtiszti rendfokozattal, a többiek egykori ÁVH-s tisztek, illetve főtisztek voltak.<sup>55</sup>

A Belügyminisztérium az 1956. október 23-i forradalomig az MDP PB által 1955. december elején jóváhagyott szervezeti struktúrában működött, ez azonban nem jelentette azt, hogy a szervezeti változások befejeződtek vol-

<sup>51</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/237. ő. e.

<sup>52</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/260. ő. e.

<sup>53</sup> A dokumentumokat közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. I. m. 113–117.

<sup>54</sup> A két kollégium működésére lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. III. kötet. Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, ÁBTL, 2006.

<sup>55</sup> Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. In *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerkesztette Okváth Imre. Budapest, ÁBTL, 2007. 76.

na. Az államvédelmi szervek feladatának a politikai helyzet alakulása, valamint az államközi kapcsolatok kiszélesítése következtében megnövekedett feladataival indokolták az 1956 nyarán az I. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségen belül javasolt változtatásokat. Ekkor alakult főosztállyá a IV., V. és VII. Osztály, és alakultak meg azokon belül az egyes osztályok. A IV. Főosztályt ezt követően a Belső Reakció Ellen Harcoló Főosztályként a következő négy osztállyal működött: a IV/1. Osztály a jobboldali szociáldemokraták, pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elhárításával foglalkozott; a IV/2. Osztály a volt horthysta erőszakszervezetek tagjai és besúgóí elleni elhárításért felelt; a IV/3. Osztály a klerikális reakció elleni elhárítást végezte; a IV/4. Osztály pedig az ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárítást kapta feladatul.

Az V. (Ipariszabotázs-elhárító) Főosztály három osztállyal (kohó- és gépipari; bánya-energia, vegyi- és építőipari, könnyűipari, pénzügyi, belkereskedelmi elhárítás) és három alosztállyal (vidéki, államtitok-védelmi, helyszínelő) ugyancsak ekkor szerveződött meg. A korábban a Kémelhárító, majd az Ipariszabotázs-elhárító Osztályhoz került külkereskedelmi alosztályból önálló Külkereskedelmi Elhárító Osztályt szerveztek két (kémelhárítási, illetve hírszerző és szabotázselhárító) alosztállyal.

A VIII. (Figyelő és Környezettanulmányozó) Osztály volt a harmadik részleg, amelyet a változtatás érintett. A főosztállyá szervezés mellett az előterjesztés a munkatársak létszámának 114 fővel történő emelését javasolta úgy, hogy a figyelők száma 142 fővel növekedett, míg a környezettanulmányozók létszáma 28 fővel csökkent volna. A főosztályon belül az 1. Osztály a kapitalista követségeket, a 2. a kapitalista országokból érkező személyeket, a 3. pedig az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárokat figyelte volna. A 4. Osztály feladata volt a környezettanulmányok készítése és a főosztályon belül működött egy operatív technikai alosztály is.<sup>56</sup>

Az 1956. nyári átszervezést követően nagyobb szervezeti átalakításról nincs tudomásunk. 1956 folyamán azonban számos olyan kül- és belpolitikai esemény történt, amelyek jelentősen befolyásolták az államvédelmi szervek tevékenységét is. Nyikita Szergejevics Hruscsov az SZKP 1956. február 14. és 25. között ülésező XX. kongresszusa utolsó napján elmondott „titkos” beszédében fellebbentette a fátylat a sztálini terror időszakáról.

Az MDP KV 1956. március 12–13-i ülésén még csak a politikai felelősség kérdése vetődött fel, aminek akkori célpontja Farkas Mihály volt, az uta-

<sup>56</sup> *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956.* III. kötet. I. m. 718–720.



sításait végrehajtó politikai rendőrségről nem esett szó. Piros László belügyminiszter a vitához hozzászólva hosszan ecsetelte ugyan a régi államvédelmi hatóságnál kialakult „morális fertőt”, a szocialista törvényesség felrúgása következtében kialakult helyzetet, ám mindezekért még mindig Péter Gábort és bűntársait tette felelőssé.

Új helyzet jött létre, amikor március közepén a nyugati rádióadók kezdtek kiszivároztatni Hruscsovnak a kongresszus zárt ülésén elhangzott beszámolójának tartalmát. Az MDP Politikai Bizottsága március 20-i ülésén döntött arról, hogy egy rövid, elvi kérdéseket tartalmazó összefoglalóban ad tájékoztatást a pártszervezeteknek a Sztálinnal kapcsolatos bírálatról.<sup>57</sup> A beszámoló megdöbbentő hatást váltott ki a tagság körében. A Budapesti Pártbizottság tájékoztatója szerint a taggyűléseken a részvétel általában 75-80%-os volt, a vita hangulata „szenvedélyes, nem egyszer nyers volt, de általában a párt, az ország ügyeivel való törődés, rendszerünkhöz való ragaszkodás fűtötte át”. Sokat foglalkoztak a Sztálin-értékeléssel; voltak, akik Sztálin érdemeit hangsúlyozták, mások az SZKP KB régi tagjainak felelősségét kezdték firtatni, néhol már Rákosi önkritikáját is hiányolták, felvetve: „ha pártunk igyekszik a szovjet példát mindenben követni, miért nem követi a hibák nyílt feltárása terén is ezt a példát.” Többen feszegették Farkas Mihály felelősségét és végre a Rajk-ügyben is tisztábban szerettek volna látni: Rajk bűnös volt-e, vagy ártatlan? Olyan kérdések is elhangzottak már, hogy nem volt-e Nagy Imre kizárása is elhamarkodott.<sup>58</sup>

A KV Adminisztratív Osztályához tartozó területeken ennél is kényesebb kérdéseket feszegettek: a párt és az állam vezetőit, vezető szerveit mennyiben terheli felelősség a koncepciók ügyekért, s ebből milyen gyakorlati következtetéseket kell levonni; milyen szerepe volt a Rajk-perben Berijának; hogyan történhetett, hogy a KV tagjait ártatlanul és alap nélkül letartóztatták és elítélték. Az állambiztonsági területen dolgozók között visszatetszést keltett, hogy úton-útfélen Péter Gábort és bandáját emlegették anélkül, hogy megmondták volna, kik tartoztak a „bandába”.<sup>59</sup>

A Belügyminisztériumban 1956. április 2-án pártaktíva-értekezletet tartottak, amelyen a XX. kongresszus és az MDP KV március 12–13-i ülése

<sup>57</sup> MNL OL M-KS 276. f. 53/276. ő. e.

<sup>58</sup> MNL OL M-KS 276. f. 72/10. ő. e.

<sup>59</sup> Ezt a kérdést az egyik hozzászóló az 1956. április 2-i államvédelmi pártaktíván is szóba hozta. Szerinte Péter Gábor és bandája alatt nemcsak azokat az embereket értik, akiket a bíróság elítélt, hanem az államvédelmi szerveknél dolgozó valamennyi beosztottat. A hozzászóló való negatív viszonyulásra konkrét példát is említett. Pataki Sándor hozzászólása. MNL OL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

határozatainak fényében igyekeztek meghatározni az államvédelmi szervek előtt álló feladatokat. Piros László előadói beszédében a XX. kongresszus legfontosabb tanulságának a szocialista törvényesség teljes biztosítását tekintette az államvédelem minden területén.<sup>60</sup> A törvénytelenések fő felelőse azonban változatlanul Péter Gábor volt, aki „felé helyezte az államvédelmi hatóságot a pártnak, az államnak, [...] hamis, pártot félrevezető jelentések tömegét gyártották, amelynek következtében ártatlan emberek, köztük kommunisták, felelős beosztásban lévő kommunisták ellen jártak el a legsúlyosabb módon”. Mindezek azért következhetnek be, mert az államvédelmi szervek felett nem érvényesült a pártellenőrzés. Szerinte 1953 óta az államvédelmi munka új alapokra helyeződött és – nyilván érzékelve a XX. kongresszus után az államvédelmi szervek körében is tapasztalható elbizonytalanodást – hangsúlyozta: „A párt határozata alapján tett intézkedések és eredmények feljogosítják az államvédelmi beosztottakat és vezetőket arra, hogy munkájukat magabiztosan végezzék, hogy legyenek büszkék azokra az eredményekre, amelyeket elértünk, mert a párt politikájának, a dolgozó nép érdekeinek megfelelően dolgoztak. Nincs oka egyetlen államvédelmi tisztnek sem arra, hogy bizonytalanságban éljen, hogy ingadozzon...” Piros ugyanakkor óvott a „végletekben való gondolkodástól”, és cáfolta, hogy az új helyzetben az államvédelmi szervek jelentősége csökkenne.

Piros László ugyancsak a XX. kongresszus megállapítására hivatkozott, amikor kijelölte az államvédelmi szervek előtt álló legfontosabb feladatokat: „az összes államvédelmi szervezetnek munkáját arra kell irányítani, hogy védjük hazánkban a szocializmus építését, más szóval védjük a mi népgazdaságunkat, iparunkat, mezőgazdaságunkat, általában a népgazdaság minden területét”.

A hozzászólók elsősorban azt kifogásolták, hogy nem kapnak a párt politikájáról az általános agitáción és tájékoztatáson túlmenő mélyreható információt, aminek következtében nem tudnak egyrészt az „ellenség” által felvetett kérdésekben állást foglalni, másrészt sok munkát feleslegesen, illetve rossz irányban végeznek. Tárnoki János éppen ezért azt sürgette, hogy a párt szabja meg a helyes irányt, „nagyon gyorsan és nagyon sürgősen kapjuk meg ezekre a kérdésekre a választ, mert egyébként megint az a bizonytalanság, ami van a sorainkban, feltétlenül el kell hogy tűnjön”.<sup>61</sup> A bizonytalanság eltüntetését azonban sem a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság előrehaladó vizsgálata, sem a belpolitikai események nem segítettek megszüntetni.

<sup>60</sup> MNL OL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

<sup>61</sup> MNL OL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)



A XX. kongresszust követő „olvadás” egyik csúcspontja volt a Petőfi Kör által 1956. június 27-én megrendezett úgynevezett sajtóvita. A vitát a pártvezetés egy összehangolt jobboldali támadás részének tekintette, és azzal vádolta a Petőfi Kört, hogy egyrészt a Nagy Imre-csoport politikai irányítása alatt működik, másrészt a párt belső vitáit kivitte az „utóra”. A visszacsapás nem is maradt el: a Központi Vezetőség június 30-án külön határozatban ítélte el a kör állítólagos „pártellenes tevékenységét”, Déry Tibort és Tardos Tibort pedig felszólalásaik miatt kizárta a pártból.

Rákosiéknek kezére játszott, hogy a szocialista tábor vezetőinek moszkvai tanácskozásán, amelyre a Petőfi Kör sajtóvitája előtt néhány nappal, június 22–24-én került sor, a XX. kongresszust követő kritikai fellépések méretétől megrettent szovjet vezetés is arra szólította fel a szocialista tábor országait, hogy keményebben lépjenek fel az ellenzéki megnyilvánulásokkal szemben. A kelet-európai válságjelenségek láttán addigra a szovjet pártelnökségben is az a felfogás kerekedett felül, hogy az adminisztratív eszközök alkalmazása, melyet a XX. kongresszuson a sztálini gyakorlat részeként megbélyegeztek és elítéltek, mégsem mellőzhető. A június 24-i találkozón Hruscsov kijelentette: „A hatalommal nem szabad visszaélni, mint Sztálin tette, de élni kell vele. Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit.” (Néhány nappal később erre sor is került; június 28-án Poznańban a munkakörülmények javításáért utóra vonuló munkások megmozdulását a hadsereg bevetésével, erőszakkal verték le.)

Ez az esemény határozta meg a június 30-i KV-ülés alaphangját is, amelyen eredetileg éppen a moszkvai tanácskozásról kívántak tájékoztatást adni. Mind Rákosi, mind Hegedüs András a jobboldali támadással szembeni határozottabb fellépést sürgették és – szükség esetén – az adminisztratív eszközök igénybevételét sem zárták ki. A pártvezetés veszélyérzetét csak fokozhatta Gerő felszólalása, aki azzal ijesztgette a KV-tagokat, hogy „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van, az ellenség támad, ilyenkor nem szabad vitának vagy nézeteltérésnek lenni abban a kérdésben, hogy szorosra zárjuk sorainkat és egységesen lépünk fel az ellenség ellen.”

A június 30-i KV-ülésen Kovács István budapesti első titkár hozzászólásában utalt arra, hogy „nemcsak ellenséges vélemény, hanem sok jogos, igazságos bírálat is van”, s nem tagadta azt sem, hogy ezeknek hatása „egyre jobban benyomul a munkásosztályba, az üzemekbe és a pártszervezetekbe”. A „jobboldali nézeteknek” már a Belügyminisztérium munkatársai körében is voltak hívei.



1956. július 4-én Piros László belügyminiszter értekezletet tartott a BM központi és megyei szerveinek vezetői részére, amelyen a KV június 30-i határozatából és a poznańi eseményekből adódó feladatokat tárgyalták meg. Piros már bevezetőjében utalt arra, s később részletesebben is kitért rá, hogy egyes helyeken, egyes beosztottaknál „van bizonyos bizonytalanság, értetlenség”, amire fel kell figyelni. A belügyminiszter megengedhetetlennek tartotta a „forradalmi éberség” eltompulását, a liberalizmus, a „hamis kispolgári illúziók” megjelenését a belügyi állomány körében, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy – habár a párthatározat lehetőséget ad a kemény fellépésre – nem lehet semmiféle visszakanyarodás, visszalépés a korábbi „helytelen jelenségekhez”.<sup>62</sup>

Közben a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság Kovács István vezetésével több hónapig tartó vizsgálatot folytatott, amelynek során 26 személyt hallgattak meg, köztük számos, a törvénytelenységek elkövetése idején a politikai rendőrségen dolgozó beosztottat – a kérdések azonban szinte kizárólag Farkas Mihálynak a koncepciók perekben játszott szerepére vonatkoztak. Az ÁVH ténykedése a bizottság jelentését tárgyaló 1956. júliusi KV-ülésen sem Farkas Mihály ügyével, hanem a politikai helyzetről adott értékelés rehabilitációt érintő részével kapcsolatos vita során vetődött fel. Nógrádi Sándor annak a véleményének adott hangot, hogy a KV valamilyen formában – nem a határozatban – szögezze le: az államvédelmi szervezetben ne maradjanak felelős funkcióban vagy ne helyeztethessenek felelős funkcióba olyan személyek, „akik vádakat koholtak, koncepciókat gyártottak az ismert politikai perekben”.

1956. augusztus 9-én került az MDP Politikai Bizottsága elé Egri Gyula jelentése a politikai perekben kompromittált államvédelmi tisztek ügyében. A jelentés elkészültéig 36 személy ügyében fejezték be a feldolgozó munkát; közülük 14 fő még akkor is a Belügyminisztériumban dolgozott, s további 33 személyről tett még említést a dokumentum – ezek közül 16 fő volt még mindig a minisztérium alkalmazásában. A jelentést jegyző Czinege Lajos és Fekete Károly azt javasolták, hogy a párt és az arra illetékes állami szervek alapos vizsgálat után „érdemeik” szerint vonják felelősségre a legsúlyosabb törvénytársításokat elkövető és a különböző helyeken vezető funkcióban dolgozó volt államvédelmi vezetőket és beosztottakat. A PB a jelentést tudomásul vette, de a javaslatokat nem fogadta el; helyette úgy határozott, hogy azok ellen az államvédelmi tisztek ellen, akik mindenféle felső utasítás nélkül, a leg-

<sup>62</sup> MNL OL XIX-B-1-x 10-1525/1956. (3. d.)

durvább módon megsértették a „szocialista törvényességet”, az ügyészség emeljen vádat.

Miközben a politikai rendőrség justizmordban részes garnitúrája ellen egyre hangosabban követelték a megfelelő felelősségre vonást, az államvédelmi szervek munkája feletti törvényességi felügyeletet ellátó Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályát vezető Bakos Pál 1956. szeptember 7-én kelt feljegyzésében a Péter Gábor-perben elítéltek ügyének felülvizsgálatára tett javaslatot. A felülvizsgálat szükségességét azzal indokolta, hogy egyrészt a per során „egyes államvédelmi tiszteket olyan bűncselekményekért is elítéltek, amelyekért elsősorban az ÁVH volt vezetői a felelősek, s ezen cselekmények aránytalanul enyhébbek, mint a nagy politikai bűnügyekben felderített törvénytelenések”, másrészt – szerinte – az egyes elítélteket olyan bűncselekményekért is felelősségre vonták, amelyek az újabb adatok alapján nem képezhetik a vád tárgyát, mint például az útlevél-üzérkedés.<sup>63</sup>

Mindazonáltal Bakos Pál utalt arra is, hogy a durva törvénytelenégeket elkövetők ellen az ügyészség már folyamatba vette a bűnvádi eljárást. Erre utalt az a tény is, hogy 1956 szeptemberében kihallgattak 66 főt az államvédelmi beosztottak magatartására vonatkozóan.<sup>64</sup> Hárs István miniszterhelyettes az 1956. szeptember 24–25-i országos államvédelmi értekezleten már mint megtörtént eseményről beszélt a régi hibákért felelős államvédelmi tisztek felelősségre vonásáról.<sup>65</sup> 1956. szeptember 28-án végre az MDP Politikai Bizottsága is állást foglalt az államvédelmi tisztek büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatban, s úgy határozott, hogy két hét múlva meghallgatja Nonn György legfőbb ügyész beszámolóját. Erre október 5-én került sor, s a tájékoztató elhangzása után a testület jóváhagyta, hogy a Belügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészség az előzetes vizsgálat alapján rendelkezésre álló terhelő adatoknak megfelelően a „további szükséges intézkedéseket” tegye. Még október 5-én őrizetbe vették Farkas Vladimirt<sup>66</sup>, Faludi Ervint, Szendy

<sup>63</sup> MNL OL M-KS IV/287/1955–1962.

<sup>64</sup> A kihallgatási jegyzőkönyveket lásd MNL OL M-KS IV/288/1956.

<sup>65</sup> MNL OL XIX-B-1-x 16-10-2/15 (3. d.)

<sup>66</sup> 1946 októbertől dolgozott a politikai rendőrségen; a lehallgatásokkal, levélcenzúrával foglalkozó alosztályon dolgozott, 1950-ben az alosztály vezetője lett. 1950-től a hírszerző főosztály vezetője, majd 1953-tól osztályvezető-helyettes. Részt vett a koncepciós perek vizsgálatában is: 1950-ben megbízták a Szűcs Ernő ÁVH-ezredes ellen indított vizsgálat irányításával, 1951-ben a Kádár–Kállai-ügy egyik felelőse lett. 1955 februárjában a saját kérésére leszerelték. Az ÁVH-n elkövetett törvénytelenések miatt 1956 augusztusában kizárták az MDP-ből, majd október 5-én letartóztatták. 1957. április 13-án tizenkét évi börtönrre ítélték. 1960. április 1-jén szabadult.

Györgyöt<sup>67</sup>, Szántó Györgyöt<sup>68</sup> és Toldi Ferencet, majd egy héttel később Farkas Mihályt.

Andropov szovjet nagykövet 1956. október elején a Belügyminisztérium szovjet főtanácsadójának, Iscsenkónak a tájékoztatása alapján azt jelentette Moszkvának, hogy az „egészségtelen hangulatok” már a magyar államvédelem munkatársainak körében is terjednek, továbbá számos jelzés érkezett a szovjet nagykövetséghez a magyar hadsereg vezető munkatársainak a párt vezetése elleni megnyilatkozásairól.<sup>69</sup>

A formális különállás 1953 nyarán történt megszüntetése ellenére a funkcionális működés és a megkülönböztető külsőségek (egyenruha, államvédelmi rendfokozatok, jelvények) miatt mind a hivatali zsargon, mind a köztudat továbbra is „államvédelmis” elnevezéssel tartotta számon az Államvédelmi Hatóság egykori munkatársait.<sup>70</sup> Nem véletlen, hogy a forradalom napjaiban az ÁVH volt a bukott Rákosi-rendszer egyik leggyűlöltebb szerve, s ezért is válhatott aktuálissá feloszlásuk követelése.

<sup>67</sup> 1950 októberéig az ÁVH Titkárságának vezetője, azt követően a Tájékoztatási Osztály egyik irányítója volt.

<sup>68</sup> Szántó György 1946 és 1952 között szolgált az államvédelmi szerveknél századosi rendfokozatban. Vizsgálóként részt vett a Rajk-, a Kádár-, a Sólyom-per és a szociáldemokraták ellen indított perek vizsgálatában. A Központi Ellenőrzési Bizottság 1956. augusztus 15-én kizárta a pártból.

<sup>69</sup> *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Szerkesztette Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993. 90.

<sup>70</sup> A témával kapcsolatban még lásd Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. I. m. 69–95.



## A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya

### Az SZT-rendszer működésének szabályozása 1956 és 1969 között

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni tömeges megtorlást követően a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a hatalma belső megszilárdításával párhuzamosan külföldi megítélésén is javítson. Ennek érdekében számos diplomáciai erőfeszítést tett, és egyfajta hangulatjavító intézkedésként az idegenforgalom szabadabbá tétele és fejlesztése mellett döntött.<sup>1</sup> A nyitástól kettős eredményt reméltek a pártvezetők, egyrészt a nyugati országok politikai közvéleményét akarták kedvező irányba befolyásolni, másrészt a valutabevételek növekedését várták az élénkülő turizmustól. Számoltak azonban azzal is, hogy a nagyobb utazási szabadság kikezdi a rendszer ideológiai monopóliumát, illetve megnehezíti az állampolgárok ellenőrzését.<sup>2</sup>

A politikai rendőrség feladata volt, hogy ezeket a jelenségeket kezelhető mértékűre csökkentse. Még az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt, 1956. augusztus 22-én keletkezett az a kormányhatározat, amely a Belügyminisztérium feladataival foglalkozott. A tárca fennhatósága alá tartoztak az állambiztonsági szervek, ezek végezték az „imperialista államok” hazánkba érkező gyanús állampolgárainak az ellenőrzését, illetve látták el a ki- és beutazásokkal, valamint az útlevélügyekkel kapcsolatos állambiztonsági feladatokat.<sup>3</sup> Témánk szempontjából a határozat legfontosabb mondata az, hogy a politikai rendőrség a különleges feladatok végrehajtására titkos államvédel-

<sup>1</sup> A kérdést részletesen tárgyalja Dr. Bencsik Péter–Dr. Nagy György: *A magyar útiokmányok története, 1945–1990*. Budapest, Tipico Design Kft., 2005. 60.

<sup>2</sup> MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 221. ő. e. 37. Javaslat az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre.

<sup>3</sup> Ezzel kapcsolatban lásd Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági és pártellenőrzése, 1956–1964. *Betekintő*, 2010/1. [http://www.betekinto.hu/2010\\_1\\_krahulcsan](http://www.betekinto.hu/2010_1_krahulcsan) (A letöltés ideje 2011. március 21.)

mi állománnyal rendelkezett.<sup>4</sup> A későbbi szigorúan titkos állomány tulajdonképpen egy sajátos állambiztonsági eszköz volt. Tagjai a hivatali beosztásukat, vagyis a mindenki számára ismert munkahelyüket felhasználva végezték titkos állambiztonsági feladatukat, ami korabeli megfogalmazással „az ellenség tevékenységének felderítését és elhárítását” jelentette, valójában az állampárt hatalmának a védelme és biztosítása volt a fő tevékenységük.

A kezdeti időkből meglehetősen kevés forrás áll a rendelkezésünkre, de már 1957-ben egy belügyminiszter-helyettesi utasítás szabályozta a szigorúan titkos állományúak illetmény- és pénzügyi ellátását.<sup>5</sup> Egyébként az egész korszak folyamán nagy hangsúlyt fektettek erre a kérdésre a belügyi szervek, mert úgy gondolták, hogy a megfelelő bérezés arra fogja készíteni a munkatársakat, hogy minél több operatív értékű információt szerezzenek a fedőbeosztásuk segítségével. Ugyanakkor konspirációs kérdéseket is felvetett a juttatások mértéke és módja, különösen az a törekvés, hogy lehetőleg a nyílt operatív állományával azonos elvek szerint határozzák meg a fizetésüket.<sup>6</sup> A keményvonalas pártvezetők közé tartozó Biszku Béla belügyminiszter 1961. február 7-én az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé terjesztett egy tervezetet, amelyben abból a megfontolásból, hogy a több turista egyben több kémet is jelent, az állami szervek támogatását akarta megszerezni az utazások ellenőrzéséhez, és a „kapitalista országok hírszerző szervei által beküldött ügynökök leleplezése” érdekében.<sup>7</sup> A szabad mozgást korlátozó intézkedések mellett javasolta, hogy a minisztériumokban és az országos főhatóságokban szervez-

<sup>4</sup> MNL OL XIX-A-83-b 3541(VIII. 22.)1956. A Minisztertanács 3541/1956. számú határozata a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumáról. (185. d.). Lásd Jobst Ágnes: A Belügyminisztérium működésének szabályozása 1956 nyarán. *Betekintő*, 2011/1. [http://www.betekinto.hu/2011\\_1\\_jobst](http://www.betekinto.hu/2011_1_jobst) (A letöltés ideje 2011. március 21.)

<sup>5</sup> ÁBTTL D. Gy. 6-21/1957. A belügyminiszter-helyettes 64. számú utasítása a Belügyminisztérium szigorúan titkos állományú beosztottainak illetmény- és egyéb pénzügyi vonatkozású ellátásáról, 1957. december 27.

<sup>6</sup> Az utasítás szerint tehát az SZT-tisztek az egyéb katonai rendfokozatú beosztottakra vonatkozó mindenkor érvényes rendelkezések alapján jogosultak voltak illetményre, közlekedési pótlékra, külön pótlékra, ruházati illetményre, szabadságmegváltásra, jutalomra, segélyre, munkabérelőlegre és táppénz-kiegészítésre. A fedőmunkahelyen kapott fizetés 25 százalékáig külön pótlékra tarthattak igényt, de a korábban 200 Ft-ot kitevő pótlék megszűnt. Az illetmény a belügyi illetmény és a fedőmunkahelyen kapott kereset közötti különbség volt. A főváros közigazgatási határán belül szolgálatot teljesítők budapesti pótdíjat is kaphattak. A ruházati illetmény évi 3000 Ft volt. A számfejtést és a kifizetést a II/13. osztály végezte.

<sup>7</sup> MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 221. ő. e. 37. Javaslat az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre.



zenek olyan osztályokat, amelyek a külföldi kapcsolatokkal foglalkoznak, és ezek élére nevezzenek ki „megbízható, párthű elvtársakat”, akik segítséget nyújtanak a Belügyminisztériumnak. A javaslat meglehetősen heves vitát váltott ki a Politikai Bizottságban, amely végül megbízta a belügyminisztert, hogy valósítsa meg a határozatba foglaltakat.<sup>8</sup> 1961 végén született meg az erről szóló kormányhatározat, amit Biszku Béla már a kormány elnökhelyetteseként írt alá.<sup>9</sup> 1962. január 1-jéig a határozatban felsorolt tíz intézményben külön osztályt vagy csoportot kellett létrehozni a nemzetközi kapcsolatok intézésére.<sup>10</sup> Az osztály feladata volt elkészíteni az érintett tárca vagy szerv utaztatási tervét, irányítani és ellenőrizni a protokolláris ügyeket, intézni a nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő feladatokat. Ide tartozott a tolmácsolószolgálat megszervezése és felügyelete, az útlevél- és vízumügyek intézése, és azt is meghatározták, hogy a minisztérium felügyelete alá tartozó objektumokat milyen feltételek mellett látogathatták külföldi állampolgárok.<sup>11</sup>

Figyelemre méltó egyébként, hogy már meglehetősen korán, a barátinak számító országokban is működtek magyar SZT-tisztek. A szocialista országokban hosszabb ideig tartózkodó magyar állampolgárok védelme, valamint a fogadó országok állambiztonsági szerveivel való kölcsönös együttműködés érdekében 1960-ban kémelhárító rezidentúrákat hoztak létre a szovjet befolyási övezet államaiban a magyar állambiztonsági szervek. Ezek a BM III. Főcsoportfőnökség szerveinek számítottak, élükön szigorúan titkos állományú operatív tisztek álltak. Elsődleges feladatuk az volt, hogy a fogadó ország állambiztonsági szerveivel együttműködve a harmadik országból származó ellenséges hírszerző szervek tevékenységét akadályozzák, illetve a fedőszervi beosztás révén a kapitalista országok állampolgáraival és intézményeivel történő hivatalos érintkezéseket információszerzésre is felhasználják.<sup>12</sup>

<sup>8</sup> MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 221. ő. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. február 7-ei üléséről készült jegyzőkönyv. A témáról bővebben lásd Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965.) *Betekintő*, 2008/2. [http://www.betekinto.hu/2008\\_2\\_krahulcsan](http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan) (A letöltés ideje 2011. március 21.)

<sup>9</sup> Ekkor Papp János volt a belügyminiszter.

<sup>10</sup> Kohó- és Gépipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium, Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Művelődésügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Földművelésügyi Minisztérium, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Testnevelési és Sporthivatal, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége.

<sup>11</sup> MNL OL XIX-A-83-b 3298(XI.16.)1961. A Minisztertanács 3298/1961. számú határozata az egyes minisztériumoknál, országos hatáskörű szerveknél a nemzetközi kapcsolatok intézéséről. (289. d.)

<sup>12</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/32/1963. A belügyminiszter 0032. számú parancsa a rezidentúrák munkájának, irányításának megjavításáról, 1963. december 5.



A már említett okokból az 1960-as évek elejétől tehát felgyorsult a Magyar Népköztársaság és a tőkés országok közötti államközi gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok fejlődése, a legális és jogszerű érintkezési formák kibővültek, és egyre összetettebbek lettek. Az új helyzethez való alkalmazkodás fontos állomásaként került sor az állambiztonsági szervek szigorúan titkos állományát működtető rendszer kifejlesztésére, amelynek az volt a lényege, hogy az állami, gazdasági és kulturális szerveknél létesített fedőmunkakörökbe SZT-tiszteket helyeztek. Tulajdonképpen kihelyezték az állambiztonsági operatív elhárító munka egy részét közvetlenül a „terepre” azzal a céllal, hogy a nemzetközi érintkezésbe bekapcsolódó hazai intézményeket ellenőrizték, és felkészítsék a károsnak tekintett hatások kivédésére. A szigorúan titkos tisztek a Belügyminisztériumhoz tartozásukat titokban tartva, hivatali beosztásuk felhasználásával, fedőmunkájuk egyidejű ellátása mellett végezték állambiztonsági feladataikat. A későbbiekben növelni akarták a szerepüket az operatív felderítő és elhárító munkában, amit akadályozott, hogy szolgálati viszonyuk, jogaik és kötelezettségeik nem voltak megfelelő módon szabályozva. Ezért jelent meg a belügyminiszter 002/1964. számú utasítása az SZT-állomány működéséről 1964. január 31-én.<sup>13</sup>

A tárcavezető a helyzet rendezése érdekében elrendelte, hogy olyan nyílt vagy titkos állományú operatív tisztek kerüljenek státusba, akikről a fedőmunkahelyen nem volt közismert, hogy a Belügyminisztériumhoz tartoztak. Beosztásukat a nyílt személyi állománnyal azonos módon állománytáblázatban is rögzítették, viszont ez nem terhelte a Belügyminisztérium létszámkeretét, mivel a tisztek a fedőszervnél rendszeresített állásokat töltötték be. Kinevezésük a fedőszerv vezetőjének egyetértésével történt. Az irányításukkal, beszámoltatásukkal és szakmai továbbképzésükkel kapcsolatos teendőket a konspiráció szigorú betartásával végezték. A kinevezettek kötelesek voltak a fedőszervben vállalt kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tenni, a szükséges operatív és hivatali szakképzettséget megszerezni és rendszeresen továbbfejleszteni. Munkájuk és általános magatartásuk tekintetében kettős felelősséggel tartoztak, operatív beosztotti minőségükben a BM Fegyelmi Utasítás, fedőszervi munkájuk tekintetében pedig a Munka Törvénykönyve hatálya alá estek. Az állomány nyilvántartását a szolgálati hely szerint illetékes csoportfőnökségen a személyzeti nyilvántartó kartonon névvel és fedőszámmal végezték. A további nyilvántartásukat a BM Személyügyi Főcsoportfőnök-

<sup>13</sup> ÁBTL D. Gy. 10-22/2/1964. A belügyminiszter 002. számú utasítása a Belügyminisztérium SZT-állományába tartozó hivatásos tisztek és tiszthelyettesek jogállásának rendezéséről, 1964. január 31.

ség Személyzeti Nyilvántartó Osztályán egy külön nyilvántartóban a személyzeti nyilvántartó kartonokon és a káderdossziékban név és fedőszám alapján, illetve a BM Külügyi Osztályon illetményszámfejtő lapokon kizárólag fedőszám segítségével látták el. Az állomány tagjaival kapcsolatos személyi jellegű intézkedéseket, például kinevezés vagy előléptetés esetén, személyi állományparancsban kellett megtenni, ezeken kizárólag a fedőszámot lehetett feltüntetni.<sup>14</sup>

A szigorúan titkos állományba való tartozás megszűnése esetén a konspiráció betartásával a volt nyílt állományú beosztottat a szolgálati helyére vezényelték vissza, fedőmunkahelyéről való elbocsátását pedig megfelelően legalizálták. A polgári életből felvetteket, ha a nyílt operatív állományban nem volt rájuk szükség, tartalékállományba helyezték, viszont a belügyi szervek segítségével elért beosztásukban megmaradhattak. Ha alkalmatlanság vagy átszervezés miatt bocsátottak el valakit, akkor a volt nyílt állományú tisztet tartalékállományba helyezték, és indokolt esetben fedőmunkahelyi beosztásában is meghagyták. A polgári életből átvetteknek a fedőbeosztással azonos szintű polgári beosztást biztosítottak. Fegyelmi okból történő elbocsátásukkor ügyeltek arra, hogy az egyén azonos beosztásba kerüljön vissza, mint amilyenben az átvételekor dolgozott. A nyílt vagy titkos állományból SZT-állományba került operatív tiszteket fegyelmi úton történő elbocsátásuk után leszerelték, és a fedőbeosztásukból is leváltották,<sup>15</sup> nyugdíjazásukat külön jogszabály rögzítette.

<sup>14</sup> A parancsokat a Személyügyi Főcsoportfőnökség Nyilvántartó Osztályának, az érintett csoportfőnökség vezetőjének és a BM Külügyi Osztályának kellett megküldeni. ÁBTL D. Gy. 10-22/2/1964. A belügyminiszter 002. számú utasítása a Belügyminisztérium SZT-állományába tartozó hivatásos tisztek és tiszthelyettesek jogállásának rendezéséről, 1964. január 31. Bérezésük a mindenkori pénzügyi rendelkezések szerint történt. Az SZT-tisztek jogosultak voltak illetményre vagy illetménykülönböztetre. Ha a fedőszerv nem biztosította, de az operatív érdek megkövetelte, akkor nyelvpótlékra, közlekedési pótdíjra, ruházati illetményre, szabadságkülönbözet-megváltásra és táppénz-kiegészítésre tarthattak igényt. Az előző utasításban szereplő SZT-pótlékot ez a szabályzat nem említette. Eredményes munkájukért a fegyveres szervek számára rendszeresített kitüntetésben részesülhettek.

<sup>15</sup> ÁBTL D. Gy. 10-22/2/1964. A belügyminiszter 002. számú utasítása a Belügyminisztérium SZT-állományába tartozó hivatásos tisztek és tiszthelyettesek jogállásának rendezéséről, 1964. január 31.



## Az SZT-rendszer szabályozása 1969 és 1987 között

A hatvanas évek végén újabb változások következtek a belpolitikában és a külgazdaság terén is. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése és a nemzetközi kapcsolatok további jelentős bővülése miatt az SZT-rendszer szélesebb alapokon történő kiépítését határozták el a belügyi vezetők a népgazdaság és az idegenforgalom ellenőrzése érdekében.<sup>16</sup> Az egységes szabályozás létrehozását leginkább az indokolta, hogy a nemzetközi enyhüléssel párhuzamosan jelentősen szélesedtek az ország gazdasági és kulturális kapcsolatai a kapitalista országokkal. Az ebből fakadó veszélyek ellensúlyozására, a „fellazító politika és taktika” kivédése érdekében az állambiztonsági vezetés az SZT-állomány rendszerére a későbbiekben is fokozott mértékben kívánt támaszkodni. Ezt szolgálta, illetve a már kialakított rendszert stabilizálta és fejlesztette tovább 1969-ben a belügyminiszter 002. számú parancsa és a hozzá fűzött három végrehajtási utasítás.<sup>17</sup> A dokumentum egyrészt az állomány működésének előírásait rögzítette, másrészt a személyzeti és fegyelmi ügyek eljárási szabályait írta le, harmadsorban pedig az illetmény- és pénzügyeket tárgyalta.

A parancs alapján az illetékes csoportfőnök vagy önálló osztály vezetőjének kezdeményezésére a belügyminiszter engedélyével SZT-állományt vagy -állást lehetett szervezni az állambiztonsági szempontból fontos minisztériumokban, főhatóságokban, intézményekben, állambiztonsági szakkifejezéssel élve az úgynevezett objektumokban, ha a Magyar Népköztársaság állambiztonsági védelme ezt szükségessé tette, és az operatív munka hatékonysága megkövetelte. Ide tartoztak a hadi és a népgazdasági, a közlekedési és posta-forgalmi, a kül- és belkereskedelmi-, valamint az idegenforgalmi vállalatok, a tudományos, a kulturális, az ideológiai és az ifjúsági területen működő intézetek. SZT-tisztek tevékenykedhettek a kapitalista követségeken, a külképviseleteken, a diplomáciai, a kereskedelmi, a közlekedési, az idegenforgalmi és a sajtóügynökségi vállalatoknál, de egyébként minden más területen is, ahol a kívánt cél más eszközzel nem volt biztosítható. Az SZT-beosztottak a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség hivatásos állományába tartoztak, jogaik és kötelességeik megegyeztek a nyílt operatív állományéval. A Belügy-

<sup>16</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/10/1984. Jelentés a BM III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének szervezeti helyzetéről, működésének határfokáról, a további feladatokról, 1984. június 15. (22. d.)

<sup>17</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/2/1969. A belügyminiszter 002. számú parancsa és I. II., III. számú végrehajtási utasítása, a BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos, SZT-állomány szervezetének, működésének egységes szabályozása tárgyában, 1969. április 15.



minisztériumon kívüli területről elsősorban azok kerülhettek ilyen állásba, akik már az adott objektumban dolgoztak, és valamilyen formában korábban is kapcsolatban álltak az állambiztonsági szervekkel, így volt bizonyos tapasztalatuk vagy gyakorlatuk, például hivatalos vagy társadalmi kapcsolatként. Kinevezésük előtt természetesen alaposan ellenőrizték őket, majd a feladatuknak megfelelő kiképzést kaptak, amely kiterjedt a hivatásos állomány részére megállapított operatív alapkiképzésre, az adott munkakörben meghatározott különleges feladatokra, a végrehajtás módjára, a szükséges technikai eszközök alkalmazására és kezelésére. A politikai képzésről is gondoskodtak, amennyiben szükség volt erre. Hivatásos tiszteteket is áthelyezhettek szigorúan titkos állományba, ha alkalmasak voltak a fedőmunkakör ellátására, vagyis rendelkeztek a szükséges iskolai végzettséggel, felkészültséggel és nyelvismerettel. Náluk a fedőmunkakör ellátásához szükséges ismeretekre szorítkozott a kiképzés, amely többnyire belügyi objektumban, konspiratív körletben vagy vidéki szállodákban zajlott személyre szabottan. Csoportos kiképzést csak rezidentúra szervezése esetén hajtottak végre. A kiképzés legalizálására külön tervet is készítettek.

Az SZT-tiszt hivatásos tisztnek számított, de bizonyos mértékig a hálózati személy szerepköréből is részesült. Operatív funkciójától függően az ügynökökhöz hasonló módon több kategóriába sorolták őket. A fedőmunkahelyén lehetett rezidens, ekkor több SZT-beosztott tartozott a vezetése alá. Ezenkívül léteztek csoport vagy alosztály szervezésében működő és hálózatot tartó vagy rezidentúrához tartozó, esetleg önállóan működő SZT-tisztek, de voltak műszaki, technikai és biztonsági feladatokat teljesítő és egyéb funkciókat ellátó beosztottak is.

A fedőmunkahelyre történő bevezetésük előtt részletes operatív tervet készítettek számukra, amely tartalmazta a beállításuk okát, általános és speciális operatív feladataikat és funkciójukat. Rezidentúra vagy hálózat kapcsolása esetén ennek az indoklását, tagjainak és fontosabb feladatainak a leírását. A terv kitért a kettős munkakör összhangjának és ellátásának biztosítékaira, a bevezetés legalizálására, az operatív fedéshez szükséges személyi legenda részleteire, így például a közbeeső fedőmunkahelyekre, a párttagság átjelentésére, valamint a hadkötelezettségi viszony rendezésére, illetve a szükséges fedőokmányok, például a munkakönyv biztosítására. Különösen fontos volt ez a nyílt operatív állományból történő kihelyezéseknél. A tervben meg kellett jelölni azt az állami vezetőt, akivel megállapodást kötöttek az álláshely létrehozásáról, illetve azt is, hogy kik tudnak a titkos operatív tiszt beállításáról, állambiztonsági jellegű működéséről és feladatairól. Amennyiben a körülmények lehetővé tették, a fedőobjektum állami vezetőjének a tájékoz-

tatását lehetőleg mellőzték. Rögzítették a kapcsolattartás módját és a kapcsolattartó személyét is. Ugyanilyen gondossággal jártak el az SZT-beosztottak kivonása esetén is.

A szigorúan titkos tiszteket bevonták különböző operatív akciók, például titkos kutatás, operatív technika beszerelése vagy fotózás előkészítésébe, biztosításába és végrehajtásába is. Titkos vagy nyílt őrizetbe vétel, előállítás vagy meghallgatás lebonyolításában azonban tilos volt részt venniük, ez ugyanis dekonspirálhatta volna őket. Ugyanakkor főcsoportfőnöki engedéllyel végrehajthattak beszerzéseket, és ellenőrzött, megbízható hálózatot is hozzájuk kapcsolhattak. Feladatuk volt az is, hogy a fedőmunkakör jó ellátása mellett az állambiztonsági munkához szükséges társadalmi és munkakapcsolataikat folyamatosan építsék, fejlesszék és szélesítsék. Ennek során ügynökjelölteket kutattak fel, választottak ki, tanulmányoztak és készítettek elő beszerzésre. A rájuk bízott ügynökséget vagy rezidentúrát a vonatkozó operatív szabályok alapján irányították, vezették és ellenőrizték. Fedést biztosítottak operatív tisztek és ügynökök bevezetéséhez vagy utaztatásához. A beutazó külföldiek és a kiutazó magyar állampolgárok operatív ellenőrzésével, védelmével kapcsolatos speciális állambiztonsági feladatot láttak el. Az operatív technikai eszközök bevezetését vagy kivonását biztosították, de szükség esetén működtették, kezelték, alkalmazták, vagy esetleg védték is azokat az illetéktelenektől.

Kihelyezésük után a fedett beosztottakkal csak az erre felhatalmazott vezető, illetve nyílt vagy szigorúan titkos állományú operatív tiszt tarthatta a kapcsolatot, amire a titkos objektumokban, vagyis a K- és T-lakásokban, konspirált körletekben kerülhetett sor személyes találkozás útján. A munkájukkal, személyükkel és biztonsági helyzetükkel kapcsolatos írásos operatív anyagokat a levelező (rezidentúra) és a biztonsági dossziében helyezték el. A levelező dossziéba fűzték le az operatív munkával összefüggő beszámolókat, munkaterveket, utasításokat, jelentéseket, feljegyzéseket és a konkrét ügyekhez nem kapcsolódó egyéb írásos anyagokat. A biztonsági dossziéba kerültek az operatív, a konspirációs és a biztonsági helyzetüket taglaló értékelések és elemzések, valamint az őket és feladatukat ismerő személyek névsora, jellemzése és nyilatkozata, illetve az állomány biztonsági helyzetével kapcsolatos minden további okmány. A munkájukkal kapcsolatos jelentéseket, beszámolókat, feljegyzéseket, nyugtákat, átvételi elismervényeket fedőszámmal vagy fedőnévvel írták alá a szigorúan titkos tisztek. A BM III/2. Osztály feladata volt az állomány operatív dossziékkal való ellátása és azok speciális nyilvántartásának megszervezése. Ez az osztály vezette a nyilvántartó naplót is, amely a beosztottak fedőszámát, azonossági számát és a nyitó szerv megjelölését



tartalmazta.<sup>18</sup> Nyilvántartásukat a már ismertetett módon végezték továbbra is, azzal a kiegészítéssel, hogy az állomány egészéről névsort vagy kimutatót készíteni csak a belügyminiszter vagy az illetékes miniszterhelyettes utasítására lehetett.<sup>19</sup>

A korabeli belügyi felfogás szerint az SZT-állomány ellenséges környezetben, fokozott megterhelést jelentő kettős feladatot látott el, amit erkölcsileg és anyagilag is megbecsültek.<sup>20</sup> A fizetéseket összekötők fizették ki az érdekelteknek, a külföldi állomáshelyen szolgálatot teljesítők részére pedig betétkönyvben helyezték el a pénzt.<sup>21</sup> Az SZT-tisztek az 55 éves életkor elérésével a nyílt állománnyal azonos módon jogosultak voltak nyugdíjra, emiatt a fedőmunkahelyükről történő kivonásukkor gyakran dekonspirálódtak, a civil foglalkozások esetében ugyanis 60 év volt a férfiak nyugdíjkorhatára. A nyugdíj megállapításánál különválasztották a polgári munkaviszonyon alapuló és a szigorúan titkos szolgálati viszonyon alapuló nyugdíjjogosultságot. Az utóbbi alapján járó nyugdíjat a Belügyminisztérium a konspirációs szabályok betartásával folyósította.<sup>22</sup>

### A fejlesztés eredményei

1973. szeptember 25-én csoportfőnöki értekezleten tekintették át az állambiztonsági vezetők az SZT-állomány helyzetét, október 18-án pedig miniszterhelyettesi értekezletre került sor. A téma előadója Karasz Lajos rendőr vezérőrnagy, a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének első helyettese volt, és

<sup>18</sup> ÁBTL 4.2. 64-312/1969. A BM III/2. Osztály vezetőjének végrehajtási utasítása a BM III. Főcsoportfőnökség SZT-állományának Levelező (Rezidentúra) és Biztonsági dossziékkal való ellátására, 1969. december 5.

<sup>19</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/2/1969. A belügyminiszter 002. számú parancsa és I., II., III. számú végrehajtási utasítása, BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos, SZT-állomány szervezésének, működésének egységes szabályozása tárgyában, 1969. április 15.

<sup>20</sup> Uo. A III. számú végrehajtási utasítás alapján jogosultak voltak illetményre vagy illetménykülönbözetre, különélesi, vezénylési és áthelyezési költségre, nyelvtudási pótlékra, közlekedési pótdíjra, ruhapénzre, szabadságkülönbözet-megváltásra, táppénz-kiegészítésre, valamint jutalomra és segélyre is. Illetményként a magasabb, vagy a fedőszervi vagy a belügyi fizetést ismerték el, és a fokozott megterhelés arányában 300 és 800 Ft közötti személyi pótlékot is megállapítottak részükre. A külföldön szolgálatot teljesítő SZT-beosztott további illetménykiegészítést is kaphatott.

<sup>21</sup> ÁBTL 4.2. 10-26/19/1974. A belügyminiszter-helyettes 0019. számú utasítása, az SZT-állomány illetmény- és egyéb pénzügyi járandóságai tárgyában, 1974. december 30.

<sup>22</sup> ÁBTL 4.2. 10-22/12/1965. A belügyminiszter 0012. számú utasítása a szigorúan titkos állományúak nyugellátásáról, 1965. szeptember 6.



meghívottként jelent meg Rajnai Sándor és Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagy, akik mindketten a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének helyettesei voltak, valamint Kucsera László rendőr vezérőrnagy, a III/IV. Csoportfőnökség vezetője.<sup>23</sup>

A csoportfőnöki értekezleten előterjesztett jelentés áttekintette a témába vágó parancsokat és a különböző alárendelt szervek jelentéseit. Készítői konzultáltak az érdekelt vezetőkkel és beosztottakkal, felhasználták az 1970-ben végzett hasonló felmérés eredményeit, és az eltelt három év tapasztalatait is.<sup>24</sup> A jelentés szerint az ugrásszerűen növekvő idegenforgalom és az egyre kiterjedtebbé váló nemzetközi érintkezés komoly kihívás elé állította az állambiztonsági szerveket, ugyanakkor továbbra is meg kellett felelniük az állampárt által támasztott legfontosabb követelménynek, amely a társadalom mindenre kiterjedő ellenőrzését várta el. A 002/1969. számú belügyminiszteri parancs megjelenése után a III. Főcsoportfőnökség jelentősen növelte a szigorúan titkos tisztek számát. A mennyiségi fejlesztés, az állambiztonsági szervek 1971-ben végrehajtott átszervezése,<sup>25</sup> a nemzetközi kapcsolatok jelentős fejlődése, a népgazdaságban bekövetkezett decentralizálás és a megnőtt vállalati önállóság új követelményeket is támasztott. A szervezéssel párhuzamosan meg kellett oldani, hogy a titkos belügyi tisztek beilleszkedjenek az adott intézmény struktúrájába, ugyanakkor állambiztonsági szempontból is értékelhető eredményt produkáljanak, vagyis megfelelő „operativitást” mutassanak fel.

A fenti okok miatt csak 1972-től vált erőteljesebbé az állomány fejlesztése, miután a Belügyminisztérium kétoldalú megállapodást kötött az együttműködésről számos további minisztériummal, és megteremtődtek az SZT-rendszer egységes központi irányításának a feltételei, ami tulajdonképpen a fokozatosan kiépülő rezidentúrákat jelentette. Addig ugyanis a főcsoportfőnökség állományának csak kisebb része tartozott ilyen keretbe, a túlnyomó többség egyedi irányítás alatt állt. Ugyanakkor a jelentés hangsúlyozta, hogy a szervezés nem történhetett mechanikusan, a rezidentúrákba szervezett állomány csak olyan területeken épülhetett ki, ahol az ágazati szervezési viszonyok ezt lehetővé tették. Más területeken kizárólag az egyedi irányítást tartották

<sup>23</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-181/1973. A BM Miniszterhelyettesi Értekezlet 1973. október 18-ai ülésének rövidített jegyzőkönyve. (15. d.). Az állambiztonsági vezetők életrajza az ÁBTL honlapján olvasható. <https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:1:3109173900106211> (A letöltés ideje 2010. szeptember 23.)

<sup>24</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-181/2/1973. Jelentés az SZT-állományról szóló 002/1969. BM-parancs végrehajtásáról, tapasztalatairól a III. Főcsoportfőnökség szerveinél. (15. d.)

<sup>25</sup> A jelentés szerint a vezetői munka javítása volt az átszervezés célja. Uo. 12.

célravezetőnek. A rendszer működésének eredményeként a politikai rendőrség sok állambiztonsági szempontból fontos adat, információ és jelzés birtokába jutott annak ellenére, hogy a fedőszervi elfoglaltság miatt sokszor kevesebb idő jutott a tényleges állambiztonsági feladatok ellátására, mint a nyílt operatív állomány esetében. Különösen a gazdaság területén és a műszaki-tudományos vonalon váltotta be a hozzá fűzött reményeket az SZT-állomány rendszere. Azokon a helyeken, ahol a fedőbeosztás ezt lehetővé tette, már a döntések előkészítésébe is beavatkoztak a szigorúan titkos állományú operatív tisztek, például a nemzetközi érintkezést és a külföldi munkavállalást szabályozó jogszabályok kidolgozásában is részt vettek. Gyakran a nyugati országokba utazó szakemberek védelmi jellegű felkészítésében és a hazatérők beszámoltatásában is fontos szerepet játszottak. Hasonló tevékenységet végeztek az utazni szándékozó célszemélyek operatív ellenőrzése és a szállodák biztosítása területén is.<sup>26</sup>

A rendszernek azonban voltak hátrányai is, ugyanis a fedőmunka miatt sokszor indokolatlanul hosszú idő telt el az eredmények megszületéséig, illetve az SZT-tisztek tevékenysége gyakran kimerült a részintézkedésekben, ezért ritkán készítettek önálló helyzetfelismerést tükröző javaslatokat és összefoglaló jelentéseket. A hálózattartás is gyakran háttérbe szorult, a tisztek előszeretettel támaszkodtak a nem hálózati jellegű kapcsolatok felhasználására. A hetvenes évek elején már jelentős létszámú ilyen alkalmazottal rendelkeztek az állambiztonsági szervek, és egyedi tartásuk gyakran nagy megterhelést jelentett az operatív tiszteknek, ami a jelentés megfogalmazása szerint az „erők szétforgácsolódását” eredményezte. Azokon a területeken viszont, ahol rezidentúrákba tudták szervezni az állományt, hatékonyabb volt az irányítás.<sup>27</sup>

Komoly hiányosságot állapítottak meg az állomány operatív felkészültségében is, különösen azoknál, akik a polgári életből kerültek szigorúan titkos pozícióba. Azok a hivatásos állambiztonsági tisztek viszont, akik nyílt állományból kerültek a fedőmunkahelyre, gyakran az ott támasztott szakmai követelményeknek nem tudtak megfelelni. Ez esetenként dekonspirálódáshoz is vezetett, amit rendszeres képzésekkel igyekeztek megszüntetni. A to-

<sup>26</sup> A jelentés készítése előtti másfél évben a budapesti szállodákban 316 esetben alkalmaztak SZT-tisztek operatív rendszabályokat, és 115 esetben hajtottak végre titkos kutatást, amelynek során az állambiztonsági szervek számos esetben jutottak kiemelkedő politikai és gazdasági jelentőséggel bíró dokumentáció birtokába. Uo. 10. (15. d.)

<sup>27</sup> 1970-ben 775 rendszeresített SZT-állással rendelkeztek az állambiztonsági szervek, de ebből csak 369 volt betöltve. 1973-ban már 852 rendszeresített státusz volt, és 575-öt be is töltöttek. ÁBTLL 1.11.1. 45-181/2/1973. Uo. 1. sz. melléklet. Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség központi és területi szervei SZT-állományának létszámviszonyairól. (15. d.)



váblépés egyik feltételének a tervszerűséget gondolták, ezért további megállapodásokat kötött a Belügyminisztérium a fedőszervekkel, és a vezetők közötti kapcsolatokat is igyekeztek szorosabbra fűzni. Az SZT-állomány tevékenységét is szakszerűbbé és szabályozottabbá akarták tenni, ennek érdekében a hatáskörüket szabályozó okmányokat, munkaköri leírásokat dolgoztak ki, amelyekben rögzítették a szigorúan titkos tisztek operatív feladatait a hálózattartás, az információszerzés és -továbbítás, a jelentési kötelezettség és intézkedési jogkör területén. Korábban a kinevezettek egységesen operatív tiszti vagy főoperatív tiszti besorolásba kerültek, a továbbiakban differenciáltabb állománytáblát rendszeresítettek, ami tágabb lehetőséget adott arra, hogy felkészültségük, felelősségük és beosztásuk alapján különbséget tegyenek közöttük. Az állománytábla módosítását összekötötték a szigorúan titkos tisztek felülvizsgálatával és minősítésével, ennek során az alkalmatlanná vált és dekonspirálódott beosztottakat eltávolították. Igyekeztek megszüntetni azt a gyakorlatot, hogy a nyílt operatív állományból valamilyen okból kikerülők nyugállományba helyezés helyett SZT-státusba helyeztessék magukat, mert ez is gyakran dekonspirációt eredményezett.<sup>28</sup>

Az állambiztonsági szervek vezetői nagy reményeket fűztek az SZT-rendszer működéséhez, annak továbbfejlesztését tartották szükségesnek, és időnként áttekintették az elért eredményeket. 1976. november 9-én ismét napirendre került a téma a miniszterhelyettesi értekezleten.<sup>29</sup> Az értekezletre készített jelentés megállapította, hogy 1976-ban az országosan rendszeresített SZT-státusok mintegy 75 százalékat töltötték be, ez az arány 1973-ban még csak 67 százalékra rúgott.<sup>30</sup> A kémelhárítás a közlekedés és az idegenforgalom területén szinte teljesen feltöltötte a rendelkezésére álló helyeket, míg az iparban és a külkereskedelemben lemaradás volt a káderhiány miatt. A korábbi miniszteri utasításnak megfelelően az állománytáblákat módosították, a tisztek felülvizsgálatát és átminősítését elvégezték. Míg korábban a létszám döntő többségét a hivatásos állományból töltötték fel, ekkoriban inkább a pol-

<sup>28</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-181/1973. A BM Miniszterhelyettesi Értekezlet 1973. október 18-ai ülésének rövidített jegyzőkönyve. (15. d.)

<sup>29</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17a/1976. Emlékeztető az 1976. november 9-ei miniszterhelyettesi értekezletről. (16. d.) Előtte a III/II. Csoportfőnökség részjelentését csoportfőnökségi vezetői értekezleten tárgyalták meg, az erről készített emlékeztetőből tudjuk, hogy 1976. december 16-án a BM Kollégium is foglalkozott a témával. ÁBTL 1.11.3. 13-655-2/1976. Emlékeztető az 1976. október 6-i Csoportfőnökség Vezetői Értekezletéről.

<sup>30</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1976. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos (SZT-) állománya irányításának, nevelésének, képzésének helyzetéről, 1976. október 30. (16. d.)



gári életből neveztek ki szigorúan titkos állambiztonsági tisztté arra alkalmas embereket. A korábbi gyakorlat, amikor összekötő tisztek útján tartották velük a kapcsolatot az operatív szervek, háttérbe szorult. Általánossá vált, hogy az operatív egységek és alegységek vezetői a rezidenseken keresztül irányították a titkos beosztottaikat. A különböző szervek hírigénye a vezetőkön keresztül jutott el a rezidentúra tagjaihoz, és az információk is így áramlottak vissza a megrendelőkhez. Gyakorlattá vált, hogy az SZT-tisztek és a rezidentúrák vezetői éves munkatervet készítettek, amit összehangoltak az osztályok és alosztályok munkatervével. A kémelhárítás területén a rezidentúrák vezetői heti vagy kétheti gyakorisággal számoltatták be a beosztottakat a munkaterv alapján. A rezident többnyire az alosztályvezető referáltatta, és az is gyakori volt, hogy a rezidens és az operatív tiszt közösen számoltatta be az SZT-beosztottat. A hírszerzés területén a tisztek évente legalább egyszer beszámoltak a központi osztályoknak a feladataik végrehajtásáról, a külföldön szolgálatot teljesítők többnyire a szabadságuk ideje alatt tették ezt meg, a rezidentúra vezetője pedig írásos tájékoztatót kapott a beszámolóról. A belső elhárítás területén dolgozókat a jóváhagyott feladatterv alapján meghatározott időközönként szóban és írásban számoltatták be a munkájukról.

### A képzés és az oktatás

Mivel egyre gyakrabban a polgári életből származó szakembereket neveztek ki szigorúan titkos tisztté az állambiztonsági szervek, előtérbe került az operatív kiképzésük és a politikai nevelésük. Az oktatás középpontjába a párt-hoz való hűséget, az internacionalista szellemet, a Belügyminisztériumhoz való kötődést és az operatív jártasság és készség elmélyítését helyezték. A korábbi egyéni kiképzés helyett előnyben részesítették a rezidentúrába szervezettek egy-két hétig tartó csoportos oktatását, amely az állambiztonsági munka fő irányjaival és feladataival, az operatív eszközök és módszerek alkalmazásával, a fontosabb parancsok megismertetésével telt. Az alapkiképzés után évente egy alkalommal továbbképzést is tartottak. Ennek során tájékoztatást kaptak a kinevezettek az elhárítási területükkel összefüggő párt- és állami intézkedésekről, állásfoglalásokról, az ellenséges tevékenység irányáról és módszeréről, illetve az ellenük tett operatív intézkedésekről. Ekkor feldolgozták az újabb parancsokat, utasításokat, összefoglalókat és tanulmányokat is. A politikai képzésre elsősorban a fedőmunkahelyi pártoktatás keretében fordítottak nagy figyelmet, illetve káderfejlesztési és iskoláztatási terv készítését írták elő az operatív szervek parancsnokainak. Az SZT-állomány egységes

oktatásának elveit és rendszerét pedig a főcsoportfőnök-helyettesek dolgozták ki.<sup>31</sup>

Az egységes képzésről szóló belügyminiszter-helyettesi intézkedés 1978-ban készült el. Melléklete a „Keretprogram” címet kapta, ez tartalmazta a képzési követelményeket. Az ebben meghatározott témakörök és szakirodalom mellé minden érintett szervnek ki kellett dolgoznia az adott területre vonatkozó speciális követelményeket, illetve meg kellett határozni a szükséges tananyagot, valamint a technikai- és egyéb berendezéseket, amelyeket az állománynak ismernie kellett. A tanfolyam vizsgával zárult, ennek eredménye szerepelt a szigorúan titkos tiszt minősítésében és személyi törzslapján is. A továbbképzés során a magasabb szintű állambiztonsági feladatokhoz szükséges képzettséget szerezhették meg a káderek.<sup>32</sup> Igen változatos volt a továbbképzésre való kivonás gyakorlata. Volt olyan, hogy szabadságot vettek ki erre a célra, volt olyan hely, ahol légoltalmi képzés fedésével oktattak, és volt olyan javaslat is, hogy tartalékos tisztként hívják be a képzésre kijelölteket. A III/I. Csoportfőnökség például 1980-ban dolgozta ki a saját területére vonatkozó speciális képzési tervet, ami alapján alapképzésben részesítették az operatív munka kezdete előtt a polgári életből felvetteket, és azokat is, akik már állományban voltak, de még nem rendelkeztek a megfelelő ismeretekkel. A továbbképzés során a sikeres alapvizsgával rendelkezők szélesíthették ismereteiket, a rezidensek például a vezetéselmélet, a pszichológia és a pedagógia kérdéseivel is megismerkedhettek. Azokat, akik már mindkét lépcsőn túljutottak, és megfelelő operatív szakmai ismeretekkel rendelkeztek, speciális továbbképzésben is részesítették. Ez a központi hivatásos állomány részére meghatározott rendszerre épült, és tartalmazta a fedett állásban dolgozókra vonatkozó konspirációs, magatartási és fedőszervi követelményeket is.<sup>33</sup> Az SZT-állomány állambiztonsági szakismerete elmaradt a nyílt állomány színvonalától, amit a képzés javításával igyekeztek kiküszöbölni. A nyílt állomány részéről emiatt bizalmatlanság is volt az SZT-állományúakkal szemben, gyakran a hálózati személyekkel azonos kategóriaként fogták fel a szigorúan titkos tiszteket.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> Uo.

<sup>32</sup> ÁBTL 4.2. 10-27/7/1978. A belügyminiszter-helyettes 7/1978. számú intézkedése a BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos állománya képzésének, továbbképzésének egységes szabályozásáról, 1978. április. 5.

<sup>33</sup> ÁBTL 4.2. 67-27-1/1980. A III/I. Csoportfőnökség SZT-állománya képzésének, továbbképzésének egységes szabályozására kiadott 1/1980. sz. III. Főcsoportfőnök-helyettesi intézkedés, 1980. február 19.

<sup>34</sup> ÁBTL 1.11.10. 10-52/12/1984. Jelentés az SZT-rendszer szervezetének helyzetéről, működésének hatásfokáról, a további feladatokról, 1984. augusztus 23. 9–10. (96. d.)



### Korszerűsítési igény a nyolcvanas évek közepén

A nyolcvanas évek közepére az SZT-rendszer elérte működésének határait, és megérett a helyzet a korszerűsítésére és a továbbfejlesztésére. 1984-ben a III. Főcsoportfőnökség szerveinél 772, a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinél további 427 rendszeresített SZT-státus volt.<sup>35</sup> A központi szerveknél a meglévő helyek 40 százaléka, a megyei rendőr-főkapitányságoknál pedig a 66 százaléka a kémelhárítás területére koncentrált. Az engedélyezett helyek feltöltöttsége a központi szerveknél 70 százalék, a rendőr-főkapitányságoknál 80-84 százalék, a K-ellenőrzés területén viszont 90 százalék felett volt. A MÁV, a Magyar Posta és a katonai elhárítás álláshelyei a különböző átszervezések miatt ekkor nem voltak betöltve. Összességében elegendőnek tartották a vezetők az állambiztonsági szervek számára engedélyezett létszámot, de a belsőreakció-elhárítás területén, azon belül pedig a kulturális- és az ifjúságvédelmi vonalon, illetve a szállodai figyelések vonalán a státusok számának növelését tartották szükségesnek. Ennek érdekében javasolták, hogy a különböző szervezeti egységek konkrét munkakörhöz nem kötött, szükség szerint átcsoportosítható kontingenssel rendelkezzenek, különösen a belső elhárítás területén. Ez a konspirációt is növelte volna, ugyanis az SZT-státust az adott vállalati, intézményi struktúrában végbemenő változásokat figyelembe véve lehetett volna kialakítani, és a fedőmunkakör betöltéséhez megfelelő felkészültséggel rendelkező polgári személyt tudtak volna kiválasztani a már ott dolgozó szakemberek közül.<sup>36</sup>

A hírszerzés területén az SZT-állomány kisebb része külföldön, nagyobb része rezidentúrákba szervezve hazai bázison dolgozott. A belügyi értékelés szerint jó hatékonysággal látták el a feladatukat a kulturális csúcsszervekben, a sajtó területén és a tudományos-műszaki élet központjaiban lévő fedőmunkakörökben. Eredményesen segítették a külföldön lévő magyar képviseltekre, kirendeltségekre, intézetekbe kerülő hírszerzők felkészítését, operatív akciók előkészítését, hálózati jelöltek kiválasztását és tanulmányozását.

<sup>35</sup> Egy másik adat szerint a BM III. Főcsoportfőnökség központi szerveinél 616, a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinél pedig további 443 hely volt rendszeresítve 1984-ben, ez összesen 1059 főt jelentett. Átlagosan az állások 70-80 százaléka volt betöltve, de szervenként nagyon különböző mértékben. ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/1984. Dr. Vagyóczky Béla titkárságvezető észrevételei a III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének helyzetéről szóló jelentéshez, 1984. június 22. (22. d.). Boér Zoltán, Fráter Olivér és Ungváry Krisztián legújabbban körülbelül 2500 főre tette az SZT-állomány létszámát.

<sup>36</sup> ÁBTL 1.11.10. 10-52/12/1984. Jelentés az SZT-rendszer szervezetének helyzetéről, működésének hatásköréről, a további feladatokról, 1984. augusztus 23. 5., 13. (96. d.)



Jelentősen hozzájárultak az új emigrációs politika sikeres megvalósításához. A tudományos-műszaki területen 1980 óta működő rezidentúra termékeiből származó tiszta jövedelemből a fedőszerv több millió forintot utalt át a központnak.<sup>37</sup> A III/I. Csoportfőnökségnél megállapított hiányosságoknak az volt az oka, hogy a hetvenes évek végén a központi osztályok nem fordítottak megfelelő gondot az SZT-rezidentúrák működésére. Több osztálynál nyugdíjba mentek a korábbi SZT-tisztek, újabbakról pedig nem gondoskodtak, mert nem volt megfelelő kádertartalék. A státusok feltöltését akadályozta az is, hogy ezek konkrét fedőbeosztásokra voltak engedélyezve, a gazdasági és igazgatási szerveknél zajló intézményi változásokat viszont nem követték, mert a rugalmatlan engedélyezési gyakorlat nem tette lehetővé az átcsoportosításokat.<sup>38</sup>

A kémelhárítás területén az SZT-állomány elsősorban a nemzetközi érintkezésben részt vevő vállalati, intézményi szerveknél, hadiipari objektumokban, idegenforgalmi intézményekben, szállodákban, a MÁV felső és középszintű irányító szerveinél, a Vám- és Pénzügyőrség kulcsfontosságú pontjain rendelkezett fedőmunkakörökkel, amelyek segítségével elsősorban a nyugati nemzetközi érintkezés átfogására törekedtek. Az SZT-tisztek részt vettek a hálózati személyekkel való kapcsolattartásban is. Az értékes kémelhárítási információk mintegy 10 százaléka SZT-forrásból származott.<sup>39</sup> A III/II. Csoportfőnökségnek 1984. március 31-én 582 SZT-státus állt a rendelkezésére, ebből 446-ot töltöttek be. Többségük a népgazdaság, az idegenforgalom és a külképviseletek területén összpontosult. 1984. június 26-án a miniszterhelyettesi értekezlet napirendjére került a III/II. Csoportfőnökség SZT-állományának helyzete. Az ülésre készített jelentés szerzője és a téma előadója dr. Rédei Miklós rendőr vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes volt.<sup>40</sup> A csoportfőnökség osztályainál lényegében a hetvenes évek második felében kezdődött meg a rendszer kiépítése. Ennek során csak kivételesen fordult elő nyílt állományból való kihelyezés, ami a konspirációs helyzetre előnyös hatással volt. Az úgynevezett kémelhárítási értékű információk átlagosan 10 százaléka származott közvetlenül SZT-forrásból, bár az egyes szervek között nagy

<sup>37</sup> Uo. 5.

<sup>38</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/1984. Dr. Vagyóczky Béla titkárságvezető észrevételei a III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének helyzetéről szóló jelentéshez, 1984. június 22. (22. d.)

<sup>39</sup> ÁBTL 1.11.10. 10-52/12/1984. Jelentés az SZT-rendszer szervezetének helyzetéről, működésének hatásköréről, a további feladatokról, 1984. augusztus 23. 7. (96. d.)

<sup>40</sup> ÁBTL. 1.11.1. 45-13/11a/1984. Emlékeztető az 1984. június 26-ai miniszterhelyettesi értekezletről. (22. d.)

volt a „szóródás”, 5 és 25 százalék közötti értékeket produkáltak. A népgazdaság védelmében, a vesztegetési ügyek jogi dokumentálásában, a titoksértések felfedésében és az állambiztonsági szervek hálózatépítő tevékenységében jelentős szerepük volt az SZT-tiszteknek, akik közül a magasabb képzettségűeket dokumentumértékű információk megszerzésére, speciális nyelvtudást igénylő anyagok gyors lefordítására, operatív kombinációk végrehajtására és a külgazdasági folyamatok befolyásolására is felhasználták. Ugyanakkor a rendőr-főkapitányságokon végzett korábbi ellenőrzések tapasztalatai szerint a nyílt állomány egy része nyűgnek tekintette őket, és a hálózattartásban csak a jelentések átvételére korlátozta a szerepüket. Ezt lehetővé is tette az a körülmény, hogy legfeljebb 40 százalékuk látott el hálózatfoglalkoztatási feladatokat. Gyakran kapcsoltak ellenőrizetlen hálózati személyt hozzájuk, ami dekonspirációt eredményezett. A nyílt állomány nem szívesen adta át a hálózatát, illetve a nyílt állományú operatív tiszt és az SZT-tiszt nem használhatta ugyanazt a K- vagy T-lakást, ezért az utóbbiak a találkozóik nagy részét sokszor nyilvános helyen bonyolították le.

A belsőreakció-elhárítás területén az SZT-tisztek az ellenzéki személyek külföldi kapcsolatainak felderítésében vettek részt, illetve a minisztériumokban, a kulturális célokat szolgáló objektumokban, a felsőoktatás és a Magyar Tudományos Akadémia intézményeiben, a tájékoztatás és a hírközlés központjaiban lévő munkakörökben teljesítettek szolgálatot. Hatékonyan segítették az állambiztonsági érdeket sértő külföldre utazások akadályozását, a megelőző és a kiszorító akciókat, a beszerzési jelöltek tanulmányozását és kiválasztását, SZT-tisztnek alkalmas személyek felderítését és hálózati személyek ellenőrzését.<sup>41</sup> A nyolcvanas évek közepén a kulturális terület elleni állambiztonsági elhárítással összesen 20 SZT-tiszt foglalkozott, amit 1986-tól kezdve további 17 fővel akartak megerősíteni.<sup>42</sup>

A katonai elhárítás területén dolgozók működését külön intézkedés szabályozta. Ennek rendelkezései a legfontosabb kérdésekben megegyeztek a 002/1969. számú belügyminiszteri paranccsal, de azzal a különbséggel, hogy a III/IV. Csoportfőnökség SZT-állományát alapvetően a fegyveres erők érintett szerveivel, a honvédségi üzemekkel, vállalatokkal már munkaviszonyban álló polgári alkalmazottak közül választották ki.<sup>43</sup> Hivatásos katonatisztet

<sup>41</sup> ÁBTL 1.11.10. 10-52/12/1984. Jelentés az SZT-rendszer szervezetének helyzetéről, működésének hatásköréről, a további feladatokról, 1984. augusztus 23. 7. (96. d.)

<sup>42</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1986. Jelentés a kulturális területen az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó 0022/1970. sz. BM-parancs végrehajtásának tapasztalatairól, 1986.

<sup>43</sup> A III/IV. csoportfőnökség SZT-tisztjei operatív funkciójukat tekintve hálózati személyeket tartó SZT-beosztottak, önállóan működő SZT-beosztottak és egyéb, műszaki, technikai, biztonsági és összeköttetési funkciót ellátó SZT-beosztottak lehettek.



csak rendkívül indokolt esetben nevezhettek ki, ugyanis az a furcsa helyzet állt volna elő, hogy egyszerre két fegyveres testület alkalmazásában álltak volna ezek az SZT-tisztek. A szigorúan titkos tisztek létéről, foglalkoztatásáról és a konkrét személyről a fegyveres erők parancsnokai sem szerezhettek tudomást.<sup>44</sup> A katonai elhárítás a honvédségi vállalatoknál, az egészségügyi és sportintézményeknél, valamint a katonai iskolákban rendelkezett SZT-státusokkal, ezek azonban az éppen zajló átszervezések miatt egy kivételével nem voltak betöltve.<sup>45</sup> A III/IV. Csoportfőnökségnél a hadseregben folyó átszervezések miatt nem szorgalmazták a státusok feltöltését, ugyanakkor a szabályok ellenére a hivatásos állomány kinevezését is engedélyezték.<sup>46</sup>

Az SZT-rendszer továbbfejlesztése során többlépcsős szabályozást akartak folytatni. A hatékonyabb működés érdekében a jelentés azt javasolta, hogy az állományt célszerű volna kétfelé bontani. Az egyik kategóriában maradt volna a szigorúan titkos állomány, náluk teljes fedést tartottak szükségességnek, valódi hovatartozásuk semmilyen körülmények között nem derülhetett ki a kívülállók számára, csak a kapcsolatot tartó vezető, kiemelt főoperatív tiszt és a felettes vezető ismerhette a személyüket. Ebből következően nyílt állományból sem lehetett volna kinevezni SZT-tisztet. Hálózatot csak kiemelten fontos területen, például külföldi rezidentúrákban tarthattak. A másik csoport a titkos állomány, az úgynevezett T-állomány lett volna. Náluk a fedőmunkahelyen való ismerteté válás nem akadályozta a feladataik végrehajtását. Szükség esetén tehát a fedőmunkahelyi és a felettes vezetők, valamint a nyílt állomány és egymás előtt is felfedhetők voltak. Hálózatot és hálózaton kívüli kapcsolatot nagyobb számban tarthattak, illetve csoportos kiképzésüket és továbbképzésüket is engedélyezhették. A BM által folyósított illetménypótlékot is differenciálni akarták, ami az SZT-állomány esetében a mindenkori belügyi alapilletmény 15-35 százalékát, a T-állomány esetében pedig 10-30 százalékát jelentette volna. Mindenképpen indokoltnak tartották az érintettek anyagi érdekeltiségének növelését, ugyanis a korábbi bérezés ekkorra már elértéktelenedett, és nem volt ösztönző hatású.

<sup>44</sup> ÁBTL 4.2. 61-7-6/1981. A Belügyminisztérium III/IV. csoportfőnökének 6/1981. sz. intézkedése a katonai elhárítás szigorúan titkos állományának szervezésére és működésére, 1981. március 30.

<sup>45</sup> ÁBTL 1.11.10. 10-52/12/1984. Jelentés az SZT-rendszer szervezetének helyzetéről, működésének hatásfokáról, a további feladatokról, 1984. augusztus 23. 7. (96. d.)

<sup>46</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/10/1984. Jelentés a BM III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének szervezeti helyzetéről, működésének hatásfokáról, a további feladatokról, 1984. június 15. (22. d.)



Hátrányt jelentett az is, hogy nem kaphattak lakásvásárlási belügyi támogatást vagy szolgálati lakást. Legtöbb gondot azonban az 55 éves nyugdíjkorhatár jelentette, ez veszélyeztette leginkább az adott pozíció biztonságát. Megoldásként azt tervezték, hogy a nyugdíjkorhatárt a fedőmunkahelyi előírásokkal azonos módon határozzák meg, az ebből fakadó hátrányt anyagiakkal akarták ellensúlyozni.<sup>47</sup>

A fenti tervet, különösen a differenciált konspiráció elvét fenntartással fogadták a belügyi vezetők, annak a veszélye miatt, hogy ez konzerválhatta volna a nyílt állományból való kihelyezés gyakorlatát, amit egyre inkább kerülni akartak.<sup>48</sup> Úgy döntöttek, hogy nem szabad szétbontani az állományt, mert az további dekonspirálódáshoz vezethet.<sup>49</sup> Az addig érvényes szabályzatok egyes részeit viszont az élet túlhaladta, ezért a 002/1969. számú parancs módosítását határozták el. Az elavult részeket korszerűsíteni akarták, erre a III. Főcsoportfőnökség szakszolgálatainak képviselőiből bizottságot hoztak létre, amelynek 1986 közepére kellett kidolgoznia a javaslatát.<sup>50</sup> A javaslat azonban nem készült el a megadott határidőre, ugyanis a III/III. Csoportfőnökségen 1987. szeptember 7-én parancsnoki értekezleten tárgyalták meg az SZT-állomány helyzetét, és ezen még mindig csak a hiányosságokat sorolta fel dr. Horváth József rendőr vezérőrnagy, vagyis a csoportfőnök, aki aggodalmát fejezte ki a létszám és az eredményesség miatt is. Az üres státusok feltöltésére adott utasítást, mégpedig megfelelő szakmai és politikai felkészültségű, kellő rátermettséggel rendelkező jelöltekkel, illetve az úgynevezett szabad státusú SZT-helyek létesítését szorgalmazta.<sup>51</sup>

### Az SZT-rendszer tervezett átalakítása a nyolcvanas évek végén

A nyolcvanas évek végére mély válságba jutott a Kádár-rendszer, ami természetesen az állambiztonsági szervek működésére is kihatott. A belügyi vezetők

<sup>47</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/1984. Dr. Vagyóczky Béla titkárságvezető észrevételei a III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének helyzetéről szóló jelentéshez, 1984. június 22. (22. d.)

<sup>48</sup> Uo.

<sup>49</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/11a/1984. Emlékeztető az 1984. június 26-ai miniszterhelyettesi értekezletről. (22. d.)

<sup>50</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/10/1984. Jelentés a BM III/II. Csoportfőnökség SZT-rendszerének szervezeti helyzetéről, működésének határfokáról, a további feladatokról, 1984. június 15. (22. d.)

<sup>51</sup> ÁBTL 1.11.1. Emlékeztető az 1987. szeptember 7-i parancsnoki értekezletről.

igyekeztek az általuk irányított szervezetet, benne az SZT-állomány rendszerét is úgy átalakítani, hogy biztosítsák a folyamatos működést, ugyanakkor igazodjanak a megváltozott politikai viszonyokhoz is. A 002/1969. számú parancs megjelenése óta eltelt majdnem két évtized alatt bekövetkezett változások szükségessé tették az SZT-rendszer működésének az új követelményekhez való igazítását és korszerűsítését, egy új parancstervezet kidolgozását, azonban a források nem tájékoztatnak arról, hogy az alább ismertetett két tervezetből melyik valósult meg, illetve lépett életbe.

1988. november 22-én miniszterhelyettesi értekezleten tekintették át a szigorúan titkos állomány helyzetét. Harangozó Szilveszter rendőr altábornagy, miniszterhelyettes javasolta, hogy egy bizottság dolgozzon ki egy új keretjogszabályt, amely rögzíti a továbblépés alapelveit. Ezek megállapítása után akarták a végrehajtás módját szabályozni. A feladatot Kőhalmi Zsolt rendőr alezredesnek, a III/I. csoportfőnök-helyettesének kellett 1989. május 31-éig elvégeznie. A működés anyagi, pénzügyi feltételrendszerére vonatkozó végrehajtási utasítás kidolgozása a BM Külügyi Osztály feladata volt.<sup>52</sup>

A kidolgozandó új parancstervezet legfontosabb alapelve a mély konspiráció volt, ehhez kapcsolódott a teljesítménnyel arányos juttatás érvényesítése. Az állomány jogállása, működése, anyagi és pénzügyi ellátása, biztonsági helyzete ismételt szabályozásánál az állambiztonsági érdekek érvényesítése volt a fő cél. A megvalósítás szükségszerűen igényelte a meglévő állomány felülvizsgálatát, és az új követelményekhez való igazítását. Az új tervezet a jogállásuk meghatározásakor figyelembe vette, hogy a nyílt állományával azonos besorolás gyakran szolgálati és konspirációs érdeksérelmet okozott. A tervezett meghatározás szerint a továbbiakban az SZT-állomány tagjai a BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos, sajátos jogállású, rendfokozattal rendelkező hivatásos tagjai, akik az állambiztonsági funkciójukat mélyen konspirált erőként, rejtve, a polgári élet területén titkolt módon, de annak jogviszonyai között fogják teljesíteni. Nyílt cselekedeteik, magatartásuk viszont a polgári személyekre vonatkozó jogszabályok hatálya alatt fog állni. A mély konspiráltság elve miatt megszüntették a nyílt állományból történő kihelyezést majd visszahelyezést, ami különösen fontos volt a nyílt állományból külszolgálatra történő kihelyezés esetén. Azt tervezték, hogy bevezetik a szüneteltetés intézményét, ami lehetővé tette, hogy például egy pozícióváltás esetén nem veszítették el a jól kiképzett, tapasztalt SZT-tiszteket, akiket

<sup>52</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17a/1988. Emlékeztető az 1988. november 22-i miniszterhelyettesi értekezletről. (27. d.)



később ismét aktivizálni lehetett. A belső konspiráció erősítése miatt szükségesnek tartották egy olyan szerv létrehozását az állambiztonsági miniszter-helyettes alárendeltségében, amelyik az állománnyal kapcsolatos minden adminisztrációt el tudott végezni. A pénzügyi ellátásban érvényesítették a teljesítménnyel arányos juttatás elvét, amitől ösztönző hatást vártak. A konkrét személyre megállapított teljesítményarányos havi járandóságot egy összegben biztosították, amit személyi jövedelemadó nem terhelt, és a korábbi járandóságnál nem lehetett kevesebb.<sup>53</sup>

Ezenkívül jutalmat is kaphattak a szigorúan titkos tisztek. A konspirációt veszélyeztető belügyminisztériumi kitüntetések, juttatásokat, nyugdíjat és kiegészítő nyugellátást megszüntették, helyette bevezették a végkielégítés intézményét, amire öt év szolgálat után szerezhették meg a jogosultságot. Az ideiglenes jelleggel külföldi állomáshelyen szolgálatot teljesítő tiszt járandóságát legfeljebb 20 százalékkal ki lehetett egészíteni. Juttatásuk szintén a mély konspiráció érdekében titkos és nettó jellegű volt.<sup>54</sup>

A tervezett új parancs hatálybalépése után került volna sor a státusban lévő személyek felülvizsgálatára, amelynek során a felesleges SZT-pozíciókat is meg akarták szüntetni. Az SZT-állománnyal rendelkező csoportfőnökségek és önálló osztályok feladata lett volna a területükre vonatkozó részletes szabályozás kidolgozása.<sup>55</sup> A korábbi szabályozást felváltani hivatott parancstervezet hatálya nem terjedt ki a III/I. Csoportfőnökségre, sőt a csoportfőnökség állományának egyik részének, akik polgári munkahellyel nem rendelkeztek, indokoltnak tartották egy külön szabályzat kidolgozását.<sup>56</sup> A szigorúan titkos tisztek hivatalos ügyeinek intézését kizárólagos jogkörrel a BM III. Főcsoportfőnökség végezte. Központi összesített személyi nyilvántartásukat kódolt számítógépes nyilvántartás tartalmazta. Konspirációs és biztonsági érdekből

<sup>53</sup> Az SZT-állomány tagjai jogosultak voltak a teljesítményükkel arányos rendszeres havi járandóságra, ruházati juttatásra, a kifizetést megelőző hónapi járandóságnak megfelelő éves teljesítményjuttatásra, szolgálati kitüntetést helyettesítő jutalomra, általános jutalomra és kivételes méltányosságot igénylő esetben segélyre.

<sup>54</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1988. A belügyminiszter parancsa az SZT-állomány juttatási szabályzatának kiadásáról. (Tervezet.), 1988. november 11. (27. d.)

<sup>55</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1988. Előterjesztés a BM III. Csoportfőnökség szigorúan titkos állománya szervezetének és működésének, tevékenységének egységes szabályozásáról szóló belügyminiszteri parancs tervezetéről, 1988. november 10. (27. d.)

<sup>56</sup> ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1988. A belügyminiszter parancsa a BM III. Főcsoportfőnökség szigorúan titkos /SZT-/ állománya szervezetének, működésének, tevékenységének szabályozásáról. (Tervezet.), 1988. (27. d.)



a korábbiakhoz hasonlóan csak a belügyminiszter vagy az állambiztonsági helyettese utasítására lehetett kimutatást vagy névsort készíteni az állomány egészéről. Az anyagi-pénzügyi ellátásukkal kapcsolatos okmányokat a BM Külügyi Osztály kezelte.<sup>57</sup>

Valószínűleg a gyors politikai változások miatt egy év múlva újabb szabályzattervezet készült a Belügyminisztériumban, amely már az újonnan megalakult Nemzetbiztonsági Szolgálat SZT-állományának a szolgálati viszonyait akarta szabályozni.<sup>58</sup> Ennek okaként a dokumentum az alapvetően megváltozott társadalmi feltételeket, a pluralista politikai és érdekviszonyokat, illetve az előző szabályozás nehézkességét és bürokratikuságát nevezte meg. A régi szabályozás szerint működtetett állomány szolgálati viszonyát 1990. december 31-éig tervezték felülvizsgálni, és az ötvenedik életévüket elérő tisztek nyugállományba vonulhattak. Amennyiben nem érték el ezt az életkort, de rendelkeztek a szükséges huszonöt éves szolgálati viszonnal, annak alapján kérhették a nyugdíjazásukat. Ha az érintett egyik feltételnek sem tett eleget, és sem nyílt állományban, sem az új parancs alapján kötött megbízással nem akart dolgozni, akkor kérhette a leszerelését, illetve a szerv vezetője javasolhatta a szolgálati viszony felbontását. A tervezet szerint tilos volt a szolgálat által alkalmazott személyek azonosítására alkalmas adatokat máshol kezelni és tárolni, illetve a szolgálaton belül is megkülönböztetett konspirációs és biztonsági szabályokat érvényesítettek az adatok védelmére. A legújabb szabályzattervezet meghatározása szerint az SZT-állomány a BM Nemzetbiztonsági Szolgálat hivatásos állományának azon speciális része volt, amelynek tagja konspirált szolgálati viszony keretében állambiztonsági feladatokat szakképzettsége, hivatása vagy foglalkozása gyakorlása mellett, elsősorban az abból adódó lehetőségek kihasználásával végezte. Jogállására nézve olyan hivatásos állományú operatív erő, amelynek tagja rendfokozattal és beosztással, vagy új létesítésnél megnevezéssel (titkos tanácsos, titkos főtanácsos) rendelkezett. Állományba vételkor esküt kellett tennie. Szolgálati viszonyát megbízólevélben rögzítették, amely tartalmazta a két fél jogait, kötelezettségeit, az együttműködés tartalmi és formai viszonyait, valamint a külön rendelkezéseket. Az okmányt mindkét félnek aláírásával kellett hitelesítenie. A szolgálat rendeltetésével összefüggő bármilyen, a megbízólevélben meghatározott feladatot kaphatott a jelölt. Konkrét tennivalóit feladattervben, kiképzési mód-

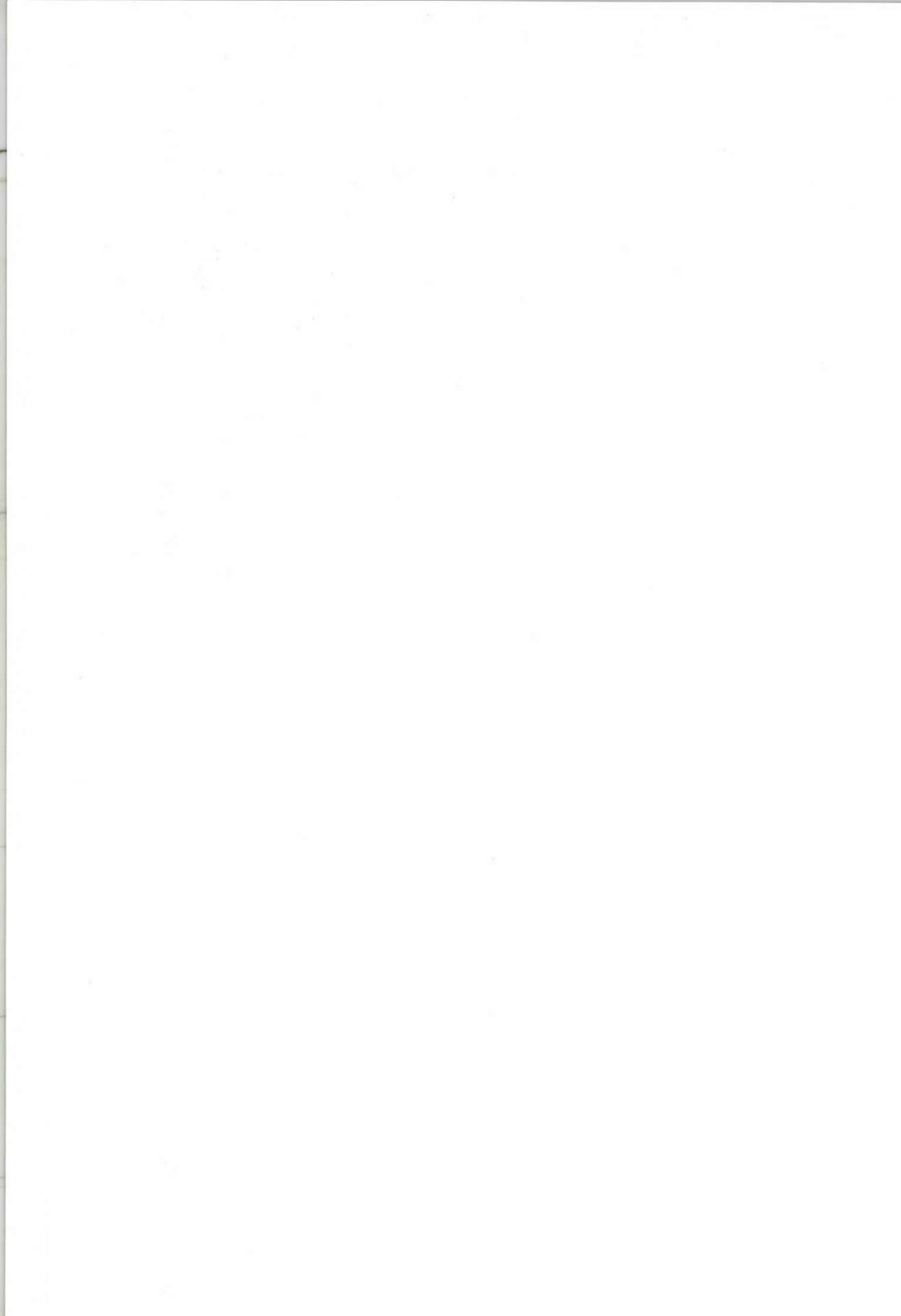
<sup>57</sup> Uo.

<sup>58</sup> ÁBTL 1.11.1. sz. n. A belügyminiszter parancsa a Nemzetbiztonsági Szolgálat SZT-állományára vonatkozó parancs kiadásáról. (Tervezet.), 1989. november. (71. d. 25. tétel.)

szerét egy másik tervben írták le. Juttatásai megegyeztek az előző szabályzat-tervezetben felsoroltakkal. Konspirált helyzetükből, jogállásukból adódóan központi összesített személyi nyilvántartásukat a szolgálat Operatív Erők Nyilvántartója végezte.<sup>59</sup>

A források hiánya miatt nem tudjuk, hogy a rendszerváltozás után hogyan alakult a korábbi SZT-rendszer szabályozása, és az sem ismert, hogy a fenti tervezetek közül hatályba lépett-e valamelyik.

<sup>59</sup> ÁBTL 1.11.1. sz. n. Szabályzat a Nemzetbiztonsági Szolgálat SZT-állományának létesítésére és működtetésére. (Tervezet.), 1989. november. (71. d. 25. tétel.)





## A megbízottak, avagy a láthatatlan légión

A Kádár-kori Belügyminisztérium (BM) III. Főcsoportfőnökségének munkáját számtalan ember segítette kívülről. Közülük a közbeszédben ügynököknek – vagy egyszerűen csak spiclinek – hívott hálózati személyek kerültek leginkább a figyelem középpontjába. Pedig rajtuk kívül is több olyan csoport volt, akik kívülről támogatták – formalizált vagy kevésbé szabályozott módon – a politikai rendőrség munkáját. Egyesek feladatszerűen csak a politikai rendőrséget, míg más csoportok a rendőrség munkáját segítették, de kötelességük volt az állambiztonság informálása is. Az első csoportba tartozott, mai tudásunk szerint, az állambiztonsági hálózati személyeken kívül a hivatalos kapcsolat, a társadalmi kapcsolat, az alkalmi kapcsolat, a tájékoztató és a megbízott. A nyolcvanas évek végén felmerült a gyakorlatban már létező, főként a hírszerzőknél használt bizalmi kapcsolat formalizálásának szükségessége is. A második csoportba a munkásőrök, az ifjúgárdisták, az önkéntes rendőrök és az önkéntes határőrök tartoztak. Ezen csoportok közül a megbízottakra vonatkozó eddigi tudásunkat szeretném ismertetni. Róluk – információim szerint – eddig még nem jelent meg írás.

A megbízottakat a BM-mozgósítás (továbbiakban: „M”) esetén igénybe vehető tartalékos állományból választották ki. Ezt a hatvanas évek közepéig részben a volt hivatásos állomány tagjaiból, részben pedig a néphadsereg tartalékos állományából kiválasztott személyek képezték. Ez utóbbi kört a Belügyminisztérium részére biztosított „tartalékos tiszti állománynak” nevezték. Működésükről eddig nagyon kevés adat került elő, első említésük egy 1965-ös honvédelmi miniszteri parancsban történik. Ebben a miniszter elrendelte a tartalékos tiszti állomány szakképzettség és egészségi állapot szerinti felülvizsgálatát. A parancs kiterjedt a BM részére biztosított tartalékos tiszti állományra is. A felülvizsgálatot a lakhely szerint illetékes kiegészítő parancsnokságokon létrehozott bizottságok hajtották végre. A BM részére biztosított tartalékosok felülvizsgálatában a BM személyzeti szervei és „M” tisztei is részt vettek. A részvételt a belügyminiszter parancsában rendelte

el.<sup>1</sup> A parancs végrehajtására kiadott intézkedés meghatározta, hogy az alkalmasság vizsgálatának melyek a főbb szempontjai. Eszerint:

- „az illető személy a Magyar Népköztársaság államrendjéhez hű, politikailag szilárd, erkölcsileg megbízható hadköteles legyen;

- legalább alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezék (8 általános, vagy ennek megfelelő);

- a BM hivatásos állományában legalább egy évet töltött el, kivéve, ha különleges szakképzettségű személy, pl.: híradós, műszaki tiszt, mérnök, vegyész stb.;

- a honvédségtől biztosított tiszt kellő marxista képzettséggel, lehetőleg párt- és tömegszervezeti munkában megfelelő gyakorlati tapasztalattal rendelkezék;

- büntetlen előéletű legyen, illetve büntetése a három hónapot ne haladja meg;

- egészségi szempontból belügyi szolgálatra alkalmas minősítéssel bírjon.”<sup>2</sup>

Azt, hogy behívása esetén hova fogják beosztani, milyen továbbképzésben kívánják részesíteni, egyik tartalékos sem tudta, mert tilos volt nekik megmondani. Azokkal a volt belügyi alkalmazottakkal, akik megkapták már a tartalékos tiszti rendfokozatukat, annyit lehetett közölni, hogy mozgósítás esetén a BM állományába hívják be őket. A többieknek azonban, vagyis azoknak, akik nem a volt hivatásos állományból kerültek be a tartalékos állományba, hanem a néphadsereg által a BM számára biztosított tartalékos állomány tagjai lettek, még azt is tilos volt megmondani, hogy a minisztérium tartalékát képezik. Ez volt a helyzet egészen 1967-ig.

A honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 1967. június 7-én kiadott 01. számú együttes parancsa<sup>3</sup> megállapította, hogy a BM tartalékos állománya sem létszámát, sem felkészültségét tekintve nem megfelelő. Ezért elrendelte a kifejezetten a belügyminisztérium számára történő tartalékos tisztképzést és a tartalékos tiszti állomány szakmai továbbképzését. Egyben elrendelte azt is, hogy a képzést a belügyi szerveknél kell végrehajtani.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/28/1965. A belügyminiszter 0028. számú parancsa az M-re biztosított tartalékos tiszti állomány felülvizsgálására, 1965. július 16.

<sup>2</sup> Uo.

<sup>3</sup> ÁBTL 4.2. 10-27/1/1967. A honvédelmi- és a belügyminiszter 01. számú együttes parancsa a tartalékos tisztképzés és tiszti továbbképzés elrendeléséről a BM szerveinél, 1967. június 7.

<sup>4</sup> ÁBTL 4.2. 10-22/6/1968. A belügyminiszter 6. számú utasítása a BM Tartalékos Tiszt-képző Iskola felállításáról, 1968. április 12.



A parancs végrehajtására két – vele együttesen kiadott – végrehajtási utasítás született. Az első<sup>5</sup> határozta meg, hogy a tartalékos tiszti iskola elvégzésére azt a sorköteles magyar állampolgárt lehetett kiválasztani, aki legalább érettségivel rendelkezett, erkölcsileg, politikailag megbízható, büntetlen előéletű, egészségileg alkalmas, és az iskola elvégzését és a vele járó kötelezettségeket önként vállalja. Közülük előnyben kellett részesíteni azokat, akiknek a szüleit a Szocialista Hazáért Érdemrenddel vagy Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel tüntették ki, illetve, ha azok fegyveres testületek hivatásos vagy nyugállományú beosztottjai voltak. A jelölteket a területileg illetékes kiegészítő parancsnokságok és a BM személyügyi szervei közösen választották ki.

A Rendőrtiszti Főiskola egyik hallgatója 1982-ben készült szakdolgozatában a következőképpen írta le a folyamatot: „Jelöltek, beiskolázásra kerülő személyek a kiválasztás követelményének megfelelnek. Ez a gyakorlatban úgy realizálódik, hogy a területileg illetékes megyei Hadkiegészítő és Területvédelmi (fővárosi kiegészítő) Parancsnokságok a tartalékos tisztképzésre kerülők kiválasztását a megyei (budapesti) rendőrkapitányságok személyzeti osztályával egyeztetve végzik. A sorozáson részt vett, egészségügyi követelményeknek megfelelt, érettségivel rendelkező fiatalok közül választják ki a jelölteket, ketszám függvényében tervezik meg a beiskolázásukat. Ellenőrzésük során elsősorban mikrokörnyezetüket tanulmányozzák, előnyben részesítik azokat a fiatalokat, akik »JÓ« [sic!] családi háttérrel, megfelelő személyi körülménnyel rendelkeznek, ami alapján a kiválasztás követelményeinek megfelelnek. Ebből származik az az objektív helyzet, hogy a beiskolázottak többsége pártfunkcionáriusok, közép- és magasabb szintű állami, gazdasági vezetők, a Belügyminisztérium és Honvédelmi Minisztérium hivatásos állományába tartozó szülők gyermeke.”<sup>6</sup>

A tartalékos tisztképzés, mint az a második végrehajtási utasításból<sup>7</sup> kiderül, nem általában a belügyi szervek részére folyt. Tartalékos tiszteket az állambiztonsági szervek, a karhatalom és a határőrség számára képeztek. A képzés időtartama 24 hónap volt. Leszereléskor lehetett kérni a hivatásos állományba való kinevezést is. A BM többi szerve tartalékos tiszti igényét a volt belügyi tisztek közül elégítette ki.

<sup>5</sup> ÁBTL 4.2. 10-27/1/1967. Intézkedés a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 1967. évi 01. számú együttes parancsának végrehajtására, 1967. június 7.

<sup>6</sup> ÁBTL 4.1. A-4074.

<sup>7</sup> ÁBTL 4.2. 10-27/1/1967. A tartalékos tisztképzés és tiszti továbbképzés végrehajtásának szabályozása, 1967. június 7.



A fentieknek megfelelően alakult az oktatott tárgyak és a vizsgák rendje. 1973-ban például a tartalékos tiszti továbbképzés célját a következőképpen határozták meg: „A megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági osztályának népgazdaság-védelmi és ÁB-kirendeltségi feladatokra továbbképezni a bevonuló állományt. Ezentúl új feladatként a katonai elhárítási szervekhez biztosított állományt továbbképezni.” A képzés egészét adó 168 összóraszám-ból 76 óra volt az állambiztonsági ismeretek, 28 óra a lökiképzés, 18 óra a katonapolitikai ismeretek, 12 óra a harcászat, nyolc óra a tereptan, és mind-össze négy óra a jogi ismeretek.<sup>8</sup> A növendékek kötelesek voltak záróvizsgát tenni a következő tárgyakból: marxizmus–leninizmus, a képzési irány szerinti szaktárgy (állambiztonság, határőrizet, karhatalom), illetve gyakorlati ismeretek.<sup>9</sup>

1975-ben újraszabályozták a tartalékos tisztképzést és továbbképzést.<sup>10</sup> A tartalékosok kiválasztását továbbra is a sorkötelesek közül és közösen végezték. A kiválasztás kritériumai nem változtak, az előnyben részesítendőkre azonban némileg módosult. Előnyben kellett részesíteni „az üzemekben, termelőszövetkezetekben dolgozó szakmunkásokat; a munkásmozgalmi múlttal rendelkező, az ellenforradalom leverésében részt vett, illetve a párt- és társadalmi szerveknél dolgozó szülők gyermekeit, valamint a fegyveres erők és testületek hősi halottainak árváit.”

A hallgatókat – bár alapvetően az állambiztonsági szervek tartalékát jelentették – a fennmaradt iratok szerint elég sajátosan képezték ki. A BM Tartalékos Tisztképző Iskola katonai elhárító szakos hallgatóinak gyakorlati képzését a III/IV. csoportfőnök 2. számú körlevele szabályozta az 1977-es tanévre vonatkozóan. A körlevél 3. pontja írja le, hogy a hallgatók mit tanulnak, mit ismerhetnek meg, míg a 4. pont azt rögzíti, hogy a gyakorlat során milyen feladatokkal bízhatók meg.

„3. Az állambiztonsági szervek és ezen belül a katonai elhárítás munkáját szabályozó szigorúan titkos, különösen fontos belügyi és honvédelmi utasításokat és parancsokat a hallgatók *nem, vagy formailag változtatott formában ismerik* [kiemelés tőlem – K. K. K.]. A többi szabályozó csak a várható gyakorlati munka, »M« feladat végzéséhez szükséges mértékben kerül oktatásra.

<sup>8</sup> ÁBTL 4.2. 13-8/3/1973. A BM IV/I csoportfőnök 02. számú utasítása az 1973. évi tartalékos tiszti továbbképzés végrehajtásáról, 1973. március 16.

<sup>9</sup> ÁBTL 4.2. 13-8/11/1969. A BM. IV/I. és IV/II. csoportfőnökének 08. számú utasítása a BM Tartalékos Tisztképző Iskola vizsgáztatási rendjének szabályozására, 1969. május 23.

<sup>10</sup> ÁBTL 4.2. 10-27/2/1975. A honvédelmi- és a belügyminiszter 02. számú együttes parancsa a BM szerveinél folyó tartalékos tisztképzés és továbbképzés újbóli szabályozására, 1975.

Ennek megfelelően a gyakorló szolgálat során a 005/1972. és a 0010/1973. számú belügyminiszeri parancsok és a kapcsolódó rendelkezések előírásait<sup>11</sup> a BM Tartalékos Tisztképző Iskola hallgatói – az elméleti képzés rendszeréhez kapcsolódva – a következők szerint ismerhetik meg:

- A hálózat – ezen belül a tmt., a tmb. és az ügynök – fogalma helyett az állambiztonsági szervek »titkos segítői« meghatározást kell használni.

- A beszerzés helyett a »titkos segítő bevonása az állambiztonsági szervekkel való titkos együttműködésbe« meghatározást kell alkalmazni.

- A rezidenst mint kiemelkedő személyi tulajdonságokkal, operatív lehetőségekkel rendelkező »titkos segítő« kell bemutatni.

- Nem ismerhetik az operatív technikai eszközöket, a »K« ellenőrzést.<sup>12</sup> Nem szerezhetnek tudomást előzetes ellenőrzés, vagy bizalmas nyomozás alatt álló ügyekről.”

A 4. pontban határozták meg azt, hogy milyen feladatok végrehajtásába lehet bevonni a végzős tartalékost a gyakorlati képzés során:

- „a) Priorálás gyakoroltatása, a kapott válaszok értékelése (a 3. pontban meghatározottak figyelembevételével);

- b) katonai objektumok, létesítmények, harcgyakorlatok és katonai szállítások operatív védelmével összefüggő részfeladatok végrehajtásába;

- c) rendkívüli események nyílt vizsgálatába;

- d) nem szocialista országokba utazók, illetve onnan érkezőket fogadókkal kapcsolatos védelmi jellegű feladatok, intézkedések gyakorlati megoldásába (eligazítás, beszámoltatás);

- e) parancsnokokkal, pártpolitikai szervek vezetőivel való együttműködésbe (az együttműködés formáinak, területeinek, a tájékoztatás határainak gyakorlati bemutatása);

- f) előzetes ellenőrzésnél részinformációk beszerzésébe;

- g) a sorállomány és az államtitkot nem ismerő polgári alkalmazottak közötti társadalmi kapcsolat létesítésére alkalmas személy tanulmányozásával összefüggő adatok, információk gyűjtésébe. Részt vehet a kapcsolatlétesítésen és az elhárító tiszt által tartott sorállományú társadalmi kapcsolat találkozóán;

<sup>11</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A belügyminiszter 005. számú parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadására. 1972. április 5., valamint ÁBTL 4.2. 10-21/10/1973. A belügyminiszter 0010. számú parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozására, 1973. június 30.

<sup>12</sup> Postai küldemények ellenőrzése.



h) az állambiztonsági ismereti oktatás és propagandamunka szervezésébe, végrehajtásába.”<sup>13</sup>

Ebben az időben a tartalékos tiszteket – a hatályos szabályok szerint – csak mozgósítás idején alkalmazhatták. A szabályozás ellenére egyes állambiztonsági szervek már a hetvenes évek második felében elkezdték a tartalékos tiszteket kvázi hálózatként alkalmazni. Az iratok tanúsága szerint 1981-ben már rezidensi funkciót is töltött be tartalékos tiszt.<sup>14</sup> Elsődlegesen a kémelhárítás és a katonai elhárítás területén, de más központi és területi szervnél is. Jogállásuk tisztázatlan volt. Egyes jelek arra utalnak, hogy hálózati személyként alkalmazták őket, de nem világos, hogy a szabályoknak megfelelően szervezték-e be őket, vagy csak hálózatként „használták”. Erre vonatkozóan nagyon kevés írásos anyag maradt fenn. 1981-ben, a „Tartalékos operatív tisztek felhasználása” című négy példányban készült anyagban<sup>15</sup> a következőképpen indokolják a tartalékosok „békeidőben” történő felhasználását:

„A tartalékos op[eratív] tisztekkel történő szervezettebb, rendszeresebb együttműködést az teszi szükségessé, hogy a növekvő idegenforgalmat az imperialista hírszerző szervek mint legális behatolási lehetőséget felhasználják hazánk elleni ellenséges tevékenységükben. A békés egymás mellett élés politikáját kényszerből elfogadva, annak árnyékában próbálkoznak világnézetünkől idegen, burzsoá nézeteket, eszméket az emberek tudatába becsempészni, és az emberi kapcsolatok fejlesztése ürügyén igyekeznek kémkedni, zavart keltetni. Ideológiai háborújuk felfedése, visszatartása, elhárítása, hatásának csökkentése, a konkrét feladatok megoldása érdekében a segítséget igényelni, a segíteni akarók körét szélesíteni kell.

A tartalékos op. állomány az operatív erők egyike, az információszerzés, adatgyűjtés, ellenőrzés és bizonyítékgyűjtés egyik forrása az állambiztonsági munkában. Rendszeres vagy alkalmi segítségük elengedhetetlenül szükséges az állambiztonsági feladatok végrehajtásában.”

<sup>13</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A belügyminiszter 005. számú parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadására, 1972. április 5., valamint ÁBTL 4.2. 10-21/10/1973. A belügyminiszter 0010. számú parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozására, 1973. június 30.

<sup>14</sup> A szabályok szerint rezidens a külső segítők közül csak a legmegbízhatóbb hálózati személy, titkos munkatárs (tmt.) lehetett. A tartalékos pedig, bár „külsős” volt, de nem volt hálózati személy.

<sup>15</sup> ÁBTL 4.1. A-3607.



Ugyanebben az anyagban a következőképpen értékelik az addig végzett munkájukat: „Az eddigiekben segítséget nyújtottak különböző helyőrségekben legális pozícióból tevékenykedő hírszerzők, ügynökök vagy más személyek vizuális tevékenységének felderítésében, akadályozásában, korlátozásában és operatív dokumentálásában; sötét hírszerzést vagy más ellenséges tevékenységet folytató külföldi személyek vagy magyar állampolgárok felderítésében, ellenőrzésében; lehetőségük volt és van a társadalomra veszélyes, külön nyilvántartásba vett személyek ellenőrzésére.

A tapasztalatokat összegezve elmondhatjuk, hogy az objektumok környezetében szervezett, s tartalékos operatív tisztek által vezetett rezidentúrák az objektumok külső védelmében hatékony munkát végeztek, a hozzájuk fűzött reményeket beváltották. Ugyanis jelentősen bővítették a hivatásos operatív tisztek informálódását, pl. fecsegések, külföldi állampolgárok gyanús magatartásának, amnesztiásokkal összefüggő kérdéseknek, szélsőséges politikai megnyilvánulásoknak stb. felderítésében, ellenőrzésében. A tartalékos operatív tisztek alkalmazása ugyanakkor nagymértékben csökkentette a hivatásos operatív tisztek leterhelését is.”<sup>16</sup>

E tapasztalatok alapján készült a belügyminiszter parancsa<sup>17</sup> a Belügyminisztérium állambiztonsági tartalékos állomány alkalmazásáról, amely elrendelte azt is, hogy az eddig különböző jogcímenek foglalkoztatott tartalékosok jogi helyzetét a parancs hatálybalépésétől (1985. július. 10.) számított hat hónapon belül rendezni kell. Ez a parancs hozta létre a *megbízott* státust, és kimondta, hogy az állambiztonsági tartalékos állomány tagjait nemcsak mozgósítás esetén, hanem békeidőben is meg lehet bízni állambiztonsági feladattal. Megbízott lehetett a BM Tartalékos Tisztképző Iskolát állambiztonsági szakon végzett, az állambiztonsági szervek tartalékát képező személy, és a BM állambiztonsági szervei, továbbá a BM Határőrség Felderítő Osztálya hivatásos állományának egykori tagja. A pártapparátusban dolgozó vagy függetlenített pártfunkcióban lévő személy nem lehetett megbízott. Hivatásos katona azonban lehetett a BM tartalékosa, és kaphatott megbízást.

A *megbízott* titkos segítőnek számított, az állambiztonsági szervekkel való együttműködése folyamatos és konspirált volt. Azt a tartalékost lehetett békeidőben állambiztonsági munkával megbízni, akiről nem, vagy csak kevesen tudták, hogy a belügy tartalékosa. Munkáját titkos operatív eszközök felhasznál-

<sup>16</sup> Uo.

<sup>17</sup> ÁBTL 4.2. 10-22/25/1985. A belügyminiszter 25. számú parancsa a BM állambiztonsági tartalékos állomány alkalmazásáról, 1985. július 10.

nálásával végezte. Polgári személy, azaz civil volt, aki a nyilvánosság előtt polgári foglalkozását űzte. Tehát autószerelő, főrendész, erdész, szőlészeti ágazatvezető, magasépítő üzemmérnök, tanár, pénzügyi előadó, anyagbeszerző, elektromos műveknél vonalbejáró, közjegyző, OTP-ügyintéző, újságírógyakornok, szakács, építésvezető, agronómus, ügyvéd, magán-kiskereskedő, hogy csak néhányat említsek a megbízottak civil foglalkozásai közül. A Szabályzat szerint a megbízott részére meghatározott állambiztonsági feladat nem állhat ellentétben az adott személy polgári életében betöltött helyzetével, beosztásával, továbbá nem hátráltathatja a munkáját, és nem veszélyeztetheti az egzisztenciáját.

Munkájáért fizetést kaphatott, ez 1985-ben maximum havi kettőezer forint volt. Fizetést csak a tényleges munkavégzés idejére adtak. A Videoton egyik alkalmazottjának változásjelentőjén például a következőt írják: „Oszályvezető e[lv]t.[árs] engedélyével 1988. 06. 07. – 08. 30-ig pihentetve e[gészség]ü[gyi] okok miatt. 06. 01.–08. 30-ig (3 hónap) részére fizetést nem folyósítunk.”<sup>18</sup>

A megbízottnak fedőszáma volt. A megbízás tényét a BM Nyilvántartó Osztálya egy erre a célra rendszeresített, „Állambiztonsági munkával megbízott tartalékosok” elnevezésű naplóba vezette be. A megbízott fedőneve a napló sorszáma volt. A megbízást az állambiztonsági szerv adta írásban, és a tartalékos aláírásával jött létre. A megbízás tartalmazta:

- a megbízó állambiztonsági szerv megnevezését;
- az elvégzendő feladatokat, azok végrehajtási helyét, várható időbeli terjedelmét, a megbízással összefüggő konspirációs és magatartási szabályokat;
- a rendszeres havi juttatás összegét;
- a megbízás megszűnésének szabályait;
- azt, hogy a tartalékos korábbi titoktartási nyilatkozata továbbra is érvényes.

A megbízottat a munka végzésére ki kellett képezni, amelyről jelentést kellett írni. A megbízottat – lehetőleg havonta – be kellett számoltatni. A fő szabály szerint a beszámolót írásban kellett adnia, és fedőszámával alá kellett írnia. Kivételt képeztek a rezidensi feladatot ellátó megbízottak. Ők a hozzájuk kapcsolt hírforrások jelentéseit továbbították, írniuk csak akkor kellett, ha a hírforrásokat a jelentésükről még ki is kellett kérdezni. Ilyenkor a

<sup>18</sup> ÁBTL 2.2.2. Változásjelentő lap.



kikérdezés tartalmát hozzá kellett írniuk az eredeti jelentéshez. A beszámoltatás K- vagy T-lakáson történt.<sup>19</sup>

A megbízottal összefüggő anyagok kezelésére tartalékos (T) és jelentési (J) dossziét kellett nyitni. A T-dosszié szolgált a megbízott személyével, megbízása körülményeivel és tartalmával, a neki adott anyagi juttatásokkal kapcsolatos iratok elhelyezésére, továbbá itt helyezték el a megbízást ismerő személyek névsorát. A T-dosszié olyasmi volt, mint a hálózati személyeknél a B- (beszervezési) dosszié. A J-dossziében munkaterveket, a megbízott munkájával kapcsolatos írásos utasításokat, az általa írt jelentéseket, a kapcsolattartó tiszt feljegyzéseit kellett elhelyezni. A J-dosszié a hálózati személy M- (munka) dossziéjára hasonlított.

T- és J-dossziét csak a tartalékos tiszti iskolát végzett megbízottakról nyitottak. A volt hivatásosok megbízását és a megbízás ideje alatt keletkezett minden egyéb anyagot egy főnyilvántartási számmal ellátott gyűjtőben kellett elhelyezni. A szabályzat szerint az állambiztonsági szervekhez „lebiztosított” megbízott és a megbízást visszautasító tartalékosokat az Egységes Gépi Prioráló Rendszer (EGPR)<sup>20</sup> később meghatározandó betűjelű nyilvántartásába is fel kellett venni. Ez lett a V jelű nyilvántartás. Nem tudni, hogy mennyire volt gyakori, de volt, akire megbízása előtt F-kartont is kiállítottak.<sup>21</sup>

A *Szabályzat* meghatározza, hogy milyen feladatok végrehajtásában vehet részt a megbízott:

– külső és belső ellenséges személy felderítése, ellenőrzése, feldolgozása, tevékenységének megelőzése és megszakítása;

<sup>19</sup> A K-ellenőrzés adatait és a K- és T-lakásokat. K- (konspirációs) lakás: az állambiztonsági szervek fedés alatt működtetett olyan bérleménye, amelyet hálózati személyekkel és titkos állományú tisztekkel való találkozásra, illetve ellenséges objektumok megfigyelésére használtak. T- (találkozási) lakás: főként magánszemély tulajdonát vagy bérleményét képező lakás, amelynek lakója lehetővé tette, hogy az állambiztonsági szervek a lakást titkos találkozások lebonyolítására vagy megfigyelésre alkalmazzák. A lakásgazda hálózati személy volt. Lásd erről Petrikné Vámos Ida: *Az állambiztonsági szervek konspirált és találkozási lakásai*. In *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Szerkesztette Horváth J. András. Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2008.

<sup>20</sup> Az EGPR az állambiztonsági szervek központi számítógépes nyilvántartási rendszere volt, amelybe különböző szempontok szerint összeállított nyilvántartások szerepeltek. Például a H jelű volt az állambiztonsági hálózati nyilvántartás, amelyben hálózati személyek, a hálózati személyek fontos kapcsolatai, valamint azok a személyek szerepeltek, akiknek a beszerzése meghiúsult.

<sup>21</sup> F-, azaz figyelő kartont a hálózati személyként való beszerzés céljából tanulmányozott személyekről kellett kiállítani.



- hírforrások vezetése, kivéve, ha a hírforrás volt hivatásos állományú személy;
- szervezési jelölt kutatása, tanulmányozása;
- állambiztonsági rendkívüli esemény, terrorcselekmény felderítése, megelőzése;
- operatív akció előkészítése és végrehajtása;
- az állambiztonsági munka egyes feltételeinek, konspirációjának biztosítása, operatív akció, illetve intézkedés legalizálása;
- az idegenforgalom területén jelentkező állambiztonsági feladat végrehajtása, külföldi kiküldetésről hazatérő, engedéllyel vagy késedelmesen külföldről hazatérő, valamint F- (Figyelő) dossziés személy ellenőrzése;
- objektumok, illetve azok környezetének, gyakorlatoknak, katonai szállásoknak, csapatmozgásoknak biztosítása;
- titokvédelmi és más rezsimintézkedések hatékonyságának elősegítése, a népgazdaság állambiztonsági védelmével kapcsolatos feladatok ellátása;
- K-ellenőrzésből adódó részfeladatok végrehajtása;
- párt- és állami vezetők állambiztonsági védelme.

A megbízott nem tartozott megbízójának fegyelmi felelősséggel. Ha az állambiztonsági munka szabályait megszegte, vagy kötelezettségeiben súlyos mulasztást követett el, megbízását vissza kellett vonni. A megbízás visszavonásakor a T-dossziét irattározni kellett, a J-dossziét pedig meg kellett semmisíteni. A megbízott 70. életévének betöltése után, illetve halála esetén minden anyagát meg kellett semmisíteni, és törölni kellett a nyilvántartásból. E szabály ellenére találtam olyan esetet, amikor halálozás miatt zártak ki valakit, mégis irattározták a T-dossziéját, és a nyilvántartásból sem törölték, hiszen a kartonja megvan. A levéltár birtokában egyetlen T-dosszié sincs. Egy változásjelentés, amelyen – mint azt az elnevezés is jelzi – a megbízottak adataiban, illetve körülményeiben beálló változásokat jelentették a megbízó szervek a központi nyilvántartás számára, arra enged következtetni, hogy a kizárt megbízottak dossziéit 1989 végén megsemmisítették.<sup>22</sup>

A megbízást szabály szerint visszavonták. Gyakran előfordult, hogy a változásjelentésen a hálózati személyeknél szokásos kifejezéseket használtak, és az sem kivételes, hogy a változást nem a tartalékosok körülményeiben beállt változások jelentésére rendszeresített, hanem a hálózati személyekre vonatkozó nyomtatványon jelentették. A megbízás megszüntetésének indokai lehettek:

<sup>22</sup> ÁBTL 2.2.2. Változásjelentő lap.

- választott funkcióba került;
- megszűnt az elvégzendő feladat (már nem figyelik az F-dossziét);
- körülményekben beállt változás;
- SZT-tiszt lett (a talált esetben nem csak a J-, hanem a T-dossziét is megsemmisítették, igaz, ez utóbbit csak az irattározás után);
- munkahelyváltozás;
- operatív lehetőségei megszűntek.

Az ÁBTL-ben megtalálható nyilvántartási kartonokból<sup>23</sup> kitűnik, hogy a megbízottak egy részét csak egy-egy feladat elvégzésével bízták meg, más részük több feladatot is kapott. Bár a szabályzat nem zárja ki, hogy a III/I. Csoportfőnökség (külföldi hírszerzés) is alkalmazzon megbízottakat, és a szabályzat 190 példányából ők is kaptak, a levéltár birtokában egyetlen olyan megbízást tartalmazó karton sincs, amelyet a III/I. Csoportfőnökség állított ki. Ez persze nem azt jelenti, hogy ilyen megbízás nem létezhetett, pusztán azt jelenti, hogy a levéltárban nincs.

A levéltárba került, meglévő kartonok alapján a III/II. Csoportfőnökség a következő feladatokkal látta el a megbízottakat:

- idegenforgalom vonalán preventív feladatok végrehajtása;
- külső és belső ellenséges személyek felderítése, ellenőrzése, feldolgozásuk, tevékenységük megelőzése, megszakítása;
- katonai objektum védelme;
- katonai objektum külső operatív biztosítása, idegenforgalom vonalán jelentkező feladatok, párt- és állami vezetők állambiztonsági védelme, ellenséges személy felderítése, ellenőrzése, feldolgozása;
- titokvédelmi és más rezsimintézkedések hatékonyságának operatív elősegítése, a népgazdaság állambiztonsági védelmével kapcsolatos részfeladatok ellátása;
- állambiztonsági rendkívüli esemény, terrorcselekmény felderítésében, megelőzésében való részvétel;
- kiutazó csoportok, hivatali dolgozók preventív védelme, csoportos beutazók, vadászturizmus ellenőrzése.

A III/III. Csoportfőnökség a fennmaradt iratok szerint a következő feladatokat adta:

- preventív védelem, operatív ellenőrzés;
- rezidensi feladatok;

<sup>23</sup> ÁBTL 2.2. Operatív és hálózati nyilvántartások.

- F-dossziés személy ellenőrzése;
- jelöltek kutatása, titkos információk szerzése, hírforrások vezetése;
- *külső* (a Belsőreakció-elhárító Csoportfőnökségen!) és belső ellenséges személyek felderítése, rendkívüli események felderítése, hírforrás vezetése;
- kulturális vonalon szűrő-kutató, tanulmányozó munka, valamint F-dossziés ellenőrzése;
- szervezési jelöltek kutatása és tanulmányozása, külföldi delegációk, hazai *állami és pártvezetők* állambiztonsági védelme a munkahelyén, áruház elleni terrorcselekmények megakadályozása. (Megjegyzem, ez az egyetlen hely, ahol a rögzült sorrendhez képest az állami vezetők megelőzték a párt-vezetőket.)

#### A III/IV. Csoportfőnökség által adott feladatok:

- az objektum környezetében polgári személyek, társadalmi kapcsolatok vezetése;
- az objektumban dolgozó hivatásos és parancsnoki állomány munkaidőn túli tevékenységének ellenőrzése, figyelemmel kísérése, polgári személyekből álló négyfős rezidentúra vezetése, az idegenforgalom kapcsán felmerült figyelmet érdemlő személyek ellenőrzése;
- az objektum környezetében környezeti rezidentúra vezetése, szűrő-kutató feladatok végzése;
- az állandó állomány és közvetlen hozzátartozóik részéről külföldiekkel fennálló kapcsolatok felderítése, kémelhárítási szempontból figyelmet érdemlő információk felderítése, perspektivikusan rezidensi teendők ellátása;
- kiképző bázis környezeti operatív biztosításával kapcsolatos állambiztonsági részfeladatok végrehajtása;
- az állambiztonsági munka egyes feltételeinek, konspirációjának biztosítása.

A helyi (megyei) állambiztonsági szervektől még kevesebb irat maradt fenn. Mindössze két feladat szerepel bennük, az ifjúságvédelem és az objektumvédelem, illetve a kettő együtt.

A megbízotti kategória létszámára vonatkozóan nem találtam adatot. Az egyes állambiztonsági szervek központ felé tett jelentéseiben – amelyekben a szervek beszámolnak munkájukról, kapcsolataikról – nem szerepelnek erre vonatkozó információk. A kartonokon szereplő számokból következtetve viszont több ezren is lehettek. Létezésükről csupán egy szakdolgozat, egy ideiglenes jegyzet, két szigorúan titkos belső használatra készített tanulmány, egy parancs és valamivel több mint kettőszáz karton árulkodik.



## Állambiztonság – propaganda – történetírás

*Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez  
(1965–1980)*

A Kádár-korszak politikai rendőrségének működésével kapcsolatban leginkább a megtorlás pereire, besúgók beszerzésére, a megfigyelések különböző módzataira asszociál a történelem iránt érdeklődő olvasó. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége azonban nemcsak a hagyományos titkosszolgálati, módszerekkel, hanem más módokon is szolgálta a hatalom stabilitását. Az állambiztonság propagandatevékenysége számos kutatási lehetőséget kínál. Az alábbiakban néhány példa segítségével ebbe a speciális munkakörbe nyújtunk betekintést. Közben érintjük az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) dossziét őrző „belügyi irattárak” munkáját is.

A titkosszolgálati módszerekkel szerzett (keletkezett) információk propagandacélokból történő felhasználása az ilyen jellegű szervek működésének lényegéhez tartozik. Mindez hatványozottan igaz a monolit rendszerekben működő politikai rendőri apparátusokra, így a „csekista” mintára kiépülő kommunista állambiztonsági szolgálatokra is. Magyarországon a második világháborút követő átmeneti időszakban (1945–48) a megfélemlítő akciók, letartóztatások, összeesküvésü ügyek és a kommunista sajtóban megjelenő szenzációk leleplezések együtt képezték a politikai harc eszközét. A közvélemény befolyásolásának direkt formájaként tekinthetünk a sztálini diktatúra időszakában a koncepciók perekre és eljárásokra is. Ezek egyik funkciója szintén egy konstruált valóságértelmezés elterjesztése volt. A legnagyobb hatású magyarországi perek ilyen típusú összefüggései többé-kevésbé ismertek, feldolgozottak.<sup>1</sup> Szintén alapos tudásunk van arról, hogy a Kádár-rezsim hogyan igyekezett megteremteni 1957–1963 között kiadott brosrúáiban – állambiztonsági forrásokat is bevonva – a saját legitimitását biztosító történelmi narratívákat.<sup>2</sup> Ezek közül a legismertebbek az aktuálpolitikai propagandá-

<sup>1</sup> A koncepciók perekről szóló szakirodalommal kapcsolatban lásd az ÁBTL ajánló bibliográfiáját.

<sup>2</sup> Legrészletesebben lásd *1956 Kézikönyve*. II. köt. Bibliográfia. Szerkesztette Litván György, Budapest, 1956-os Intézet, 1996, illetve az 1956-os Intézet évkönyveinek tanulmányait.

nak is tekinthető Fehér Könyvek, amelyek 1956 megfelelő értelmezését voltak hivatva elterjeszteni.<sup>3</sup> A későbbiekben Hollós Ervin és Berecz János munkássága ezt a képet próbálta fenntartani, elmélyíteni, illetve árnyalni.<sup>4</sup>

A titkosszolgálati anyagokat az egyes dossziék lezárása után nem csupán irattározták, hanem a rendezést követően a (párt)sajtó és a (párt)történetírás rendelkezésére is bocsátották. Így ezek az iratok már a hetvenes évektől – sajátos körülmények között – történeti forrásokká is váltak. A politikai rendőrség iratait tehát nem csak direkt, hanem indirekt formában is felhasználták a közvélemény formálására.

Az ÁBTL-ben és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) elszórtan található források rávilágítanak arra, hogyan születettek ezek a kiadványok (könyvek, cikkek, filmek, propagandaanyagok), milyen apparátus segített az iratok kutatásában, feldolgozásában. Ezek az összefoglalók, jelentések, parancsok és levelek számos kérdést vetnek fel. Miként kezelték a BM nyilvántartási osztályain az állambiztonsági dossziékat? Kik voltak az állambiztonsági iratok első kutatói? Hogyan váltak történeti dokumentumokká ezek az anyagok a pártállami időszakban? Miként váltak a történeti tudatot befolyásoló tényezőkké az állambiztonsági szervek manipulatív valóságértelmezései? Hogyan választható el a propaganda, a párt-történetírás és a korszakban született jelenkor-történeti munka?

Az állambiztonsági irattár működéséről szóló általam ismert legkorábbi összefoglalót 1967. január 12-én Ács Ferenc ezredes, osztályvezető készítette. Ebben olvashatunk először arról, miként váltak a titkosszolgálatok iratai „történeti forrásokká”. A dokumentum ugyanakkor teljes nyíltsággal szól a direkt politikai, propagandacélú megrendelésekről is. A Nyilvántartó Osztály vezetőjének értékelése szerint ugyanis az összegyűjtött dokumentációkkal megfelelő segítséget adtak „irodalmi, történelmi és leleplező” cikksorozatok készítéséhez is.<sup>5</sup> A jelentés szerint az évben két kiemelt fontosságú alkotás-

<sup>3</sup> A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala 1957-ben jelentette meg az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* című propagandafüzet-sorozatát. Ennek célja az 1956. októberi és novemberi történések ellenforradalmi jellegének igazolása volt. A köteteket több nyelven, így angolul és franciául is terjesztették, Lengyelországban azonban megtagadták a kiadását. A sorozathoz a vidéki eseményeket bemutató „Fehér Könyvek” is kapcsolódtak.

<sup>4</sup> Hollós Ervin műveit lásd alább; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969. A könyvet 1956 évfordulóihoz igazítva 1981-ben és 1986-ban is kiadták.

<sup>5</sup> ÁBTL 1.11.3. 64-7663/66. Összefoglaló jelentés a BM III/2. Osztály 1966. évben végzett munkájáról. (II. sorozat 5. d.)



hoz használták fel a politikai rendőrség dokumentumait. A forradalom tízéves évfordulójára jelent meg Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* (Budapest, Kossuth, 1967) című műve. A kötetben a Műgyetem tanárává áthelyezett káder az egykori általa irányított szervek anyagait használva konstruálta meg 1956 kádárista történetét. Mindezzel kapcsolatban figyelemre méltó az éves jelentés megfogalmazása: „A Párt és a Belügyminiszterhelyettes Elvtárs engedélyével segítséget nyújtottunk Hollós Ervin elvtársnak »A belső ellenség szerepe az 1956. október 23-án kirobbantott ellenforradalomban és előkészítésében« című disszertációjához és kiadásra kerülő könyvéhez.” 1966-ban készült Cseres Tibor regényéből az 1942-es újvidéki vérengzéseket bemutató *Hideg napok* című film, Kovács András rendezésében. A III/2. Osztály munkatársai ehhez adatgyűjtő munkát végeztek.<sup>6</sup>

Az operatív nyilvántartási osztály legfőbb „együttműködő partnere” azonban a Párttörténeti Intézet volt. Az MSZMP KB-nak alárendelt intézmény dolgozói voltak azok, akik elsőként hozzáférhettek az egykori operatív iratokhoz, s minden jel szerint ők voltak az állambiztonsági irattár első kutatói. Megfelelő pártutasítás esetén ők foglalkoztathatták a belügyi dolgozókat egy átfogó témában iratok előkészítésére. 1966-ban például a kutatási tervben a hazai szélsőjobb (Vannay-féle puccskíséret, Etelközi Szövetség) és a Matuska-ügy állt. E témák historiográfiai szempontból különösen izgalmasnak tekinthetők. Forrásul ez esetben ugyanis a Horthy-korszak politikai nyomozó szerveinek anyagai szolgáltak. Ezekhez 1945-től a Politikai Rendészeti Osztályok (PRO), az Államvédelmi Osztály (ÁVO), az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) irattára után a BM III/2. Osztályon lehetett hozzáférni. A régi ügyeket az 1945 után letartóztatott csendőrök és politikai nyomozók utólagos vallomásainak, vallatásainak anyagai egészítették ki. Így ezen többszörösen konstruált és manipulált iratok alapján születhettek a korabeli kíváncsalmakhoz igazodó elbeszélések, a „történeti munkák” mellett például a *Magyarország* hetilap cikksorozata a levétekről vagy a Rongyos Gárdáról.<sup>7</sup>

Az állambiztonsági irattárakba kerülő iratok más okok miatt sem maradtak „holt anyagok”, hanem diplomáciai, igazságszolgáltatási és egyéb ügyekben is felhasználták őket. 1966-ban például egy szervezkedési, kémkedési ügyekről szóló tankönyv megírásához kutattak a dossziékban. Több miniszteriális szerv kapott összefoglalót: így a BM Titkárság (a Nemzeti Munkaügyi központról, a horthysta tábornokokról, a Paraszt Szövetségről), a Pénzügyi Központ (a második világháborúban a németek által elrabolt javakról),

<sup>6</sup> ÁBTL 1.11.3. 64-7663/66. (II. sorozat 5. d.)

<sup>7</sup> Uo.



a Külügyminisztérium (az Értékforgalmi Banknak 600 oldalas dokumentációját az NSZK-val való tárgyalásokhoz), a HM Központi Irattár (48 alkalommal a Szovjetunióban elítélt személyekkel kapcsolatban).

Az állambiztonsági dokumentumok felhasználásának harmadik területét mutatja be a Belügyminisztérium IV/I. Csoportfőnökségén 1968. január 16-án kelt jelentés, amely az 1967-ben állambiztonsági vonalon végzett propagandamunka céljairól és irányairól számolt be.<sup>8</sup> Az állambiztonsági irattár anyagait ugyanis felhasználták a direkt belügyi, illetve politikai propaganda-előadások előkészítésénél is. 1967-ben például az állambiztonság munkatársai 219 propaganda-előadást tartottak, elsősorban a külkereskedelemben dolgozóknak. Legtöbbet a Pannónia és Hungária Vendéglátó-ipari Vállalathoz tartozó közel 100 üzemegységben, de 25 KISZ-építőtáborban is elhangzottak állambiztonsági előadások.<sup>9</sup> A legnagyobb jelentőségű újítás azonban az állambiztonsági témák megjelenése volt a közoktatásban. A Művelődésügyi Minisztérium rendelete alapján 1967 februárjában kísérleti jelleggel a fővárosban, majd az 1967/68-as iskolai évtől az egész országban kötelezően tartottak osztályfőnöki foglalkozásokat a gimnáziumok, szakközépiskolák és technikumok IV. osztályában az államelleni bűncselekményekről.<sup>10</sup> A korabeli beszámoló a tervek teljesítésének, a fiatalok érdeklődésének igazolására azt is rögzítette, hogy foglalkozásonként 10-12 kérdés merül fel, és az órák összesen több mint 200 000 fiataalt érintenek. Ezekhez az alkalmakhoz is kapcsolódtak a BM-stúdióban készült oktató- és propagandafilmmek. Közülük a leggyakrabban játszottak darabok a *Feladatuk a kémkedés*, a *Havi 200 márkáért*, a *Teenager party*<sup>11</sup> ma az ÁBTL-ben és a budapesti Open Society Archives (OSA) kutatóiban is megtekinthetők.<sup>12</sup>

A legszélesebb kört azonban nyilvánvalóan a tömegkommunikációs eszközökkel lehetett elérni. A TV-ben és a mozikban a közönség több más állambiztonsági tematikájú filmmel is találkozhatott. 1967. március 22-én került

<sup>8</sup> ÁBTL 1.11.3. 65-46-10/67. (II. sorozat 7. d.)

<sup>9</sup> A jelentés szerint: „Ezek hasznosak voltak, a táborparancsnokok véleménye szerint segítették a politikai nevelőmunkát. Az előadások tapasztalatai szerint igen nagy az igény a fiatalok körében a „krimi” könyvek, filmek, tv műsorok iránt”.

<sup>10</sup> Az összefoglaló szerint az 1967/68-as tanévben 594 előadást tartottak a fővárosban (a második osztályosok számára tartott fiatalkörű bűnözésről szóló alkalmakkal együtt). 1968/69-ben a fővárosban 819, országosan 3800-4000 foglalkozással számoltak. ÁBTL 1.11.3. 65-46-10/67. (II. sorozat 7. d.)

<sup>11</sup> A filmgyártás legnagyobb hatású alkotása 1967 évben a *Teenager party* című, a Szabad Európa Rádiót „leleplező” film volt. Ezt a MOKÉP az egész országban forgalmazta, a statisztikai adatok szerint 1967. december 31-ig 964 előadáson 191 000 néző tekintete meg.

<sup>12</sup> ÁBTL 4.9. Állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek, illetve HU OSA 394-0-2.

TV-műsorba az *Ítélet kémügyben* című film<sup>13</sup> az Asbóth–Egedy-ügyről<sup>14</sup>. Ugyanebben az évben *Piszkos amerikai* címmel a CIA-t leleplező dokumentumfilmet is sugároztak. Emellett többször vetítették az *Idézés* és az *Ötös mező* című állambiztonsági témájú filmeket is.<sup>15</sup>

A sajtóban végzett direkt propaganda eredményei nem voltak ennyire látványosak. Ez minden valószínűség szerint összefüggött azzal, hogy a Kádár-rezsim a megtorlásokat követően mindenképpen feledtetni kívánta a terrort direkt propagandával vegyítő ötvenes évek emlékét. A politikai nyomozó szerveket ezért nem csupán integrálta a Belügyminisztérium szervezetébe (összekötve a közrend és az állam rendjének védelmét), hanem a szerv működését minden eszközzel igyekezett konspirálni. 1967-ben a *Népszava* két állambiztonsági tartalmú cikket közölt.<sup>16</sup> Csupán a szaksajtóban festett némileg másként a kép: az év folyamán *Magyar Rendőr*ben 103 állambiztonsági témájú anyag jelent meg,<sup>17</sup> *Belügyi Szemlé*ben pedig 19 ilyen cikket publikáltak.

Fontos propagandaeszköznek számítottak emellett a különböző preventív célzatú, „az ország rendjének védelmét” propagáló kiállítások. 1967-ben (a már korábban létrehozott) „Védjük a szocializmust építő államunk biztonságát” c. kiállítást Budapest után valamennyi megyeszékhelyen és több nagyvárosban is bemutatták, – a jelentés szerint – kb. 350 000 látogató előtt. Emellett elkészült négy példányban egy kisebb helyekre szánt, könnyen felállítható kiállítás, amelyre elsőként a Fővárosi Művelődési Ház jelezte igényét. A kiállítást négy alkalommal turistaidényben, Balaton menti üdülőközpontokban és Szegeden az ünnepi játékok alatt is bemutatták.

A fennmaradt éves jelentések alapján betekintést nyerhetünk az állambiztonsági iratok felhasználásának további történetébe is: 1968-ban a nyilasok által elkövetett bűncselekmények dokumentálása került előtérbe. Ez a munka egyszerre szolgálta az operatív szervek tevékenységét és a propagandát. A kutatás során feldolgozták a XII. kerületi nyilasok ügyeit és a II. kerületi Kapás

<sup>13</sup> Az ÁBTL-ben található változat 38 perc hosszú. ÁBTL 4.9. F-20. *Ítélet kémügyben*.

<sup>14</sup> Az ügyre vonatkozó dokumentumokat lásd ÁBTL 4.1. A-1318 és A-2114. Asbóth László amerikai kém ügye, illetve ÁBTL 4.1. A-1326 és A-2120. Dr. Egedy Elemér és fia, dr. Egedy Lehel ügye.

<sup>15</sup> A jelentés szerint: „Ez évben készült el a *Tanúságtétel* c. filmünk is, szintén állambiztonsági témából.” ÁBTL 1.11.3. 65-46-10/67. (II. sorozat 7. d.)

<sup>16</sup> A *Népszabadság* a Vietnámban meghalt magyar származású katonáról írt, emellett a *Magyar Ifjúság*ban folytatásos cikk jelent meg állambiztonsági témakörből.

<sup>17</sup> Tematikus bontás szerint: az ellenséges fellazításról 19, idegenforgalomi kérdésekről 26, vizsgálati munkákról 12, kémkedésről 24, a Cseka (szovjet politikai rendőrség) megalakulásának 50 évfordulójáról 22 írás jelent meg.



utcai nyilasok büntetteit. (Közben eredeti nyilas párti belépési nyilatkozatokat is összegyűjtöttek. Újra átvizsgálták a Duna-parti kivégzésekről szóló anyagokat, és ennek alapján több személyt vettek fel az operatív nyilvántartásba. A munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett büntettek mellett vizsgálták a nyilas különítmények működését is. A nemzetközi együttműködés sajátosságait jelzi, hogy miközben egy volt Gestapo-tiszt a felelősségre vonáshoz adatokat szolgáltatott az NSZK részére, a Berchtesgadenben működő amerikai hírszerző kiképzőhely ügynökeinek azonosításával is foglalkoztak.<sup>18</sup> A hazai munkásmozgalmi vonatkozású anyagokban eközben Ságvári Endre és Rózsa Ferenc halálával kapcsolatban folytattak gyűjtőmunkát. A kiadott másolatokat felhasználták a Rózsa Ferencről készített film forgatásánál is.<sup>19</sup>

Az ilyen források még nagyobb óvatosságra kell, hogy intsek az akták mai olvasóit. A kutató ugyanis sok esetben nem az állambiztonsági szervek 1945 után (olykor 1945 előtt!) keletkezett iratait kutathatja az ÁBTL-ben, hanem azoknak a hatvanas-hetvenes évektől állambiztonsági és propaganda célból rendezett, szelektált, majd a rendszerváltozás idején megcsonkított együttesét. Azaz az iratok keletkeztetői és a dossziék „szerkesztői” is állambiztonsági, belügyi szakemberek voltak. A legfontosabb talán azonban, hogy mindkét folyamat politikai megrendelésre, a párt irányítása és ellenőrzése mellett zajlott. Mindez tehát alapos forráskritikát, az információk többszörös szűrését követeli meg. Ugyanakkor az ilyen jellegű dokumentumok alapján ezek a torzító (át-, de- és megkonstruáló) tényezők is vizsgálat tárgyává tehetők.

Az BM III/2. Osztály működésének intenzitását jelzi, hogy 1969-ben a napi munka keretében operatív és igazságügyi szervek részére, betekintésre és kutatásra 21 899 dossziét adtak ki vagy küldtek meg.<sup>20</sup> Sor került 1573 dosszié restaurálására is. Eközben kiegészítették az operatív irattárban lévő politikai, történelmi tárgyú könyvtári rendszert a horthysta erőszakszervezetek eredeti anyagaival és más újabb kiadványokkal. Átnéztek 34 683, tárgyköröztek 11 313 dossziét, eközben 21 498 tárgykörkartont készítettek.<sup>21</sup> Ezekkel

<sup>18</sup> ÁBTL 1.11.3. 399/6/1969. Összefoglaló jelentés a BM III/2. Osztály 1968. évben végzett munkájáról. (II. sorozat 5. d.)

<sup>19</sup> A jelentés szerint „Rózsa Ferenc és Ságvári Endre meggyilkolásának körülményeit bizonyító anyagokról fotokópiát adtunk. A *Magyar Ifjúság* Ságvári elvtárs életleírását cikkben jelentette meg, illetve Rózsa elvtárs életéről szóló film készítésénél használták fel.” ÁBTL 1.11.3. 399/6/1969. (II. sorozat 5. d.)

<sup>20</sup> ÁBTL 1.11.3. 399-7/1970. Összefoglaló jelentés a BM III/2 Osztály 1969. évben végzett munkájáról, 1970. január. 15. (II. sorozat 5. d.)

<sup>21</sup> Alábbi témakörökben: a horthysta rendszer politikája, intézkedései, proletárdiktatúra, szocialista államrend gyengítésére irányuló külső és belső ellenséges erők, imperialista fel-lazítás, népgazdaság elleni tevékenység.



a gépesített irattári munkákkal alakították ki azt a struktúrát, amelynek segítségével az elkövetkező időben kielégítették a folyamatosan növekvő „kutatói igényeket”. Az érdeklődés erősödését Ács Ferenc osztályvezető is hangsúlyozta: „Az operatív irattár szerepe-tevékenysége 1969-ben jelentősen megnövekedett. Központi és megyei szerveink, valamint külső szervek (rádió, televízió, film, újságírók, történészek) élénk tevékenységet fejtettek ki az operatív irattárban lévő rendőri, politikai, történelmi dokumentumoknak, mint forrásmunkák felhasználásra, hazánk felszabadulásának 25 éves jubileumával összefüggő filmek, történelmi megemlékezések, cikksorozatok, tanulmányok stb. készítéséhez, egy-egy megye rendőri, állambiztonsági munkájának bemutatására, E politikailag nagyjelentőségű munkát – igen nagymennyiségű anyag biztosításával – eredményesen segítettük.”<sup>22</sup>

1969-ben a Párttörténeti Intézet például a horthysta erőszakszervek azon vezető tagjairól kért anyagokat, akik az illegális kommunista mozgalom elleni nyomozásokban részt vettek. A *Népszabadság*ban cikksorozatot közölt az újvidéki vérengzésekről. A Magyar Partizánszövetség adatokat kért partizáncsoportok felszámolásának körülményeiről, a Görgey-zászlóaljról. Az MTV a *Századunk* című történelmi sorozatához, az 1920-as évek eseményeire, a frankhamisítási botrányra, ellenforradalmi titkos szervezetekre stb. kért iratokat. Figyelemre méltó, hogy a III/2. Osztály a német megszállók magyarországi rablásainak dokumentálására az NSZK-val szembeni kártalanítási ügyekben folyó tárgyalásokhoz kihallgatható tanúkat és anyagokat kutatott fel.

A titkosszolgálati, a propaganda és a történetírói munka összefonódása leginkább talán az egyes ügyek felülvizsgálatának kapcsán figyelhető meg. Erre szintén az 1969-es beszámoló szolgált érdekes példákkal: az osztály Nemes Dezső<sup>23</sup> kérésére 1969 áprilisában kezdett hozzá a Magyar Közösség, az FM-, a MAORT- és a Standard-ügyben keletkezett anyagok felülvizsgálatához.<sup>24</sup> A megbízás szerint azt kellett kimutatni, hogy a lefolytatott eljárások „politikailag indokoltak, büntetőjogilag pedig törvényesek” voltak-e, illetve előfordultak-e törvénytörések az eljárások során. A kutatás során 230 dossziét – közel 70 ezer oldalt – tanulmányoztak át, bírósági anyagokat, fotómásolatokat, beadványokat szereztek be. Azonban nem csupán „történész”

<sup>22</sup> ÁBTL 1.11.3. 399-7/1970. (II. sorozat 5. d.)

<sup>23</sup> Nemes Dezső 1957–1983 között az MSZMP legfelső vezető testületeinek tagja, 1965–66-ban a Párttörténeti Intézet főigazgatója, 1966–1975 között az MSZMP Politikai Főiskolájának igazgatója volt.

<sup>24</sup> Az ügy előzményeiről és részleteiről lásd Bacsoni Gábor: Négy törvénytörő per utóélete. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.

munkát végeztek! Feladatunk volt az ügyekben érintett személyek széles körű ellenőrzése is, a szűk értelemben vett személyi adatokon túl az akkori jelenlegi társadalmi helyzetük, az 1956-os magatartásuk vizsgálata is.

A munkát 1969 decemberére végezték el. A tanulmányozott anyagok alapján 4 összefoglaló jelentést készítettek a minisztérium felső vezetői, illetve a Párttörténeti Intézet részére. Összefoglalóikban megállapították, hogy a közismert „MK”, „FM”, illetve „Standard” név alatt ismert ügyek az 1946–1949-es évek jelentős belpolitikai eseményeivel összefüggésben kerültek leleplezésre. „A tárgyalt időszakban úgy a külső, mint a belső reakciós erők szervezett összefogásáról volt szó, és éppen ezért ezen erők ellenséges tevékenységének megszakítása államvédelmi és igazságügyi szempontból való felelősségre vonása indokolt volt. Az egyes ügyekben felelősségre vont személyek elkövették az eljárás alapjául szolgáló bűncselekményt. Azonban a MAORT és STANDARD ügynél tapasztalható volt törvénysértés. Miután az eljárás lefolytatása egybeesett a munkásmozgalmi emberek elleni koncepciós ügyek vizsgálatával, itt is érvényesült a koncepció és bizonyos törvénysértő módszerek alkalmazása.”<sup>25</sup>

Az ilyen típusú átfogó munkák több lényeges kérdést is felvetnek. Az iratok története szempontjából például azt, hogy ezen alkalmakkal milyen mértékben bontották meg az iratok eredeti rendjét, milyen mértékű selejtezésre, válogatásra került sor. A politikai eseménytörténet felől közelítve ugyanakkor vizsgálható, hogy miért fordították adott időpontokban a rendelkezésre álló erőforrások zömét ilyen jellegű vizsgálódásokra. Az intenzív kutatómunka közben ugyanis az operatív szervek 1969-es kéréseit is ki kellett szolgálni. Az irattár többek között partizánokról, csendőrökről, egykori SS-tisztekről, honvédekről, 1956 közéleti szereplőiről szolgáltatott adatokat 1969-ben.

Egy másik összefoglaló alapján úgy tűnik, hogy 1970-ben kevesebb „külső” és több háttérmunkát végeztek az állambiztonsági szervek részére. Az éves értékelés megállapította: „Az operatív irattár szerepe, tevékenysége jelentősen megnövekedett. A központi és megyei szervek mind gyakrabban fordulnak a BM III/2. Osztályhoz. A párt, állami szervek történelmi, politikai események tisztázásához, anyagaik kiegészítéséhez, propagandamunkához kérnek anyagot.” A legfontosabb kérések alapján képet kaphatunk arról, hogy ebben az évben milyen anyagokba lehetett betekinteni. A *Magyar Hírlap* a Margit körúti fogházzal kapcsolatos adatokat kért egy cikksorozat megírásához. Az Igazságügyminisztérium részére igazolás kiadása céljából szolgáltatott információkat a Kárpátalján 1940–1944 között letartóztatott partizánokról. Az

<sup>25</sup> ÁBTL 1.11.3. 399-7/1970. (II. sorozat 5. d.)



Állami Egyházügyi Hivatal elnökének a kalocsai érsekség iratairól és kegytárgyairól kerestek adatokat. A Minisztertanács kérésére 1933–35-ös kommunisták elleni perek ügyiratait vizsgálták át. Az operatív szervek részére végzett kutatások célszemélyei a következők voltak 1970-ben: az 1941–42-es délvidéki vérengzés résztvevői, a sátorlajújhelyi fogházból kitört politikai foglyok elfogásában részt vett csendőrök, a Magyarország német megszállása után atrocitásokat elkövető SS-, Gestapo-, SD-alakulatok tagjai, az 1942-ben az úgynevezett győri vagongyári „szabotázs” ügyében őrizetbe vettek, (akiket az angol hírszerző kapcsolatokkal vádoltak), az olaszországi menekült-táborokban járt személyek, a Radnóti Miklós meggyilkolásával kapcsolatos tanúk, a kommunistaellenes nyomozásokban részt vevők és partizánvadászok. Mindezek mellett a nyilvántartó osztály munkatársai hozzájárultak a Belügyminisztérium 25 éves jubileuma alkalmából a rendőrség munkáját méltató cikksorozat készítéséhez, továbbá egy államellenes bűntettekről szóló tanulmány megírásához is.<sup>26</sup>

Az eddig fellelt töredékek szerint tehát úgy tűnik, hogy a BM III. Főcsoportfőnökségén egy sajátos intézmény jött létre. Az irattár egyszerre szolgálta a napi titkosszolgálati munkát, a propagandatevékenységet és a „történetírói” munkát. Nem véletlen tehát, hogy ezek a szálak összekeveredtek, szétválasztásuk izgalmas historiográfiai kutatások témája lehet. A megjelent publikációk esetében az írások tartalma összevethető az ÁBTL-ben jelenleg megtalálható dossziék anyagaival. A különböző gyűjtések, válogatások (elsősorban az úgynevezett A-anyagok) keletkezéstörténete aprólékos munkával szintén felvázolható. Továbbá érdekes eredményeket hozhat annak a kutatása is, hogy kik és mikor kaptak engedélyt állambiztonsági anyagok felhasználására.

Az 1972. évről készített jelentés szerint külső szervek egy év alatt 20 esetben fordultak a BM Nyilvántartó Központ operatív irattárához. A kérelmeket hat alkalommal utasították el, két esetben a dekonspiráció veszélye miatt. A Párttörténeti Intézet a Polgári Demokrata Párt programját tartalmazó dokumentumokat kapott, Ortutay Gyula számára összefoglalót készítettek a „Görgey zászlóaljról”, a Magyar Partizán Szövetség a Szovjetunióban tevékenykedő partizánokról jutott hozzá anyagokhoz. A Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, valamint a Zalka Máté Katonai Akadémiának többek között a második világháború történetéhez használható népbírószági anyagokat küldték meg. A Magyar Televízió Dokumentumfilm Osztálya számára a Rózsa Ferencnek emléket állító film készítéséhez, illetve a *Századok* című sorozat biatorbágyi merényletről készített részéhez adtak segítséget.

<sup>26</sup> ÁBTL 1.11.3. 64-52/2/1971. Összefoglaló jelentés a BM III/2. Osztály 1970. évben végzett munkájáról, 1971. január 29. (II. sorozat 5. d.)



Történeti témájú könyvek közül 1972-ben két alkotás támogatásáról tett említést az összefoglaló. Az értékelés szerint adatokat szolgáltatottak „Hollós Ervin elvtárs részére – készülő könyvéhez<sup>27</sup> – ellenforradalmi bűncselekmények elkövetése miatt felelősségre vont egyes személyekről”. Továbbá megküldték „Nemeskürty István részére, betekintésre – készülő történelmi munkájához<sup>28</sup> – Jány Gusztáv a volt II. magyar hadsereg parancsnokának népbírósági anyagát.” Mindez önmagában is érdekes adalék a pártállam emlékezetpolitikai törekvéseiről. Hiszen a legjobban őrzött forrásokból egyszerre szolgáltatott anyagot a rendszer alapját szolgáló 1956-kép széles körű propagálásához és egy olyan műhöz, amelyben először lehetett nyilvánosan empatikus sorokat olvasni az egyszerű magyar bakákról.

A külső kérések nagyobb része egyébként munkásmozgalmi, ellenállási érdemek igazolását szolgálta. Emellett – bár csupán egyetlen esetben szerepel – fontos megemlíteni az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága számára teljesített adatszolgáltatást – 1972-ben a Magyar Közösség-ügy anyagából küldtek másolatokat a KEB-nek –, ez a regisztrált eset ugyanis rávilágít az irattár komplex működésére, illetve a funkciók keveredésére. Miközben történeti publikációkat támogattak, a szervek a politikai ítélezésben, fegyelmi ügyekben is meghatározó szerepet játszhattak. A párt irányvonalának, a pártegységnek, a kommunista erkölcs legfőbb őrének, a KEB-nek megküldött anyagok személyes sorsokat dönthettek el.

A központi és megyei állambiztonsági szervek munkájához 33 esetben végeztek kutatást. Többek között SS- és Volksbund-anyagokat küldtek meg a hírszerzésnek, a Ganz-MÁVAG 1945–1972 közötti objektumdossziéit a kémelhárításnak, illetve a Tűzoltó utcai 1956-os csoportról a katonai elhárításnak. Emellett a belügyi képzéshez is szolgáltatott anyagokat a Rendőrtiszti Akadémiának.<sup>29</sup>

Az osztály működése tehát mind komplexebbé vált, talán ezzel is összefüggött az, hogy hamarosan napirendre került az irattár működésének átfogó szabályozása.

A Belügyminisztérium 1972-es átszervezését követően az anyagok kezelője a BM Nyilvántartó Központ lett. Rácz Sándor vezérőrnagy, a belügyminiszter első helyettesének 1973-ban kiadott parancsa rendezte a leltározott anyagok kutatásának lehetőségeit. Ez az a dokumentum, amely elsőként próbálta meg az „állambiztonsági érdeket” és a múlt megismerésének, bemu-

<sup>27</sup> Valószínűleg Hollós másik meghatározó művéről van szó: Hollós Ervin–Lajtai Vera: *Köz társaság tér*, 1956. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.

<sup>28</sup> Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért*. Budapest, Magvető Kiadó, 1972.

<sup>29</sup> MNL OL XIX-B-1-ai 1-a/336/73. Jelentés az operatív irattárban 1972. január 1. és 1972. december 31. között végzett kutató- és adatszolgáltató munkáról.

tatásának igényét összegegyeztetni. A parancs bevezetőjének megfogalmazásában: „Ezen irattári anyagok – amellet, hogy politikai, munkásmozgalmi vonatkozású okiratokat, adatokat is tartalmaznak – többsége nem választható el a belügyi (állambiztonsági, bűnügyi) munka titkos operatív módszereitől, illetve a nyilvántartásban szereplő személyekre vonatkozó iratoktól. Alapvető érdek fűződik ahhoz és törvényszabta feladat, hogy a belügyi szempontból fontos, titkos irattározott anyagokat, adatokat a bennük szereplő személyeket védjük a dekonspirációtól.”<sup>30</sup> A parancs a betekintésre, adatszolgáltatásra jogosultak körét a következő sorrendben rögzítette: a Párttörténeti Intézet munkatársai, az intézet által támogatott kutatók; a Történettudományi Intézet kutatói; a HM Hadtörténeti Intézet munkatársai, történészei; a kulturális, a propaganda és hírközlő szervek (TV., rádió, sajtó, film, színház stb.) megbízottai, valamint az egyetemek tudományos tanárai. Az egyéni kérelemre történő adatszolgáltatást, betekintést, kutatást nem engedélyezték. A kutatást a BM Titkárságtól kellett kérelmezni, a beérkezett igényeket a BM Nyilvántartó Központ vezetője véleményezte, tekintette át, és tett javaslatot a válasza.

A parancs rögzítette az adatszolgáltatás, betekintés, kutatás területeit, lehetőségeit is. A lehetőségek szerint az időhatár 1948 volt, témák szerint a Horthy-korszak lejárására, leleplezésére alkalmas iratokat és a munkásmozgalmi kutatásokat preferálták.<sup>31</sup> Mindezt természetesen csak abban az esetben, ha a dekonspiráció veszélyét el lehetett kerülni. Továbbá szabályozták a kutatás nyilvántartásának, ellenőrzésének feltételeit is. Egy későbbi, 1975-ös szabályozás szerint a megkezdett kutatásról az irattár vezetőinek 48 órán belül jelentést kellett tenniük.<sup>32</sup>

<sup>30</sup> MNL OL XIX-B-1-az 0-23/1/1973. A belügyminiszter-helyettes 01/1973. számú parancsa. A BM Nyilvántartó Központ operatív irattáraiban lévő politikai, munkásmozgalmi, történelmi jellegű anyagokba külső szervek által történő betekintés szabályozása. (99. d.)

<sup>31</sup> A felsorolás szerint kiadható: a háborús és népellenes főbűnösök, a horthysta, valamint a Szálasi-államapparátus vezető tagjai, a jobboldali fasiszta pártok, szervezetek vezetői, a honvédség vezérkara stb. felelősségre vonásakor keletkezett népbíróági ügyiratok, különösen jegyzőkönyvek, vádiratok, ítéletek, eredeti dokumentumok, a második világháború eseményeivel és a partizán tevékenységgel kapcsolatos anyagok, a „felszabadulással” és a „koalíciós időszak” eseményeivel összefüggő anyagok, továbbá a Tanácsköztársaság eseményeire szerveire, a fehérterrorra, a horthysta elnyomás 25 évében történt eseményekre vonatkozó anyagok, végül a politikai, munkásmozgalmi, történelmi vonatkozású dokumentumokat tartalmazó anyagok.

<sup>32</sup> MNL OL XIX-B-1-az 10-263/1975. A Kulturális Minisztérium 377/1975. I. számú, a levéltárakban folytatható kutatásokról szóló rendelkezésének végrehajtása a főkapitányságok hatáskörében, 1974. április 7. (107. d.)



A kutatási lehetőségek szabályozása után több, a propagandamunka erősítéséről szóló rendelkezés is született. Benkei András belügyminiszter 1975-ben kiadott parancsa a belügyi szervek tömegkapcsolatának szélesítésével foglalkozott. A hidegháborús enyhülés, a nyitás következtében a szervek kiemelt feladata lett a politikai befolyásolás, az „ideológiai diverzió” elleni küzdelem. Ennek érdekében a következő feladatokat határozták meg:

„1.[...] A szervek tervszerű és céltudatos intézkedésekkel segítsék elő, hogy a lakosság felismerje a különböző ellenséges tevékenység és propaganda módszereit, formáit és gyakorlatát, továbbá tegyék lehetővé, hogy állampolgáraink személyesen is közreműködjenek a politikai és államellenes bűncselekmények megelőzésében, felderítésében, illetve leleplezésében.

2. A Belügyminisztérium érintett szervei [...] gondoskodjanak a tömegek informálását elősegítő, olyan színvonalas propagandáról, amely a maga valóságában megismerteti előttük az ellenséges tevékenységet, leleplezi céljait, módszereiket. Ehhez az eddigieknél jobban használják fel a tömegkommunikációs eszközök adta lehetőségeket.

3. A BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség továbbra is szorgalmazza az állambiztonsági vonatkozású kiállítások szervezését, ehhez használja fel a bűnügyek bírósági anyagait, tárgyi bizonyítékait. Kapjanak különösen hangsúlyt a fellazítással, az ideológiai diverzióval kapcsolatos közlemények.

4. A BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség lássa el a polgári tanintézetekben az állambiztonsági vonatkozású ismeretterjesztést végző operatív tisztek munkájának felügyeletét, tegye szervezettebbé, színvonalasabbá...

5. Az állambiztonsági operatív csoportfőnökségek, a BM III/1. Osztály, valamint a rendőr-főkapitányságok vezetői a realizált ügyekről készített összefoglaló jelentésben foglaljanak állást az ügy propaganda célra történő felhasználását illetően, gondoskodjanak, hogy ezekről preventív célú publikációk készüljenek...

6. A területileg illetékes belügyi szervek [...] állambiztonsági szempontból fontos objektumokban [...] ismertessék a dolgozókkal [...] az ellenséges tevékenység várható veszélyét...”<sup>33</sup>

1977-ben egy négyéves munkatervet is kiadtak az állambiztonsági propagandamunkáról. A célkitűzések között első helyen az imperialista hírszerzőszervek (elsősorban a CIA), illetve az ideológiai behatolási kísérletek leleplezése állt. Ugyanakkor kiemelt helyen szerepelt az értelmiség körében kifejtett propagandatevékenység. Tervbe vették – az egyetemek és főiskolák

<sup>33</sup> MNL OL XIX-B-1-az 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09/1975. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítéséről, 1975. március. 25. (104. d.)



vezetőivel, a párt és a KISZ vezetőkkel történt egyeztetés után – előadások tartását a III. éves tanárképző végzős, bölcsész- és jogáshallgatók számára. Feladatként szabták meg, hogy a Magyar Írók Szövetségében különböző állambiztonsági témakörökben irodalmi pályázatot kell meghirdetni, továbbá a Magyar Televízió és a Magyar Rádió az állambiztonsági témákkal foglalkozó filmek, adások számának növelését és nyilvános állambiztonsági kiállítások szervezését is tervezték.<sup>34</sup>

A tervek megvalósulása, az állambiztonsági propagandatevékenység és a közvéleményt formáló más szervek összefonódásainak kimutatása további vizsgálódások témája lehet. Széles körű, kitarító és alapos munka esetén jellegzetes esetek rekonstruálhatók. Talán a legjobb példa erre Hollós Ervin és David Irving kapcsolatát feldolgozó tanulmány.<sup>35</sup> Mink András írása részletesen elemzi, hogy miként talált egymásra az „állambiztonsági levéltár” leggyakoribb kutatója, az 56-os szakértő Hollós és az antiszemita Irving, a nyugati liberális demokráciák ellen folytatott propaganda bázisán.

A Kádár-korszakban az állambiztonsági, a propaganda és a történetírói munka számos esetben összefonódott. A politikai rendőrség által konstruált történetek így a propagandamunkákban és a tudományos publikációkban is megjelentek. Ezek keletkezése külön kutatási téma lehet, és számos megközelítésben vizsgálható, hogy vajon a titkosszolgálatok valóságértelmezése, a szervek dokumentumainak nyelve, a pártutasítások alapján változó elenségkép milyen viszonyban áll az 1990 előtt megjelent művekkel. Az ÁBTL-ben őrzött dokumentumok más levéltári forrásokkal együttesen végzett elemzése segíthet az ilyen kérdések megválaszolásában. Az állambiztonsági iratok tehát a 20. század historiográfiájának, propaganda- és irodalomtörténetének<sup>36</sup> is megkerülhetetlen forrásai.

<sup>34</sup> MNL OL XIX-B-1-az 10-24/1/1977. A belügyminiszter-helyettes 1/1977. számú parancsa a Belügyminisztérium külső – a lakosság körében végzendő – propagandamunkájának 1977–1980. évekre szóló irányelveiről, 1977. március. 28. (115. d.)

<sup>35</sup> Mink András: David Irving kalandja 1956-tal. In *Beszélő*, 2000/7–8., illetve <http://besze-lo.c3.hu/00/0708/15mink.htm>

<sup>36</sup> Például a MAORT-ügy irodalmi lecsapódásaival kapcsolatban lásd Mocsár Gábor: *Égő arany* vagy Galgóczi Erzsébet: *A törvény szövédéke* című könyveit. Az író *Vidra*vas, illetve *Szent Kristóf kápolnája* című műveinek jelentős része is állambiztonsági háttérű. Galgóczi Erzsébetről lásd az MTV *Múlt-kor* magazinjának, 2009. március 9-i adását. <http://www.mtv.hu/magazin/cikk.php?id=309831> (A kiegészítésekért köszönet dr. Gyarmati György főigazgató úrnak.)



## A fotótechnika alkalmazása a politikai rendőrségen

(Szervezettörténeti vázlat)

A második világháború után létrehozott politikai rendőrség folyamatosan gyűjtötte, készítette „a bizonyító és vádló” erejű fényképeket.<sup>1</sup> A képdokumentumok a nyomozati iratok, megfigyelési anyagok, beszerzési dossziék mellékletei lettek. A mai képolvasó számára olyan fotográfiák ezek, amelyeknek értékét az általuk elmesélt történetek adják. E történetek megértéséhez nyújt segítséget az érintett államvédelmi/állambiztonsági szervek struktúrájának, működésének rövid ismertetése.

A fotótechnika felhasználására vonatkozóan a politikai rendőrség első tíz éve csak kevés írott fogódzkodóval szolgál. 1945 májusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletben hirdette ki a Magyar Államrendőrség megalakulását. A szervezeten belül helyet kaptak a – valójában már az év elejétől működő – politikai rendészeti tevékenységet folytató szervek, amelyeket területileg választottak szét, azaz egymás mellett működött a Nagy-Budapestért felelős Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya Péter Gábor vezetésével, valamint az előbbi területen kívüli, országos hatáskörrel bíró Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, Tömpe András irányításával. Az utóbbinál folytatott fényképezési tevékenységre nincsenek adatok, Péter Gábor szervezetéről viszont tudható, hogy 1945 decemberében a Rátonyi Pál vezette Politikai Bűnügyi Nyilvántartó Irodához egy kiértékelő és egy személyazonosító részleget csatoltak, és ez utóbbiban a daktiloszkóposok mellett fényképezések is dolgoztak.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> A fényképek bizonyító és vádló funkciójáról lásd Susan Sontag: *A fényképezésről* (Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. 12.) című művét. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az egykori politikai rendőrség által gyűjtött vagy készített képdokumentumnak csak egy része található, nagy mennyiségű képanyag eltűnt, vagy a mai napig lappang valahol. A megfigyelések során készített filmfelvételek például egyáltalán nem kerültek a levéltár őrzésébe.

<sup>2</sup> ÁBTL 1.1. 56/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának körözwé-nye, 1945. december 18. (1. d.)



1946 októberében a két szervezet összevonásával jött létre a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), amelynek IX. alosztálya volt megbízva a technikai feladatok ellátásával. A szervezet vezetője Száberszki József, helyettese Kajli József volt. Az alosztály fő tevékenysége a telefonlehallgatásra és a levélcenzúrára terjedt ki, valamint itt készítették a nyomozati munkához szükséges fedőokmányokat, mindezt úgy, hogy a különböző állami hivataloktól, vállalatoktól üres munkahelyi igazolványokat szereztek be, amelyekbe aztán a szükséges fényképeket és aláírásokat helyezték el. Ehhez a részleghez – az alosztály egyik beosztottjának, majd későbbi vezetőjének, Farkas Vladimírnak a visszaemlékezése szerint – egy fotólaboratórium tartozott.<sup>3</sup>

A titkos feladatokat ellátó laboránsokon túl az ÁVO-nak hagyományos fényképészeti munkákra is szüksége volt. Péter Gábor 1947 augusztusában határozott az új fényképes igazolványok kiállításáról, ezért utasította az állományt, hogy jelenjenek meg a Fényképésműteremben.<sup>4</sup> Az államvédelem főállású fotósára utal továbbá az is, hogy amikor 1948 februárjában a belügyminiszter elrendelte a rendőri alkalmazottak számára a 9×12 cm nagyságú fényképek készítését („A fényképek az egyenruházott személyt rendfokozatának megfelelő egyenruhában, az egyéb személyeket polgári ruhában, fővegnélkül, teljes alakban, »tetőtől talpig«, szemben nézve »on face« kell ábrázolni” – szölt a miniszteri direktíva), Péter az alosztályok összes beosztottját kötelezte, hogy a „rendeletben előírt öltözetben az osztály fényképésznél fegyelmi felelősség terhe mellett jelenjen meg.”<sup>5</sup> A külső osztályok vezetőit utasította, hogy a fényképek elkészítéséről a számlákat a legközelebbi futárpostával terjesszék fel,<sup>6</sup> sőt augusztusban az államvédelem csúcsvezetője újra felhívta figyelmüket, hogy a jövőben csak a szabályszerűen, azaz „szembeni helyzetben, kabátban, kötött nyakkendővel” készült képeket fogadja el.<sup>7</sup>

<sup>3</sup> Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990. 115. Farkas Vladimír visszaemlékezésében az áll, hogy 1946. október 1-jén lépett a Belügyminisztérium szolgálatába. Lásd uo. 103. Péter Gábor 1947. február 13-án helyezte a IX. alosztályhoz mint rendőrnagyot alhadnagyt. Lásd ÁBTL 1.2. 34/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa, 1947. február 13. (3. d.)

<sup>4</sup> ÁBTL 1.2. 178/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa, 1947. augusztus 11. (3. d.), ÁBTL 1.2. 180/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa, 1947. augusztus 13. (3. d.)

<sup>5</sup> ÁBTL 1.2. 30/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa, 1948. február 6. (4. d.)

<sup>6</sup> ÁBTL 1.2. 2/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének központi utasítása, 1948. február 21. (2. d.)

<sup>7</sup> ÁBTL 1.2. 34/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének központi utasítása, 1948. augusztus 21. (2. d.)

Ebben az időszakban hozták létre a politikai rendőrségen a helyszínelő-részleget. A nyomozások eredményességét nagyban befolyásolta ugyanis, hogy legtöbb esetben azok csak a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatásaira voltak felépítve. A vallomások visszavonása, megmásítása pedig hátráltatta az ügy vizsgálatát. Fontos volt tehát, hogy mindjárt a nyomozás elején megtörténjen a tárgyi bizonyítékok begyűjtése. Az ÁVO ezért „kiképzett bajtársakat és biztosította a szükséges felszerelést” – olvashatjuk Péter 1947. augusztus 2-i utasításában, amelyben elrendelte a helyszínelők igénybevételét.<sup>8</sup>

1948. szeptember 10-től az államvédelem a rendőrség berkeiből kiemelve, a belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt folytatta tevékenységét. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságára átkeresztelt szervezet operatív technikai ügyeinek felelőse, Szaberszki József év végén távozott a politikai rendőrségtől (a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztályának lett a vezetője), székébe az október óta már helyettesi pozíciót betöltő Farkas Vladimir került. Az ügyosztály – újdonsült vezetőjének emlékei alapján – ez idő tájt kibővült egy híradástechnikai fejlesztő és gyártó apparátussal, saját nyomdatechnikai bázissal, valamint egy rádiós iskolával.<sup>9</sup> A fotótechnika felértékelődését jelezte, hogy 1949-ben az Andrássy út 60. közelében, az Izabella utca 66.-ban lévő 16 mm-es keskeny filmlaboratóriumot körülbelül 10 millió forintos költséggel külföldről behozott gépekkel rendezték be,<sup>10</sup> valamint ugyanebben az évben megkezdődött a szakirányú képzés, amelynek keretében 23 fő vett részt fényképésztanfolyamon.<sup>11</sup>

Minden bizonnyal ez a szakembergárda végezte 1950 után, a Belügyminisztériumtól függetlenített Államvédelmi Hatóságon a fényképek készítésével, laborálásával kapcsolatos feladatokat. 1951 októberéről az „operatív fényképészetet” (ami adott esetben a labormunkákat jelentette) a Titkársághoz csatolták, annak F-csoportjaként működött. Ide kellett megküldeni, Csizik József századosnak címezve, az akciók során készített tegercseket, az igényelt példányszám és méret megadásával.<sup>12</sup>

<sup>8</sup> A helyszínelő részleg igénybevételének szabályozását lásd ÁBTL 1.2. 28/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály vezetőjének központi utasítás 1. pontja, 1947. augusztus 2. (1. d.). Fél évvel később Péter helyettese, Tímár István újra utasította az alosztályvezetőket a helyszínelő részleg bevonására a nyomozásokba. ÁBTL 1.2. 2/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály körözhvénye, 1948. február 18. (1. d.)

<sup>9</sup> Farkas Vladimir: i. m. 163.

<sup>10</sup> ÁBTL 1.6. sz. n. Szolgálati jegy, 1956. január 31. (1. d.)

<sup>11</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au sz. n. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bajtárs részére, 1950. december 9. (26. d. 1. cs.)

<sup>12</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-az TC-1074/1951. ÁVH Titkárság körlevele, 1951. október 8.



A titkos követések ekkortól már egyre többször együtt jártak a megfigyeltek mozgásának képi dokumentálásával. A használt technika kezdetlegessége azonban jól jelzi, hogy a fotográfiák sokszor elmosódottak, ezért pont az elsődleges céljukra, az azonosításra (bizonyításra) voltak alkalmatlanok.

A külső figyeléseket a Farkas Vladimir, majd 1951. szeptember 28-tól Zsidi Gyula, 1953. március 4-e után pedig Jamrich József által irányított III. Főosztályon belül az 1. Osztály látta el. A szervezet vezetője a megalakuláskor Jávor Miklós, majd 1950. november 1-jével Köteles Henrik lett. Az államvédelmi fotósok számát gyarapíthatta az is, hogy az új ÁVH-ba beolvasztották a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályát, amely szinte biztosan hozta magával az operatív személyzetét vagy legalábbis annak egy részét. Ez a csoport adhatta az újonnan felállított II. (Katonai Elhárító) Főosztályon folyó katonai személyfigyelések fényképészeit. Továbbá ugyancsak foglalkoztathatott fotográfusi képzettséggel rendelkezőket az 1951. szeptember 28-án felállított és a hatóság vezetőjének közvetlen alárendeltségében működő X/3. (Operatív Technikai) Osztály is.<sup>13</sup>

*Idősebb Antall József kisgazda képviselő 1952-ben megfigyelés alatt állt, ennek során az alábbi fényképek készültek róla. A kép hátoldalán felirat: „»Józsi« kapcsolata »István«. Személyazonosságuk megállapítása nem áll módunkban.” (ÁBTL 3.1.5. O-14820/2a)*



<sup>13</sup> A szervezetekre vonatkozóan lásd Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953) – *Betekintő*, 2009/2. [http://www.betekinto.hu/2009\\_2\\_cserenyi\\_zsitnyanyi](http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi) (A letöltés ideje 2010. szeptember 6.) – című tanulmányát.



1953 júliusától az államvédelmi szervek újra a Belügyminisztérium keretein belül folytatták tevékenységüket. Az ÁVH és a BM egyesülése után a VIII. Osztály lett megbízva a figyelési és környezettanulmányozási feladatokkal, ahol működött egy operatív technikai alosztály is. Az osztály irányítására kezdetben Dobróka János kapott megbízást, de novemberben már Köteles Henrik lépett a helyére, aki egészen 1956. október 3-ig látta el feladatát, amikor is az osztályt főosztállyá szervezték, amelynek újra Dobróka lett a vezetője. A rejtett fényképezésekben még érintett volt a technikai hátteret biztosító, Tárnoki János által irányított IX. (Operatív Technikai) Osztály, amelynek 10. alosztálya iratfotó- és vegyészeti munkálatokkal volt megbízva,<sup>14</sup> valamint ebben az időszakban az I. (Kémelhárító) Főosztály és a IV. (Belső Reakció Ellen Harcoló) Főosztály is foglalkoztatott úgynevezett nem operatív állományú fényképeszeket. Munkájuk nem a titkos akciókkal állt kapcsolatban, számuk sem volt túl magas, egy dokumentum szerint 1956 júniusában kémelhárításnál kettő, a belsőreakció-elhárításnál öt ilyen beosztott dolgozott.<sup>15</sup>

*Egy szervezkedéssel és hírszerzéssel gyanúsított mozgópostás 1954. szeptember 10-i követése során készített felvételek, illetve részletek a figyelésről szóló jelentésből (ÁBTL 3.1.5. O-8710):<sup>16</sup>*

*„Vértesszöllös álmáson egy 24-év körüli bősoknyában öltözött nőnek, aki valószínű a falusi postás egy boríték nélküli levelet adot át Jakab, akit egyébként leis fényképeztünk.”*

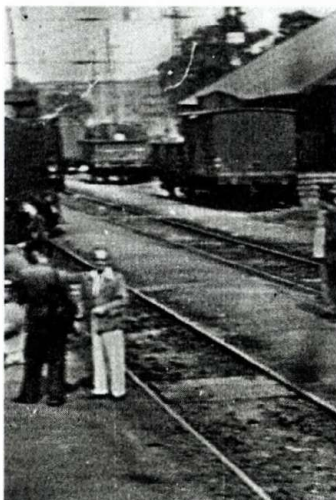


<sup>14</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 33-1479/1954. A Belügyminisztérium IX. Osztályának rendszeresített létszáma, 1954. október 12. (65. d.)

<sup>15</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 33-401/4/1956. Kimutatás a BM központi hálózati operatív szervek rendszeresített létszámáról operatív és nem operatív beosztottak szerinti megoszlásban, 1956. június 21. (26. d. 1. cs.)

<sup>16</sup> Az eredetiben gépelt szövegrészleteket a helyesírási hibák meghagyásával közlöm.

„Almásfűzitő álmáson egy négycsillagos postás egyenruhás kb. 40, 50 év körüli 156 centiméter magas összes hajú személynek 2 zárt borítékot adott át, amíg a vonat ált kb. 2 percet, adig beszélgettek, és utána kezét fogtak, ez a személy is leván fényképezve.”



„Győr állomáson a szerelvény kb. 35 percet ált, ahol sok csomagot és szákot leadtak, felvettek, a posta kocsi ajtajának bezárása után, indulás előtt kb. 4 percel a kocsihoz ment egy magas postás szürke munkás köpenyben lévő személy, aki egy levelet adott be Jakabnak, kb. fél percig beszélgettek, és a póstakocsiból egy kb. 5-ször összehajtot egy ív nagyságú papírt kapott vissza, az elválásuk után Jakab a posta kocsiból sokáig szemel tartotta a fenti személyt nevezett is nagyon körül tekintően viselkedett, és utána az álmáson a kocsik között elment. Ez a személy is lelett fényképezve.”



1956 elején az időközben (1955. október 1-jével) főosztállyá alakított<sup>17</sup> IX-es részleg a következőkről számolt be: „Konspiratív fotóakciók terén 1954-hez képest mutatkozik fejlődés az elkészített eszközök mennyiségében és minőségében egyaránt. A külső lefigyelés munkájához a korábbinál üzembiztosabb, jobban álcázott eszközöket adtunk elsősorban a VIII. Osztálynak, azonkívül az I., IV., V. [Iparisabotázs-elhárító], VII. [Közlekedés- és Postaelhárító] és a Borsod megyei Főosztálynak. A konspirált lakásban végzendő fényképezéshez is több esetben készítettünk és építettünk be eszközöket, melyek felhasználása esetenként eredményes volt. A VIII. Osztály részére átadtunk kiváló minőségű filmfelvevőt (Ariflex) és állítható gyújtótávolságú objektívet.” Ezek az eredmények azonban nem feleltették a komoly fejlesztési hiányosságokat. Az átalakított, kereskedelmi forgalomban kapható fotóberendezések zajosak és nagyméretűek voltak, és hiába álltak rendelkezésre külföldről beszerzett jó minőségű filmfelvevők és objektívek, ha azok álcázott elhelyezését (tárgyakba építését) nem tudták megoldani. Sürgető feladat volt tehát a rejtett célra használt fényképező-/filmezőgépek tökéletesítése, az eszközök „miniaturizálása”, amiben számítottak egy külön ilyen célra alkalmazott szakemberre, a külső figyelők filmeseire, valamint a kommunista táboron belüli társszervek szakmai segítségére.<sup>18</sup>

A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma 1956 márciusában foglalkozott a külső figyelés helyzetével, és a területen mutatkozó komoly hibákért részben az alacsony színvonalú technikai ellátottságot tette fellelőssé. Piros László belügyminiszter utasította a IX. Főosztályt, hogy gondoskodjon megfelelő titkos képrögzítésre alkalmas eszközökről, azaz, hogy „a konspiratív fényképezés gyökeres megjavítása céljából az eddigiektől eltérően könnyen rejtethető, miniatűr fotó- és filmmapparatot készítsen el. A prototípusokat legalább három különböző tárgyban rejtve 1956. október 15-ig a VIII. Osztálynak kísérletezés céljából adja át.”<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban*. Szerkesztette Gyarmati György–Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2013.

<sup>18</sup> Jelentés az operatív eszközök felhasználásáról, fejlesztéséről az államvédelmi operatív munkában, 1956. január 31. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. III. kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések. Összeállította és a jegyzeteket készítette Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, ÁBTL, 2006. 195–202. Lásd még a BM Államvédelmi Kollégium 1953. február 2-i ülésén a jelentéssel kapcsolatos hozzászólásokat. Uo. 203–206.

<sup>19</sup> ÁBTL 1.5. 2-15/5/1956. A VIII. Osztály külső figyelési és környezettanulmányi operatív munkájáról szóló 5/1956. (III.14.) számú belügyminiszteri utasítás. Négy nap múlva Dékán



1955 áprilisában egy Magyarországon tartózkodó diplomata tevékenységét, kapcsolatait nemcsak a szabadban, de belső, zárt helyen is figyelték, cél az „erkölcsileg kompromittáló” helyzetek dokumentálása volt. (ÁBTL 3.2.4. K-122)



Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt feloszlatott államvédelem újjászervezését a harcok elcsendesedése után azonnal megkezdték. A bizonytalan politikai helyzet közepette a politikai rendőri szerveket először az Országos Rendőr-főkapitányság keretében állították fel, Politikai Nyomozó Főosztály elnevezéssel. A figyelés (és az előállítás) az 5. Osztály, a technikai munka a 7. Osztály feladata lett.<sup>20</sup> 1957-ben a belügyi szervezet megszilárdulásával egyidejűleg a politikai nyomozó szervek a BM II. Főosztályaként nyertek besorolást, amelyen belül a külső figyelésért és a környezettanulmányozásért a II/9., az operatív technikáért a II/10. Osztály volt a felelős.

Az 1956-ot követő megtorlásokban az újjászerveződő politikai rendőrség központi szerepet kapott, így a főosztály fotótechnikában érintett szervei is. A forradalmi napokban készült, külföldi újságokban megjelent fotókból, a hazai filmfelvételek kikockázott jeleneteiből reprodukciókat készítettek, amatőr, műtermi fényképészek, fotóriporterek (MTI) képanyagát foglalták

István, a miniszter első, államvédelmi helyettese által jegyzett utasítás elrendelte, hogy „hathatós intézkedéseket kell tenni a konspirált fotóberendezések terén mutatkozó lemaradások sürgős felszámolására” Lásd ÁBTL 1.5. 2-15/7/1956. Az Operatív Technikai Főosztály munkájáról szóló 7/1956. (III.19.) számú belügyminiszteri utasítás.

<sup>20</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. Sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (115. d.)

le, amelyeket aztán a nyomozások folyamán személyazonosításra, a megkezdett vizsgálatokban az „ellenforradalmi” cselekedetet rögzítő, terhelő bizonyítékként használtak fel. Sőt a Belügyminisztériumban összeállított, az „ellenforradalom” pusztítását bemutató albumok, tablók később az ideológiai propagandában is meghatározó szerepet játszottak.<sup>21</sup>

*A politikai nyomozó szervek által lefoglalt, személyazonosításra felhasznált 1956-os felvétel. (ÁBTL 3.1.5. O-16797/16)*



A II/9. Osztályt 1961-ig Dobróka János, majd Beszédes Károly, 1962-től pedig Jámbor József vezette. Az 56-os események során a figyelők titkos („fedett”) objektumai lelepleződtek, illetve felszámolták azokat (november 10-e után a központi, Roosevelt téri/Nádor utcai épületblokkban dolgoztak), ennek ellenére – amint azt egy év végi munkabeszámoló tudatja – megkezdték a fontosabb nyugati követségek munkatársainak, hírszerző tisztjeinek követését.<sup>22</sup>

<sup>21</sup> Lásd erről részletesebben Sümegi György: Az 1956-os fotók használatáról (Fotóművészet, 2003/1–2. 137–141.) és Müller Rolf: A megtorlás fényképei (In *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerkesztette Okváth Imre. Budapest, ÁBTL, 2007. 193–221.) című tanulmányait.

<sup>22</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. Sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (115. d.)

*A budapesti osztrák követ megfigyelésekor készített felvétel. A fénykép hátoldalán kézírással: „1958. X. 31. 16.20 h. »Rózsi« [célszemélyi fedőnéven megfigyelt személy] a bécsi országúton a hálózati oszt[ály]. által ismert nő g[ép]k[ocsi]-ját figyeli.” (ÁBTL 3.1.5. O-11624/3)*



Igaz, az osztály hamar munkába állt, de még sokáig létszámhiánnyal küzdött, amely érintette a fényképészszemélyzetet is.<sup>23</sup> Ugyancsak problémát jelentett, hogy nem álltak rendelkezésre a szükséges technikai eszközök, aminek orvoslása a II/10-es állományra várt. A Markó Imre irányítása alatt álló technikai részleg (fő objektuma a Nádor u. 2–4. számú épületben volt)<sup>24</sup> fotósainak helyzetét nehezítette, hogy az Izabella úti laboratóriumot – egy dokumentum szerint – október 23. után kifosztották, csak a nehezen mozdítható, amúgy nagy értékű laborgépek maradtak meg.<sup>25</sup>

A 1956/57-es időszakban a nyomozó osztályok fényképezéssel kapcsolatos teendőiket saját vagy egymástól kölcsönzött fotóssal oldották meg, és több helyen kisebb fotólabort is működtettek. Ezt a helyzetet akarták megszüntetni 1957 áprilisában, amikor javaslat született egy központi fotólabor felállítá-

<sup>23</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékggyűlés háttéranyaga. Sz. n. Összefoglaló, 1956. december 30. (115. d.)

<sup>24</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékggyűlés háttéranyaga. Sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (115. d.)

<sup>25</sup> ÁBTL 1.6. sz. n. Szolgálati jegy, 1957. január 31. (1. d.)



sára, amelynek állománya a különböző osztályok által igényelt külső-belső felvételek elkészítésén túl a szükséges gépek megkonstruálását is feladatul kapta. Az operatív beosztottakból és fotóműszerészekből álló laboratóriumot – az igényelt 29 helyett – kilenc fővel állították fel. Igény mutatkozott a vidéki politikai nyomozó osztályok fényképészeti fejlesztésére is, hiszen mind a felszereltséget, mind az alkalmazott módszereket tekintve egyaránt lemaradásban voltak a fővárosiakhoz képest.<sup>26</sup> Helyzetüket jól érzékelteti, hogy 1957-ben csak Bács-Kiskun, Győr, Hajdú-Bihar és Vas megyében voltak rendszeresítve figyelőtisztek,<sup>27</sup> illetve sokatmondó egy ez évben készült jelentés megállapítása, miszerint több megyei osztály „általában még egy fényképezőgéppel sem rendelkezik”.<sup>28</sup>

A fotók felhasználásában rejlő lehetőségek és a nyugati titkosszolgálatok technikai fölénye egyszerre igényelte a hazai fejlesztéseket. 1957-ben Biszku Béla belügyminiszter elrendelte a hírszerző ügynökök és a kapcsolattartó tisztek számára a mikrofényképezés oktatását, amellyel az II/10. Osztály beosztottait bízta meg.<sup>29</sup> A Politikai Nyomozó Főosztály 1958. évre szóló munkatervében szerepelt egy „terv (kutató) alosztály” felállítása, amelynek feladata, hogy megteremtse az állandó kapcsolatot a népi demokratikus országokkal, illetve, hogy (a hírszerzéssel közösen) felderítse a kapitalista országokban használt, legfejlettebb operatív technikát.<sup>30</sup> 1960. november 25-én a magyar államvédelmi küldöttség (Beszédes Károllyal és Markó Imrével a soraiban) tanulmányútra utazott a Szovjetunióba, hogy a figyelő, az operatív technikai, a nyilvántartó és a levéllenőrző munkáról tapasztalatokat szerezzen. A kétételes kinn tartózkodásuk alatt egyebek mellett megismerkedhettek az Ajax-12 nagy fényerejű, különböző eszközökbe beépíthető speciális fényképező-

<sup>26</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. Sz. n. Jelentés, 1957. április 2. (115. d.). Uo. Javaslat központi fotólaboratórium felállítására, 1957. ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig, 1970. március 25. (26. d. 1. cs)

<sup>27</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9. (26. d. 1. cs.)

<sup>28</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. 60-1310/57. Jelentés, 1957. augusztus 22. (116. d.)

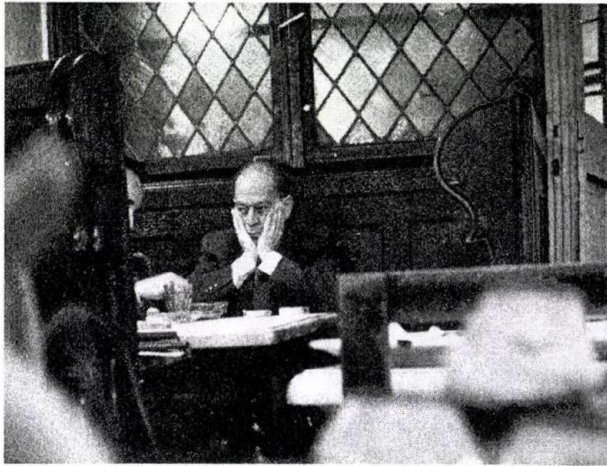
<sup>29</sup> ÁBTL 4.2. 6-200/44/1957. Az összeköttetési módszerek kidolgozásáról és felhasználásáról szóló 44/1957. (X.30.) számú belügyminiszteri parancs.

<sup>30</sup> ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. G-2361/57. A Politikai Nyomozó Főosztály 1958. évi munkaterve, 1957. december 14. (116. d.)

géppel, a személyi igazolvány, az útlevélfotó készítésére alkalmas, zsebben hordozható reoprókészülékkel, valamint a fotózásban érintett szervek belső struktúrájával és működésével. A szovjet partner pedig – mint a delegáció úti beszámolójában olvasható – nagy érdeklődést mutatott a magyar politikai nyomozó szerveknek az úgynevezett mikropontok (postai küldeményeken elhelyezett milliméter nagyságú negatívok) felderítése terén elért sikereiről.<sup>31</sup>

A hatvanas évek elejétől egészen a rendszer bukásáig számos nemzetközi egyezmény született a magyar állambiztonság és a szocialista tábor más szolgálatainak között, amelyekben rendszeresen helyet kaptak a különböző fotótechnikai fejlesztések, ismeretcserek. Így például 1962 májusában a szovjetek felé tett magyar vállalások között szerepelt a konspirált lakásokban, gyenge megvilágítás mellett történő fényképezési módszer tökéletesítése, az információ továbbítása a mikropontok felfedési gyakorlatáról, a spektrumlámpák felhasználásnak tapasztalatai, továbbá minták átadása a Forte gyár termékeiből.<sup>32</sup>

*Örkény István követése során készült titkos felvétel 1958. október 9-én a Százéves Étteremben.*<sup>33</sup>  
(ÁBTL 3.1.5. O-10986/1)



<sup>31</sup> ÁBTL 1.11.8. IV. sorozat 1. d. 3. t. A Szovjetunióban járt operatív delegáció összesített jelentése, 1960. december 13.

<sup>32</sup> ÁBTL 1.11.8. Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság operatív technikai szolgálatainak vezetőinek értekezletéről, 1962. május 14. (IV. sorozat 1. d. 4. t.)

<sup>33</sup> Lásd Markó György: Százéves groteszk. A politikai rendőrség fényképfelvételci Örkény Istvánról 1958-ban. (Népszabadság, 1999. szeptember 4. 26.) című cikkét.



1962-ben a szovjet minták alapján alakították át a magyar állambiztonság szervezetét. A új struktúrában a Belügyminisztérium III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségének III/V. Csoportfőnöksége lett megbízva az operatív technikai teendőkkel, amelynek irányítója továbbra is Markó Imre volt. Utóda 1973-tól Peták Pál lett, akit 1978-ban Pallagi Ferenc követett. A szervezet utolsó vezetője 1985 és 1990 között Ágoston Tibor volt. A csoportfőnökség III/V-1. Osztálya foglalkoztatta a figyelő és környezettanulmányozó állományt (soraikban fotócsoport-vezetőt, fényképeszeket, laboránst, műszerészt), a III/V-2. Osztály pedig a lehallgatások, okmánykészítések, híradástechnikai kérdések mellett az operatív fotózásért felelt. 1964-ben felállították a III/V-4. Osztály fotótechnikai D alosztályát (1967 után elnevezése III/V-7. Osztály B alosztályra változott), a megfigyelési és környezettanulmányozói munkát ugyanakkor kiszervezték a csoportfőnökségről. Az ilyen jellegű feladatokat a Földesi Jenő vezette III/6., majd 1971-től átszámozva a III/2. önálló Osztály látta el. Utóbbi élén 1974-ben történt változás, amikor Kovács Andrást nevezték ki a posztra, őt 1977-ben Baranyai Béla váltotta, aki aztán egészen a rendszerváltozásig megőrizte osztályvezetői székét. 1971 után az operatív technikai csoportfőnökség szervezete is módosult; ami témánk szempontjából lényeges, hogy a fényképeszetet és a fotótechnikát a III/V-1-hez rendelték, a fotóeszközökkel kapcsolatos fejlesztést, kutatómunkát pedig a III/V-2. Osztályhoz.<sup>34</sup>

Az 1962-es átalakítás után egyre több megyében foglalkoztattak külső figyelőket,<sup>35</sup> ám legtöbb esetben a központi osztály folytatta le a vidéki akciókat. A III/6-os figyelők Baranyában, Borsodban és Győr-Sopron megyében képviseltették magukat alosztályi szinten,<sup>36</sup> majd később az utóbbi kivételével ezeket megszüntették. A talpon maradt Győr-Sopron megyei III/2. alosztály azonban nemcsak saját területén, hanem más megyékben is végrehajtott megfigyeléseket (az ottani főkapitányok és állambiztonsági helyettesek kérésére).

<sup>34</sup> A vezetők életrajzát lásd az ÁBTL honlapján elérhető archontológiában ([www.abtl.hu/archontologia](http://www.abtl.hu/archontologia)).

<sup>35</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9. A szervezetre vonatkozóan lásd a Belügyminisztérium III/V. Csoportfőnökségének 1962, 1964, 1967 és 1971. évi állománytábláit: ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au. (64. d.)

<sup>36</sup> ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au sz. n. A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a megyei állambiztonsági szervek feladatai-, működési rendje- és struktúrájának kialakítására, 1971. február 11. (26. d. 2. cs.)



*Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökről és fiatalokról 1965. június 6-án, bérálás után készített felvétel. A megfigyelést a Fejér megyei állambiztonsági szerv kérésére a BM III/6. Osztály végezte. (ÁBTL 3.1.5. O-13581/4)*



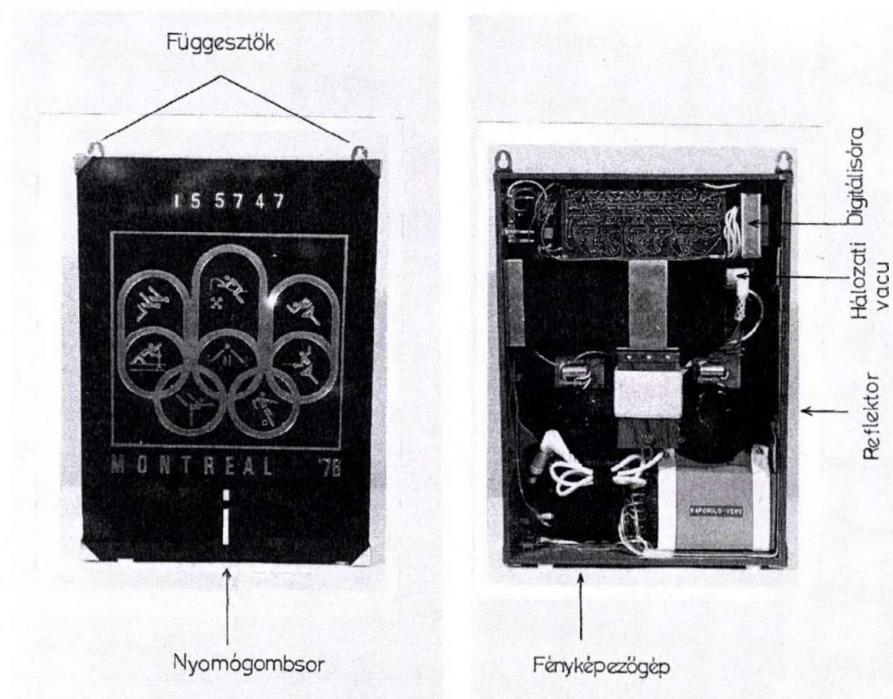
A hatvanas évek közepétől a fotótechnikai eszközök alkalmazása a belügyi munkában egyre általánosabb lett, olyannyira, hogy szükség volt a minisztérium fényképészettel kapcsolatos teendőinek összehangolására. 1966-ban a koordinációs feladatokat a III/V. Csoportfőnökséghez utalták, a III/V-4. Osztályon önálló szakszolgálatként (négyfős) fotótechnikai alosztályt állítottak fel.<sup>37</sup> A fényképek állambiztonsági felhasználása is ugrásszerűen megnőtt, ám ez leginkább a központi szervekre volt jellemző. A budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok még mindig komoly eszköz- és szakemberhiánnyal küszködtek, ezért is állapították meg 1968-ban, hogy esetükben „a fotónak mint a bizonyítás eszközének szerepe nem jut kellően kifejezésre.” A problémát úgy próbálták feloldani, hogy a rendőr-főkapitányságokon önálló fotótechnikusi munkakört rendszeresítettek.<sup>38</sup> A terület felértékelődése az elmé-

<sup>37</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/41/1966. A fotótechnikai eszközökről, valamint ügyeinek központi irányításáról, a III/V. Csoportfőnökség hatáskörébe utalásáról szóló 041/1966. (XII.2.) számú belügyminiszeri parancs. Lásd még ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 16-9/1966. Szívós Péter rendőr ezredes Rácz Sándor miniszter-helyettesnek státusz kérdésekben írt levelét, 1966. szeptember 13. (26. d. 1. cs.)

<sup>38</sup> ÁBTL 4.2. 10-23/2/1968. A rendőrkapitányságokon lévő fotótechnikai eszközök, fotólaboratóriumok együttes felhasználásáról, a fotótechnikai feladatok ellátásának biztosításáról az állambiztonsági munkában szóló 02/1968. (X.7.) számú belügyminiszter-helyettesi parancs.

leti segédanyagok, gyakorlati útmutatók összeállítását is megkívánta. Most csak két ilyen említve: 1972-ben a BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökségének kiadásában megjelent *A konspiratív fényképezés (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek)* című tanulmány, amely részletesen ismertette a személyfigyelések képi dokumentálásának két speciális szakágát: a mozgó követéses, valamint a konkrét helyekre beépített fotóeszközzel történő rejtett fényképezést (utóbbit 3/r rendszabálynak nevezték).<sup>39</sup> Ugyanebben az évben készült el egy másik szigorúan titkos dolgozat *Fotográfia eszközök, fényérzékeny anyagok, és ezek alkalmazása az operatív technikában* címmel.<sup>40</sup>

*Az 1979-es Alkotó Ifjúság pályázatra a III/V-2. Osztály beosztottja által tervezett, digitális fali órának álcázott, Montreal '76 elnevezésű fényképező berendezés. (ÁBTL 1.11.8. V. sor. 5. d. 108. t.)*



<sup>39</sup> ÁBTL 4.1. A-3017/13. Balogh Árpád–Szacski János: A konspiratív fényképezés (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek). *Állambiztonsági tanulmány*, 1972/5. Kiadja a BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség.

<sup>40</sup> ÁBTL 1.11.8. Balogh Árpád: *Fotográfia eszközök, fényérzékeny anyagok, és ezek alkalmazása az operatív technikában. Tanulmány (kézirat)*. (V. sorozat. 5. d. 107. t.)

Az operatív technika fontosságát mutatták az egyre részletesebb belügyi szabályzatok. A belügyminiszter 0019/1970. számú parancsában külön foglalkozott a rejtett fotózás kérdéseivel, majd 1982-ben kiadta az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzatát, amely a 3/r rendszabály mellett a 3/f módszerre, a titkos behatolások alkalmával folytatott dokumentáló fényképezésre tartalmazott útmutatást.<sup>41</sup>

A titkos képrögzítést egészen a rendszer végnapjaiig folytatta az állambiztonság. A rendszerkritika direkt és látványos formái folyamatosan, a nyolcvanas években mind gyakrabban látták el munkával a vizuális dokumentálást végző apparátust. 1989-ben pedig, mikor az utca újra a szabad társadalmi cselekvés színterévé vált, tüntetések, pártgyűlések, az állampárti rendszert, annak vezetőit minősítő felfeliratok vártak megörökítésre.

<sup>41</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/17/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa a titkos operatív rendszabályok alkalmazásáról, 1971. december 8.; Uo. 10-22/35/1982. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 35/1982. számú parancsa az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzata kiadásáról, 1982. december 23. A két szabályzatot ismerteti Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (Rövid áttekintés). *Betekintő*, 2010/1. [http://www.betekinto.hu/2010\\_1\\_bikki](http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki) (A letöltés ideje 2010. szeptember 10.)



## II. TITKOS TÖRTÉNETEK



## „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette...”

*Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948*

### Bevezető

A második világháborút követően kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az egyházak helyzete alapvetően megváltozott. A koalíciós kormányzás időszakában a végrehajtó hatalom célja az egyházakkal kapcsolatban az államtól való elválasztásuk, a szeparáció, a felekezeti egyenjogúság biztosítása, az egyházak szabad működésének lehetővé tétele volt.<sup>1</sup> Azonban a szovjet megszállás alatt működő országban ez a folyamat nem demokratikus politikai környezetben ment végbe, amelyben a vallás magánügygé válik, hanem – az egyre inkább a politikai élet meghatározó tényezőjévé váló Magyar Kommunista Párt vezetésével – az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szembeni, a „klerikális reakció” elleni harcként fogalmazódott meg.<sup>2</sup> A múlthoz kötődő politikai, társadalmi, gazdasági vezető szerep elvesztésétől való félelem miatt ez természetes ellenállást váltott ki a történelmi egyházak képviselőiből. A hit terjesztésének a lehetőségeit joggal féltő, a papi tevékenység ellehetetlenülésétől tartó egyházak ezt a folyamatot az általuk fenntartott intézményrendszer megtartásáért folytatott küzdelemként fogták fel, amelyben természetes szövetségesül kínálkoztak a hívők tömegei.

A koalíciós kormányzás időszakában, főként a kommunistáknak köszönhetően, több, az egyházak 1945 előtt megszerzett pozícióját korlátozó jogszabály látott napvilágot. Balogh Margit történész négy nagyobb csoportba sorolta az 1945 és 1949 között hozott rendelkezéseket. Az elsőben az egyházak gazdasági hatalmának megtörésére, a másodikban az egyházak közéleti és

<sup>1</sup> A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 17–23.

<sup>2</sup> Balogh Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989)*. In *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 1997. 387.



politikai aktivitásának leszűkítésére, a harmadikban az egyházak kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megszüntetésére és végül a negyedik csoportban a vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesítésére hozott intézkedések találhatók.<sup>3</sup> E rendelkezések közül, a fontosságuk okán, csak néhányat említek, mivel nem ezek a kérdések képezik a dolgozat fő témáját.

Az első intézkedés, ami megnehezítette az egyházak helyzetét, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME számú rendelete volt, amelyben a nagybirtok megszüntetése mellett a nincstelenek és a földnélküliek számára tette lehetővé a földhöz jutást. A rendeletnek köszönhetően az egyházak elvesztették birtokállományuk legnagyobb részét, s az innen származó jövedelem az általuk működtetett szociális és oktatási intézmények finanszírozásához kellett volna. Ráadásul az ezt pótolni hivatott állami kárpótlás csak ígéret maradt.<sup>4</sup> További korlátozó intézkedés volt az 1947. évi XXXIII. törvény, amely bár eltörölte a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti különbséget, de ezzel egyszersmind megszüntette annak a lehetőségét is, hogy az egyházi adót az államival együtt szedjék be.<sup>5</sup>

Rendkívül súlyosan érintette az egész társadalmat az 1946. évi VII. törvény, amely a demokratikus államrend és köztársaság védelmét kellett hogy biztosítsa, de inkább vált a későbbiekben a hatalom eszközévé az ellenfelekkel való leszámolásban, hiszen „bárkit el lehetett ítélni összeesküvés vádjával, ha kritizálta az államrendet, a társadalmi berendezkedést.”<sup>6</sup> Az 1948. évi XXXIII. törvény, amely az iskolák államosítását rendelte el, kivette az egyházak kezéből ezeket az oktatási intézményeket.<sup>7</sup> Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet eltörölte az addigi kötelező iskolai hitoktatást.<sup>8</sup> Az egyre

<sup>3</sup> Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Szerkesztette Balogh Margit. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2008. 51–60.

<sup>4</sup> A birtokkisajátítás legnagyobb mértékben a katolikus és a református egyházat érintette, az evangélikus egyházat csak kevésbé. Kárpótlást csak az évenként megszavazott, állami segélyként folyósított kiegészítő jövedelem nyújtott. Balogh Margit–Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. kötet. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézet, 2005. 802–809.

<sup>5</sup> Uo. 2005: 851–852.

<sup>6</sup> A témáról bővebben lásd Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, valamint Mészáros István: *Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház, 1945–56*. I. kötet. Budapest, Márton Áron Kiadó, 2003. 22. E törvényre hivatkozva sok egyházi személyt ítélték el, például Kriszten Rafalt, Koppányi Jenőt, Elekes Józsefet stb.

<sup>7</sup> Balogh Margit–Gergely Jenő, i. m. 853–855.

<sup>8</sup> Uo. 894.

inkább a kommunista párt irányítása alá kerülő állam nemcsak törvényekkel, rendeletekkel korlátozó, működési lehetőségeiket szűkítő módszereket alkalmazott az egyházak megtörésében (a fentiekén kívül megszűnt a felekezeti nyilvántartás, a hittudományi karokat különválasztották az egyetemektől, az egyházi levéltárak jogállását és működését szabályozták), hanem tényleges hatalmi eszközökkel is igyekezett a „klerikális reakcióval” felvenni a harcot.

### A politikai rendőrség és eszköztára

Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1990-ig a mindenkori állami egyházpolitikát az állampárt, 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja, majd az 1956-os forradalom leverését követően a Magyar Szocialista Munkáspárt határozta meg. Irányításuk alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.<sup>9</sup> A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.<sup>10</sup> Az ÁEH-nek kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.<sup>11</sup>

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt az államvédelmi, majd 1956-tól az állambiztonsági szerveknek. 1945-ben az Államrendőrség Vidéki és Budapesti Főkapitányságán megalakult, kezdettől fogva a Magyar Kommunista Párt által kézben tartott Politikai Rendészeti Osztályok (PRO) deklarált feladatai közé azonban a jelek szerint még nem tartozott az egyházakkal szembeni hírszerző és elhárító munka. Legalábbis erre utal, hogy sem egy 1945. júniusi utasítás, sem egy 1945. novemberi körözlény nem írta elő a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak tevékenységének fi-

<sup>9</sup> A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!”* I. m. 32–44.

<sup>10</sup> Balogh Margit–Gergely Jenő, i. m. 955–957. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) találhatóak meg.

<sup>11</sup> Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!”* I. m. 62–63. Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenységéről bővebben lásd Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az '50-es években (1951–1959). *Magyar Közigazgatás*, 2000/8. 504–512.; uő: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989). *Magyar Közigazgatás*, 2001/10. 608–618.; Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.; Szántó Konrád: *Az Egyházügyi Hivatal titkai*. Budapest, Mécses Kiadó, 1990.



gyelemmel kísérését.<sup>12</sup> Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az egyházi személyek elkerülhették volna a politikai rendőrség zaklatásait. Tömpe András rendőr ezredes 1946. február 28-án a politikai rendészeti osztályok értekezletén úgy fogalmazott, hogy „fönnáll olyan utasítás, hogy ez a kérdés különös figyelemmel kezelendő és nem szabad elhamarkodni az internálást vagy őrizetbe vételt papi személyekkel kapcsolatban. Olyan utasítás azonban soha nem ment le, hogy eljárni velük szemben nem szabad. [...] Különös gondal kell kezelni ezt a kérdést, amely nagyon kényes épp a mai helyzetben, nem utolsó sorban nemzetközi szempontokra való tekintettel. Azonban tilalom nem áll fenn a papok elleni eljárás tekintetében. Minden lehetőséget ragadjanak meg a bajtársak arra, hogy a népügyesség legyen az, amely eljár a papok ellen. Ez számunkra természetesen a legkedvezőbb forma.”<sup>13</sup>

A két PRO egyesítésével 1946-ban létrehozott Államvédelmi Osztály<sup>14</sup> (ÁVO) feladatai között már dokumentálható az egyházakkal szembeni fellépés.<sup>15</sup> Az ÁVO szervezeti felépítéséről 1948. július 6-án készített jelentés szerint hat alosztály működött Budapesten. Közülük a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást, amely valószínűleg 1946 tavaszán jött létre.<sup>16</sup> A 29 főből álló alosztály feladatkörében „az egyházi vonalról információk beszerzése, tájékoztatás pl. püspökkari konferenciákról, az egyház szándékainak idejekorán való jelentése” szerepelt.<sup>17</sup> Emellett az alosztály az egyházi tevékenység valamennyi területén az általuk ellenségesnek minősített személyekről, csoportokról gyűjtött információkat, és végezte az egyházi kémkedés elhárítását is. Ezt támasztja alá egy 1969-ben készített emlékeztető, amely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO III. alosztálya feladat-

<sup>12</sup> ÁBTL 1.1. 10/1945. június. 5. Budapesti Főkapitányság PRO I. alosztályvezetői utasítása. (1. d.); ÁBTL 1.1. 47/1945. november 22. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető körözlvénye. (1. d.)

<sup>13</sup> *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946.* Szerkesztette Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2009. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1.) 189.

<sup>14</sup> Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 34–40.; Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. (Trezor 1.) 73–74.

<sup>15</sup> ÁBTL 1.2. Politikai hangulatjelentések. (5. d.); Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 108., 117.

<sup>16</sup> Balogh Margit: *Mindszenty József.* Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 125.

<sup>17</sup> ÁBTL 2.1. XI/4. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.



körének jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.<sup>18</sup> A már említett, 1948. július 6-ai, szervezeti felépítésről szóló jelentés alapján az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben az ÁVO VII. alosztálya végezte a hírszerző tevékenységet.<sup>19</sup>

Az 1948 ősztől a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságaként (BM ÁVH) átszervezett politikai rendőrségen az egyházakkal kapcsolatos kérdésekkel a B (operatív) ügyosztály szervezeti keretein belül továbbra is a belföldi ügyek felderítését végző III. alosztály foglalkozott.<sup>20</sup> Az 1949 legvégétől önálló, csak a Minisztertanácsnak alárendelt ÁVH<sup>21</sup> szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a belső reakció elleni harc osztálya, az I/2. Osztály.<sup>22</sup> Ezen belül a B-alosztály feladata volt mind a történelmi egyházakkal, mind a kisegyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).<sup>23</sup>

A politikai rendőrség a rendelkezésére álló eszköztárból különböző módszereket használt fel a célszemélyekkel szemben, attól függően, hogy nyílt vagy titkos nyomozást végeztek-e. A nyílt nyomozás, más szóval a vizsgálati eljárás során használt eszköz lehetett például a tanúkihallgatás, a házkutatás vagy a szembesítés. Ezt a rendőri munkát megelőzte az ügynevezett bizalmas vagy titkos nyomozás, amelynél az ellenséges tevékenység dokumentálására titkos nyomozati eszközöket vettek igénybe. A politikai rendőrség sokféle titkos, más néven operatív eszközt használt. Idetartozott a hálózati és az operatív nyilvántartás, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés,

<sup>18</sup> ÁBTL 2.1. XI/5. 45. Emlékeztető a volt Államvédelmi Hatóság szerveinek megalakulásáról, 1969. október 9. Az alosztályok számozását az iratokban hol római, hol arab számokkal jelölték.

<sup>19</sup> ÁBTL 2.1. XI/4. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.

<sup>20</sup> ÁBTL 2.1. XI/4. 53. Javaslat a Hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.; Cseh Gergő Bendegúz, i. m. 75–76.; Gyarmati György: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. (Trezor 1.) 131–133.

<sup>21</sup> M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 137.

<sup>22</sup> ÁBTL 2.1 XI/5. 50. Kimutatás a politikai nyomozó szervek felépítéséről, 1962. június 27.

<sup>23</sup> Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezetével, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2-b alosztály azonosítása az 1950–1952 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1; ÁBTL 3.1.5. O-9150. 1; ÁBTL 3.1.5. O-9391. 1; ÁBTL 2.1. IV/15. 22.

a postai küldemények ellenőrzése (levelek felbontása, elkobzása),<sup>24</sup> az operatív technikai eszközök alkalmazása (például a szoba- és telefonlehallgatás), a krimináltechnikai eszközök használata (például a speciális fényképezőgépek, mikroszkópok), az operációk végrehajtása (például a titkos őrizetbe vétel, házkutatás, ruházat titkos átvizsgálása), valamint a hálózat, tehát az ügynökség.<sup>25</sup> A bizalmas nyomozás során az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte az államvédelem az érdeklődési körébe került személy vagy célcsoport tagjainak titkolt tevékenységéről a legtöbb, általuk leleplezni akart információt. Ennek eszköze a hálózati személy volt, akit vagy a megfigyelt csoport tagjai közül szerveztek be, vagy már ügynökként kapott utasítás alapján ismerkedett meg a célszemélyek közül valakivel, így jutván hozzá a politikai rendőrséget érdeklő információkhoz.

### Célkeresztben a főpap

Rákosi Máttyás a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948. január 10-én tartott harmadik országos értekezleten már felvázolta az általa elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót. A főtitkár szerint „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik [...] A fiatal magyar demokrácia három esztendőn keresztül mindent megtett arra, hogy a katolikus egyházat is bevonja a nemzet talpraállításának nagy munkájába. Meg kell állapítani siker nélkül. A magyar katolikus egyház vezetőinek többsége, Mindszenty Józseffel az élen, még ma sem ismeri el a köztársaságot.”<sup>26</sup> Rákosi beszédében egyértelművé tette, hogy a belpolitikai küzdőtérén a társadalmi támogatottságuk miatt számára ekkor már csak az egyházak jelentettek igazi ellenfelet. A főtitkár világosan meg-

<sup>24</sup> K-ellenőrzés: „A postai küldemények operatív (»K«) ellenőrzése az állambiztonsági és bűnügyi operatív munka egyik titkos nyomozati (operatív) eszköze, amely alkalmas a bizalmas nyomozás alatt álló személyek, szervezetek ellenséges tevékenységének, kapcsolatainak felderítésére, valamint operatív és jogi erejűvé tehető bizonyítékok beszerzésére.” ÁBTL 4.1. A-3046/3. 5. A „K” ellenőrzés szabályozásához lásd ÁBTL 4.2. 10-21/19/1970. A belügyminiszter 0019. számú parancsa a postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozásáról.

<sup>25</sup> ÁBTL 4.1. A-3706. 14–25., ÁBTL 4.1. A-3103. 19–41.

<sup>26</sup> Rákosi Máttyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Negyedik, bővített kiadás. Budapest, Szikra, 1955. 180.



fogalmazta véleményét az egyházi vezetőkről: „...a magyar nép, a magyar dolgozó nép, a magyar demokrácia áldozatos erőfeszítéseit és eredményeit még az ellenséges külföld is elismeri, csak a mi főpapjaink süketek és vakok az újjáéledő nemzettel szemben”.<sup>27</sup> Rákosi kifejezésre juttatta, hogy nem fogják hagyni, hogy az eddig elért eredményeket, melyek közül elsősorban a földosztást emelte ki, bárki is megkérdőjelezze, vagy esetleg a korábbi állapotok visszaállítását kezdeményezze. A pártvezető jelezte, hogy azokkal szemben, akik ezt kívánják, minden eszközzel küzdeni fognak. Hangsúlyozta: „...a magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik. Biztosíthatunk minden dolgozó magyart, hogy nem ismerünk tréfát az egyházzal szemben sem, amikor a földosztás eredményét, a földhözjutott 700 000 magyar paraszt érdekeit meg kell védeni. És ugyanúgy biztosíthatunk minden magyar hazafit, hogy az 1848-as nagy nemzeti hagyományokat, amelyek mindannyiunk előtt szentek, még a bíboros hercegprímástól sem engedjük bemocskolni, meggyalázni.”<sup>28</sup> Ezek a szavak világosan jelezték, hogy a fő célpont a Magyar Katolikus Egyház, illetve annak feje, az 1945. augusztus 16-án XII. Pius pápa által kinevezett, 1945. október 2-án érseki stallumába beiktatott Mindszenty József lesz. Az ünnepélyes székfoglalóra 1945. október 7-én került sor az esztergomi Bazilikában. Mindszentyt 1946. február 21-én kreálta bíborossá a pápa.

Jóllehet a politikai rendőrség már 1945 őszétől gyűjtött adatokat a prímással kapcsolatban, azonban csak 1947. június 10-én nyitotta meg a Mindszenty Józseffel szemben folytatott bizalmas nyomozás során szerzett dokumentumok gyűjtésére a főpap személyi dossziéját. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mikrofilmen található az a tizennyolc darab dosszié, amelyekben a Mindszenty tevékenységével kapcsolatos dokumentumok olvashatóak.<sup>29</sup> A személyi dosszié nyitására Jámbor József<sup>30</sup> rendőrnyomozó al-

<sup>27</sup> Uo.

<sup>28</sup> Uo.

<sup>29</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222, Sz-222/2–18. Mindszenty József.

<sup>30</sup> Jámbor József (1918) államvédelmi tiszt. Belügyi szolgálatát 1945. június 19-én kezdte meg. 1947 áprilisától az egyházi alosztály vezetőjének helyettese volt hadnagyi rangban, 1948. január 1-jén nevezték ki századossá és később az alosztály vezetőjévé. ÁBTL 2.8.1. 2328. 6–7. Pontos beosztása és szolgálati helyének megnevezése a személyi anyagában nem található meg. A Mindszentyre vonatkozó személyi dosszié nyitását kérő dokumentumon található aláírás és a Jámbor József anyagában szereplő aláírások egyezése alapján vélem e két személyt azonosnak. Egy 1950. június 10-i irat szerint Jámbor ekkor az ÁVH I/2-b (egyházi) alosztályvezetője volt. ÁBTL 3.1.5. O-9152. 1. 1950. június 12-én a po-



hadnagy javaslatára került sor, amelyet a politikai rendőrség egyházakkal szembeni elhárítás alosztályának vezetője, Tihanyi János<sup>31</sup> hagyott jóvá.<sup>32</sup> Jám-bor megállapította a primással szemben eddig folytatott bizalmas nyomozás eredményei alapján, hogy „Mindszenty József jelenlegi tevékenysége miatt az államvédelmi szervek által közlendő bizalmas nyomozást (megfigyelést) igényel. Tekintettel erre, javaslom a bizalmas nyomozás elrendelését és nyilván tartásba vételét.”<sup>33</sup>

A forrásokból kiderül, hogy a politikai rendőrség a dosszié nyitását követően igyekezett összeszedni minden Mindszentyvel kapcsolatos dokumentumot. Ezek között hálózati jelentések, személyes és hivatalos levelek, beszédek, újságcikkek találhatók, valamint különböző feljegyzések arról, hogy kik látogatják a főpapot, vannak e közöttük közeleti személyek, külföldi diplomaták, politikusok. A politikai rendőrség Mindszentyre vonatkozó információgyűjtése eleinte meglehetősen hiányos volt, leginkább újságcikkekre, prédikációkra, valós és valótlan hírek dokumentálására szorítkozott. A beszerzett iratokból látható, hogy a nyomozók figyelme még a kisdiák Pehm József<sup>34</sup> gimnáziumi tanulmányi eredményeire is kiterjedt: szépírási-, magaviseleti-, vallási-, magyar-, latin-, földrajz-, természetismeret- és mennyiség-tanjegyei érdekelték az államvédelmet.<sup>35</sup>

Tihanyi Jánosnak egy 1948-ban készített jelentéséből tudható, hogy a politikai rendőrség Mindszenty tevékenységének figyelemmel kísérését és az adatgyűjtést már 1945 szeptembere óta folytatta.<sup>36</sup> Az alosztályvezető által készített összefoglaló egyértelművé teszi, hogy Mindszenty tevékenységét érseki kinevezésének pillanatától nyomon követték. Egy 1945. szeptember 18-ára datált irat szerint „Mindszenthly [sic!] kinevezése Magyarország herceg-

litikai rendőrség kötelékéből elbocsátották, mert bírálta az államvédelem vezetőit. ÁBTL 2.8.1. 2328. 2. Előterjesztés az MSZMP politikai Bizottságához, 1961. szeptember 29., ÁBTL 2.8.1. 2328. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31., ÁBTL 2.8.1. 2328. 9. Önéletrajz, 1958. április 2.

<sup>31</sup> Tihanyi János (1922) jogász, államvédelmi tiszt. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya III. alosztályának (egyházi vonal) volt a vezetője 1947 márciusa és 1948 szeptembere között. ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.; ÁBTL 2.1. VI/64. 35. Jelentés Tihanyi János ügyéről, 1953. november 21.

<sup>32</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 6. Határozat.

<sup>33</sup> Uo.

<sup>34</sup> Családnevét 1942-ben magyarosította Pehmről Mindszentyre. Balogh Margit: *Mindszenty József* i. m. 58.

<sup>35</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 10. Érsekek és püspökök, d. n.

<sup>36</sup> Gergely Jenő: *A Mindszenty-per*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2001. 18.

prímásává állítólag igen nagy jelentőségű lesz az Egyház bekapcsolódására vonatkozóan a politikába.”<sup>37</sup> A megállapítást igazolták Mindszenty későbbi, az 1945-ös választásokat megelőző megnyilatkozásai. Ezekben egyrészt igyekezett a katolikus egyház érdekeit és a demokratikus rendet megvédeni, másrészt önmagának – a hercegprímási pozíciójából fakadóan, mint az ország első számú közjogi méltóságának – politikai szerepet kívánt.<sup>38</sup> Ezzel nemcsak a kommunisták ellenérzéseit, de más politikai csoportosulások, valamint a miniszterelnök, Miklós Béla értetlenségét is kivívta.

A novemberi választásokon a kisgazdapárt mögé szoruló Magyar Kommunista Párt december 1-jei központi vezetőségi ülésén a vereséget többek között Mindszenty 1945. október 18-án kiadott választási körlevelének a választókat befolyásoló tartalmában látták.<sup>39</sup> A püspöki kar által jóváhagyott, de csak a prímás részéről aláírt körlevél a demokratikus változások elfogadása mellett sok, az egyházat ért sérelmet vett számba (például az egyházi oktatás, a földreform kérdése).<sup>40</sup> Mindszentyék felemelték szavukat a kommunisták által uralt politikai rendőrség fokozódó túlkapásaival szemben, jelezve, hogy „nem az a demokrácia, mely az egyik emberi személy korlátlan uralma helyébe egy másikat állítja, nem az, amelyik az egyik embercsoport önző és képtelen uralmát egy másik csoport hasonlóan önző és féktelen hatalmaskodásával váltja fel”.<sup>41</sup> Sőt, a körlevél szövege tovább ment, és egyenesen politikai iránymutatást kívánt adni a választók számára annak kijelentésével, hogy „keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természeti törvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti”.<sup>42</sup> Ezt követően teljesen érthető volt, hogy a politikai rendőrség figyelme fokozott mértékben irányult Mindszentyre.

A prímás személyi dossziéjában számos hálózati személytől származó jelentés található. Egy ügynök 1946. február 17-ei jelentéséből kiderül, hogy utasításra, az Úri utcai prímási palota portásával megismerkedve szerzett in-

<sup>37</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 25. Részlet a 1945. szeptember 18-i jelentésből.

<sup>38</sup> Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 90–101.; Erdő Péter: Mindszenty és prímási tisztsége. In *Mindszenty József emlékezete*. Szerkesztette Török József. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1995. 19–32.

<sup>39</sup> Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 103.

<sup>40</sup> Mészáros István: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele. *Vasi Szemle*, 2002/2.

<sup>41</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 28.

<sup>42</sup> Uo. 29. Egy 1945. október 17-ei jelentésből kiderül, hogy a készülő körlevélről a politikai rendőrségnek is tudomása volt. ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 26. Részlet a 1945. október 17-i jelentésből. A körlevél teljes szövege megtalálható Mindszenty személyi dossziéjában. ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 27–33.



formációkat Mindszentynek a bíborosi beiktatására tervezett római útjával kapcsolatban.<sup>43</sup> Egy másik, 1946. május 2-ára datált jelentés a május 5-ére Máriaremetére tervezett zarándoklat részleteiről tájékoztatta a politikai rendőrség embereit, kiemelve, hogy ennek „valódi célja ellensúlyozni a munkáspártok május 1-jei hatalmas tömegdemonstrációját. Ezért a dátum kiválasztása is. Mindszentyék arra törekednek, hogy a munkáspártoknál nagyobb tömegeket vigyenek az utcára. Ez természetesen lehetetlen, de jól tájékozott egyházi körök szerint 150.000 ember felvonulása várható.”<sup>44</sup> Az informátor szerint a „mérsékeltbb kath. [katolikus] egyházi személyek felvetették azt, hogy egy ilyen nagy tömegben meghúzódhatnak reakciósok, akik újra súlyosan kompromittálják az egyházat. Mindszenty és környezete szerint, ha ilyenek lesznek, azok kizárólag a munkáspártok provokátorai lesznek.”<sup>45</sup> A zarándoklat Rókus-kápolna előtti körmenetét aznap délután Rajk László belügyminiszter betiltotta.

A politikai rendőrség a frissen kinevezett bíboros tevékenységét esztergomi palotájában is figyelemmel kísérte. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának III. alosztálya 1946 tavaszán térképezte fel a bejutás lehetőségeit Mindszenty esztergomi környezetébe. Mészáros László hadnagy március 5-ére keltezett jelentésében leírta, hogy szigorúan bizalmas utasítás alapján a „lehető legdiszkrétebb puhatolózás után, minden feltűnőséget kerülve” megpróbált a primáshoz vezető információforrásokat keresni, de nem járt sikerrel.<sup>46</sup> Eredménytelenségét azzal indokolta, hogy Mindszenty az érseki kinevezését követően az esztergomi palota összes egyházi és világi alkalmazottját, „még a konyhán a szakácsokat és az egyes konyhai személyzetet is apácákkal váltotta le. Teljesen elszigetelte magát a külvilágtól. Csak egyedül dr. Meszlényi<sup>47</sup> püspök maradt változatlanul a régi beosztásában.”<sup>48</sup> Mészáros a személyi változások miatt nem talált olyan világi embert, aki bejáratos lett volna a primáciára, és hajlandó lett volna információkat is szolgáltatni Mindszenty tevékenységéről. A hadnagy

<sup>43</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 156. Jelentés, 1946. február 17.

<sup>44</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/2. 7. Jelentés Mindszenty hercegprímás vezetése alatt megtartott körmenetről, 1946. május 2.

<sup>45</sup> Uo. 8.

<sup>46</sup> ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5. (Itt tévesen írta az államvédelmi tiszt a primás titulusát, mivel Mindszenty soha sem kapott doktori címet.)

<sup>47</sup> Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1953) esztergomi segédpüspök.

<sup>48</sup> ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5.



megpróbált mind Meszlényi Zoltán segédpüspökkel, mind Drahos János<sup>49</sup> helynökkel beszélgetést kezdeményezni, azonban ők csak vallási kérdésekben adtak felvilágosítást. A nyomozó, hogy eredménytelenségét palástolja, a jelentésében azért megjegyezte, hogy Meszlényi „a beszélgetés folyamán nagyon óvatosan fejtegette a dolgokat, vigyázva arra, nehogy politikai dologra terelődjön a beszélgetés. De bármennyire is vigyázott egy-két elejtett szavából jobboldali beállítottságára tudtam következtetni.”<sup>50</sup> A konfliktusok Mindszenty és a hatalom között egyre inkább sokasodtak. Az államvédelem igyekezett eszközeivel (ügynöki jelentések, megfigyelések, lehallgatások stb.) minél több kompromittáló adatot gyűjteni, hogy a bíborost küszöbönálló letartóztatása után jogszerűen vonhassák felelősségre.

### A letartóztatás előtti hetek

Az Államrendőrség Államvédelmi Osztályának egyházi elhárítással foglalkozó alosztálya 1948. május közepére összeállított egy egyházi vonatkozású dokumentumgyűjteményt, amely több, a Mindszenty ellen tervezett büntető-eljáráshoz szükséges iratot is magába foglalt. Ezeket Rákosi Máttyás számára az ÁVO vezetője, Péter Gábor nyolc pontból álló személyes megjegyzésével együtt 1948. május 13-ai keltezéssel továbbította. Eszerint: „Rákosi Elvtárs által kért egyházi vonatkozású feljegyzéseket megküldöm: 1. Mindszenty József hercegprímás utolsó 10 hónap alatt elmondott beszédeinek helye. [...] 3. Mindszenty József tevékenysége. 4. Mindszenty hercegprímásnak a kormányhoz intézett levelei. [...] 8. Mindszenty levelei Vajna Gábor volt nyilas belügyminiszterhez, Rajniss Ferenchez, Szöllősi Jenőhöz stb.”<sup>51</sup> Rákosi valószínűleg még nem érezte elegendőnek az addig összegyűjtött adatokat egy vádemeléshez, ezért a főpap megfigyelése tovább folytatódott. Az 1948 nyarán és őszén megszerzett információkkal kibővített, az említett – Tihamy János által készített – jelentés már elégségesnek tűnt. Ezt igazolja Péter Gábornak e dokumentumhoz csatolt, a párt főtitkárának szóló feljegyzése: „Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek az alapján (amikor az ideje ennek elérkezik) büntetőjogilag el lehet járni Mindszenty ellen.”<sup>52</sup>

<sup>49</sup> Drahos János (1884–1950) kanonok, esztergomi érseki helynök.

<sup>50</sup> ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5.

<sup>51</sup> Gergely Jenő, i. m. 17. Az eredeti dokumentumok a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban találhatóak: PIL 274. f. 7. cs. 248. ő. e.

<sup>52</sup> Gergely Jenő, i. m. 19.

Az ÁVH 1948 novemberében vette szoros ellenőrzés alá az esztergomi prímási palotát, oda bemenni csak előzetes igazoltatás után lehetett.<sup>53</sup> Az épület megfigyelése november folyamán még nem volt folyamatos, időnként megjelentek, majd minden átmenet nélkül eltűntek a rendőrség emberei. „A palota körül szombat óta nincs látható őrség. Addig három helyen is állt egy autó, melyből a palotát figyelték.”<sup>54</sup> 1948 decemberétől az érsekség épülete körüli rendőri gyűrű állandósult. Egy december 10-ei ügynöki jelentésben az olvasható, hogy „az esztergomi palotát állandóan őrzik és figyelik a rendőrség emberei, nyolc férfi és egy nő tart szolgálatot”.<sup>55</sup> Egy másik, szintén december 10-ére dátumozott jelentésből kiderül, hogy a hideg miatt december elején egy melegebb fabódét is felállítottak a primácia előtt posztoló rendőrök számára.<sup>56</sup> Ez az épület nemcsak az időjárás viszontagságaival szemben nyújtott védelmet az államvédelmis beosztottaknak, hanem azt is jelezte, hogy Mindszenty megfigyelése állandósult. Ezt a bent élők is érzékelték, amint az olvasható egy 1948. december 11-ei jelentésben: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette, hogy miután meglátták közvetlen a prímási palota előtt épített fabódét, az volt a vélemény, hogy a prímás körülzárása hosszabb időre szól. Ezzel kapcsolatban, amikor a prímásnak ezt jelentette Mátray<sup>57</sup> irodaigazgató, bosszankodva jegyezte meg, hogy »miért nem a kapu elé építik, az is az Ő területük«.”<sup>58</sup>

Több mint tíz évvel később Rákosi Mátyás visszaemlékezéseiben, még mindig nem tudván elfogadni, hogy a politikai rendőrség képtelen volt produkálni egyértelmű bizonyítékot Mindszenty ellen, a sikertelenséget az államvédelem dilettantizmusának tudta be. „Én nem tudom, hogy ma hogyan dolgozik az államvédelem. Akkor ma már szinte valószínűtlen módszerei voltak. Egy napon eljött hozzám Dobi István és elmondta, hogy Esztergomban az érseki palota előtt felütöttek egy zöldségesátrát. Soha ott zöldséget nem árultak, két nap múlva az egész város, illetve városka arról beszélt, hogy ebből a sátorból figyelik az érsekséget. Persze ebből a megfigyelésből semmi nem jött ki. Nem maradt más hátra, mint a Lenin által emlegetett, »on s'engage et après on voit«, kezdjük meg, és utána meglátjuk.”<sup>59</sup> Rákosi azonban

<sup>53</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 141. Jelentés, 1948. november 29.

<sup>54</sup> Uo. 137. Jelentés, 1948. november 29.

<sup>55</sup> Uo. 194. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>56</sup> Uo. 196–197. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>57</sup> Mátray Gyula (1893–1972) kanonok, irodaigazgató.

<sup>58</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 6. Jelentés, 1948. december 11.

<sup>59</sup> Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956*. Szerkesztette Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. 711–712.



tévedett, mert a rendőri jelenlét ilyen jellegű demonstrálása a politikai rendőrség eszköztárában az úgynevezett nyílt megfigyelés volt.<sup>60</sup> Ez azt a nyilvánvaló célt szolgálta, hogy megfélemlítsék, és lelki terror alatt tartsák a palotában élőket, így készítve elő a tervezett letartóztatásokat.<sup>61</sup>

A politikai rendőrség emberei megszerezték az épület alaprajzát is, így pontosan ismerték az érsek lakosztályának szobabeosztását, ami a külső megfigyelést segítette.<sup>62</sup> Az államvédelmi tisztek – Mindszentyék jobb megfigyelése érdekében – a primási épülettel szemben álló házban a helyi rendőrkapitányság vezetőjének, Tónay Aladár rendőr századosnak a szobáját kívánták felhasználni.<sup>63</sup> A figyelés megerősítéséhez két nagy teljesítményű Tatra gépkocsit helyeztek készenlétbe, amelyek „kb. 30 m[-re] vannak a primási palota főbejáratától, s ugyancsak itt van elhelyezve a két gépkocsi sofőrje is”.<sup>64</sup> Az ÁVH felbontotta a palotába érkező postai küldeményeket,<sup>65</sup> és lehallgatta az onnan folytatott telefonbeszélgetéseket.<sup>66</sup> Ezek az intézkedések azonban a palotában élők előtt nem maradtak titokban. Többször észlelték, hogy a postás által hozott leveleket már korábban felbontották.<sup>67</sup> A telefonok működésében tapasztalt zavarokat a politikai rendőrség lehallgatásával magyarázták. Az ÁVH „Hívó” fedőnevű kapcsolata 1948. december 13-án azt jelentette, hogy „ma délelőtt 12 óráig a primácia telefonja nem működött. A primácián már tárgyalták, hogy a telefontól is elzárják, úgy látszik, a primáciát.”<sup>68</sup> Természetesen nem minden működési zavar volt az ÁVH-nak köszönhető. Az előbbi dokumentumban leírtakra a jelentést készítő Jámbor Zoltán nyomozó adott magyarázatot: „...a rövidzárlat tényleg fennállott, mert lehallgató készülékünk beázott és így az összes primási és egyéb vonalak rövidzárlatot kaptak, azonban bajtársaink a hibát észrevették és azonnal kijavították. Kb. délelőtt 11 órakor már nem volt akadálya a beszélgetésnek. A primácián csak déli 12 órakor vették észre, hogy ismét jó a telefon.”<sup>69</sup>

<sup>60</sup> „Nyílt figyelés: az operatív figyelés változataként külön engedéllyel, rendkívüli esetben, demonstrációs céllal nyílt, agresszív figyelés fogatosítható. Célja: bomlasztás elrettentés stb.” ÁBTL 4.1. A-3036. 138.

<sup>61</sup> Gyarmati György: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca. *Történelmi Szemle*, 2000/1–2. 76.

<sup>62</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 136., 197. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>63</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 33. Jelentés, 1948. december 14.

<sup>64</sup> Uo. 109. Jelentés, 1948. december 26.

<sup>65</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>66</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 105. Jelentés, 1948. december 25., ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 109. Jelentés, 1948. december 26.

<sup>67</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>68</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 27. Jelentés, 1948. december 16.

<sup>69</sup> Uo. 27. Jelentés, 1948. december 16.



Az ÁVH igyekezett minél több, a bíboros környezetében vagy az épületben dolgozó embert hálózati személynek beszervezni, hogy jelentsék, amit bent látnak, tapasztalnak – például, hogy ki látogatja meg és milyen célból a főpapot –, hiszen így közvetlenül nyerhettek információkat a palotában történetekről. Egy 1948. december 11-ei jelentésben az olvasható, hogy az ÁVH egyik kapcsolata látta Cavallier Józsefet, Szekfű Gyulát és Kodály Zoltánt bemenni a primáshoz, bár igyekeztek ezt a tényt előtte eltitkolni.<sup>70</sup> A Mindszenty körül megfordulók között ugyancsak keresték a beszervezésre alkalmas jelölteket. Őket elsősorban, nyilván a várható letartóztatás előtti idő rövidsége miatt, presszióval igyekeztek jelentéstételre kényszeríteni. 1948. december 10-én a reggeli órákban Rajner János belgyógyász főorvost, aki a palotában lévő betegeket látta el, államvédelmi tisztek látogatták meg a rendelőjében, hogy beszélgessenek vele az aulában tapasztaltakról. Valószínűleg Rajner válaszai nem lehettek kielégítőek, ezért „elmagyarázták” az orvosnak, hogy „amennyiben nem volna hajlandó ezen szolgáltatokat megtenni, úgy ez esetleg állásának elvesztésével járna. Ennek alapján kötelezte magát, hogy amennyiben a jövőben a primáciára hívatnák, úgy ezt velünk közli, ugyancsak közli azt is, hogy hivatásának mi volt az oka, valamint azt is, hogy mit észlelt az aulában.”<sup>71</sup> Tartottak attól, hogy esetleg Mindszenty titokban el akarja majd hagyni az épületet, ezért megpróbálták Szóda Ferenc portást beszervezni, hogy jelentse a bíboros esetleges távozásának tervét. Szóda állásának elvesztésétől félve nem tagadta meg a kapcsolatot.<sup>72</sup>

Azonban a pressziók ellenére nem minden beszervezés járt sikerrel. Horváth Gusztávot, a primási palotába leveleket kézbesítő postást is igyekeztek besúgásra kényszeríteni. Az államvédelmi tisztek őt is anyagi helyzetének bizonytalanságával próbálták információs forrásaik közé sodorni: „...igyekezzen nevezett előtt lehető legsötétebben lefesteni jövőbeni kilátásait. Így elérjük azt, hogy esetleg Horváth pénzzel megvásárolható lesz.”<sup>73</sup> Azonban Horváth nem ment el a megbeszélrt találkozóra, amit az államvédelmi tiszt jelzett is a feljebbvalóinak: „Horváth Gusztáv két nap óta nem jelent meg a találkozón. Várjuk a központ utasítását arra vonatkozólag, hogy nevezettet Fábián központi kihallgatását megelőzően elfogjuk-e, vagy azt csak a kihallgatás után

<sup>70</sup> Uo. 6. Jelentés, 1948. december 11. Cavallier, Kodály és Szekfű 1948. december 8-án jártak Mindszenty-nél. El akarták érni a bíborosnál, hogy, önként félreállva, távozzon Rómába, így kerülje el a letartóztatást. Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 200.

<sup>71</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.

<sup>72</sup> Uo. 109. Jelentés, 1948. december 24.

<sup>73</sup> Uo. 33. Jelentés, 1948. december 14.

tegyük-e meg.”<sup>74</sup> Ezekkel az intézkedésekkel nemcsak megfélemlíteni akarták Mindszentyt, hanem a külvilágtól is elszigetelni. Egy december 20-ára keltezett ügynöki jelentésben az olvasható, hogy „Mindszenty József hercegprímás az utóbbi napokban elmondta, hogy igen bosszantja, hogy a palotája ablakából látja azokat a detektíveket, akik állandóan őrseget állnak. Főleg – mint mondja – az bántja, hogy emiatt egyáltalán nem tud érintkezni a külvilággal. Félnék hozzá jönni az emberek, mert azt gondolják, hogy azonnal le lesznek tartóztatva, vagy legalább is nevüket igyekeznek megállapítani, hogy később kellemetlenkedjenek nekik.”<sup>75</sup> Az őrizetbe vételét megelőző napokban, Esztergom határában már rendőrök ellenőrizték a városba be- és ki-menő forgalmat, valamint a vasúti pályaudvart is.<sup>76</sup>

1948. december második felére bezárult a gyűrű a primási palota körül.<sup>77</sup> Mindszenty titkárának, az 1948. november 19-én letartóztatott Zakar Andrásnak a vallomásai, valamint a politikai rendőrség által eddig összegyűjtött információk alapján Rákosi utasítására házkutatást tartottak a primácián. A Décsi Gyula<sup>78</sup> rendőr alezredes irányításával 1948. december 23-án este végrehajtott akció újabb bizonyítékokat szolgáltatott Mindszenty tervezett letartóztatásához.<sup>79</sup> A palota pincéjében a börtönből a helyszínre vitt Zakar András megmutatta Décsiéknek azt a rejtekhelyet, ahová Mindszentyék helyezték azt a fémhengert, amely a bíboros „titkos levéltárát” őrizte.<sup>80</sup> 1948. december 25-én az összesen hét figyelőpont személyi állományát újabb nyolc fővel erősítették meg, amelyekből kettőnek kiosztottak géppisztolyokat is, „mivel karácsony estéjén olyan hangok hallatszottak, hogy tüntetni fognak a primás mellett”.<sup>81</sup> Mindszenty Józsefet az Államvédelmi Hatóság emberei Décsi vezetésével, Rákosi döntése alapján, 1948. december 26-án este hat órakor tartóztatták le, majd a Budapesti Népbíróság 1949. február 8-án koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.<sup>82</sup>

<sup>74</sup> Uo. 109. Jelentés, 1948. december 24.

<sup>75</sup> Uo. 62. Jelentés, 1948. december 20.

<sup>76</sup> Uo. 105. Jelentés, 1948. december 25.

<sup>77</sup> Gyarmati György: A Mindszenty-ügy..., i. m. 82.

<sup>78</sup> Décsi Gyula (1919–1990) államvédelmi tiszt, rendőr alezredes. 1949-ben az Államvédelmi Hatóság Vizsgáló Osztályának vezetője, 1952. november 14-e és 1953. február 2-a között igazságügyi miniszter volt. A Péter Gábor és társai ügyben negyedrendű vádlottként 1953-ban kilenc év börtönbüntetést kapott. ÁBTL 2.1. VI/5. Décsi Gyula.

<sup>79</sup> Gyarmati György: A Mindszenty-ügy..., i. m. 79.

<sup>80</sup> Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 204.

<sup>81</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 108–109. Jelentés, 1948. december 26.

<sup>82</sup> Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 206–255.; Gergely Jenő, i. m. 28–50. Mindszenty ellen hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valuta-üzérkedés volt a vád.



## A megfigyelés folytatódik

Mindszenty megfigyelése ekkor ugyan megszűnt, de a hozzátartozóié, például az édesanyjáé, nem. Erről tanúskodik egy 1949. szeptember 26-án készített jelentés szövege: „Jelentem, hogy f. hó 24-én délután 5. h. kor Dékán r. alezredes bts. [bajtárs] alosztályáról telefonon értesítették alosztályunkat, hogy a Hatóság Vezetőjének utasítására vegyünk fel figyelését Jocó [Mindszenty József] édesanyjának, aki a CB 784-es szürke Fiat gépkocsival (prímási palota gépkocsija) a Gráci [sic!] országúton közeledik Budapest felé. Gépkocsival kimentünk Érd község határába, ahol kb. 18. h-kor láttuk áthaladni a fent jelzett gépkocsit. Innen a figyelést felvettük. A gépkocsi Budapest utcáin a Délibáb utca 29. számban lévő Apáca Zárda előtt állt meg, kiszállt belőle két öregasszony, az egyik köztük Jocó édesanyja volt.”<sup>83</sup>

Az államvédelmi tisztek Mindszenty édesanyját – bár szabad mozgásában nem akadályozták – utazásai idején szoros megfigyelés alatt tartották. Rögzítették, hogy mikor, kivel és hol találkozott, ott mennyi időt töltött el. Valószínűleg az asszony kapcsolati rendszerét próbálták feltérképezni, hiszen nem tudhatták, hogy a fiánál tett látogatásaikor kiktől hozhat Mindszenty számára, és kiknek vihet a fogvatartottól üzenetet, utasítást. Az idős, hetvenöt éves asszony minden lépését árgus szemekkel követték a nyomozók, és percről percre lejegyezték minden tevékenységét, amint ez egy 1949. szeptember 26-ai jelentésben is olvasható: „Mindszenty Józsefné<sup>84</sup> f. hó 25-én reggel kb. 9 órakor hagyta el a Délibáb utca 29. számú házat, melyben éjszaka tartózkodott, egy apáca kíséretében, aki egész nap vele volt. A Dózsa György út és a Délibáb utca sarkon kb. 15 percet vártak egy alacsony, molett apácára, aki hozzájuk csatlakozott. Mindszentyné a két apáca kíséretében villamoson kimentek a 28-as végállomásáig. Ott kb.  $\frac{3}{4}$  óra hosszat ültek egy padon. Mindszenty Józsefné bement a Gyűjtőfogházba, ahonnan 15-20 perc múlva jött vissza. A két apáca kíséretében egy villamos megállót gyalogoltak, az egyik apáca közben többször visszanézett. Kb.  $\frac{3}{4}$  12 órakor szálltak fel a 28-as villamosra, amellyel a Nemzeti Színházig jöttek. Ott átszálltak a 6-osra, majd az Üllői úton leszálltak és a Ferenc körút 24. számú házba ment Mindszenty Józsefné a fiatalabb és magasabb apácával. Mielőtt a 24. számú házba mentek volna, a mellette levő házba is benézett az apáca, illetve bement a kapu

<sup>83</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 206. Jelentés, 1949. szeptember 26.

<sup>84</sup> Az ÁVH rosszul tudta Mindszenty édesanyjának a nevét, hiszen Kovács Borbálát házasságkötését követően Pehm Jánosné néven anyakönyvezték. Balogh Margit: *Mindszenty József*, i. m. 8.



alá. A Ferenc körút 24. számú házban 17.20 percre tartózkodtak. Gyalog az Üllői útig, majd a 3-as villamossal a Nagyváradi térig, onnan pedig a 23-as villamossal a Damjanich utcáig mentek. Ott leszálltak és bementek a Regnum templomba, ahonnan 5 apáca kíséretében 19 óra 20 perckor jött ki Mindszenty és tért vissza a Délibáb utca 29. számú házba. A fenti házat f. hó 26-án reggel 8 óráig nem hagyta el.”<sup>85</sup>

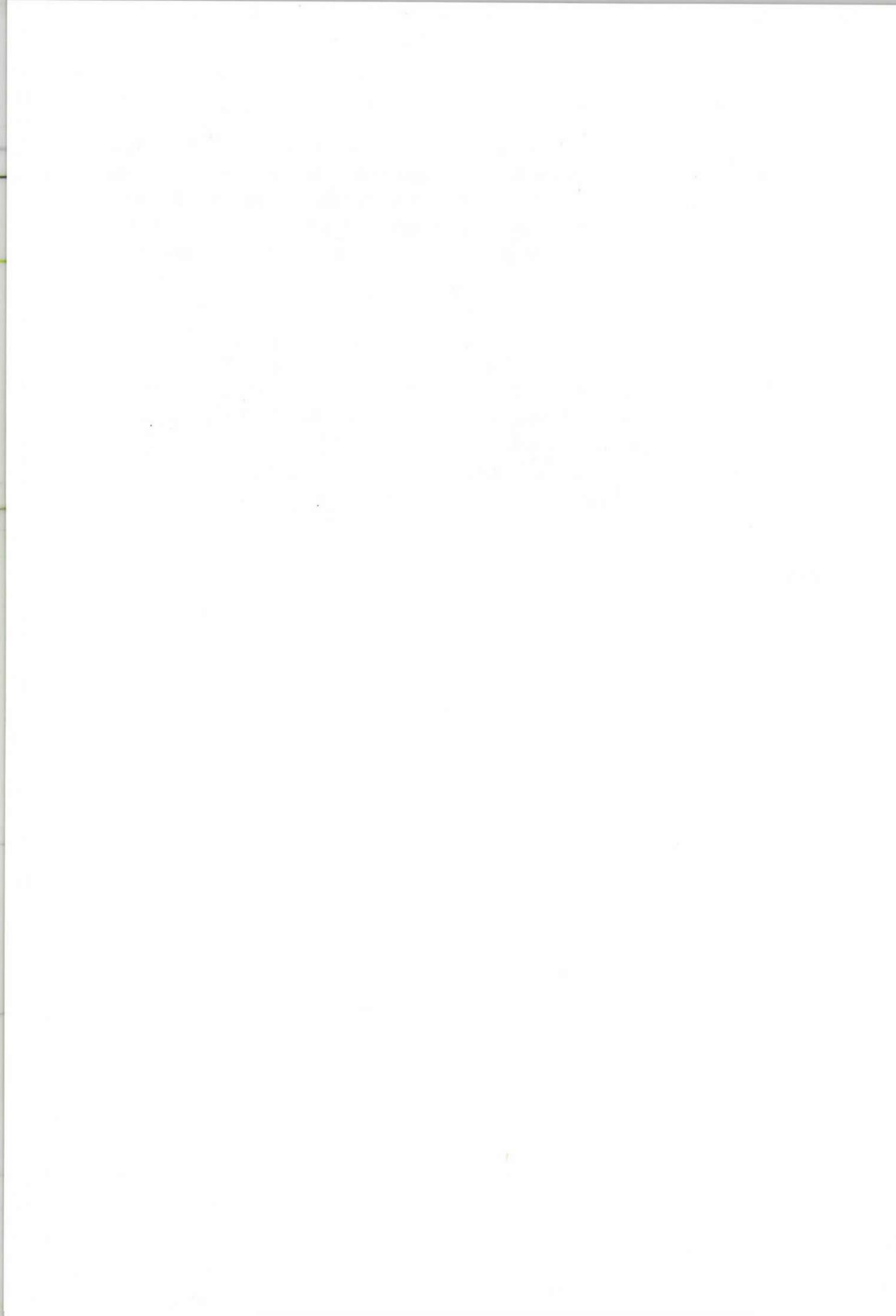
Mindszenty édesanyjának mozgását nemcsak a rendőri megfigyelések alapján tudta dokumentálni az ÁVH, hanem a kialakított ügynöki hálózatából érkező információk alapján is. Egy 1949. november 8-ára keltezett jelentésében írta az ügynök, hogy „Mindszenty édesanyja október 30-án Budapestre jött abból a célból, hogy fiát a gyűjtőfogházban meglátogassa, azonban nem engedték be a gyűjtőbe. Azt mondták neki, hogy összeesküvés volt a foglyok között, ebben a fia is benne volt, emiatt büntetésből nem lehet látogatót fogadni. Mindszenty anyja rákérdezett, hogy mikor volt az összeesküvés, azt a választ kapta, hogy másfél hónapja. Erre azt felelte, hogy az nem lehet, hiszen ő egy hónappal ezelőtt itt volt. Azzal küldték el, hogy jöjjen egy hónap múlva.”<sup>86</sup>

Mindezekből érzékelhető, hogy az ÁVH nemcsak a börtönbe zárt bíborostól tartott, hanem híveitől, családjának tagjaitól is, akik – szabadon tevékenykedvén – szellemiségét tovább vihették.<sup>87</sup> A politikai rendőrség irataiból a Mindszenty életére vonatkozó információk fonala a börtönévei alatt, valamint a püspökszentlászlói és felsőpetényi fogva tartásának idején megszakad. Az 1956-os forradalom alatt a bíborosnak csak öt nap szabadság jutott. Mindszenty József 1956. november 4-én a bevonuló szovjet csapatok elől az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, amivel, bár kívonta magát a felelősségre vonás lehetőségére alól, de elnyerte az újból feléledő politikai rendőrség figyelmét.

<sup>85</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 205. Jelentés, 1949. szeptember 26.

<sup>86</sup> ÁBTL 3.1.8. Sz-222/18. 83. Jelentés, 1949. november 8.

<sup>87</sup> A dosszié zárására 1951. június 18-án tett javaslatot Földes György államvédelmi hadnagy. ÁBTL 3.1.8. Sz-222/18. 85. Lezárási javaslat, 1951. június 18.



## Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese

1979-ben a Magvető Könyvkiadó *Tények és tanúk* címet viselő sorozatában látott napvilágot Fehér Lajos memoárja.<sup>1</sup> Az *Így történt* témája belesimult a korábban megjelent kötetek tematikájába. A szerző a második világháború végéig mesélte el a legális és illegális politizálásban szerzett élményeit, jelentős teret szentelve a fegyveres ellenállás időszakának. Két dolog mégis szokatlanná tette ezt a művet. Egyrészt a szerző személye, hiszen a Kádár-korszak politikai elitjének egyik kulcsfontosságú tagja, a magyar agrárpolitika első számú alakítója lépett a nyilvánosság elé, aki csak négy évvel korábban kényszerült távozni a Politikai Bizottságból. Másrészt a kötet utolsó lapjain rendkívül izgalmas történet bontakozott ki, mivel Fehér elkezdte mesélni az 1945 utáni politikai rendőrség históriáját. Vagyis ő volt az első az 1945 és 1956 közötti politikai rendőrség vezetői közül, aki Magyarországon nyilvánosan beszélt erről az időszakról, még ha keveset és szűkszavúan is.<sup>2</sup>

Az aktuális politika ügyeihez vérszesen közel kerülő folytatás asztalfiókban maradt, pedig Fehér töretlen lelkesedéssel róttá nehezen olvasható mondatait. 1981-es, váratlan gyorsasággal bekövetkezett halála megakadályozta a befejezésben, de így is az 1954-es tavaszi pártkongresszusig jutott el élete eseményeinek tárgyalásakor. Kádár János életében nem nyílhatott mód arra, hogy a memoár folytatása napvilágot lásson. Amikor 1989/90 folyamán napirendre került a szöveg második részének publikálása, némi késlekedést köve-

<sup>1</sup> A tanulmány elkészültét az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja, illetve Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf kollégáim segítsége tette lehetővé, mivel rendelkezésemre bocsátották a Politikai Rendészeti Osztályra vonatkozó kéziratok forrásgyűjteményüket, amit ezúton is köszönök. Ugyancsak köszönöm Takács Tibor kollégámnak, hogy figyelmem több forrásra is felhívta.

<sup>2</sup> A történelemszakma első megszólalóként Farkas Vladimirt tartja számon, aki 1988–89 folyamán számos alkalommal osztotta meg ismereteit szóban és írásban is a nyilvánossággal. Ezen alkalmak felsorolását lásd Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990. 646.



tően a politikus özvegye visszakérte a szöveget a Kossuth Kiadótól. Attól tartott, hogy férjét a politikai rendőrségnél, Péter Gábor oldalán vállalt szerepe miatt támadások érik, „ávósként” könyvelik el.<sup>3</sup>

Az özvegy által vizionált támadás el is érkezett, igaz, csak egyetlen, feltehetően nem túl nagy publicitást kapott cikk erejéig. Bujdosó P. Gyula a *Szittyakürt*<sup>4</sup> című lapban hosszú írásban vette sorra, hogy Fehér Lajos miért nem érdemes arra, hogy szobrot kapjon szülővárosában, Szeghalmon. A hamis állításokból, féligazságokból és igaz tényekből összeollózott szövegben Bujdosó kitért Fehér háború utáni politikai rendőrségi karrierjére is: „Elégséges utalnunk talán arra, hogy Fehér Lajos volt a hírhedt ÁVH-nak egyik agilis vezetője. Pontosan Péter Gábornak első számú helyettese. Gátlástalanul ítélkezett elevenek és holtak fölött. Megszámlálni sem lehet azoknak a szegény parasztoknak a számát, akiket börtönbe, sötét kínzó kamrákba juttatott.”<sup>5</sup> A szerző állításait nem támasztotta alá semmilyen forrással, a hosszú cikkben csupán egyetlen, pontatlanul megadott *Szabad Föld*-cikkre hivatkozott. Bujdosó minden jel szerint a Fehér Lajost régről ismerő Sinka István gyűlöletét tette magáévá.

A Fehér kortársának tekinthető Bujdosó az 1930-as évek elején a Szeghalommal szomszédos Vésztőn járt elemi iskolába. Itt ismerkedett meg az akkoriban első irodalmi szárnypróbálgatásait tevő költővel, Sinka Istvánnal. Haláláig kapcsolatban maradtak, súlyos betegsége idején is többször meglátogatta őt, Pártay Tivadar társaságában.<sup>6</sup> Fehér 1934-ben, középiskolás korában maga is terjesztette a sárréti poéta első verseskötetét, a *Himnuszok Kelet kapujában-t*, amelyet a szeghalmi gimnázium adott ki.<sup>7</sup> Bujdosó P. Gyula akár vésztőiként, akár az idős Sinka István tisztelőjeként szerezhethetett értesüléseket Fehér Lajosról, de állításai hitelét két dolog is erősen gyengíti. Egyrészt a második világháború utáni években, amikor Fehér az ÁVH-n szolgált vol-

<sup>3</sup> Sipos Levente-interjú. Készült 2007. december 21-én, a kézirat a szerző birtokában. OSZK, Történeti Interjúk Tára. 4.

<sup>4</sup> Az 1962-ben Clevelandben alapított havilap a Hungária Szabadságharcos Mozgalom orgánusaként az amerikai magyar emigráció szélsőjobboldali, nyílas szárnyának véleményét közvetítette. A *Szittyakürt*t 1991 októberétől Magyarországon is terjesztik. Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. I–II. kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 453–454.; Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország: nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995*. Basel–Budapest, Európai Magyar Protestáns Szabadegyletem, 1996. 174–175.

<sup>5</sup> Bujdosó P. Gyula: Ki is volt Fehér Lajos? *Szittyakürt*, 1991. július–augusztus. 16.

<sup>6</sup> Bujdosó P. Gyula: Sinka István két kiadatlan verséhez. *Kapu*, 1990/2. 44.

<sup>7</sup> Fehér Lajos: *Igy történt*. Budapest, Magvető Kiadó, 1979. 42.

na, ő Sepsiszentgyörgyön az *Új Székely Nép* című lapot szerkesztette,<sup>8</sup> másrészt 1956 után Sinka oly gyötrelmes testi fájdalmakat élt át, hogy komor hangulatában még a jó szándékú közeledésben is veszélyt szimatolt.<sup>9</sup> Vagyis ekkor tett keserű kifakadásait, amelyekből Fehér Lajosnak is jutott, egy testi-leg és lelkiileg megtört ember kontrollálatlan mondataiként érdemes kezelni.<sup>10</sup>

Ezek után önkéntelen is adódik a kérdés, hogy miért szükséges egy eléggé megbízhatatlan és periférikus forrást idéznünk Fehér Lajos politikai rendőrségi pályafutásának értékelésekor?<sup>11</sup> Azért, mert bizonyítékuul szolgál arra, hogy felületes információk egymás mellé rakásával könnyű egyenes vonalú életutakat megrajzolni. Hiszen mit várhatnánk egy olyan kommunista politikus-tól, aki részt vett a hírhedt Államvédelmi Hatóság egyik elődjének számító Politikai Rendészeti Osztály (PRO) megalapításában, mindezt Péter Gáborral együtt munkálkodva. Tanulmányunkban éppen arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, mennyire nincsenek egyenes és magától értetődő utak, még olyan esetekben sem, mint a joggal negatív megítélés alá eső 1945 utáni magyar politikai rendőrség.

### Párhuzamos életrajzok

Fehér Lajos életútja szinten minden ponton eltért Péter Gáborétól, akinek formálisan első számú helyetteseként dolgozott másfél esztendőn keresztül.<sup>12</sup> Péter Gábor 38 éves, nős férfiként élte meg a Horthy-rendszer végét. Legjobb esetben is négy elemi végzett, nagyjából kitanulta, de nem gyakorolta a szabómesterséget. Zsidó családból származott, a nővérétől kapott apanázs-

<sup>8</sup> Bujdosó P. Gyula: Mártírok, áldozatok, árulók. *Kapu*, 1991/5. 57.

<sup>9</sup> Erről az időszakáról számos levél és dokumentum található: *Anyám balladát táncol. In memoriam Sinka István*. Szerkesztette Medvigy Endre. Budapest, Nap Kiadó, 1999. 203–278.

<sup>10</sup> Bujdosó szerint Sinka az őt meglátogató Fehér Lajos előtt azzal a felkiáltással csapta be az ajtót, hogy rongyember nem lépheti át a háza küszöbét. Bujdosó P. Gyula: Ki is volt Fehér Lajos? I. m. 16. Az 1960-as évek mezőgazdasági reformjait útjára indító Fehér Lajost a népi mozgalom más tagjai, így Erdei Ferenc, Féja Géza vagy Németh László sokkal nagyobb megértéssel, sőt rokonszenvvel fogadták.

<sup>11</sup> Bujdosó P. Gyula a rendszerváltás körüli szélsőjobboldali sajtó mára elfeledett alakja, aki többek között a *Kapu*, a *Riadó*, a *Szent Korona* és a *Szivárvány* című lapok hasábjain helyezte el írásait.

<sup>12</sup> Péter Gábor 1945-ig tartó pályájáról lásd Gyarmati György: Péter Gábor fiataisága, 1906–1945. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002. (Trezor 2.) 25–78.



nak köszönhetően nem kellett munkába állnia. Hosszú éveket töltött illegálisan, 1932-ben Moszkvában járt, ahol megismerkedett a magyar kommunista emigráció tagjaival és a szovjet titkosszolgálattal. A háború utolsó éveiben az illegális párt legszűkebb vezető testületéhez tartozott Kádár Jánossal, Rajk Lászlóval, Donáth Ferencsel egyetemben. Vele szemben 1944/45 fordulóján Fehér Lajos 27 esztendő, nőtlen középiskolai tanár volt, aki latin–történelem szakos diplomáját a debreceni egyetemen szerezte. Református paraszti családból jött, már diákkorában rendszeresen eltartotta magát, mivel nehéz anyagi helyzetben élő családjától nem remélhetett támogatást. 1941-től kezdve több lap, így a *Szabad Szó*, a *Tiszántúl* és a *Kis Újság* is belső munkatársaként foglalkoztatta, belépett a Magyar Sajtókamarába. Jól ismerte a Györffy Kollégium világát, számos kiscsaj és parasztpárti politikussal bizalmas viszonyt ápolt, szerette a népi írókat. Bár több titkos akcióban is részt vett, csak 1943 szeptemberében vonult illegálitásba. A párt vezetői közül csupán Donáth Ferencsel állt közelebbi ismeretségben, s főként agrárkérdésekkel, elsősorban a reménybeli földosztás lebonyolításával kívánt foglalkozni. A két férfit, a háború utáni politikai rendőrség alapító vezetőit, a párttagságon, a közös eszmén kívül szinte semmi sem kötötte egymáshoz, normál körülmények között nemigen akadt volna társaság, ahol útjaik találkozhattak volna. Ezek az esztendőik azonban éppenséggel nem a normalitásról szóltak, ezért futhatott egy ideig párhuzamos vágányon Fehér és Péter életének kocsija.

A szigorú, hierarchikus rendben működő hazai kommunista mozgalomban először Péter Gábor szerzett tudomást Fehér Lajos létezéséről. Ez nem is történhetett másképp, mivel a bizalmatlansággal és gyanakvással átitatott párton belül csak a magasabb szinten lévő vezetők tudták az alacsonyabb beosztottak nevét, fordítva viszont nem, nehogy az utóbbiak az esetleges lebukás alkalmával túl sokat mondhassanak el. Amikor Fehér Lajost 1942-ben felvették a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) tagjainak sorába, Péter Gábor már a mozgalom megbecsült elvtársának számított. Péter többek között a titkos politizáláshoz nélkülözhetetlen konspirációs szabályok betartását ellenőrizte.<sup>13</sup> 1961-ben úgy emlékezett, hogy először 1943 nyarán fi-

<sup>13</sup> „Más szóval Moszkvából visszatérve Péter Gábor huzamos ideig volt a hazai illegálisok »belső elhárításának« kulcsfigurája. A konspiratív találkozók helyének jó megválasztása és lehetőleg lebukásmentes biztosítása; »lefeketedett« párttársak illegálitásba küldése; a rendőrség által ismertté vált, ún. »feldörzsölt« lakásoknak, találkahelyeknek a forgalomból való kivonása, s erről a párttársak értesítése; az illegális sajtó-, rölapanyagok előállításának és terjesztésének a megszervezése; továbbá – mint előbb említettük – információk beszerzé-



gyelt fel Fehérre. Ekkor az illegális kommunista párt röplapot kívánt készíteni a nemzetgyűlési képviselők számára, s a rutinos sokszorosító emberük lebukott. A váratlan nehézséget Fehér Lajos oldotta meg, aki két nap alatt lemásolta egy nála lévő stencilező gépen a kellő számú röpiratot.<sup>14</sup>

Egy évvel később a párt három emberből álló falusi „sajtóvonalának” tagjaként bizonyította Fehér Lajos, hogy ügyes szervező. Péter Gábor Fehér Lajos akkori tevékenységét közel két évtized múltán úgy értékelte, hogy „vidéken jobban álltak, mint a fővárosban, mivel a gazdakörökhöz és hasonló csoportokhoz rendszeresen eljutottak a kommunista röplapok”.<sup>15</sup> Mindez azonban nem jelentett többet, mint hogy Fehér – felhasználva a *Szabad Szó* levelezési rovatának vezetőjeként összeállított több ezer fős névjegyzéket, manapság elharapódzott kifejezéssel élve: adatbázist – igen sok röplapot lemásolt, postára adott, és valódi címekre, feltételezhetően baloldali, németellenes parasztembereknek eljuttatott. Ez már önmagában is érdemi cselekedetnek számított az ország politikai életére ekkoriban jóformán semmilyen hatással nem bíró Kommunisták Magyarországi Pártja részéről. A röplapokat kézhez kapók viszont legfeljebb mélyen bólogattak, de németellenes paraszti megmozdulásra, bizonyos passzív cselekedeteket (bevonulás előli elrejtőzés, élelmiszerkészletek felhalmozása) leszámítva, nem került sor.

Fehér Lajos azonban nem sokáig gyakorolhatta a falura szánt mozgósító röpiratok készítését, mivel 1944 júliusában közvetlen munkatársai közül hárman is az elhárítás kezébe kerültek, és őt magát is hajsza! híján letartóztatták. Az esemény jó alkalmat kínált arra, hogy a pártvezetést megtestesítő néhány ember úgy döntsön, hogy az abszolút mértékben hatástalan falusi propaganda helyett valami mással, a fegyveres ellenállás megszervezésével próbálkozzanak. Ehhez a szövevényes baráti-ismerősi kapcsolatokon keresztül megtalált két nyugalmazott katonatiszt, Pálffy György és Sólyom László jelentette a kiindulópontot. A bonyolult konspirációs háló és a lebukástól való állandó rettegés miatt szükség volt egy emberre, aki a Pálffy és Sólyom által kidolgozott konkrét harci cselekmények tervét közli az azokat végrehajtó személyekkel. Erre a feladatra a minimális számú használható káder közül Fehér Lajost szemelték ki. Őt Donáth Ferenc mutatta be Péter Gábornak, korabeli ille-

se arról, hogy a lebukottak a vallatás során szolgáltatnak-e olyan információt a rendőrségnek, mely a szabadlábban lévőket veszélyeztetné. Ha ezeket nem is egyidejűleg végezte, közlései alapján – és más források szerint – tevékenységi köre a felsoroltakból állt össze.”

Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, i. m. 61.

<sup>14</sup> PIL 867. f. P-62 Péter Gábor visszaemlékezése, 1961: 15–16.

<sup>15</sup> Uo. 18.

gális kifejezéssel élve: „hozzákapcsolta”. Péter viszont megismertette Fehért Horváth Mártonnal, aki később összehozta Pálffy Györggyel.<sup>16</sup>

Fehér Lajos 1944 augusztusában tehát már találkozott Péter Gáborral vagy a neki valamilyen álnéven bemutatkozó későbbi ÁVH-vezetővel,<sup>17</sup> de szorosabb kapcsolatba éppen Péter későbbi nagy vetélytársával, Pálffy Györggyel került. Ő vezette a Magyar Kommunista Párt (MKP) Katonai Bizottságát, és folyamatosan instruálta Fehért, hogy a vezetése alatt álló kis fegyveres csoportok, az úgynevezett akciógárdák milyen német- és nyilasellenes cselekedeteket (robbantások, kézigránások akciók) hajtsanak végre. Ezekből az utókor leginkább az Erzsébet híd budai hídfője közelében álló Gömbös Gyula-szobor levegőbe röpítését tartja számon.<sup>18</sup> A Katonai Bizottság igazi teendője egyáltalános, széles körű antifasiszta felkelés kirobbantása lett volna, de erre Kiss János altábornagy és társainak letartóztatása miatt nem került sor. Ebből adódóan a pártvezetés számára a fegyveres ellenállás egyetlen kézzelfogható eredménye Fehér Lajos csoportjainak tevékenysége maradt. Fehér jelentőségét növelte, hogy Pálffy és Súlyomot egy idő után nem tudták elérni az MKP vezetői, és 1944 decemberében ő volt az egyetlen ember, akivel kapcsolatot tartottak.<sup>19</sup>

Amikor 1944 karácsonyán bezárult a Budapest körüli ostromgyűrű, a kommunista párt vezetői közül Péter és Kádár János 1944 novemberétől együtt rejtőzködött a Deák Ferenc utcában, hamarosan pedig Donáth Ferenc Hungária körúti búvóhelyén.<sup>20</sup> Talán nem túl merész a feltételezés, hogy a Sztálin-

<sup>16</sup> Uo. 28–29.; Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 364. Fehér emlékiratában kétszer is megemlíti az esetet, Péter Gábor változatával megegyező módon. Sőt szó szerint idézi Péter szövegét, akit nem nevesít, csupán „a Központi Bizottság egyik, a feladattal foglalkozó tagja”-ként aposztrofál. Uo. 393. Vagyis Fehér Lajos emlékiratának elkészítésekor olvasta a Párttörténeti Intézet Levéltárában lévő Péter Gábor-visszaemlékezést, de erre nem akart hivatkozni, vagy nem lehetett rá hivatkozni.

<sup>17</sup> Azt, hogy Fehér nem tudta, kivel is van dolga, emlékirataiban maga is hangsúlyozza. Egy 1944. novemberi, a Rózsák terén tartott illegális találkozóra hivatkozik, ahol Pálffy György Péter Gáborral hozta össze. Állítása szerint csak „a felszabadulás után tudtam meg, hogy az illető Péter Gábor, a Központi Vezetőség tagja”. Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 486. Érdekesség, hogy ezt a közlést ehhez a találkozóhoz társította Fehér, holott korábban már szó esett egy augusztusi találkozóról is, amikor Péter Gábor bemutatta őt Horváth Mártonnak. Mintha Fehér nem olvasta volna át alaposan saját emlékiratát.

<sup>18</sup> *A magyar népfront története. Dokumentumok, 1935–1976*. I. kötet. Főszerkesztő Szabó Bálint. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977. 471–473.

<sup>19</sup> Kovács István-interjú. Készítette Rainer M. János 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 158.

<sup>20</sup> Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956*. Budapest, Szabad Tér Kiadó–Kossuth Könyvkiadó, 2001. 67.



orgonák dörgése közepette a három férfiú számba vette, hogy a számukra eljövő felszabadulás után melyek lesznek a legfontosabb teendők, és a feladatok végrehajtásakor kikre lehet számítani. Mivel a politikai rendőrség megszervezése számított a legsürgetőbb teendőnek, az itt felhasználható elvtársakat kellett számba venni. Önkéntelenül is kínálkozhatott Fehér Lajos neve. Bármiféle tervezgetés azonban csak akkor indulhatott el, ha Fehér is túléli az ostromot, és idejében eljut az újonnan szerveződő párt székházába.

Fehér Óbudán, egy családi házban vészelte át a nehéz időket. Kovács Gyula egyetemi hallgatóként mutatkozott be szállásadóinak, és még a harcok végeztével is ezt a nevet használta. 1945. január 20-án Békásmegyernél átkelt a Duna jegén, hogy felvegye a kapcsolatot szétszórta elvtársaival.<sup>21</sup> Logikus döntésként egyik partizánját, Jamrich Mihályt kereste fel V. kerületi lakásán. Tőle tudta meg, hogy a Magyar Kommunista Párt fővárosi szervezete megkezdte működését a Tisza Kálmán téri Volksbund-székházban. A következő napon, vagyis január 21-én két „kicsi robot” árán el is jutott ide.<sup>22</sup> A pártházban lezajlott eseményről érdemes kissé hosszabban idéznünk Fehér Lajos memoárját: „A Központban a kapuban Veres Péterrel találkoztam elsőként.<sup>23</sup> Majd mindjárt utána a felszabadulás előtti pártvezetőség egyik tagjával. Ő felvette, hogy meg kellene alakítani a demokratikus rendőrséget, s ezen belül a politikai rendőrséget. És meghívott maga mellé: vegyek részt ebben a munkában. Egy órával később találkoztam Donáth Ferencsel, aki felhívott, hogy kapcsolódjak be a földreform, a földosztás előkészítő munkájába. Azt válaszoltam: előbb már elköteleztem magam más munkára. S elmondtam, mire. Így maradtam hát le a földosztásról, amelyről [sic!] pedig – mióta csak politikai eszemet tudom, kiváltképp a Szabad Szó-nál, a KMP, a Békepárt falusi vonalán dolgozva – olyannyira készültem... Egy-két nap múlva a Tisza

<sup>21</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 577.

<sup>22</sup> Érdemes lenne számba venni, hogy mikor bukkant fel a hazai memoáriradalomban a malenkij robot. Kállai Gyula öt évvel később megjelent emlékiratában a valóságot erősen megszívírtva annyit írt, hogy az „utcán járó-kelő férfiakat meginvitálták egy kis munkára, »malenkij robot«-ra”. Kállai Gyula: *Két világ határán*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 19.

<sup>23</sup> Talán meglepőnek tűnhet a mai kor olvasójának, hogy először a Nemzeti Parasztpárt vezérével akadt össze Fehér Lajos, de Veres Péter visszaemlékezései szerint 1945 januárjában több alkalommal is megfordult az MKP székházában. Ezt teljesen természetesen tartotta, hiszen a „történelmi hullámverés által partra vetett emberek ide jöttek először, a Tisza Kálmán térre. Nemcsak kommunisták és szociáldemokraták, hanem a polgári baloldal megmaradt emberei is.” Veres Péter: *Az ország útján*. In *Veres Péter válogatott művei*. Válogatta Domokos Mátyás. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 777–778.



Kálmán téri központ egyik hátsó udvari szobájában, ahol csupasz szalmazsákokon aludtunk, mert nem volt más, és szék sem volt – a szalmazsákokon ülve, Kádár János vezetésével négyen megalakítottuk a demokratikus rendőrséget a fővárosban.”<sup>24</sup>

Fehér tehát nem kevesebbet állít, mint hogy az alapító atyák közé tartozik, igaz, leírásában keveri a rendőrséget és a politikai rendőrséget. A visszaemlékezés igen figyelemreméltó, ráadásul a szakirodalomban eddig fel nem használt forrással van dolgunk. Nézzük meg, hogy mennyire működött pontosan Fehér Lajos emlékezete más forrásokkal összevetve. A Duna jegén való átkelésének lehetséges időpontját (január 20.) megerősíti Jamrich Mihály önéletrajza, aki január 18-ára tette az V. kerületi MKP-szervezet megalapításának időpontját.<sup>25</sup> A továbbiakban Fehér „a felszabadulás előtti pártvezetőség egyik tagja”-ról ír, aki felkérte őt a politikai rendőrség munkájában való részvételre. Ez a titokzatos valaki Péter Gábor vagy esetleg Kádár János lehetett, bár az utóbbi nevét nyugodtan leírhatta volna Fehér. Őket ugyanis már az MKP Központi Vezetőségének január 19-i ülésén, tehát Fehér felbukkanása előtt két nappal megbízták az új, a politikai rendőrséget is magában foglaló rendőrség megszervezésével.<sup>26</sup> Az viszont már egybevág Fehér visszaemlékezésével, hogy formálisan 1945. január 22-én nevezték ki a budapesti rendőrség új vezetőit: Sólyom Lászlót főkapitánnyá, Kádár Jánost főkapitány-helyettesé. Ezzel megvan a negyedik alapító atya is Sólyom személyében. Fehér ugyanerre a napra tette Péter Gábor és saját maga megbízatását a főkapitányság kebelén belül felállított politikai rendészeti osztály élére. Ez azonban korántsem biztos, hogy így volt, hiszen – ahogyan arra a politikai rendőrség ezen időszakát feldolgozó legalaposabb tanulmány szerzői is rámutattak – Péter Gábor esetében január 21-e és 23-a is felbukkan az iratokban, mint kinevezési dátum.<sup>27</sup> A *Szabad Nép* három évvel az események után megjelent cikkének névtelen szerzője január 24-re tette a politikai rendőrség megalapítását.<sup>28</sup> Péter Gábor minősítési lapján 1945. február 1-je szerepel mint a szolgálatba lépés dátuma,<sup>29</sup> egy állambiztonsági tankönyv-

<sup>24</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 578.

<sup>25</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 119. Önéletrajz, 1960. július 25.

<sup>26</sup> Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1944. december–1946. október. In *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946*. Szerkesztette Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf. ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1.) 14–15.

<sup>27</sup> Uo. 16.

<sup>28</sup> Péter Gábor. (A szerző nincs feltüntetve.) *Szabad Nép*, 1948. január 27. 5.

<sup>29</sup> ÁBTL 2.1. VI/1.f. 4. Péter Gábor osztályvezető minősítési lapja.

ben viszont az áll, hogy a BRFK Politikai Rendészeti Osztály szervezése már 1945. január közepén elkezdődött, de megalakulása február 2-ára tehető.<sup>30</sup>

Fehér azon állítása, hogy csupán lekészt a földreformról, s ha egy órával hamarabb érkezett volna, egészen másképp alakul az élete, inkább magyarázkodásnak hat, talán ő maga is terhes örökségnek érezte a politikai rendőrség kötelekében eltöltött másfél esztendőt. A földreformot a Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi apparátusában készítették elő március első napjaiban. A Budapesten lévő Fehér agrárszakértőként heteken át tétlenkedett volna, viszont szervezésben jártas káderként rögvest testhezálló feladatot kapott. A fűtetlen szobában, szalmazsákon való tanácskozás ugyanakkor igen plasztikus leírásnak hat, a korabeli Budapesten ez a lehangoló látvány fogadta a pincéből előbújó embereket.<sup>31</sup>

Annyit biztosan állíthatunk, hogy az ostromot átvészelő Fehér Lajost január utolsó napjaiban a szerveződobben lévő Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya helyettes vezetőjének nevezték ki. Megbízatásának napja, Péter Gáboréhoz hasonlóan, nem állapítható meg pontosan, feladatkörét viszont ismerjük: elsősorban a személyi állomány toborzását, feltöltését kellett megszerveznie.<sup>32</sup> Emellett gondoskodnia kellett bizonyos részlegek megszervezéséről, és kivette részét a rendőrségi pártmunka, valamint az igazoló eljárások ügyes-bajos dolgaiból is.

### Az állomány toborzója

A politikai rendőrség személyi állományának megfelelő emberekkel való feltöltése 1945 késő telén – kora tavaszán kulcskérdésnek számított. A semmiből kellett egy szervezetet felépíteni, a működés elemi feltételeit megteremteni. Később ugyan folyamatosan bővült vagy csökkent az állomány, de a személyi folytonosság az ÁVH, az egyesített Belügyminisztérium és a III-as Főcso-

<sup>30</sup> ÁBTL 4.1. A-1363/1. 12.

<sup>31</sup> A politikai rendőrség születési körülményei taglaló *Szabad Nép*-cikk Fehéréhez igen hasonló stílusban festette meg ezeknek a napoknak a hangulatát: „A felszabadulás után – amikor egész Pesten nem lehetett látni senkit a politikai rendőrség tagjai közül – Péter Gábor illegális lakásáról, a Hungária körútról jöttek a Keleti pályaudvar felé a Magyar Kommunista Párt vezető tagjai, köztük Péter Gábor és Kádár János. Látták a fosztogatást, látták a zűrzavart. Elhatározták, hogy rendet teremtenek. Kerestek helyiséget – egy ablak-talan szobát – ahol egész nap télikabátban ültek, ebben is aludtak, ott a padlón.” Ma három éves a nép rendőrsége. (A szerző nincs feltüntetve.) *Szabad Nép*, 1948. január 24. 3.

<sup>32</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 578.



portfőnökség idejében is fennállt. Fehér Lajos a szó legszorosabb értelmében alapozó munkát végzett, az általa felvett emberek gyakran hosszú állambiztonsági karriert futottak be. Az első időkben nagy nehézséget jelentett, hogy az MKP törpe pártnak számított a harci zajok elültetése, s bármily rohamosan gyarapodott is a tagsága, a politikai rendőrséghez valóban csak a legmegbízhatóbb emberek kerülhettek. Így Fehér első körben azokat szerette volna az ügynek megnyerni, akikben feltétlenül megbízott, tehát az általa irányított partizáncsoportok tagjait. Szent meggyőződéssel vallotta, hogy nincs érdemi különbség az 1944 őszi fegyveres ellenállás és a szerveződőben lévő politikai rendőrség munkája között, mivel lényegében ugyanúgy a fasizmusmal szemben lépnek fel. Ezt a felfogást Fehér Lajos őszinte hittel képviselte élete hátralevő részében, ahogyan arról különböző időpontokban megjelent emlékiratai is vallanak.

1946 márciusában, a PRO helyettes vezetőjeként írt könyvében úgy vélte: „Az új területen *ugyanazon* ellenség ellen, *a fasizmus ellen* folyik tovább a harc. Változott formában: most már a fasizmus maradványainak s az ellenforradalmi reakció gyökereinek végleges megsemmisítéséért.”<sup>33</sup> 1955 márciusában Nagy Imre híveként, a *Szabad Nép* kegyvesztett főszerkesztő-helyetteseként szinte változatlan formában írt ugyanerről: „Az új területen *ugyanazon* ellenség ellen, a fasizmus ellen folytattuk a harcot, ha változott formában is: most már a fasizmus maradványainak, az ellenforradalmi reakciónak a végleges megsemmisítéséért.”<sup>34</sup> 1979-ben megjelent, de két évvel korábban papírra vetett memoárjában immár félreállított PB-tagként, nyugalmazott miniszterelnök-helyettesként már valamivel finomabban fogalmazott, de a lényeg itt sem változott: „Valójában új munkaterületünkön ott folytattuk, ahol abba hagytuk – más eszközökkel. A fasizmus ellen harcoltunk ezúttal is, de most már a fasizmus maradványainak felszámolásáért – *a demokratikus rend alapjainak megvetése, megszilárdítása érdekében.*”<sup>35</sup> Az utolsó mellékmondat nem lényegtelen: a korábban valami káros, negatív jelenségnek a megsemmisítésére, elpusztítására törekvő harc itt értékteremtővé lényegül át. Talán Fehér is érezhette, hogy a 70-es évek végén már rá sem vet egyértelműen jó fényt a politikai rendőrségnél vállalt szerepe, ezért szúrta be a demokrácia építéséről szóló félmondatot.

<sup>33</sup> Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1946. 108. Kiemelések az eredetiben.

<sup>34</sup> Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1955. 117–118.

<sup>35</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 579. Kiemelés az eredetiben.



Fehér Lajos mindhárom emlékiratában felsorolta az általa irányított partizáncsoportok tagjait, s utalt a politikai rendőrségi karrierjükre is. 1946-ban Pálffy Györggyel kezdte a felsorolást, majd megemlítette Padányi Mihály, Janikovszky Béla, Jamrich Mihály, Gürtler/Egri János, Urbán Lajos, Décsi Gyula és Zsenei Ferenc nevét.<sup>36</sup> Ők mindnyájan szolgáltak hosszabb-rövidebb ideig az államvédelem kötelékében, még ha nem is mindenkit Fehér Lajos vitt a PRO-hoz.

1955-ben a kivégzett és még nem rehabilitált Pálffy György neve fel sem bukkan az emlékiratban, és hiányzik a felsorolásból Zsenei Ferenc és Décsi Gyula is. Ők ekkor már kényelmetlenné váltak, ennek okaira még visszatérünk. Csupán Jamrich Mihály és Urbán Lajos van nevesítve, mint a Belügy-minisztérium ezredese, illetve őrnagya, de az nem derül ki, hogy állambiztonsági munkával foglalkoznak. A korábban a politikai rendőrségnél dolgozó Padányi Mihály Pétfürdőn és Sztálinvárosban gyárakat építő kultúrmérnökként, Janikovszky Béla a rák ellen harcoló orvosként, Egri János az Egyesült Izzó vegyész-mérnökeként szerepel a szövegben. Saját szerepéről szemérmesen hallgatott Fehér Lajos, Péter Gábor melletti szolgálatáról egy szót sem írt: „Jómagam pedig a fegyvert újra a tollal cseréltem fel: nyolc éven át a Szabad Földnél, ma a Szabad Népnél szolgálom pártom, népem s a szocialista Magyarország felépítésének ügyét.”<sup>37</sup> Ekkor már Péter Gábor börtönben van, ha lassan is, de zajlik a rehabilitáció, így Fehér Lajosnak is tanácsosabb minél messzebb kerülnie a gyűlölt Államvédelmi Hatóságtól.

Az 1979-es emlékiratban gondosan került Fehér a nevek említését és az ezzel járó bonyodalmakat, s azzal vágta át a gordiuszi csomót, hogy állítása szerint „a magyar partizánmozgalom színe-javát sikerült az ügy számára megnyerni”.<sup>38</sup>

Nézzük meg ezek után, hogy kiket is vitt be Fehér Lajos a politikai rendőrséghez, s hogyan alakult az ő további sorsuk. Ez magyarázatot ad az emlékiratok közötti különbségekre is. Padányi Mihály államvédelmi karrierjéről csupán nagyon szórványos ismeretekkel rendelkezünk. A vele készített interjú tanúsága szerint 1945 augusztusában hívta meg Fehér a Politikai Rendészeti Osztályra. Állítása szerint azért lépett be, mert kizárólag Fehért ismerte a kommunista mozgalomból, és meggyőződött arról, hogy „más okosat” nemigen tudott volna tenni az adott helyzetben. Padányi azt állította, hogy Fehérrel nem ápolt szoros barátságot ottléte alatt, sőt távozásáról is csak utólag

<sup>36</sup> Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1946. 107.

<sup>37</sup> Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1955. 118.

<sup>38</sup> Fehér Lajos: *Igy történt*. I. m. 578.

értésült. Ő néhány hónappal később, valamikor 1946/47 fordulóján hagyta ott az Államvédelmi Osztályt.<sup>39</sup> Padányi ahhoz képest, hogy életének korábbi időszakáról, a fegyveres ellenállásról hosszan, bőségesen beszélt ötven év távlatából is, a politikai rendőrségre nem nagyon akart emlékezni. Csupán annyit mondott, hogy exponált háborús bűnösöket, bujkáló csendőröket, gestapósokat, besúgókat kellett összeszedni, de a kezdettől fogva jelen lévő törvénytelenégekről hallgatott. Azt is Janikovszky Béla vizsgálati anyagából tudjuk, hogy Padányi Mihály őrnagy rangot ért el.<sup>40</sup>

Padányihoz képest Janikovszky Béla tekintélyes államvédelmi karriert mondhatott magáénak. Saját bevallása szerint 1945 februárjában „Fehér Lajoson keresztül” került a politikai rendőrségre, ahonnét 1952-ben a Katonai Elhárítási Főosztály vezetőjeként távozott, államvédelmi ezredesi rangban.<sup>41</sup> Egy év múlva a Péter Gábor elleni fellépés részeként őt is letartóztatták és két év börtönre ítélték. Ezt követően valóban eredeti szakmáját, az orvoslást gyakorolta, ahogyan azt Fehér megírta, de ezt megelőzően az ÁVH egyik vezető pozícióját töltötte be. S ezen az úton Fehér Lajos indította el.

Gürtler/Egri János volt az egyetlen olyan, Fehér irányítása alatt harcoló partizán, aki nem egykori felső kapcsolata közbenjárása csatlakozott az államvédelemhez. Erre azért sem kerülhetett sor, mivel – feltehetően egy malenkij robot kapcsán – 1945 tavaszán szovjet fogságba esett, és csak egy év múlva tért haza. Nála is az ismertség volt a döntő, 1948 novemberében Janikovszky Béla és Száberszky József ajánlására vétetett fel a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának állományába. Képzettségének megfelelően a IX., az operatív technikával foglalkozó főosztályon szolgált, mint rádiómérnök. Al-ezredesi rangban szerelt le 1954 augusztusában, saját kérelmére.<sup>42</sup> Így Fehér 1955-ös könyvében már tényleg a Chinoin tehetséges vegyész-mérnökeként szerepelhetett, a hatéves államvédelmi múlttól mentesen.

Jamrich Mihály is tekintélyes állambiztonsági karriert mondhatott magáénak. Állítása szerint 1945. február 5-én Fehér Lajos és az V. kerületi párt-szervezet javaslatára kezdhette meg szolgálatát a Politikai Rendészeti Osztályon. Ezt követően megszakítás nélkül, 15 éven keresztül maradt a politikai

<sup>39</sup> Padányi Mihály-interjú. Készítette Hanák Gábor és Pór Edit 1997-ben. OSZK, Történeti Interjúk Tára. 11–13.

<sup>40</sup> ÁBTL 3.1.9. V-150089. 22. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1953. február 6.

<sup>41</sup> Uo.

<sup>42</sup> ÁBTL 2.8.1. 1171. Önéletrajz, 1952. december 20. Egri életrajzában az szerepel, hogy a felszabadulás után újra visszament a Chinoinba, és mint civil esett szovjet hadifogságba. Ez alapján vélelmezzük egy malenkij robot során történt elfogatását.



rendőrségnél, és 1960. július 5-én szerelt le ezredesi rangban a Politikai Nyomozó Főosztály II/3-as, hírszerzéssel foglalkozó osztályától. Ezt a döntést nem feltétlenül saját maga hozta meg, hiszen önéletrajzában is céloz arra, hogy igen komoly nehézségei adódtak az eredményes hírszerző munkához nélkülözhetetlen nyelvtanulás terén. Jamrich Mihály az elbocsátott állambiztonsági tisztek jellegzetes karrierútját folytatta: a Könnyűipari Gépgyár igazgatói székében foglalt helyet.<sup>43</sup> Ismeretlen okból Jamrich József, Jamrich Mihály fivére, kimaradt azok sorából, akiket Fehér Lajos hívott meg az Andrassy út 60.-ba. Lehet, hogy ez nem véletlenül történt így, mivel 1958-as önéletrajzából kiderül, hogy részt vett az 1944. őszi partizánmozgalomban, de nem említi meg Fehér Lajos nevét. Pedig feltételezhetően ő is találkozott 1945 januárjában Fehérrel, mivel Mihály bátyjával közösen alapították meg az V. kerületi kommunista alapszervezetet. Mindenesetre nem az államrendőrséghez, hanem a debreceni pártiskolára került.<sup>44</sup> Végül 1946 júniusában a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályától ment át a budapesti PRO-hoz, főhadnagyi rangban.<sup>45</sup> Ekkor még Fehér Lajos intézte a személyzeti ügyeket, s így hivatalosan neki kellett felvennie. Vagyis végső soron a Jamrich testvérek Fehér Lajosnak köszönhetően vállaltak szerepet a politikai rendőrségnél. József számára mindez élethosszig tartó hivatásnak bizonyult, csak 1986-ban vetette le az egyenruhát.<sup>46</sup>

Urbán Lajos esete némiképp eltér az előzőektől. Ő szintén „Fehér-partizán” volt, s a Jamrich testvérekhez hasonlóan az V. kerületi pártszervezetben kezdett el munkálkodni 1945 februárjában. Egy napon megkereste a fegyveres ellenállásban szintén részt vevő Gyenge Emil, aki arra akarta rávenni, hogy vállaljon fogdaügynöki munkát az Andrassy út 60. pincéjében raboskodó nyilasok körében. Urbán egy nap gondolkodási időt kért, majd másnap találkozott Fehér Lajossal és néhány korábbi bajtársával, köztük az eddig nem említett Zsenei Lászlóval és Imocsai Imrével.<sup>47</sup> Gyengét, Imocsait és Zseneit mint a PRO munkatársait nevezte meg Urbán, mellesleg mindhármasuk neve felbukkan Fehér Lajos 1946-os emlékiratában, mint általa vezetett ellenállóké.<sup>48</sup> Az említett három személy állambiztonsági karrierjére vonatkozóan más forrásunk nincs, de elég logikusnak tűnik, hogy Fehér őket is bevonta

<sup>43</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 119. Önéletrajz, 1960. július 25.

<sup>44</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 66. Önéletrajz, 1958. március 7.

<sup>45</sup> Uo. Szolgálati adatlap, 1968. november 5.

<sup>46</sup> Uo. Javaslat miniszteri kitüntetésre, 1986. október 22.

<sup>47</sup> ÁBTL 2.8.1. 5943. Feljegyzés, 1951. augusztus 16.

<sup>48</sup> Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1946. 107.



ebbe a munkába. Urbán feljegyzése egyébként éppen azért készült, mert 1945. február vagy március 6-án (ugyanazon a szövegen belül két dátum is szerepel) színelég őrizetbe vették, hogy a Fehér Lajostól kapott parancsot végrehajthassa. Az utasítás pedig arra vonatkozott, hogy Urbánnak fogdaügynökként kellett információkat szereznie.<sup>49</sup> Urbán sikerrel megállta a helyét, és töretlenül folytatta politikai rendőrségi karrierjét, amelyre a halál tett pontot 1957. november 3-án. Ekkor mint a Politikai Nyomozó Főosztály II/6-e alosztályának alezredesi rangban lévő vezetője intett búcsút a földi létnek.<sup>50</sup>

Érdemes megnézni azokat a személyeket is, akik szintén Fehér Lajos csoportjához tartoztak 1944 őszén, s karrierjüket az államrendőrségen folytatták, de az 1955-ös emlékiratból már kimaradtak. Két ilyen személyt ismerünk: Zsenei Ferencet és Décsi Gyulát. Zseneiről nem tudni, hogy pontosan milyen rangban, milyen beosztásban szolgált a Politikai Rendészeti Osztályon, amikor 1945 őszén eljárás indult ellene azzal a váddal, hogy néhány letartóztatott személy vagyontárgyait nem adta vissza.<sup>51</sup> A vizsgálati eljárásból nem derül ki, hogy vesztegetésről vagy visszaélésről van-e szó, mindenesetre Zsenei neve ezután nem bukkan fel a személyi állományról fennmaradt iratanyagban. Nem tudni, hogy elítélték-e, vagy ejtették az ellene felhozott vádak, de Fehér Lajos számára személye 1955-ben kényelmetlennek/válalhatatlannak bizonyult.

Décsi Gyula alakja Janikovszky Bélához hasonlít, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy az utóbbival Fehér Lajos közvetlen kapcsolatban állt, míg Décsivel inkább csak futólag ismerték egymást. Mindketten Pálffy György és az MKP Katonai Bizottsága alárendeltségében vettek részt az ellenállásban.<sup>52</sup> Décsi 1945 márciusában lépett, mint képzett jogász, a politikai rendőrség szolgálatába. Őt is Fehér hozta tehát a szervhez, és személye 1946-ban, az első emlékirat megjelenésekor még nem látszott problémásnak. Később államvédelmi ezredesként az ÁVH jogi és büntetőügyi főosztályát irányította. 1950-től igazságügyi államtitkár, 1952 novemberétől igazságügy-miniszter volt.<sup>53</sup> 1953-ban Péter Gáborral együtt bukkott, és éppen kilencesztendő büntetését töltötte, amikor Fehér Lajos emlékiratának második kiadása megjelent. Így személyét nem volt tanácsos szerepeltetni.

<sup>49</sup> ÁBTL 2.8.1. 5943. Lezárási javaslat, 1955. november 12.

<sup>50</sup> Uo. Javaslat, 1957. május 8. A II/6-e alosztály a szabotázselhárító alosztályon belül helyszíneléssel és nyílt vizsgálattal foglalkozott.

<sup>51</sup> ÁBTL 3.1.9. V-87732. 3–5. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. október 26.

<sup>52</sup> *A magyar népfront története*. I. m. 471.

<sup>53</sup> ÁBTL 2.1. VI/5. 10-12. Jelentés, 1953. augusztus 18.

Annyi bizonyosan elmondható, hogy Fehér Lajos tudatosan igyekezett bevinni saját embereit a politikai rendőrséghez. Hogy ezen túl mit tett az állomány megerősítése érdekében, nehezen megválaszolható kérdés. A politikai rendőrségnél pályafutásukat 1945–46-ban kezdők személyi anyaga felettébb hiányos, így nem tudjuk, hogy a formális ügyintézésen túl mennyiben köszönhették karrierjük elindulását Fehér Lajosnak. Egy-két forrásunk arról árulkodik, hogy az állomány toborzását nem csak Fehér végezte, illetve akár ő maga is riaszthatott el embereket. Így például Tihanyi János államvédelmi alezredes önéletrajzában az olvasható, hogy „a felvételre Megyeri József volt főcsoportvezető ajánlott, Fehér Lajos volt főosztályvezető-helyettes vett fel”.<sup>54</sup> Szamosi Tibor államvédelmi százados pedig a kommunista ifjúsági mozgalomban tevékenykedő barátja, Kelen Béla tanácsára ment a Tisza Kálmán téri pártközpontba. Itt az őrségbe osztották be, innét még januárban vitte magával Péter Gábor a szerveződő politikai rendőrségbe.<sup>55</sup> Egy másik esetben pedig az történt, hogy Péter Gábor 1945-ben beküldte az egyházi elhárítás későbbi vezetőjét, az akkor 18 esztendőes Geréb Sándort, hogy beszélje meg a felvételét. Fehér Lajos viszont érthetetlen beszéde miatt oly rossz benyomást tett a fiatalemberre, hogy otthagya az egészet, és 1956 után karhatalmista-ként lépett az állambiztonság állományába.<sup>56</sup> Összességében annyit elmondhatunk, hogy Fehér Lajos több, magasra ívelő állambiztonsági karriert is útjára indított, jó érzékkel ajánlotta embereit Péter Gábor bizalmába.

### Az apparátus működtetője

Azt, hogy mi mindennel töltötte Fehér Lajos a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán több mint másfél esztendőes szolgálati idejét, in-

<sup>54</sup> ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.

<sup>55</sup> ÁBTL 2.8.1. 5288. Önéletrajz, 1950. április 28.

<sup>56</sup> Geréb életútjáról lásd Ungváry Krisztián–Tabajdi Gábor: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon*. Budapest, Corvina Kiadó–1956-os Intézet, 2008. 117–118. Geréb történetét csupán többszörös áttétellel ismerjük, mivel azt jóval az események után mondta csak el Gál Ferencnek, aki életútinterjújában emlékezett vissza erre. Gál Ferenc-interjú. Készítette Hegedűs B. András 1996-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 728. 165. Fehér Lajos oly közismerten rossz szónok volt, hogy elegendőnek bizonyult egy pártkongresszust vagy pártakadémiai előadást végigülnie bárkinek, hogy erről meggyőződjön. Gál hozzátette azt is, hogy az esetet „röhögve” mesélte el neki Geréb. Ez a gazdasági reformok, s általában bármilyen reform ügyétől tartózkodó belügyi állomány véleményének visszavetítése is lehet, ugyanakkor egy, a kapott feladattól szorongó Fehér Lajosról is tudósíthat.



kább csak körvonalazni tudjuk, mintsem határozottan megrajzolni. Személye először Péter Gábornak az MKP Központi Vezetősége 1945. február 7-én tartott ülésére készített beszámolójában bukkan fel, ekkor még nem név szerint, de egyértelműen azonosíthatóan: „A politikai osztályvezető-helyettes olyan ember, aki az utóbbi években az ill(egális). pártban katonai vonalon dolgozott. Vezetett különböző akciókat a németek ellen. Német autók robbantása, utánpótlás zavarása és általában hasonló tevékenységet fejtett ki.”<sup>57</sup> Egy 1945. február 20-án papírra vetett összefoglalóban, amely a hozzácsatolt orosz nyelvű fordítás miatt gyaníthatóan nem a hazai pártvezetés számára készült, már csak annyi szerepel, hogy Péter Gábor helyettese „éveken keresztül illegális munkát végzett”.<sup>58</sup>

Fehér tevékenységének azonosítását részben az is hátráltatta, hogy néhány hónapon keresztül nem saját, hanem az illegalitásban használt neve alatt, Kovács Gyulaként szerepel.<sup>59</sup> Az első irat, amelyet így szignált, 1945. február 24-én kelt, és ebben hat fő rendőr áthelyezéséről intézkedett a VI. kerületi rendőrkapitányságtól a Politikai Rendészeti Osztályra.<sup>60</sup> Saját neve először egy 1945. június 18-án kiadott körözhvény alatt olvasható,<sup>61</sup> és ettől kezdve végig Fehér Lajosként találkozhatunk vele.

A magyar politikai rendőrség 1945 utáni történetének korai szakaszáról igen kevés, mondhatnánk tükörcserépszerűen töredezett információval rendelkezünk. Még a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának szervezeti felépítését sem ismerjük részleteibe menően, nemhogy az egyes vezetők pontos feladat- és hatáskörét. Egyes feltételezések szerint Fehér Lajos a megalakulást követő hónapokban, 1945 tavaszán osztályvezető-helyettesként az úgynevezett nyomozó főcsoportok munkáját irányította.<sup>62</sup> Egy 1946 nya-

<sup>57</sup> *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946.* Szerkesztette Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, 2009. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1.) 74.

<sup>58</sup> PIL 274. f. 11. cs. 10. ó. e. Tájékoztató a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályáról, 1945. február 20.

<sup>59</sup> Ezt a nevet egy Györffy-kollégista ismerőse után választotta, és még a felesége kezét is Kovács Gyulaként kérte meg. Fehér Lajos: *Égy történet*. I. m. 568. Még 1945 júniusában is élt részben a régi névváltozat, ahogyan azt Pálffy György jelentése is tanúsítja. *A magyar népfőfront története*. I. m. 472.

<sup>60</sup> BFL XXIV-1. Kovács Gyula levele, 1945. február 24. (100. d.)

<sup>61</sup> BM Irattár. 3. d. – 10. sz. körözhvény, 1945. június 18.

<sup>62</sup> Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf: *A magyar politikai rendőrség*, i. m. 21. Egyetlen ügyet táltunk, amelyben Fehér Lajos adott utasítást két beosztottjának, hogy Nyergesújfaluban nyomozzanak egy feltételezett háborús bűnös után. ÁBTL 3.1.9. V-104124. 27. Nyílt rendelet, 1946. augusztus [6.]



rán született angol hírszerzői jelentés viszont arról tanúskodik, hogy Fehér Lajos csupán egyike volt a három adminisztratív vezetőnek, és az offenzív és defenzív alosztályt vezető Száberszky József, illetve Tímár István közvetlenül Péter Gábornak számolt be.<sup>63</sup> Érdekes, hogy a Foreign Office tisztviselőinek készített szövegben tévesen parasztpártiként szerepeltetik Fehért. Ez elsőre elírásnak tűnhet, de az is lehet, hogy Fehér mezőgazdaság iránti elkötelezettsége, háború előtti agrár-újságírói szerepe miatt „lényegült át” parasztpártivá. Mindenesetre a témát eddig legalaposabban feldolgozó tanulmány szerzői úgy vélik, hogy a PRO működésében egyértelműen Péter Gábor személye dominált, a helyettes vezető, majd a koalíciós partnerek követelése miatt kinevezett vezetők kevés önálló döntést hoztak.<sup>64</sup>

Fehér Lajos látszólag tehát távolabb került a napi működéstől, mivel csupán személyi és adminisztratív ügyekkel foglalkozott, de ezek a kérdések éppen olyan fontos, bár nem olyan látványos területét képezték a PRO működésének, mint a konkrét vizsgálati munka. Fehér legnagyobb jelentőségű intézkedése a Politikai Rendészeti Nyilvántartó Hivatal megszervezése volt. Felállításáról formálisan a budapesti főkapitány intézkedett 1945 áprilisának első napjaiban, de a parancs szövegét Fehér dolgozta ki. Ennek lényege az volt, hogy az egyes kerületi kapitányságoknak a politikai okokból őrizetbe vettekéről személyi adatlapokat kellett felvenniük, majd hetente egyszer a hivatal felé továbbítaniuk. Sőt azokról is külön űrlapot, úgynevezett figyelőkartont kellett felállítaniuk és a központi nyilvántartónak beküldeniük, akikkel kapcsolatban politikai bűncselekmény gyanúja merült fel, de még nem kerültek a rendőrség kezébe.<sup>65</sup>

Az előterjesztés csupán formális eljárásnak tekinthető, hiszen Péter Gábor néhány nappal későbbi, Rákosi Mátyásnak szóló jelentése már egy működő gépezetről adott számot.<sup>66</sup> Ebben Péter beszámolt arról, hogy a főváros kerületeiben több helyütt is spontán módon hozták létre a kommunisták a rendőrségen belüli politikai nyomozócsoportokat. A PRO helyzetének stabilizálódásával azonban bekérték az itt szolgálók életrajzeit. „Az életrajzokat a politikai rendőrség két vezetője áttanulmányozta és ennek alapján ezeket

<sup>63</sup> Figder Éva–Palasik Mária: Brit jelentés a magyar politikai rendőrségről 1946-ban. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. (Trezor 1.) 179–180.

<sup>64</sup> Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, i. m. 27.

<sup>65</sup> BFL XXIV-1. Kovács Gyula levele, 1945. április 6. (100. d.). Fehér előterjesztését Sólyom László főkapitány április 10-én jóváhagyta.

<sup>66</sup> PIL 274. f. 11. cs. 10. ő. e. Péter Gábor beszámolója, 1945. április 12.

az embereket vezetőjükkal együtt behívtuk beszélgetésre. Ezeknek a beszélgetéseknek az eredményeként 10-15 embert is átvettünk.” Vagyis Péter és Fehér közösen végezték el az állomány átrostálását, tehát ekkor történetünk főszereplője még egyértelműen második embernek számított.

Péter tájékoztatta Rákosit a Politikai Nyilvántartó Irodáról is, amely március 1-jével állt fel, és nem csupán budapesti, hanem országos hatáskörrel gyűjtötte az adatokat. A szöveg némi támpontot ad a nyilvántartó működéséről: „Az osztály minden egyes nyilasról, illetve egyéb bűnösről fejcédulát állít ki, fényképet készít, azokat megőrzi és így az egyes ügyekben előforduló kétségekre határozott választ tud adni.”

Azt, hogy Fehér reszortja volt a Politikai Nyilvántartó Iroda, bizonyítja egy 1945 júniusában írott levele, amelyben kérte Erdei Ferenc belügyminisztert, hogy további intézkedésekkel segítse munkájukat. Fehér követelte, hogy utasítsák az igazolóbizottságokat, hogy minden nem igazolt vagy fedésre ítélt személy ügyében küldjék meg a hivatalnak az eljárás során felvett jegyzőkönyveket. Azt is javasolta, hogy a vidéki főkapitányságok az általuk hozott internálási és rendőrhatalósági felügyelet alá helyezésről szóló határozatok egy-egy másolatát küldjék el a nyilvántartó hivatalnak. Végezetül szeretne volna elérni, hogy az igazságügy-miniszter utasítsa a vidéki népbíróságokat, hivatalos formában küldjék meg a nyilvántartó irodának. Javasatai közül az első és a harmadik pontot fogadta el a belügyminiszter.<sup>67</sup>

1946 márciusában pedig 500 millió adópengő hitelt kért a belügyminisztertől Fehér Lajos az ekkor már Politikai Rendészeti Nyilvántartó és Segédhivatal néven működő részleg munkájának bővítésére, többek között kartotékszekrények, forgatható székek vásárlására. Mindez állambiztonsági zsargonnal élve a prioritást, vagyis a bűnügyi nyilvántartásban való keresést könnyítette volna meg.<sup>68</sup> Fehér óhaja meghallgatásra talált, miniszteri javaslatra a Gazdasági Főtanács intézkedett az összeg átutalásáról.

Arról, hogy az általa javasolt intézkedések hogyan érvényesültek a gyakorlatban, viszonylag keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy Fehér szerepe nem korlátozódott pusztán a beérkező jelentések, űrlapok egyszerű regisztrálására, hanem tudatosan törekedett arra, hogy elősegítse az ellenségnek tartott személyek kiszűrését. Elsősorban a nyugati hadifogságból hazatértek, az újjászerveződő honvédség állományába tartozók, és a rendőrség testületének átvizsgálását tartotta a legfontosabbnak. Fennmaradt egy 1945 júliusából származó jelentése, amelyben Sólyom László főkapitánynak számolt be a Nyu-

<sup>67</sup> MNL OL XIX-B-1-r 735-135925/1945. Kovács Gyula levele, 1945. június 7. (5. d.)

<sup>68</sup> MNL OL XIX-B-1-r 787-210575-1946. Fehér Lajos levele, 1946. március 11. (39. d.)



gati pályaúdvarra beérkező, hazatérőket szállító vonat „politikai szempontból” való felülvizsgálatáról.<sup>69</sup> 1945 augusztusában viszont arra használta fel Fehér a hadifogoly-szállítmányok átvilágítását, hogy régi barátját, debreceni kollégiumi szobatársát, Barla-Szabó Ödönt kimentse a szovjetek őrizetéből.<sup>70</sup>

Fehér korabeli gondolkodását jól megvilágítja a Politikai Rendészeti Osztály 1946. február 28-i értekezletén tett hozzászólása.<sup>71</sup> Úgy vélte, hogy az egyik legfontosabb kérdés a nyugatról hazatértek megfelelő kiszűrése, átvilágítása, hiszen „míg ezt az emigrációt fel nem számoljuk, annak pusztja léte is a legnagyobb veszélyeket rejtegeti a demokratikus új rend nyugalma szempontjából”. Nem tartotta elegendőnek a hazatérteket átvizsgáló úgynevezett szűrőtáborokat, hanem az innét utazási igazolvánnyal hazatértek alaposabb „lenyomozása” mellett kardoskodott. Fehér szerint ez a gyakorlat eredményesnek bizonyult, hiszen míg a szűrőtáborokban a hazatérőknek csupán 4-5%-át találták politikai szempontból veszélyesnek, ők ezt a számot 15%-ra tornázták fel. Ebből adódóan a módszer egész országra való kiterjesztését óhajtotta.

Fehér a továbbiakban igen élesen kikelt a honvédségnél B-listázott, illetve a rendőrhatalom felügyelet alá helyezett emberekkel szemben is. Azt állította, hogy az előbbieket „mint képzett, részben fegyverrel rendelkező személyek a legerősebb melegágyai lehetnek mindenféle illegális, fasiszta és reakciós szervezkedésnek”. Majd kitért a rendőrség állományára is, ahonnan szerinte ötezer embert kellene haladéktalanul elbocsátani a „demokratizálás” érdekében. Ezután azzal folytatta, hogy a közigazgatás által lebonyolított B-listázás nem megfelelő, abba aktívan be kellene kapcsolódnia a politikai rendőrségnek is, a fővárosban és vidéken egyaránt. Sőt nem állt meg ennél a pontnál, hanem még határozottabb intézkedéseket követelt: „Budapesten az a tapasztalat, hogy a kocsmák az illegális szervezkedések búvóhelyei, különösen Budán. Ezért elhatároztuk, hogy az összes kocsmárosokat felülvizsgáljuk és aki-

<sup>69</sup> BFL XXIV-1. 10910/1945. Fehér Lajos levele, 1945. július 16. (100. d.)

<sup>70</sup> PIL Barla-Szabó-hagyaték. Barla-Szabó Ödön életrajza. Barla-Szabó levélben tudatta édesanyjával, hogy a jánoszázi gyűjtőtáborból Budapestre fog érkezni. Ennek alapján egy másik barátja, Kovács Kálmán igazságügyi államtitkár közbenjárt szabadon bocsátása érdekében a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnál. A vonatról végül Fehér Lajos és egy vele együtt érkező szovjet őrnagy szedte le a hadifoglyok ellenőrzése közben.

<sup>71</sup> PIL 274. f. 11. cs. 12. ő. e. 50–51. A PRO 1946. február 20-i értekezletének jegyzőkönyve.

<sup>72</sup> ÁBTTL 3.1.9. V-150019/2. 374–375. Kajli József kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. október 8. A levéllenőrzés megszervezéséről, működéséről bővebben: Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés”. A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 2011/2. [http://www.betekinto.hu/2011\\_2\\_borvendeg](http://www.betekinto.hu/2011_2_borvendeg) (A letöltés ideje 2011. augusztus 10.)



nek a múltjában találunk valamit, attól elveszünk az engedélyt. A politikai rendőrség részéről hasonlóképpen a trafikengedélyek felülvizsgálata is folyamatban van.”

Egy visszaemlékezés szerint Fehér nem csupán a politikai rendészeti, szakszóval élve: operatív nyilvántartó rendszer alapjait vetette meg, hanem más osztályét is. Az Államvédelmi Hatóság belső karhatalmát 1949–50-ben vezető Kajli József 1956-os kihallgatása során úgy emlékezett, hogy őt 1945-ben Fehér Lajos megbízta a levélcenzúrával, majd pedig a telefonlehallgatással foglalkozó részlegek megszervezésével.<sup>73</sup> Kajli szavait más forrás nem támasztja alá, de a politikai rendőrség történetének kezdeti szakaszában a nyomozást segítő, úgynevezett segédoperatív részlegek még nem különültek el élesen, így könnyen elképzelhető, hogy Fehér hatásköre az operatív nyilvántartás megszervezése mellett ezekre a területekre is kiterjedt.

Ugyancsak Fehér hatáskörébe tartozott a politikai rendészeti osztályon, sőt a budapesti főkapitányság egészen belül működő kommunista pártszervezetek ügye is. 1946 januárjában a rendőrség központi frakcióértekezletén arról szólt, hogy a főkapitányság bűnügyi osztályán jelentős számban vannak kommunista párttagok, viszont a gazdasági rendőrségnél, az internálási osztályon és az őrszemélyzeténél még akad tennivaló. Összességében elégedetten állapította meg, hogy a „rendőrség reakciósoktól való megtisztítása már folyamatban van és a frakciók támogatják a politikai osztályt ebben a munkában”.<sup>74</sup> Három hónappal később pedig Fehér komoly sikerekről számolt be a *Szabad Nép*-előfizetők, az új párttagok növelése terén. Szintén ő gondoskodott a politikai oktatás megszervezéséről és a tagdíjhátralék behajtásáról is. Úgy vélte, hogy 1945-ben „a pozícióharc terén szép sikereket értünk el, de a rendőrséget alulról is kézben kell tartani és ezt kizárólag toborzással érhetjük el”.<sup>75</sup> Mindezen területek mellett Fehér foglalkozott a különféle statisztikai összefoglalók elkészítésével, a létszám, ezen belül a párttagság alakulásának figyelemmel kísérésével. Ezeket a dokumentumokat szorgalmasan küldöztette a Belügyminisztérium vagy a főkapitányság számára.<sup>75</sup>

Hivatali hatalmát azonban nem csupán az előírt feladatok elvégzésére, hanem személyes ügyei lebonyolítására is felhasználta. Barla-Szabó Ödön kiszabadítása mellett figyelemmel követte azokat a vizsgálati eljárásokat, amelyek-

<sup>73</sup> ÁBTL 2.1. XI/9. 71. Jegyzőkönyv, 1946. január 4.

<sup>74</sup> PIL 274. f. 11. cs. 4. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. április 12.

<sup>75</sup> BFL XXIV-1. Fehér Lajos levele, 1945. szeptember 20. (100. d.); BFL XXIV-1. Fehér Lajos jelentései a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, 1945. augusztus 31., szeptember 30., december 13. (82. d.); PIL 274. f. 11. cs. 10. ő. e. Fehér Lajos levele, 1946. április 8.

kel korábbi illegális tevékenysége közvetve vagy közvetlenül összefüggésben állt. Alig néhány héttel a politikai rendőrség megalakulását követően, 1945. március 15-én közvetlenül Péter Gábortól megkapta annak a csendőrnymozónak a kihallgatási jegyzőkönyvét, aki 1944 őszén Fehér Zsuzsannát, Fehér Lajos húgát brutálisan megkínozták.<sup>76</sup> 1949-ben a Fehér testvéreket csaknem a csendőrség kezére juttató rendőrségi informátor, Balogh Mihály a népbíróválasztási tárgyalásán azt állította, hogy nem volt tisztességes az ellene folyó eljárás, mivel azt Fehér Lajos befolyásolta. A népbíróválasztáshoz küldött észrevételeiben Balogh úgy vélekedett, hogy Fehér hivatalból megkapta egy csendőrnymozó vallomását, és ennek segítségével befolyásolták a tanúkat, hogy rá terhelő vallomásokat tegyenek.<sup>77</sup> Bár Fehér Lajos emlékiratában expressis verbis nem mondja ki a tanúk befolyásolásának tényét, de több alkalommal is hosszasan idéz a Balogh által említett csendőrtiszt, Juhász István 1945 júliusában tett vallomásából.<sup>78</sup> Ezt elvileg emlékirata elkészítésekor is megkaphatta, de ugyanúgy olvashatta 1945-ben is, mint a másik csendőr vallomását.

Sokkal inkább az a kérdés, hogy Fehér mennyire használta fel az így megszerzett vallomásokat, információkat – vagy még inkább a politikai rendőrségnél meglévő beosztását – arra, hogy személyes bosszút álljon. Ezt nem tudjuk megmondani,<sup>79</sup> de hajlunk arra, hogy ha közbe is lépett, a meghozott ítéletek nem elégitették ki. Hiszen a testvérét megkínzó Kékkői Ferencet első fokon halálra, másodfokon viszont életfogytiglani kényszermunkára ítélték.<sup>80</sup> Balogh Mihály 1949-ben életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, de 1960-ban az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette.<sup>81</sup> Fehér Lajosban élete végéig magasra csapott a szenvedély lángja, amikor Balogh Mihály esete szóba került. Ezt mindennél ékezebben bizonyítja emlékiratának szavai: „Vajon Balogh Mihály, ez a fajtájától teljesen elrugaskodott áruló, stréber és karrierista csendőrnymozó, aki oly súlyos károkat okozott az illegális kommunista párt falusi vonalának, amely végső soron azért is harcolt, hogy majdan a magyar mezőgazdaságban bekövetkezzék az, ami 1961 végén be is következett: vajon Balogh Miska, egykori mezővárosi falusi gyerek hosszú börtönéveiben mert-e egyszer is – ha titkon is – önmagával szembenézni?”<sup>82</sup>

<sup>76</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 341.

<sup>77</sup> BFL XXV-1-a. B23397/49. 89. Balogh Mihály észrevételei, 1949. január 5.

<sup>78</sup> Például Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 342–343.

<sup>79</sup> Balogh Mihály vizsgálati anyagában nem bukkan fel Fehér Lajos neve, igaz, ő 1948-ban már nem állt az államvédelem szolgálatában. ÁBTL 3.1.9. V-77545.

<sup>80</sup> ÁBTL 2.2.1.1/3. 4/1427.

<sup>81</sup> BFL XXV. 1. A. B23397/49. 89. Elbocsátó levél, 1960. április 1.

<sup>82</sup> Fehér Lajos: *Így történt*. I. m. 357.



Mindezek után felvetődik a kérdés: ha Fehér Lajos a jelek szerint elszántan és meggyőződéssel végezte munkáját a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán, miért távozott az állományból 1946 második felében? A továbbiakban erre próbálunk meg választ adni.

### A távozás okai

Arról, hogy Fehér Lajos hogyan érezte magát Péter Gábor társaságában, hogyan hatott rá a politikai rendőrség világa, korabeli forrásokkal, különösen személyes vallomásokkal nem rendelkezünk. A kortársak Fehér Lajosról szóló visszaemlékezései pedig négy-öt évtized távlatából idézték fel ezt az időszakot. Ekkor már ráakodott az államvédelem, a politikai rendőrség történetére mindaz a hallatlan erkölcsi tehertétel, amelyet a koncepciók perek, börtönbeli kínzások, csengőfrász, kitelepítések, kényszermunka, Recsk és Hortobágy jelentett. A szervezet története egységes folyamattá vált, nem igazán tűnt lényegesnek, hogy 1945 és 1956 között valaki a PRO-nál, a Katpolnál, az ÁVO-nál vagy az ÁHV-nál szolgált, az ávos mint összefoglaló, súlyosan megbélyegző minősítés vált uralkodóvá. Éppen ezért Fehér Lajos életének ezt a másfél évet szinte mindenki kényszernek, kisiklásnak magyarázta, amely nem illett bele az összképbe. Hiszen a rá jó szívvel emlékezők az 1960-as évek reformpolitikáját, a mezőgazdaság ügyének harcos szószólóját tisztelték benne, s ehhez igen nehezen volt párosítható bármiféle ávos múlt.

Gyenes Antal például úgy emlékezett, hogy Fehér Lajos valahogy fölismerte, hogy nem jó Péter Gábor helyettesének lenni, ezért megbeszélték az MKP káderosztályával, hogy Fehér átveszi Gyenes felelős szerkesztői posztját a *Szabad Földnél*, ő pedig a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének főtítkára lesz.<sup>83</sup> A váltás indokaként a következő történetet mesélte el Gyenes: „Egyszer Fehér Lajosnál bent voltam az ÁVH-nál [sic!], és egyszer csak halk lépéseket hallok. Megjelent Péter Gábor és megállt. Kiderült, hogy a szoba tapétájában volt egy titkos ajtó, amit nem lehetett észre venni. Azon bejött, megállt, és hallgatta, hogy én mit beszélgetek Fehér Lajossal. Ez olyan megdöbbentő jelenet volt, hogy megértettem, Fehér Lajos igyekszik szabadulni.”<sup>84</sup> A történet kissé suta, hiszen Fehér nyilván tudott az ajtó létezéséről, s ha Péter bejött, nyilván észre is vette. Az, hogy az osztályvezető és he-

<sup>83</sup> Gyenes Antal-interjú. Készítette Hegedűs István 1986-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 23. II/59.

<sup>84</sup> Uo.



lyettese egymás melletti szobában van, önmagában még nem indok a távozásra. Padányi Mihály viszont Fehér Lajos értekezleteken tapasztalható hidegségét, zárkózottságát emelte ki.<sup>85</sup> Ez magyarázható a feladat iránti odaadással, fegyelmezettséggel. Ha felidézzük a rendőrségi frakcióértekezleteken elhangzott szavait, azok éppen a kemény, határozott vezető benyomását erősítik. Vásárhelyi Miklós egyrészt úgy vélte, hogy a korabeli felfogás szerint nagy elismerést jelentett, ha egy hazai illegális kommunista magas beosztást kapott a politikai rendőrségnél. Másrészt viszont azt hangsúlyozza, hogy Fehér keményen küzdött azért, hogy elkerüljön innét, hiszen eleve újságíróként szeretett volna elhelyezkedni.<sup>86</sup>

Az egységesnek tűnő összképet Erdős Péter zavarja csak össze, aki 1945 nyarán a *Szabadság* című lap zszurnalisztájaként kereste fel az Andrássy út 60.-at. Péter Gábor távollétében Fehér Lajos fogadta őt. „Hosszasan beszélgettünk, nagyon vonzó, rokonszenves és ilyen, embert megnyitó személyiség volt, úgyhogy nagyon őszinte beszélgetést folytattam le vele.”<sup>87</sup> Ezek után mi lehet az igazság?

Először is mind a politikai rendőrség, mind Fehér Lajos azon belüli helye és befolyása jelentős átalakuláson ment át 1945 januárja és 1946 szeptembere között. Az állomány mind létszámában, mind szervezetében jelentős mértékben felduzzadt. Amikor Fehér belépett a testületbe, még jóformán a romeltakarítás sem kezdődött meg, a semmiből kellett építkezni. Távozását követően néhány nappal született meg a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, közkeletű rövidítéssel élve: az ÁVO. Ezzel Péter Gábor nem csupán a Tömpe Andrással vívott küzdelmet nyert meg, s vált az MKP-n belül a politikai rendőrségi ügyek első számú felelőssévé,<sup>88</sup> hanem nagy lépést tett abban az irányban, hogy az egész politikai rendszeren belül is meghatározó szereplővé váljon. Míg Fehér az első időkben valóban Péter helyettese volt, eddigre már csupán egy a helyettesek közül, ráadásul nem is a legfontosabb posztion. Közben természetesen a magyar politikai élet is átalakult, egyre nyilvánvalóbbak lettek az MKP hatalmi törekvései, s bár még a Magyar Közösség-ügy előtt járunk, de talán Fehér már sejthette, hogy a politikai

<sup>85</sup> Padányi Mihály-interjú. I. m. 12.

<sup>86</sup> Vásárhelyi Miklós-interjú. Készítette Hanák Gábor és Pór Edit 1998-ban. OSZK, Történeti Interjúk Tára. 9–10.

<sup>87</sup> Erdős Péter-interjú. Készítette Acsay Judit 1990-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 73. 298–299.

<sup>88</sup> A témáról lásd Baczoni Gábor: Pár(t)viadal. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002. (Trezor 2.). 79–110.

rendőrség „reakció elleni harcát” egyre nagyobb hatósugarban kell értelmezni. Hogy mindez zavarta-e, kétségeket ébresztett-e benne, arról semmilyen forrásunk nincs. Annyi azonban bizonyos, hogy nem csupán utólag kesergett azon, hogy nem foglalkozhat parasztpolitikával, hanem már 1945 nyarán szeretett volna a szívéhez közel álló agráriumhoz visszatérni. Született is egy MKP titkársági döntés arról, hogy gondoskodni kell az utódlásáról.<sup>89</sup> Bő két héttel később pedig arról határoztak, hogy Fehér Lajost két hónapos szabadságra küldik „a paraszt lap szerkesztőségi munkájának elvégzésére”.<sup>90</sup> Ez a bizonyos „paraszt lap” az 1945. augusztus 29-én útjára induló *Szabad Föld*, amely az MKP „földműves hetilapjaként” határozta meg magát.

Fehér Lajos ügye azonban sokkal tovább húzódott, mintsem arra 1945 augusztusában számítani lehetett. Eleinte Péter Gábor nem akarta őt elengedi a PRO-tól. Nem tudni, hogy pontosan ki járt közben Fehér érdekében, vagy ő maga kit tudott ügyesen megpuhítani, de annak ellenére, hogy már 1945. nyár derekán magas szintű testületi döntés született az áthelyezéséről, egy év múlva még mindig a politikai rendőrségnél szolgált. Az MKP Központi Titkársága 1946. augusztus 7-i ülésén tárgyalta meg Kállai Gyula előterjesztését, amelyben többek között a *Szabad Föld* napilappá tételét és a szerkesztőség megerősítését javasolta.<sup>91</sup> Erre égető szükség volt, hiszen az első évben egyetlen szerkesztőségi szobában Gyenes Antal és Urbán Ernő készítette az újságot, egy titkárnő és egy hivatalsegéd közreműködésével. Kállai Gyula mint főszerkesztő, bokros teendői közepette nem olvasta el a beérkezett kéziratokat, gyakran csupán telefonon érdeklődött a tartalom felől, általában az aktuális lapszám megjelenését követően.<sup>92</sup> A főszerkesztő további 11 zsrnalisztával bővítette volna a szerkesztőség állományát, többek között Baló Lászlóval és Vajda Gáborral, de a névsorban nem szerepelt Fehér Lajos neve. Az előterjesztést, ezen belül a névsort is, bizonyos kikötésekkel támogatta a Központi Titkárság.

Kérdés, hogy Fehér tudott-e a Kállai-féle névsorról, netán kimaradása adta meg a végső lökést, hogy most kell váltania, mindenesetre 1946. szeptember 18-án a főtítkársághoz címzett levelében újból kérte áthelyezését.<sup>93</sup> A szö-

<sup>89</sup> PIL 274. f. 4. cs. 68. ő. e. Jegyzőkönyv, 1945. július 30. A szövegből egyébiránt nem derül ki, hogy miért van szükség Fehér Lajos pótlására.

<sup>90</sup> PIL 274. f. 4. cs. 74. ő. e. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 16.

<sup>91</sup> PIL 274. f. 4. cs. 149. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. augusztus 7.

<sup>92</sup> Beszélgetés Gyenes Antallal, a lap alapító főszerkesztőjével. *Szabad Föld*, 1995. augusztus 29. Jubileumi melléklet. 1.

<sup>93</sup> PIL 274. f. 4. cs. 157. ő. e. Fehér Lajos levele, 1946. szeptember 18.



vegből kiderült, hogy egy esztendővel korábban Péter Gábor torpedózta meg a kérelmét, most pedig a Belügyminisztérium sajtóosztályán kívánták foglalkoztatni. Fehér nem érte be ezzel a köztes megoldással, és újból kérte „parasztvonalra” történő átirányítását. A levélpapíron található, kézzel írt feljegyzésekben Péter Gábor, Donáth Ferenc és Kádár János is támogatásáról biztosította a kérelmet. Ez már elegendőnek bizonyult a váltáshoz, az MKP Központi Titkársága 1946. szeptember 21-én jóváhagyta, hogy Fehér Lajos a továbbiakban a pártközpont falusi osztályának munkatársa legyen.<sup>94</sup> A hivatalos döntést informális keretek között is szentesítették: az 1946. szeptember 29-e és október 1-je között tanácskozó MKP-kongresszus szünetében Péter Gábor „tréfás hangulatban, de hivatalosan átadta” Fehért Nagy Imrének.<sup>95</sup> A hivatalos áthelyezésre – ismeretlen okból – csupán másfél évvel később került sor, amikor Péter Gábor napiparancsában meleg szavakkal emlékezett meg helyetteséről: „Fehér Lajos r. alezredes bajtársunk végleg megvált az államrendőrségtől, hogy tehetségével, szorgalmával és régi harcos szellemével a magyar népi demokráciát más területen szolgálja és erősítse. Ebből az alkalomból Fehér Lajos bajtársunknak, aki az első naptól kezdve az osztály szervezésében és irányításában rendkívül hasznos és eredményes munkát végzett, köszönetemet fejezem ki és egyben további munkájához sok sikert kívánok.”<sup>96</sup>

Hogyan vonhatjuk meg Fehér Lajos politikai rendőrségi pályafutásának mérlegét? Volt-e valami igazság a bevezetőben idézett cikk kemény állításai-ban? Fehér Lajos annak a politikai rendőrségnek a kötelékében szolgált vezetőként, amely ÁVO-ként, majd ÁVH-ként a 20. századi magyar történelem egyik leggyűlöltebb és legrosszabb hírű intézményévé vált. Az utókor, differenciálatlanul, egységes egészként tárgyalja a szervezet 1945 és 1956 közötti, sőt nem egy esetben még 1956 utáni működését is, holott ez így bizonyosan nem pontos. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, amelyen Fehér Lajos is szolgált, még nem a későbbi évek rettegett és csaknem öntörvényű államvédelme volt, de már születésekor is magában hordozta számos hibáját, bűnét és torzulását. Ezekben vezetőként Fehér Lajos is osztozott, hiszen a személyi állomány felvételekor, akik közül számosan

<sup>94</sup> PIL 274. f. 4. cs. 157. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. szeptember 21.

<sup>95</sup> Politikatörténeti Intézet Könyvtára. Személyi gyűjtők. Fehér Lajos. Itt olvasható annak a levélnek a másolata, amelyet Fehér Lajosné írt a Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsora szerkesztőségének 1989. szeptember 5-én. Ebben férje kéziratban lévő visszaemlékezéseiből idézett.

<sup>96</sup> ÁBTL 1.2. 74/1948. napiparancs, 1948. március 31.



tovább szolgáltak a későbbi években, fontos szerepet játszott, sőt jó néhány embert, közöttük magas rangú későbbi ÁVH-s vezetőket is ő vitt az államvédelmi szervhez. Nevéhez fűződik az operatív nyilvántartás rendszerének kiépítése, amely az állambiztonsági munka nélkülözhetetlen részét képezte. A B-listázás, az MKP politikai ellenfeleinek kiszűrése terén igen keményen lépett fel. Elszántan dolgozott a kommunista párt rendőrségi befolyásának növelésén is. Bizonyos esetekben nem riadt vissza attól, hogy magánügyeit is belekeverje politikai rendőrségi működésébe. Ezzel együtt azt mondhatjuk, hogy Fehér Lajos mégis az utolsó pillanatban leszállt arról a vonatról, amely elkerülhetetlenül a szakadékba vitte volna pályafutását. Formálisan sem vált ávóssá, sem a kisgazdák, sem a szociáldemokraták, sem saját elvtársai elleni koncepciós perekben nem szennyeződött be a keze. Ez elengedhetetlennek bizonyult az 1956 utáni újrakezdésében, és lehetővé tette, hogy elhalványuljon, sőt szinte a feledés homályába merüljön az 1945–46-os évek emléke, és a harcos reformer imázsa őrződjön meg róla.

## „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...”

*Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus*

1953. január 3-án Rákosi Mátyás Lóránt utcai villájában letartóztatták Péter Gábort és feleségét<sup>1</sup>. Péter Gábor 1945 óta állt a magyar politikai rendőrség élén. E szervezet több átalakítás után 1950. január 1-jén függetlenné vált a Belügyminisztériumtól, és már csak a Minisztertanácsnak alárendelt Államvédelmi Hatóságként (ÁVH) dolgozott tovább. Péter Gábor azonban kezdettől fogva csak egyetlen politikai vezetőt ismert el maga felett, Rákosi Mátyást, a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) főtitkárát. Az Andrássy út 60.-ból, majd a Jászai Mari téri „Fehér Ház”-ból<sup>2</sup> általa nyolc évig irányított szervezet munkája során elkövetett törvénytelenések mögött jórészt tehát Rákosi közvetlen parancsai álltak. Rákosi parancsait pedig Moszkva útmutatásai, illetve az általa vélt szovjet elvárások inspirálták. A „piszkos munka” elvégzése után, amikor már nemigen volt szükség a hű alattvaló további szolgálataira, koncepciók elemeket is tartalmazó per keretében került sor Péter Gábor és tizenhét társa elítélésére. Pétert – Moszkva példáját hűségesen követve – eredetileg cionista összeesküvésben való részvétel miatt tartóztatták le, Sztálin halála után azonban ezt a koncepciót ejtették, és végül is elsősorban az ÁVH által elkövetett törvénytelenésekért ítélték el.

Péter Gábor államvédelmi altábornagyot a Budapesti Hadbíróóság – mint elsőfokú bíróság – 1953. december 24-én megtartott zárt tárgyalásán elsőrendű vádlottként bűnösnek mondta ki néppellenes büntettségben, hűtlenség büntettségben, halált okozó súlyos testi sértés büntettségben, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélés büntettségben, folytatólagosan elkö-

<sup>1</sup> Péter Gáborné, született Simon Jolán (1907–2000) pártalkalmazott Rákosi Mátyás titkárságán. 1953-ban letartóztatják, és a Péter Gábor és társai per során kettő év hat hónap börtönbüntetésre ítélik.

<sup>2</sup> Az ÁVH központja 1949-ben költözött a Széchenyi rakpart 19. szám alatti épületbe, amely később a pártközpontnak adott helyet, ma pedig az Országgyűlés irodaháza.

vetett személyes szabadság megsértésének büntetében, folytatólagosan elkövetett külföldre szökés elősegítésének büntetében és folytatólagosan elkövetett társadalmi tulajdon elleni büntetben, s ezekért életfogytiglani börtönre, a közügyektől tíz évi eltiltásra, teljes vagyonek kobzásra és lefokozásra ítélte.<sup>3</sup> A Katonai Felsőbíróság, mint másodfokú bíróság 1954. január 15-én a Péter Gábor és társai bűnügyében zárt fellebbezési tárgyaláson a Péter Gábor elsőrendű vádlott vonatkozásában a terhére helyesen megállapított társadalmi tulajdon elleni büntetést a felhívott minősítő körülményeken felül bünszövetkezetben elkövetett cselekménynek is minősítette, a büntetés mértékét azonban nem változtatta meg.<sup>4</sup>

Péter Gábor tehát jogerős börtönbüntetését töltötte 1954 késő tavaszán és nyarán, amikor ceruzával néhány papírlapra leírta gondolatait: 1. Rajk Lászlóról és a Rajk-ügyről, 2. Kádár Jánosról és a Kádár-ügyről, 3. saját magáról, érzéseiről, gondolatairól. A két koncepció ügy ekkori felelevenítése korántsem volt véletlen. Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála után megkezdődtek a koncepció perек felülvizsgálatai, melyeket az államvédelmi szervek jelentősen befolyásoltak. Az MDP Politikai Bizottsága (PB) 1954. március 24-én, valamint május 19-én hozott határozatai alapján a Belügyminisztérium vizsgálati szervei és a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya megkezdtek a felülvizsgálatot Kádár János, Rajk László, Sólyom László, Szűcs Ernő és társainak ügyében.<sup>5</sup>

1949-től kezdve a diktatórikus rendszer jellegéből adódó terror már a kommunistákat is fenyegette. Rajk László volt belügy- és külügyminisztert szervezkedés gyanúja miatt 1949. május 30-án őrizetve vette az ÁVH. A Budapesti Népbíróság különtanácsa 1949. szeptember 24-én bűnösnek mondta ki népellenes büntett (besúgás), hűtlenség büntette (kémkedés), valamint demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés büntetében, és ezekért halálbüntetésre ítélte. Az ítéletet 1949. október 15-én hajtották végre. A koholt vádak alapján konstruált Rajk-per egyik célja a Tito-ellenes szovjet politikával való azonosulás kifejezése, a másik pedig a népszerű és potenciális politikai vetélytárstól való megszabadulás lehetett.

A Rajk-ügy alakításában és a vizsgálatok folyamán fontos szerepet játszott Péter Gábor mint az ÁVH vezetője. Rajk belügyminiszterré történő kinevezése (1946) után éles ellentét alakult ki közte és Rajk között. Belügyminisz-

<sup>3</sup> ÁBTL 2.1. VI/1 136–183. Péter Gábor és társai ítélete.

<sup>4</sup> ÁBTL 2.1. VI/1 238–246. Péter Gábor és társai ítélete.

<sup>5</sup> ÁBTL 2.1. I/1-b 73.



terként ugyanis Rajk Péter Gábor hivatali felettese lett, s mint ilyen, időnként utasításokat adott Péter és az ÁVH számára. Ez sértette Péter hiúságát, aki többször nehezményezte, hogy Rajk beleavatkozik a munkájába. Péter idővel igyekezett olyan hangulatot kialakítani az ÁVH-n belül és a párt vezetői között, hogy Rajkot tudatos ellenségnek tüntesse fel, aki emberei révén be akar épülni az ÁVH-ba azért, hogy kémkedjen. Szerinte Rajk mindenre képes, csak hogy ő lehessen a vezető. Ezek a motívumok többször visszaköszönnek az alább olvasható dokumentumok egy részében is (lásd az 5. és 6. dokumentumot<sup>6</sup>). Péter ezekben többször kiemeli, hogy Rajk mennyire szeretett vezérkedni, sőt törekedett is rá, szívesen befolyásolta ennek érdekében az embereket. A feljegyzésekben beszámol Rajk munkásmozgalmi tevékenységéről is. Elismeri, hogy az illegális időkben nagyon komolyan dolgozott, a munkában pontos, munkabíró, lendületes volt, ha nem is hozta meg mindig a legmegfelelőbb döntéseket. Fenntartja viszont azt a véleményét, hogy mindezeket csak annak érdekében tette, hogy a hatalom birtokosa lehessen. Rajk a személyes kapcsolatait és a pártot is csak eszköznek tekintette a hatalomhoz, így szerinte mindenképpen a párt ellensége volt. Péter szerint ez abban is megnyilvánult, hogy míg Kádár elismerte, hogy „mi csak addig vagyunk alkalmasak a Párt vezetésére, ameddig haza nem érkeznek Moszkvából akiket a vezetés megillet” (lásd az 5. dokumentumot), addig Rajk sosem mondott ilyet, és „agyonhallgatta” a Szovjetuniót is. Péter elismeri, hogy a Rajk-ügy nyomozása során nemigen voltak tárgyi bizonyítékok, nagyobb részt a vallomások alapján vették őrizetbe az embereket. A szükséges vallomások kikényszerítése érdekében pedig verések is előfordultak. Az ügy vizsgálata során őt magát lassan kiszorította Szűcs Ernő és Bjelkin, így egyre kevésbé szólhatott bele az eseményekbe. Bár Rajk és Rankovics<sup>7</sup> kitalált paksi találkozóját már annak idején is hiteltelennek tartotta, a vádak további részeit továbbra is igaznak vallja, szerinte nem volt benne egyéb koncepció. Rajkról tehát összességében igen negatív képet fest, egyáltalán nem hisz ártatlanságában.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Ez a két dokumentum abban különbözik a többitől, hogy kérdés-felelet formájában lett megírva. Hogy a kérdéseket Péter Gábor előre megkapta-e, vagy saját maga tette fel magának (mint tapasztalt kihallgató), nem tudjuk. Az 5. dokumentumról készült egykorú másolat címe (Péter Gábor elítélt sajátkezű feljegyzése) talán arra utal, hogy nem kihallgatás eredményeként készült.

<sup>7</sup> Rankovics jugoszláv belügyminiszter. Rajk 1948 őszén állítólag egy illegális találkozón vett részt vele Pakson egy csőszkunyhóban, ahol megbeszélték a magyar kormány elleni fegyveres puccs részleteit.

<sup>8</sup> A Legfelsőbb Bíróság 1955. november 23–25-én tárgyalta Rajk László perújítási ügyét. A bíróság Rajk Lászlót a besúgás büntettének vádja alól bizonyítékok hiányában, a szervezkedés és kémkedés büntettének vádja alól pedig bűncselekmény hiányában felmentette.

1951 tavaszán tovább folytatódtak a munkásmozgalmi vezetők elleni koncepciók perek, most a hazai kommunisták újabb csoportját tartóztatták le. 1951. április 20-án őrizetbe vették Kádár János volt belügyminisztert is. A Budapesti Megyei Bíróság 1951. december 18-án Kádár Jánost bűnösnek találta háborús bűntett, demokratikus államrend elleni szervezkedés vezetésre és hűtlenség büntetésében, és ezért öt életfogytig tartó börtönbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra és tíz évig a közügyektől való eltiltásra ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án jogerősen helyben hagyta a Kádár János és társai perében első fokon meghozott ítéletet.<sup>9</sup>

A közölt dokumentumok közül abban a kettőben (lásd a 4. és a 7. dokumentumot<sup>10</sup>), amelyekben Péter Gábor Kádár Jánosról ír, az elsődleges kérdés az volt, hogy Kádár valóban horthysta besúgó volt-e, illetve hogy milyen szerepe volt az 1943-as pártfeloszlásban. Beszervezett ügynök volt-e Kádár? Kinek az ötlete volt a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) feloszlata és helyette a Békepárt létrehozása? Ezekben a kérdésekben Péter mintha mentegezni akarná Kádárt. Meggyőződése szerint ugyanis Kádár nem lehetett rendőrségi besúgó, hiszen akkor őt magát is többször lebukthatta volna, miközben az illegális nyomdát szervezte, amelyre előszeretettel vadásztak akkortájt a horthysta detektívek. Péter véleménye az, hogy a pártfeloszlátás nem Kádár saját ötlete volt, hanem ezt mások befolyására tette, bár igaz, hogy 1943 májusának végén konkrétan ő maga javasolta. Kádár ugyanis felnézett Donáth Ferencre, nagyon nagyra becsülte őt. Donáthra azonban Haraszti Sándor volt igen nagy hatással, aki nagyon jó kapcsolatot tartott fenn a parasztpárti Kovács Imrével. Így, Péter szerint, bár Donáth tette „a bogarat” Kádár fülébe, tehát ő győzte meg Kádárt, hogy oszlassák fel a kommunista pártot, és alakítsanak Békepártot helyette, végül is Donáthon keresztül Haraszti és Kovács Imre befolyása érvényesült Kádárnál. Kádár így nem tudta, nem is tudhatta, hogy végül is kinek az érdekeit képviselte a pártfeloszlátással. Péter feljegyzéseiben azzal is vádolja Donáthot, hogy bár tagja volt a Békepárt vezetésének, nem akarta a kommunista párt újjáalakítását. Ennek ellenére Horváth Mártonnal együtt Péter 1944. szeptember 10-én újra megalakította a pártot.

<sup>9</sup> ÁBTL 2.1. IX/9. 6.

<sup>10</sup> A 4. dokumentum úgy kezdődik, hogy: „Egy kis kiegészítés a Kádár-Szakasits találkozóhoz”. Eszerint Péter már beszélt vagy írt korábban erről a témáról. Elképzelhető, hogy a 7., dátum és aláírás nélküli dokumentum az előzménye ennek a feljegyzésnek, hiszen abban is Kádárról és a Szakasitssal való kapcsolatáról van szó.



Péter beszámol a hármass bizottság munkájáról is. Ismert, hogy az MDP Politikai Bizottsága 1951. április 21-i ülésén egy háromtagú bizottságot küldött ki Kádár János és társai ügyének kivizsgálására. A bizottság tagjai: Farkas Mihály, Kovács István és Kiss Ferenc.<sup>11</sup> Péter rettenetesen fájlalta, hogy nem vehetett részt e bizottság munkájában. Ezt ő egyértelműen személye iránti bizalmatlanságnak tekintette. Leírta, hogy bár ő sok mindent nem hitt el Kádár vallomásából, nem mert nekik szólni, hiszen csak megérzései voltak, bizonyítékai nem. Bár a kihallgatói szerint Kádárt nem bántalmazták, szerinte a kihallgatások során Kádár egyszerűen beijedt, és azt mondta, amit kihallgatói hallani akartak. Gyáva volt bevallani az igazságot, Farkas Mihályék pedig hittek neki.

Péter beismeri, hogy vezetésével az ÁVH bűnös mulasztásokat követett el a Kádár-ügyben is. Elismeri, hogy nem voltak megfelelő bizonyítékok az őrizetbe vételek előtt, felelőtlenül végezték a kihallgatásokat, látszatsikerekre és nem a valóság megismerésére törekedtek, megengedhetetlen módszereket alkalmaztak az őrizetekkel szemben. Így azok mindent bevallottak, a vallomásokat pedig nem ellenőrizték le. Saját felelősségét abban is látja, hogy nem mondta el kétségeit a vallomások igazságtartalmával kapcsolatban, amivel megakadályozhatta volna, hogy az ÁVH hamis jelentést küldjön a Központi Vezetőség (KV) elé, s ezzel megtévessze a pártot. Kádárral kapcsolatban a börtönből Péter még javaslatokat is tesz. Mivel szerinte Kádár nem volt rendőrségi besúgó, a pártfeloszlátás eredetileg nem az ő ötlete volt, és mert szerinte szereti a párt főtitkárát, arra kéri a jelenlegi vezetőket, hogy „Engedjék ki Kádár Jánost” (lásd a 4. dokumentumot)<sup>12</sup>.

Péter Gábor a papírra vetett feljegyzései során többször ír saját magáról is. Beszámol róla, hogy milyen kínokban volt része letartóztatása után (5 hónapig bilincsben volt, másfél évig magánzárkában tartották). Szerinte az ő ügyéből is egy koncepció ügyet csináltak, mint a Kádár-ügyből. Így javasolja, hogy csinálja ezt is Farkas Vladimir, ő ért ugyanis az ilyen ügyekhez igazán, hiszen ő csinálta a koncepciót a Kádár-ügyben is. Ezzel gyakorlatilag beismeri a Kádár-ügy hamis jellegét.

Kifejti, hogy életében két személytől kapta a legtöbbet: feleségétől és Rákosi Mátyástól. Írásaiban többször kiemeli feleségéhez való ragaszkodását,

<sup>11</sup> Bővebben lásd *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent, 1949–1956*. Szerkesztette Varga László. Budapest, Osiris–Budapest Főváros Levéltára, 2001. 240.

<sup>12</sup> Kevesebb, mint egy hónap múlva a Legfelsőbb Bíróság Különleges Tanácsa 1954. július 22-én Kádár Jánost bűncselekmény hiányában felmentette a vádak alól, és azonnali szabadlábra helyezését rendelte el.



érte való aggodalmát, azt, hogy sohasem becsülte meg igazán, pedig megérdemelte volna. Rákosihoz kötődő szoros lelki kapcsolatára talán még a feleségénél is több utalás található a dokumentumokban. Már az illegalitás alatt is minden veszélyben kiállt Rákosi mellett, a röplapokra többször ráírta, hogy az igazi kommunista párt az, ahol Rákosi Mátyás neve ott áll. Még a börtönből is tudatja, hogy „mindig is szeretni fogom a Párt Főtitkárát” (lásd a 4. dokumentumot).

Elismeri, hogy ő csak egy három és fél elemít végzett szabómunkás, aki nyolc évig volt ugyan a politikai rendőrség vezetője, mégsem tudta magát kellőképpen képezni. Hibáinak okaként részben ezt a műveletlenségét, részben környezetének kedvezőtlen befolyását látja. Tudja, hogy kaphatott volna kötelet is, ha e mentő körülményeket és az eddigi munkáját nem vették volna figyelembe.<sup>13</sup> Most azonban a börtönben megismerkedhetett a szovjet szépirodalommal, amely igazán nagy hatással van rá. Nem is bánja már, hogy börtönbe került, itt legalább olvashatja őket, kint úgysem tette ezt.

1957 tavaszán és nyarán az 1956 előtti törvénysértések néhány kiemelt alakját újra bíróság elé állították, és elítélték. Így történt ez Péter Gáborral is. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1957. június 15-én tartott zárt tárgyaláson hozott ítéletében Péter Gábor elsőrendű vádlottat büntetésnek mondta ki több rendbeli hamis vád büntetésében, szám szerint meg nem állapítható rendbeli hivatali hatalommal való visszaélés büntetésében, két rendbeli halált okozó súlyos testi sértés büntetésében és folytatólagosan elkövetett szolgálati hatalommal való visszaélés büntetésének súlyos esetében. S mindezekért tizennégy évi börtönre, mint főbüntetésre, valamint tíz évre a törvényben felsorolt egyes állampolgári jogai gyakorlásától való eltiltásra és lefokozásra, mint mellékbüntetésre ítélte.<sup>14</sup> Az egykor rettegett vezető végül 1959. január 10-én egyéni kegyelemmel szabadult. Szakszervezeti könyvtárosként dolgozott nyugdíjazásáig. Nyolcvanhat évesen, 1993-ban hunyt el.

A közölt dokumentumok a V-142673/5 zárt I/1-c számú dossziében találhatóak. A zárt anyagok olyan iratsorozatokat jelentenek, amelyek az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején vezető pozíciót betöltő személyek koncepciók pereit és az 1956-os „nagy perek” közül azokat tartalmazzák, amelyek az ÁBTL-be kerültek.<sup>15</sup>

<sup>13</sup> Péter Gábor itt valószínűleg saját magából indult ki, hiszen részben az ő „áldásos” tevékenysége nyomán születtek addig koncepciók perekben halálos ítéletek. 1953 elejétől, azaz Péter letartóztatásától kezdve koncepciók ügyekben már senkit sem ítélték halálra.

<sup>14</sup> ÁBTL 2.1. VI/1-a 173–195. Péter Gábor és társai ítélete.

<sup>15</sup> Az ÁBTL-ben megtalálható iratokról lásd: Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban*. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest,

A dokumentumokat betűhíven, azaz az eredeti kézírásnak megfelelően teszem közzé. Úgy gondolom, ez a fajta közzététel segíti leginkább Péter Gábor személyiségének<sup>16</sup>, általános műveltségének és lelkiállapotának megismerését. Az írás közben keletkezett értelemzavaró elírások és szóhiányok feloldására szögletes zárójelbe rakom az általam helyesnek vélt szóalakokat. Mivel az eredeti szöveget több mint ötven évvel ezelőtt kézzel és ceruzával írták (amely folyamatosan kopik a használat során), így egyes szavak helyesírása bizonytalan, ilyenkor a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően írom le az adott szavakat. Az iratok a rajtuk jelzett szigorúan titkos minősítésüket elvesztették.

## Dokumentumok

### 1. Péter Gábor 1954. május 16-ai saját kezű feljegyzése<sup>17</sup>

Rajk ügy.

Rajk és társainak előzménye volt Szőnyinek<sup>18</sup> és társainak (Vági<sup>19</sup>, Földi<sup>20</sup>, stb.) előállítása, illetve őrizetbevétele, annak alapján, hogy Szőnyi az amerikaiakkal, illetve Fielddel<sup>21</sup> volt kémkapcsolatban.

Történeti Hivatal, 1999. (Trezor. 1.) 29–60. A zárt anyagokról bővebben lásd: Tóth Eszter: Zárt irattár a zárt irattárban. In *Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004. (Trezor 3.) 235–244.

<sup>16</sup> Péter Gábor (eredeti nevén Eisenberger Benjámín) személyiségéről bővebben lásd Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. In *A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002. (Trezor 2.) 25–78.

<sup>17</sup> A dokumentumról 1954. május 16-án készült egy géppel írt egykorú másolat is, amely azonban kiegészült egy, a Kádár-ügyről szóló vallomással is. Ez a Kádár-ügyről szóló Péter Gábor által írt saját kezű feljegyzés azonban nincs a dossziében. Lásd ÁBTL 2.1. I/1-e 7–9. Péter Gábor sk. vallomása.

<sup>18</sup> Szőnyi Tibor (1903–1949) orvos, kommunista politikus. Eredeti neve: Hoffmann. 1949-ben letartóztatják, a Rajk-perben halálra ítélik, és kivégzik.

<sup>19</sup> Vági Ferenc (1918–1950) vegyészmérnök, újságíró, kommunista politikus. Eredeti neve: Weisz. 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben halálra ítélik, és kivégzik.

<sup>20</sup> Földi Iván (1921) villamosmérnök. Eredeti neve: Bauer. 1949-ben őrizetbe veszik a Rajk-ügy kapcsán, 1950-ben tizenhárom évi fegyházbüntetésre ítélik.

<sup>21</sup> Field, Noel H. (1904–1970) újságíró, amerikai kommunista. 1949-ben a csehszlovák államvédelmi szervek az ÁVH kérésére feleségével együtt kémkedés gyanúja miatt letartóztatják Prágában. Az első kihallgatásán kiderül, hogy szovjet kém. Vallomása alapján veszik őrizetbe a svájci magyar kommunista csoport tagjait (Szőnyi Tibor, Vági Ferenc, Földi Iván). 1954-ig fogva tartják őt és feleségét, de elítélve nem lesznek. Az egyik legújabb szakirodalomként lásd *Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa*. Szerkesztette Bernd-Rainer Barth–Werner Schweizer. Berlin, BasisDruck, 2005.



Szőnyinek volt egy vallomása, hogy utasításra jelszóval fel kellett keresni Rajkot.<sup>22</sup>

Cseresznyésnek<sup>23</sup> volt több vallomása Rajkról. (Spanyolországról, belügről.)

Rajk elsősorban ezeknek a vallomásoknak alapján lett őrizetbe véve, de nem lett figyelmem kívül hagyva az sem, hogy a rendőri pártszervezeteket feloszlatta.

Az ÁVH B.embereiről<sup>24</sup> elkérte a névjegyzéket.

Kevés volt a tárgyi bizonyíték. Nagyobb részt az őrizeteseinek vallomása alapján történtek az őrizetbevételek.

Módszerek voltak, a vallomások elismertetése szembesítések alapján (Cseresznyés szembesítve lett Rajkkal.

Előfordultak verések is. (Rajk is meg lett verve.)

Kezdetben Rajkot én hallgattam ki.

Előfordult, hogy éjjel fáradtan 3-7 ig egy folytában folyt kihallgatása.

Ez a kihallgatás „drótra”<sup>25</sup> lett felvéve. A kihallgatást többen végig hallgatták. (Később a drótot is.) Kár, hogy Farkas Vladimir alezr.<sup>26</sup> ezt megsemmisítette, mert ez bizonyítaná, hogy itt nem volt koncepció.

Később Szücs<sup>27</sup> folytatta a kihallgatásokat (Károlyi<sup>28</sup> is) Amikor Szücs és Belkin<sup>29</sup> megkezdte Rajk kihallgatását, engem kirekesztettek (lassan aszisztálója, nem vezetője és kihallgatója voltam az ügynek, tudom ez nem ment, a felelős én vagyok.)

<sup>22</sup> E vallomás úgy keletkezett, hogy Szőnyit a kihallgatások során ez irányban „orientálták”, azaz addig verték, míg ezt nem vallotta.

<sup>23</sup> Cseresznyés Sándor (1909–1971) újságíró. 1949-ben a BM Sajtóosztály vezetője. A Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben hat év kényszermunkára ítélik.

<sup>24</sup> B. ember, azaz bizalmi ember, vagyis beszerezett személy, ügynök.

<sup>25</sup> Drótra, azaz magnetofonra lett felvéve.

<sup>26</sup> Értsd: alezredes.

<sup>27</sup> Szücs Ernő (1908–1950) szövőmunkás, államvédelmi ezredes. Péter Gábor helyettese a politikai rendőrségen. 1949-ben a Rajk-ügy vádlottjainak egyik kihallgatója. 1950-ben letartóztatják az ÁVH-n belül végzett pártellenes, romboló tevékenység, valamint korrupciós gazdasági bűncselekmények miatt. Vallatása során agyonverik. Farkas Vladimir szerint politikai gyilkosság áldozata. Lásd Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990. 323–328.

<sup>28</sup> Károlyi Márton (1911–1989) bőrdíszműves, államvédelmi ezredes, minisztériumi osztályvezető. Eredeti neve: Wigner. A Rajk-ügy vádlottjainak egyik kihallgatója. 1953-ban letartóztatják, a Péter Gábor és társai per során tizenkét évi börtönbüntetésre ítélik. 1956-ban szabadul, de 1957-ben újra elítélik, ekkor kilenc év börtönt kap.

<sup>29</sup> Bjelkin, Mihail Iljics (1901–1992?) szovjet altábornagy. 1949-től szovjet főtanácsadó Magyarországon, Csehszlovákiában és Ausztriában. Részt vesz Rajk László kihallgatásain.



Szücs egy alkalommal, amikor első ízben referált nekem Paksról, az arcán valami mosolygást láttam, ami azt az érzést váltotta ki belőlem, hogy ez a paksi találkozó nem lehet igaz. Ezt Szüccsel közöltem, de később is annyira állította, hogy igaz, nekem viszont az érzésen kívül semmi bizonyítékom nem volt, rá hagytam. (2, 3-esetben kifejtettem álláspontomat, hogy én ilyent nem csinálnék.)

Felelőiséget érzek abban is, hogy a vallomásokat nem ellenőriztem le, Szücs zavaros, homályos tájékoztatását tudomásul vettem. Meg kell mondanom, sokszor szédült velem a világ. Nem tudtam, mit hihetek Szücsnek, mit nem.

Rajk társainál, Cseresznyés be volt szervezve angoloknál, jugoszlávoknál. Szőnyi, Vági, Földi bevoltak szervezve az amerikaiaknál (Field.)

A vallomásokra részleteiben már nem emlékszem, arra sem kinek volt ki a kihallgatója.

1954.V.16

Péter Gábor

*[ÁBTL 2.1 I/1-e 12-14. Kézzel, kék tollal írt szöveg Péter Gábor saját kezű aláírásával. Az első oldal tetejére kézzel, kék tollal, de más írással a következő sorszám-sort írták fel: 26-312.]*

## 2. Péter Gábor 1954. június 25-ei saját kezű feljegyzése<sup>30</sup>

Balázsi alezredes<sup>31</sup> Ur!

Nem tudok nyugodni, ameddig tovább nem írok. Tényeket. Ne haragudjon, ha azt írom, legyenek éberebbek, mint én voltam. (Mi indított meg? A szovjet szépirodalom, az orvos közlése, hogy Joli nem rabkoszton él és jól néz ki. De nem erről akarok írni, mert megmondták a szovjet emberek „ezeket a kérdéseket intézze el a saját lelkiismeretével.” Így fogok tenni.) Mire írom, hogy legyenek éberebbek, mint én voltam? Amikor decemberben innen át-

<sup>30</sup> Erről és a következő (3. számú) dokumentumról 1954. június 25-én készült egy olyan géppel írt egykorú másolat, amely mindkét vallomást egybe írva tartalmazza. Lásd ÁBTL 2.1. I/1-e 10-11. Péter Gábor sk. vallomása.

<sup>31</sup> Balázsi Béla (1921–1975) szerszámkészítő lakatos, államvédelmi alezredes. 1953-tól a BM Vizsgálati Főosztály vezetője. 1954-ben a Rajk-féle szervezkedés svájci csoportjának felülvizsgálata során ő hallgatja ki Péter Gábort.

vittek a Gyűjtőfogházba<sup>32</sup>, reggel a sétán én feleslegesen fecsegttem Princnek<sup>33</sup>, ezt Bánkuti<sup>34</sup> nem egészen úgy adta vissza. Azzal, ahogy Bánkuti a tárgyaláson (az utolsó szó jogán) viselkedett és azzal, hogy ő a Gyűjtőben a B.ember szerepét töltötte be egy kicsit megtévesztette a vizsgálati főosztályt, mert Bánkuti nekem a következőket mondta el, hogy Juhász<sup>35</sup> a vizsgálat alatt verés következményeként halt meg, hogy ő, Bánkuti öngyilkossági kísérletet hajtott végre, stb, stb, hogy Kovács Istvánt, Vas Zoltánt vidékre helyezték, hogy Farkas Mihály már nem hadseregtábornok, illetve honvédelmi miniszter, stb, stb, hogy Jolinak Zádorné<sup>36</sup> a társa, Bözsinek<sup>37</sup> az ezredes lánya, aki 15-évre lett elítélve, stb, stb.

Mi közöm nekem ezekhez a dolgokhoz?

(Amennyiben nem muszáj ne fedjék fel Bánkuti előtt, hogy tőlem tudják ezeket a dolgokat, mert ő nem csak nekem fecseget, hanem mindenkinek és mindent.

Péter Gábor

1954.jun.25

életfogytiglanra elítelt

*[ÁBTL 2.1 I/1-e 15. Kézzel, ceruzával írt szöveg Péter Gábor saját kezű aláírásával. Az oldal tetejére kézzel, kék tollal, de más írással a következő számsort írták fel: 26-1060.]*

<sup>32</sup> Budapesti Gyűjtőfogház, közismert nevén: „a Gyűjtő”. 1951-től Budapesti Országos Börtön, működtetését az ÁVH vette át.

<sup>33</sup> Princz Gyula (1905–1969) fényképészségéd, büntetés-végrehajtási alezredes. A Rajk-ügy egyik vizsgálótisztje. 1953-ban letartóztatják, és a Péter Gábor és társai per során nyolc év börtönre ítélik. 1956-ban szabadul, de 1957-ben újra nyolc év börtönbüntetésre ítélik.

<sup>34</sup> Bánkuti Antal (1914) kovácssegéd, államvédelmi százados. Eredeti neve: Buvrovszky. Az ÁVH Gyűjtőfogház parancsnoka. 1953-ban letartóztatják, a Péter Gábor és társai perben négyévi börtönre ítélik. 1954-ben feltételesen szabadlábra kerül.

<sup>35</sup> Juhász László (1923–1953) államvédelmi ezredes. 1951-től az ÁVH Vizsgálati Főosztály vezetője. 1953-ban, őrizetbe vétele előtt öngyilkosságot követ el.

<sup>36</sup> A személyt nem sikerült azonosítanom.

<sup>37</sup> Valószínűleg Pataki Ferencné, született Hajdu Erzsébet (1913) varrónő, államvédelmi századosról van szó. Péter Gábor személyes titkárnője. 1953-ban letartóztatják, és a Péter Gábor és társai per során négyévi börtönre ítélik.

### 3. Péter Gábor 1954. június 25-ei saját kezű feljegyzése

Egy pár apróság, de ez is magukra tartozik.

1. Honnan tudtam, hogy Joli meg volt bilincselve?

Egy alkalommal Gazdik alez.<sup>38</sup> azt kérdezte tőlem „mire gondol a zárkába?” Arra - feleltem -, hogy vajjon Joli megvan-e bilincselve? Az arcáról leolvastam, hogy igen. Amikor Jolival először beszéltem és azt mondtam, hogy 5-hónapig meg voltam bilincselve, Joli azt mondta „na és kibírtad, más is volt” ebből tudtam. (Hozzátehetem soha többé sem maguk, sem más nem fogja hallani tőlem, hogy folyt az első hónapokban a vizsgálat, mert azt tanultam a Pártba, hogy a gyerek is véresen születik, másrészt én annyi bajt csináltam és nem voltam őszinte, hogy örüljek, hogy még többet nem kaptam és fogjam be a számat.)

2. Miért akartam a tárgyalás periódusában szovjet emberrel beszélni?

Elakartam panaszkodni miben volt részem az első 5-hónapban, (valószínűleg feleslegesen is fecsegtem volna, túl vagyok rajta.)

3. A vizsgálat elején miért kértem, hogy Farkas Vladimir alezr. hallgasson ki? Amikor láttam, hogy Gazdik alezr. koncepcira [konceptióra] viszi a kihallgatást, de nehezen megy nála és nálam is, eszembe jutott ehhez Farkas Vladi alezr. ért, csinálja, ő csinálta a Kádár-ügyben is.

1954.jun.25

Péter Gábor  
elitelt

[ÁBTL 2.1 I/1-e 16. Kézzel, ceruzával írt szöveg, Péter Gábor saját kezű aláírásával.]

<sup>38</sup> Gazdik Gyula (1911–1981) államvédelmi alezredes. 1951–1953 között az ÁVH Ipariszerelés-elhárító Osztály vezetője. 1953–1954 között az ÁVH Hírszerző Osztály munkatársa.



#### 4. Péter Gábor 1954. június 27-ei saját kezű feljegyzése

Balázsi alezredes Ur!

Egy kis kiegészítés a Kádár–Szakasits találkozóhoz. Miért emlékezett Kádár úgy, hogy Donát hozta [össze] a találkozót? Mert a bogarat Donát tette a fülébe, hogy jó volna egyszer Szakival<sup>39</sup> beszélni. Miből következtetem? Ameddig nem volt kapcsolata Donáttal soha ezt a kérdést fel nem vetette. (A kérdésnek nem csak technikai részét kell most már nézni, hanem „politikai” összefüggését, azonos érdek közösséget. Valahogy úgy, minden mást inkább igen, kommunista Párt nem. Ebben egyetértett Tildi, Szakasits, Haraszt, Kovács Imre, Donát (Donát befolyására és gyávaságból Kádár is.)

Miért mondta Kádár a Párt Főtitkárának<sup>40</sup> csak Szakasits őrizetbevétele után, hogy ő tette a bogarat a fülébe? Az is lehetséges, hogy nem akarta mondani, csak kicsuszott a száján, elszólta magát. Nem lehetetlen, hogy félt attól Szaki elmondja és ő erről részletesen még nem számolt be senkinek (mert ameddig Szaki kint volt, ő nem is tulajdonított ennek olyan fontosságot. Azonkívül kívül Szakihoz semmiféle érzelmi kapcsolat nem fűzte. Donáthoz igen. Szakasitsra mondta még azért is, hogy Donátot (akivel sok minden kötötte össze, érzelmi, szellemi közösség stb.) védje, takarja. Nem hiszem, hogy ez ilyen tudatosan alakult ki Kádárban (és előre megfontolt szándékkal tette,) de ez vezette.) Nem szakadt még fel benne, hogy mélységében tudná elmondani ezt, úgy ahogy volt, *adagol és technikai részét nézi*. Tartalmát, lényegét, kell, hogy feltárja mélységében. Határozott meggyőződése (és ez alakul ki bennem mindjobban, megerősít, hogy Donát 44 szept. ben nem akarta a pártot, roppant felnézett Harasztira,) hogy az első bogarat Donát ültette el nála (hogy jó lenne a Szakival találkozni) a Szaki féle bogár ennek a szüleménye, s mint ilyen kisebb bogár, erőtlenebb hatásában is.

(Tisztázni kell Kádárnál azt a kérdést ki vetette fel először, hogy jó volna Szakival egyszer beszélni ő a Donátnak vagy Donát öneki 1944. szeptemberében. Azért is irtam rá, mert a frakciók (Deményék<sup>41</sup>) a párt nevében ad-

<sup>39</sup> Szakasits Árpád mozgalmi neve.

<sup>40</sup> Értsd: Rákosi Mátyásnak.

<sup>41</sup> Demény Pál (1901–1991) kommunista politikus. 1924 után, mivel nem fogadja el az emigráns kommunista vezetők politikáját, önálló csoportot szervez a párton belül. Konceptiók per során 1946-ban négy és fél év kényszermunkára ítélik, majd 1950-től Kistarcsára internálják. 1953-ban újra elítélik, ekkor tízévi börtönbüntetést kap. 1956-ban szabadul.

tak ki röpiratot és azt akartam, hogy a prolik értsék meg, hogy a frakciósok a párt nevét illetéktelenül használják és az *igazi Kommunista Párt az, ahol Rákosi Mátyás neve ott áll.*

Amikor Rajk és Kovács engem (bár nem akartam) elküldtek Deményékhez egy összejövetelre és ott találtam 30 nagyüzemi munkást és Demény a Párt nevében úgy beszélt, hogy ők a Párt és figyelve beszélt arról hogy van itt egy másik párt is, akkor én felláttam és 30 (deményista?) nagyüzemi melós előtt azt mondtam „Igen, én attól a Párttól vagyok itt, melynek Rákosi Mátyás a vezetője”. Ez 1944. ősszel német megszállás, nyilas uralom alatt volt, amikor kitörhették volna a nyakamat. Szóval nem csak a kollegiumi ülésen az elegáns szobában, hanem amikor ez veszélyesebb volt, akkor is a Párt Főtitkáraira hivatkoztam. (Azt is ide irom Balázsi alezredes Ur a Maga részére, aztán törölje ki, ha a Párt Főtitkára a csontjaimat minden nap darabokra töretné, akkor is szeretni fogom és gondolatban kezet csókolok neki, mért én az életben két embertől kaptam a legtöbbet, tőle és Jolitól és az a rohadt Szücs behuzott engem abba a marhaságba, amit elolvasni se tudtam és szegény Jolit nem becsültem meg. *Tépje ki ezt a részt!* (Valószínűleg az 1½-évi magánzárka, 5-hónapi kemény lecke, (amit megérdemeltem azért az aláírásért,) az oka, hogy mindig félre csuszok az írással.) Visszatérek.) Donát ott ült a szobában, amikor mi Horvát Mártonnal fogalmaztuk a röpiratot, melyben bejelentjük a Béke Párt feloszlását és a Kommunista Párt megalakítását és Donát tőlünk messze ült az ajtónál a rökamén és azt mondta „nem tudom, hogy fogják fogadni a parasztok, a szocdemek, a kg.ák<sup>42</sup>, hogy fogom tudni megértetni, nem mernek majd velünk dolgozni, várni kellene még ezzel”, de mi (Horvát Mártonnal) nem hagytuk magunkat befolyásolni és Donát ellenére, aki pedig tagja volt a Békepárt vezetőségének 1944 szept. 10. én megalakítottuk Bpsten a Kommunista Pártot és ezt röpiratban bejelentettük. (Donátnak nem tetszett, de engem nem tudott befolyásolni, örültem hogy erre sor került.) Ezért gondolom én, hogy nem Szakinak (akire Kádár hivatkozik,) hanem Donátnak volt igen erős befolyása Kádárra (nem csak a felszabadulás előtt hanem még utána is össze voltak szorosan növe, sokat adtak egymás véleményére.)

Véleményem szerint Donát nélkül Kádár nem csuszott volna oda, hogy a Pártfeloszlást javasolja. (Még azt szeretném hozzátenni, hogy a Pártfeloszlás Kádár részéről való olyan indoklása, (mert ő ezt is mondta,) hogy a „rendőrséget megtevésszük”, fából vaskarika volt. Ha a békepártból valaki

<sup>42</sup> Értsd: kisgazdák.



lebukott (a rendőrség tudta, azonos a kommunista Párttal,) ugyanazon a nyomdán hoztuk ki a röpiratokat, (ugyanazokkal azokkal az emberekkel találkoztam), csak K. P. helyett békepárt volt alá írva, tehát technikailag vesztély és munka szempontjából semmi sem változott. Ugyan úgy halálra ítélték embereket, akik a békepártból lebuktak, mintha a Kom. Pártból buktak volna le. Másképp áll a helyzet politikai szempontból. Itt nem csak egyszerűen névváltozásról van szó. Ahogy Donát befolyása mind fokozottabban érvényesült Kádárnál úgy a békepárt hangja, szelleme sokkal inkább tükrözte vissza Haraszi, Kovács Imre (Szakasits-Tildy) szellemét mint a munkásosztály hangját. Így mutatkozott meg Donát befolyása Kádárnál, illetve érvényesült gyakorlatban. A békepárt memorandumát is ők készítették kettén [kettén] én csak hümmögtem hozzá. (Egyébként a 40-oldalas békepárt memorandumában voltak egészséges gondolatok is.)

(Ha úgy teszi fel a kérdést Balácsi alezredes Ur! Péter, „ha most ilyen világosan látja a dolgok összefüggését, eddig miért nem beszélt róla?” A következőket válaszolom. Kint a 8-év alatt a felszabadulás után egyetlen szovjet szépirodalmat nem olvastam el. Semmit. Az utóbbi időben itt bent gyönyörű könyveket olvastam, (a Partizánok élén, Gyár épül az őserdőben, Ének a vizek fölött<sup>43</sup>, stb.) Ezek a könyvek rám olyan hatással vannak, hogy olvasás közben könnyek között valami olyan átalakulás megy bennem végbe, a lelkembe, a fejem kinyílik. Sokszor azon veszem magam észre, hogy olvasás közben arra gondolok „nem is bánom, hogy ez történt velem, mert itt a magánzárkában, a börtönrács mögött az olvasás hatása alatt olyan érzések és gondolatok születnek meg bennem és jönnek felszínre nálam, hogy nekem ilyen érzéseim és gondolataim a Gábor Áron-u villa lakásba soha nem születtek. Ez az oka a magyarázata annak, hogy most így képes vagyok kifejezni az érzéseimet és gondolataimat. És én ezt megköszönöm a szovjet szépirodalomnak.” (Megint eltértem.) (Visszakanyarodok.)

Nem kívánok itt a dolog azon részével foglalkozni, (egyébként is már leírtam,) hogy került az én fülembe az a bogár „van itt egy magyarkodó csoport, Kádár a vezetője, stb”. Amikor Kádár lefogására sor került és a Politikai Bizottság ülésén ez be lett jelentve, én azt mondtam, nem lepődtem meg. (Mert fenti idézetet 1½-alatt<sup>44</sup> néhányszor hallottam.)

A nyomozásról.

<sup>43</sup> Péter a következő szovjet könyvekre gondolhatott: A. Fjodorov: *A partizánok élén*; Nyikolaj Sztrokovszkij: *Gyár épül az őserdőben*; Vanda Vasziljevskaja: *Ének a vizek fölött*.

<sup>44</sup> Értsd: másfél év alatt.



A P.B. ülésén egy 3-tagú komoly bizottság lett választva, illetve megbízva azzal, hogy a Kádár-ügyet vizsgálja ki. Ott ültem a P.B. ülésén, bennem a következők mentek végbe. („Mi ez? Itt ülök a Politikai Bizottság ülésén. Majdnem 10-éve vagyok tagja a Központi Vezetőségnek. 1922-óta vagyok a munkásmozgalomban. 1931-óta vagyok párttag. 1932-be illegálisan kimentem Moszkvába a Kongresszusra. Majdnem 3-évet éltem itt illegálisan a háború alatt. Sok hibát csináltam, de egy kis részem mégis volt abban, ami itt volt. Ha lebukott az illegális nyomda, 2-hét alatt összehoztam egy másikat. Sokat szalagáltam. Sokszor nem tudtam még este hol fogok aludni. Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen és most nem vagyok jó arra, hogy én is tagja legyek ennek a bizottságnak? Persze, Kádáról van szó. Együtt dolgoztam vele az illegálás [illegalitás] alatt, bizonyára arra gondolnak elfogult lennék vele szembe.”) Körül-belül ezek a gondolatok mentek bennem végbe keserűséggel vegyítve (mintha egy kis bizalmatlanságot is éreztem volna.) Átjöttem az ÁVH-ra, összehívtam a kihallgatókat, (a fentiek még bennem voltak, röviden beszéltem,) itt volt a bizottság vezetője, ő tartott egy lelkesítő, buzdító beszédet a kihallgatóknak, nekem mondta, legyen Farkas Vladimir alezr. a csoport élén (más szavakkal), jó, mondtam. Károlyi Márton is ott volt, ő is ki lett jelölve, ezenkívül mint kihallgatók, akik ott voltak. Aznap vagy másnap este átmertünk a bizottság vezetőjével a vizsgálati főosztályra, az egyik szobában lehallgattuk amint Farkas V. alezr. rákiabált erősen többször Kádárra „vallja be, hogy be volt szervezve” Kádár bejedd és azt mondta „hát be voltam szervezve” (a hangban nem volt meggyőződés, a bejedités szava volt) a bizottság vezetője azt mondta „eredj telefonáld meg”. Nem mozdultam (mert nem voltam meggyőződve, hogy igaz.) A bizottság vezetője rögtön elhitte. (Bizonyára befolyásol engem itt az is, hogy velem szemben is olyan módszereket és olyan kifejezést mondott, amit soha az életben senki nem mondott és az hosszú ideig nagyon fájt nekem és dolgozott bennem, mert úgy gondolkoztam, nem bánom én, ha felakasztanak, de a hóhér a kötelet azért tegye a nyakamra, amit csináltam és nem azért, amit nem csináltam. Hosszu ideig nagyon fájt Joli miatt is (amivel gyanúsítva voltam,) ma már másképp gondolkozom. Elfelejttem. Nem kívánok erről senkivel beszélni.) Magamban így gondolkoztam akkor ott. „Ugy érzem Kádár nem mondott igazat. A kiabálásra begyávtam, azért mondja. Hát engem sokszor lebuktathatott volna, miért nem tette? Hát tudta, hogy a nyomdát én tartom (ami a rendőrségnek mindig nagyon fontos volt, az illeg.<sup>45</sup> nyomda lefogása,) tudta, hogy Kovács lebukása után a szét-eső organizációt én szedtem össze (sokszor úgy, hogy 8-10 legális emberrel

<sup>45</sup> Értsd: illegális.

találkoztam, hogy egy illeg. embert fel tudjak szedni.) Tudta, én nem nyugszok, amig nincs mozgás, látta, amikor lebukott az illeg nyomda lebukott, két hét alatt szerveztem egy másikat elmeséltem, hogy csináltam (hát a rendőrség erre mindig nagyon vadászott,) hát miért nem buktatott le engem? Nem értettem. De ugyanakkor gondolkoztam ugyis. 32-be a rendőrségen köpött, ki volt zárva, az illeg Komába<sup>46</sup> ez kijött, azt a rendőrség is olvasta, az ilyenekre pályáztak. Vajjon nem szervezték-e tényleg be, ahogy ők ezt az ilyenekkel szokták csinálni. Hallottam olyasmit, amikor ilyen embert felkerestek vagy bevitték és olyasmit mondtak, „nézze maga ki lett zárva a pártból, igyekezzen olyan helyre menni, ahol nem ismerik, kezdjen valahol dolgozni, majd még felszedik magát, stb” és Kádár évekig (távol tartotta magát a mozgalomtól) nem tudom hol volt? Ki küldte a szoc dem pártba? Gács<sup>47</sup> szedte fel (ő is gyanús ember) gyorsan került nagyon magas funkcióba (bár ki volt zárva.) Nem értem. 1942 ősszel óta ismerem. Nem tapasztaltam nála olyasmit az illegalitás alatt, ami olyan benyomást váltott volna ki belőlem, hogy be-szervezett ember lenne, de mért félt mindig annyira, amikor a Conti<sup>48</sup>-után megszökött? Miért huzta úgy be a fejét a nyakába? Miért feküdt rögtön le az utcán a József-téren amikor ott mentünk és egy lövést hallottunk (még szemrehányást tett, hogy én nem akarom a kabátom bepiszkitani, nem feküdtem le az utcán.) (Ez 1944 decemberben volt, amikor belövések voltak.) Miért akarta abba hagyni az egész mozgalmat Kovács lebukása után, amikor leültünk beszélgetni (1943 febr vége) és azt mondta „nézd ez a Kovács mindent összeszedett a nyomdát, a szervezetet, én nem ismerek senkit, nem tudok megtalálni senkit, úgy látszik egyelőre abbamarad, nem lehet csinálni semmit.” Nézd, mondtam, 1936-után is 1939-ben újra kellett kezdeni mindent, egyenkint szedtük fel az embereket, most is megpróbáljuk. „Hát próbáld meg” mondta „én nem ismerek senkit”. (Megpróbáltam lassan, nehezen, de sikerült.) Ezek a gondolatok kavargtak a fejembe és nem tudtam magamban eldönteni, melyik lehet az igaz? Felhívtam Károlyit telefonon többször napjában, mi van? Mit látsz? Hogy áll a kérdés? Gyere át. Károlyi átjött. Na mi van kérdezem? Hogy mennek a kihallgatások? Mit látsz? Hol tarttok? (stb. stb.) Azt mondja Károlyi „sok dolgom van, nem győzőm”. Azt mondtam Károlynak, te mindent haggyál abba, csak ezzel a kérdéssel foglalkozzál, mert

<sup>46</sup> Értsd: a *Kommunista* című újságban.

<sup>47</sup> Gács László (1903–1968) szövőmunkás, újságíró, kommunista. Eredeti neve: Grünwald. 1951-ben letartóztatják, 1952-ben tizenöt évre, másodfokon 1953-ban három évre ítélik. 1954-ben szabadul.

<sup>48</sup> Értsd: Conti utcai börtön. Ma ez a VIII. kerületi utca a Tolnai Lajos nevet viseli.



ennek a tisztázása Párt szempontból nagyon fontos (fogtam egy papír szeletet ráírtam Károlyi Márton csak a specialis csoporttal foglalkozik, aláírtam, átadtam Károlynak.) Bejön hozzám Farkas alezr. azt mondja „Károlyi panaszkodott, hogy napjában 30x fel hívod telefonon és érdeklődöl”, hát, hogy a fenébe ne érdeklődne, ez egy nagyon komoly dolog, a fene a Károlyit egye meg, örüljön, hogy felhívom és érdeklődök, fogjad őt erősen és a jövőben rajtad keresztül beszéljük a dolgokat. Ettől kezdve Farkas alezr. átjárt a vizsg.<sup>49</sup> főosztályra, ott egy teljesen külön részben dolgoztak. Sokszor éjjel nappal ott volt, benne jobban bíztam mint Károlyiba. Többször megkérdeztem, biztos vagy benne (egyszer-egyszer külön Károlyit is megkérdeztem), hogy ezek a dolgok így vannak? Mind a ketten azt mondták igen. Nem vertétek meg a Kádárt? Nem hozzá sem nyultunk. Ő magától írta le. Néztem, hol az egyikre, hol a másikra. Nem értettem. Kádár nagyon meggyőzően írt. Az írása teljesen nyugodtnak látszott, bántalmazni nem bántalmazták. Volt olyan érzésem, talán még sem igaz. Mivel tudom bizonyítani? Semmivel. Csak érzés. Ismertem a bizottság vezetőjének temperamentumát. Tudtam, ha csak érzésekre hivatkozok, rám fog kiabálni, gondoltam, azt fogja hinni pártolom a Kádárt (mert együtt dolgoztunk az illegalitás alatt.) (Ennek tulajdonítottam azt is, hogy a bizottságnak nem vagyok tagja.) Ő mindent hajlamos volt elhinni, amit Kádár írt vagy mondott (bennem voltak aggályok<sup>50</sup>.) Amikor a Párt Főtitkára felhívott telefonon, hogy ez az ezredes benne legyen-e a jelentésbe? (bár a jelentést a bizottság vezetője és a bizottság két tagja aláírva adták át a Párt Főtitkárának, azt mondtam ne legyen benne a Harris ezredes<sup>51</sup>. Nem hittem benne. Amikor Farkas alezr., Károlyit, megkérdeztem azt mondták, Kádár önként írta le. Hozzá sem nyultunk. Egy alkalommal átjöttem a vizsgálati főosztályra Kádárhoz, Farkas alezr., Károlyi is ott voltak a szobában (árgus szemekkel néztek) Kádár mekegett valamit, talán akart is valamit mondani és tőlük félt (talán észre vette a légkört, hogy

<sup>49</sup> Értsd: vizsgálati.

<sup>50</sup> Az utolsó szó fölé írva: kételyek.

<sup>51</sup> Dr. Harris Olivér rendőr ezredes. Kádár János beosztottja 1945-ben, amikor Kádár budapesti rendőrfőkapitány-helyettes. 1947 végén Nyugatra szökik. Ő lett Kádár „csőszkunyhója”. A vád szerint Harris már 1945-ben felfedte Kádár előtt, hogy tud Kádárnak a horthysta politikai rendőrségnek végzett besúgó tevékenységéről, és mint imperialista ügynök, kémkedésre utasította őt. Rajk letartóztatása után Harris újra felkereste Kádárt, és felszólította a Rajk-féle szervezkedés továbbvitelére. Kádár ezután 1949-től letartóztatásáig az MTA közelében, az Arany János utcában, egy presszóban találkozgatott Harris-sal, hogy összegyűjtött kémadatait átadja neki. Bővebben lásd *Kádár János bírái előtt*, i. m. 104., 257–258., 264., 271., 273., 450–451., 476., 479., 541.



Károlyi Farkas alezr. még rám is olyan gyanakodva néznek, engem ez nem érdekelt, mért [mert] én tudtam mit csináltam az életbe és mit nem csináltam) és a szerencsétlen nem merete azt mondani „szeretnék írni a Párt Főtitkárának egy levelet”. (Abban a levélben megírhatta volna, mi igaz, mi nem igaz, miben érzi magát bűnösnek?) Nem tette. Végig fenttartotta vallomását Harrissal kapcsolatban, a tárgyaláson is, a Párt Főtitkárának írt levélében (amiben azt írja haragudtam rá, azért vettem őrizetbe, honnan tudtam, hogy Csermanek<sup>52</sup> és egyéb gyanúsítgatások.) (Ezek helyett a számárságok helyett azt kellett volna neki írni „elvagyok ítélve, megérdemlem, de ez meg ez nem felel meg a valóságnak.” Nem tette.) Közben én elmentem egy hónapi szabadságra. Amikor visszajöttem, minden készen volt. (Helyes lett volna, ha egyszer a bizottság egyik tagja beszél vele. Talán akkor elmondta volna Harrist és egyebeket, mi igaz, mi nem igaz?)

Röviden összefoglalva függetlenül attól, hogy Kádár mit vallott és mit írt a felelős én vagyok, mert én voltam az ÁVH vezetője, a K.V. tagja a P.B. ülésén résztvettem és ha nem is lettem bevásáztva a bizottságba (nem tartozik rám hogy miért nem) de nekem nincs jogom megsértődni, hanem kötelességem lett volna közölni benyomásomat a bizottság vezetőjével (még ha lett volna is erre bizonyos megjegyzése), de minden körülmények között közölnöm kellett volna érzésemet, benyomásomat és véleményemet a Párt Főtitkárával és nem engedni, hogy egy ilyen jelentés a K.V. ülése elé kerüljön. Ezt nem tettem, ezért megérdemlem a sorsomat és én ne azon nyavajogjak, hogy miben volt részem a nyomozás első időszakában és vegyem tudomásul, ha nem csináltam volna valamit egy kicsit jól is a mozgalomba (nem helyes) nem lettem volna 30-évig a mozgalomba, 22-évig párttag 10-évig K.V.tag és nem nem egy 3½-elemit végzett szabómunkás lennék (az ÁVH-nak 8-évig vezetője) és nem azt néznék, hogy „nem olvasott nem tanult, nem képezte magát”, így így egy részét cselekményének nem tudatosan követte el, hanem részben műveletlenségénél fogva, másrészt az általa választott rothadt környezetének a befolyására (ami nem egészen enyhítő körülmény) kötelet érdemelt volna.

Igy gondolkozok én ma Balázsi alezr. Ur. és ha ide eljutottam azt is a Pártnak köszönhetem. (Nincs nekem jogom erről írni.)

Balázsi alezredes Ur! Amikor leültem írni, még nem tudtam, hogy ez fog kijönni belőle. Reggel amikor kint sétáltam a négy kőfal között, akkor született meg bennem, ott kezdtem érezni annak szükségét, hogy irjak, így ültem le.

<sup>52</sup> Kádár János eredeti neve Csermanek volt.

Engedje meg, hogy Kádárral kapcsolatban a következő javaslatot tegyem.  
Javaslom

1. A mellékelt kérdésekre vonatkozólag amennyiben még nem történt meg, kérdezzék ki

(Külön borítékban mellékelem a kérdéseket.)<sup>53</sup>

2. *Ha* tisztázódik, hogy *nem volt beszervezve* (én ilyent az illegalitás alatt nem tapasztaltam nála, azelőtt nem ismertem) 4. éve van börtönben. (Igaz, a rendőrségen 1932-ben áruoló magatartást tanusított, de ezt ő önéletrajzában megírta. Második alkalommal nem merült fel kifogás viselkedése ellen.

Igaz a pártfeloszlátás tőle indult ki, de nem ellenséges szándékból tette, (Donát erősen befolyásolta, én meglehetősen passzív voltam (a passzivitás ilyen esetben aktivitás), az a hüe [hülye] Szakasits is tett valami bogarat a fülébe. és a gyávasága.)

3. A belügybe nem állotta meg a helyét, (de semmi esetre nem vezette rossz szándék.)

4. Igaz, leírt itt sok mindent, gyáva volt vissza vonni és megírni mi igaz, mi nem igaz, pedig tudhatta, hogy vallomása alapján összeállított összefoglaló kerül a K.V. élé [elé] (ő magas funkcionárius volt) és ezzel megtéveszti a Pártot és Párttörténetet.

Mégis 1930-óta volt köze a mozgalomhoz, többször ült börtönbe, évekig élt illegálisan, *szereti a Párt Főtitkárát* biztos, hogy sohasem lesz ellensége a Proletárdiktaturának. *Engedjék ki Kádár Jánost*. Hadd lássa, hiába volt olyan gyáva, hogy nem merte a a Pártnak megírni az igazságot, a Párt ereje nagy és a Párt még akkor is megállapítja az igazságot, ha valaki gyáván, gerinctelenül mindent magára vállal és ezzel (nem szándékosan) félre vezeti a Pártot.

Nekem ez a véleményem Balácsi alezr. Ur. Jogom talán nincs is így írni, de amikor azt látom, maguk mennyit dolgoznak (hogy helyrehozzák azokat a bűnös hibákat, amiket én csináltam, szemrehányást tettem magamnak, hogy én itt a cellába sétálok, olvasok és rendes gondoskodásban részesülök.

Talán mesterkéltnek hat, (pedig nem így van,) bármilyen kis részét ennek az anyagnak feltudja használni, örülök, ha valamit segíthettem.

1954. június 27

Péter Gábor

életfogytíglanra elitelt

<sup>53</sup> A szóban forgó kérdések nincsenek mellékelve a dossziéhoz.

U.i. Persze ez nem úgy sikerült, ahogy gondoltam. (Igy semmi esetre nem küldeném át a Pártba.)

(De szeretném, ha Joli ezt az írást elolvashatná, én sohse nyíltam meg így neki.)

Ahogy átolvasom azt látom, mindenütt azt irom előbb ÁVH vez. azután K.V. tag. Ilyent nem szabad. (Ha így jött ki belőlem, már nem akarok rajta változtatni.)

A fene tudja mi van velem, de leirom ezt is Magának Balázsi alezredes Ur. Amikor a Gyűjtőfogházban nem ettem 3½-napig és azt mondtam azért, nem eszek, mert Jolit szeretném látni (volt ebben is valami) de az igazi ok nem ez volt, hanem este, amikor Maga kijött a Gyűjtőbe (amikor még nem döntöttem magamba, hogy nem fogok enni.) Reggel a sétán hallom, valaki azt mondja a hátam mögött, „Sztalin nincs az élők sorában”. Gondoltam magamba, miféle fasiszta propaganda ez, hát én láttam 1948-ba, olyan jól nézett ki. Ugy jöttem haza, azt mondtam, legalább 20-évig fog még élni (olyan jóízűen ette a fasírtot a vacsoránál). Szóval nem hittem el. (Nem néztem hátra, ki mondja, de azt hiszem Komendó<sup>54</sup> mondta, ő a Máty Lácitól<sup>55</sup> tudhatta, mert a May Laci májusban lett behozva. Ez a vádiratból tűnt ki, onnan tudom.) Szóval nem hittem el, de amikor hallottam azt is, hogy Malenkov a titkár és Vorosilov az elnök. Akkor már sajnos el kellett hinnem (mert ez realisnak látszott.) Meg kellett állnom egy kicsit, mert majd összeestem. A hóba potyogtak a könnyeim a sétán és amikor vissza mentem sétáután [séta után] a cellámba, akkor határoztam el, hogy nem fogok enni. Nagyon elvoltam keseredve. Arra gondoltam, hát ha Sztalin nincs az élők sorában nem érdemes élni, inkább pusztuljak el itt a cellába (tudom, hogy ez nagyon helytelen) de én így gondolkoztam. Tudják ezt is rólam. Nem akarok én szebnek feltűnni, mint amilyen vagyok.

Balázsi alezredes Ur.

<sup>54</sup> Komendó János (1910) cipészsegéd, államvédelmi őrnagy. 1951-től az ÁVH X/4 Osztály helyettes vezetője. 1953-ban letartóztatják, a Péter Gábor és társai per során hat év börtönre ítélik. 1956-ban szabadul, de 1957-ben újra elítélik, ekkor kettő év hat hónap börtönt kap.

<sup>55</sup> Máty László (1921) villanyszerelő, államvédelmi százados. 1953-ban letartóztatják, a Péter Gábor és társai perben öt év börtönre ítélik.



Ne haragudjon amiért ezt is leirom. Bennem van. Ha nekem adnak egy jó szovjet (szépirodalmat) könyvet, többre mennek vele nálam, mintha egy mázsa bilincset raknak rám. (Ezt dobja el.)

[ÁBTL 2.1 I/1-e 44-62. Kézzel, ceruzával írt szöveg Péter Gábor saját kezű aláírásával.]

## 5. Péter Gábor 1954. augusztus 13-ai saját kezű feljegyzése<sup>56</sup>

Részlet

Rajk munkásmozgalmi tevékenységéről  
(főleg 1944 szeptember-novemberben.)

Rajk mikor kapcsolódott  
a munkásmozgalomba?

1930-31-ben kapcsolódott a munkásmozgalomba. Egyetemi diákvonalon vett részt. A Pártba Stolte<sup>57</sup> vonta be.

Mikor bukott le Rajk  
és kikkel?

A diákmozgalommal kapcsolatban bukott le 1931-32-ben. Szász Béla<sup>58</sup>, Ádám György<sup>59</sup> egyetemi hallgatókkal. A rendőrségen volt egy Závorszky nevű rendőrkapitány rokona, aki közbenjárt Hetényinél<sup>60</sup> Rajk szabadlára helyezésének érdekében.<sup>61</sup>

<sup>56</sup> A dokumentumról 1954. augusztus 14-én készült egy géppel írt egykorú másolat is. Lásd ÁBTL 2.1. I/1-d 163–168. Péter Gábor elítélt sajátkezű feljegyzése.

<sup>57</sup> Stolte István (1910) újságíró, tisztviselő. 1949-ben letartóztatják a Rajk-ügy során, 1950-ben életfogytiglani fegyházra ítélik, később büntetését kilenc évre mérsékelik. 1956-ban szabadul.

<sup>58</sup> Szász Béla (1910–1999) újságíró, író. 1949-ben letartóztatják a Rajk-ügy kapcsán, 1950-ben tíz év börtönbüntetésre ítélik. 1954-ben szabadul.

<sup>59</sup> Ádám György (1911–1974) újságíró, közgazdász. 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben tíz év börtönrre ítélik.

<sup>60</sup> Hetényi Imre (1871–1946) rendőrfőtanácsos. 1932-től a Budapesti Rendőr Főkapitányság politikai vezetője.

<sup>61</sup> A választól balra, a lap szélére kék színű ceruzával, más kézírással a következőket írták: „Ádám 1932-es ügyben volt v[ád]l[o]tt.”

Amikor megismerkedtek,  
mi volt Rajk funkciója  
és hogyan végezte el?

Rajkról 1942-összel hallottam először Kovács István vezetősegi tagtól. A következőket mondta „van egy ember Magyarországon, aki alkalmas volna a vezetésre, még miniszter is lehet majd, de most internálótáborban van”. (Következő alkalommal.) „Valahogy ki kellene hozni Rajkot az internálótáborból. Esetleg pénzért. Vagy szökjön meg”.

Ennek alapján Apró Antal<sup>62</sup> vez.tag.<sup>63</sup> felkereste Rajk bátyját és 2000 pengőt átadott, azzal hogy ügyvéden keresztül próbálja meg Rajk Lászlót az internálótáborból kihozni. Ez nem vezetett sikerre. Rajkot az internálótáborból a Mártírok-utjai fogházba vitték letölteni 6-hónapos ítéletét, amit azért kapott, mert volt spanyolosokat kapcsolt az illegális kommunista Párthoz. A Mártírok-utján, a fogházban, a fogolynaplóból Koos Béla<sup>64</sup> segítségével kicserélték azt a lapot, ahol az állott, hogy „büntetésének letöltése után visszakísérendő az internálótáborba”. Így nem lett Rajk 1944 augusztus végén visszakísérve az internálótáborba, hanem kiszabadult a Mártírok-utjai fogházból. 1944 szeptember közepén, jelszavas találkozón találkoztam Rajkkal, a budai Körtéren. Onnan egy villába mentünk, ahol Horvát Márton vez.tag. már várt bennünket. Rajk lett a titkár. (Ezt megelőzően rövid idővel Horvát Mártonnal feloszlattuk a békepártot és az illegális Kommunista Pártot megalakítottuk.) Rajk, Horvát Márton és én ezen az ülésen a K. Párt megalakításával kapcsolatos további teendőket, feladatokat beszéltünk meg. Megállapodtunk újabb röpirat kiadásában. Mi a Párt célja? Ennek a röpiratnak megírását Rajk vállalta. Meg is írta.

A következő ülésen (okt. elején, Babics professzor<sup>65</sup> lakásán, a Deák-Ferenc-u.ban) összejöttünk; Rajk, Horvát, Donát, Orbán<sup>66</sup> meg én. Ezen az ülés-

<sup>62</sup> Apró Antal (1913–1994) szobafestő, építőmunkás, kommunista politikus. Eredeti neve: Klein. Az MKP, majd az MDP Politikai Bizottság tagja (1946–56). A Szakszervezetek Országos Tanácsa főtitkára (1948–52), építőanyag-ipari miniszter (1952–53), majd miniszterelnök-helyettes (1953–56).

<sup>63</sup> Értsd: vezetőségi tag.

<sup>64</sup> Koos Béla (1921–2000) pártfunkcionárius, államvédelmi ezredes. 1944-ben együtt ül Rajkkal a Margit körüti fogházban.

<sup>65</sup> Dr. Babics Antal (1902–1992) orvosprofesszor. 1949-től a MTA tagja. 1950–1953 között az általa szervezett Központi Állami Kórház (ma Kútvölgyi Kórház) igazgatója. Jó barátságban van korának kommunista politikusával.

<sup>66</sup> Orbán László (1912–1978) jogász, pártalkalmazott, kommunista politikus.

sen Rajk arról beszélt, hogy a szocdemekkel, (Szakasits) a kg.kkal, (Tildy) szorosabban kell együttműködnünk és a jövőben nem elég, ha a K.P. részéről Kállai Gyula jár el hozzájuk a „Magyar-Front” üléseire, hanem ő (Rajk) is el fog járni.

Közben Kovács Imre is feljött a lakásra, ahol az ülést tartottuk. „Ha már itt van jöjjön be” - mondta Rajk. Kovács Imre sérelmezte, hogy a szocdemek, (Szakasits) a kg.ák, (Tildy) a parasztpártot nem akarják elismerni, mert nincs parlamenti képvisellete. Erre való hivatkozással nem hívják meg őket a „Magyar Front” tárgyalásaira. Rajk megígérte, hogy legközelebb felfogja vetni ezt a kérdést és elintézi, hogy a jövőben a parasztpárt is résztvehessen az ülésen. El is intézte. Beszéltünk még arról ezen az ülésen, hogy mégis érdemes volt a Gömbös szobrot felrobbantani, (előző este hajtatta végre az illeg. Párt, okt.6.án) mert nagy politikai viszhangja van.

A következő ülésen, a Rózsadombon (Fischer József<sup>67</sup> villájában) októberben egy vasárnap, a következők jöttünk össze: Rajk, Horvát, Szirmai, (aki akkor mint munkaszolgálatos szabadságon volt itt Bp-en) Donát, Kállai, Orbán és én. Rajk ezen az ülésen szervezeti, politikai kérdésekről beszélt. Élesen bírálta Orbánt. Rajk ideges, indulatos volt. Az ülés után Rajk–Szirmai egy külön szobában, arról vitatkoztak, hogy a háború után Erdély Magyarországhoz vagy Romániához fog-e tartozni?

A következő ülés okt.15.e előtt volt (a Barát-u.-ban Bornemisza Éva színésznő<sup>68</sup> lakásán.) Ott voltak: Rajk, Kállai, Donát, Orbán, Pálffy<sup>69</sup>, Sólyom meg én. Azért jöttünk össze, mert előző este Szakasits–Tildy Horthynál voltak és előzőleg Horthy megígérte, hogy ad 6000 fegyvert a munkások felfegyverzésére, a németek ellen. Rajk késő este jött meg az ülésre (Tildytől–Szakasits-tól), hogy Horthy meggondolta, nem adja a fegyvereket. A munkások már örömmel várták. Minden elő volt készítve. Harcolni akartak. Az ülésen Rajk bejelentése levertséget és tehetetlen hangulatot váltott ki.

A következő ülés okt.15.én vasárnap d.u. 2-órákor volt (Jámbor Alajos<sup>70</sup> lakásán az V. Ker.be.). Ott voltak a vasasok (én hívtam össze őket.) Domokos<sup>71</sup>,

<sup>67</sup> Fischer József (1901–1995) építész, szociáldemokrata politikus.

<sup>68</sup> Bornemisza Éva (1919–1971) színésznő.

<sup>69</sup> Pálffy György (1909–1949) hivatásos katonatiszt. Eredeti neve: Oesterreicher. 1945-től a HM Katonapolitikai Osztály vezetője, 1948-tól honvédelmi miniszterhelyettes. A Rajk-ügy során 1949-ben őrizetbe veszik, halálra ítélik, és kivégzik.

<sup>70</sup> A személyt nem sikerült azonosítanom.

<sup>71</sup> A személyt nem sikerült azonosítanom.



Kruzlák<sup>72</sup>, Barta<sup>73</sup>, Varga<sup>74</sup>, Rajk és én voltunk ott. A Horthy-proklamációról (akkor délben volt) beszéltünk. Egy röpirat kiadásáról. A vasasok feladatáról. A röpirat megírását Rajk vállalta. Meg is írta.

A következő ülés volt, (az Ajtósi-Dürer-sor elején, egy asztalos üzembe.) Ott voltak: Rajk, Kovács, Kiss Károly, Apró meg én. Itt Rajk arról beszélt, hogy ebben a helyzetben mindenkivel össze kell fogni, a frakciókkal is, (Deményékre értette.) Ha nem sikerül velük megegyezni, beépülünk közéjük. Amennyiben megegyezünk, összekötőket hozunk létre. Hosszan beszélt. Kovács István a hosszú beszédet sérelmezte, konspirációs szempontból. Az ülés után Rajk erősen szorgalmazta deményékkal való szoros együttműködést, ennek érdekében igen aktív tevékenységet fejtett ki. Közben Horvát Mártonnal létrehoztunk partizáncsoportokat. (Fehér Lajos-Pálffy, stb.) Rajk ezt át akarta venni. Át is vette. Amikor Kádár megjött, Rajk Pálffyt, mint kapcsolatot átadta Kádárnak. (Pálffynak átadtam 100.000 pengőt ekrazitra, bombára. Megígérte, hogy katonai összeköttetésein keresztül fog vásárolni. Nem vásárolt. Összehoztam a vasasokkal, oktassa ki őket, hogy kell a német tankokat felrobbantani. Nem oktatta ki a vasasokat. A vasasok mindig letrörve jöttek hozzám vissza a találkozóról, hogy Pálffy el sem jött. Közben Rajk lebukott. (Földi Julia<sup>75</sup>, akivel Rajk lakott, átadta használatra a személyi iratait egy bujdosó zsidó nőnek. Ez a bujdosó zsidó nő lebukott. A nála talált Földi Julia nevére szóla személyi iratok alapján detektívek előakarták állítani lakásáról Földy Juliát és ott találták Rajkot.) Amikor lebukott, hiányzott. Szívós volt. Volt benne cselekvőképesség.

Rajk lebukása után Kádár lett volna a titkár, de lagymatag, passzív volt. Nem volt benne elég lendület. Mozgékonyasága nem fejezte ki az akkori idők követelményeit. Cselekedni akarása hullámmzott. Sokszor az események sodorták magukkal. Kovács István vez.tag bátor, cselekvő, mozgékony volt. Duzzadt belőle a harcolni akarás. Így gyakorlatilag Rajk lebukása után ő volt a titkár.

<sup>72</sup> Valószínűleg Kruzlák Béla (1900–1970) vasesztergályosról van szó. Később az MKP országgyűlési képviselője.

<sup>73</sup> Valószínűleg Bartha Bertalan (1904–1978) lakatosról van szó. Később a vasasszakszervezet főtitkára és gyárigazgató.

<sup>74</sup> Valószínűleg Varga István (1905–1976) szerszámlakatosról, kommunista politikusról van szó, aki később a vasasszakszervezet helyettes titkára (1945–1948).

<sup>75</sup> Rajk Lászlóné (Rajk Júlia) – született Földi Júlia – (1914–1981) tisztviselő. Az Magyar Nők Demokratikus Szövetsége országos főtitkára (1946–48), majd elnöke (1948–49). 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán őrizetbe veszik, 1950-ben öt évre ítélik. Az 1950-es évek első felében férje nevét nem használhatja, ekkor kényszerből a Györk Lászlóné nevet veszi fel.

Kikkel volt Rajknak kapcsolata  
1944-ben?

Horvát Márton, Kovács István, Kiss Károly, Apró Antal, Kádár János, Donát Ferenc, Kállai Gyula, Orbán László, Szirmai István, Varga István, Pálffy György és velem. Továbbá Szakasits Árpád, Tildy Zoltán, Kovács Imrével.

Kik tudnak arról, hogy Rajk  
Gayert<sup>76</sup> mikor és kihez kapcsolta?

Gács László, Tömpe István<sup>77</sup>.

Milyen volt Rajknak a kapcsolata  
Brankovhoz<sup>78</sup>?

Nagyon szoros volt a kapcsolatuk és igen szívélyes. Brankov gyakran feljárt Rajkhoz a belügyminisztériumba. Rajk nagyon jó véleménnyel volt Brankovról. Brankov Rajkról. Rajk azt mondta, mindennel segíteni kell Brankovot, ők is fognak minket segíteni. Brankov dicsérte, nagyon elismerőleg beszélt Rajkról.

Mit tud Rajknak az amerikaiakhoz  
való kapcsolatáról?

Semmit. Ami vallomásában szerepel.

Milyen volt Rajknak  
Pálffyhoz, Szőnyihez való kapcsolata?

Pálffyt az illegálitás alatt ismerte meg. (1944 okt. elején.) Kölcsönösen szimpatikusak voltak egymásnak. Értékelte. Ügyes katonának tartotta. Nagyon

<sup>76</sup> Gayer Imre (1905–1950) lakatos, kommunista. 1945-ben internálják mint csendőrbesúgó. 1950-ben a Rajk-ügy kapcsán halálra ítélik, és kivégezik.

<sup>77</sup> Tömpe István (1909–1988) kárpitos, kommunista politikus. Rajk László titkára (1945–46). Somogy vármegye alispánja (1946–48). A BM Közigazgatási Főosztályának vezetője (1948–50). Az FM Erdészeti Főosztályának vezetője (1950–56).

<sup>78</sup> Brankov, Lazar (1912) jugoszláv diplomata. 1949-ben letartóztatják, a Rajk-perben életfogytiglani fegyházra ítélik. 1956-ban szabadul.

dicsérte. (Gyakorlatilag kevés munkát láttam Pálffytól az illegalitás alatt. Hu-zódózott. Szabotált, de mézes, néha megtévesztően mézes szavakkal tudta lep-lezni.) A felszabadulás után Pálffy, mint a Kat. Pol.<sup>79</sup> vezetője és később mint hadsereg főparancsnok gyakran volt a belügybe Rajknál. A Nagy Ferenc-féle összeesküvésnél minden este együtt jöttek jöttek Rajk-Pálffy az ÁVH-ra. Min-denben mindig egyet értettek. Azonos véleményen voltak. Pálffy mindenhez bólogatott, amit Rajk mondott. Pálffy szemében Rajknál nagyobb ember Ma-gyarországon nem volt. Rajk Pálffyt kitűnő katonának és vezetésre igen alkal-masnak tartotta. Ugy el voltak ragadtatva egymástól, hogy minden áldozatra képesek lettek volna egymásért. Pálffy mesterének tekintette Rajkot. Nagyon felnézett rá. Rajk szava parancs volt részére. A „magyar” kommunista vezért látta benne. Gondolkozás nélkül követte. Rajk Pálffyban leghűségesebb kö-vetőjét látta, akire minden körülmények között számíthat. Pálfynak jó meg-jelenése volt. Tudta magát szimpatikussá tenni. Fialat párttag volt. Rajknak volt régebbi munkásmozgalmi tapasztalata, valamint spanyol, francia „nem-zetközi ismerete”. Magyarokodó nyelvezete. Katonai szaktudásban való kér-kedés. Mindkettőben bizonyos kalandorság. Szerepelni akarás. Karrieriz-musra való erős hajlam, törekvés. Vezérkedni. A Párt ennek érdekében való felhasználása, (de csak ameddig erre szükség van.) Rajk felozlatta a pártszer-vezeteket a rendőrségen belül.<sup>80</sup> Pálffy követte a honvédségen. A rendőrség jár-jon a rendőregyesületbe. (Rajk.) A honvédség a clubba. (Pálffy.) Rendőrség, honvédség fegyverestestület, nincs szükség politikára. Csak zavarólag hat. (Rajk-Pálffy.) Közös „ideológiájuk” volt. Egyszer panaszkodott Rajk Pálffyra. „Nem is értem Gyurkát, azt mondtam neki, verjék meg Vörös Jánost”<sup>81</sup>. Er-re úgy összetörték, hogy most hónapokig kezelhetjük.” Két egymásra talált ember, akik egymásról azt hitték, hogy a jövőt jelentik. Titó imponált ne-kik. Esményképük volt. Rajk Pálffyra számított, támaszkodott, épített rá. Pálffy Rajkban látta azt az embert, akit „érdemes követni”.<sup>82</sup>

Szőnyihez való kapcsolata Rajknak formájában más természetű. Mére-ggették egymást. Különböző típusuak voltak. Egyik sem volt teljesen biztos a másikban. Egy ponton találkoztak. A Pártnak, a Párt Vezetésének mind a kettő ellensége volt. (Rajk a Párt Főtitkárának a lakására akarta költöztetni

<sup>79</sup> Értsd: HM Katonapolitikai Osztály.

<sup>80</sup> Megjegyzendő, hogy a Farkas Mihály vezette Szervező Bizottság jóváhagyásával tette ezt Rajk.

<sup>81</sup> Vörös János (1891–1968) hivatásos katonatiszt, honvédelmi miniszter. 1949-ben őrizet-ve veszik, 1950-ben életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélik. 1957-ben szabadul.

<sup>82</sup> Péter Gábor Pálffy Györgyről alkotott negatív véleményének valószínűleg sértődöttsége lehet az oka, mely abból adódott, hogy Pálffyt félretolták az ÁVH-t a „köztársaság-elle-nes összeesküvés” felgöngyölítése során.



Titót, (amikor itt volt Bpsten.) Szőnyi soha ki nem ejtette a Párt Főtitkárának a nevét.) Rajk vezérségre törekedett (rendőrség, honvédség, mndsz<sup>83</sup>, nékosz<sup>84</sup>, stb.) Az amerikaiak (Field) által szervezett Szőnyi, mint a Káderosztály vezetője, lehetősége volt a részére megbízható embereket becsempészeni minisztériumokba, üzemekbe<sup>85</sup>, stb. Ezeken az elemeken keresztül befolyását növelni, tájékozódni, utasítást adni. Szőnyi a Pártot nem szerette. Az arca mindig idegen volt. Elutasító. Merev. A Pártközpontban nem oldódott fel. (Őrizetbe vétele után, amikor a bizonyítékok alatt (Field-szembesítés, Földi vallomása, stb.) beismerő vallomását megtette, arca megváltozott, szinte kisimult.) Szőnyinek lehetősége volt figyelemmel kísérni a Pártközpontban majdnem mindenkit. Rajk személye érdekelte. Figyelemmel kísérte. Titóék árulása, a T. I.<sup>86</sup> közleménye után, még jobban szorgolhatta Szőnyi Rajkot. (Talán Rajk még nem tudta pontosan, Szőnyit hova raktározza magánál?) Szőnyi őrizetbevétele után, vallomást tett arról, hogy jelszavas találkozóval fel kellett keresnie az amerikaiak megbízásából Rajkot. (Ez a vallomás, úgy emlékszem, nem nyert teljes megerősítést.) Szőnyi és Rajk között nem látszott az a kézzel fogható kapcsolat, ami Rajk-Pállfy között megvolt. (Soha nem láttam őket együtt.) Rajk Szőnyit céljainak elérésére felhasználta volna. Szőnyi az amerikaiak (Field) utasítására alávetette volna magát Rajk irányításának. Látszólag nem voltak jóba, de egy sikon találkoztak, az általuk vélt közös cél érdekében.

Szőnyi minek alapján  
lett őrizetbe véve?

Szőnyi annak alapján került őrizetbe, hogy Svájcban a Katona Politika B. embere egy bizalmas jelentést juttatott el a Kat.Pol.hoz Svájcban. A Kat.Pol. a Párthoz. Ebben a bizalmas jelentésben volt, hogy „Szőnyi Tibor a háboru alatt Svájcban szoros kapcsolatban állott Field-Dallas [Dulles<sup>87</sup>]-féle amerikai kémszervezettel.” Ennek alapján kezdtük el figyelni Szőnyit. 1949 május 16-án őrizetbe vettük.

<sup>83</sup> Magyar Nők Demokratikus Szövetsége.

<sup>84</sup> Népi Kollégiumok Országos Szövetsége.

<sup>85</sup> Ez annak a koncepciónak a megismétlése, amit Péter Gábor veretett ki Szőnyiből.

<sup>86</sup> Értsd: Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform).

<sup>87</sup> Dulles, Allen Welsh (1893–1969) amerikai diplomata, hírszerző, jogász. Az OSS (a CIA elődje) berni irodájának vezetője (1942–45). A CIA igazgatóhelyettese (1951–53), majd igazgatója (1953–61).

Rajk jellemzése  
az illegális időkből.  
(1944 szeptember-november.)

Hogyan végezte az illegalitás alatt  
munkáját? Egyéniségét jellemezve.

Az illegális találkozókra pontosan eljárt. Az elvállalt illegális röpiratot a megígert időre megírta. (Ha kellett, egész éjjel írt.) Volt munkájában hullámozó lendület. Szívós volt. Munkabíró. Az illegális üléseken a feladatokról, az első negyedórán világosan, meggyőzően beszélt, tudott hatni. Azután zavaros lett, oktatóan, paposan, „tanárosan” folytatta, apró részletekbe menve, egészen kezdetleges dolgokról. Nagyon sokat szeretett beszélni! Nem szívesen engedett mást szóhoz jutni. Türelmetlen volt bevárni, ha más is kifejtette kicsit részletesebben véleményét. Volt egyéniségében, magatartásában tulértékelés saját személyét illetően. Simulékony, szerénynek látszó modorban vállveregető lebecsülésféle prolikkal szemben. De ezt finoman, alig észrevehetően csinálta. Volt az illegális üléseken javaslata, indítványa, nem mindig a legmegfelelőbb. Volt amikor sokat akart egyszerre markolni. Néha előreszaladt. Megfelelő előkészítés nélkül hajlamos volt cselekedni. Egyik végletből a másikba átesni. Horthy proklamáció napján (1944 okt. 15) az illegalitás konspirációs szabályait semmibe véve, teljesen legális illúziókat táplált, (felfedte illeg. lakását Kovács Imre előtt, „most már nincs mitől tartani” alapon.) Azonnali általános sztrájk. Megszállni a gyárakat. Senkit be nem engedni. Voltak ezek között helyes szempontok is. De amikor megtudta, hogy Szálasi uralomra jutott, a hirtelen feltámadt fellendülésből (amit Horthy proklamációja váltott ki) ellenkező végletbe csapott át. Egy hétig nem jött ki a találkozómra azon a címen, most nem jó sokat találkozni, lakása nincs rendezve. Elment nyilas testvérbátyjához<sup>88</sup>, (aki Szálasi államtitkára volt) kérte, hogy nála lakhasson. Beijedt! Szívesen szerepelt Szakasits–Tildy összejöveleteken. Ahol ő ott volt, hangadó volt. Akarta „a vezető” lenni. Sikerült is. Nem volt mindig kellően meggondolt. Sok esetben erőszakos volt. Megjelenésében szilárdnak látszott, mégis, amikor elpanaszolta, hogy nyilas államtitkár testvére nem add néki lakást és erre én azt válaszoltam, a felszabadulás után majd elintézzük, nagyon nem tetsző kifejezés volt az arcán. Amikor nem helyesltem, hogy Földi Julia (akiről igen rossz vélemény volt) tagja legyen az illeg pártnak, rossz néven vedte [vette].

<sup>88</sup> Rajk Endre nyilas államtitkár, késletgazdálkodási kormánybiztos.



Előfordult, hogy egy illeg. lakásra mentünk (előre beküldött, „nézzem meg, nincs-e valami baj”,) csak azután így jött be. Felvidult, feloldódott, formában volt, „otthon érezte magát”, amikor Deményékkal tárgyalt. Őszintén kinyilva ölelkezett össze velük. Boldog meghatottságában majdnem könnyezett, amikor a frakciós vezető Gisitzzel<sup>89</sup> (Demény jobb keze) „sikerült” megegyezni a „két párt” egyesülésében. Őszintén, meghatódotan ölelte magához a Jókai-u. ban egy deményék által szerzett sötét üzlethelyiségben Gisitzet, ezt a tipikus ragyásképi lumpenproletárt, aki akkor gyanusan tüzoltó ruhában tetszelgett. Kezdetben tudott az emberekkel beszélni, bánni. De a közös hangot sokkal inkább megtalálta Pálffyhoz, Donáthoz, vagy Kovács Imréhez, Tildyhez, Szakasitshoz, mint Kovács István vezetőségi taghoz, Kádárhoz vagy hozzám. Azokkal inkább meg volt a közös nyelve, hangja. Szerette Aprót. Az első időkben Kádárról sem volt rossz véleménynel. Kádárt azelőtt nem ismerte. Mi Donáttal dicsértük neki. Kiss Károlyra sem mondott rosszat, elnézően beszélt róla. Jó véleménynel volt Varga vasasról. Kovács Istvánt, Horvát Mártont nem szivlelte. Tudomásul vette őket. Kállai Gyulát becsülte. Féltékeny volt rá, mert ő (Kállai) járt (Szakasits-Tildy) „Magyar-Front” üléseire. Bár sokat beszélt, nehezen oldódott. Tartott bizonyos távolságot. De ha meg akart valakit magának szerezni, helyesebben megnyerni, lassu szótagoltsággal, ennek megfelelő hanghordozással (néha még érvekkel is) megtudta közelíteni és neha [néha] meg is nyerni a maga elgondolásának. Nem lehet azt mondani, hogy minden befolyástól mentes volt, ha valakivel beszélt. Volt bizonyos tehetsége ahhoz, hogy befolyását átmenetileg érvényesíteni tudja akarátának végrehajtásával kapcsolatban. Voltak, kiknél megjelenésével, hangjával (amit tudott színeezni) hosszan elmondott, logikusnak látszó, sajátságos érveivel tudott hatást elérni és akarátának érvényt szerezni. Tildy szívesen beszélt vele. Szakasits nagyra értékelte. Kovács Imre büszke volt rá, hogy ő nevezte el „Kírgiznek”. (Ez volt illeg. neve.) Kovács István vezetőségi tagnak az volt a véleménye, hogy feleslegesen sokat beszél. Kádárnak, hogy papos, oktató. Donát felnézett rá. Apró szerette (büszke volt barátságára.) Kiss Károly elismerte. Kállai becsülte. Horvát Mártonnak kérdőjel volt. Vehetjük a fordítottját, ő is ennek megfelelően viszonyult az emberekhez. Meghatározta és kialakította magánál annak megfelelően, kit mennyire tud befolyásolni, ki, mennyire ismeri el vezető egyéniségét, kire, mennyire számíthat. Mert neki ez fontos volt, súlyt

<sup>89</sup> Gisitz Endre vagy Gimes András (1910–1987) cipőfelsőrész-készítő, eszperantista. A kommunista párton belül a Demény Pál vezette csoport tagja. 1949-ben Kistarcsára internálják.



helyezett rá. Nemcsak Szakasíts, Tildy, Kovács Imre felé, hanem, hanem, akik az illegális mozgalom vezetői voltak, a Párt felé. (Itt újra párhuzamot kell vonnom Rajk-Kádár között. Olyan értelemben, hogy Kádár illeg. vezetőségi ülésen kihangsúlyozta „mi csak addig vagyunk alkalmasak a Párt vezetésére, ameddig haza nem érkeznek Moszkvából akiket a vezetés megillet.” Rajknak soha nem volt ilyen elvi állásfoglalása.) Rajk keményen, élesen bírálta, ő nem szerette a bírálatot. Nem áradt belőle melegség a párttagok felé. Nem érdeklődött a párttagok problémái iránt. Sok volt benne a látszat, a szereplés. Volt bizonyos rutinja, de nem megalapozott. Szeretett idézni, de nem biztos, hogy akikre hivatkozott, azoknál úgy hangzott el vagy úgy írták. Nemcsak Tildy, Szakasíts, Kovács Imrénél volt ő a hangadó, hanem a mi körünkben is, az üléseken, hosszú órákat szeretett beszélni. A felszabadulás után, amikor komoly marxista-leninista műveltséggel rendelkezők közé került, egész este hallgatott, de ha eljött az ÁVH-ra, egész estét betöltően újra agyonbeszélt bennünket. Az illegalitás alatt úgy érezte, ő a Párt hivattott vezetője, úgy is viselkedett. Arra nem emlékszem, hogy az illegalitás alatt (1944 szept.nov.) megjegyzést tett volna a Szovjetunióra, de agyonhallgatta.

Röviden összefoglalva.

Illegális találkozókra pontos volt. Illegális röpiratot tudott írni és irt. Tárgyalni szeretett és erre képessége volt. Szívósággal rendelkezett. Szeretett paposan oktatni. Szónokolni, szerepelni. Észrevétni magát. Ismerjék el. Ünnepeljék. Látszatsikerekért komoly elvi engedményeket tett. A frakciókkal őszintén összeölelkezett. Bejédezből nyilas államtitkár bátyjától megalázkodó módon lakást kért. Emberekhez való viszonyában tudott simulékony, mesterkelt, behízelgő modoru lenni. Megszerezni azokat akik elősegítik vagy megerősítik a hatalomhoz való eljutását. Elgáncsolni azokat, akik akadályozzák. Ellenvéleményt nem szívesen tűrt. Beképzelt, öntelt, rátarti volt. A Pártot inkább eszköznek tekintette a hatalomhoz, mint a dolgozó nép forradalmi vezetésének. A Szovjetunióhoz való viszonya, enyhén szólva, hideg volt. Erős volt benne a vezérkedésre való törekvés. Mindenre képes lett volna, hogy a hatalom birtokosa legyen.

1954.aug.13. Péter Gábor életf. elítélt

*[ÁBTL 2.1 I/1-e 28-35. Kézzel, ceruzával írt szöveg Péter Gábor saját kezű aláírásával.]*

## 6. Péter Gábor 1954. augusztus 19-ei saját kezű feljegyzése

Pálffy milyen adatok  
alapján vették őrizetbe?

Pálffy Györgyöt Farkas Mihály honvédelmi miniszter ur utasítására vettük őrizetbe. (Balatonon nyaralt. Este egy kerti moziból, ahol „a felszabadult föld-et”<sup>90</sup> nézte állítottuk elő, úgy, hogy a sötétben kísérője, aki mögötte ült észre sem vette.)

Milyen volt Rajk-  
Pálffy között a kapcsolat?

Rajk és Pálffy között igen szoros kapcsolat volt. Pálffy Rajkot mindenben mesterének tekintette. Utasításait követte, végrehajtotta. Rajk Pálffy leghübb követőjének tekintette. (Pártszervezetek feloszlata, őrizetese megverése, stb.)

Milyen volt a Kat. Pol.-  
ÁVH viszonya?

Körülhatárolt. Hivatalos kapcsolat volt. Vitáskérdés volt abban, hogy az imperialista követségeken ők a katonai attasséval foglalkozzanak. A többiekkel az ÁVH kémelhárító osztálya. Később ebben a kérdésben is megegyezés jött létre.

Hogyan került Pálffy kapcsolatba  
a munkásmozgalommal?  
Mi volt a tevékenysége?

Pálffy Orbán László kapcsolta a munkásmozgalomhoz 1944-nyarán. Feladta lett volna, partizáncsoportok szervezése, vezetése, kioktatása. Robbanóanyag vásárlás. Lagymatag volt. Találkozókra hanyagul vagy egyáltalán nem jött ki. Robbanóanyagot nem vásárolt. Egy általa elképzelt katonai helyzetkép értékelést irt. Látszatmozgást végzett. Eredményről nincs tudomásom.

<sup>90</sup> Péter itt szerintem téved, összetéveszthette a Szabó Pál regénytrilógiájából Bán Frigyes által készített filmeket. A *Talpalatnyi föld* című filmet 1948-ban, míg a *Felszabadult föld* című filmet 1950-ben mutatták be. Mivel Pálffy Györgyöt 1949. július 5-én vették őrizetbe, így ő csak az első film vetítésénél lehetett jelen.

Pálffynak alsó-felső  
kapcsolata?

Alsó kapcsolata Fehér Lajos volt. Felső kapcsolata, Horvát Márton, Rajk László, Kádár János.

Jusztusz<sup>91</sup> minek alapján  
került őrizetbe?  
Mi volt ellene?

Jusztusz mellé be volt építve Szűcsnek egy nő B. embere. Ez a B. ember információt adott Jusztusz tevékenységéről, hogy trockista tevékenységet fejt ki, ilyen szemináriumot tart, hogy a franciákkal kémkapcsolatban áll, hogy a K.V. ülésen feljegyzést készített a Rajk-ügy beszámolójáról. Ezeknek alapján lett javasolva és őrizetbevéve. (Emlékezetem szerint ez volt ellene.)

Mit tud Jusztusz felszabadulás  
előtti, utáni tevékenységéről?

Trockista szemináriumot tartott. (Ilyen B. jelentések érkeztek az ÁVH-hoz.)

Hallgatta-e ki Justust  
és milyen kérdésekre?

Rövid időre valószínűleg megnéztem. Kihallgatója néhány napig Szűcs volt. Heteken keresztül Farkas Vladimir volt a kihallgatója. (Jegyzőkönyvezte.)

Hogyan kapcsolódott az ő  
ügye Rajk-ügyéhez?

Szervesen milyen kapcsolatban állottak egymással, erre nem emlékszem.

<sup>91</sup> Justus Pál (1905–1965) szociáldemokrata politikus, író. 1948-tól a Magyar Rádió alelnöke. 1949-ben őrizetbe veszik, majd a Rajk-perben életfogytiglani fegyházra ítélik. 1955-ben szabadul.



Minek alapján került  
őrizetbe Villányi [András]<sup>92</sup>?

Szebenyi<sup>93</sup> a tárgyaláson vallomást tett rá. Rajkhoz Pálffy-szerű szoros kapcsolat fűzte.<sup>94</sup>

Mi volt a bűncselekménye [Villányi Andrásnak]?

Rajkhoz való szoros kapcsolata. Gazdasági Rendőrségen káros tevékenysége. Korrupció. Svájcba pénzt csempészett ki saját részére.

Milyen volt G. R. és ÁVH  
kapcsolata?

Rajk igyekezett állandóan ellentéteket szítani a két szerv között. Részben sikerült is. Az együttműködés hideg volt. Rajk azzal szédítette Villányit, hogy majd egy ipari rendőrséget „fog létrehoz”ni és akkor nem lesz szükség az ÁVH-ra. Két, három hónapig Rajk megbízásából Villányi az ÁVH-ra járt dolgozni a G. R.-en kívül.

Milyen volt a személyes  
kapcsolat Villányival [Andrással]?

Látszólagos. Ő nem volt hozzám őszinte. Rajk volt az istene. Karrieristának tartottam.

Villányi Ernő<sup>95</sup> minek alapján  
lett őrizetbe véve?

<sup>92</sup> Villányi András (1913–1950) 1945-től a gazdasági rendőrség vezetője, 1948-tól minisztériumi osztályvezető. 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben halálra ítélik, és kivégzik. Letartóztatásának okáról bővebben lásd Bacsoni Gábor Miklós: Péter Gábor (vélt) vetélytársai: Tömpe András és Villányi András. *Rubikon*, 2002/6–7. 12–15.

<sup>93</sup> Szebenyi Endre (1912–1951) jogász. A BM, majd a miniszterelnökség államtitkára. 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben halálra ítélik, és kivégzik.

<sup>94</sup> A választól balra, a lap szélére ceruzával, más kézírással a következőket írták: „Közvetlenül a tárgyaláson való kihallgatása előtt kihallgatója szolt Szab. [enyi]-nek: említse V[illányi]. nevét.” Az esetről bővebben lásd Bacsoni: i. m. 15.

<sup>95</sup> Villányi Ernő (1917) Villányi András testvére. 1947-től a Nemzeti Kereskedelmi Rt igazgatója. 1949-ben letartóztatják, és öt évre ítélik. 1953-ban amnesztiával szabadul.

Emlékezetem szerint gazdasági bűncselekmény alapján (talán a Főkapitányság vette őrizetbe.) Lehetséges, hogy volt egyéb is. Soha nem láttam.

Korondi Béla<sup>96</sup> minek alapján került őrizetbe?

Rajk vallomása alapján.

Milyen körülmények között tett vallomást arról, hogy tagja volt egy terrorista szervezetnek és feladata volt a végrehajtás?

Nem tudom. Kihallgatójára sem emlékszem.

Ki tett először vallomást a fegyveres pucsról Rajk, Pálffy vagy Korondi?

Emlékezetem szerint Rajk.

Egyes vallomásokon kívül volt-e más bizonyíték?

Szembesítések. A tárgyi bizonyítékokra nem emlékszem.

Ellenőrizték-e a terrorral kapcsolatos vallomásokat? Milyen módon? Milyen eredménnyel?

Négy hónapon keresztül folyt nyomozás, kihallgatás. Szembesítések.

A fegyveres szervezkedés, terrorról mi az igazság? Mi a koncepció?

<sup>96</sup> Korondy Béla (1914–1949) erdőmérnök, csendőrtiszt, rendőr ezredes. Eredeti neve: Bergán. A Rajk-ügy során 1949-ben letartóztatják, halálra ítélik, és kivégzik.

Ezekben a kihallgatásokban nem vettem részt. Az ÁVH-részéről Szűcs végzte és mások.

Cseresznyés Sándor  
milyen bizonyítékok  
alapján lett őrizetbe véve?

Cseresznyés Sándor mint angol-katona be volt szervezve az angoloknál. Be volt szervezve a jugoszlávoknál. Ennek alapján lett őrizetbe véve.

Milyen bűncselekményekről  
tett vallomást Cseresznyés?

Beismerő vallomást tett saját cselekményére vonatkozólag. Rajkról tett vallomást.

Miért kapott Cseresznyés  
felesége havonta anyagi  
juttatást?

A nyomozás alatt Cseresznyés felderítő vallomást tett. Ez figyelembe lett véve ítélethozatalnál is. Felesége elhelyezkedésénél is segített az ÁVH. Anyagi juttatásról nem emlékszem, hogy szó lett volna.

Mi volt a Párt álláspontja  
az 1935-ös építősztrájkjal  
kapcsolatban?

Nem volt erről külön szó. Apró Antal ismeri az 1935-ös építősztrájkot.

Milyen tervek készültek  
a Rajk-ügy során?

A kihallgatásoknál szokásos kérdések lettek kidolgozva?

Milyen kérdések  
mennyire voltak erőltetve?

Ilyen kihallgatásokról nem kaptam tájékoztatást.



Bokor<sup>97</sup>, Borszéki<sup>98</sup>, Jánosi<sup>99</sup>  
kihallgatását ki végezte?

Bokort, Borszékit láttam. Kihallgatóikra nem emlékszem.

Ki tett előbb vallomást?

Rajk.

Hogy történtek a szembesítések?  
Kik voltak a kihallgatók?

A részletekre nem emlékszem.

1954. aug. 19

Péter Gábor  
életfogytiglanra elítélt.

[ÁBTL 2.1 I/1-e 36-43. Kézzel, ceruzával írt szöveg Péter Gábor saját kezű aláírásával.]

## 7. Péter Gábor dátum nélküli saját kezű feljegyzése

Balázsi Alezredes Ur!  
Szigorúan bizalmas

Kifogásolta, (jogosan) hogy keveset irok. Most pótolom. Arra kérem, bármennyire nincs is ideje, *olvassa el*.

Milyen jelentést küldenék a Pártba *most* a Kádár-ügyben, ha ÁVH-s lennék?

<sup>97</sup> Bokor Lajos (1892–1950) rendőrkapitány. Rajk László sógora. 1949-ben a Rajk-ügy során őrizetbe veszik, 1950-ben nyolc év fegyházra ítélik. Büntetése letöltése közben a váci börtönben meghal.

<sup>98</sup> Borszéki Oszkár (1885) politikai detektív. Eredeti neve: Zdeborszky. Rajk László 1932-es lebukásakor állítólag ő szervezte be Rajkot a horthysta rendőrséghez. 1949-ben a Rajk-per kapcsán letartóztatják, 1953-ban háromévi börtönbüntetésre ítélik.

<sup>99</sup> Jánosi Ferenc (1908–1950) ügyvéd, hadbíró százados. Eredeti neve: Johanovics. 1949-ben a Rajk-ügy kapcsán letartóztatják, 1950-ben halálra ítélik, és kivégzik.

Összefoglaló jelentés a Kádár János ügyében.

A Párt utasítására a Kádár János ügyet, abból a célból, hogy a Párt a valóságot ismerje, kivizsgáltuk. A következőket állapítottuk meg.

Az ÁVH, Péter Gábor vezetése alatt a Kádár-ügyben bűnös mulasztásokat követett el és félrevezette a Pártot. Az ÁVH feladata lett volna szívos, lelkiismeretes, alapos munkával bizonyítékokat összegyűjteni, azokat leellenőrizni és ennek alapján javaslatot tenni az őrizetbevételekre. Nem így történt. Megfelelő bizonyítékok hiányában történtek az őrizetbevételek. Felelőtlenül mentek a kihallgatások. Nem érezték át a felelősségét egy ilyen komoly ügynek. Nem a valóság kiderítésére törekedtek, hanem a látszatsikerekre. Az őrizeteseknél megengedhetetlen módszereket alkalmaztak, erős rábeszélés, állandó megfélemlítés, még fizikai kényszert is alkalmaztak egyes őrizeteseknél. Ennek a kihallgatási módszernek az lett az eredménye, hogy az őrizetesek mindent elvállaltak és aláírtak, amire kihallgató rábeszélte. A vallomásokat (melyeket ilyen bűnös módon csikartak ki) nem ellenőrizték le, sőt még színesítették is. Ennek a bűnös módon való kihallgatásnak eredményeként születtek meg olyan vallomások, melyek bizonyítást nem nyertek. Kényszer hatása alatt született, a valóságnak meg nem felelő vallomásokat küldtek át a Pártba. Félrevezették a Pártot. Súlyos bünt követtek el és ebben bűnös elsősorban Péter Gábor, aki az ÁVH vezetője volt (és a Központi Vezetőségnek tagja.)

Kádár János 1932-ben a rendőrségen áruoló magatartást tanusított, ezért Kádár Jánost a Kimszből<sup>100</sup> kizárták. (Második lebukása alkalmával Kádár János a rendőrségen nem vallott.)

1941-ben Kádár Jánost Gács László bevonta az illegális mozgalomba. Rövid idő alatt magas funkcióba került, területi titkár, K.B.tag, 1943 febr. a titkár lett.

1943 febr, márc, ápr.ban Kádár János Donát Ferencnek, Péter Gábornak több ízben említette, hogy „jó lenne ezzel a Szakival egyszer beszélni a két párt együtt működéséről”. Péter Gábor ezt továbbította Orbán Lászlóhoz. Donát Ferenc továbbította Haraszi Sándorhoz. 1943 április közepén Orbán László találkozott Schiffer Pálal<sup>101</sup> (véletlenül), Schiffer felvetette Orbánnak „jó lenne, ha a ti részletekről egy vezető ember összejönne Szakival és

<sup>100</sup> Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége.

<sup>101</sup> Schiffer Pál (1911–2001) tiszviselő, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Szakasits Árpád veje. 1950-ben letartóztatják, az SZDP-ügy egyik fő vádlottjaként kötél általi halálbüntetésre, majd másodfokon életfogytiglani börtönre ítélik. 1955-ben büntetés-félbeszakítással szabadul.

megbeszélnék a két párt együttműködését” A Szaki péntek este eljön hozzám a megbeszélést az én lakásomon meglehet tartani, a címem benne van a telefonkönyvben. Ha nektek ez így megfelel, Donáton keresztül üzenjétek meg, mondta Schiffer mert Donát, Haraszi tudnak érni telefonon. Ezeket közölte Orbán Péterrel abból a célból, hogy továbbítsa Kádár Jánosnak. Péter az üzenetet Kádárnak átadta. Kádár János elment Schiffer lakására abból a célból, hogy Szakasitsal találkozzon. (Schiffernek feltűnt, hogy Kádár cipője milyen tiszta, mintha autóból szállt volna ki gondolta Schiffer, mert az utca poros volt.) Amikor Schiffer Kádárt meglátta, azt mondta „hát én ismerlek téged a VI. Ker. szoc.dem. pártból, te vagy a Csermanek”. Amikor Szakasits meglátta Kádárt, azt mondta „ismerős az arca, valahol a Pártba már találkoztunk.”

Kádár-Szakasits leültek az asztalhoz (Schiffer ki-be járkált.) Szakasits tartott egy politikai beszámolót a háborúval kapcsolatban (mi lehet, hogy lehet) és azt mondta „nincs kifogásunk az ellen, hogy kommunisták bejárjanak a szakszervezetbe és a szoc dem pártba, mit kell nekik az utcán találkozgatni illegálisan”. (Amikor Kádár ezt közölte Péterrel, Péter azt válaszolta Kádárnak, ez a Szakasits, ez egy hüe [hülye], hát eddig is bejártak a kommunisták a szakszervezetbe és a szoc. dem. pártba, mit gondol ő megfogjuk neki mondani ki a kommunista? Nem érdemes evvel beszélni.) (Egyébként ez tényleg így volt,) (ezt az ÁVH részére írom.) Abba maradtak még egyszer fognak találkozni.

Körül-belül 4-hét múlva, 1943 május 25. körül a fentiekre egyáltalán nem hivatkozva Kádár felvetette a Párt átszervezését, nevének megváltoztatását, feloszlását. (Lépésről-lépésre vitte ezt előre az ismert körülmények között, ahogy már előzőleg leírtam.)

Miért volt Kádár János ebben a kérdésben olyan (passzív alaptermészete ellenére) aktív és következetes? (Igyekezett meggyőzni mindenkit és különböző érveket hozott fel.)

Kádár János gyáva ember, 32-ben a rendőrségen áruló matartást [magartartást] tanusított, a Kimszből kivolt zárva. Évekig távol tudta magát tartani még a legális mozgalmtól is. Az élete abból állt, hogy a Dob-u 10-be egy öreg zsidóhoz a kávémérésbe bejárt sakkozni reggeltől-estig. A Klauzál-téren megismerkedett egy Fenákel nevű puha, ingadozó fiuval<sup>102</sup>, evvel beszélgettek ők a munkásmozgalomról, szakmát nem tanult, kifutó volt egy esernyősnél,

<sup>102</sup> Fenákel János Kádár János iskolatársa volt. 1931-ben Kádár az ő javaslatára lépett be a KIMSZ-be.



szervezett munkás nem volt, esténként eljárt beszélgetni Csont Ferenchez<sup>103</sup>, (aki a Madzsar<sup>104</sup>-Sándor Pál<sup>105</sup> féle elvont, trockista intellektuel társaságnak volt egyik vezetője (Csontnak a rendőrséggel is igen gyanús kapcsolata volt) Csont elméletét magába szívta „elfogadta”. „Tanult tőle”. De ugyan ez a Kádár János volt Szegeden is a börtönbe. (A szegedi csillag-börtön amikor a Párt Főtitkára ott raboskodott egyetemet jelentett a kommunisták részére.) A Párt Főtitkára meghallgatta és azt mondta neki ott Szegeden a börtönbe „nézze maga még fiatal ember, a hibát amit elkövetett kijavíthatja, helyrehozhatja, jóváteheti, tanuljon sokat és ha kikerül, igyekezzen becsületes, rendes ember lenni.” És Kádár Jánosban, aki igen értelmes (és nem kapkodós alaptermészetű) ez megmaradt. Ez a kettősség megmaradt be jellemezte. Az, hogy ő a szegedi börtönben a Párt Főtitkárával beszélhetett adta bátorságot neki az illegalitáshoz, a kötelességtudatot, az illegális mozgalomhoz. Az, hogy a rendőrségen fiatalkorában betört és kivolt zárva önbizalmát csökkentette, gyávaságát fejlesztette. Tudta; most ő az illeg. Párt titkára. Tudta, hogy Rózsa Ferencet egy rövid évvel azelőtt az Andrassy-laktányában csendőrnnyomozók agyonverték<sup>106</sup>. Schönhercz Zoltánt 6-hónappal azelőtt a Margit Köruton<sup>107</sup> felakasztották<sup>108</sup>. Mi várhat őrá, ha lebukik? Így gondolkozott „az még csak rendbe van, ha agyonvernek (mint Rózsa Ferencet) vagy felakasztanak, (mint Schönhercz Zoltánt) de mit csinállok akkor ha nem bírom a nagy verést, amit ezek a rohadt csendőrnnyomozók mostanába csinálnak, csak jönne valaki valahonnan, aki átvenné a vezetést, úgy sem vagyok én erre alkalmas, nincs meg nekem az a tudásom, amit ez a feladat igényel, (csak ne bukott volna be ez a Kovács, szaladgáljon ő), de mit csináljak, nem hagyhatom abba a munkát magamnál alkalmasabb embert nem látok most erre, hátha nem tart már olyan soká az illegalitás, mégis ha hazajön a

<sup>103</sup> Csont Ferenc vagy Magyar Ottó, Ungár Ottó (1898–1967) főkönyvelő, tisztviselő. 1950-ben őrizetbe veszik Szűcs Ernő államvédelmi ezredessel való korrupciós kapcsolata miatt. 1952-ben életfogytiglani börtönre ítélik. 1953-ban amnesztiával szabadul.

<sup>104</sup> Madzsar József (1876–1944) orvos, politikus. Az Országos Radikális Párt egyik alapítója és alelnöke. Később szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1936-tól a Szovjetunióban él. A Gulag egyik munkatáborában fejezi be életét.

<sup>105</sup> Sándor Pál (1901–1972) filozófus, író. 1950-ben letartóztatják, 1951-ben hat évre ítélik. 1954-ben szabadul.

<sup>106</sup> Rózsa Ferenc (1906–1942) építésmérnök, újságíró, kommunista vezető. 1942-ben letartóztatják, vallatása közben halálra kínozzák.

<sup>107</sup> Értsd: a Margit körüti Gyűjtőfogházban.

<sup>108</sup> Schönhercz Zoltán (1905–1942) elektromérnök, kommunista vezető. 1942-ben letartóztatják, halálra ítélik, és kivégzik.

Párt Főtitkára azt fogja mondani „ugy látszik mégis használt, amit Szege- den, a börtönben mondtam, ígyekezett jóva tenni az elkövetet hibát”. Ez a remény tartotta benne a lelket, ez lökte afelé, hogy nem állt le bár félt, gyáva volt. *(Nekem ő ezekről a gondolatokról sohse beszélt,* de egyrészt ismerem őt, másrészt Joli azt mondta „a fene látott még ilyent, hogy két embernek az alap- természete ennyire hasonlítson egymáshoz mint a Kádár és Péteré” és Joli- nak igaza van ugyanazok a nem kommunistákat jellemző tulajdonságok, ké- nyelmesség, gyávaság, gerinctelenség ami Kádárban meg van, bennem is meg van, a kényelmesség bennem erősebben (különösen az utóbbi időben) mint Kádárban, a gyávaság, gerinctelenség Kádárban erősebb. [...])<sup>109</sup> Anya- giakban Kádár nálam különb volt, mert ő komolyan vette a takarékoságot, én könnyelmű voltam, persze Kádár is szerette a szépet és jót, azért ahogy ezt mondani szokták, kabinetkérdést nem csinált belőle. Azért Csapónak<sup>110</sup> azt mondta „csináljon nekem is egy olyan gödröt”<sup>111</sup> mint Péternek van, hadd áztassam ki benne a lábam”. Meg azt is, hogy „a szomszéd kert jó lenne, ha ide tartozna, hadd tudjak én is úgy sétálni, mint a Péter”. Amikor minden készen volt, ravaszkodott, azt mondta „nézze Csapó intézze el, hogy ez ne az ÁVH-hoz tartozzon, hanem a Párthoz”. (Tudom nagyon eltértem a tárgy- tól. Így nem lehet megközelítően sem átküldeni a Pártba a jelentést. Én sem küldeném át, és ha én nem küldeném, a mostani vezetők még kevésbé küldik így át. Mégis visszakanyarodok a kiinduláshoz, hogy küldeném át a jelentést?)<sup>112</sup>

Közbejöttek a következő dolgok. Szakasits bogarat tett a fülébe. Donát (friss kapcsolata volt) lenyűgöző hatással volt rá, borzalmasan felnézett a Donátra, nekem ilyeneket mondott „ilyen embereket látod, mint az Albert (ez volt Donát illegális neve) elhanyagolták, nem használták fel, tudod milyen okos ember, nagyon jó feje van” (mellesleg ebben igaza volt.) Ez határozta meg Kádár viszonyát Donáthoz. Nagyon felnézett rá. Nagyon a hatása alá került. Hallgatott rá, befolyása alatt tartotta. Lassanként a kontaktus ugy alakult közöttük, hogy Donát „becsülte” Kádárba az értelmes prolit. Kádár pedig fejlesztette magába azt a nedvet, amit annak idején még a Madzsar-

<sup>109</sup> Anonimizált rész.

<sup>110</sup> Csapó Andor (1901–1981) banktisztviselő, kereskedelmi ügynök, államvédelmi alezre- des. Eredeti neve: Czutrin. 1951-től az ÁVH X/4 Osztály vezetője. 1953-ban letartóztat- ják, a Péter Gábor és társai perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik. 1956-ban sza- badul, 1957-ben azonban újra elítélik, ekkor ötévi börtönbüntetést kap.

<sup>111</sup> Értsd: úszómedencét.

<sup>112</sup> A szöveg bal oldalán a lap szélére Péter Gábor a következőket írta ceruzával: „A fentebb leírt lelkiállapotban ismerkedett ő meg Donáttal.” E megjegyzése azonban valószínűleg már a következő bekezdéshez kapcsolódik.



Sándor Pál-Csont társaságnál magába szívott. (Donát nagyon felnézett Harasztira, Harasztit ilyen Madzsar-Sándor Pál féle szellem hatotta át, Donát mindig úgy beszélt Harasztiról „az öreg, a régi kommunista” nagyon sokra értékelte. (Véleményem szerint Donát sokkal okosabb, mint Haraszi.) Donát javaslatait Kádár minden meggondolás nélkül több esetben átvette. Nagyon sokat találkoztak és beszélgettek abban az időben. Kádár nálam sokkal olvasottabb volt, rendelkezett bizonyos műveltséggel. Donát művelt ember. Nyelvezetük közelebb került<sup>113</sup>. A Pártnak a vonala [volt] akkor nemzeti frontot [létrehozni] a háboru ellen. Összefogni mindenkivel, aki hajlandó a fasizmus, a háboru ellen harcolni. Ezt Donát úgy magyarázta a szoc demek (akikhez neki szoros kapcsolata volt) a parasztság (nem hangsúlyozta ki rétegeződés szerint) szívesebben fog velünk dolgozni, ha röpiratainkat nem mint K.párt adjuk ki, mert ettől félnek. Ez Kádárra hatott. (Talán Kádár sem volt tisztába még akkor, azzal hogy igen, helyes együtt működni a szoc demekkel, kg.al, parasztsággal és mindenkivel, aki hajlandó a háboru, a fasizmus ellen harcolni, de nem úgy, hogy a Pártot feloszlattuk, mert pont abban a helyzetben 1½-évig (1943 májustól 1944-szeptember) egy ilyen országot, amely háborut visel a Szovjetunió ellen semmi körülmények között nem lett volna szabad Párt nélkül hagyni. Tudni kellett volna hogy a K.P.ot semmiféle Béke párt nem pótolja, tudni kellett volna, hogy a pártfeloszlátás azt jelenti, hogy a munkás osztály forradalmi vezetés nélkül marad. Lehet, hogy Kádár akkor ezt még nem tudta. (én még kevésbé, csak éreztem.) A Kádár (és Péter) alaptermészetét meghatározó gyávaság és bizonyos félelem. Donát erős befolyása (Péter passzivitása). Ezek hatottak Kádárra. (Szakasits bogara, kis bogarat jelentett Kádár-fülébe, ő sokkal okosabb Szakasitsnál, ez egymagában sohse hatott volna annyira Kádára, azonkívül látta, hogy én Szakasitsot lefigyáltam és hüének [hülyének] neveztem.) Lassanként úgy alakult a helyzet, nem Kádár vezette Donátot, hanem Donát Kádárt (Donát ezt finoman csinálta, (nincs semmi bizonyítékom arra, hogy célzattal) „becsülte” Kádárban a természetes észet, az értelmet, a fogékonyságot, az érdeklődést, az általános műveltségért elsajátítására való hajlamot, a mozgalmi nyelvezetet, olyan tanácsadó szerepét töltötte be gondolta „ezzel az emberrel érdemes foglalkozni”, főnyeremény, hogy ő a Párt vezetője, rajta keresztül gyakorlatilag tudja érvényesíteni helyesnek vélt elgondolásait, amit egyrészt Haraszi, másrészt a Parasztpárt jobb szárnya, személyesen Kovács Imre (mert neki Kovács Imrével állandó kapcsolata volt) ültettek el nála. Így érvényesült Donátnál Ha-

<sup>113</sup> Az utolsó két szó fölé írva: is közelebb állott egymáshoz.



raszti-Kovács Imre befolyása és így került Haraszti-Kovács Imre szelleme Kádárhoz Donáton keresztül és talál utat a Kommunista Párthoz, és vezetett végül a Pártfeloszlatáshoz. Gyakorlatilag ez abban is megmutatkozott, hogy amikor Kádár Donáthoz kezdett közeledni, ahogy vele (és Szirmaival) szorosabb lett a kapcsolata, Tonhauserral<sup>114</sup> és velem lazult a kapcsolata és ez nem egyszerűen személyi átváltást jelentett Kádártól, hanem bizonyos politikai elcsuszást is (mert Tonhauser meg meg én, bár politikailag nem vagyunk képzetek volt bizonyos (esetleg) egészségesnek nevezhető proletár ösztönünk (tudom, az ösztönösségről mi a Párt véleménye, akkor mégis ez volt a helyzet) és ameddig Kádár Donátot nem ismerte, hanem Tonhauserral és velem volt szorosabb kapcsolata nem voltak ilyen gondolatai. Ugy tudnám megfogalmazni. Kádár Donát olyan befolyással volt birt és legalább annyira tudott rá hatni, mint rám Dr. Bálint István ideg orvos az ÁVH-n<sup>115</sup>. (Ez a hasonlat sántít, mert sokkal jobban tudott rá hatni, szinte Donát befolyása érvényesült a későbbiek folyamán majdnem állandóan a Béke Pártban Kádáron keresztül. Még 1944 szeptember 10-én is, amikor Horvát Mártonnal a Körtéren egy lakásba (Novák Károly lakásán, amit Orbán szerzett) megalakítottuk újra a Kommunista Pártot, ketten Horvát Mártonnal az ablak mellett levő asztalnál ültünk, ott irtuk (ketten) a röpiratot melyben bejelentjük, hogy a Béke Párt megszűnt és a Kommunista Párt újra megalakult. Külön, fölülre még ráírtam kézírással, hogy „Rákosi Mátyás pártja” (Farkas Vladimir alez. a Contiba pofon vágott, azt mondta, miért hivatkoztam kollégiumi ülésen a Párt Főtitkára-ra mindig? Nem csak a kollégiumi ülésen hivatkoztam, hanem Horvát Márton meg tudja mondani, az én javaslatom volt, rá is írtam, hogy „Rákosi Mátyás Pártja” amikor bejelentettük a Kom. Párt. megalakulását.

*[ÁBTL 2.1 I/1-e 17-27. Kézzel, ceruzával írt szöveg dátum és aláírás nélkül.]*

<sup>114</sup> Tonhauser Pál (1909–1984) bányász, kommunista politikus. A második világháború után Csehszlovákiában él.

<sup>115</sup> Dr. Bálint István (1912–1984) orvos, államvédelmi ezredes. Eredeti neve: Scheiner. Az ÁVH Egészségügyi Osztály vezetője. 1953-ban letartóztatják, a Péter Gábor és társai perben nyolcévi börtönbüntetésre ítélik. Farkas Vladimir szerint ő volt Péter Gábor egyetlen igazi bizalmasa, egyszerre volt „Péter Gábor pszichiátere és gyóntatótyja”. Lásd Farkas Vladimir: *Nincs mentség*. I. m. 344.

## Oxfordi egyetemisták két útja a magyar forradalomba

Az 1956-os forradalom kitörése váratlan, soha nem látott nemzetközi reflektorfénybe állította Magyarországot és a szocialista kísérlet közel fél évszázada alatt példátlan forradalmat vívó magyarokat. A szuezi válság október végi kitörése ugyan megosztotta a nemzetközi közvélemény figyelmét, de a budapesti események, nem utolsósorban a kétszázezer menekült kálváriájának, az úgynevezett „magyar ügy” ENSZ-beli tárgyalásának és a kádári megtorlás páratlan kegyetlenségének következtében, még hónapokig kiemelkedő hírnek számítottak.

A forradalom kitörése természetesen nagy számban vonzotta Budapestre a külföldi újságírókat, fotóriportereket, közéleti személyiségeket. A Belügyminisztérium egy 1957-ben összeállított lista tanúsága szerint 160 főre becsülte a forradalom napjaiban Magyarországon tartózkodó nevesebb külföldi személyek számát.<sup>1</sup> A nyugati hírügyenökségek és nevesebb sajtóorgánumok közül 1957 októberében és novemberében Magyarországról tudósított a Reuters, a BBC, a United Press, az AP, a *The New York Times*, a *New York Herald Tribune*, a *New York Post*, a brit *Daily Express*, *Daily Telegraph*, *Daily Mail* és *Daily Worker*, a francia *Paris Match*, *Le Figaro*, az osztrák *Die Presse*, az olasz *Corriere della Sera* vagy a jugoszláv *Politika*.<sup>2</sup> Sem a magyar Belügyminisztériumban, sem pedig a világsajtóban nem keltett ugyanakkor komoly feltűnést néhány brit egyetemista, akik 1956 októberében, illetve 1957 januárjában két alkalommal is beutaztak az országba, egyfelől személyes érdeklődésüktől, másfelől humanitárius elkötelezettségüktől vezettetve. Igaz, hazatértük után néhány cikket közöltek magyarországi útjukról a brit lapok (mint például a

<sup>1</sup> ÁBTL 3.1.9. V-150393. Az 1956. évi Magyarországi Ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében V. rész 74–81.

<sup>2</sup> A külföldi tudósítók forradalom alatti tevékenységével kapcsolatban lásd *Az 1956-os forradalom a világsajtóban – Tudósítók a forradalomban*. Szerkesztette Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet, 2006.



devon megyei napilap, a *The Western Morning News* 1956. november 21-én), a magyar állambiztonsági szervek pedig mindkét útjuk során rövid időre őrizetbe is vették a fiatalokat, azonban az említett 160-as listára egyiküket sem tartották érdemesnek felvenni. Pedig a magyar forradalomban kivételes módon tevékenyen is részt vállaló csoportban – vagy inkább csoportokban – két világhírű művész – a magyar származású Oscar-díjas filmrendező, filmproducer, az épp a forradalom évében elhunyt Sir Alexander Korda, illetve a Magyarországon főként történelmi tárgyú regényei révén ismert angol költő, regényíró, Robert Graves – unokaöccse is jelen volt.

Az 1956. október 31. és november 9. között lezajlott első úton John Roger Cooper (Robert Graves unokaöccse), Anthony Clive Lord, Russel Taylor, valamint Michael Korda (a filmrendező, producer unokaöccse) vettek részt. A 10 napos út során a budapesti II. számú Klinikára, személyesen a megbízhatónak tekintett Haynal Imre professzor, a II. sz. Belgyógyászati Klinika igazgatója számára szállítottak penicillint, majd pár nap elteltével átérték a forradalmat leverő szovjet támadást is. Ez alkalommal részt vettek az Astoria környékén a barikádok építésében, majd maradék élelmüket és cigarettájukat a felkelők között szétosztva a brit követségre menekültek. Később újságíró-igazolványokat hamisítottak maguknak, melynek révén Ausztrián keresztül végül kiutazhattak az országból.<sup>3</sup>

1957 januárjában már nem jutottak el saját erejükből Budapestig az angol fiatalok. Az 1957. január 15-én Jugoszlávián keresztül<sup>4</sup> beutazó diákok – John Roger Cooper mellett Judith Ursula Cripps, valamint két testvér: Basil David és Clive Anthony Lord (utóbbi Cooper társa volt a novemberi kalandban is) – Szegeden eltöltöttek egy éjszakát, és még üzemanyagot is tudtak vételezni a szovjet katonai parancsnokságtól<sup>5</sup>, de Kecskeméten már a magyar elhárítás kezére kerültek. Ekkor ugyanis a Katona József Gimnázium meglátogatását megakadályozandó a magyar állambiztonsági szervek emberei mind a négyüket letartóztatták. Mialatt a belsőreakció-elhárító osztályon kihallgatásuk zajlott, az autójukat – szintén az állambiztonságiak – megrongálták. Az angol fiatalok a sérült autóval csak Kecskemét határáig jutottak,

<sup>3</sup> Michael Korda az 1956. novemberi kalandot 2006-ban megjelent könyvében örökítette meg. Michael Korda: *Journey to a revolution. A Personal Memoir and History of the Hungarian Revolution of 1956*. HarperCollins, 2006.

<sup>4</sup> A kerülőre azért volt szükség, mert a bécsi magyar konzulátuson nem kaptak beutazó vízumot Magyarországra, Belgrádban viszont igen.

<sup>5</sup> Judith Cripps vallomása. ÁBTL 3.1.9. V-142386. John Roger Cooper, Meyer Richard Roraback és társai. 82.



majd az ő figyelésükre kiküldött operatív személyektől kértek segítséget, így ők vontatták vissza az autót a kecskeméti szállodához. Este még újabb operatív cselet eszelt ki az állambiztonság: magukat budapesti küldöttségnek álcázva próbálták kifaggatni az angolokat jövetelük céljáról, de ők ragaszkodtak utazásuk turisztikai céljainak hangoztatásához.

Ekkorra azonban az állambiztonsági szervek már néhány zavarba ejtően közvetlen „bizonyítékot” is szereztek a diákok hírszerző tevékenységére vonatkozóan, így ők már a következő nap Budapestre, a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának Fő utcai épületébe kerültek. Az első számú „bizonyíték” a 21 éves Cooper ellen szólt, hiszen nála találtak egy – a brit Hadügyminisztérium által – kiadott *The Soviet Army Uniforms and Insignia*<sup>6</sup> (1950) című kiadványt, amelynek címlapján a The School of Military Intelligence<sup>7</sup> 1953-as könyvtári pecsétje volt látható. Cooper, aki saját bevallása szerint katonai szolgálata idején kapott hírszerző kiképzést is, a kihallgatáson azt állította, hogy a könyvet a kiképzés során a könyvtárból egyszerűen ellopta.<sup>8</sup> A jelek szerint a legcsekélyebb mértékben sem konspiráló „hírszerzők” ezen kívül maguknál tartották még egy egyoldalas listán az orosz katonai vezényszavak angol fordítását, angliai magyar emigránsok mintegy húsz darab írásos üzenetét otthon maradt családtagoknak, barátoknak, valamint 18 darab, Cooperék novemberi utazása során készített fényképet. Ezek a képek java-részt az Astoria környékén barikádot építő budapestieket, Molotov-koktélokat készítő forradalmárokat és a pesti utcákon beszélgető fegyvereseket ábrázolnak. A fényképek talán legbeszédesebb darabja egy elegáns, bundás középkorú nőt mutat, aki kockakövet hord az Astoriánál épülő barikádra, amelynek egyik fő alkotóeleme a Ruházati Cikkek Áruházának hirdetőtáblája.<sup>9</sup>

Az oxfordi diákok hírszerző tevékenységére utaló másik „nyom” volt, hogy Coopert korábban már kiutasították Jugoszláviából, igaz, a korabeli újság-cikkek tanúsága szerint azért, mert a szállodai szobájából egy égő cigarettacsikket dobott az utcára, ahol eltalált egy férfit, akivel emiatt verekezésbe keveredett. Nem javított Cooper helyzetén egy másik, a családjával kapcsolatos adat sem: a magyar állambiztonsági szervek ugyanis tudtak róla, hogy öccsét, Paul Coopert korábban hetekig tartották fogva a Szaharában dél-marokkói fegyveresek azzal a váddal, hogy Franciaországnak kémkedett.

<sup>6</sup> Szovjet katonai egyenruhák és kitüntetések.

<sup>7</sup> Katonai Hírszerző Iskola

<sup>8</sup> ÁBTL 3.1.9. V-142386. 37.

<sup>9</sup> ÁBTL 3.1.9. V-142386. 138.

A kihallgatások végeztével a négy angol diákot – a magyar menekültek Ausztriába szökésében segédkező Einar Ross norvég és Meyer Roraback amerikai egyetemistákkal együtt – 1957. február 1-jén egyéb retorziók nélkül kiutasították az országból, de egészen a rendszerváltozásig mindannyiukat úgynevezett tiltó névjegyzéken tartották, tehát Magyarországra való beutazásukat tiltották.

A fentieknél több bizonyíték nem maradt fenn a Cooper és társai ügyével foglalkozó vizsgálati dossziében, és természetesen a kihallgatások során mind a négy diák tagadta a kémkedés vádját. A magyar állambiztonságiak már a január 15-ei röszkei határátkeléstől kezdve szorosan nyomon követték a beutazó angolokat (a belgrádi konzulátus révén minden bizonnyal előre értesültek érkezésükről), elegendő szervezettséggel rendelkeztek kecskeméti programjuk megakadályozásához, tervszerűen gátolták meg a város elhagyását és még egy konspirált találkozót is megszerveztek a diákok szándékainak kifürkészésére. A fentiek, valamint a későbbi vizsgálat villámgyors lefolytatása és az angol diákok rövid úton való kiutasítása azt valószínűsíti, hogy maguk az állambiztonsági szervek sem tekintették tényleges hírszerzőnek az oxfordi diákokat, beutazásukban inkább jó alkalmat találtak egy úgynevezett állambiztonsági „játzsma” lefolytatására, melyben az idealista brit fiatalok segítő szándékú vállalkozását egy meggyőzőnek tűnő kémkedési ügygé dagasztották. A magyar állambiztonsági szerveknek mindenesetre ennyi elegendő volt ahhoz, hogy sajtókommuniké kiadásával támasszák alá az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának hírhedt 1956. december 5-ei határozatát, mely szerint az 1956-os események kirobbanásának meghatározó eleme volt a nemzetközi imperializmus tevékenysége. Természetesen nem kevésbé fontos cél volt a forradalom alatt működött egyetemi forradalmi diákbizottságok nyugati kémekkel, kém-szervezetekkel fenntartott kapcsolatának bizonyítása vagy legalább annak demonstrálása.

Az angol diákok két útjának dokumentumai szimbolizálják az 1956 novembere és 1957 januárja között lezajlott változásokat: míg novemberben még felkelőkel barátkoztak, forradalmárokat fényképeztek, gyógyszersegélyt közvetítettek, barikád építésében segédkeztek, addig alig két hónap múlva már nem alanyai, csak tárgyai, passzív résztvevői lehettek egy magyar állambiztonsági játzsmanak, melynek során az önmagát feltűnő gyorsasággal újjászervező magyar állambiztonsági szerv kíváncsiságtól és segítő szándéktól egyaránt hajtott vállalkozásukból kreált egy kémkedési ügyet a berendezkedő Kádár-rendszer legitimitásának alátámasztására. Hogy a magyar állambiztonság 1957 januárjában mindezt az említett tervszerűséggel képes volt végrehajtani, az tűnik a V-142386 jelzetű vizsgálati dossziében dokumentált eset(-ek) legfőbb tanulságának.



## Dokumentumok

### 1. A „The Western Morning News” című angol lap 1956. november 21-i számában megjelent cikk fordítása

A devon megyei egyetemista, aki tanúja volt, amint az orosz tankok eltiporják Budapest rövid életű szabadságát

*Írta Roger Cooper*

A cikk szerzője 21 éves és az oxfordi St. John's College keleti nyelvek szakának hallgatója. Anyja dr. Rosaleen Cooper Parknasilla, Bishopsteigtonban lakik és mint orvos praktizál a Teignmouth és Chudleigh körzetekben. Unokaöccse Robert Graves költőnek és két testvére van, bátyja Dan jelenleg Kanadában él, öccse Paul szintén Oxfordban van. Paul Cooper négy hétig a szaharai börtön foglya volt, ugyanis elfogták a dél-marokkói lázadók és a franciák részére végzett kémkedés vádjával fogva tartották. A szerző október 30-án utazott Londonból Magyarországra.

Három héttel ezelőtt határoztam el, hogy Magyarországra megyek, hogy segítsek a szabadságharcosoknak. Három oxfordi barátommal: Russel Taylorral, Christopher Lorddal és Michael Kordával – utóbbi az elhunyt Sir Alexander Korda unokaöccse – együtt indultunk Oxfordból és magunkkal vittünk 200 font értékű penicillint, magukat megnevezni nem kívánó barátaink ajándékát.

Az volt az utasításunk, hogy személyesen vigyük el az orvosságot Budapestre egy orvosnak. Tudtuk, hogy a kollégáink nem fognak engedélyt adni arra hogy elmenjünk, így mi annak megkérése nélkül indultunk el.

Egyenesen Brüsszelbe repültünk és ott beszálltunk bátyám, Dan ott lévő kocsijába. 30 órával később, két pihenővel Bécsbe értünk és ott megtudtuk, hogy a Vöröskereszt ellátmányok közül sok az oroszok kezébe jut. Sikertelenül próbálkoztunk a vízumszerzéssel, de minden nehézség nélkül átjutottunk a vasfüggönyön Magyarországra. Néhány órával később az oroszok lezárták a határt.

Az első éjszakát Győrben, Nyugat-Magyarország fővárosában töltöttük. Sok helyi forradalmi vezetővel találkoztunk, akik elmondották nekünk, hogy mi az igazságos céljuk: az orosz csapatok kizavarása, szabad választások, egy független és semleges Magyarország létrehozása. Ragaszkodtak ahhoz, hogy elismerjék őket hősöknek és nem pedig fasisztáknak vagy ellenforradalmároknak. Elvittek a katonai parancsnokságra és ott a katonák igen melegen fo-



gadtak. Ismét és ismét azt kérdezték tőlem, hogy „mikor fog a nyugat segítséget küldeni?”

A következő reggelen továbbutaztunk Budapestre, melynek során az orosz tankok és teherautók százai mellett haladtunk el. Mindenki azt hitte, hogy a forradalom győzött, habár az idősebbek között volt egy olyan végzetes érzés, hogy az oroszok soha nem fogják elhagyni Magyarországot. Midőn beértünk a városba az emberek megállítottak minket és ujjongtak. Mindenki tudott a rozzant gépkocsin érkező angol diákokról, akiknek megérkezését már a Szabad Európa bejelentette. Minden házon pompázott a nemzeti színű zászló, rajta fekete csík gyászként azokért az ezrekért, akiket az első felkelés alkalmával az orosz tankok megöltek. Dacára a jelentős sérüléseknek a város úgy látszott visszatér a normális élethez és a polgárok között optimizmus volt érezhető. „Végre Magyarorszáért és nem az oroszokért dolgozhatunk” mondták.

Átadtuk a penicillint és aztán végigvezettek minket a Központi Klinikán, ahol az orvostanhallgatók berendezték főhadiszállásukat. Ők az ambulancián és segélynyújtó helyen kívül egy igen jó rádióállomást létesítettek és saját napi újságjukat is kinyomtatták. A fegyvertáruk tele volt szerzett fegyverekkel és örök őrizték a bejáratot.

A Hotel Astoriában vettünk ki szobát és teljesen kimerülve korán lefeküdtünk, de osztoztunk a magyarokkal a győzelem nagyszerű érzésében.

Álmainkat hajnali három órakor megzavarta az ágyútűz hangja. Hajnalban rájöttünk, hogy az oroszok támadást kezdtek és mi el voltunk vágva a követségtől. Rájöttünk, hogy egyetlen dolgot tehetünk: segítünk a harcosoknak védelmük előkészítésében. Az első harcokban megrongálódott villanylámpa oszlop, drótok és villamossínek segítségével egészen tűrhető barikádott építettünk. Röviddel ezután az orosz tankok támadást indítottak és mi a harcok közepébe kerültünk. A felkelők befészkelődtek a szállóval szembeni épületbe, mely a sors iróniájából éppen a Szovjet–Magyar Barátság Háza volt és onnan gépfegyverezték a tankokat. Néhány Molotov-koktélt dobtak le és két tankot tönkretettek.

Molotov-koktélok – benzinnel és olajjal töltött palackokat – dobáltak a harckocsikra, melyeknek benzintankja sikeres dobás esetén felrobbant.

Egy 12 éves fiú – aki később csúnyán megsebesült – egyik felső ablakban foglalt el lesállást. Ő általában gépfegyverét a szállóban tartotta, hogy az anyja nem tudjon arról, hogy harcol.

A harc tovább folyt vasárnap és hétfőn, és a felkelők kénytelenek voltak visszavonulni, mivel az oroszok addig akarták löni őket, amíg mind meg nem halnak. Úgy a szemben lévő ház, mint a mi szállónk teljesen szét volt löve.

Féltünk attól, hogy az oroszok beküldik a gyalogságukat és így kedden elindultunk a követségre, miközben még folytak a harcok. Egy magyar vezetett minket a mellékutcákon, ahová az orosz tankok nem tudtak behatolni.

Két napig igen nyomasztó hangulatban voltunk a követségen. Nem volt elegendő kenyérünk és túl sok újságíró volt együtt, akik nem tudták kijuttatni az országból az év legnagyobb történetét. Hamarosan felfedeztük, hogy ami a kijutást illeti igen kedvezőtlen helyzetben vagyunk. Nem volt újságíró igazolványunk és nem voltunk újságírók. Az oroszok kémeknek tekintenének. Az egyetlen járható út az volt, hogy újságírónak adjuk ki magunkat. Egy igen hatásos iratot gépeltem, mely szerint a „The Western Morning News” riportere vagyok és a többiek hasonlóan cselekedtek. Hozzácsatoltam a fényképemet és egy csomó jelentőség nélküli pecsétet és bélyeget. Az eredmény elég jónak bizonyult ahhoz, hogy becsapjuk az oroszokat és néhány nap múlva biztosítékot kaptunk a parancsnokságtól. Idő közben megtekintettük a város legcsúnyább részeit, ahol egész utcák romokban heverték és ahol halott emberek még mindig kenyeret szorítottak magukhoz. Végül elutaztunk Bécsbe.

Kollégáink igen megértően kezelték a tanév közepén történt eltávozásunkat és nem kaptunk büntetést. Visszatérve Oxfordba már tisztábban látom 10 napi magyarországi élményeimet. Legélénkebb benyomást az egész magyar nemzet hihetetlen bátorsága gyakorolta rám. Pusztá kézzel támadtak meg orosz tankokat és megsemmisítették azokat és egyszer sem láttam a legcsekélyebb félelmet sem rajtuk. A másik benyomásom az a fennkölt bizalom amit a magyarok a nyugatba vetettek. Éveken keresztül felkelésre szólították fel őket és amikor fellázadtak, akkor nem kaptak semmit, csak szavakat, amikor pedig páncéltörő fegyverekre lett volna szükségük. Mi országunk nagykövetének éreztük magunkat és mindannyiunknak fájt látni milyen sokat vártak a magyarok és milyen keveset kaptak.

Dacára a sötétségnek ami most Magyarországra nehezedik továbbra is van reménysugár. Bármilyen kicsi is Magyarország, nagy csapást mért a Szovjet Oroszország hatalmára, csapást, amely elvezethet a kommunizmus halálához.

*[ÁBTL 3.1.9. V-142386. 48-50. Géppel írt tisztázat, a dossziében szintén elhelyezett angol nyelvű újságcikk korabeli fordítása.]*

## 2. A Belügyminisztérium II/5. Osztályának jelentése az angol egyetemisták utazásáról és a velük szembeni intézkedésekről

Bm. ORFK II/5. Osztály<sup>10</sup>

SZIGORÚAN TITKOS!

Jelentés

Budapest, 1957. január hó 16-án

Jelentjük, hogy f. hó 15-én utasításra figyelés alá vettünk négy angol diákot, névszerint [sic!]:

Clive Anthony Lord 1935

útlevélszáma: 105769

Judith Urzula<sup>11</sup> Crips 1938

útlevélszáma: 506487

Basil Dávid [sic!] lord

útlevél szám: 483785

John Roger Cooper

útlevél száma: 5880097

akik Szeged felől a budapesti országúton haladtak Kecskemét felé a QF.8408 rendszámú Volkswágen [sic!] gyártmányú gépkocsival.

Nevezettek az esti órákban érkeztek meg Kecskemétre és a kecskeméti szállodában szálltak meg kb. 20. h-kor. Az éjszakát a szállodában töltötték.

Folyó hó 16-án, 9. h. után elhagyták a szállodát és a Katona József gimnáziumot akarták meglátogatni, ezt a tevékenységük ellenőrzésére küldött operatív munkások megakadályozták. Ezekután igen agresszíven léptek fel, nyíltan lefénnyékezték a figyelőket és gépkocsiukat [sic!], valamint az arra haladó szovjet katonákat.

A történetek után a fényképezőgépüket elvettük és a benne lévő filmet kihúztuk a gépből. Mivel a továbbiakban is erőszakoskodtak, mind a négyüket bekísértük a rendőrség épületébe, ahol átvizsgáltuk csomagjaikat és személyi motozást tartottunk náluk, mert észrevettük, hogy nem mindent raktak ki a zsebükből.

<sup>10</sup> Belsőreakció-elhárító Osztály.

<sup>11</sup> Helyesen: Ursula.



Miután a motozásnál elvett anyagokból nyilvánvalóvá vált, hogy a négy angol diák nem turistaként utazott be Magyarországra, hanem hírszerzés céljából, arra az időre, míg érintkezést tudtunk kapni felsőbb vezetőinkkel, gépkocsijukat megrongáltuk.

Az anyagok között találtunk többek között egy könyvet „szovjet hadsereg”<sup>12</sup> címmel, melyet a School of Military Intelligence könyvtárából vehettek ki.

Valamint Ábrányi Aurél<sup>13</sup> általunk ismert hírszerző címét és több magyar címet találtunk, amelyek arra utaltak, hogy az egyetemi ifjúság Forradalmi Bizottságával vették fel a kapcsolatot.

Miután a rendőrségről elbocsájtottuk [sic!] őket beültek gépkocsiukba [sic!] és Budapest felé akartak eltávozni, azonban a gk. nem ment, csak nagynehzen [sic!] tudtak vele elmenni Kecskemét határáig. Tekintve, hogy továbbmenni nem tudtak és miután a figyelőket megkérték, bevontattuk kocsijukat Kecskemétre, ahol ismét a szállodában helyezkedtek el.

Este 21. h-kor ismét felkerestük őket, mint akik Budapestről jöttünk és érdeklődtünk útjuk céljáról. Azt mondták, hogy turisták, átutazóban vannak Magyarországon. Elmondották, hogy a rendőrségen elvették a noteszukat, amelyet igen sajnáltak. Megnyugtattuk őket, hogy minden elvett dolgukat a bp-i Brit Követségen megkaphatják. Megkérdezték, hogy bemehetnek-e a budapesti Brit Követségre. Megígértük, hogy holnap, azaz f. hó 17-én reggel segítünk megcsinálni a gépkocsijukat és még elindulásuk előtt választ kapnak kérdésükre.

Kifejtették, hogy nagyon sajnálják, hogy minket lefárasztottak Budapestről. Mi azt válaszoltuk, hogy ez igazán semmiség, mert ők ugyanezt megtették volna velünk Angliában.

Megjegyzés:

A jelentéshez csatoljuk a négy diáktól elvett feljegyzések, iratok jegyzékét<sup>14</sup>.

Jávör Miklós rny. őrgy.  
alo.vez.h.

[ÁBTL 3.1.9. V-142386. Géppel írt tiszttáza Jávör Miklós saját kezű aláírásával. A jelentés alján a következő kézzel írt megjegyzés olvasható: L: Dobróka alzds.]

<sup>12</sup> Lásd a 6. számú lábjegyzetet!

<sup>13</sup> Dr. Ábrányi Aurél újságíró 1949-ben menekült el az országból, 1957-ig a Szabad Európa Rádió munkatársa volt Bécsben.

<sup>14</sup> A mellékletet nem közöljük.

### 3. A Belügyminisztérium II/5. Osztályának feljegyzése az angol egyetemistákkal szemben alkalmazandó eljárásról

Bm. ORFK II/5. Osztály

SZIGORÚAN TITKOS!

Feljegyzés

Budapest, 1957. január hó 16-án

Folyó hó 15-én Jugoszláviából átutazó visummal [sic!] Röszkénél belépett a magyar határon:

Clive Anthony Lord      1935

Judith Ursula Cripps    1938

Basil David Lord

John Roger Cooper

Nevezettek angol állampolgárok az oxfordi egyetem hallgatói. Annak ellenére, hogy útlevelükben fel van tüntetve az országon való megállás nélküli egyszeri áthaladás, úgy Szegeden, mint Kecskeméten megálltak és egyetemeket, főiskolákat kerestek fel, továbbá leszólítottak különböző személyeket.

Feltartóztatásuk f. hó 16-án reggel történt Kecskeméten. Személyi podgyaszuk [sic!] és a gk. átkutatása folytán a náluk talált feljegyzések és levelek, továbbá címek kétséget kizárólag bizonyítják nevezettek hírszerző tevékenységét.

Fentiek alapján javaslom:

1. Alapos kihallgatásukon keresztül pontosan tisztázni küldetésük célját, majd a náluk talált levelek és címek adójának pontos kilétét.
2. Kihallgatásuk után az összanyag felhasználásával sajtóban közzé tenni tevékenységüket.
3. Miután tevékenységükről sajtóközlés megjelent ugyancsak a kiutasításuk is közölve van, úgy lekísérve őket Hegyeshalomra áttenni az osztárak határon.

Dobróka János rny. alezrd.  
osztályvezető

[ÁBTL 3.1.9. V-142386. Géppel írt tisztázat Dobróka János saját kezű aláírásával.]

#### 4. A Belügyminisztérium II/5. Osztályának javaslata sajtókommuniké megjelentetésére az angol egyetemisták hírszerző tevékenységével kapcsolatban

Belügyminisztérium  
ORFK Politikai Nyomozó Főosztály  
Vizsgálati Osztálya

Szigorúan titkos!

Javaslat  
sajtókommuniké megjelentetésére  
Budapest, 1957. jan. 24.

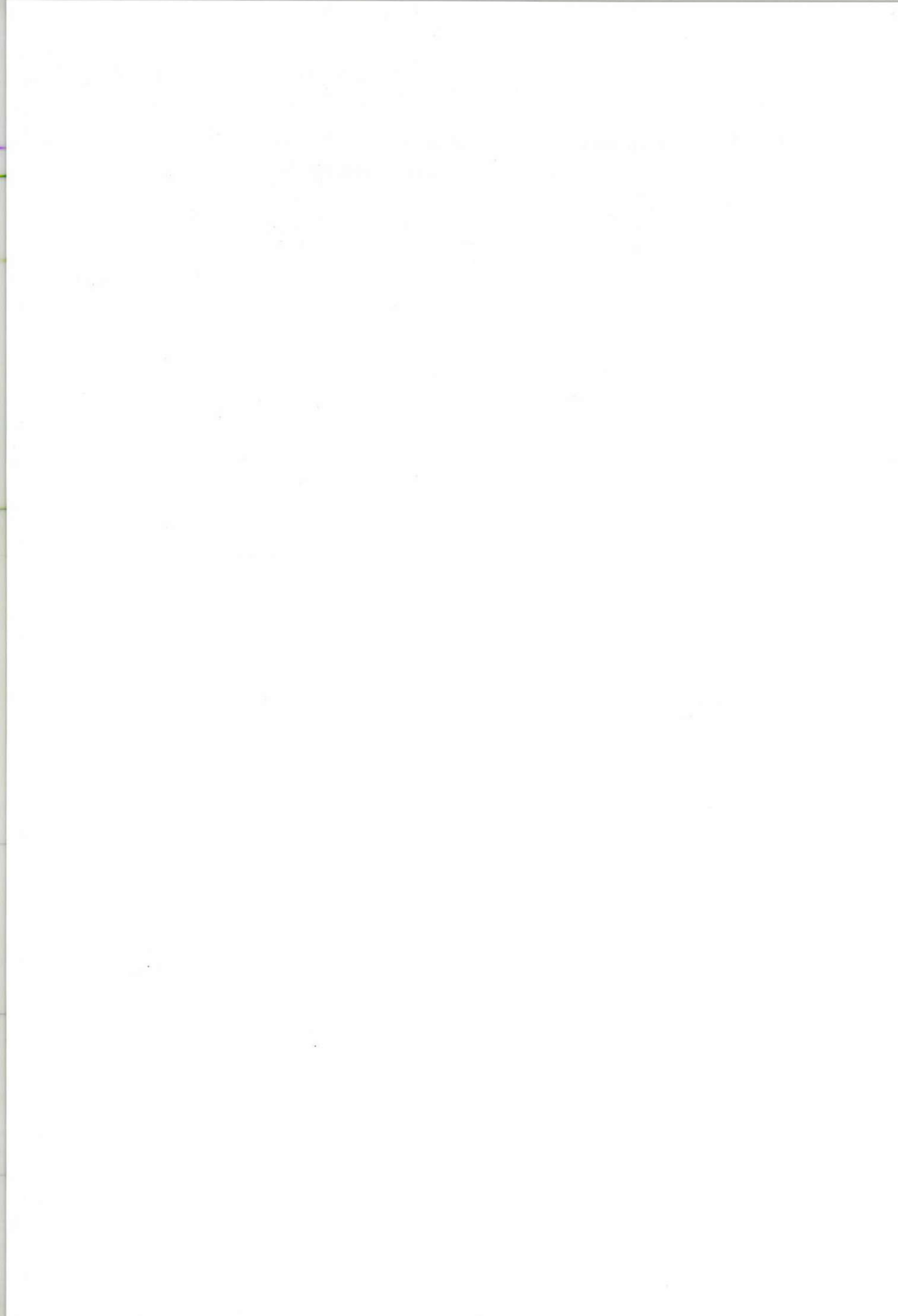
A Belügyminisztérium Országos Rendőrfőkapitányságának illetékes szervei a lakosság [sic!] bejelentése alapján 1957. január 17-én őrizetbe vették [sic!] J. R. Cooper 22 éves, C. A. Lord 22 éves, D. B. Lord 26 éves és Judith U. Crips 19 éves angol állampolgárokat.

Ügyükben lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy J. R. Cooper tagja volt az „Intelligence Corps” elnevezésű angol katonai hírszerző testületnek, D. B. Lord pedig az angol hadsereg „Tábori Biztonsági Szolgálatánál” (FS) teljesített szolgálatot. Bizonyítást nyert az is, hogy az ú.n. „Egyetemi Forradalmi Diákbizottság” Angliába disszidált tagjaitól üzeneteket és leveleket hoztak a „Diákbizottság” Budapesten lévő tagjainak. Feladatuk volt a kapcsolat megteremtése. Elmondásuk szerint adatokat akartak szerezni a szovjet és a magyar hadseregre vonatkozóan, valamint a magyarországi politikai és gazdasági helyzetről.

J. R. Cooper, C. A. Lord már 1956 november elején is járt Magyarországon érvényes útlevél nélkül és Budapesten résztvettek az ellenforradalmi csoportok által emelt barrikádok építésében. Magyarországról visszatérve az angol sajtóban és rádióban a magyarországi helyzetről a valóságnak meg nem felelő, a Magyar Népköztársaságot rágalmazó nyilatkozatokat jelentettek meg.

[ÁBTL 3.1.9. V-142386. 98. Géppel írt tisztázat.]





## Az 56-os deportáltak iratai a KGB irattárában

A kutatók egy része azt mondja, hogy ma már nem kerülhetnek elő új, eddig még nem ismert, forrásértékkel bíró iratok. Amikor az 56-os deportáltak iratait kezdtem felkutatni, előkészületeim során csak kétkedéssel találkoztam, a téma ismerői sem hittek abban, hogy ezek egyáltalán léteznek, vagy ha igen, akkor nyomukra bukkanhatok. Az iratokat a KGB ukrán jogutód szervénél, az Ukrán Nemzetbiztonsági Hivatalban kezdtem el keresni. Egy nehézkes hivatalos procedúra után az első fénymásolatokat Kijevben, a Hivatal központjában vehettem át. Sokan úgy gondolják, hogy a Kádár-korszakban, különösen a forradalom megtorlásának időszakában keletkezett iratok, beleértve a büntetőeljárás iratait is, annyira torzítanak, hogy történeti vizsgálódás alapjául nem szolgálhatnak. Rainer M. János úgy tette fel a kérdést: „Megismerhető-e a múltról bármiféle igazság olyan forrásokból, amelyeket az intézményesített hazudozás műhelyei, a kommunista állambiztonsági szervek hoztak létre?”<sup>1</sup> Szerintem a megtorló hatóságok dokumentumai, különösen a büntetőeljárások iratai nem vethetők el teljes egészükben. Igaz, hogy ezek többnyire előre megadott szempontok szerint, hazug történetet konstruáltak a gyanúsítottakról, megfigyeltekről, azért a források mégiscsak beszédesek. Igaznak tartom ezt az olyan, eddig még nem ismert, magyarországi levéltárakban nem található, nem publikált iratokra is, mint a KGB irattárában lévőkre. A forráskritikára vonatkozó megállapításom rájuk is vonatkozik, az idegen hatalom foglyaira rányomta bélyegét a szovjet börtönfogság, az orosz nyelvű kihallgatások okozta stressz, és mindebből eredő nagyfokú létbizonytalanság. Írásomban ezeket a forrásokat mutatom be.

Az 1956-os deportálások során készült KGB-s iratok – eddigi ismereteim szerint – névsorokra, a fogvatartottak kihallgatásáról készített jegyzőköny-

<sup>1</sup> Rainer M. János: Állambiztonsági szervezet és személyes történelem. Gondolatok dossziénk előtt, Timothy Garton Ash könyve kapcsán. In *Évkönyv VII. 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Rainer M. János–Standeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 11.

vekre, feljegyzésekre, a fogvatartók megállapításait tartalmazó iratokra, a hatóságok egymás közötti levelezéseire, valamint a Magyarországról érkezett magyar nyelvű iratokra, ezek fordításaira csoportosíthatók.

Még a mai napig sem ismert, hogy pontosan hányan és személy szerint kik is voltak a Szovjetunóban. Azt sem tudjuk pontosan, miért vitték el őket. A deportáltakról a szovjet hatóságok különböző névsorokat állítottak össze. Így jött létre egy összesítő névsor a Magyarországról elvittek neveivel, és egy másik a visszaadott, visszaküldött személyekről. Még az összesítő névsorok készítése előtt születtek olyan jegyzékek, amelyek egy-egy transzport tagjait sorolják fel, vagy például azt tartalmazzák, hogy mely magyarországi városból hány főt vittek a Szovjetunióba. Ez nem azt jelenti, hogy csak ezekből a városokból voltak elvitelek, a feltüntetett városnevek inkább gócpontoknak tekinthetők. Ezek jelölhetik a nagyobb harcok helyeit, mint például Budapest, Veszprém, vagy azt, hogy hol volt eredményes az ügynökhálózat, hol vertek revánsot a visszatérő volt ÁVH-sok, erre jó példa Nyíregyháza.<sup>2</sup> Egy ilyen összesítés szerint összesen 846 főt vittek el, közülük 329-et Ungvárra, 463-at Sztrijbe, míg 54-en visszatértek. (A visszatértek alatt még a névsor összeállítása előtt visszaküldött foglyok értendők. Róluk semmilyen kimutatást nem találtam, így személyük, fogva tartásuk helye, valamint visszaszállításuk ideje sem ismert.) A foglyok Budapest, Veszprém, Szombathely, Pécs, Dombóvár, Székesfehérvár, Szolnok, Debrecen és Nyíregyháza városokból, mint gyűjtőhelyekről kerültek ki. A deportálások több részletben, különböző helyekről történtek. Az elhurcoltakról „A Magyarországról érkezett letartóztatott személyek” címmel készítettek kimutatást a szovjetek. Ez a sorszámozott névsor az SZKP KB részére írt jelentésekben jelzett 848 fő deportált nevét tartalmazza,<sup>3</sup> közli a fogoly apjának keresztnévét, születésének évét és helyét, valamint azt, hogy mikor és mely településről vitték el. (1. melléklet.)<sup>4</sup> A foglyok többségénél nem voltak személyes iratok, ezért azonosításuk nehézkes volt.

A deportáltakról készített másik összesítés a „Magyarországra visszaküldöttek” címet kapta. Annak ellenére, hogy ezek a névsorok gépírással készültek, sok bennük az elírás, és közöttük is akad ellentmondás. Sokszor szám-

<sup>2</sup> *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerkesztette Gál Éva–Hegedűs B. András–Litván György–Rainer M. János. Budapest, Századvég Kiadó–56-os Intézet, 1993. 76–80.

<sup>3</sup> *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Szerkesztette Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1993. 154–155.

<sup>4</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület. Iratok a Magyarországról érkezett letartóztatott személyekről 1956. 43-as fond, 1/17.



szerinti különbségek is fellelhetők. Az irattári példányok másodlatok és nem eredetiek. Véleményem szerint ezeknek, de az utóbbinak egy példányát biztosan átadták Magyarországra valamelyik belügyi szervnek. Ennek azonban nem akadtam nyomára. Előbbi az átfogóbb, a rendezettebb. A sorszámozott névsor előnye, hogy külön rovatban szerepel, hogy mikor és honnan, mely magyarországi településről vitték el a letartóztatottat. Előnye még az is, hogy a sorszámok elé kézzel írva feltüntették visszaszállításuk dátumát is. Készítője eredetileg azt is számba akarta venni, hogy a Szovjetunióba érkezésekor az illetővel együtt érkeztek-e „anyagok.” Ez alatt az általam előíratnak nevezett, a deportálás előtt készült hatósági feljegyzéseket, kihallgatási jegyzőkönyveket értették. Hátránya, hogy végül ilyen bejegyzéseket nem tettek, egyetlen név mellett sem szerepel, hogy volt-e gazdájára valamilyen anyag, vagy sem. Az orosz névképzést követve nem a deportált anyjának nevét, hanem apjának keresztnévét tartalmazza a név rovat. Hiányossága, hogy csak a születés helye és évszáma került bejegyzésre, míg a hónap, nap egyöntetűen elmaradt. Valamennyi orosz nyelvű iratra elmondható, hogy a magyar nevek, helységnevek cirill betűs átírása olyan torzításokat eredményezett, amely miatt a latin betűs visszafordításkor egyes nevek már az azonosíthatatlanságig torzulnak. A kézírás pedig helyenként olvashatatlan. Tovább rontja a helyzetet, hogy mindezek fénymásolata van a birtokomban, így a fénymásolás további minőségromlást eredményezett.

Az utóbbi lista a visszaadást lett volna hivatva dokumentálni, de ez hevenyészettebbre sikerült, mint előbb ismertetett társa. Kevesebb nevet tartalmaz, rendszertelen, helyenként ismétléseket is találtam benne. Előnye az lehetne, hogy ebben rövid, egy-két mondatos összefoglalót készítettek a fogoly kihallgatásának eredményéről, arról, hogy milyen benyomást tett kihallgatóira, bünyösnek tartották-e ezek alapján, vagy nem látják bizonyítottnak a vele szemben megfogalmazott gyanút, netán nem is vett rész semmilyen forradalmi eseményben. Kijelenthetjük azt is, hogy ezek nem tartalmazzák az összes deportált nevét. Azért nem, mert a „Magyarországról elvittek” című összeállítás is a deportálások közben készült, akkor, amikor többeket már visszavittek Magyarországra. Az első deportáltak Záhonyból kerültek a Tisza túloldalára. November 4-e után közülük csak ketten, Szűcs Sándor állomásfőnök és Könczöl Ernő határőr hadnagy maradtak tartósan szovjet fogságban, így a rövid idő múlva visszaküldöttek nevei nem maradtak fenn. Szűcs Sándor visszaemlékezésében ötvennyolc emberről tesz említést.<sup>5</sup> Kettőjük november 5-i

<sup>5</sup> Forradalom a keleti végeken (2. rész). Szűcs Sándor egykori záhonyi MÁV főnök visszaemlékezése. <http://1956.mti.hu/Pages/News.aspx?ID=151296> (A letöltés ideje 2008. november 11.)

szovjet fogsága kihallgatási jegyzőkönyveikkel bizonyított, a névsorban mégis november 8-a szerepel elvitelük időpontjául. Ennek éppen a későbbi összeállítás az oka. Idősebb, egykori KGB-s nyomozókkal beszélgetve, a deportáltak létszámát két-háromezer körülire becsülik. Mint minden becslés, ez is magában hordozza a nagyobb fokú tévedés lehetőségét, de ez a szám is jóval kevesebb, mint egy-egy Magyarországon napvilágra került tízezres számadat.<sup>6</sup> A tízezres létszám már olyan nagy elhelyezési gondot jelentett volna, hogy annak több bizonyítéka maradt volna ránk. A szovjet hatóságok fentebb ismertetett hevenyészett névsorai miatt nem lehet ma már pontos számot mondani a szovjet börtönökben raboskodott magyarokról. A KGB által készített névsorokon szereplők neveit vizsgálva biztonsággal jelenthetjük ki, hogy többen lehettek az elhurcoltak. Olyanok is beszámoltak kényszerű kint tartózkodásukról, akiknek a neve a listákon nem található. A KGB irattári anyagában is több olyan személy iratát, kihallgatási jegyzőkönyvét, róluk szóló levelezést találtam, ami az ottlétüket bizonyossá teszi, nevük az összesítő listán mégsem szerepel, mint például a német állampolgár Otto Franke.<sup>7</sup> Más forrásokból is tudunk ilyenekről, például Kálmán Béla<sup>8</sup> vagy Mikes Tamás<sup>9</sup> esete is ezt bizonyítja. Az irattári anyagok között található rövidebb névsorokkal, egyéb neveket tartalmazó iratokkal összehasonlítva is kijelenthető, hogy ezekben az iratokban szereplő nevek közül sem mindegyik található meg az összesítő kimutatáson.

A Magyarországra visszaküldött, visszaszállított emberekről készített összesített lista tehát több adatot tartalmaz, mint az előbbi, mert röviden leírták benne, hogy milyen szerepet játszottak az eseményekben, valamint azt, hogy milyen megjegyzéssel adták át őket a magyar hatóságoknak. Külön említést érdemel, hogy egy rovatban – mivel fontosnak tartották – a pártállásra vonatkozó bejegyzések is szerepelnek. Ebből kiderül, hogy nemcsak a kisgazdapárt és más jobboldali pártok tagjait, hanem nagyon sok MDP- és DISZ-tagot is elvittek. A további eljárásra utaló intézkedések között leggyakrabban előforduló bejegyzések: „Átadni a magyar hatóságoknak.” „Átadni a magyar hatóságoknak kivizsgálásra.” „Átadni a magyar hatóságoknak felderítés cél-

<sup>6</sup> Lipták Béla: 1956 üzenete. Család volt a nemzet, legyen újra az! II. rész. <http://www.mbk.org/Article362.html> (A letöltés ideje 2008. november 11.)

<sup>7</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület. 1956. 43-as fond 1/1. 1.

<sup>8</sup> Orbán Éva: *Iránytűnk '56.* 2., javított és átdolgozott kiadás. Budapest, Összmagyar Testület Gloria Victis, 2001. 281–309.

<sup>9</sup> 1956-os Intézet Oral History Archívuma, Mikes Tamás interjú.



jából.” „Átadni, hogy tisztázzák a kiszabadítás törvényességét és a lázadásban való részvételét. (Bebörtönzött felkelőket szabadított ki, mint a nemzetőrség tagja).” „Átadni a magyar hatóságoknak, hogy állapítsák meg a bűnösség mértékét.” „Átadni a magyar hatóságoknak felelősségre vonás céljából.” „Átadni a magyar hatóságoknak ellenőrzés céljából.” „Átadni, hogy tisztázzák a lázadásban való részvételét.” „Visszaadni Magyarországra.” (2. melléklet.)<sup>10</sup> A megjegyzések megfogalmazásukban utasítás jellegűek, amiből levezethető, hogy a szovjetek a felelősségre vonást, a további vizsgálatot szükségesnek tartották. Ennek az összeállításnak az lehetett a rendeltetése, hogy a magyar belügyi szerveket tájékoztassák a megállapításairól, ezért is gondolom azt, hogy egy példányát átadták a magyar hatóságoknak. Ezt valószínűleg valamelyik magyar államigazgatási szerv irattárában még meg lehetne találni.

A visszaadás, visszaszállítás nem egyszerre, hanem több részletben történt. Ezek dokumentálása a legbizonytalanabb. A visszaadás időpontjára vonatkozóan az elvittek listájának bal oldali margóján kézzel írott dátumok képezik az eddig ismert legátfogóbb nyilvántartást. A visszaadás rendszerint valamelyik magyarországi börtönben történt. A visszaszállított foglyok átvételét igazolták, ezekből az igazolásokból néhány fennmaradt. (3. melléklet.)<sup>11</sup>

Az egész irattári anyagra igaz, hogy nem tekinthető rendezettnek. Bizonyos rendezőelvek szerint csoportosították ugyan az iratokat, de ez a kutatást nem segíti. Csak az összesítő névsor alapján tudtam azt megállapítani, hogy Nyíregyházáról kiket is deportáltak. A nyíregyházáról elhurcoltak kihallgatási jegyzőkönyvei és egyéb iratai – négy ember kivételével – egy kötetbe lettek összegyűjtve.<sup>12</sup> Ebből hármat más kötetekben megtaláltam, egyet nem.

<sup>10</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület. Iratok a visszaküldött magyar állampolgárokról, 1956. 43-as fond, 1/15.

<sup>11</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület. A Veszprém városába visszaküldött magyar állampolgárok anyagai, 1956. 43-as fond, 1/9. 303.

<sup>12</sup> „A nyíregyházáról elvittek” című iratcsomóba a szovjet hatóságok Pinter István, Szabó Károly, Tót Imre, Csóka Sándor, Marofka Imre, Bihari István, Dandos Gyula, Simák Miklós, Márfoldi István, Lupkovics György, Ruha József, Szilágyi László, Marján György, Pócsfalvi-Szkiba György, Komár József, Kaló Ernő, Acsai István, Kabai Dezső, Lengyel Antal, Könczöl Ernő, és Szücs Sándor anyagait gyűjtötték egybe. (Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond I/8. 1.)



Standeisky Éva *Az írók és a hatalom* című könyvében feltette azt a kérdést, hogy „Szabad-e az emberi esendőséget, a pillanatnyi megingást, a lelki bajt az utókor elé tárni? A börtönbeli magatartás nem csupán a hősiesség helytállása lehet; a viselkedési skála a konok hallgatástól a megalkuvásig, sőt az árulásig is terjedhet. Szabad-e kiadni azokat, akik fogságuk bizonyos szakaszában olykor eltértek az erkölcsi normáktól, amelyeket maguk és mások számára is kötelezőnek tartottak.”<sup>13</sup> Úgy gondolom, hogy szabad. A mi történt és miért történt kérdésekre ezek nélkül pontos válaszok nem adhatók. A KGB irattári anyaga nemcsak azért jelentős, mert a deportáltakról, magatartásukról, esetenként társaikra tett terhelő vallomásokról adnak tájékoztatást. Az orosz nyelvű iratokból több, eddig még nem ismert vagy nem eléggé ismert magyarországi eseményre is választ kaphatunk. Ilyen például a magyar államvédelmisek eddig alig ismert ungvári, a KGB-vel közös működése.

A Jelcin-dossziéból is tudható, hogy a nagyszámú fogoly elhelyezése gondot okozott. A volt deportáltak közül többen mondták, hogy az első napokban utaztatták őket, mert még keresték, hogy hol legyenek elhelyezve. A szándék, az előre eltervezett manőver nem volt kérdés, ezt már korábban elhatározták. Szerov 4-5000 fő letartóztatottáról tájékoztatta Holodkov belügyminisztert. Valószínűleg ezért írta jelentésében, hogy az ungvári börtönön kívül Sztrij, Drogobics, Csernovci és Sztanyiszlav börtöneiben tervezték elhelyezni a foglyokat.<sup>14</sup> Az összesítő névsor olyan megjelölést nem tartalmaz, hogy ki melyik börtönben volt. Erre nézve a legbizonytalanabbak az iratok. Közvetett módon tudtam meghatározni, hogy sokan kerültek az Ungvártól távol eső Sztrij börtönébe. Grocenko alezredes, a KGB drogobicsi kerületi vezetője levelet küldött kárpátaljai kollégájának, amelyben leírta, hogy a november 19-én kihallgatott 147 ember közül 32-en vallották be, hogy fegyverrel voltak letartóztatva, kettő bevallotta, hogy részt vett a tüntetéseken, 113 ember azt vallotta, hogy semmilyen törvényteleniséget nem csinált. Ekkor még nem volt kihallgatva 120 ember. Ebből következik, hogy a levél írásának időpontjában (dátum nem szerepel rajta) legalább 267 ember volt Sztrijben. Más városok börtöneibe való elhelyezésről iratot nem találtam. A foglyok utaztatása nem csak a korai időszakra volt jellemző.

Az Oral History Archívum riportalanyai közül többen mondták, hogy az ungvári börtönből kihallgatásra a KGB épületébe vitték őket. Ennek megállapítására a jegyzőkönyvek, feljegyzések nem alkalmasak. Az ungvári kihallgatások eredményeképpen a Kárpátontúli Megyei Belügyi Osztály átkért

<sup>13</sup> Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 14.

<sup>14</sup> *Hírnéző lapok 1956 történetéből*. I. m. 154–155.

Sztrijból 76 főt a kihallgatottak közül, valamint 44 még ki nem hallgatott személyt.<sup>15</sup> Sokszor a szovjetek sem tudták, hogy hol is vannak a letartóztatottak. Klimenko ezredes elküldött egy névsort Glebov ezredesnek, amelyen 140 név szerepelt. Erre Glebov azt válaszolta, hogy a listán szereplők közül mindössze 16-an vannak náluk.<sup>16</sup>

A szovjet pártvezetőket birodalmi szemlélet, gondolkodásmód jellemezte. A magyar forradalom a szovjet impériumot veszélyeztette, és ezt a birodalmi vezetők az ellene intézett támadásként kezelték. Ezért döntöttek a KGB-s beavatkozás, a letartóztatások és deportálások mellett. A szovjetunióbeli kihallgatások egyik célja is annak kiderítése volt, hogy mennyiben irányult a felkelés a Szovjetunió ellen, mennyire veszélyeztette a szovjet érdekszféra egységét. A deportálások végén megérkeztek a térségbe vezényelt KGB-s tisztek, hogy a nagyszámú fogoly kihallgatásában helyi kollégáiknak segítsenek. Az ungvári kihallgatásokról csak néhány ember esetében vettek fel kihallgatási jegyzőkönyvet. Ez kapkodásra, átgondolatlanságra vall, de az is oka lehetett, hogy nem csak a feljegyzéseket, hanem a jegyzőkönyveket is kézzel írták, ami nagyon lelassította a folyamatot. A foglyok többségét csak kikérdezték, és erről, valamint a Magyarországról érkezett rájuk vonatkozó iratok adataiból állította össze és foglalta feljegyzésbe a kihallgató tiszt a szerinte fontos dolgokat. A képzetesebb, felkészültebb nyomozók a fontosabb személyek esetében feljegyzés helyett kihallgatási jegyzőkönyveket készítettek. A jegyzőkönyvek formai hiányosságai miatt nem állapítható meg belőlük készítésük helye. Holodkov belügyminiszter jelentéséből kiderül, hogy a letartóztatottakat a „nyomozati szakaszban lévő foglyokra vonatkozó szabályok” szerint kezelték.<sup>17</sup> Azonban a szovjet KGB-nek nem volt joghatósága a magyar állampolgárok Magyarországon elkövetett cselekményeinek vizsgálatára. A jegyzőkönyvezés sem jelentette azt, hogy akár a magyar, akár a Szovjetunió valamely tagköztársaságának büntetőeljárási jogszabályának megfelelték volna ezek az eljárások vagy a jegyzőkönyvek.

Az iratok címe esetenként ugyan kihallgatási jegyzőkönyv, tartalmazza, hogy mikor készült, azt hogy kit hallgattak ki, hogy a kihallgatott milyen nyelven tett vallomást, ha volt tolmács, feltüntették annak nevét és azt is, hogy figyelmeztették arra, hogy a valótlan fordítással elkövetheti az ukrán Btk. 89. cik-

<sup>15</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/21. 97.

<sup>16</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/21. 25.

<sup>17</sup> *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. I. m. 155.



kébe foglalt hamis tanúzás büntettét. (4. melléklet.)<sup>18</sup> Azonban a kihallgatott személlyel a kihallgatás okát, azt hogy mivel is gyanúsítják, valamint jogait ők sem közölték, mint ahogyan azt sem, hogy egyáltalán miért is van a Szovjetunióban. A kihallgatásokra esetükben is a korábbi, magyarországi kihallgatások kérdéseinek megismétlése, jellemzően önvallomásra késztetés a jellemző. A kihallgató tiszt egyes szám harmadik személyben diktálta vagy írta a gyanúsított vallomását. A jegyzőkönyvek, de gyakran a feljegyzések is, végyesen tartalmazzák a vallomást, hol a diktálás szerinti egyes szám harmadik személyben, hol egyes szám első személyben. Ezért nem zárható ki, hogy ezeket a tolmácsok írták, amikor a Magyarországról érkezett iratokat próbálták meg lefordítani. Kevés iraton szerepel olyan jegyzet, amelyből egyértelműen megállapítható, hogy az irat eredetije magyar nyelven készült, és azt fordították le oroszra. Az esetek döntő többségében az iratok keletkezésének dátumát egybevetve a deportálás időpontjával lehet keletkezésük helyére következtetni. A Szovjetunió távoli tagköztársaságaiból Kárpátaljára érkezett nyomozók nem ismerték sem a magyarországi eseményeket, sem a résztvevőket. Ezért akikről nem voltak előiratok, azoktól furcsamód megkérdezték, hogy miért vannak ott, mikor, ki és hogyan tartóztatta le, mivel gyanúsítják őket. Az első kihallgatásokról készített feljegyzéseikre a KGB-s nyomozók legtöbbször azt írták, hogy a gyanúsított vallomásán kívül más bizonyíték ellene nincs.

Az orosz névképzésnek megfelelően a kihallgatott neve után apja keresztnévét tüntették fel, nem az anyja nevét. Ezt következetesen minden iraton így alkalmazták. Az irattári anyagban csak a Tökölről elhurcoltak névsorában szerepel apjuk neve helyett a magyar szokásnak megfelelően az anyjuk neve.<sup>19</sup> A fordítások pontatlanok, elnagyoltak. A magyar szavaknak nem mindig sikerült megtalálni az orosz megfelelőjét. Az Oral History Archívum interjúalanyai közül többen is észlelték a tolmácsok hiányos nyelvtudását. Így az idegen nyelvű szöveg visszafordításakor, ha ragaszkodunk a szó szerinti fordításhoz, nagyon furcsa eredmények születnek. Az orosz kihallgatók, ha voltak ilyenek, akkor a Magyarországról érkezett iratok, a letartóztatáskor felvett kihallgatási jegyzőkönyvek adataira támaszkodtak. Ezeket a kihallgató tiszt maga, vagy valamelyik felettese, kiértékelte, a fontosnak tartott kijelentéseket aláhúzta, megjegyzéseket, utasításokat írt melléjük. A jegyzőkönyvek-

<sup>18</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/8. 72.

<sup>19</sup> Ezt nyilvánvalóan magyar ember készítette, és később ezt fordították le oroszra. Maléter kíséretének két tagja is azt vallotta, hogy őket magyar ÁVH-s tisztek tartóztatták le.



hez, feljegyzésekhez egy-egy kis noteszlapot is hozzátűztek, ezeken egymondatos összefoglalása található a mögöttes irat tartalmának.

Külön figyelmet érdemelnek azok a dossziék, amelyekben a hivatalok egymás közötti és házon belüli levelezései találhatók. Feltételeztem, hogy ilyenek léteznek, logikusnak tűnt, hogy történtek ilyen levélváltások. Ezek kikutatása volt az egyik legnehezebb feladat a fondjegyzék hiánya miatt. Ezekből az állapítható meg, hogy szigorú hierarchia volt a KGB-n belül, a kihallgatások anyagait időről időre a felettesekhez kellett betekintésre megküldeni. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a magyar állampolgárok sorsára hatással lehettek-e a KGB-s vezetők vagy a szovjet pártvezetők véleményei, sokakat foglalkoztatnak. Vannak olyan vélemények, amelyek ezt tényként kezelik. Vajon adtak-e utasítást, presszionálták-e magyar kollégáikat a szovjetek egy-egy eljárás kimenetelét illetően? Azt gondolom, hogy az orosz nyelvű iratanyagok ismeretében ezt meg lehet erősíteni. A belső levelezések igazolják, hogy a kihallgatást végzők felettesei időről időre betekintést nyertek a kihallgatások menetébe, és utasításokkal látták el beosztottaikat. A forradalom központi alakjai esetében biztos, hogy így volt.<sup>20</sup> A forradalom Szabolcs-Szatmár megyei vezéralakjának, Szilágyi Lászlónak az iratai is megjárták Moszkvát. (5. melléklet.)<sup>21</sup>

A szovjet kihallgatók és a magyarországi KGB-s és katonai egységek parancsnokai között is állandó és élénk kapcsolat volt. A kinti fogságban lévő emberek beazonosítása után, ha nem voltak rájuk vonatkozó adatok, iratok, megpróbáltak Magyarországról beszerezni ilyeneket. A kapkodásban azonban az is előfordult, hogy olyanok iratait küldték ki, akik nem voltak a Szovjetunióban. Ez derül ki a Kozlov ezredesnek Debrecenbe küldött levélből is. Ebben tévedésből kiküldött 84 oldalnyi iratot küldtek vissza. Tartalmazta Földesi István, november 7-i és 8-i magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyveit, személyes iratait, pártkönyvét és útlevelét; Brusznai Árpád november 11-i és 12-i magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyveit, Kis Gál Imre november 11-i és 12-i magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyveit, Dormány László november 12-i kihallgatási jegyzőkönyvét, Mackó Miklós november 12-i magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyvét és Ferenczi (volt párttitkár)

<sup>20</sup> Király Béla, Maléter Pál, Váradi Gyula és Marján István a szovjet vezetés szerint olyanok voltak, akiknek az esetére különös figyelmet kellett fordítani. (Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/9. 171.)

<sup>21</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/9.

magyarul írott kérvényét Brusznairól, Kisgálról és Lóránt Imréről. Hogy ez a kérvény és az iratok mit tartalmaztak, arra adatot nem találtam. Az iratok között volt még 9 db, Dormány és Mackó aláírással ellátott, fegyverek kiadására vonatkozó meghatalmazás Veszprém város és a környező falvak „forradalmi tanácsainak” és „a nemzetőrségnek” címezve. Veszprémből nagyszámú foglyot vittek ki, ezért gondolhatta a küldő, hogy ezek a személyek is közöttük vannak. Feltehetően egy Kovács nevű veszprémi nyomozó százados küldhette ki, mert az általa november 9-én kiállított igazolások (az érintettekről szóló feljegyzései) és ezek fordításai is az iratok között szerepeltek. Az aláírás nélküli irat azzal zárul, hogy ezek tévesen voltak elküldve a Szovjetunióba, mert a levél írójának tudomása szerint az érintett személyek akkor a debreceni börtönben voltak.<sup>22</sup>

A fogvatartottakról kétféle iratanyag volt. Egy a szovjet kihallgatók részére szóló és egy, amely Magyarországról érkezett, illetve amelyet oda küldtek vissza. A KGB irattárában maradt feljegyzések tartalmaznak olyan megállapításokat, hogy a feljegyzésekhez csatoltak olyan igazolásokat, amelyeket a kihallgatott személyi anyagából vettek ki. Ez a személyi anyag lehetett a magyarországi keletkezésű, onnan érkezett, illetve oda visszaküldött anyag.

A Magyarországon keletkezett iratok közül néhány megtalálható a KGB irattárában. Vannak, amelyeket lefordítottak, és fordítással együtt az irattárban vannak, de olyan is akad, amelynek csak orosz nyelvű változata található meg. A deportáltakra vonatkozó feljegyzések és kihallgatási jegyzőkönyvek között több, nem rendszerezett, kézzel írt rövid feljegyzés található. Ezek részben a tolmácsoktól erednek, mert a magyar nyelv különleges szakszavai gondot okoztak nekik, ezeket próbálgatták különböző szavakkal lefordítani, másrészt a kihallgatók is papírra vetették a számukra érdekes mondatokat. Oroszul zajlott a kihallgatás is, ezért több magyar nyelvű tolmácsra is szükség volt. Róluk alig tudunk valamit. A túlélők elmondása szerint kárpátaljai lakosok, főleg egyetemisták, főiskolai hallgatók tolmácsoltak. Ez is magyarázat lehet a helyenként igen gyenge színvonalú fordításra. Az is előfordult, hogy váltották őket, nehogy ugyanaz a személy tolmácsoljon az ismétlődő kihallgatásokon. Az oroszul is tudó foglyok közül pedig többen oroszul tettek vallomást. Ezt úgy rögzítették, hogy a gyanúsított saját kérésére tette meg vallomását orosz nyelven. Ez is képzettebb nyomozóra valló megállapítás. Arra senkit sem lehetett kényszeríteni, hogy ne anyanyelvén tegyen vallomást. Így volt ez a Nyíregyházáról elvitt Pintér István esetében is. A volt ka-

<sup>22</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpánton túli Terület, 1956. 43-as fond, I/21. 68.



tonatiszt a Frunze Akadémián is tanult, az orosz nyelvet jól beszélte. (6. melléklet.)<sup>23</sup> Oroszul tett vallomást a két záhonyi fogvatartott, Könczöl Ernő és Szücs Sándor vagy Maléter kíséretének néhány tagja is.

A kihallgatók tájékoztatlansága, néhol gyenge felkészültsége, eszköztelensége hosszú kihallgatásokat eredményezett. A fentebb idézett Pintér István ungvári kihallgatása, annak ellenére, hogy ő maga oroszul beszélt, és orosz nyelven tett vallomást, 1956. november 13-án 10 óra 15 perckor kezdődött, és aznap 20 óráig tartott. Az eredmény egy 7 oldalas kézzel írott kihallgatási jegyzőkönyv. Ezt másnap, 14-én 9 óra 50 perces kezdettel folytatták. Közben 13 óra 15 perctől 15 óráig szünetet tartottak. A kihallgatást 18 óra 10 perckor fejezték be, az eredmény 10 oldalnyi szöveg. Hogy mi vetett véget az önkéntesen vállalt orosz nyelvű vallomástételnek, nem tudni. Ennek oka lehetett betegsége, de a vele szembeni bizalmatlanság is. Azonban tény, hogy Pintér István november 16-i kihallgatásán már tolmács is jelen volt, mégpedig Varga Magdaléna Andrejevna személyében. Pintér István kihallgatása azért is sajátos lehetett, mert cellatársa elbeszélése szerint Pintér cukorbetegséggel küzdött, és fogva tartása alatt gyakran esett kómába. Emiatt az ungvári kórházba is bekerült. Egy hevenyészett névsor az ungvári kórházban ápoltak neveit sorolja fel.<sup>24</sup> Betegségük, kezelésük oka ebből nem derül ki, de jelzi, hogy a szovjet fogvatartók nagyobb gondossággal őrizték foglyaikat, mint Magyarországon az ÁVH-sok. A kihallgatások pontos végrehajtásáról nem árulnak el részletet a fennmaradt iratok. Azt lehet csak biztosan tudni, hogy a Szovjetunió belső részeiből Kárpátaljára vezényelt nyomozókat és környékbeli tolmácsokat alkalmaztak. A kivonatokat, feljegyzéseket értékelő személy a számára fontos részeket aláhúzta. Így jelölte meg azt, hogy Pintér István a Magyar Dolgozók Pártjának volt tagja, azt, hogy alezredesi rendfokozatot ért el, és hogy a felkelés idején tolmácsolt a szovjet hadseregnek.

A deportáltak több részletben tértek vissza. Egy-egy ilyen szállítmányról, kíséretének tagjairól is található feljegyzés, de ezek sem ölelik fel a deportáltak teljes körét. Így csak az összesítő névsorra kézzel írt dátumok adnak valamennyire is eligazítást.

<sup>23</sup> Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/8. 1–9.

<sup>24</sup> Tamás Ferenc, Negele Tibor, Stic István, Balog Béla, Pfeiffer Gyula, Pintér István, Juhász Tibor, és Kárpáti Antal voltak kórházban. (Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43-as fond, I/5.)



## 1. melléklet

- 9 -

| 1                    | 2                        | 3                                                               | 4                       | 5 |
|----------------------|--------------------------|-----------------------------------------------------------------|-------------------------|---|
| 1930 г. 10. 10. 1930 | ЛОСКИНИ Тимор Яковлевич  | 1930 г., го. Кизилор, обл. Душанте                              | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | ЛЮТОВ Катяна Яковлевич   | 1930 г., с. Кедековачева, область Душанте                       | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | ЛЮТОВ Гера Яковлевич     | 1930 г., с. Кизилор/Чегословия                                  | 10 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | ЛЮТОВИЧ Дарья Яковлевич  | 1931 г., г. Пятра /Чегословия                                   | 10 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | ЛЮТОВИЧ Алашот Алашотвич | 1930 г., г. Будапешт                                            | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАН Тимор Яковлевич    | 1931 г., г. Кизилор, обл. Борнод                                | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАНИ Михаил Яковлевич  | 1930 г., г. Ниредьваза                                          | 10 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАН Феликс Яковлевич   | 1930 г., г. Бала, обл. Кашинку                                  | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАН Асият Терентьевич  | 1930 г., с. Гергелеева, обл. Чек                                | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАНИ Никита Яковлевич  | 1930 г., г. Ниредьваза, обл. Собош                              | 10 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАНИЧ Андрей Яковлевич | 1930 г., г. Будапешт                                            | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МАКАН Асият Терентьевич  | 1930 г., г. Будапешт                                            | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МЕЧНИК Яков Яковлевич    | 1930 г., г. Дьер, обл. Дьер                                     | 10 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МИНИН Пая Павлович       | 1930 г., г. Кизилор, с. Кизилорского района Кизилорской области | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МИНАР Балнт Балнтвич     | 1930 г., с. Кизилор, Кизилорской области                        | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |
| 1930 г. 10. 10. 1930 | МИНАР Кароль Иеремич     | 1930 г., г. Кизилор, Кизилорской области                        | 14 X 1.500 г. Будапешт. |   |

## 2. melléklet

| 30 | ЛЮТОВИЧ Дарья Яковлевич | 1930 | член аг. пар-тии. | Путешествие в войну на фронт.                                                      | Член областного совета миттехников в г. Будапешт.                                                                        | Передать венгерским властям. |
|----|-------------------------|------|-------------------|------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|
| 31 | МАКАН Тимор Яковлевич   | 1930 | б/п               | Лесоруб                                                                            | Участник отряда национальной охраны в городе Будапешт, принимал население не сдавать оружие, а убивать советских солдат. | Передать венгерским властям. |
| 33 | МАКАНИ Никита Яковлевич | 1930 | член аг. пар-тии. | Кустарник                                                                          | Сведений не имеется.                                                                                                     | Передать венгерским властям. |
| 33 | МИНАР Балнт Балнтвич    | 1930 | член ЗИТ          | Лейтенант-командир в/ч 1672 в гор. Кизилор.                                        | Участвовал в подавлении миттехников.                                                                                     | Передать венгерским властям. |
| 34 | МИНАР Тимон Тимонвич    | 1930 | член ЗИТ          | Сотрудник газеты в гор. Кизилор.                                                   | Сведений не имеется.                                                                                                     | Передать венгерским властям. |
| 35 | МИНАР Дарья Яковлевич   | 1930 | б/п               | Освобожден из лагеря миттехниками                                                  | Сведений не имеется.                                                                                                     | Передать венгерским властям. |
| 36 | МИНАР Михаил Яковлевич  | 1930 | член ЗИТ          | Рабочий электротехнического завода в городе Будапешт.                              | Задержан при распространении листовок против правительства КИТОРА.                                                       | Передать венгерским властям. |
| 37 | МИНАР Дарья Яковлевич   | 1930 | член ЗИТ          | Содержан в тюрьме, освобожден миттехниками.                                        | Данных не имеется.                                                                                                       | Передать венгерским властям. |
| 38 | МИНАР Оскар Яковлевич   | 1930 | б/п               | Председатель немецко-итальянского народного комитета в торговом итальянском банке. | Прочитал контрреволюционный и итальянский манифесты на конгрессе торгового итальянского банка.                           | Передать венгерским властям. |

### 3. melléklet



Хименро/ХИМЕНРО/

18.09.1966

A fenti 30, azaz harmán nemű és neműyi  
kéményeiket 24 borítékban (24 neműre.)  
átvettem. A kisebb neműzet és a fogvartá-  
pukalato az "20" neműzet ellen kifogat,  
pauzant nem emelked.

Venezian, 1956. december 16-án 21 óra 30 per.

Dratho Sándor v. Kágy  
Meppei Rendőrkapitány mlt.

## 4. melléklet

Начало начал в 12<sup>10</sup>-7.

Другое произведено через переводчика  
Кузьма В.М., который со ответствен-  
ностью за точный перевод предприни-  
дет по сл. 89. Ук УССР

Q

11

By my

5. melléklet

ЗАМЕСТИТЕЛЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИТЕТА  
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ  
СМ СССР - ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ

товарищу ИВАНУТИНУ П. И.

г. Москва

Направляю для сведения копии протокола доп-  
роса СИЛАНИ Ласло и протокола заседания СЕБОЛЧ -  
САТМАРСКОГО окружного "революционного" комитета.

ПРИЛОЖЕНИЕ : по тексту на 13 листах.

7/П. НАЧАЛЬНИК СЛЕДСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КГБ  
ПРИ СМ СССР - ГЕНЕРАЛ-МАJOR КИСТИЦКИЙ  
Ваше  
уваж.

--- / М. МАЛЯГОВ /

Генерал-майор Кистицкий  
"26" ноября 1956 года

№ 786. -сл.

г. Ужгород



6. melléklet

2. Ужгород, 13 ноября 1956 года

Вопрос начал в 10 час. 15 м.  
Пинтер выразил желание давать  
показания на русском языке. / Pinter



## „Z”: egy megfigyelés története

*Előkészületek az MHBK vezetőjének,  
Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára*

Egy hónappal a forradalom leverését követően, 1956. december 2-án, december 3-án és december 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága (MSZMP IKB) folytatólagos ülést tartott, ahol értékelte október eseményeit és az azokhoz vezető utat is. Határozatában megnevezte a belföldi és külföldi erőknél azon csoportjait, amelyeket felelősnek tartott az „ellenforradalom” kirobbantásában és az azt követő eseményekben. Ezek a következők voltak: az úgynevezett „Rákosi–Gerő klikk”, a pártellenzék Nagy Imre által vezetett szárnya, a „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom” hazai, illetve Nyugat-Németországban gyülekező erői, valamint a „nemzetközi imperializmus”.<sup>1</sup> A párthatározat egyértelmű iránymutatást és értékelési sémát jelentett nemcsak a párt- és a kormány-szervek, hanem a társadalom valamennyi szegmense számára is, mivel ezt követően mindenkinek kötelezően ezt az értékelést kellett követnie minden 1956-tal kapcsolatos megnyilatkozásában, illetve tevékenységében. Az állambiztonsági szervek mindennapos munkáját pedig alapvetően befolyásolta a fenti határozat, hiszen megjelölte azokat a társadalmi csoportokat, amelyekkel szemben az állam és a rendszer védelmét el kellett látniuk. Témánk szempontjából kiemelten fontos az állambiztonsági szerveknek a „nemzetközi imperializmus” nyugaton élő magyar szövetségeseivel, a volt katonatisztekkel, csendőrökkel és „Horthy-fasisztákkal” szembeni fellépése. Már az 1956. decemberi irányvonal érhető tetten Mészáros Józsefnek, a Belügyminisztérium (BM) Politikai Nyomozó Főosztály II. Osztály őrnagyának 1957. január 31-én keletkezett javaslatában, amelyben arról ír, hogy az állambiztonsági szervek rendelkezésére álló adatok alapján az „1956. október 23-án kitört

<sup>1</sup> Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14. Szerkesztette Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993. 238–239.



ellenforradalmi fegyveres felkelés előkészítésében és kirobbantásában vezető szerepet játszottak az imperialista erők által irányított fasiszta emigrációs szervezetek.”<sup>2</sup> Mindebből pedig következik, hogy talán még az addigiaknál is határozottabban kívántak fellépni az emigrációs szervezetekkel, különösen a szerintük a forradalom előkészítésében kiemelkedő szerepet betöltött és a nyugat-európai országokban igen aktívan működő Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével (MHBK) szemben. Az MHBK szervezése az 1946-ban megalakult, Kisbarnaki Farkas Ferenc volt vezérezredes által vezetett Magyar Szabadság Mozgalom keretén belül indult meg, és meghatározó szerepük volt benne az egykori Kopjás Mozgalom nyugatra menekült tagjainak. Kezdetben Korponay Miklós volt vezérkari százados tevékenysége volt a legfontosabb, mert ő kezdte el az agitációs munkát a volt vezérkari tisztek között egy a különböző emigráns csoportokat egyesítő katonai szervezet megerteremtéséért. Kétéves szervezőmunka után, 1948 végére, 1949 elejére létrejött az MHBK, amelynek tényleges vezetését, Kisbarnaki Farkas Ferencet is háttérbe szorítva, Korponaytól fokozatosan Zákó András vette át. Az MHBK Magyar Népköztársasággal szembeni ellenséges tevékenysége – a fenti javaslatban megfogalmazottak szerint – a forradalom ideje alatt és az azt követő időszakban is folytatódott, hiszen „az októberi események időszakában nagy számban dobott át Hazánk területére fegyveres terroristákat”, illetve „jelenleg is nagyszámú fasiszta emigráns diverziós kiképzését végzi Hazánkba való bevetésük érdekében.”<sup>3</sup>

Az MHBK elleni akciók egyik legfontosabbika az a kísérlet volt, amely Zákó Andrásnak, a szervezet vezetőjének erőszakos hazahozatalára irányult. Ennek konkrét előkészítése, mint majd látni fogjuk, közvetlenül az 1956-os forradalom bukása után kezdődött, de az ismert források tanúsága szerint a terv már jóval a forradalmat megelőzően megszületett. 1955. március 7. és 1955. március 12. között a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának (KGB) meghívására a népi demokratikus országok állambiztonsági szerveinek képviselői közös értekezletet tartottak Moszkvában. Ezen Ivan Alekszandrovics Szerov, a KGB elnöke egy öt pontból álló napirendi javaslatot terjesztett elő, amelyet az értekezlet elfogadott. A napirendi pontok a következők voltak: „1. A részt vevő államok hírszerző szervei erőfeszítéseinek egyesítése a fő ellenség, az USA és Anglia ellen, valamint az állambiztonsági szervek ezzel kapcsolatos feladatai. 2. A hírszerző szervek munkájában követendő fő irányok meghatározása minden ország számára. 3. Együttes intézkedések végrehajtá-

<sup>2</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslat, 1957. január 31.

<sup>3</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslat, 1957. január 31.

sának megtárgyalása a fő agresszív államok ellen. 4. Hírszerző információk és adatok kicserélése a demokratikus tábor országai ellen irányuló ellenséges tervekről és aknamunkáról. 5. Koordinálás és kölcsönös segítségnyújtás a rádióelhárítás és az operatív technika terén.” Az első pont közös megtárgyalása után a második napirendi pontot minden delegáció külön-külön tárgyalta meg a szovjet hírszerző csoportfőnökség vezetőivel. Ennek során a magyar BM hírszerző szervének munkájára vonatkozóan többek között azt fogadták el, hogy „aktívan fel kell deríteni azokat a reakciós, fasiszta emigráns szervezeteket, amelyeket a fent említett [amerikai és angol – S. M.] hírszerző szervezetek a szocialista tábor országai ellen felhasználnak.” A harmadik napirendi pontot újra együttes értekezleten tárgyalták a delegációk, s a tennivalók között többek között felsorolták az emigráció bomlasztásának és vezetői kompromittálásának feladatát is. Végül ezt konkretizálva, a szükséges aktív intézkedések között említették, hogy „az MHBK fasiszta magyar emigrációs szervezet vezetőjének, Zákó Andrásnak kiemelésére és erőszakos úton való hazahozatalára irányuló intézkedéseket meg kell gyorsítani.”<sup>4</sup> Ebből logikusan következik, hogy 1955 tavaszára a magyar államvédelem szervei már – a forrásokból pontosan nem kikövetkeztethető idő óta – foglalkoztak Zákó András hazahozatalának a tervével.

Zákó, vagy ahogy célszemélyként egyik fedőnevén hívták, „Huber”<sup>5</sup> erőszakos úton történő „kiemelésére” 1956 végén, 1957 elején egy három főből álló ügynöki csoportot hoztak létre. Mészáros őrnagy az akció végrehajtása előtt két fontos feladatot látott megoldandónak. Ezek közül az első „Huber” hozzávetőlegesen pontos tartózkodási helyének a felderítése volt. A javaslatból kiderül, hogy ezzel kapcsolatban már 1956. december 10. óta tettek lépéseket. A második feladatot pedig, az első sikeres elvégzése után, „Huber mozgásának, lakáskörülményeinek és a kiemelés végrehajtása lehetőségeinek aprólékos felderítése és tanulmányozása” képezte.<sup>6</sup> Ez utóbbi eléréséhez arra kért engedélyt Mészáros József őrnagy, hogy a „Rónai” fedőnevű ügynököt, a 3 fős csoport egyik tagját Ausztriába küldhesse. 1957. február 1-jén kelt újabb javaslatában Mészáros – ismertetve „Rónai” rövid életrajzát – úgy fogalmazott, hogy az ügynököt „megfelelő igazolványokkal ellátva, kb. 10-14

<sup>4</sup> ÁBTL 1.11.12. 99-650/1955. A Moszkvában 1955-ben megtartott értekezletről jelentés.

<sup>5</sup> Zákó Andrásnak a magyar állambiztonsági szervek több fedőnevet is adtak. Ilyen volt a „Huber” mellett a „Gitta”, illetve a „Kovács István”. A hivatalos iratokban, dossziékban ezeken a neveken is szerepeltették. Az alább közölt dokumentumokban „Rónai” ügynök „Z”-ként, illetve „Z” személyként említi.

<sup>6</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 15. Javaslat, 1957. január 31.



napi időtartamra javaslom illegálisan Ausztriába küldeni, hogy rajta keresztül a Huber-féle akció lebonyolításához szükséges adatokat beszerezzük.” Felettese, Móró István alezredes a javaslattal egyetértett, végrehajtását engedélyezte.<sup>7</sup>

Az akció célszemélye, Zákó András 1898. március 23-án született Brassóban.<sup>8</sup> Katonai tanulmányait 1912-ben kezdte a nagyváradi honvéd hadapródiskolában. Ennek elvégzése után, 1916 augusztusában tisztté avatták, zászlósi rendfokozatot kapott. Részt vett az első világháborúban, 1917-ig a 24. brassói székely gyalogezredben, majd a 38. rohamzászlóalj kötelékében harcolt. A fronton tanúsított hősiességéért megkapta a tiszti ezüst vitézségi érmet. A háború után 1922 januárjában Romániába telepítették hírszerzői feladatokkal. 1923 elején tevékenységére felfigyelt a román elhárítás, s alig több mint egy évvel később, 1924. március 24-én a brassói vasútállomáson letartóztatták. Hat év börtönre ítélték, fogolycserével sikerült szabadulnia 1928 szeptemberében. Magyarországra való visszakerülése után századossá nevezték ki, és elvégezhetette a katonai akadémiát. Katonai karrierje az 1930-as években töretlenül ívelt felfelé. 1940 októberétől 1942. május 1-ig a hadiakadémián a hadművelleti vezérkari szolgálat tantárgyat oktatta, 1942 áprilisától már ezredesi rangban. Ezt követően 1943. október 1-ig a VI. hadtest vezérkari főnöke, majd 1944. október 16-ig a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoka volt. A nyilas puccs után a Honvéd Vezérkari Főnök 2. Osztályának és az Államvédelmi Központnak vezérőrnagyi rangú vezetője lett. 1945 májusában amerikai fogságba került, ahonnan még ez év során kiszabadult. Zákó ettől kezdve – az 1946–47-es illegális magyarországi tartózkodásának időszakától eltekintve – Ausztriában és az NSZK-ban élt. Az emigrációban az antikommunista érzelmű volt honvéd- és csendőrtisztek egyik fő szervezőjeként tevékenykedett. Mint az MHBK vezetője együttműködött a francia, az angolszász és a német titkosszolgálatokkal, emigráns tisztekből egységeket állított fel, és saját szervezésben offenzív felderítést folytatott Magyarország ellen. A magyar hírszerzés kiemelten foglalkozott vele. „Weszely Péter”-t, további fedőnevein „Dunai Lajos”-t, illetve „Tiszai Miklós”-t 1950-ben építették be Zákó közvetlen környezetébe.<sup>9</sup> Mint egy későbbi jelentés megállá-

<sup>7</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslát, 1957. január 31.

<sup>8</sup> Köszönetemet fejezem ki Ungváry Krisztiánnak, hogy kéziratban rendelkezésemre bocsátotta *A Katonai Biztonsági Hivatal és elődszerveinek vezetői* című tanulmányát. Zákó András életrajzi adatainak egy része ebből az írásból származik.

<sup>9</sup> „Weszely Péter” beszervezési dossziéjából (ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4.) nem lehet pontosan megállapítani, hogy 1948 vagy 1949 elején disszidált-e Magyarországról. Az viszont biztos, hogy keresztülitazta Ausztriát, többször elfogták és elengedték, majd Innsbruckban az osztrák rendszert átadta a franciáknak. A franciák is elengedték, de be kellett állnia egy



pította, „1950-től kezdve az MHBK központi hírszerző szervében, majd 1951-től az MHBK bécsi támpontjának vezetőjeként dolgozott. Dunain keresztül bonyolította le az MHBK központja a Magyarország felé történő ügynökök Magyarországra dobását [sic!], illetve visszaérkezésükkor azok kikérdezését.”<sup>10</sup> Tevékenysége tömeges lebukást eredményezett az MHBK ügynökeinek körében 1951 őszéig.

„Weszely Péter” kivonása után az MHBK kémtevékenysége visszaesett, de nem szűnt meg teljesen. Miután a francia hírszerzéstől addig kapott anyagi támogatás – a lebukások, a botrányok s az MHBK franciákkal való kapcsolatának Zákó általi leleplezése miatt – a töredékekre zsugorodott, más államok hírszerző szerveivel próbáltak meg intenzívebb viszonyt ápolni. Ám az MHBK történetének 1952 előtti, nagyon aktív felderítő tevékenységgel jellemezhető időszaka többé nem tért vissza. Zákó András az 1956-os forradalom eseményeire sem volt felkészülve. 1956 októberében ugyan Bécsbe települt, de önálló akcióra nem vállalkozott, s november 9-e után visszatért Münchenbe. 1956 után az állambiztonsági szervek Zákó ellen folytatott munkája ennek ellenére újult erővel folytatódott, mert – ahogy már arról korábban szó volt – őt és emigránstársait tartották a fő felelősök egyik csoportjának, akiknek döntő szerepük volt a forradalom megszervezésében. Ezért tervezték Zákó András „kiemelését”, azaz elrablását és Magyarországra átcsempésztését. Ez az akció azonban nem valósult meg, mivel az állambiztonsági szervek a magyar határtól messze élő „célszemély” Ausztria egész területén, titokban való keresztülzállítását túlzottan kockázatosnak tartották.

---

francia kisegítő katonai alakulathoz, egy úgynevezett őrszázlójába. 1948, illetve 1949 végéig itt teljesített szolgálatot, majd egy, az MHBK közreműködésével kiprovokált verekedésbe keveredett, ami nagyon megnehezítette a helyzetét Ausztriában. Ezt követően – hogy helyzete rendeződjön – érdekből csatlakozott az MHBK-hoz, beszervezett ügynökkük lett, kiképzésben részesítették. Nem sokkal később átdobták Magyarországra, ahol azonnal jelentkezett az államvédelmi szerveknél. A magyar szervek is beszervezték, és visszafordították. Ennek a több helyen is rögzített verzióknak viszont ellentmond egy 1959-ből származó információ, amely szerint „Dunai” ügynököt már 1948 óta foglalkoztatta az állambiztonság. (ÁBTL 3.2.3. Mt-655/13. 27.) A magyar államvédelem szolgálatában 1951 októberéig tartózkodott Ausztriában, amikor is egy sikertelen kiemelési akció következtében dekonspirálódott, s azonnal haza kellett térnie.

<sup>10</sup> ÁBTL 3.2.3. Mt-655/13. 27. Koordináló jelentés, 1959. december 28.

A másik főszereplő, „Rónai”<sup>11</sup> fedőnevű ügynök, 1912-ben született Budapesten.<sup>12</sup> Értelmiségi szülőktől származott, apja mérnök, édesanyja főkönyvelő volt. Iskolai tanulmányait két év kereskedelmi elvégzése után megszakította. Szabótanulónak állt, de ezt a szakmát sem sajátította el, a 30-as években kereskedelmi ügynöki-tisztviselői munkákat vállalt. „Rónai” jellemrajzához szorosan hozzátartozik, hogy már 1932-től bűnözői életmódot folytatott. Ebben az évben követte el első betörését, amiért egy év börtönre ítélték. Ezt követően 1942-ig még többször követett el betöréses lopást és rablást, összesen mintegy hét év börtönbüntetést szenvedve ezekért a bűncselekményeiért. 1942-ben katonai szolgálatra vonult be, s 1944-ig szakaszvezetői rendfokozatot ért el. 1944 októberében nyugatra irányított alakulatától megszökött, így fogságba nem került. 1945 után többféle munkát végzett. Volt tisztviselő, játékkészítő kisiparos, papírkereskedő, biztosítási üzletkötő, a Pannónia Bár vezetője, végül 1955-től a Ganz Hajógyár diszpécserként dolgozott. 1956-ban magánéletének bonyodalmai és egyre erősödő anyagi gondjai miatt ismét a bűnözés útjára lépett. Közel egy év alatt tizenkét betörést követett el, amiért 1956 szeptemberében hét és fél év börtönre ítélték. A forradalom alatt kiszabadult, s noha lehetősége lett volna elhagyni az országot, a családjához tért haza.

„Rónai” 1947-től volt informátora a Budapesti Rendőr-főkapitányság bűnügyi osztályának, tevékenységével több bünszövetkezet felszámolásához is hozzájárult. 1955 tavaszától az államvédelmi szervek foglalkoztatták, s hírszerző kiképzésben is részesítették. Egy héttel a forradalom bukása után, 1956. november 11-én már újra kapcsolatban állt a politikai rendőrséggel, s Mészáros József őrnagy véleménye szerint „szellemi és fizikai adottságai, operatív képzettsége, hazánkhoz, családjához való ragaszkodása és az államvédelmi szervekhez való jó viszonya”<sup>13</sup> alkalmassá tették arra, hogy külföldön operatív akcióban felhasználják.

„Rónai” 1957. március 18-án kapta Zákó Andrással kapcsolatos megbízatását.<sup>14</sup> A négyoldalas, hivatalos megbízás szövegéből kiderül, hogy az ál-

<sup>11</sup> Az ügynök fedőnevének írásmódja a különböző dokumentumokban változó. Többnyire „Rónai”-ként szerepeltetik, de többször előfordul „Rónay” néven is. A bevezető tanulmányban, illetve a közölt forrásokban egységesen a „Rónai” alakot használok.

<sup>12</sup> „Rónai” életrajzi adatai: ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 12–13. Javaslat, 1957. február 1., illetve ÁBTL 3.1.5. O-13972. 139–142. Határozat az operatív nyilvántartásba vételről, 1966. május 13., ÁBTL 3.1.5. O-13972. Jelentés, 1964. április 14. 143–146.

<sup>13</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 13. Javaslat, 1957. február 1.

<sup>14</sup> ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 16–19. Megbízás, 1957. március 18.



lambiztonsági szervek véleménye egyértelműen pozitív volt az ügynökről, személyének megítélésében a korábban elkövetett köztörvényes bűncselekményei keveset nyomtak a latba. Miként megfogalmazták, „eltekinthetve ismert cselekményeitől – haladó szellemű, bátor, népünkért minden áldozatra kész, jó hazafinak ismertük meg.”<sup>15</sup> Ennek megfelelően hozzájárultak büntetésének megszakításához is, hogy „hazánk védelme érdekében végzett kiemelkedő szolgálataival jóvátehesse a korábban elkövetett tetteit...”<sup>16</sup>

„Rónai” feladatát az Ausztriába való illegális átjutás, a 8-10 napos felderítő munka, majd a szintén illegális úton való hazatérés képezte. Ennek megfelelően alapos eligazításban részesült a határátlépés helyével, idejével, módjával, Ausztriában követendő általános magatartásával kapcsolatban, majd a célszemély, a korábban „Huber” néven szereplő, itt „Z”-ként említett Zákó mozgásának, lakhelyének, környezetének tanulmányozására hívták fel a figyelmét. Kioktatták arról is, hogyan tartsa ausztriai tartózkodása alatt a kapcsolatot a megbízóival, és teljes ügynevezett legendát építettek fel számára arra az esetre, ha valami oknál fogva az osztrák hatóságok őrizetébe kerülne. A megbízói általános magatartási szabályokat is előírtak az ügynök számára, nyomatékositva benne azt az elvárást, hogy a magyarországi állam-biztonsági szervekkel való kapcsolatáról soha nem beszélhet. Ha külföldön valaki ezzel vádolná – a kapcsolat teljes titkossága miatt –, tekintse ezt provokációnak, az ellenséges elhárító szervek taktikai fogásának. Végül a feladat elvégzéséhez szükséges anyagiakról is rendelkeztek, valamint az ügynök távollétének idejére gondoskodtak családjá megélhetési költségeiről is.

„Rónai” 1957. március 21-től 1957. április 5-ig tartózkodott Ausztriában. Alapos felderítő munkát végzett, amelyről 1957. április 10-én egy hatoldalas (1. számú dokumentum), majd 1957. április 12-én egy 23 oldalas jelentést írt (2. számú dokumentum). Igazolva Mészáros József őrnagynak operatív képességeiről alkotott kedvező véleményét, e terjedelmes beszámolókon kívül még néhány rövidebb jelentést, illetve javaslatot fogalmazott meg útjának tapasztalatairól. 1957. április 16-án „»Z személynek« erőszakos úton a Népköztársaságunk területére való szállítására” tesz javaslatot (3. számú dokumentum). Április 18-i jelentésében pedig hasznos tanácsokat ad az Ausztriában tartózkodó, ott felderítést végző ügynökök számára, valamint jellemzi Solbad Hall<sup>17</sup> és Absam településeket, illetve pár sorban Zákót is (4. szá-

<sup>15</sup> Uo. 16.

<sup>16</sup> Uo. 16.

<sup>17</sup> A település nevének írásmódja nem egyértelmű. „Rónai” a kötőjeles, Solbad-Hall alakot használta, másutt egyszerűen Solbad Hall-ként szerepel. Jelenlegi elnevezése Hall in Tirol (Tirol tartomány, Ausztria).



mú dokumentum). 1957. április 19-én kiegészítette az egy héttel korábban megfogalmazottakat, röviden tájékoztatva megbízóit, miképpen derítette ki, hogy Zákó András Solbad Hall postáján fiókkal rendelkezik. Végül az 1957. május 10-én rögzített javaslatában Zákó András „mozgásának” felderítéséhez szolgáltatott az állambiztonsági szervek részére megfontolandó szempontokat (5. számú dokumentum).<sup>18</sup>

„Rónai” további sorsáról kevés információnk van, azt azonban biztosan tudjuk, hogy 1957 után még hosszú évekig együttműködött a magyar állambiztonsági szervekkel, ám 1963-ban kivonta magát az addig folytatott szolgálat alól. Ezt bizonyítja Tóth Miklósnak, a BM Budapesti Rendőr-főkapitányság VII. kerületi rendőrkapitánysága századosának a jelentése. Tóth a már disszidált „Rónai”, volt budapesti lakos ügyéről írt jelentést 1964. április 14-én. Értesülései alapján arról számolt be, hogy „Rónai” felesége és környezete 1958 és 1963 között úgy tudta, hogy a volt ügynök az „Atomkutató” dolgozójaként legálisan tartózkodott Bécsben, s emiatt kapta itthon tartózkodó családjá havi rendszerességgel a fizetését „Kőrösi nevezetű elvtárs” közreműködésével. A jelentésből az is kiderül, hogy „Rónai” 1963 januárjában hazatért Magyarországra a családjához, s nekik több ízben arról panaszkodott, hogy 2500 Ft-os külföldi fizetéséhez képest itthon csupán 1600 Ft-ot kap, ami saját és családja fenntartásához kevés. 1963 őszén aztán újra külföldre távozott. Úti céljának ezúttal Csehszlovákiát jelölte meg, ám ennek ellenére még elutazásának estéjén ismét Bécsből táviratozott haza. A táviratban közölte családjával, hogy eredeti úti célját megváltoztatva megint Ausztriába ment. Ezt követően folyamatos levelezési kapcsolatban állt feleségével, akit időnként 70 dolláros pénzküldeményekkel támogatott. Tóth Miklós százados, aki egy jogellenesen külföldre távozott személy ügyében volt köteles információkat gyűjteni és azokat egy jelentésben összefoglalni, természetesen nem tudhatta, hogy „Rónai” már hosszú ideje az állambiztonsági szervek ügynöke volt. Azt azonban szükségesnek látta, hogy tisztázza a disszidált személy munkahelyére és munkakörülményeire vonatkozó, kétséges valóságtartalmú állításokat. Éppen ezért a „Rónai” feleségétől kapott telefonszámon felhívta „Kőrösi elvtársat”, akiről kiderült, hogy valójában Major<sup>19</sup> rendőr százados.

<sup>18</sup> Az irat alján levő aláírások tanúsága szerint „Rónai” ezt a javaslatát az „Acél” fedőnevet viselő ügynökkel közösen készítette. Köszönettel tartozom Sz. Kovács Évának, aki felhívta a figyelmemet, hogy „Acél” „Rónaival” és az ezekben az iratokban nem szereplő „Szirom”-mal együtt volt tagja a Zákó András „kiemelésére” létrejött hármas ügynöki csoportnak.

<sup>19</sup> A jelentés szövegéből nem derül ki Major százados keresztnéve, s mivel más forrásokból sem sikerült teljes bizonyossággal megállapítanom, így azt nem közlöm.

Major sejtette Tóth Miklóssal, hogy akinek az ügyében eljár, az beszerezett hálózati személy volt, de egyben azt is, hogy vele a kapcsolat 1963-ban megszűnt.<sup>20</sup> Ezekhez képest „Rónai” 1966-ban kiállított operatív nyilvántartó kártyája már nem szolgál új információkkal, hiszen arról mindössze annyi derül ki, hogy az ott feltüntetett személy 1963-ban ismeretlen körülmények között Ausztriába távozott, s attól kezdve jogellenesen külföldön tartózkodik.<sup>21</sup>

A magyar állambiztonsági szervek az akció lehetséges kockázatai ellenére még az 50-es évek legvégén, sőt az 1960-as évek első felében is komoly érdeklődést tanúsítottak Zákó személye iránt. Minden eszközzel le akarták járni, de nem mondtak le erőszakos úton való hazahozataláról sem. Ettől a tervüktől később csak azért álltak el, mert 1964-től Zákó András olyan súlyos szívbajban szenvedett, amely – más szervi betegségei mellett – 1968-ban bekövetkezett halálának is okozója lett.

## Dokumentumok

### 1. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése Ausztriába történt illegális kiutazásának, illetve visszatérésének a körülményeiről, 1957. április 10.

Politikai Nyomozó Főosztály  
II. Osztály Tárgy: „Rónai” beszámolója

Szigorúan titkos!

Jelentés  
Ausztriába történt illegális kiutazásomról  
és visszatérésemről

A Magyar Népköztársaság felderítő szervének megbízásából 1957. március hó 21-én éjjel 24 órakor Ágfalva térségében átléptem a határt azzal a feladattal, hogy a legrövidebb idő alatt utazzam Innsbruck mellett fekvő Absam községbe és ott „Z” személy tartózkodásáról, lakásáról, mozgási körülményeiről és környezetéről igyekezzek pontos adatokat szerezni, mely adatoknak birtokában megállapítható legyen, hogy „Z” személyt erőszakos úton, milyen módon lehet a Magyar Népköztársaság területére szállítani.

<sup>20</sup> ÁBTL 3.1.5. O-13972. 145. Jelentés, 1964. április 14.

<sup>21</sup> ÁBTL 2.2.1. II/13.3./13.



Az ágfalvi határsávnál a mattersburgi<sup>22</sup> és a wienesi<sup>23</sup> vasútállomások semaforjait kaptam meg, mint haladási iránypontot. Az iránypontokat pontosan betartottam. Áthaladásom teljesen zavartalan volt, kivéve a terepet, amely tekintve, hogy addig előttem teljesen ismeretlen volt és úgyszintén légvonalban árkon, patakon és földeken keresztül haladtam a megadott semafor irányába a viaduktig, majd onnan egy szélesebb patakon átgázolva a wienesi vasútállomás épületét megkerülve a vasúti töltés mellett egészen Sauerbrünn<sup>24</sup> vasútállomásig. Ezen az útvonalon erősen sáros lettem, ami reggel a világhozzásimban problémát jelentett, mivel minden feltűnés veszélyt jelentett számomra. A feltűnést úgy kerültem el, hogy reggel 5 órára értem Sauerbrünn vasútállomásra, ahonnan 6 óra 5 perckor indult az első vonat Bécs felé. Az 1 óra 5 perces időmet felhasználtam arra, hogy az állomásépület hátsó részén talált, vízzel telt teknőben magamat, a nadrágomat és a cipőmet a lehetőségig megtisztítottam, úgy fedezve magamat, hogy engem senki ne lásson. Nem is látott senki. 6 órakor az állomás pénztáránál jegyet váltottam Bécsig. 6 óra 5 perckor Sauerbrünnben vonatra szálltam. A vonatra felszállt kettő csendőr is, akik valószínűleg sauerbrünni lakosok és Wiener Neustadtig<sup>25</sup> utaztak, valószínűleg szolgálati helyükre. Én az állomás WC-jéből figyeltem a felszállókat, és közvetlen indulás előtt egy másik vagonba szálltam, mint a csendőrök. A 6 óra 5 perces vonat közvetlenül megy Bécsig, a többi vonatokról Wiener Neustadtban át kell szállni. Reggel 8 óra néhány perckor értem Bécsbe a Südbahnhofra. Sauerbrünnből Bécsig semmiféle ellenőrzés nem történt, a kalauz kezelte a jegyeket és Bécsig az utazás zavarmentes volt. Senki figyelmét személyemmel kapcsolatosan nem keltettem fel.

A Südbahnhofon nem tapasztaltam ellenőrzést, csak az alsó előcsarnokban láttam egyetlen rendőrt, akinek a figyelmét igyekeztem kikerülni és így kijutottam az állomás épületéből. A Südbahnhof állomással szembeni városrészben azonnal vásároltam magamnak sárkefét, cipőkefét, cipőkrémet és egy csendes háznak az emeletén igyekeztem a kabátomról, a nadrágomról és a cipőmről a még megmaradt és feltűnő sárt eltávolítani. A cipőmet egyébként alaposan megette a sár. Ezek után egy üzletben, ott közelben vásároltam magamnak egy másik pár cipőt, egy kordbársony nadrágot és egy felöltőt. Így átöltözve már egyáltalán nem látszott rajtam az éjszaka. Megebédeltem és újjáalakulva visszamentem a Südbahnhofra, ahol azt a felvilágosítást kaptam,

<sup>22</sup> Nagymarton.

<sup>23</sup> Helyesen Wiesen, azaz Rétfalu.

<sup>24</sup> Helyesen Bad Sauerbrunn, azaz Savanyúkút.

<sup>25</sup> Bécsújhely.



hogy a legközelebbi vonat Innsbruck felé 15 óra körül indul, de nem a Südbahnhofról, hanem a Westbahnhofról. Tekintve, hogy a tisztálkodással, a vásárlással, ebédeléssel az idő eltelt, azonnal taxiba ültem és a Westbahnhofra vitettem magam. Ezen a pályaudvaron már majdnem minden 20 lépésre volt egy csendőr és rendőr, de én a jegyváltás után zavartalanul jutottam fel a vonatra, előzőleg természetesen a jegyváltásnál megérdeklődtem, hogy melyik vágányon indul Innsbruck felé a vonat, hogy ne kelljen a vonatok között az érdeklődésemmel feltűnést kelteni. Egyébként vasútállomásokon, ha már érdeklődni kell, tanácsos csak vasúti alkalmazotttól felvilágosítást kérni véleményem szerint. A vonat pontosan indult, és az út egészen Innsbruckig teljesen zavarmentes volt. 22-én éjjel 24 órakor érkeztem Innsbruckba.

Tekintve, hogy kerülni akartam a bejelentkezési kötelezettségeket, így nem mertem szállodába menni, vagy gasthausba, hanem egy innsbrucki állomáson a megérkezésem alkalmával taxisofőröknél érdeklődtem, nem tudnak-e egy olcsó privát szobát. Az egyik mindjárt adott egy címet, amely nem is volt messze, Land str. 12. fszt. 1., Kinl Haidacher. Odamentem, és sikerült is szobát bérelnem. A szoba szép tiszta, hideg-meleg víz, 35 sch[illing]. egy napra. A főbérő egy 45 év körüli asszony, aki 17 éves fiával él ott. A fia az Európa Szállodában, mely Innsbruck legszebb szállodája, volt pincértanuló. A férje elmondása szerint Salzburgban dolgozik, és csak kéthetenként jár haza. Állandóan foglalkozik a szoba kiadásával, laktak nála már amerikaiak, olaszok, még magyarok nem. Bejelentést nem kívánt, még a nevemet sem kérdezte, csupán azt mondtam el magamról, hogy matematikus tanár vagyok, és ez nagyon imponált neki, és a legmesszebbmenőkig udvarias és figyelmes volt. Persze azért mindent megfizettetett magának és pld. 1 ing, 1 alsónadrág, 1 pár zokni mosásáért, vasalásáért 10 schillinget kért. De a lakás jó helyen fekszik, a centrumtól kicsit kijebb, de nem messze, úgy 10 perces séta a Hauptbahnhof-tól. Itt aludtam 4 éjszakát, azaz 22-én, pénteken éjjel, 23-án, szombaton éjjel, 24-én, vasárnap éjjel, 25-én, hétfőn éjjel. Kedden délután Absamba költöztem, ott töltöttem három napot. 26-án, kedden éjjel, 27-én, szerdán éjjel, 28-án csüt., éjjel.

Pénteken délután eljöttem azzal, hogy nekem sok pihenésre van szükségem, de a templom toronyórája minden negyedórán hangosan üt, és erre mindig felébredek, így aludni nem tudok. Pénteken este már újra Innsbruckban, most az Amrasser see str.<sup>26</sup> 9. fszt. 1. sz. alatt Friedrich Kirchner nevezetű sí mesternél bérelnem szobát, aki feleségével és 9 éves kisfiával lakott ott.

<sup>26</sup> Helyesen Amraser See strasse.

Bejelentést itt sem kellett végezni, itt sem kérdezték még a nevemet sem. Egyáltalán nem voltak kíváncsi emberek, egyszer beszélgettem a férfival, aki egy naiv, de kellemes és közvetlen sportember, és aki csak annyit kérdezett, mivel reggel mosdás közben látott, hogy én mit sportolok. Én azt feleltem, hogy fiatalabb koromban atletizáltam. Itt is hideg-meleg vizes, nagyon tiszta és szép szobát kaptam. Ezt a címet a Hauptbahnhofon lévő virágáros pavilonban lévő idősebb nő adta meg nekem. Itt laktam: 29-én, pénteken éjjel, 30-án, szombaton éjjel.

Másnap elutaztam Innsbruckból, azaz 31-én, vasárnap reggel a szombaton már előre megváltott jeggyel kimentem az innsbrucki Hauptbahnhof pályaudvarra. A vonat Bécs felé reggel 8 óra 40 perckor indult. Amikor odaértem a Hauptbahnhofra, reggel kb. 8 óra 10 perckor, ott a megszokottnál sokkal több rendőrt tapasztaltam, és láttam, hogy az embereket igazoltatják. Az újságáros pavilonhoz álltam, újságot és képeslapot vásároltam, és közben figyeltem. Láttam, hogy újabb utasok jöttek és azok közül is többet megállítanak és igazoltatnak. Én magamat nem akartam igazoltatásnak kitenni és gondoltam arra is, hogy ha vasárnap reggel itt igazoltatás van, akkor esetleg valami komolyabb esemény, illetve cselekmény történhetett a városban, vagy keresnek valakit, ezért kijöttem az eszpresszón keresztül az állomásra, és az állomás előtt egy taxit béreltem 200 schillingért, hogy vigyen Worglbe<sup>27</sup>, az Innsbrucktól 60 km-re van. A megérkezésem után 3 perccel befutott a vonatom is, és tekintve, hogy a jegyem már megvolt, azonnal felszálltam, és a vonattal elmentem egészen Zell am See-ig. Zell am See-ben leszálltam, mert sem a taxiúton, sem Worglban nem tudtam magamat megnyugtatóan ellenőrizni. A taxiút alkalmával sok autó volt még az országúton és Worglban is sok ember szállt fel a vonatra. Márpedig feltétlen a legteljesebb megnyugtatóással akartam magamat ellenőrizni, hogy nem tartanak-e esetleg minden óv szabályom ellenére is figyelés alatt. Nem tehettem ki magam annak, hogy amikor Bécsből a határ felé utaznék vissza, akkor még esetleg szem előtt legyek. Zell am See-ben kiszálltam de. 11 órakor, és sikerült teljes megnyugvással ellenőriznem magamat. 15 órakor a következő vonattal tovább utaztam Bécs felé, ahová este, azaz vasárnap este 22 óra körül érkeztem meg a Westbahnhofra. Bécsben egy közepszerű szállodában voltam kénytelen megszállni, mert minden érdeklődésem dacára nem találtam aznap este privát szobát. A szálloda a Colombusplatzon van és itt sajnos bejelentőlapot töltöttek ki a személyemről. Bécsben vigyáztam a mozgásomra, nehogy ismerőssel találkozam. Nem is találkoztam egyetlen ismerőssel sem.

<sup>27</sup> Helyesen Wörgl.



2-án, délután 16 óra 35 perckor Bécsben újra a Südbahnhof vonatra szálltam. Retúrjegyet vettem a Bécs–Sauerbrünn közötti vonalra. Ez a vonat megint közvetlen, tehát Wiener Neustadtban nem kell átszállni. Ez a vonat Sauerbrünnbe érkezik 18 óra 40 perckor. Megérkezésem után az országúton mindjárt Sauerbrünn elhagyása után van egy sűrű bokrokkal telenőtt horhos, ezen a ponton kissé fordul az országút, sehol nincs a közelben ház, tehát ellenőrizni tudtam, hogy nem lát-e valaki és észrevétlenül a horhosba húzódtam le. Meg kellett várnom a teljes besötétedést, s a teljes besötétedés után pontosan 20 órakor útnak indultam a vasút mellett, Wienesen keresztül a vasúti síneken mentem át a viadukton, majd Mattersburg előtt balkéz felé nekivágtam a földeknek. A magyar határ irányában, kb. Rohrbachon<sup>28</sup> túl, éjjel 12 óra lehetett, amikor egy domb tetejére értem. Zuhogott az eső, körülöttem a legteljesebb sötétség. Nem láthattam, hogy a domb az egyik oldalon egy homokbánya. A domb szélére érve a talaj beomlott alattam és én kb. 8-10 métert zuhantam lefelé a homokbányába. Talajt érve éreztem, hogy a bal bokám és a bal térdem megrándult, erősen fáj, és a térdem megduzzadt. 10-15 percet pihentem és masszíroztam a lábamat. Újra nekiindultam, tudtam, nem lehetek messze a határtól, de sajnos semmi tereptárgyat nem ismertem, csak annyit tudtam, hogy a határon túl egy magányos fa áll, amely mögött Sopron fénykoszorúja látszik. A lábam rettenetesen fáj. A félcipő a bokámat nem tartotta, és a fájdalomtól kivert a verejték, a terep nehéz és sáros volt. Ilyen körülmények között kb. 1 órai haladás után tőlem kb. 1 km távolságból többszöri „Halt!” kiáltást hallottam. Azt tudtam, hogy semmi körülmények között nem nekem szólt a „Halt!” kiáltás, mert én az érkező hangtól távol voltam ahhoz, hogy engem a kiáltó láthatott volna és olyan fekete szántásterületen haladtam, hogy a sötét égboltot is figyelembe véve, még 40 méterről sem láthatott senki. Mégis úgy 10°-ot eltértem az eredeti irányomtól és ez volt a vesztem, mert egy domb mögé kerültem és a hátam mögött lévő szemaforokat elvesztettem szem elől és sehogy sem találtam meg a helyes irányt. A lábam rettenetesen sajgott, de csak mentem és feltűnt előttem egy falunak a lámpái. [sic!] Bementem a faluba megfelelő fedezés mellett és megállapítottam, hogy Sig...községhez<sup>29</sup> kerültem, a térképemről azt is megállapítottam, hogy eltértem a határtól. Már tudtam, hogy a fájós lábammal nem tudok virradatig eljutni a határhoz, most már csak megfelelő tere-

<sup>28</sup> Jobbágyújfalu.

<sup>29</sup> A település nevének további része olvashatatlan az eredeti szövegben. Talán Siget in der Wart, azaz Örisziget községről van szó.



pet kerestem, ahol majd rejtteni tudom magam, így vonszolva magamat jutottam el vissza a Wienes állomáshoz közel lévő erdőséghez. Kivilágosodott, én mélyen behúzódtam az erdőbe, sűrű bokrok közé, ott bár zuhogott az eső, lefeküdtem aludni, gondolva, hogy a lábam rendbe jön, és este vissza-indulok.

Délig aludtam az erdőben, közben az eső elállt. A rajtam lévő kordnadrág és cipő teljesen tönkrement, sárosan, vizesen rám volt tapadva. Az aktatáskámban volt a másik nadrágom és az új cipőm. A kordnadrágot és a tönkrement cipőt levetettem, összehajtottam és elástam ott az erdőben. Az esőkabátomat egy közelben folyó patakban kimostam és addig hajtottam körbe, amíg megszáradt. Így tiszta cipőben, tiszta nadrágban és tiszta esőköpenyben kimentem az erdőből és a Wienes vasútállomásnál lévő gasthausba mentem. Ott összebarátkoztam a gasthausos kövér feleségével és kisfiával, és gondoltam, ott meghúzódok estig, de kiadó szobája nem volt, így ettem nála ebédet, sört ittam, az időt húztam, majd az autóbusszal visszamentem Sauerbrünnbe. Ott egy gasthausba, hogy az időt töltssem, újra meg kellett ebédelnem, kivettem egy szobát fél napra és vártam azzal, hogy a 18 óra 40 perces vonatot várom Bécs felé. A vonat indulása előtt elindultam a vasútállomásra, de onnan a másik oldal felé ki lehet jönni észrevétlenül. Elindultam az országúton vissza Wienes felé és abban az erdőben, ahol a délelőttöt töltöttem, újra meghúzódva este 8 óráig. A lábam még nagyon fájt, de tudtam, hogy itthon nagyon várnak, tudtam, hogy a „Halt!” kiáltást, akik várnak rám, azok is hallották, és biztosan azt gondolják, hogy velem van baj, ezért elhatároztam, hogy minden körülmények között nekiindulok. Sajnos túlértékeltem magamat. A nagy fájdalomtól csak lassan tudtam haladni. Számtalanszor el-estem, mert a fájós bokám egy-egy nagyobb görgőnél nem tudta tartani az egyensúlyt. Volt olyan földterület, amely széles sávban traktorral van felszántva, és a hatalmas görgőkön rossz lábbal menni rettenetesen nehéz. Éjjel, fedezve, keresztülmentem Mattersburgon, a legteljesebb nyugalom volt az egész vonalon. De nem voltam képes tovább jutni reggelig, mint Rohrbachig. Itt rám világosodott és megint most már a váltott cipőm és a nadrágom is csupa sár. A lábam még jobban fájt, mint az előző nap.

Rohrbach már közel van a határhoz kb. 6 km. Rossz terep volt, nem volt a közelben megfelelő búvóhely, gondolkoztam, mit tehetek. Elhatároztam, hogy megsemmisítek minden nálam lévő iratot és bizonyítékot, hogy Ausztria felől jövök, és vagy biztos fellépésemmel át tudom vészelní ezt a napot, vagy ha csendőrségre kerülök, akkor mint disszidensnek állítom be a személyemet. Mindent megsemmisítettem, apró darabokra téptem és több helyen a sáros

agyagban elástam. A gasthaus épp akkor nyitott. Egy nagyon kedves konyhalány és egy még kedvesebb tulajdonos fogadott. A tulajdonos elég jól beszélt magyarul is. (Mihalitsch Ferenc, Rohrbach a címe.) Mosolyogva mentem be hozzá és kértem legyen segítségemre, természetesen megfizetem. A legnagyobb készséggel kimosatta a nadrágom és kivasaltatta a konyhalánnyal, a cipőket kipucoltatta, az esőkabátomat is kimosatta, enni adott és lefektetett azzal, hogy délben a 12 óra 15-ös vonattal el kell utaznom, mert éjjelre nem adhat szállást, mert szigorú utasításuk van, hogy minden disszidenst jelenteniük kell a csendőrségen és a csendőrségnek a disszidenseket Eisenstadtba kell kísérniük. Bár Rohrbachban nincs csendőrség, csak a vele egybeépült Marzban<sup>30</sup> van a csendőrség. 11 órakor felkeltett és ebédet adott. Elindultam az állomásra azzal a szándékkal, hogy itt Rohrbachban valahol fedezéket keresek estig. De csak egy hely lett volna, az állomás épületének a raktárháza cölöpökön áll, és az alá lehetett volna behúzódni. De sok helyről oda lehetett látni házakból is, és az állomáson is olyan mozgás volt, hogy könnyen észrevehettek volna, ezért jól megnéztem az állomás minden pontját és elhatároztam, hogy most visszautazom Bécsbe, és hogy este az utolsó vonattal nem Sauerbrünnig, hanem Rohrbachig fogok leutazni. Ezt is tettem, visszautaztam Bécsbe, ott a Südbahnhofon lévő kádfürdőben megfürödtem, megborotválkoztam és a 20 órás vonattal retúrjegyet váltottam Mattersburgig. Azért csak Mattersburgig és nem Rohrbachig, mert a Mattersburg és Rohrbach közötti 4 km-es szakaszt úgy akartam megtenni, hogy engem ne lásson senki. Ez az esti utolsó vonat, mindössze két vagonból áll, ez esetben összesen velem együtt csak 5 utas volt rajta, akik viszont rendszerint ismerik egymást. Ha egészen Rohrbachig utazom velük, és ott szállok le éjjel, mert 22 óra 30 körül érkezik az a vonat Rohrbachba, az feltűnő, mert Rohrbach már a határnál van (6 km). Ezért Mattersburgnál leszálltam, kivontam magam a határkörből és ugyanezen vonat ellenőrző oldalán az utolsó kocs első peronjának a lépcsőjén meghúzódtam. A vonat elindult, engem nem látott senki, jól számítottam ki a körülményeket. Ott a töltés mögötti bokor tövében vártam, kb. 15 perc múlva az állomásépület elsötétedett, az állomásfőnök és még egy személy – a sötétben nem tudtam kivenni, hogy vasutas-e – elindultak be a falu felé. Vártam még egy órát és éjfélkor elindultam az előző napi szerencsétlen homokbánya felé. Most az utolsó részénél haladtam el és egyenes irányba jöttem Sopronnak. Ezért vártam éjfélig, mert a többnap tapasztalatom azt mutatta, hogy éjfél után már vagy nincs egyáltalán, vagy

<sup>30</sup> Márcfalva.



csak szórványos a határellenőrzés osztrák részről. Reggel 1/26 órakor értem be Sopronba, a Soproni Textilgyár épületéig, ahol jelentkeztem a határőrségen. Kapcsolattartóm még aznap délben értem jött és felhozott Budapestre.

Budapest, 1957. április 10.

Rónai

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

## 2. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése Zákó András lakhelyének, életkörülményeinek a felderítéséről, 1957. április 12.

Jelentés

Absamban „Z” személye körül végzett felderítés eredményéről

A Magyar Népköztársaság felderítőszerveinek a megbízásából 1957. márc. 21-től április 5-ig illegálisan Ausztria területén tartózkodtam abból a célból, hogy az Absamban lakó „Z” nevű személyt külsődleges megfigyelés alapján felderítsem, figyelembe véve azt, hogy a későbbiek során őt erőszakos úton Népköztársaságunk területére kívánjuk hozni.

A 2-es számú jelentésemben eseményszerűen beszámoltam a határátlépésről, Ausztriában való tartózkodásomról és visszatérésemről.<sup>31</sup>

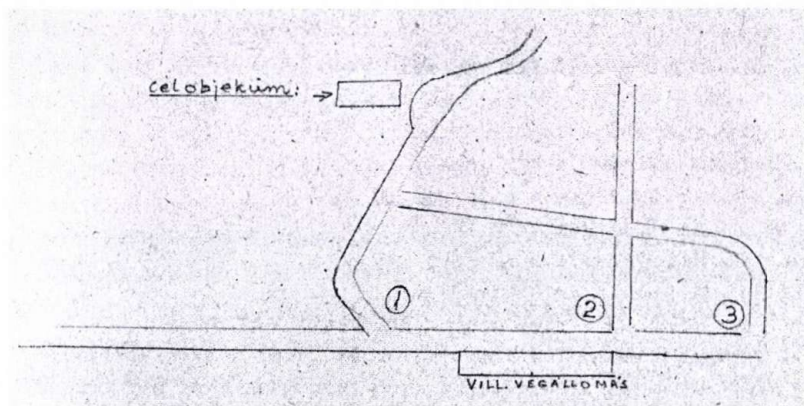
A tulajdonképpeni feladatomban végrehajtásáról az alábbiakat jelentem: 1957. III. 22-én, éjjel 24 órakor érkeztem Innsbruckba, ahol egy privát személynél biztosítottam magamnak szállást. Március 23-án, szombaton délelőtti területismeretet szereztem Innsbruckban. Megtudakoltam, Solbad-Hall és Absam milyen formában közelíthető meg. Innsbruck és környékének a térképeit megvásároltam. Megtudakoltam a környéken lévő magaslati helyek szálloda- és penzióárait. Majd felmentem Hungerburgba,<sup>32</sup> mint közismert kiránduló- és pihenőhelyre. Az volt a szándékom, hogy a legendámban, mint beteg, egy olcsó magaslati helyet keresek pihenésre. Solbad-Hall az innsbrucki Hauptbahnhof előtt induló villamossal közelíthető meg, vagy autóval a Salzburg felé vezető országúton, mely első osztályú, széles betonút. A villamosjegy ára Hauptbahnhof – Solbad-Hall között schilling 2.50. Ezen a napon délben

<sup>31</sup> Lásd az 1. számú dokumentumot.

<sup>32</sup> Hungerburg vagy más néven Hoch-Innsbruck. Városrész Innsbruckban.



13 órakor kiutaztam Solbad-Hallra. Solbad-Hallról három út vezet fel Absamba. A továbbiakban ezeket az utakat 1-es, 2-es és 3-as jelzéssel fogom meghatározni.



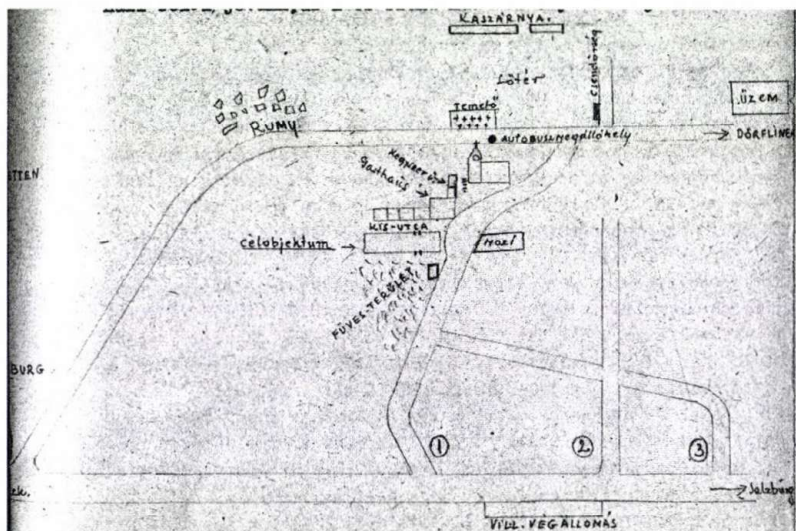
Az 1-es út a legcélravezetőbb, mert elsőrendű autótűt és pont a célobjektum előtt halad el. Az 1-es út bal oldalán a célobjektum előtt kb. 800 m-re kezdődik egy füves terület, ahonnan minden megfigyelés könnyen lehetséges. A 2-es út lejtős utcákból áll, amelyen nagy a forgalom, sok üzlet van ezekben az utcákban, ez Solbad-Hallon magán vezet keresztül. A 2-es úton haladva felérünk a célobjektumtól kb. 200 méter távolságban, alulról tekintve jobbra, a célobjektumnak közvetlen felette lévő absami templom mellett elvezető dörflineri országútra. A dörflineri országút a mi szempontunkból inkább harmadrendű, mint másodrendű országút. Bár ezen az országúton jár az Innsbruck – Hungerbahn – Rummy<sup>33</sup> – Absam – Dörfliner<sup>34</sup> autóbusz járat. Ez az autóbusz, ugyanonnan, mint a villamos, szintén Innsbruck-Hauptbahnhof előtti térről indul. Napközben 1 óránként, reggel és este sűrűbben. A menetdíj Innsbruck Innsbruck – Absam: 3.60 sch. A 3-as számú út megint széles műút, de ez nem megy fel Absamig, hanem Solbad-Hall felső részén belekanyarodik az 1-es számú műútba. Solbad-Hall maga, úgy személy, mint gépkocsik és motorkerékpárok szempontjából erősen forgalmas terület. Solbad-Hallon még különösebb ellenőrzéstől tartani nem kell. Nyugodtan lehet mozogni, bár vannak rendőrök, de azok inkább a forgalom ellenőrzésével

<sup>33</sup> Rum. Falu Innsbruck közelében.

<sup>34</sup> Dörfliner falu ma nem található a térképeken. Absam után Salzburg irányába a következő település: Mils és Baumkirchen, illetve St. Martin és Gnadewald.

foglalkoznak. Ezen a napon délután kb. 15 óra volt, mikor felértem Absambá. A 2-es számú úton mentem fel, és kb. 1 órai keresés után találtam rá a célobjektumra.

Absamban már mindenki megnézi az idegent. Ezért, mint indifferens kiránduló, a templom után érdeklődtem. A templom már közvetlen közelében, pontosabban felette van a célobjektumnak. A célobjektum és a templom közötti távolság kb. 30–40 méter. A templom egyik oldala a már említett autóbuszjáratú dörflineri országútra néz, ezen a területen az országút túlsó oldalán van egy kis temető. A temető felett húzódik egy széles lőtér, amelynek a felső vége már a kis Bettelwurz<sup>35</sup> hegység lába, és itt van az országúttal párhuzamos vonalban húzódó 41 nagyobb épületből álló kaszárnya. A templomnak Solbad-Hall felé eső oldalánál pár lépcső vezet lefelé. A lépcső aljánál jobb kéz felől van egy kegyeszerűzet, egy ajándéktárgyakat árusító üzlet és egy gasthaus. Ezt a gasthaust már csak egy keskeny kis utca választja el a célobjektumtól, a Bürger-Gasthaustól. Ezen a ponton, ha Solbad-Hall felől jövünk, az 1-es számú műút elkanyarodik jobbra:



A délután folyamán átsétáltam az egész területet, magamnak mindent igyekeztem megjegyezni. Megállapítottam, hogy a dörflineri országútról nyílik egy kis utca fel a lőtér irányába, és ebben az utcácskában van az absami csendőrség. A célobjektumtól kb. 200 méter.

<sup>35</sup> Helyesen Bettelwurf.



Mikor már ezen a napon a célobjektum teljes környezetét alaposan tanulmányoztam, magamnak mindent megjegyeztem, akkor az 1-es számú műúton visszasétáltam Solbad-Hallra, hogy ott várjam meg a besötétedést. Solbad-Hallon megvacsoráztam és ½8 h-kor, azaz 19 óra 30 perckor, ugyancsak az 1-es számú úton visszatértem a célobjektumhoz. Az 1-es számú úton gyakori az autó- és a motorkerékpár-forgalom egészen éjjel 24 óráig. Ezt ugyan már csak a következő napokon állapítottam meg – de már most itt megjegyzem. Ezen az estén csak 22 óráig álltam a célobjektumnak egy jó teprészén a fészer mögötti füves részen. A teljes besötétedés után a célobjektumot többször körbejártam. Az ivónak a fészer felé esik két ablaka. A célobjektum kőépületével egybe van építve egy kb. 13–14 méter hosszú és kb. 12 méter széles üvegezett nyári helyiség. Az ivóban egy kb. 40 éves nő ült – barna hajú, telt, kb. 165 cm magas – és kézimunkázott. Ez a nő különben, mint azt későbbi napokban megállapítottam, az öreg, kb. 70 éves Schmiedl nevű tulajdonos egyik lánya. Ezen az estén egy asztalnál a nővel ült még egy ősz hajú, kb. 60–65 éves sovány egyszerűen öltözködő férfi. Ez a férfi különben a későbbi napokban is esténként mindig ott tartózkodott a célobjektum ivószobájában. Ezen az estén rajtuk kívül még az öreg Schmiedl nevű tulajdonos járt ki és be az ivószobába. Ezen az estén kb. 21 óráig jött még egy-egy vendég, 30-35 év körüli férfiak, leültek, ittak valamit, mindegyik ahhoz az asztalhoz ült, ahol a nő ült, majd rövid idő után eltávoztak. A vendégek kivétel nélkül Absam felé távoztak. Ezen az estén 22 órakor abba hagytam a figyelésem, mert a határáthatolás éjszakáján nem aludtam és az előző éjszaka is csak keveset, fáradt voltam. Éjjel 22 óráig Z személyt nem láttam és sem feleségének, sem lányának jelenlétét nem tapasztaltam. 22 órakor az 1-es számú úton mentem le Solbad-Hallra, útközben még mindig jöttek felfelé autók és motorkerékpárok. Solbad-Hallon villamosra ültem és innsbrucki lakásomra tértem.

24-én, vasárnap már korán délelőtt fent voltam Absamban. Szép idő volt, többen ültek az üvegezett nyári helyiségben is, és a nyári helyiség előtti kerti asztaloknál is. Én mielőtt a célobjektumba tértem volna be, előbb megint körbejártam egész Absamot. Bementem a templomba, hátha ott találok „Z” személyt. Nem találtam ott. Én leültem az egyik padba, az imádkozást színleltem, majd pénzt dobtam a perselybe, hogy a későbbi elképzeléseimnek megfelelően állítsam be a személyemet, mert ezen a kis helyen mindenki ismeri egymást, és nem tudtam, hogy később nem-e kerülök össze valakivel, aki a templomban látta a viselkedésem. Beteg, vallásos embernek akartam magam kijátszani, illetve szerepeltetni, akit nem érdekel más, csak a jó levegő és a templom. Ez – úgy gondoltam – kell a bemutatkozáshoz, mert



Absam olyan terület, ahol nem tartózkodhat valaki nappal, anélkül, hogy észre ne vegyék, ha idegen. Amíg Innsbruckban és Solbad-Hallon a mozgás idegen számára is aránylag feltűnés nélküli lehet, addig Absamban mindenki, a templomszolgától kezdve a motorkerékpározó fiatalemberekig árgus szemmel figyelik az idegent. Hogy miért, azt pontosan megállapítani nem tudtam, inkább érezni lehetett, hogy amíg Ausztriának más területén az idegenforgalmat szeretik, mert az pénzt jelent nekik, addig itt Absamban nem szeretik az idegent. Sok apró megnyilatkozásukból érezni lehetett, hogy Absam egy sajtószerű terület Ausztriának „Z” személyétől függetlenül is. Lehet, hogy a kaszánya miatt, de lehet, hogy ott más érzékeny pont is van. Ez nem beképzelés volt tőlem, én nem szoktam képzelődni, vagy magamat ijesztgetni, de ott minden arcról és minden feleletről érezni lehetett a bizalmatlanságot.

Ezen a napon délben bementem ebédelni a célobjektumba. Először az ivószobába mentem be, de ott akkor nem tartózkodott senki, erre kimentem az üvegezett nyári helyiségbe. Gulást rendeltem és egy üveg sört. Többen ültek ott, volt, aki ebédel, volt, aki csak sört ivott. Alaposan megnéztem külön-külön minden vendéget, felmértem őket, és azért nem írok róluk bővebben, mert számomra érdektelenek voltak. Mikor a gulást megettem, fogtam a sörrömet, és kimentem a kerti asztalokhoz. Itt ült 2 fiatal 17 év körüli magyar fiú, de nem tudtam velük beszélgetést kezdeni, mert alig ültem le, ők már éppen fizettek és távoztak, onnan vettem tudomásul, hogy magyarok, hogy az egyik, mikor már indultak, így szólt a másikhoz: „Gyere, Pacákovics!” Ült a kertben egy nagyon csinos, szőke, kitűnően öltözött kb. 25 éves nő egy rendkívül elegáns 40-45 év körüli férfivel. Németül beszélgettek, öltözköik is tipikus osztrák elegancia volt. Én úgy tettem, mintha napoznék, és közben igyekeztem mindenre figyelni. Reménykedtem, hogy a rendkívüli eleganciával öltözködő nőhöz és férfihez le fog jönni „Z” személy is. Egy nagy, keményfedelű könyv volt előttük az asztalon kinyitva – olyan, mint nálunk egy főkönyv –, azt lapozgatták, és úgy nézett ki, hogy azzal kapcsolatosan beszélgetnek. Kb. ¾ órát voltak ott, de „Z” személy nem jelentkezett sem náluk, sem egyébként nem volt látható. A két elegáns személy Solbad-Hall felé távozott az 1-es számú műúton. Én teljes 2 órát töltöttem ekkor vasárnap délben ott a kerthelyiségben, közben kimentem WC-re, bementem magam a konyhához még egy üveg sört kérni, hogy mennél többet lássak, de „Z” személyt nem sikerült meglátnom. A vendégeket számomra indifferens személyeknek találtam. Jöttek, és rövidebb idő után eltávoztak. Akkor délben egy fiatalabb nő szolgált fel, kb. 30 éves lehetett, mint később megtudtam, szintén családtag, de nem lakik a gasthausban, csak naponta bejár, ott lakik közelben, Absamban a férjénél. Több időt ez alkalommal már nem tölt-

hettem ott anélkül, hogy feltűnést ne keltsek, ezért eljöttem. Ott már sokat köhögtem, és orvosságokat raktam ki az asztalra, és ha jött a nő, úgy csináltam, mintha azokkal táplálkoznék. A fizetésnél dicsértem, hogy milyen jó friss itt a levegő, az én egészségemnek egy ilyen olcsó helyen kellene egy szoba és megkérdeztem, hogy 1 hétre mibe kerülne itt a penzió. Azt felelte, hogy penziót ők nem adnak, a szoba 20 schilling naponta, de most el van mind foglalva. Mint később kisült, nem mondott igazat. Elmondtam neki, hogy április közepén utazom Bostonba, és addig itt, Tirolban szeretnék üdülni, mert beteg vagyok, de a Hungerburg nagyon drága, naponta 116 schilling a penzió. Én olyan helyet szeretnék, ahol friss a levegő és olcsó az élet. Csak annyit felelt, hogy betegnek lenni nem jó. De nem hívott, hogy lakjak a gasthausukban, és nem ajánlott más gasthaust sem. Ezután a beszélgetés után eljöttem.

Visszamentem Innsbruckba és ellenőriztem magam, nem követtem-e el hibát, és nem vagyok-e figyelés alatt. Nem voltam. Nem figyeltek. Általában minden utam alkalmával figyelmesen végeztem a feltűnés nélküli önellenőrzést. A besötétedés után este kb. 20 óra után újra visszatértem a célobjektumhoz Absamba és újrakezdtam a külsődleges figyelést éjjel 23 óra 30 percig. A célobjektummal pont szemben lévő moziban az előadás befejezése után kialudtak a lámpák, már csak autó- és motorkerékpár-forgalom volt észlelhető. Ezen az estén a célobjektum ivószobájában ült néhány férfi és az öreg Schmiedl, de 22 óra után itt minden elcsendesedett. A teljes elcsendesedés után körbementem a célobjektum épületét, majd mindkettő bejárati ajtót megpróbáltam kinyitni. Az ajtók közönséges bevéselt zárral vannak ellátva, úgyhogy álkulccsal simán nyithatók. Ez alkalommal az ajtók be voltak zárva, tehát a kilincs csendes lenyomása után nem nyíltak ki. A füves terület felé nyíló bejárati ajtónak, kb. 11 óra után, mielőtt a ház elsötétedett volna, a bezárását hallottam is, sőt ennek az ajtónak a zárásán kívül a bereteszelését is hallottam. De a kis utcában lévő bejárati ajtó nem lesz zárás után bereteszelve, mint később tapasztaltam, ezen az ajtón jár be „Z” személy, ha zárás után ér haza. A kis utca felőli bejáratnál egyébként óvatosan kell mozogni, mert ott a földszinten, ha az ajtóval szemben állunk, akkor a jobbra lévő kettő ablak az öreg Schmiedl leányának a lakószobájának ablaka, és ha ott bent le van oltva a villany és esetleg fent vannak, akkor kilátnak. Eltávozásom alkalmával ezen az éjszakán, a füves réten mentem le kb. 500 m-t, és csak ott léptem ki az 1-es számú műútra. Ekkor már hazatértem innsbrucki lakásomra. Ezen az estén sem sikerült „Z” személyt meglátnom vagy tapasztalnom a jelenlétét.

25-én, hétfőn a nappali figyelést feladtam, nem mentem fel Absamba, mert már akkor elhatároztam, hogy kedden minden körülmények között meg-



próbálok a célobjektumban szobát bérelni, mert már láttam, hogy „Z” személyt így, külsődleges figyelemmel nem tudom felderíteni. Nappal Solbad-Hallba mentem, ott további tájékozódásokat végeztem, és vásároltam Solbad-Hall-i térképeket, melyek egyikén nagyszerűen lehetett nemcsak Solbad-Hallt, hanem Absam útjait is látni, sőt az egyik térképen pontosan lehetett látni a célobjektumot, és a felette lévő kaszárnyát is, de sajnos ezeket is meg kellett semmisítenem, amikor a Bescheinigungot<sup>36</sup> is megsemmisítettem Rohrbachban.

A besötétedés után felmentem Absamba a 2-es számú úton, megnéztem a csendőrsöt, melynek épülete előtt nem áll poszt. Egy kis személygépkocsi állt majdnem a csendőrs épülete előtt. A következő napokban megállapítottam, hogy ez a kis Volkswagen személygépkocsi, a rendszáma T. 52-062 „Z” személy használatában van. A kocsi egészen sötét színű. A későbbi napokon azt is megállapítottam, hogy ez a személygépkocsi éjszakánként, ha nincs használatban, akkor rendszeresen itt áll. Valószínű, hogy a sofőr lakása is ott lehet közel, de ezt megállapítani pontosan nem tudtam. A személygépkocsi éjszakánként ezen a helyen megközelíthető, különösebb kockázat nélkül. A teljes besötétedés után újra a célobjektumhoz húzódtam, de „Z” személyt még ezen a napon sem voltam képes feltalálni. Az ivó ablakán a megszokott képet és körülbelül ugyanazokat a személyeket láttam. Változást ezen az estén annyit tapasztaltam, hogy kb. 21 óra lehetett, mikor az autóbusz beérkezett – arról a helyről, ahol én álltam, illetve szoktam állni, pontosan lehet látni az autóbusznak az érkezését is és az 1-es sz. út teljes forgalmát is – és több utas szállt le. Az utasok közül az egyik, egy majdnem koldusnak látszó, öreg, hajlott, botra támaszkodó, majdnem csoszogó személy tért be a célobjektumba, és onnan nem is távozott, mert én ott figyeltem mindaddig, amíg ezen a napon is lezárták az egész épületet, majd később teljesen elsötétedett. A „Z” személy titkárjáról kapott személyleírásnak azonban ez a botra támaszkodó öreg nem felelt meg, mert nem féllábú volt, ha csak nem volt műlába. Ezen az estén még tapasztaltam, hogy az épület II. emeletén huzamosabb ideig volt világítás a kis utca felőli részen.

26-án, kedden, délután 1/4 órákor, helyesebben, 15 óra 30 perckor be mentem a célobjektumba és szobát béreltem. Az öreg kb. 70 éves Schmiedl nevezetű tulajdonos fogadott a 40 év körüli lányával, és még egy idősebb nő volt jelen. Az öreg töviről hegyire kikérdezett, és csak nagyon nehezen adott szobát. Előbb leültetett az ivóban, ott jelen volt a 40 év körüli lánya, majd kb. 10 perc múlva bejött még négy férfi. Hogy honnan kerültek hirtelen

<sup>36</sup> Igazolvány.



oda, azt nem tudom, leültek a nő asztalához, és németül beszéltek, nemigen értettem a beszélgetésüket, valami telefonról volt szó. Aztán láttam, hogy minden szót figyelnek, amit én az öreggel beszéltem. Az egyik férfiről már az előző nap leírásában említést tettem, ez a 60-65 év körüli, sovány, egyszerűen öltözködő, ősz férfi volt, aztán volt kettő fiatalabb férfi, 30-35 év körüli, szőkek voltak, városias öltözetben. Ezek elég testes férfiak voltak, de a mozgásukról látszott, hogy nem sportemberek és küzdelem esetén nem jelentenének komoly szerepet. A negyedik férfi egy testes, 40 év körüli férfi volt, a keze és a ruhája olajos volt, de az arca értelmes, intelligens arc. Ez a férfi végig szó nélkül ült és csak azt figyelte, hogy én mit beszélek az öreg Schmiedl-lel. Beszélgetés közben sokat köhögtem, szidtam enyhén az amerikaiakat, akik nem adtak segítséget a magyar forradalomnak, és szidtam Kádárt, aki, mint mondtam, még rosszabb, mint Rákosi volt. Elmondtam még, hogy nem tudok lemondani a dohányzásról, pedig a sok nikotin a torkomnak nagyon ártalmas. Nagy szükségem van a magaslati levegőre, de Hungerburg nagyon drága nekem, ezért 1 hétre szeretnék itt szobát bérelni. Végre kb. 1½ óra múlva szólt az öreg a kis primitív szobalánynak, hogy az I. emeleten az egyik szobába vezessen fel.

Alig voltam fent a szobámban 10-15 percig, amikor megjelent újra az öreg Schmiedl, és kérte a Bescheinigungomat, és arról egy bejelentőt állított ki. Mikor a szobámba bejött, rögtön észrevette az általam már időközben az asztalra kirakott orvosságaimat, és én úgy tettem, amíg ő írta a bejelentőt, mintha bevennék az orvosságból, és erősen köhögtem. Megkérdeztem még ez alkalommal tőle, hogy mikor van a reggeli mise a templomban. Megmondta, hogy reggel ½6 órakor. Elment. Én kimentem a WC-re, és igyekeztem a környezetet magamnak felrajzolni a fejembe. Lementem az ivóba, hogy kérjek egy üveg sört fel a szobámba. Megkaptam és felvittem, de útközben nemigen tudtam nézelődni, mert az öreg szintén feljött velem az emeletre, és ott az egyik szobába ment be. A 6-os számú szobába. Az én szobám pont sarokszoba volt, melynek az ablaka a kis utcára nyílt, majdnem a kapu felett, és volt a szobának az ablakon és a bejáratú ajtón kívül egy erkélyajtaja is, mely erkélyajtó az épülettel szemben lévő mozira nézett, illetve az 1-es sz. műútra. Ezek után kb. ½ óra telt el, amikor újra kopogtak az ajtómon. Kinyitottam az ajtót, és az ajtóban az öreg Schmiedl állt egy 45 év körüli szürkeruhás csendőrrel. A csendőr udvariasan köszönt, és kérte a Bescheinigungomat, és nekem feltűnt, hogy amikor a kezébe vette, először hátul nézte meg, ahol csak a felső bal sarokban volt egy nyomtatás, majd megnézte elől a nevemet, hangosan elolvasta, megkérdezte, hogy hol az állandó lakásom, én mondtam, Wienben. Egyebet nem is kérdezett, csak annyit mondott, hogy alud-

jak, majd reggel visszahozza a Bescheinigungomat. Én mosolyogva mondtam, hogy „Bitte schön”. Elment! Volt bennem egy kis aggodalom, hogy nem küldenek-e egy telefont Güssingbe<sup>37</sup>, a Bescheinigungban megjelölt kiállítási helyre, de felkészültem egy ilyen eshetőségre is, hiszen ilyen esetre vonatkozólag már itthon megkaptam az eligazításomat. Eltávozásuk után én a szobám ajtajának bal alsó részén egy kicsi lukat fúrtam, mert a szobám előtt lévő kis folyosóról nyílt úgy a női, mint a férfi WC, és kíváncsi voltam, kik fognak itt az emeleten a WC-re jönni. Reméltem, hogy végre erre a műveletre csak megjelenik „Z” személy is. Közben kezdett besötétedni. Én megmosakodtam, megborotválkoztam – pedig aznap reggel borotválkoztam – és a formai lefekvéshez készülődtem. Kb. 19 óra múlhatott pár perccel, amikor lépéseket hallottam, lehasaltam, hogy az általam fúrt kis lukon lássam, ki jön a folyosóra, de megálltak az ajtómnál és kopogtak megint. Gyorsan felálltam és az ajtót kinyitottam. Az előző csendőr volt a kis szobalánnyal. Az én Bescheinigungom volt a csendőr kezében, be sem jött a szobámba, csak visszaadta, és megköszönte, és mondott még valamit, pár szót, de azt nem értettem meg. Inkább kedves volt a csendőr, mint hivatalos, és elment. Én hangosan köhögtem hosszabb ideig.

A szobámban volt 3 db kisebb pokrócszerű szőnyeg a padlón. Ezt a három szőnyeget az ajtóhoz közelraktam, hogy ha az ajtónál este vagy éjjel lehasalok a kis lukhoz, akkor a mozgásomat kintről ne hallja az, aki a WC-re jön. Kb. 20 órakor jött az első személy, de nem a WC-be, hanem az én szobámmal pontosan szemben lévő szobába. Ez az illető az a testes, kb. 180 cm magas, barna, telt arcú férfi volt, aki a beszállásolásomnál is jelen volt, a négy férfi közül volt az egyik. Az éjjel még két esetben láttam ezt a férfit, amint kijött a szobájából a WC-re, de vele kapcsolatosan különösebbet nem tapasztaltam. Másnap reggel és a következő napon is találkoztam lent az ivóban is ezzel a férfivel, akiről az öreg tulajdonos annyit mondott, hogy motorszerelő. Aztán többször egymás után jött a kis szobalány, aki alacsony, kb. 160 cm magas, szőkés hajú, primitív arcú, udvarias, de kevés beszédű teremtes, és akinek egy kis szobácskája volt pont az én szobám mellett. 20 óra 45 perc volt, mikor egy idősebb, 60 év körüli nő jött ki a WC-re. Ez a nő is jelen volt a beszállásolásomnál. Ez a nő, úgy gondolom, hogy a tulajdonos felesége, mert másnap és harmadnap is láttam a konyhában is napközben. Az öreg tulajdonos a feleségével különben szintén az emeleten lakik, a 6-os szobában. 21 órakor pontosan megjelent a WC előtti kis folyosón a már említett koldusszerű, hajlott hátú, botra támaszkodó, csoszogó, öreg férfi.

<sup>37</sup> Kisváros Ausztriában, Burgenland tartományban, magyar neve: Németújvár.



Mikor a WC-ből kijött, a kis folyosón a villanyt lekapcsolta. A kis folyosóról a szobaajtót maga után becsukva kiment az átjárószobán keresztül a nagy folyosó felé. Én a sötétben a szobám ajtaját csendesén kinyitottam, és amíg ő a nagy folyosó felé haladt, én a sötétből figyeltem, hogy melyik szobába megy be. Ő a nagy folyosóra kiérve, jobb kézre a szemben lévő, azaz 3-as sz. szobába ment be. A mellettem levő 4-es szoba, mind a három napon, amíg ott laktam, üres, azaz lakatlan volt. Ezt onnan tudom, mert az én szobámból egy összekötő ajtó volt a 4-es szoba felé, így onnan behallatszott volna hozzám minden mozgás, de 3 nap alatt onnan semmi mozgást nem észleltem. A 2-es sz. szoba is, úgy gondolom, üres volt, mert az ott-tartózkodásom három napján, éjjel is, csak a motorszerelő, a tulajdonos és a felesége, a szobalány, a botra támaszkodó és „Z” személy jött ki a WC-re. Egyéb személyt a három nap alatt az emeleten, pontosabban az első emeleten, nem észleltem.

Ezen a napon, tehát 26-án, kedden éjjel, pontosan  $\frac{1}{2}$  1 órakor, hallottam, hogy egy autó áll meg a ház előtt. Azonnal kitekintettem az erkélyre nyíló ajtómon, és láttam, hogy egy kis fekete Volkswagen személygépkocsiból egy világos felöltőjű férfi száll ki. Az autó továbbment azonnal, fel Absam felé, mint később megállapítottam, az autó azonos az éjszakánként a csendőrs előtt álló T. 52-062 sz. autóval. A világos felöltőjű férfi a célobjektumnak a kis utcában lévő bejárati ajtajához jött, mely bejárati ajtó majdnem a szobám ablaka alatt van, és saját kulcsával az ajtót kizárta, majd hallottam, hogy belülről bezárja. Én azonnal gondoltam, bár a sötétben csak a körvonalait láthattam, hogy az illető „Z” személy. Ezért azonnal kinyitottam a sötétben, a legnagyobb csendben, a szobám bejárati ajtaját és kiléptem zoknijában a kis folyosóra. Hallottam, amint „Z” feljött a lépcsőn az első emeletre és mindjárt a lépcsővel szemben lévő ajtót kizárja és abba a szobába bement. Az ajtót maga után nem hallottam bezárni. Ebből az esetből a következő két következtetést vontam le: 1. A kis utca felőli bejárati ajtó belülről nincs rezzsel bezárva, tehát erről az oldalról álkulccsal be lehet jutni éjjel az épületbe. 2. Ha „Z”-nek saját kulcsa van, akkor valószínű, hogy több esetben is elő szokott fordulni, hogy ilyen későn, tehát zárás után jön haza. Ezek után figyeltem még csendben pár percig és erősen figyeltem, hogy a hátam mögött lévő kis szobalány szobájából nem hallok-e neszt, nehogy meglepetés érjen, és kinyissa a hátam mögött az ajtaját, bár ha ilyen előfordult volna, akkor a WC-re menőt játszottam volna meg. Hiába figyeltem „Z” szobája felé, ebből a távolságból nem tudtam hallani, hogy beszélget-e a szobájában valakivel, és azt, hogy az 5-ös szobán keresztül kimenjek a nagy folyosóra, kockázatosnak találtam, mert kettő ajtót kellett volna kinyitnom és az 5-ös



sz. szobából nyílik a 6-os sz. szoba, az öreg tulajdonosék szobája és ennek kis függönnyel ellátott, üvegezett ajtaja van, tehát ha nem alszanak véletlenül, akkor kiláthatnak rajta. Számításba kellett vennem azt is, hogy a tulajdonosék öreg emberek, akik megszokták a ház minden nesztét, és az öreg emberek nem mély alvók. Ha észrevesznek, nem tudom megindokolni, hogy éjjel miért mentem ki az 5-ös sz. szobába. Visszahúzódtam a legnagyobb csendben az én szobámba. De még be sem tettem az én ajtómat, mikor hallottam, hogy „Z” ajtaja nyitódik, illetve csukódik. Feltételeztem, hogy az autó után most WC-re fog jönni. Az ajtómat becsuktam és lehasaltam, ebben a pillanatban már gyúlt is a villany a kis folyosón, és az általam fúrt kis lukon tisztán felismertem „Z” személyét. A kis folyosón a WC-vel szembeni falon van egy kézmosó vízvezeték. Egy törölköző volt „Z” vállán és szappan a kezében. A szappant letette a mosdóra, és ő bement a WC-re. Kb. 4-5 perc után onnan kijött, a mosdónál megmosta a kezét és az arcát, megtörölközött és visszament a szobájába. Ezen az éjjelen még egyszer jött ki WC-re „Z”, pontosan 4 órakor. Én ezen az éjjelen keveset aludtam, azt is csak úgy félálomban, de boldog voltam, hogy végre láthattam „Z” személyét. De akár milyen álmos voltam, azért, hogy a háziak előtt a szerepemet megjátsszam, már ½6-kor, reggel lementem a templomba reggeli misére.

27-én, szerdán, reggel ½6-kor már az öreg Schmiedl lent volt a konyhánál, és mikor mondtam neki, hogy a templomba megyek, láttam az arcán, hogy ez jó benyomást tesz nála. Titkon reméltem, hogy a templomban meg fog jelenni „Z” is, de nem jött, pedig úgy ültem be az egyik padba, hogy mindenkit lássak, aki bejön. Előző este, mikor a Bescheinigungomat elvitték, és kb. 1 óra múlva visszahozták, latolgattam a lehetőségeket, és arra megállapodásra jutottam magammal, hogy semmi esetre sem telefonálhatok Güssingbe. Ekkor gondoltam arra, hogy esetleg lefényképezték a fényképeimet a Bescheinigungról, de mikor éjjel láttam megérkezni „Z”-t, akkor már ezt a lehetőséget is labilisnak, bár nem kizártnak tartottam. Hogy miért? Mert este már csak Braun Hobbyval<sup>38</sup> vagy magnéziummal tudnak elfogadhatóan fényképről fényképezni, viszont ha „Z” nem volt itthon és hazajövele előtt visszaadták a Bescheinigungomat, akkor talán nem valószínű, hogy lett volna ott, aki ezt megcsinálja, bár ez mondom, nincs kizárva. Gondoltam arra is, hogy csak azért vitték el a Bescheinigungot, hogy lássák, nem-e ijedek meg ettől.

Ezen a napon nappal egész nap nem tudtam „Z”-vel találkozni. Az ivóban reggeliztem templom után, majd felmentem a szobámba és az ablakon

<sup>38</sup> Helyesen Braun Hobby. Korabeli vaku márkajelzése.

keresztül figyeltem az utcán a mozgást. Már reggel 6 órakor megindult az élet és a motorkerékpár-forgalom és 7 óra előtt az autóforgalom is. Reggel 9 óra felé kiültem a kerthelyiségbe, képes lapot olvastam, majd a napozást színleltem és igyekeztem figyelni, hogy mi történik körülöttem. Az orvoságokból megint kivettem 2 dobozkát az asztalomra magam elé, és időnként úgy tettem, mintha bevinnék belőle. Kb.  $\frac{1}{2}$  11-ig pihengettem ott, majd felmentem a szobámba és kb. 11 óra felé lesétáltam Solbad-Hall felé. Lefelé menet tapasztaltam kb. már a fele úton, hogy figyelés alatt vagyok. Egy motorkerékpáros fiatalember, kb. 25 éves lehetett, amerre mentem, mindig feltűnt, majd később egy gyalogos férfi is igyekezett tisztességes távolságból szemmel tartani. A gyalogos férfi, egy kb. velem egymagasságú, 32–35 év körüli, jó kondícióban lévő férfi volt. Én hagytam, hogy könnyű feladatuk legyen. Solbad-Hallban újságot és képeslapot vásároltam, elmentem Solbad-Hallon is a templomba, mikor láttam, hogy a férfi is bejön utánam a templomba, akkor én a főoltárnál letérdeltem, és mély „áhítatosságba” merültem. „Áhítatosságomat” csak a gyakori, erős köhögésem szakította meg a templomban. Majd kifelé menet több aprópénzt dobtam a perselybe. 14 órára visszasétáltam a célobjektumhoz, de előzőleg az 1-es sz. út aljánál egy vendéglőben megebédeltem. A szobámban lefeküdtem és aludtam  $\frac{1}{2}$ 5 óráig. 5 órakor, azaz helyesen 17 órakor a Dörfliner felé vezető úton tettem egy sétát, ekkor megint elmentem a vattával tömött üzem raktárhelyisége mellett. 18 órára hazasétáltam. A kaszárnyát elkerültem, gondolva, hogy annak megközelítésével csak felesleges gyanúnak teszem ki magam. A kaszárnya felett sűrű erdők kezdődnek. Ezen az úton is figyelés alatt voltam, most ügyesen, két férfi beszélgetve sétáltak és a lőtér mellett elhúzódó kis gyalogösvényről követtek a szemükkel, majd az említett üzem túlsó oldalán haladtak velem egy irányban. Hazaérkezésem előtt megint bementem rövid időre a templomba.

Hazaérkezve bementem az ivószobába. A tulajdonos kedves volt hozzám és megkérdezte, akarok-e vacsorázni, van gulás és kávé. Én mindkettőt kértem és szépen megköszöntem. Elszólta magát az öreg, hogy informálva van az aznapi Solbad-Hall-i sétámról, mert megkérdezte: „Hogy tetszik a Sollbad-Hall-i templom? Én égre-földre dicsértem a bécsi templomokat is, pedig Bécsben egy templomban sem voltam, de feltételeztem, hogy a fővárosban csak szép templomok lehetnek. Elkezdődött megint a beszélgetés, most tudtam, következik megint a kérdezősködés. Kérdezett életemről megint, aztán a „szegény magyar népről” beszélgettünk, és a végén a politikánál kötött ki: „Kádár rossz ember, oroszbérenc!” Nekem vezérfonalam volt ennél a beszélgetésnél, hogy akkor lenne újra jó az élet Magyarországon, ha újra Osztrák–Magyar Monarchia lenne. Szüleim mesélték, hogy Ferenc József császár idején



volt jó az élet. A magyar nép tisztelettel néz a kulturált osztrák nép felé és örül az osztrák nép „szabadságának”. Dicsértem Wient, Innsbruckot, hogy milyen tiszta van, bármerre megy az ember, és milyen gyönyörű Ausztriának a panorámája. Most, hogy a sok magyarnak „el kellett menekülnie”, itt az osztrák nép milyen megértő, jóindulatú és udvarias a magyar menekültekkel. Mondtam, hogy ezt megírtuk Budapestre is, és ez jólesik az otthon maradt magyaroknak is. Nem hinném, hogy rossz benyomást tettem volna az öregre és a még ott lévő két férfire. Különösen a 40 éves lánya bólogatott és mosolygott. Ha köhögtem, lehetett látni, hogy sajnálnak. Úgy gondoltam, ha „referálnak” rólam „Z”-nek, nem fognak rosszat mondani. De hiába volt minden, hiába töltöttem az időmet az ivószobában, „Z” nem ereszkedett le akkor még hozzám. Nem is láttam „Z”-t egész nap. Az autóját, a T. 52-062 sz. Volkswagent ugyanekkor, este ¾7-kor a földszinti WC-ablakból láttam üresen a ház előtt, de hogy mikor jött, és kivel jött, sőt, hogy mikor távozott és kivel, azt ezen a napon sajnos nem sikerült látnom. 20 óra felé felmentem a szobámba. A lépcsőn ekkor jött lefelé a „motorszerelő”, aki ugyan mosolyogva fogadta a köszönésemet, de semmi egyéb. Képtelen voltam több időt tölteni az ivóban, mert az egész ház olyan szűk, „családszerű” volt, hogy képtelenség volt a beszélgetés elől kitérni és mindig kérdezősködték. Már veszélyes volt számomra a kérdezősködés. A szobámban ezen az estén senki se zavart. Ezen az estén próbáltam beszélgetésbe kerülni a primitív szobalánnyal és bekopogtam hozzá azzal, hogy egy ingemet kellene kivasalni. Elvette ugyan tőlem az inget, de nem beszélgetett, azonnal lesietett azzal, hogy majd reggelre odateszi az ingemet az ajtó elé. Ott van egy kis láda, leterítve terítővel. Ezen az éjjelen kettő esetben jött megint „Z” a WC-re és rajta kívül az előző napi személyek. Egyébként egész éjszaka nem tapasztaltam semmit.

28-án, csütörtökön a reggelt megint a templomban kezdtem. Templom után visszamentem az ivóba, és kávét kaptam reggelire. Reggeli után felmentem a szobámba, és ezt látták a hazaiak is. De én mindjárt le is jöttem a gumitalpas cipőmben, csendben jártam, és kimentem a házból a kert felőli kapun. Felmentem a csendőrség utcájába megnézni, hogy ott áll-e a személygépkocsi. Nem állt ott! Visszafelé mentem, és éppen a templom ajtajánál voltam, mikor láttam, hogy a célobjektum felől jön „Z” egyedül! Még annyi időm volt, hogy belépjek a templomba. Ő nem látott engem. Gondoltam, a templomba jön. Nem jött be a templomba. Elment a templomajtó előtt, fel az országút felé. Kiléptem a templomból, gondoltam, itt a kínálkozó alkalom megfigyelni, hová megy. Ő felért az országútra, és ott megállt, ott volt már egy idősebb bácsi, azzal kezdett beszélgetni. A templom kis udvarán van egy



pad és mellette egy nagyobb fa. Én leültem a padra, „Z” engem nem látott, egészen közel ültem a fához, és a szótáramat kezdtem olvasni, ez egy fekete fedelű könyv, olyan, mint egy imakönyv, ez különben mindig a zsebemben volt. Aki arra előttem eljött, azt gondolhatta, hogy az imakönyvemet olvasom. Figyeltem „Z”-t, merre fog továbbindulni. Valamire valahogy nem számítottam. Az autóbuszra! Egy pillanat, és ott volt az autóbusz, én csak az utolsó pillanatban láthattam, mert a templom takarta előlem az országútnak azt a szakaszát, amerről az autóbusz jött. „Z” felszállt rá! Innsbruck felé! Ez pontosan reggel 8 óra 20 perckor történt. Már feltűnés nélkül nem tudtam volna utána szállni, és ha észrevesz, akkor úgyis „megetet”, gondoltam, és semmi körülmények között nem fogja ő ezt véletlennek minősíteni, tehát gondoltam, a továbbiakban ez rám nézve csak hátrányos lehet, ezért inkább nyugodtan ülve maradtam. Most nem voltam figyelés alatt, nyugodtan a 2-es sz. úton lemehettem volna Solbad-Hallba és onnan be Innsbruckba, de azt is tudtam, hogy mire én leérek Solbad-Hallra, addigra az autóbusz már Innsbruckban van, és mire én villamossal beérek Innsbruckba, már semmi reményem nincs arra, hogy a városban „Z”-t valahol felleljem. Ha egy motorkerékpárom lett volna és egy motoros bőrsapkám, amiben nem lehetett volna engem felismerni, úgy ez kitűnő alkalom lett volna „Z” mozgásának a felderítésére, de ilyesmivel nem rendelkeztem. Arra is gondoltam, ha most észrevétlenül lemegyek Innsbruckba, és fél napra kivonom magam a figyelés alól, ez a háziakban gyanút fog ébresztetni, képzelődni fognak, hogy hol járhattam, és nem akartam gyanút magam ellen, hiszen jóformán semmi reményem nem volt, hogy „Z”-t Innsbruckban fellelem. És lehet az is – gondoltam akkor –, hogy nem ment egészen Innsbruckig, lehet, hogy Rumynál leszáll. Tehát inkább visszamentem a célobjektumba és leültem az egyik kereti asztalhoz.

A fiatalabb, 30 éves nő – az egyik családtag, aki Absamban van férjnél – jött ki később a kertbe és látott meg, hogy ott ülök. Én udvariasan köszöntem, fogadta a köszönésem, de láttam rajta a meglepődést, hogy engem ott talál. Ott maradtam egy jó ideig, aztán bementem az ivóba, és bejelentettem az öregnek, hogy elmegyek kicsit sétálni. Lementem megint Solbad-Hallra. Sétáltam egyet, több üzletbe bementem, csokoládét vettem, aztán banánt, majd mandarint és simán tapasztaltam, hogy megint figyelés alatt vagyok. A figyelők, két 25 év körüli fiatalember, az egyik sovány, 170 cm magas, a másik kicsit alacsonyabb, telt alakú és mindkettő barna hajú volt. Kimondottan naiv fiatalok voltak, az ellenőrzésem legegyszerűbb trükkjének is „bedültek”. De hagytam, hadd higgyék, hogy ők ügyesek és észrevétlenek. Megint elmentem a templomba, megint letérdeltem és imádságba „mélyedtem”.

Délben megint megebédeltam Solbad-Hallon, majd hazamentem. Ezen az estén, pontosan 19 óra 40 perckor megállt a ház előtt, illetve pontosan az 1-es sz. út Absam felőli fordulójában a T. 52-062 sz. Volkswagen és kiszállt belőle „Z” személy. Én az ablakomból magamat fedve néztem, ő nem láthatt engem. A kiszállás után ott pár pillanatig beszéltem egy férfivel. Már sötét volt, ezért a férfit nem tudtam felismerni, hogy láttam-e már. Az autó továbbment, fel Absamnak. Ezután „Z” bejött a célobjektumba a férfivel együtt. Én az ajtóhoz húzódtam, azt kinyitottam, és vártam, hogy megint szokása szerint feljön a szobájába, de nem hallottam az ajtajának a nyitását és csukódását, ezért gondoltam, lent maradt az ivóban. Gyorsan lementem az ivóba egy üveg sörért, de „Z”-t sehol nem találtam, pedig váratlanul mentem le. Úgy csináltam, mintha a szobámba mennék vissza, de elhatározásom volt, hogy megkeresem „Z”-t, hogy hová tűnt. Először bementem a földszinti WC-re, de ott a férfi WC-ben nem találtam senkit, aztán kimentem a kertre nyíló kapun, és körbementem a házat, benézve a földszinten az eligazításomban „irodának” megjelölt helyiség ablakain, de ott teljes sötétség volt. „Z”-t nem találtam sehol, ellenben tapasztaltam, hogy a célobjektum kis utca felőli részén, a második emeleten megint világosság van. Ebből arra következtettem, hogy csak az történhetett, hogy amíg én vártam, hogy „Z” az első emeleten lévő szobájába térjen, ő addig a férfivel együtt – mert a férfit sem találtam az ivóban – a második emeletre ment fel. A második emeletre nem volt lehetőségem felmenni, mert mikor visszamentem az épületbe és felmentem az első emeletre kezemben az üveg sörrel, a kis szobalány ott mozgott, az átjárószobának az egyik szekrényében rakosgatott. Abból a szobából nyílik egy ablak pont a második emeleti lépcsőfeljáratra, tehát a kis szobalány látott volna, ha a második emeletre megyek. Általában a kis szobalány mindig ott jöttment és lábatlankodott napközben az első emeleten. Ezen az estén 21 óra 40 perckor láttam viszont újra „Z”-t, amikor is WC-re jött, majd onnan a szobájába ment be. Ezután már nem is igen figyeltem, hogy kik jönnek a WC-re, ezen az éjszakán főleg az utcát figyeltem, a mozgást, az esetleges csendőrellenőrzést. Besötétedés után csendőrellenőrzés vagy csendőrmozgás alig-alig tapasztalható. Éjjel 24 óra után aztán minden elcsendesedik, sem gyalogközlekedést, sem autó- vagy motorkerékpár-forgalmat nem tapasztaltam.

29-én, pénteken megint templomba mentem, majd reggeliztem és újra megpróbáltam az előző napi formában észrevétlenül kijutni a házból. Ez most is sikerült. Ez alkalommal túlmentem a templomon, és az országút túlsó oldalán, pont a templommal és az autóbusszmegállóval szemben van egy kis temető. Oda mentem be, a sírokat nézegettem, ott eléggé fedve voltam és vártam az autóbust, gondoltam, ha megint látom „Z”-t felszállni, úgy innen



ebből a pozícióból talán én is fel tudok szállni feltűnés nélkül. Előre elkészítettem 3.60 schill. viteldíjat, hogy beszélnem se kelljen a felszállásnál, mert mindig ott kell elől felszállni, és mindig a vezetőtől kell jegyet váltani, és talán észrevétlenül le tudok ülni. Megjött a 8. 20-as autóbusz, de „Z” nem jött az autóbushoz, így én sem szálltam fel, hanem visszamentem a gasthausba. Egy darabig mozogtam a házban, hátha látok valamit, amit még nem láttam, aztán kiültem a kertbe olyan pontra, ahonnan az országutat is látom, ha esetleg „Z”-ért jönne kocsi, de egy jó órai szemlélődés után sem láttam sehol „Z”-t. Az egyéb személyeket megszoktam már, különösebben nem is érdekeltek. Egyébként érdekességnek megemlítem, hogy az öreg, botra támaszkodó személyt, a 3-as szoba lakóját ugyanúgy nem láttam soha reggelenként elmenni, mint ahogy „Z”-nek a mozgását sem tudtam pontosan figyelemmel kísélni. Ezen a reggelen az öreg Schmiedlnek bejelentettem, hogy nem bírom magam kipihegni, mert éjjel, minden 12 órában felébredek a toronyóra ütésére. Ezt nem tudom megszokni. Nekem pedig sok pihenés kell, ezért is jöttem el a lármás Bécsből. Megköszöntem a jóindulátát és kedvességét, megígértem, hogy Amerikából majd fogok neki írni, és bejelentettem, hogy megnézem még egyszer a Sollbad-Hall-i templomot, és délután elköltözőm. Még azt is megkérdeztem a legkomolyabb arccal, hogy be kell-e mennem a csendőrségre kijelenteni magam, de azt mondta, hogy nem kell. Kifizettem minden tartozásom, a szobalánynak is adtam 5 schilling borraivalót – pedig inkább megöltem volna –, majd elmentem fel Absam felé, a csendőrség előtt megnéztem ott áll-e a Volkswagen, de nem állt ott, hogy mikor és merre ment el, azt nem tudom, pedig ahol a kertben töltöttem az időt előzőleg, onnan minden kocsit láttam, amely az 1-es úton ment le, és láttam az Absam-Rumy felé vezető országútnak az Innsbruck felé haladó szakaszát is. Ezután a 2-es sz. úton lementem újra Solbad-Hall felé, megint séta, vásárlás, templom, újra tapasztaltam, hogy figyelés alatt vagyok, újra az első napi, velem egymagasságú, 32–35 év körüli férfi jött szorgalmasan utánam. Solbad-Hallon újra megebédeltem, majd kényelmesen sétálva visszatértem a célobjektumba. Ezen a napon du. 17 óra előtt pár perccel végleg elbúcsúztam, és elindultam az 1-es sz. műúton le Solbad-Hall felé, hogy bemegyek Innsbruckba.

Természetesen el voltam készülve, hogy most is figyelés alatt leszek, de mivel én Innsbruckban az új lakásomat úgy akartam elfoglalni, hogy senki ne tudja, hová is mentem lakni, ezért elhatároztam, hogy minden figyelést „le fogok rázni”! Figyelmesen haladtam, és az 1-es sz. út alján voltam már majdnem, mikor a T. 52-062 sz. Volkswagen elrobogott mellettem. Hogy honnan került elő, pedig a reggeli órákban már nem találtam a csendőrség előtt,



és meg voltam győződve magamban, hogy a községtől távol van, és csak személyi figyelés „lerázására” készültem inkább fel. De itt volt, és gondoltam, hogy ez nem lesz véletlen.

Mikor leértem a Solbad-Hall-i villamosmegállóhoz, jól kinyitottam a szemem. Először nem tapasztaltam semmit, már felszálltam a villamosra, már a villamos el is indult, mikor kb. 500 méter után visszafelé figyeltem, és észrevettem, hogy kb. 200 m távolságból követi a villamost a kis Volkswagen. Figyeltem az utasokat is, és figyeltem a villamost egyenletesen követő Volkswagent. A Volkswagen a megállóknál mindig megközelítette a villamost, majd újra visszamaradt. Így érkeztünk el a Hungerburgbahn megállójáig. Itt leszálltam és átmentem az úttesten, a Volkswagen lassú tempóban akkor ment el mögöttem. Én kényelmesen rágyújtottam egy cigarettára és bementem a fogaskerekű épületébe, és jegyet váltottam Hungerburgig. Kb. 20–30 mp. múlva egy szőkésbarna, 28 év körüli, karcsú nő is bejött, és szintén jegyet váltott. Elindult a fogaskerekű, és én beszálltam az első nyitott kocsiába, a nő pedig az utolsó fülkébe. Hungerburgbahn állomáson fent mindketten kiszálltunk. Én láttam a nő részéről a figyelést, de „Z”-t nem láttam sehol. Én ott fent bementem a Hotel Hungerburgba, és mindjárt az ajtóban a portástól megkérdeztem, mibe kerül a napi penzió. Bár én ezt már pontosan tudtam, hiszen még Absamban való kirándulásom előtt tájékozódtam erről, de most ezt félrevezetésnek szántam a figyelőm felé. Mikor újra megmondták, hogy napi 116 schilling, azt feleltem, hogy az nekem drága, és átmentem a hotellel szembeni penzióba. Ott is érdeklődtem, és utána ott a penzió éttermében az ajtótól jobbra egy falrész mögé leültem, és kértem egy nagy eszpresszót. Alig ültem le, nyílt az ajtó és bejött a szőkésbarna, 28 év körüli, karcsú nő. Ő engem nem láthatott mindjárt, mert a falrész mögött ültem, ezért egész bejött, és körülnézett. Mikor meglátott, visszahúzódott, és az ajtó bal oldalánál lévő asztalnál leült. Ő is kért egy feketét. Mikor a felszolgáló neki a feketét kihozta, akkor ő azonnal fizetett is, és így, mikor kb. 10 perc múlva én szóltam a felszolgálónak, hogy fizetek, akkor ő már fel is állt és kiment a penzióból. Fizetés után én is kimentem, a nőt azonban nem láttam, de nem is akartam feltűnően keresni. Azt akartam, hogy a nőnek az legyen az érzése, hogy én nem is tudok az ő létezéséről. Mentem egyenesen a fogaskerekű pénztárához. Örömmel láttam, hogy a pénztár előtt ott áll „Z” barátom is. Ő oldalt állt, közvetlen a pénztáráblak előtt félig a pénztár felé, félig pedig felém volt fordulva. Mikor én melléértem, akkor „elszólta magát”, mert én még egy szót sem szóltam, tehát ő nem tudhatta, hogy én magyar vagyok, mégis udvariasan erőltetett német akcentussal fél lépést hátrább lépett és azt mondta nekem, hogy: „Tessék!” Én örömet színlelve belementem a játékba,

és sugárzó arccal, mintha most látnám életemben először, felé fordultam és megkérdeztem: „Magyar tetszik lenni?” „Nem” – felelte ő. „Csak az első háborúban 9 évig voltam Magyarországon és grammatische is megtanultam a magyar nyelvet, de már sokat felejtettem.” Jaj, de örülök!” – mondtam én. Közben odaért a nő is, és beszálltunk a lefelé induló fogaskerekűbe. Mind a hárman egy fülkébe. Én ültem „Z” mellett menetirányban, és a nő velünk szemben. Ebben a fülkében csak mi hárman ültünk. Alighogy leültünk, „Z” megszólalt és megint elszólta magát:

„Z”: „Maga tényleg tud németül?”

„R”: „Tudok egy kicsit, amit főleg már itt tanultam kint, de sokszor akadozom, ezért örülök, ha magyarul beszélhetek valakivel.”

„Z”: „Merre lakott Magyarországon?”

„R”: „Budapesten, a Dohány utcában.”

„Z”: „Milyen világ van most Magyarországon?”

„R”: „Gyilkos világ, az oroszok elhurcolják a magyar fiatalságot!”

„Z”: „A sok zsidó, mind kommunista, ugye?”

„R”: „Mind karrierista!”

„Z”: „Igen, így van!”

„R”: „És Amerika nem segítette a magyar nép forradalmát, az orosz túlerő leverte!”

„Z”: „Igen, Amerika alszik. Az a baj, hogy New York lakosai közül minden harmadik zsidó!”

„R”: „Mi magyarok sajnos szétszóródunk a világba, mert a magyar föld már nem a magyaroké!”

„Z”: „Ennek az a két csirkefogó az oka: Rooseveltt és Churchill. Ők lekezelték Sztálinnal. Pedig Hitler 3 hadosztályt ajánlott fel az oroszok ellen. (Noha ez érthetetlen, de szó szerint ezt mondta:) Ezek az események már láthatóak voltak akkor!”

„R”: „Sajnos mi magyarok isszuk meg mindennek a levét!”

„Z”: „Igen, így van! Hová készül?”

„R”: „Bostonba megyek, vannak ott rokonaim!”

„Z”: „Hát, ott jobb lesz!”

Ekkor leért a fogaskerekű, és mind a hárman kiszálltunk. Amíg az úttesten mentünk keresztül ketten „Z”-vel – mert a nő kiszállás után eltűnt előlem és feltűnően nem figyelhettem, hogy merre megy – azt kérdeztem „Z”-től:

„R”: „Itt tetszik lakni Innsbruckban?”

„Z”: „Igen.”

„R”: „Merre?”

„Z”: „A Hercogh Friedrich strassén<sup>39</sup>!”

Ekkor értünk a villamosmegállóhoz és „Z” megszólalt, mint aki le akar rázni:

„Z”: „Na, ez a villamos nekem jó a város felé!”

„R”: „Igazán örültem, teljes tiszteletem.”

Kezet fogtunk és „Z” felszállt a villamosra. A nőt nem láttam. Én gyalog mentem sok utcán keresztül, figyelve, hogy követnek-e, de semmit nem tapasztaltam. Így jutottam be a városba, mely jó nagy séta a Hungerburgbahntól, de megérte, mert teljesen meggyőződtem, hogy nem vagyok figyelés alatt. Új lakást béreltem az Amraser see strasse 9. sz. alatt. Lefeküdtem és reggelig aludtam.

30-án, szombaton délelőtt egy hatodik érzésre hallgatva, elmentem Innsbruckban a Hercogh Friedrich strassera. Ez egy árkád utca nagy forgalommal. Pont 10 órakor a Hercogh Friedrich strasse 10. számú ház előtt a T. 52-062 sz. Volkswagent látom megállni. A kocsiból „Z” személy szállt ki, és bement a kapun. A sofőr is kiszállt: alacsony, elég erőteljes férfi, maximum 35 éves. A sofőr a házban lévő ékszerüzlet kirakatát nézegette. Én az árkádok alól a túlsó oldalról feltűnés nélkül figyelhettem a sofőrt is, a kocsit is. Kb. 15 perc elteltével kijött a házból „Z”, majd beültek az autóba, és a város felé, illetve a Mária Theresian strasse<sup>40</sup> felé elindultak. Eltávozásuk után bementem a házba. Az összes lakók neveit felírtam, de Rohrbachnál ezt a feljegyzésemet is meg kellett semmisítenem.

Ezen az estén, még a besötétedés után, újra kimentem Absamba, és este 20 órakor a T. 52-062 sz. Volkswagen már ott állt a csendőrsor előtt. A cél-objektumot most megint többször körbe jártam, még egyszer utoljára alaposan igyekeztem magamnak a sötétben is mindent megjegyezni, majd hazamentem innsbrucki lakásomra.

Másnap, vasárnap reggel elutaztam Innsbruckból a magyar határ felé, illetve először Wienbe.

Budapest, 1957. április hó 12.

Rónai

1 db melléklet: Helyszínrajz a célobjektumról<sup>41</sup>

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tiszttáza „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

<sup>39</sup> Helyesen Herzog Friedrich strasse.

<sup>40</sup> Helyesen Maria Theresien strasse.

<sup>41</sup> A helyszínrajz megtalálható az ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 77/2. és 77/3. oldalán, azonban itt nem közlöm.



### 3. „Rónai” fedőnevű ügynök javaslata Zákó András erőszakos hazaszállítási módjára, 1957. április 16.

Szigorúan titkos!

Tárgy: Rónai 1-es sz.  
jelentéséhez javaslat

Javaslat

Budapest, 1957. április hó 16-án

Az 1-es számú jelentésemben részletesen jelentettem „Z” személynek az általam megállapított ausztriai tartózkodását, mozgását és körülményeit.<sup>42</sup>

Jelen javaslatomban „Z” személynek erőszakos úton a Népköztársaságunk területére való szállítására teszek javaslatot:

Elsősorban alapvető figyelmet kell szentelni annak a ténynek, hogy Innsbruck és a magyar határ között kb. 700 km-es utat kell megtenni gépkocsi-val „Z” személy birtokunkba vétele után. Ez a 700 km a legjobb útviszonyok és körülmények között is 9-10 órát vesz igénybe. Ebből a tényből kiindulva javasolnám, hogy „Z” személyt olyan pozícióból szerezzük meg, hogy a megszerzése után csak órák múlva vegyék észre hiányát. Mert azonnali felfedezés esetén valószínű, hogy igénybe tudják venni az osztrák hatóságok ellenőrzését is.

1. Ezért javasolnám az akció közvetlen végrehajtása előtt még további „Z” személy mozgásával kapcsolatos felderítést végezni. Úgy gondolom, hogy Innsbruckba való érkezésünk után az első napokban rendszeres figyelés alatt kell tartani a Hercogh Friedrich strasse 10. sz. házat. Ha ez a figyelés azt eredményezné, hogy „Z” ebben a házban rendszeresen megjelenik, akkor az onnan való távozása alkalmával az akció végrehajtható. Ennek részleteire szabad kezét kell engedélyezni az akció résztvevőinek. Ha a fenti cím nem mutatna rendszeres vagy kivárható látogatást „Z” részéről, akkor:

2. Reggelenként Dörflinerben felszállni arra az autóbuszra, mely 8. 20 órakor érkezik Absamba, és figyelni az autóbuszról, hogy „Z” Absamnál felszáll-e az autóbuszra. Ha „Z” is felszáll, akkor a további úton figyelés alatt tartani és megállapítani a további mozgását. Ha egy ilyen figyelés azt eredményezné, hogy „Z” Innsbruckig utazik, de ott a további figyelése valamilyen előre nem látott ok miatt nem folytatható, akkor a legközelebbi napokon már nem

<sup>42</sup> Lásd a 2. számú dokumentumot.

kell Dörflinerben felszállni az autóbuszra, hanem csak az Innsbruck-Hungerburgbahn állomáson, és ott megállapítani, hogy „Z” az autóbuszban van-e. Ha „Z” az autóbuszban van, akkor a figyelését újratekinteni. Ennél a módosításhoz be lehet iktatni azt a segédanyagot, hogy „Z” autóbusszal való közlekedése valószínűbb legyen, hogy az előző éjszaka a csendőrség előtt álló T. 52-062 sz. személygépkocsiját megközelítse, azon olyan – nem erőszakosnak látszó – műszaki hibát okozni, mely a következő napra kizárta teszi annak használatát. Ha nem jó az autó, akkor feltétlenül az autóbust fogja „Z” megint használni. Ha az így felderített, „Z” által látogatott innsbrucki cím területileg alkalmas az akció végrehajtására, akkor az onnan való távozása alkalmával végrehajtott akció után, úgy gondolom, hogy órákig nem fogják őt keresni. Az akció végrehajtásánál „Z”-t észrevétlenül, vagy legalábbis a legkisebb feltűnés nélkül kell a mi gépkocsinkban elhelyezni, és ilyen előzmények után, ha órák után keresni is fogják a személyét, akkor is a bizonytalanságban fognak tapogatózni, és nem lesz konkrét lehetőségük az osztrák hatóságok ellenőrzését igénybe venni. Ilyen körülmények között végrehajtott akció után a 9–10 órai autótúrt már realitás.

Rónai

*[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Kézzel írt eredeti, „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]*

#### 4. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése a felderítő tevékenység körülményeiről, valamint Zákó Andrásról, 1957. április 18.

Tárgy: Ügynökhelyzet

Jelentés

Budapest, 1957. április 18.

Az alábbiakban jelentem, hogy 1957. március 21. és április 5. közötti időben ausztriai területen tartózkodásom alatt milyen tapasztalatokat észleltem Innsbruck, Solbad-Hall és Absam területét illetően, azontúl „Z” személyéről és az Ausztria általam mozgott területén az általános ügynökhelyzetről:

Innsbruck bár csak kb. 100 000 lakosú város, mégis olyan forgalommal rendelkezik, hogy az ügynökszemélyek mozgása aránylag veszélytelennek mondható. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden figyelmet vagy óvatosságot félre kell tenni. Ezt nem!

1. Ebben a városban először is jól kell megválasztani lakhelyét, mert a szállodákban és a penziókban itt is bejelentkezési kötelezettség van, és ezen keresztül már a bejelentettek bizonyos ellenőrzési lehetőséget nyújtottak maguk ellen. Ezért ajánlatos magánszemélyeknél lakást bérelni. Található sok ilyen magánlakás, mert a lakosságnak elég nagy része húz jövedelmet abból, hogy lakásának egy szobáját kiadja. Sőt szeretik is az idegent, mert az idegen rendszerint nemcsak a szobát bérlő ki napokra, vagy esetleg egy-két hétre, hanem az alatt az idő alatt kisebb szívességeket is kér az idegen – egy-egy ing, zsebkendő, vagy zokni mosása, egy-egy reggeli vagy egy vacsora – és ez mind pénzt jelent ezeknek a magánszemélyeknek. Mert azt tudnunk kell, hogy ilyen magánszemélyek előtt mindig takarékos személyeknek kell mutatkoznunk, de azért mindent megfizettetnek, ezek semmit nem tesznek önzetlenül és a legkisebb szívességükért is pénzt kérnek. Ezen magánszemélyeknél nem szokás a bejelentés, és így, ha előttük jó legendával indokoljuk a városban való tartózkodásunk, akkor különösebb ellenőrzéstől erről az oldalról nemigen kell tartanunk. Ilyen magánlakáscímeket lehet szerezni általában a taxisofőröktől, vagy a pályaudvar virágáros pavilonjában, továbbá ugyancsak a pályaudvar ajándékcikket árusító pavilonjában, de rendszerint tudnak ilyet a fodrászok is. Ezek előtt helyes azzal indokolni, hogy azért keresünk privát szobát, mert a hotel drága. Bár a valóság az, hogy a privát szoba alig-alig olcsóbb, mint a szállodai, de sokszor minden pénzt megér, hogy az ügynökszemély nyugodtan alhat. Mert a megfelelő pihenésre nagy gondot kell fordítani, hogy további munkáját mindig kellően kipihenve tudja végezni. Általában ajánlatos 3-4 naponként a lakását változtatni az ügynökszemélynek, és figyelemmel arra, hogy a változtatott lakások egymástól elég-gé távol legyenek. Az adott legendák mindig kielégítőek legyenek, mert bár különösebb gyanakvást nem tapasztaltam ezektől a személyektől, de vannak közöttük egyszerű kíváncsiskodók, és az osztrák nép elég intelligens.

2. A városban való mozgás mindig határozott legyen. Nem szabad a városban ténferegni. Én tapasztaltam a városban civil ruhába öltözött utcai figyelmeket, akik leállnak a város egy-egy pontján és figyelik a forgalmat, az embereket. Ha a pályaudvarra megyünk, ott is ajánlatos a határozott mozgás. Ha utazunk, mindig kérdezzük meg a jegyváltó pénztárnál azt is, hogy a kívánt vonat melyik vágányról indul, így feltűnés és kérdezősködés nélkül tudunk a vonatig eljutni.

3. Ruházatunkra mindig ügyeljünk. Mindig tiszták legyünk, és rendszeren naponta borotválkozzunk. Cipőnk, ruhánk és kabátunk feltétlenül szokványos, osztrák legyen. Ha tisztábbak és elegánsabbak vagyunk az átlagnál, az



sohasem baj, de feltűnőek se legyünk. Meg kell tudnunk határozni a jó közép-utat. Lehetőleg tudjuk változtatni öltözetünket.

4. Nem ajánlatos utcán vagy nyilvános helyiségben nőkre megjegyzést tenni. Solbad-Hall nyaralóhely nagy forgalommal. Itt is lehet magánszemélyeknél szobát bérelni, de ez nem szükséges, mert olyan közel van Innsbruckhoz, hogy felesleges ebben a kisebb létszámú helyiségben szobát bérelni. Itt a forgalom dacára már nagyon ismerik az emberek egymást, és legfeljebb a nyári szezonban lehet teljesen gyanúmentes legendát találni. Télen, tavasszal vagy ősszel itt még azt sem mondhatjuk, hogy síelni jöttünk Tirolnak erre a részére, mert a legközelebbi síterület a Hafele Kar, és az is Innsbruck felett van, és nem Solbad-Hall felett. Tehát lakást bérelni itt ügynökhelyzetben nem tanácsos. Solbad-Hallban egyébként nappal és este a mozgás majdnem szabadnak mondható ügynöki szempontból. Vannak rendőrök, de ezek inkább a forgalmat ellenőrzik. Természetesen itt sem szabad feltűnést vagy egyéb hibát elkövetni. Solbad-Hallban már sok magyar él, de ezekkel nem tanácsos barátságba kerülni, ezeknek nagyobb része véleményem szerint komoly ellenségei Népköztársaságunknak. És vannak távolabbi feltevéseim is. Közel van a Rummy őrzőszóalj, ahol már kiképzést is kapnak magyar személyek. Általános véleményem Innsbruckról és Solbad-Hallról, hogy ügynöki szempontból a mozgás ezeken a területeken nem jelent különösebb veszélyt, ha csak komoly hibát nem követünk el. Sokszor apró hibákra is vigyáznunk kell, pl. a mozik előcsarnokában tilos a dohányzás, ha ott véletlenül rágyújtunk, az rendőri igazoltatást vonhat maga után. Absam területe, bár közel van Innsbruckhoz és majdnem egybeolvad Solbad-Hallal, mégis teljesen más. Itt már minden mozgás kockázattal jár. Az emberek minden idegent kimondottan gyanakvással és rosszindulattal figyelnek. Maga Absam területe egész kicsi is ahhoz, hogy ott bárki is a nappali időben feltűnés nélkül mozoghasson. Absamnak nincs semmi olyan nevezetessége, ami okot adna az oda való kirándulásra. A temploma kicsi, a mozija csak teljesen helyi jellegű. Az absamiak nagy része Innsbruckba jár be dolgozni. Absam maga jelentéktelen kis falu. Egyik ember pontosan ismeri a másikat, és ha egy idegen van a faluban, azt már az utcán játszó gyerekek futva mondják el az anyjuknak. Absamban kettő gasthaus van, és mindkettő olyan szűk családias jellegű, hogy ott az elszigetelődés szinte teljesen lehetetlen. Aki ott bármelyikbe be-megy, ott megnézik előlről, hátulról, mondhatom, kellemetlenül megbámulják, és ezer kíváncsi kérdést tesznek fel. Ez alól egy nap, a vasárnap csak a kivétel, amikor is van némi forgalom, és van valami lehetőség az elszigetelődésre.

„Z” személy jellemzése:

Megítélésem szerint kb. 60 éves, 180 cm magas, eléggé jó fizikai állapotban van, de nem kemény. Ruházata az általam tapasztalt időben, minden alkalommal világosszürkés drapp felöltő, kalap és térdnadrág. Inkább alattomos ravaszsgot mértem fel nála, mint kiemelkedő műveltséget.

Feleségét vagy leányát egy esetben sem láttam, ezért véleményem szerint az általam tapasztalt időben ezek nem is tartózkodtak a célobjektumban.

Sofőrje kb. 165 cm magas, elég erőteljes, kb. 35-40 éves, barna hajú férfi. Erről egyebet nem tudok mondani.

Bécs, Südbahnhof, Westbahnhof, Wiener Neustadt átszállást kerülni.

*[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tiszttárat „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]*

## 5. „Rónai” és „Acél” fedőnevű ügynökök javaslata Zákó András közlekedési szokásainak feltérképezésére, 1957. május 10.

Tárgy: „Z” személy mozgásának a felderítésére javaslat

Javaslat

Budapest, 1957. május hó 10-én

„Z” személy mozgásának pontos felderítése alkalmával elsősorban fontos, hogy a felderítő személyek a ruházatukat változtatni tudják, illetve erre módjuk legyen.

„Z” személy mozgásának a követésére egy motorkerékpár alkalmasabbnak mutatkozik, mint egy autó, mert az ő területén a motorkerékpár-forgalom olyan nagy, hogy a motorkerékpárral való mozgás, azt lehet mondani, hogy feltűnés nélküli. Ezzel szemben egy gépkocsinak mindig nagyobb jellegzetessége van, és többször ugyanazon gépkocsival követni valakit több feltűnést jelent, mint motorkerékpárral. Ha számításba vesszük azt is, hogy a gépkocsikat az akció tényleges végrehajtásáig nem kívánjuk a célszemély vagy annak környezete előtt megismertetni, hogy arról a későbbiek folyamán esetleg semmiféle felvilágosítást az osztrák hatóságok felé ne tudjanak jelenteni, akkor a közbeeső felderítési időszak alatt ésszerűen indokolt a motorkerékpár használata. A motorkerékpár használatának alkalmával több lehetőség van arra, hogy annak használója különböző motorsapkával, motoros szemüveggel



és egyebekkel magát felismerhetetlenné tegye. A motorkerékpár márkáját illetőleg a „Puch” márkát javasolnám, mert ez a márka nagy számban van ott forgalomban, és így pl. ha nyílt országúton követem „Z” autóját egy zárt motorsapkával a fejemen, ha beérünk a városba, ott a zárt sapkát felcserélem egy kalappal mondjuk, ami készenlétben lenne a zsebemben, és ha autójából esetleg vissza is tekintene „Z” vagy a sofőrje, már nem valószínű, hogy a motorkerékpár alapján felismerne, mert Puch motor rengeteg szalad azon a területen.

„Z” mozgásának felderítését ezen időszakban feltétlen olyan konspiráltan kell végezni, hogy „Z” még csak sejteni se sejtse erről semmit, mert most minden hiba veszélyezteti magának az akciónak a végrehajtását, és minden elhamarkodott mozgásunk a figyelés alkalmával „Z” éberségét fokozná. Ezért javaslom, hogy „Z” mozgásának a felderítését ne közvetlen „Z” személynél kezdjük. Én alkalmasabbnak találom az általa használt személygépkocsinak a figyelését, függetlenül attól, hogy abban a figyelés alkalmával bent ül-e „Z”, vagy sem. Sőt számunkra kedvezőbb, ha „Z” nem ül a kocsiban, hanem figyelésünk következményeképp megállapítjuk, hogy mikor és hová megy a személygépkocsi „Z” személyért. „Z” objektumát ismerve és tudva, hogy ott különösebb hivatali tevékenységet nem folytat, ezért logikus következtetés, hogy ő a nappali órákban egy másik objektumban, esetleg a városban végez tevékenységet, és a napnak egy bizonyos órájában a személygépkocsi érte megy. Ha már a személygépkocsiján keresztül felderítettük azt az objektumot, ahol a nappali órákban „Z” tartózkodik, akkor az akció tulajdonképpen végrehajtásához sokkal közelebb jutottunk. Tekintettel arra, hogy a személygépkocsija a csendőrség előtt az utcán áll éjjel és a kora reggeli órákban is, így annak elindulását jóval könnyebb figyelemmel tartani, mint magát „Z”-t. Ha állóhelyéről elindul, akkor 250–300 méter távolságból a követése már nem jelent nagy feladatot. Valószínű, hogy így a gépkocsinak a figyelését több napra kell beütemezni, és ha mondjuk, megállapítjuk az első napon, hogy a gépkocsi melyik úton szokott a Sollbad-Hall-i vagy innsbrucki útra letérni Absamból, akkor a következő napokon már könnyebb a helyzetünk a figyelésével kapcsolatosan, mert az innsbrucki országúton már hosszabb időt tudunk minden feltűnés nélkül várakozni addig, amíg ez a gépkocsi feltűnik, és az onnan való követése szintén már csak egy kisebb és veszélytelenebb feladat. A kocsit esetleg több napon keresztül is, de addig kell figyelésünk alatt tartani, amíg nem győződünk meg arról, hogy hol veszi azt „Z” használatba visszafelé.



Ha odaérkezésünk idején esetleg előállna egy olyan helyzet, hogy személygépkocsija mondjuk javítás alatt állna és így az nem volna használatban, az ránk nézve nem volna hátrányos, mert ez esetben „Z” az autóbust használná, mint tette azt a felderítem alkalmával is, és az utóbuszon való utazása alkalmával, pláne motorkerékpár segítségével, a figyelése feltétlen eredményes lenne.

Acél

Rónai

Budapest, 1957. május 10.

*[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” és „Acél” fedőnevű ügynökök aláírásával]*



## Egy ipari kém az állambiztonság hálójában

*Aradi István ügye (1959–1960)*

Aradi István minisztériumi tisztviselő 1959 márciusában IBUSZ-társasutazáson vett részt Bécsben, de a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) Iparpolitikai Főosztályának főmérnöke turistaújtát nemcsak a látnivalók és a Bécsi Ipari Vásár megtekintésére használta fel, hanem egyúttal – ahogyan erről egy állambiztonsági jelentés pár nappal később a magyar kémelhárítást tájékoztatta – „felvette a kapcsolatot a nyugatnémet hírszerzéssel” is.<sup>1</sup> Aradi szerencsétlenségére az őt beszervező ügynök, Bódi István egykori színész<sup>2</sup> futárként egy olyan ismerőst vont be, aki a magyar állambiztonsági szervek operatív kapcsolata volt, így Aradi beszervezése után nem sokkal már le is bukott. A magyar kémelhárítás ezúttal – a fennmaradt iratokból legalább is úgy tűnik – jól működött, és Aradi júliusban történt őrizetbe vételéig nemcsak ellenőrzése alatt tartotta, de irányította is az ipari kémkedésbe bonyolódott, „Autós” fedőnéven nyilvántartott főmérnök ügyét.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után az állambiztonsági szervek az ipar területén is az „ellenforradalmi” szervezkedések és csoportok felkutatását és felszámolását tekintették elsődleges feladatuknak. Aradi lebuktatása azonban nem az ipari szabotázs elhárításával foglalkozó osztály (BM II/6.) sikere volt elsősorban, hiszen az őt lefűlő ügynök a bécsi magyar emigráció figyelésével volt megbízva, inkább a szerencsén múlt, hogy a fenti osztály a kémelhárítással (BM II/2.) karöltve pár hónap alatt felgöngyölíthet-

<sup>1</sup> Lásd az 1. számú dokumentumot!

<sup>2</sup> Az Aradi beszerzéséről tájékoztató hálózati jelentés szerint Bódi István, aki az 1956-os forradalom bukása után hagyta el Magyarországot, a Gehlen nyugatnémet hírszerzőszervnek volt az ügynöke. Reinhard Gehlen – a Wehrmacht keleti frontjának felderítését irányító – egykori tábornok 1956 áprilisában alapította a hivatalosan Pullachban székelő Szövetségi Hírszerző Szolgálatot (BND).



te az ügyet.<sup>3</sup> Aradi beszervezésekor alkut kötött Bódi Istvánnal, hogy ha adatkot szolgáltat, akkor a hesseni Krupp Műveknél mérnöki állást fog kapni. Természetesen a Nyugat-Németországban történő letelepedés reményében indított ipari kémkedési ügy a legsúlyosabb megítélés alá esett.<sup>4</sup>

Aradi útlevélkérelmét nem utasították el, hiszen megbízható elvtársnak minősült, 1956 előtt párttitkár, sőt egyes iratok tanúsága szerint korábban az államvédelmi szervek beszerezett ügynöke is volt.<sup>5</sup> Miután Aradi a turistaútról hazatért Magyarországra, pár nap múlva a lakásán jelentkezett a Bódi István által küldött futár, aki a Bécsben megbeszéltek értelmében igazolta magát egy fotóval. Ekkor Aradi lediktálta a KGM szervezeti felépítését és termelési struktúráját, így ez volt az első kémjelentése. Ezután hosszabb szünet következett, a futár nem jött, ezért Aradi – virágnyelven fogalmazott – levelet küldött Bódinak, aki megnyugtatta, hogy csak megbetegedése miatt késik az összekötő, de majd küldenek egy másikat. Gyaníthatóan az történt, hogy a magyar állambiztonsági szervek ügynököik dekonspirálódását próbálták meg így elkerülni, ezért „betegség” ürügyén egy időre kivonták őt a futár szerepkörből. Azonban – legalább is az ügyet feldolgozó módszertani tanulmány szerint – később vele juttatták ki a magyar elhárítás által összeállított dezinformatív anyagokat Bódi, vagyis a BND számára.<sup>6</sup> Emellett, illetve ezzel párhuzamosan, 1959 júniusától a magyar elhárítás egyik operatív tisztje, Barts Oszkár rendőr hadnagy „futárként” jelent meg Aradinál, aki több alkalommal át is adta neki a kémjelentéseit.<sup>7</sup> A főmérnök úgy tűnik, nem fogott gyanút, az álfutárral – a tanulmány szerint – június első napjaiban, június 10-én és végül július 20-án találkozott.<sup>8</sup> Aradi kémjelentéseinek szakértői vizsgálata

<sup>3</sup> Ezért például az Aradi őrizetbe vételéről a szabotázselhárító osztály által készített jelentést nemcsak az osztály vezetője, Kucsera László látta el kézjeggyel, de azt a kémelhárítást irányító Hazai Jenő ezredesnek is szignálnia kellett volna. Más kérdés, hogy az irrattározott példányon hiányzik ez utóbbi aláírás. Lásd a 6. számú dokumentumot!

<sup>4</sup> Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenységéről lásd bővebben: Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In *Évkönyv 2000. VIII.* Szerkesztette Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 58–77.

<sup>5</sup> ÁBTL 3.1.5. O-10688. 118–119. Pióker Mihály r. főhadnagy jelentése Aradi István ügyében, 1959. április 21.

<sup>6</sup> Lásd a 4. számú dokumentumot, valamint az Aradi István nyugatnémet kémügynök és társai bűnügyéről készített tanulmányt! ÁBTL 3.1.9. V-145881. 28. (A dosszié melléklete.)

<sup>7</sup> Uo. 4–6.

<sup>8</sup> Uo. 4–7. Ezzel szemben az operatív anyagokból az derül ki, hogy az „álfutár” és Aradi első találkozájára csak július 4-én került sor, amit másnap, valamint 8-án és 21-én ismételték meg. ÁBTL 3.1.5. O-10688. 92–92/3., 145–155. 1. sz. Jelentés, 1959. július 4., 2. sz. Jelentés, 1959. július 5., 3. sz. Jelentés, 1959. július 8., 4. sz. Jelentés, 1959. július 21.

alátámasztotta a tanulmányt abban a tekintetben, miszerint a dezinformatív anyagokat az eredeti futár a nyugatnémet hírszerzésnek, míg Aradi a valós jelentéseit az operatív tiszttól alakított „futár”-nak adta.

Aradi július 5-i kémjelentésében a hadiipar helyzetéről, felosztásáról, valamint a magyar állambiztonsági szervek külföldi ügynökeiről, a csopaki kiképző központról, az egyházak beszervezett ügynökeiről, a BM-ben rendszeresített kézfegyverekről államtitoknak minősülő adatokat, míg az ország üzemanyag helyzetéről, annak forrásairól, a készletekről, az alumínium-termelésről hivatali titkokat adott ki. Pár nappal későbbi kémjelentése a Székesfehérvári Alumínium Hengermű, a Gödöllői Harckocsi Gyár termelési adatait, a Csepel Autógyár összeraké-meghajtású katonai tehergépkocsijának leírását, a KGM ipari elhárító tisztjeinek nevét, a magyar kémelhárítás figyelt szolgálatot teljesítő úgynevezett „kukkosok” módszereinek leírását tartalmazta.<sup>9</sup> Aradi a fentiekén kívül információkat szolgáltatott az Autó- és Traktoripari Igazgatóság negyedévi és éves távlati termelési terveiről, valamint megszerezte a Csepel Vas és Fémművek katonai gyártmányai (híradó, fényszórós, és sebesültszállító gépkocsik, nehéztüzérségi vontató, kétszaváros tengeri őrhajó, LPÖ-2 típusjelű parti őrhajó) törzslapjainak adatait is.<sup>10</sup> A későbbiekben pedig a minisztérium fegyvergyártást felügyelő részlege, vagyis a minisztérium B szektorát alkotó KGM/B I. és II. Iparigazgatóság alá tartozó hadiipari üzemek (Gamma Optikai Művek, Danuvia Fegyver- és Lőszergyár, Magyar Optikai Művek, Miskolci Nehézszerző Gépgyár, Lámpagyár, Győri Szerszámgépgyár, Finommechanikai Vállalat, ATRA Hajtómű-és Felvonógyár) nevét, profilját, termelési adatait, egy egyiptomi pisztolyszállítmány körülményeit és a Csepel szigeten épülő rakétakilövő-pálya építését tartalmazó jelentését is átadta a „futárnak”. Beszámolt egy, a Régiposta utcában található titkos BM objektumról, valamint megszerezte a KGST egyik szintén szigorúan titkos tárgyalási anyagát is. Miután a magyar állambiztonság elérkezettnek látta az időt, elhatározták Aradi őrizetbe vételét, és a július 25-ére – ez alkalommal a győri Városháza előtti térre – megbeszélte újabb találkozót előtt Aradit elfogták.

<sup>9</sup> Az állambiztonság a 9/1955/II. 15./MT számú rendelet 7. §-a alapján minősítette a fenti adatokat államtitoknak. ÁBTL V-145881. 6–7. Gidáli Gábor r. százados, Dr. Sepsei György r. őrnagy és Dr. Korom Mihály r. alezredes közös jelentése az Aradi-ügyről, 1959. július 23., valamint ÁBTL 3.1.5. O-10688. 66. Böhm László r. alezredes jelentése Aradi István ügyében, 1959. július 8. és ÁBTL 3.1.5. O-10688. 67–67/f. Aradi István kémjelentései, 1959. július 5. és 8.

<sup>10</sup> ÁBTL 3.1.5. O-10688. 90–91. Böhm László r. alezredes és Pióker Mihály r. főhadnagy jelentése Aradi István ügyében, 1959. július 15.



A későbbi vádirat szerint a főmérnöknek több alkalommal (folytatólagosan) sikerült adatokat kijuttatnia nyugatra, azonban – feltehetően – a fentiek szerint csak a legelső alkalommal, egy ízben került ki nyugatra kémjelentése. Lehetséges, hogy az állambiztonság a bíróság előtt nem akarta „kisebbíteni” Aradi bűnét azzal, hogy kémkedése nem érte el a valódi célját. Miután tehát az állambiztonság szinte a legelső pillanattól kezdve tudott Aradi szándékáról, a kémelhárítás és az iparizsabotázs-elhárító osztály a saját céljainak megfelelően tudta felgöngyölíteni az ügyet, amit lelkiismeretes ügybuzgósággal dokumentált is. Ezáltal most nem csak a lebuktatás állambiztonsági, szakmai, technikai részleteit tudjuk bemutatni, de az „ügy” külvilág felé történő „kommunikálását”, a fedőtörténetet is. A politikai rendőrség minden részletre ügyelve, a „külföldön foglalkoztatott ügynökünk megvédelme érdekében” még a párt központi lapjában is elhelyezett egy – az őrizetbe vétel másnapjára időzített – írást, amely Aradi lefogását egészen más színben tüntette fel. Ennek lényege, hogy Aradi beosztásánál fogva évek óta akadályozta egy magyar találmány (a Szilágyi-féle gázszigetelésű üveg gyújtógyertya) szabadalmaztatását, annak hazai és külföldi forgalmazását, ezért vették őrizetbe.<sup>11</sup> Arra is ügyeltek, hogy Aradi lefogásakor se sejtessen meg semmit – és lehetséges, hogy élete utolsó pillanatáig abban a hitben volt, hogy egy egyszerű igazoltatás buktatta le –, ezért határőr-egyenruhába öltöztetett operatív tisztek „Aradi személyi igazolványát gyanúsnak találva” állították elő, és mintegy véletlenszerűen találták meg nála a kémjelentéseket. (Ezzel a „kombinációval” egyúttal a futárként működő operatív tisztet is kivonták az ügyből.) A vádiratban Aradi őrizetbe vételének legendájaként is a határőrség által végrehajtott ellenőrzés szerepel, tehát a konspiratív módszereket a Budapesti Katonai Bíróság előtt sem fedték fel.<sup>12</sup> Hogy teljes legyen a „há-ló” Aradi körül, még letartóztatása után is fogdaügynökkel figyeltették.<sup>13</sup>

Aradi lebukását követően a Politikai Bizottság 1961. februári határozati javaslatában, amely „az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozása” címmel készült, név szerint is megemlíttették Aradi István „imperialista kémügyét”, ezzel is indokolva a határozat megho-

<sup>11</sup> A brüsszeli gyertyáról. *Népszabadság*, 1959. július 26. A cikk „kézirata” Aradi dossziéja is tartalmazza: ÁBTL 3.1.5. O-10688. 80–80/5. Lásd még ÁBTL 3.1.5. O-10688. 77–79. Varga Mihály r. hadnagy jelentése, 1959. július 10.

<sup>12</sup> ÁBTL 3.1.9. V-145881/1. 218–225. Vádirat Aradi István és társai ellen hűtlenség és egyéb bűntett miatt, 1959. szeptember 4.

<sup>13</sup> Fogdaügynöki jelentések: ÁBTL 3.1.9. V-145881. 126–133.



zatalának szükségességét.<sup>14</sup> De vajon miért váltott ki az Aradi-féle kémkedési ügy ekkora figyelmet? Feltehetőleg azért, mert – Aradi korai lebukásának köszönhetően – a kémügyön az állambiztonság rendkívül jól be tudta mutatni az „imperialista” hírszerző szervek hazánk elleni „gátlástalan” tevékenységét, és egyúttal a saját szerepét is kellően ki tudta hangsúlyozni annak felgöngyölítésében. Az ügy lezárása után a BM II/8. (Vizsgálati) Osztály a tanulságokat levonva egy belső használatú, szigorúan titkos módszertani tanulmányt is készített az ügyről.<sup>15</sup> Viszont Aradi személyével nem lehetett példát statuálni, nem volt 56-os „ellenforradalmi” múltja, nem volt osztályidegen a származása, így – azon kívül, hogy a magyarországi, illetve a nyugatnémet kapcsolatait akarhatták felderíteni – kérdés, hogy vajon mi motiválhatta a magyar állambiztonságot, a kémelhárítást, hiszen nemcsak hagyták, de gyakorlatilag elősegítették, hogy egy egyszeri „botlásból” egy több hónapon keresztül húzódó kémügy kerekedjék ki. Az sem zárható ki, hogy az állambiztonság ezzel az általa felfújtt kémüggyel próbált a pártvezetés felé „üzenni”: lám, lám, a nyugati országokba történő kiutazás engedélyezésének részleges liberalizálása milyen súlyos veszélyekkel járhat. A kádári vezetés törekvésének értelmében ugyanis az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a gazdasági kapcsolatok élénkítéséhez, a külkereskedelem beindításához, valamint a Magyarországról az 1956 utáni megtorlások során Nyugaton rögzült kép javításához elengedhetetlen volt a hivatalos és a magánjellegű (turista) kiutazásokra vonatkozó szabályok enyhítése is. (A hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét 1957-ben előbb kormányhatározattal szabályozták,<sup>16</sup> majd 1959-ben, egy belügyminiszteri parancsban a kémelhárítási, hírszerzési feladatokat hangolták össze,<sup>17</sup> később pedig PB-határozatok követték ezeket.<sup>18</sup>)

<sup>14</sup> A dokumentumot közli: Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965) *Betekintő*, 2008/2. [http://www.betekinto.hu/2008\\_2\\_krahulcsan](http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan) (A letöltés ideje 2008. január 2.)

<sup>15</sup> ÁBTL 3.1.9. V-145881. (Melléklet.) Aradi István nyugatnémet kémügynök és társai bűnügyéről készített tanulmány.

<sup>16</sup> MNL OL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. számú határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.

<sup>17</sup> MNL OL XIX-B-1-az. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 4. számú parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3. (39. d.)

<sup>18</sup> MNL OL 288. f. 5/205. ő. e. A PB határozata az útlevél és vízumrendszer néhány kérdéséről, 1960. október 18., valamint MNL OL 288. f. 5/221. ő. e. A PB határozata a külföldi kapcsolatok szabályozására, 1961. február 20.

A szocialista országokban az állambiztonság mindig is kitüntetett figyelmet szentelt az energia- és nehéziparnak, a nagyüzemeknek és különösen a fegyvergyártásnak. Aradihoz a KGM Iparpolitikai Főosztályán az autó-, traktor- és szállítójárműveket gyártó vállalatok fejlesztése tartozott, amely stratégiai jelentőségű pozíció volt, hiszen nem sokkal később a keleti blokk hadiiparának fejlesztése kapcsán a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete által 1961 márciusában jóváhagyott haditechnikai cikkek szakosított elosztásakor Magyarország éppen a kerekes páncélozott szállítójárművek gyártását kapta meg.<sup>19</sup> Így kémtevékenysége – amennyiben nem bukik le – nemcsak a hazai, de az egész keleti tömb hadiiparának sikeres modernizálását veszélyeztethette volna.

A Budapesti Katonai Bíróság zárt tárgyaláson a folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette miatt Aradi Istvánt kötél általi halálra, Menyhért Rezső KGM-főelőadót, aki a hadiipari üzemek termelési adatait szolgáltatatta ki Aradi számára, hűtlenség miatt életfogytiglanra, míg Medgyes Márton rendőr hadnagyot, a hírszerzés beosztottját, aki a BM operatív szerveinek tevékenységéről „fecsegett”, folytatólagosan elkövetett államtitoksértés büntette miatt 10 évig tartandó börtönbüntetésre ítélte.<sup>20</sup> Aradin az ítéletet 1960. január 15-én végrehajtották, míg a másodrendű vádlott Menyhért Rezső büntetését a Legfelsőbb Bírósága 1965 nyarán 14 évre mérsékelte.<sup>21</sup>

Az alább közölt dokumentumok bepillantást engednek a magyar állambiztonsági szervek, elsősorban a kémelhárítás, illetve az iparizsabotázs-elhárító osztály működésébe, a technikai, és konspiratív eszközök alkalmazásának módzataiba, az operatív munka részleteibe. Az ügynökjelentések, a dezinformatív anyagok, az operációs, valamint a figyelési tervek, az álfutár jelentései az Aradival történt találkozójáról, illetve az őrizetbe vételének indokául megjelentetett újságcikk, mind-mind egy körütekintően megszervezett operatív akció egy-egy részletéről, valamint arról informálnak, hogy az állambiztonság – sikeres „önfényezésén” túl – a hatványozott súlyúvá eszkalált kémüggyel a nyitásra törekvő politikai vezetésre próbált nyomást gyakorolni.

A közölt iratok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, és minősítésüket elvesztették.

<sup>19</sup> Germuska Pál: Hadiipar együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965. *Hadtörténeti Közlemények*, 2006/1. 54–70.

<sup>20</sup> ÁBTL 3.1.9. V-145881. 179–190. Ítélet Aradi István és társai ügyében, 1959. október 15.

<sup>21</sup> ÁBTL 3.1.9. V-145881/1. 194/8–194/9. A Legfelsőbb Bíróság határozata Menyhért Rezső ügyében, 1965. augusztus 28.



## Dokumentumok

### 1. „Szilvási” fedőnevű ügynök jelentése Aradi István beszervezéséről, 1959. március 21.

Belügyminisztérium  
II/2-d. alosztály  
66-2129/59.

Szigorúan titkos!  
Adta: „Szilvási”  
Vette: Molnár Imre őrgy.  
Idő: 1959. márc. 18.

Jelentés  
Budapest, 1959. március 21.

„Szilvási” jelenti:

Aradi István mérnök 1959. március 12-én felkereste Bódi István bécsi, Herrmayergasse 1361. alatti lakost, akinek Budapestről egy „Toncsi” nevezetű személytől levelet hozott. Ennek a levélnek a lényege az volt, hogy a Bódi nyíltan beszéljen Aradival, mintha személyesen a „Toncsi” lenne az.

Aradi tudomására hozta Bódinak, hogy ő nem akar visszatérni Budapestre. Bódi kifejtette Aradinak, hogy ő egy nyugati organizációnak [sic!] dolgozik, és ő össze fogja hozni őt ezzel a társasággal, azonban ő előre megmondja azt, hogy egyelőre kinn maradásról szó sem lehet, mert először nyújtani kell valamit azért, hogy idekint nyugaton megfelelő erkölcsi talaja legyen. Bódi 1959. március 13-án délelőtt telefonon felhívta Siklósit, hogy feltétlenül beszélni akar Naggyal. Tekintve, hogy Bódi nem mondta meg, miről van szó, Siklósi nem adott felvilágosítást Nagy hollétéről, így Bódi Aradival nem tudta Nagyot összehozni.

Tekintve, hogy Bódi megmondta Aradinak, hogy először a nyugat érdekében tenni kell, vagyis a minisztériumból anyagra van szükség. Aradi a kémanyag szolgáltatására hajlandónak mutatkozott, ezért Bódi oda adta a saját fényképét azzal, hogy négy napon belül ennek a fényképnek a másolatával fel fogják őt Budapesten keresni és a megbeszélrt kémanyagot ennek a személynek bocsássa rendelkezésére, aki a további utasítást a magatartására vonatkozólag meg fogja adni.

Fentieket 1959. március 15-én éjjel 12. 15-kor tudta meg Nagy Bóditól, ugyanekkor közölte Bódi Naggyal még azt, hogy az Aradi a diplomáját kinn hagyta Bécsben. 1959. március 16-án fentieket jelentette Nagy Kókai Kun Tamásnak, aki a Gehlenéknek ügynöke Bécsben. Nagy előadásainak lényege az volt, négy napon belül feltétlen fel kell keresnie Budapesten Aradit valakinek, mert egyébként az organizáció elveszti megbízhatóságát Aradi előtt,



s tekintve, hogy komoly beosztásban lévő szakemberrel állunk szemben, aki igen jó beosztásban van a KGM Ip[ar] Pol[itikai] főosztályán, nem szabad elvesztenünk.

Kókai érdeklődött, hogy ki fogja ezt a kérdést megoldani, Nagy mondta, hogy valószínűen saját maga. Dr. Hejkkolknak<sup>22</sup> Nagy bejelentette, hogy a Gehlenék részéről az Aradi beszerzése a feladat, aki most Budapesten van. Dr. Hejkkrek őrnagynak semmi kifogása sincs ellene, kérése azonban az, hogy az Araditól hozott anyagot először ők akarják másolni. Nagy véleménye szerint az ügy rendezésére 3–4 nap szükséges.

Dr. Hejkkrek kijelentette, hogy [ha] Nagy nem tud csütörtök estig visszateretni, akkor a főpostán 21 h-kor hívja Frau Szabót, akinek virágnyelven az eredményt is mondja meg.

Nagy 1959. március 18-án este 21. 15 kor a Régiposta utca 5. III. 6. alatti lakásán felkereste Aradit, aki nem volt otthon – mondta a felesége. Nagy ismét 22. 30 h kor felkereste Aradit a lakásán, akivel röviden beszélt csak. Mutatta Bódi fényképeit a hátlapján lévő számot, hivatkozott a bécsi beszélgetésre, amelyet Bódival folytatott és feltette a kérdést, mi készteti a nyugat-hoz való közeledésre, a disszidálási szándéokra és az anyag szolgáltatására. Nem tartja-e a bécsi ígéretét? Aradi kijelentette, hogy igen. Vagyis hajlandó kém-anyagot szolgáltatni. Tekintettel arra, hogy félő volt a kapuzárás, ezért nem is tudtak többet beszélni, hanem megállapodtak abban, hogy Nagy március 19-én 13–14 h között fel fogja keresni őt lakásán ismét és ő rendelkezésére fogja bocsátani az anyagot.

Március 19-én 13.30 h kor Nagy felkereste Bódit,<sup>23</sup> akivel letisztázta, hogy a nyugatnak előbb dolgozni kell és csak úgy tud egy megfelelő alapot biztosítani magának kint nyugaton. Nagy rávezette, hogy nyugatnémet megbízásból jár itt Pesten, és Nyugat-Németországban tudnak állást biztosítani neki, természetesen „valamit valamiért” alapon, vagyis adjon anyagot. Aradi kijelentette, hogy igen is hajlandó az anyagszolgáltatására. Nagy figyelmeztette, hogy csak a valóságnak megfelelő dolgokat mondjon, és inkább kevesebbet, de pontosat. Aradi a KGM-el kapcsolatos adatokat a már megadott jegyzék[en] szolgáltatta. Nagy konkrétan megbízta a B I–II. főosztályokhoz tartozó hadiipari adatok beszerzésére. Aradi kijelentette, hogy csak vele hajlandó további kapcsolat tartására. Nagy szerint 4–6 hét múlva lesz a következő találkozás, amikor pénzt is kap. Aradi legközelebb május–júliusban tud Bécsbe utazni. Továbbá megsüregeti válóperét.

<sup>22</sup> Feltehetően a kézírásos hálózati jelentés tisztázásakor történt elírás, így nem tudjuk, hogy Hejkkolkek vagy Hejkkrek a helyes írásmód.

<sup>23</sup> Helyesen: Aradit.

Aradi kifejezett kívánsága az, hogy Nyugat-Németországban akar letelepedni, elsősorban harckocsi gyártás terén akar működni, mert neki ez fekszik a legjobban. Véleménye szerint nyugaton, szabad, biztonságos élet van, míg Magyarországon rettegés.

Az említett Temesi<sup>24</sup> nevezetű személy a Budapesti Főkapitányság hivatalos csempészáru átvevője, ezt Bódi mesélte még ezelőtt kb. 3–4 hónappal. Bódi apja annak idején szintén tartott kapcsolatot Budapesten a hatóságokkal [...].<sup>25</sup>

Tudomásom van arról, hogy a Budapesten megtartott VIT-en<sup>26</sup> Bódi kapcsolatba került, mint angol tolmács egy angol őrnaggyal, akivel – Nagy kérésére – most akarja a kapcsolatot felvenni. Jelenleg Bódi a Grosz cégnél dolgozik, mint gépkocsivezető. Telefonszáma: 35-71-87.

Bódi ismeretköre Bécsben igen széles. Kivándorlása előtt áll [az] USA-ba, azonban előbb hírszerző vonalon akar egy kis tőkét szerezni és Nagyot kérte meg arra, hogy a kivándorlási időpontot halasztassa el.

Molnár Imre  
Készült: 2 pl.  
Gépelte: Szné.

*[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 9–11. Molnár Imre aláírásával ellátott géppel írt tiszta-  
tárat.]*

## 2. Javaslat ügynöki bizalmas nyomozás bevezetésére, 1959. március 24.

Belügyminisztérium  
II/2-h alosztály  
66-2129/59.

Szigorúan titkos!

Javaslat

Budapest, 1959. március 24.

Külföldön foglalkoztatott, megbízható ügynökünktől értesültünk arról, hogy Aradi István budapesti lakos, a KGM iparpolitikai osztály főmérnöke 1959.

<sup>24</sup> A szövegben a „Temesi” nevet tintával áthúzták, és helyébe kézzel a „Toncsi” nevet írták, kérdőjellel a végén.

<sup>25</sup> A személyes adatok közlésétől eltekintek.

<sup>26</sup> Világ Ifjúsági Találkozó.

március 11-től 14-ig IBUSZ társasutazással Bécsben tartózkodott. Ez idő alatt Aradi egy volt budapesti kapcsolatán keresztül felvette a kapcsolatot a nyugatnémet hírszerzéssel. Aradi a nyugatnémet hírszerzés megbízásából vállalkozott a Magyar Népköztársaság elleni kémtevékenység végzésére, illetve arra, hogy a KGM-ről kémadatokat fog a nyugatnémet hírszerzéshez továbbítani.

Bécsi tartózkodása alatt Aradi vállalkozott arra, hogy az őt Budapesten felkereső nyugatnémet hírszerző futárnak – aki nála a Bécsben kapott fénykép másolatával jelentkezik – azonnal adatokat szolgáltat a KGM munkájáról. A futárnak 1959. március 18-án kellett Aradit lakásán felkeresni. A megbízott időben a futár Aradit fel is kereste, akinek szóban államtitkot képező adatokat adott a KGM szervezeti felépítéséről és iparunk helyzetéről. A futár kb. 5–6 hét múlva fog Aradinál ismét jelentkezni, amikor Aradi újabb adatokat fog megszerezni, illetve átadni a futárnak a hadi és egyéb iparunk termeléséről.

Javasoljuk Aradi István ügyében az ügynöki bizalmas nyomozás bevezetését. Javasoljuk, hogy Aradi István személyével a II/6. Osztály illetékes alosztálya foglalkozzon, mert nevezett a II/6. Osztály által ellenőrzött objektumban dolgozik. Ennek következtében Aradi feldolgozását, kémtevékenységének bizonyítását a II/6. Osztály közvetlenül eredményesebben tudja végrehajtani.

Egyben javasoljuk, hogy Aradi István ügyében sorra kerülő operatív intézkedéseket a II/6. Osztály előre beszélje meg a II/2-h alosztállyal. Erre a külföldön foglalkoztatott ügynökünk megvédése érdekében van szükség.

A jelenleg rendelkezésünkre álló és a jövőben birtokunkba kerülő adatokat, amelyek Aradi István ellenséges tevékenységét bizonyítják, a II/6. Osztálynak folyamatosan átadjuk.

Kérjük engedélyezni, hogy Aradi István főmérnök, budapesti lakos feldolgozását a II/6. Osztálynak átadjuk, s egyben rendelkezésükre bocsátjuk a birtokunkban lévő adatokat, amelyek Aradi kémtevékenységét bizonyítják.

Konrád Árpád r. őrgy.  
alosztályvezető

Molnár Imre r. őrgy.

2 péld. K-né.  
1 péld. Vezető e.  
1 péld. d.

*[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 7–8. Konrád Árpád és Molnár Imre aláírásával ellátott géppel írt másolat. A dokumentum fejlécén az alábbi kézzel írt szöveg ol-*



*vasható: „Meg kell beszélni Kucsera elvtárssal, ha egyetért, végre kell hajtani. Mi nyissunk ellenőrző dossziét (a „D” alo.) Hazai. Engedélyezem: Hazai Jenő r. ezredes, osztályvezető”]*

### 3. Dezinformációs adatokról készített jelentés, 1959. június 21.

Belügyminisztérium  
II/6-b alosztály

Szigorúan titkos!

Tárgy: Dezinformációs adatok

Jelentés

Budapest, 1959. június [sic!] hó 21.<sup>27</sup>

„Autós”-t a mai napon fel fogja keresni az összekötő ügynök, akinek részére az alábbi dezinformációs adatokat állítjuk össze, amiket megbízóinak fog továbbítani:

Csepel Autógyár 1959-ben 3.000 autóbusz motort fog gyártani, amiből exportra megy 2.192 drb. (A tényleges termelés dupláját adjuk meg.)

A Járműfejlesztési Intézet kidolgozta a DR 142 típusú 6 m<sup>3</sup>-es Dumper műszaki tervét. Teherbírása 10.000 kg, önsúlya 8.000 kg, maximális sebessége 50 km/ó., 150 LE-s hathengeres vízhűtéses motorral. (Való adatok: DR 100 tip. 6 m<sup>3</sup>-es, önsúlya 9.600 kg, maximális sebessége 35 km/ó., 125 LE motor.)

Az autó és traktoripar 1959-ben 3.292.000.000 Ft értéket fog megtermelni, amelyből az exportra menő termékek értéke: 2.872.000.000 Ft az ipar beruházása: 92.447.000 Ft. (Való adatok: termelési érték 2.292.000.000, export érték 1.013.000.000, beruházás 5.600.225 Ft.)

A Csepel Autógyár 1959-ben 980.796.000 Ft értéket fog megtermelni, amiből exportra 564.485.000 Ft jut. (A való adatokat mindkét értéknél 2 millióval megemeltük.)

Terepjáró kerekes nehézvontatót gyártanak honvédségi célra, amelynek típusjele: DR824. 250 drb. készül ebben az évben. Önsúlya 9.500 kg, hasznos terhelése 3.500 kg, hasznos vontatmány súlya 9000 kg, maximális sebessége 70 km/ó, hatósugara 600 km. (A honvédség részére ilyen nem készül. Való adatok: önsúly 9.000 kg, hasznos terhelése 3.000 kg, hasznos vontatmány súlya 8.000 kg, maximális sebessége 50 km/ó, hatósugara 3.00 km)

Nehéztüzérségi vontatóból (típuszám 850) ebben az évben 320 drb. készül a Vörös Csillag Traktorgyárban. 150 LE-s motorral, 80 km/ó sebesség-

<sup>27</sup> A dokumentum keltezése a forráson nem egyértelmű, a július hó a valószínűsíthető.

gel. Férőhely 10 fő, vezető és parancsnok. A vezetőfülke és az orrész 2 mm-es páncéllemez borítással. (Való adatok: 1956–1959-ben tervezve volt 677 drb. Típuszáma: 800, az Ikarus gyártotta volna 100 LE-s motorral, 60 km/ó sebességgel, 8 személy befogadására. A vezetőfülke illetve az orrész 1 mm vaslemez borítással.)

Szentendre közelében az úgynevezett Kőhegyen, amely katonai bázis, az utóbbi kb. 2 hétben nagy mérvű építőanyag szállítás kezdődött meg. Értesülés szerint rakétakilövő állomást kezdenek építeni. (Való adatok: a Kőhegyen az ellenforradalomig egy légvédelmi tüzérsztály volt fölállítva, ma ott semmi katonai alakulat nincs. Építőanyagot hordtak fel, de azért, hogy az ott lévő turistaházat kibővítsék.)

Bóhm László r. alez.

*[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 98–99. Bóhm László aláírásával ellátott géppel írt tiszttárat.]*

#### 4. Jelentés Aradi és az álfutár első találkozásjáról, 1959. július 4.

Másolat

Szigorúan titkos!

Tárgy: Aradi István mérnök felkereséséről

1. sz. jelentés

Budapest, 1959. július hó 4.

Jelentem, hogy Aradi István [...] <sup>28</sup> mérnököt a mai napon „futár” minőségben felkerestem. A találkozó az alábbiak szerint zajlott le:

15.30 h-kor nyilvános telefonállomásról lakásán a 382-243 telefonszámon felhívtam. Aradi vette fel a telefont, erre közöltem vele, hogy Bódi Pistitől hoztam üzenetet, melyet szeretnék személyesen átadni. Azonnal készségesnek mutatkozott és megegyeztünk, hogy 16-h-kor felkeresem lakásán.

16 h-kor lakásán megjelentem. Csengetésre azonnal ajtót nyitott és a szobába invitált. Itt megmutattam igazolásképp a kapott fényképet, mely után igen barátságos lett. Az eligazításnak megfelelően közöltem vele, hogy társam nem tudott jönni, mert megbetegedett, így engem küldtek. Közöltem, hogy a „főnökök” meg vannak elégedve a március 19-én adott anyaggal. El-

<sup>28</sup> A személyes adatok közlésétől eltekintek.

mondtam, hogy kérésének megfelelően a Krupp Műveknél páncélos szakvonalon mérnöki állása biztosítva van. Közléseimet látható elégedettséggel fogadta, teljesen bizalmas lett.

Ezután rátértem, hogy a múltkori alkalommal megbeszélte dolgok elvitele céljából jöttem. Azonnal kérdezte, hogy mi érdekel bennünket, mert igen széles területről tud adatokat szolgáltatni. Elmondta, hogy a minisztériumból származó eredeti anyag jelenleg nem áll rendelkezésére, mivel nem mer anyagot a lakásán tartani, de fejben igen sokat tud, és ezeket le tudja írni. Kérdésemre, hogy mik ezek, az alábbiakat kezdte sorolni, s mint „bennünket” érdeklő témákat feljegyezte vázlatul jelentéséhez:

Magyarország alumínium termelése.

B/1 szektor.

B/2 szektor.

Szovjet csapatok magyarországi elhelyezése fegyvernem szerint.

Szovjet rakéta alakulat a volt Horthy-ligetben.<sup>29</sup>

Szovjetunió és Magyarország között építendő olaj-távvezeték.

Székesfehérvári épülő alumínium hengermű.

KGM lőszéripari vonaláról adatok.

Magyarország benzin és gázolaj importja.

BM rendelése a Lámpagyárnál.

BM ÁVH Hírszerző Osztály és Munkásőrség csopaki kiképzése.

„T” vonal (elhárítás) a KGM-en belül.<sup>30</sup>

BM morális helyzete.

A lefigyelés megszervezése Magyarországon a BM részéről.

Hírszerzésünk támadási iránya. (telepítések)

A nyugati hírszerzőszerv részéről tanulmányozandó személyek.

Nyugatra jutási lehetőségének leírása.

A továbbiakban általa megszerezhető anyagok.

Fentiekhez az alábbi kommentárt fűzte magyarázatul:

Magyarország alumínium termeléséről a fejben meglévő adatokat – benne a SZU részére történő szállítást – mostani jelentésében írja le, bővebb adatokat szerdán eredetben fogja átadni. A B/1, B/2 szektorról a már megbeszéltek szerint írja le az általa tudott adatokat.

A szovjet csapatok fegyvernem szerinti elhelyezését részletesen leírja, azon személyek feltüntetésével, akiktől az adatokat megszerezte. Úgyszintén leír-

<sup>29</sup> Feltehetően a jelenlegi Szigethalomról van szó, amely közigazgatásilag 1950 előtt Szilágyitelep, illetve Horthyliget néven Tökölhöz tartozott.

<sup>30</sup> Az egyes objektumokban titkos állománnyal végzett elhárítás.



ja, honnan van tudomása a szovjet rakéta alakulatról, az milyen típusú rakétákkal rendelkeznek.

A SZU és Magyarország között a következő néhány év alatt olaj távvezeték épül több ezer km. Hosszúságban háború esetére. Megjelöli jelentésében, hogy a távvezeték hol épül és hol lesznek lecsapoló állomások.

A székesfehérvári épülő alumínium hengerművel kapcsolatban közölni fogja írásban annak rendeltetési tervét, várható termelését, hadi célra történő felhasználását.

A KGM lőszeripari vonallal kapcsolatban nem sokat tud, de egy idősebb kartárs[ától], aki azon a vonalon vezető beosztásban van, adatokat fog kérni ezzel kapcsolatban.

Le fogja írni részletesen, hogy Magyarország a Szovjetuniótól, Ausztriától mennyi benzint és olajat kap, ennek milyen az elosztása és a felhasználása.

Hírforrás megjelölésével közli, hogy a BM nemrégén a Lámpagyárnál 7000 db. 9 mm-es pisztoly gyártását rendelte meg. A pisztolyokba 14 lőszer fér, ezekkel cserélik fel a jelenleg meglévő pisztolyokat.

Tudomása szerint Csopakon van az ország legnagyobb kiképző helye, melyen a BM beosztottait, az á[llam] v[édelmi] beosztottakat (ez alatt az elhárító szervek beosztottait érti) a hírszerző osztály beosztottait, valamint a Munkásőrség tagjait lő kiképzésben részesítik.

A KGM-en belül a „T” vonallal (elhárítás) kapcsolatban közölni fogja az általa ismert elhárító tiszteket, az elhárító szervekkel együttműködő (beszervezett) személyeket, az olasz, osztrák, német vonal tartó tiszteket és azok jellemzését.

A BM morális helyzete alatt leírja a BM állományon belül uralkodó torzszalkodásokat.

Részletesen leírja – hírforrás megjelölésével – hogyan van megszervezve a legfigyelés, ez milyen eredményes.

Hírszerzésünk támadási iránya alatt ismertetni fogja, hogy a Magyarországról kiutazó papok beszervezett személyek, akiket erkölcsi téren kompromittáltak. A régi rendszer káderei, akiket „illegálisan” kiengedünk, beszervezett személyek.

Név szerint nem tudja ki az illető, de volt honvédtiszt, fhdgy., aki jelenleg Olaszországban van, hírszerzésünk telepített ügynöke, kinek feladata az olasz vezérkarba beépülni.

A bécsi követségen dolgozó egyik elvtárs felesége titkos állományú hírszerző tiszt, az illető nem a követségen lakik Bécsben, hanem magánszemélyként él, egyben ő végzi a követség elhárítását is.

A nyugati hírszerzőszervek részéről tanulmányozandó személyként [említette] Zamek Vladimírné nevű szovjet állampolgárt, kinek férje állítólag a MALÉV-nél van. Jelentésében közölni fog ránézve kompromittáló adatokat, ugyancsak tanulmányozni tanácsolja a KGM-en belül az ún. „Brünni” csoportot. Elmondása szerint ezek Brünnben végzett mérnökök, akik véleménye szerint szabotálnak, rávehetők a nyugati hírszerzőszervvel való együttműködésre. Nyugatra jutásával kapcsolatban két Szovjetunióban végzett kollégájával együtt kíván kiutazni a VIT-re egyéni útlevéllel. Egy ausztriai ismerősével meghívó levelet íratott magának, s egyik ismerős elhárító tiszt elintézi útlevélét. Így ezekkel kíván kiutazni, őket elviszi a levél írójához, ő onnan elmegy egy másik ismerősehez (jelentésben a neveket és címet közli), aki a rendőrségen kapcsolatokkal rendelkezik és elintézi menedékjogát. Jelentésében közölni fogja, milyen anyagokhoz tud a jövőben hozzájutni.

Beszélgetésünk folyamán közölte, hogy a minisztériumban megbízható személyként kezelik, így bármilyen anyaghoz hozzá tud jutni. Elmondta, hogy a pártba be akarják kényszeríteni, így nagyobb lehetősége lenne, azonban gyűlöli a pártot, ezért halasztja belépését. A BM-el kapcsolatos adatainak hírforrásul 3–4 operatív tisztet említett, akikkel jó viszonyban van. Fő hírforrásul egy fhdgy. elvtársat mondott, aki a Régiposta u. 12. szám alatt lakik, akinek a feleségét ő helyezte el a MALÉV-nél. Elmondása szerint ez az elvtárs nagyon megbízik benne, ezért elmond egyes dolgokat. Az elvtársat, mint fanatikus kommunistát jellemezte, megemlítette, hogy ő intézi el kiutazását Bécsbe az Útlevel Osztály helyettes vezetőjén keresztül.

Elmondta, hogy most ki akar menni Bécsbe, és kinn is akar maradni, de ha visszaküldik, úgy hajlandó vissza is jönni. Mégis a kinn maradást választaná azonban, mert utazáskor terv-dokumentációt fog kivinni magával, ezeket ki tudja vinni, mert társai olyan „káderek”, hogy őket a határnál nem fogják átnézni. Kijutása után kapcsolatban kíván maradni a hírszerzőszervvel, hajlandó bármilyen munkát végezni, más népi demokráciákba feladattal átmenni, egyedül Magyarországra nem.

Bódi Istvánnal kapcsolatban említette, hogy levelezési kapcsolatban van vele, Bódi már az Egyesült Államokból írt neki. Elmondta, hogy régen szeretett volna kapcsolatba kerülni nyugati hírszerzőszervvel, de nem tudott kijutni. Mikor tavaly<sup>31</sup> kapott Bécsbe látogató útlevelet, megragadta az alkalmat,

<sup>31</sup> Valószínűleg elírás, hiszen – tudomásunk szerint – Aradi csak 1959 márciusában ismerkedett meg Bódival. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a jelentést készítő „futár” csak már jóval Aradi lebuktatása után (valamikor 1960-ban) készítette el a fenti jelentését.



hogy Bódin keresztül kapcsolatba lépjen. Bódi szervezte be, és olyan feladattal küldte haza, hogy minden megszerezhető anyagot juttasson ki.

Elmondása szerint szívesen dolgozik, mindent megszerez. Nem fél, nincs vesztenivalója. Annyira gyűlöli a rendszert, hogy csak ártani akar minden módon. Feleségétől elvált félben van, gyermeke nincs, szülei nincsenek, nem veszíthet semmit, különben is nyugodtan dolgozik, mert egyrészt bíznak benne, másrészt elhárító tiszt ismerősétől tudja, hogy igen rossz az elhárításuk.

Megegyeztünk abban, hogy jelentését géppel fogja megírni a megbeszéltek alapján, és azt holnap július 5-én 10 h-kor részemre lakásán átadja. A hét elején összeszed minden keze ügyébe eső és általa megszerezhető anyagot, így pl. a Csepel Vasmű<sup>32</sup> tervdokumentációját 1965-ig, az alumíniumipar jelenlegi termelésének és felhasználásának dokumentációját és egyebeket. Ezeket szerdán július 8-án 13.30 h-kor lakásán fogja átadni. Ezekkel együtt fog átadni egy újabb jelentést, melyben leírja a július 7-én tartandó értekezlet tartalmát, melyen Csergő miniszter elvtárs számol be a prágai útjának eredményéről.

Kérése az volt, tolmácsoljam, hogy a VIT-re való kiutazása előtt keressük fel, és adjuk meg, hogy milyen anyagot vigyen ki magával.

Találkozónk 16 h-tól 17 h-ig tartott.

Megjegyzés:

Aradi Istvánt igen fanatikus, rendszerünket gyűlölő embernek ismertem meg. Fenntartás nélkül bízok a hírszerzőszervben, bármit hajlandó megtenni. Meggyőződésből, szívesen dolgozik, tisztában van felelősségével. Igen magabiztos és elszánt. A KGM-ben élvezzi a vezetők bizalmát, így mindenhez hozzájuthat, s ezt ki is használja.

Visszafordításra alkalmatlannak tartom, rendszerünket úgy gyűlöli, hogy semmi esetre sem vállalná részünkre a munkát, inkább vállalja a halált.

Véleményem szerint eredményes volna kiutazása előtt még egy találkozót létrehozni.

Barts Oszkár r. hdgy. s. k.

Másolat hitelül:

Budapest, 1959. július 13.

[ÁBTL 3.1.5. O-10688. 92–92/3. Aláírás nélküli géppel írt másolat.]

<sup>32</sup> Helyesen: Csepel Vas- és Fémművek.



## 5. Kiegészítő jelentés Aradi és az álfutár első találkozásjáról, 1959. július 4.

Másolat

Szigorúan titkos!

Kiegészítés az 1. sz. jelentéshez  
Budapest, 1959. július hó 4.

Aradi István beszélgetésünk folyamán még az alábbiakat mondta el: Oklevelét Ausztriában jártakor egy kétfenekű dobozban kinn hagyta a Bódi révén szerzett ismerősénél Bécsben a Lichsteinsrassen-ban. Ezeket Bódi mutatta be nekik, s hozzájuk fog menni, mikor kinn marad.

Elhárító ismerősétől tudja, hogy az állambiztonsági szerv ügynökeit „K” lakásokban<sup>33</sup> fogadja. Ezek fedőnéven kiutalt lakások, melyeket az állambiztonsági szerv rendez be.

Az V. ker. Politikai Nyomozó Osztályról 3–4 beosztott lebukott korrupció miatt.

Felhívta figyelmem, ha telefonon hívjuk, ne szállóból, vagy postáról hívjuk, mert ezek telefonjait figyeli az állambiztonsági szerv.

Elmondta, hogy a Dzerzsinszkij iskola<sup>34</sup> ismét működik, itt a hírszerzőtiszteket képezik ki, tehát ez hírszerzőiskola.

Mikor beszervezett emberekről esett szó a „pörgetés” szót használta, s elmagyarázta, hogy mi ennek az értelme. Ezt is a Régiposta utcában lakó (1. sz. jelentésben leírt) tisztől tudja.

Elmondta, hogy a KGM-en belül lebukási sorozat van, lebukott a Csepel Autógyár igazgatója, most bukik a Lámpagyár igazgatója.  
Barts Oszkár r. hdgy. s. k.

Másolat hitelélül:  
Budapest, 1959. július 13.

[ÁBTL 3.1.5. O-10688. 145. Aláírás nélküli géppel írt másolat.]

<sup>33</sup> K-lakás, vagyis konspirált lakás. Az állambiztonsági szerv, illetve a fedőszerve által fenntartott és üzemeltetett lakás, melyet az ügynök és az operatív tiszt konspirált találkozására használtak.

<sup>34</sup> A lengyel származású Feliks Edmundovics Dzerzsinszkijről (1877–1926), a Cseka (Össz-oroszországi Rendkívüli Bizottság) megalapítójáról elnevezett ÁVH tisztképző iskola 1951 októberében kezdte meg szervezett, 1 éves időtartalmú, speciális (operatív) és politikai ismereteket adó képzését, amely az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt nem működött. Az ÁVH „középkádereinek” kiképzésére létrehozott intézményt a forradalom

## 6. Javaslat Aradi leleplezésére, 1959. július 14.

BELÜGYMINISZTERIUM

Szigorúan titkos!

II/6. Osztály

Javaslat

Budapest, 1959. július hó 14.

Jelentem, hogy az „Autós” ügyben keletkezett anyagok áttanulmányozása után az ügy realizálására az alábbiakban tesszük meg javaslatunkat:

„Autós” [...] <sup>35</sup> a KGM-ben mint főmérnök dolgozik.

Nevezett 1959. március 11-től 14-ig IBUSZ társasutazással Bécsben tartózkodott. Ez idő alatt egy volt budapesti kapcsolatán keresztül kapcsolatba került a nyugatnémet hírszerző szervekkel. „Autós” annak fejében, hogy részére nyugaton megfelelő állást biztosítsanak, vállalkozott a Magyar Népköztársaság elleni kémtevékenységre. A kapcsolattartás módjában úgy állapodtak meg, hogy az őt Budapesten felkereső nyugatnémet hírszerző-futárnak a már összegyűjtött adatokat átadja és a továbbiak során pedig a futár utasításainak megfelelően fog tevékenykedni.

1959. március 18-án „Autós”-t lakásán fel is kereste az imperialista hírszerzőszervek egyik futárja, akinek „Autós” szóbelileg beszámolt a KGM szervezeti felépítéséről és egyéb titkokat képező adatokat közölt. Ekkor abban állapodtak meg, hogy pár hét múlva ismételten fel fogja őt a futár keresni. „Autós” megígérte, hogy addigra az ipari vonatkozású dolgokon túl is fog adatokat gyűjteni, ugyanis széles lehetőségei vannak, mint ahogy mondtotta: „ő nagyon jól fekszik.”

1959. július 4-én egy operatív tiszt elvtárs kereste fel „Autós”-t futári minőségben és a már általunk ismert jelszóval beszámoltatta, illetve átvette az ez ideig összegyűjtött adatait. Mint ismeretes „Autós” ekkor nagyon részletes adatokat adott át a „futár”-nak, főleg ipari vonatkozású adatokat, de azon túl adatokat szolgáltatott a BM egyes szerveinek munkájával kapcsolatban és nagyon jelentős adatokat helyezett kilátásba katonai vonatkozásban is.

A szóbelileg elmondott adatokat a „futár” felszólítására írógéppel leírta, majd a következő napra jelezte, hogy több eredeti dokumentációt is meg tud

---

leverése után nem sokkal indították újra. Bővebben: Kozáry Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij tisztképző iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette Gyarmati György, Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 203–210.

<sup>35</sup> A személyes adatok közlésétől eltekintek.

szerezni, és át tud adni. A következő napon ezeket a dokumentációs adatokat, amelyek az iparra vonatkoznak, a „futár”-nak átadta.

Ezen a találkozón részletesen kifejtette a „futár”-nak, hogy mik a tervei, illetve azt, hogy folyamatba tette az útlevét és a vízum megszerzését Bécsbe, ugyanis a VIT-re szeretne kimenni úgy, hogy már onnan nem szándékozik visszajönni, szeretne véglegesen kint maradni. Elmondotta, hogy ha ezt a variációt nem tudná megoldani, úgy ez év augusztusában a zágrábi vásárra akar kimenni és ebben az esetben Jugoszláviából akar átmenni Ausztriába, hogy végleg kint maradjon. Kérte a „futár”-t, hogy lehetőleg még július hónapban keresse fel őt, hogy azokat az adatokat, amelyeket még össze tud szedni, átadhassa részére. A „futár” ezt a látogatást kilátásba helyezte, amennyiben a főnökei ezzel odakint egyetértenek.

Az ügy végleges realizálása előtt szükségesnek tartanánk, hogy még egy alkalommal, július 22-én keresse fel őt az operatív tiszt elvtárs, mint „futár”, a következő terv alapján:

## I.

- 1.) Nyugtassa meg „Autós”-t hogy a kinti főnökei nagyon meg vannak elégedve a munkájával és ennek megfelelően természetesen ők is úgy fognak gondoskodni „Autós”-ról amikor ki fog utazni, illetve az állása, mint ahogy azt már a „futár” az előző találkozón is jelezte, biztosítva van, amivel ő is nagyon meg lesz elégedve, de ugyanakkor őt, mármint a „futár”-t, felelősségre vonták, hogy több nagyon fontos kérdés szerepel „Autós” jelentésében, amelyekre rögtön ki kellett volna térni, részletesebben tisztázni kellett volna. Lényegében ez a mostani útjának egyik célja is.

Tisztázni kell az alábbiakat:

- a.) Részletesen tisztázni kell, sikerült-e a Honvédelmi Tanács mellett lévő titkárral a kapcsolatot megteremteni, mit tudott meg a rakétakilövő helyekkel kapcsolatban, ki ez a titkár, mit tud az óróra, mármint „Autós”-ról. Amennyiben a fenti kérdéssel kapcsolatban megtudott adatokat, azokat hogy szerezte.<sup>36</sup>
- b.) Az előző jelentésében említett ipari vezetők szabotázsstevékenységevel kapcsolatban szintén a fentiekhez hasonlóan konkretizálni kell személyekre, hogy mit tud, honnan tudja ezeket a dolgokat, stb.

<sup>36</sup> Az a) pont mellé kézírással a következő megjegyzés került: „Megfordít.”



- c.) Saját személyét illetően is fel kell vetni konkrétan a kérdést, hogy ő a saját területén, vagy általában, milyen aknamunkát folytat. Ennél a kérdésnél figyelmeztetni kell a főnökök nevében, hogy az elkövetkezendő időben, most már különösen legyen óvatos, főleg csak az adatok gyűjtésére menjen rá.<sup>37</sup>
- d.) Tisztázni kell, hogy a Bécsből való visszatérése óta vont-e be valakit konkrétan ebbe a tevékenységbe, milyen formában, kiket. Itt szintén figyelmeztetni kell, amennyiben eddig nem vont be, úgy most már a fokozott óvatosság érdekében, ne vonjon be senkit.
- e.) Belügyi ismerőse felé milyen előrehaladást ért el, ezeket politikailag jellemezze, azzal, hogy ezek után különös tekintettel érdeklődnek megbízói. Véleménye szerint mivel lehetne ezeket megfogni, illetve ő meddig jutott el ezen a téren.<sup>38</sup>
- f.) A fentiek tisztázása után kell rátérni arra, hogy mi van a kiutazásával, kikkel fog utazni, milyen intézkedéseket tett az útlevel és vízum megszerzése ügyében.

2.) A fentiek alapos kipuhatólása után kell rátérni az utasítás megadására, amely a következő legyen:

A kinti megbízó utasítása, hogy amennyiben sikerül a VIT-re kimennie, úgy ezzel kapcsolatban semmit nem reszkírozhat, ezért ha megy ki, semmiféle dokumentációt nem vihet magával, mert ez nagyon veszélyes, csak fejében vigye az adatokat. Bőrröndje nem tartalmazhat semmi mást, mint általában azoknak a kiutazóknak a bőrröndje, akik 2-3 napra utaznak. A dokumentációs adatokon túl figyelmeztetik őt arra is, hogy valutáris, illetve értéktárgyakat sem vigyen, mert ez nagyon veszélyes.

Viszont minden olyan anyagot, amit most még meg tud szerezni, főleg dokumentáció formájában, azokat sürgősen szedje össze és egy jelentéssel együtt hozza le Győrbe július 25-én a késő esti, illetve éjszakai órában. A „futár”-nak itt nagyon részletesen meg kell magyarázni, hogy mindez az ő biztonsága érdekében történik, hogy a határon semmit ne vigyen magával. Ő viszont most több napig fog az országban tartózkodni, de arra már nincs lehetősége, hogy még egyszer Budapestre visszajöjjön. Ezért döntöttek a kinti megbízók úgy, hogy Győrben találkozzanak. Ez nyilván „Autós” számára semmiféle nehézséggel nem jár.

<sup>37</sup> A c) pont többször áthúзва, illetve kézírással melléírva az szerepel, hogy: „saját”.

<sup>38</sup> Az e) pont mellé kézírással a következő megjegyzés került: „Mi van a BM-be[n?]

Beszélgetés során tisztázni kell, hogy autóval vagy vonattal tud-e jönni. Ezután meg kell állapodni a győri találkozási helyben, azzal, hogy ott már megbeszélésre a „futár”-nak nincs lehetősége, ezért „Autós” a megszerzett adatokkal kapcsolatban, és minden olyan kérdést, amit még szükségesnek tart írjon le és a dokumentumok közé tegyen be.

Utána még egyszer meg kell nyugtatni „Autós”-t, hogy kint meg vannak vele elégedve és természetesen ott kint is számítanak tovább a munkájára. A beszélgetés végén ki kell térni arra, hogy ha valamilyen oknál fogva mégsem tudna a VIT-re kimenni, akkor egyetértenek a Jugoszlávia felé való kijutással is, csak nagyon vigyázzon, nehogy provokátorok kezébe kerüljön. Ugyanis „Autós” által említett mérnök, akiknek állítólag az UDB-vel<sup>39</sup> van kapcsolata, nem nagyon tetszik a kinti főnököknek, felmerült bennük, hogy ez nem-e provokátor és ezért kérik, hogy vigyázzon és amennyiben tud, ennek a személynek az UDB kapcsolatáról valami részleteket, úgy azt közölje velük, majd ők azt kint megpróbálják ellenőrizni. Addig ezzel a személlyel a kiutazásról ne tárgyaljon. Amennyiben a VIT-re valamilyen oknál fogva (útlevél, vízum, stb.) nem tud kimenni, úgy természetesen augusztus második felében fel fogják őt keresni.

## II.

Az operáció végrehajtásával kapcsolatban az alábbiakat javasoljuk:

„Autós”-t attól függően, hogy autóval, vagy vonattal fog-e Győrbe utazni az általa összegyűjtött dokumentumokkal, vagy a vonaton, vagy az országúton igazoltatjuk és mint olyan személyt, aki nem tud megfelelő magyarázatot adni, hogy miért utazik Budapestről a nyugati határ felé szombaton éjjel, elő fogjuk állítani. Előállítás után a nála megtalált anyagokra vonatkozóan magyarázatot kérünk. Az erre adott magyarázatát nem fogadjuk el és a győri osztályon történt elsődleges kihallgatása után, ügyének végleges tisztázása céljából a budapesti vizsgálati osztályra szállítjuk.

Az ügyben külföldön dolgozó ügynök megfelelő fedése, illetve az imperialista hírszerzőszervek felé „Autós” őrizetbe vételének legalizálása céljából, őrizetbe vételével egy időben, illetve július 26-án a vasárnap reggeli Népszabadságban egy cikket kívánunk megjelentetni, amely cikket egyébként már korábban a Népszabadság le akart közölni, amely szerint „Autós” egyik ma-

<sup>39</sup> A jugoszláv állambiztonsági szerv, az Államvédelmi Igazgatóság (Uprava Državne Bezbednosti) rövidítése.

gyar találmány ügyében, annak kivitelezését szabotálja. A cikk végén, mint ahogy az a sajtóban szokásos, azzal záródna, hogy „remélik, hogy most már a cikk megjelenése után, illetékes szervek nem fognak sokat várni magukra azzal, hogy tisztázzák kinek, miért állt érdekében elszabotálni ezt a híres találmányt”.

A fenti cikk megjelentetése után pár napra, ismételten vissza lehetne a sajtóban erre a kérdésre térni azzal, hogy a korábban közölt cikkünk alapján, illetékes szervek megfelelő eréllyel a vizsgálatot megindították.

A fenti terv jóváhagyását kérjük engedélyezni. „Autós”-nak az operatív tiszt által való felkeresése után, az operációra vonatkozóan részletes tervet fogunk kidolgozni. Az operációs terv elkészítésével egy időben javasoljuk, hogy a II/3. Osztály is készítsen megfelelő tervet az általuk érintett személy kivonására, illetve vizsgálatára.

Hazai Jenő  
r. ezds.  
osztályvezető

Kucsera László  
r. ezredes  
osztályvezető

Készült. 2 pld.

[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 81–85. Kucsera László aláírásával ellátott géppel írt másodlat. A dokumentum végén az alábbi kézzel írt szöveg olvasható: „Írógép már ???”]

## 7. Tervezet Aradi István figyelésére, 1959. július 22.

Belügyminisztérium  
II/9-c alosztály<sup>40</sup>  
Tárgy: Aradi István figyelése  
Tervezet  
Budapest, 1959. július 22-én

Szigorúan titkos!

<sup>40</sup> A BM II/9-c alosztály feladata volt a célszemélyek követése, figyelése.



A BM II/6. Osztály kérésére figyelés alá vonjuk:

Név: Aradi István

Mh: KGM, Budapest, V. Október 6. u. 21–23.

L: Bp. V. Régiposta u. 5. III. 6.

Fedőneve: „Figyelmes”

A figyelés 1959. július 25-én 06.30 h-kor kezdődik a figyelendő személy lakóházánál és tart a késő délutáni órákig, pontosabban addig, míg a figyelést kérő osztály beosztottjai a személy őrizetbe vételét végrehajtják.

A figyelést a következők teszik indokolttá: a figyelendő személy hosszabb idő óta aktív ipari kémkedést fejt ki. Beosztásánál fogva ez a tevékenysége igen komoly veszélyeket rejt magában. A Kohó- és Gépipari Minisztériumban, mint osztályvezető dolgozik, és így betekintése van a minisztérium és annak irányítása alatt működő különböző iparigazgatóságok és nagyüzemek életébe, ismeri a tervfeladatok egy részét, valamint tájékozott az iparpolitikát és a termelési eredményeket illetően is. Az ügyével kapcsolatos operatív feldolgozó munka eredményeként tevékenysége a titkos úton beszerzett bizonyítékokkal megteremtette a feltételeket ugyan a realizáláshoz, azonban, mivel kedvező lehetőségek vannak tettenérésre, megfelelő kombináció alapján ezzel egyidejűleg tervezi az operatív osztály az őrizetbe vételt, illetve a realizálás kezdetét.

Értesüléseink szerint a figyelendő személyt folyó hó 25-én 17.20 h-kor a Keleti pályaudvarról induló gyorsvonattal el fog távozni Budapestről azal a szándékkal, hogy a magával vitt híryanagot győri felsőbb kapcsolatának eljuttassa. Lehetséges azonban, hogy gépkocsival fog elutazni, mivel kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezik és emellett anyagi helyzete is olyan, hogy számolni lehet ilyen körülménnyel. Figyelembe véve, hogy az utazásával kapcsolatos értesülések teljesen megbízhatóak, az operatív osztály megtette mindazokat az intézkedéseket, melyek alapján Komárom és Győr között végrehajtásra kerül a figyelendő személy őrizetbe vétele. A figyelést elsősorban az teszi indokolttá, hogy 25-én reggeltől állandó ellenőrzésünk alatt legyen a figyelendő személy, állandóan tudjuk tartózkodási helyét, majd elutazásakor precíz, pontos jelentést tudjunk adni az operációt végrehajtó brigádnak.

Ebből kiindulva a figyelés feladatai a következők: folyó hó 25-én reggeltől szoros figyelés alatt tartani a személyt a konspiráció szigorú betartása mellett. Feltehető, hogy ezen a napon még felkeresi munkahelyét, így a figyelést ezen a helyen is folytatni kell. A délutáni órákra várható elutazása esetén pedig a következőképpen kell eljárni. Ha elutazása vonattal történik, egyrészt telefonon azonnal jelentést kell tenni a komáromi kapitányság ügyeletén lé-

vő Molnár őrgy., vagy Juhász szds. elv-nak. A jelentésben pontosan ki kell térni arra, hogy a figyelendő személy melyik vonattal, a vonat melyik kocsi-jában, melyik kupéjában utazik, milyen öltözetben van, milyen poggyászt visz magával, másrészt két oldalról ellenőrizni kell az utazás folyamán azt a kocsit, melyen a figyelendő személy utazik, mindaddig, míg őrizetbe vételét az illetékesek végre nem hajtják. Feladat egyéb formában csak akkor áll a figyelő részleg előtt, ha esetleg az operáció végrehajtása előtt, valamely közbe-eső állomáson leszállna a figyelendő személy, mely esetben természetesen a figyelését a további utasításig, nagyfokú konspiráció mellett folytatni kell.

Ha a figyelendő személy gépkocsival távozna el Budapestről a város területének elhagyása után az arra kijelölt operatív tiszt lemarad a figyelő brigádtól és telefonon a korábban már említett ügyeletre leadja a jelentést, mely kiterjed a gépkocsi indulásának időpontjára, a gépkocsi rendszámára, színére és gyártmányára, az utasok számára és nemére, valamint az egyéb fent már említett szempontokra. A brigád pedig nagyfokú óvatossággal egészen laza figyelését folytatja a figyelt személyt szállító gépkocsinak, elsősorban azzal a céllal, hogy esetleges leállása vagy visszafordulása esetén kellő tájékoztatást tudjon adni az operációs brigádnak. A követést csak akkor kell ismét szorosabbá tenni, ha az őrizetbe vétel valamilyen oknál fogva nem lesz végrehajtva, akkor is csak Győrben egy esti időpontig, ahol egy találkozói alkalmával kerül végrehajtásra az őrizetbe vétel.

A figyelés előtt egyéb feladat nem áll, nem szükséges sem kapcsolatainak megállapítása, sem az általa feladott postaküldeményeinek kivonása, sem pedig konspiratív fényképfelvételek készítése. A figyelés végrehajtása az egy napos terjedelemtől függetlenül rendkívül komoly feladat, már csak azért is, mert értesüléseink szerint a figyelendő személy meglehetősen sokat tud és állítólag tapasztalt a figyelő apparátus módszereiről, működéséről, elsősorban külföldi beutazók figyelésével kapcsolatban. Mivel az esetleges dekonspiráció súlyos károkat okozna az ügyben folyó operatív munkának, dekonspiráció súlyos veszélye esetén a figyelést meg kell szakítani.

*A figyelendő személy megismerése:* a figyelést kérő osztály beosztottai által eszközölt kombináció útján történik, folyó hó 23-án 10.00 – 12.00 h-között, mely időközben kapott feladatának megfelelően munkahelyéről a Kispesti Vörös Csillag Traktorgyárba fog kimenni, majd onnan visszatérni. E mozgása során az őt ismerő Nádas őrgy. elvtárs fogja megmutatni Juhász Pál r. fhdgy-nak, illetve a figyelő részleg tagjainak.

*A figyelés végrehajtása a figyelendő személy lakóépületénél:* figyelembe véve, hogy a figyelendő személy lakóháza a belváros középpontjában a Régiposta u.



5. sz. alatti többemeletes modern társasházban van, ugyanakkor a figyelés időtartama a reggeli és délutáni időt egybevetve sem haladja meg a négy órát, álcázott figyelést alkalmazunk. Álcázási eszközként magánjellegű személygépkocsikat használunk fel, melyek a mozdulatlan jelző szerepét töltik be, azaz a kocsik rádióan keresztül értesítést adnak a távolabb elhelyezkedő figyelő brigádnak a figyelendő személy távozásáról.

*Figyelő brigád felállása 25-én reggel a következő lesz:*

Egy operatív beosztott, név szerint Juhász Pál fhdgy. a CA-27-69 frsz. piros színű Skoda Spartak gyártmányú személygépkocsival, melyben bőröndök és egyéb tárgyak lesznek elhelyezve, melyekkel vidéki utazásra való készülődés látszatát keltjük 06.30 h-kor a Régi posta utca 7. sz. ház bejárata közelébe hajt és ott leparkírozva a csomagok rendezgetése és várakozás ürügyén tartózkodik mindaddig, míg a figyelendő személy lakóházát elhagyja, valamilyen irányba eltávozik.

Két operatív beosztott név szerint Csizmadia István hdgy. és Rajna János r. hdgy-ot az AB-61-35 rsz. Warszawa gyártmányú gépkocsival a Váci utca 18. sz. ház közelébe parkíroznak le és összekötetést tartva a jelző kocsival, várják a figyelendő személy kiindulását.

Két operatív beosztott név szerint Fehér Ferenc r. hdgy. és Pozsonyi Ferenc r. szds. a BA-03-98 rsz. fekete színű Volga gyártmányú személygépkocsival leparkíroznak a Március 15-e tér 3. sz. ház közelében és ugyancsak összekötetést tartva a jelző kocsival várják a figyelendő személy kiindulását.

Amennyiben a figyelendő személy mozgása miatt két, vagy három esetben kell újólág a figyelést kezdeni lakóháznál, másik ugyancsak magánjellegű személygépkocsit használunk fel a jelző operatív beosztott álcázására.

Felsorolt felállítási helyeken a figyelés időtartamának esetleges elhúzóda miatt a szükséges esetben megfelelő helycserét eszközölünk, hogy a környezet se figyeljen fel, esetleg túl hosszú ideig egy helyben parkírozó gépkocsikra. A felállítás felsorolt formája által biztosított figyelendő személy felvétele, akár a Váci utca, akár a Galamb utca felé távozik el lakóépületéből. Bármerre távozik is el lakóházából, mozgófigyelést végző brigád tagjai csak a Váci utcában, vagy az Apáczai Csere J. utcában kezdik követni, ahol már a terep-adta lehetőségek, általában a forgalom is kedvezőbb a megfigyelés számára.

A figyelő brigád felzárkózásának formájára, valamint a felállítási helyeik változtatására vonatkozó részletutasításokat szóban fogjuk részletezni a brigád eligazításakor.



*A figyelés végrehajtása, figyelendő személy munkahelyénél:*

A figyelendő személy munkahelye az Október 6. utca és Szabadság tér sarkon helyezkedik el, és egy kijárata van az Október 6. utcára. Az épület hivatalos idő alatt rendkívül nagy forgalmú, nagy a környék gépjárműforgalma és igen sok a parkírozó gépkocsik száma is. A figyelés rövid időtartama mellett – kb. 8.30 h-tól, 13.30 h-ig – a fenti körülmény teszi indokolttá, hogy a terep adta lehetőségeket használjuk fel, nyílt leplezett figyelés végrehajtására. Különösen előnyös ebből a szempontból a Szabadság tér közeli fekvése, melynek padjain a nap minden szakában igen sok ember tölti idejét, ezek között a figyelők, helyes magatartása mellett konspiratíván végezhetik munkájukat.

*A figyelő brigád felállása a munkahelynél:*

Két op[eratív] beosztott a Szabadság tér 5. számú ház előtt elterülő parkosított területen fog elhelyezkedni, melynek padjairól kellőképpen szemmel tudjuk tartani a figyelendő személy munkahelyének kijáratát. Nyílt felállásként a terep adta lehetőségek a térnek ezen a részén a legkedvezőbbek, mivel a közeli fák lombozata miatt a munkahely épületének ablakaiból nem lehet látni a tér ezen a részén elhelyezkedő személyeket. A két operatív beosztott külön-külön foglal helyet két egymástól lehető legtávolabb eső padon, mindkettő úgy, hogy jól szemmel tudja tartani a kijáratot. Az egyik figyelő gépkocsi felállítási helye a Szabadság tér és a Nádor utca torkolatánál lesz, úgy hogy gyors kiindulási lehetősége legyen a munkahely irányába. Szükséges ez azért, mert várhatóan a figyelendő személy távozásakor gépkocsit fog igénybe venni. A gépkocsi irányításával megbízott operatív beosztott a gépkocsiban, illetve annak közvetlen közelében tartózkodik, látó összeköttetést tart fent a téren elhelyezkedő operatív beosztottakkal, hogy bármely pillanatban meg legyen a felzárkózás minden feltétele.

Figyelembe véve a figyelendő személy munkahelyének rendkívül nagy forgalmát a még megnyugtatóbb figyelés érdekében a másik figyelő gépkocsit az Arany János utca 15. számú ház előtt fogjuk leállítani és abban egy operatív beosztott fog elhelyezkedni és a gépkocsiból szemmel fogja tartani az Október 6. utca kereszteződését. Ily módon azon túl, hogy két oldalról biztosítva lesz a figyelendő személy munkahelye, kedvezőbb feltételek lesznek a figyelő brigád felzárkózására, bármelyik irányba távozik is a figyelendő személy.

A két figyelő gépkocsi között rádió összeköttetés lesz fenntartva, így a figyelendő személy távozása esetén biztosított lesz mindkét gépkocsi mozgathatósága a szükségletnek megfelelően. Bár a figyelés időtartama mindössze kb. 4 órára tehető a munkahelynél, két figyelő gépkocsit konspirációs céllal 11.00 h-kor megcseréljük felállítási helyeiken.

A figyelő brigád felzárkózásának módjára, feladataikra részletesen az eligazításon szóban fogunk kitérni, melyet különösen indokoltta tesz az a körülmény is, hogy a figyelendő személy munkahelyének közelében helyezkedik el konspirált körletünk és így még kevésbé engedhető meg a legkisebb felelőtlenség, vagy durva figyelési módszer a brigád részéről, mint más esetben.

Abban az esetben, ha az idő rosszra fordulna a figyelés napján, úgy a felállítás a következőképpen lesz módosítva. Egy operatív beosztott egy Warszawa gyártmányú gépkocsival az Október 6. utcában a munkahely kijáratának közelében fog elhelyezkedni és várakozás ürügyén ott tartózkodva szemmel fogja tartani a kijáratot. A figyelendő személy távozása esetén pedig rádiókészüléken jelzést fog adni, a figyelő brigád számára. A figyelő gépkocsik elhelyezése azonban csak akkor lesz megváltoztatva, ha a környéken parkírozó gépkocsik csekély száma miatt konspirációs célból szükségesnek bizonyul.

A jelzést végző operatív beosztottak és az álcázásukat szolgáló gépkocsik a figyelendő személy távozásai esetén helyükön maradnak és a mozgó figyelés végrehajtásában nem vesznek részt.

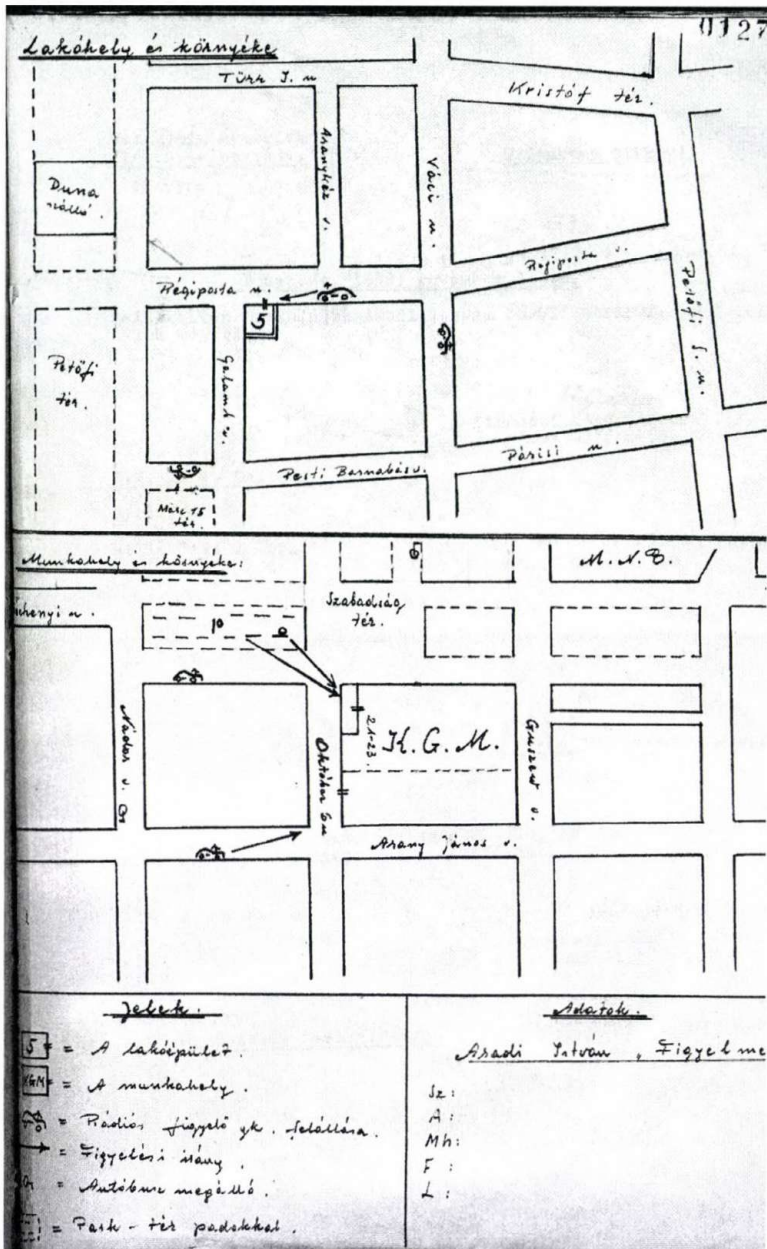
A figyelő brigád eligazítása a tervezetben foglaltak megfelelő szóbeli ki egészítésével folyó hó 24-én 13.00 h-kor lesz az alosztály körletében.

Dobróka János r. ales.  
osztályvezető

Juhász Pál r. fhdgy.  
alosztályvezető

*[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 125–126. Dobróka János aláírásával ellátott géppel írt tisztázatot.]*

## 8. Szemléltető rajz Aradi István figyeléséről, 1959. július 22.



[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 127. Aláírás nélküli, kézzel készített ábra.]



## 9. Operációs terv Aradi István konspirált őrizetbe vételére, 1959. július 23.

Belügyminisztérium

Szigorúan titkos!

Operációs terv

Budapest, 1959. július 23.

Az operáció tárgya: Aradi István főmérnök, Budapest V. ker. Régiposta u. 5. szám alatti lakos konspirált őrizetbe vétele, hűtlenség büntette elkövetés alapos gyanúja miatt.

Az operáció kiindulási alapja:

Aradi István 1959. július hó 25-én feltehetően a Budapest Keleti pályaudvarról 17.20-kor induló gyorsvonaton Győrbe utazik (a gyorsvonat Győrbe 19.45-kor érkezik), hogy ott 23 órakor a Városháza előtti téren a futárral találkozzék. A találkozóra – adataink szerint – átadás végett különböző államtitkokat képező adatokat visz magával. Utazási tervében számolni kell azzal az esetleges változattal, hogy úti céljához nem a tervezett útvonalon, hanem gépkocsival fog megérkezni. Az operáció során számolni kell azzal, hogy olyan eszközt vihet magával, mellyel akár saját, akár mások testi épségében kárt tehet.

Az operáció lefolytatása:

A II/9. Osztály külön terv alapján f. hó 25-én reggel megkezdí figyelését. Átadása a figyelők részéről az utazás megkezdésekor történik. Vonaton utazása esetén vele egy kupéba száll utasként 5 operatív tiszt: ...<sup>41</sup> A mellette lévő kupéba utasként felszáll ... Az „utasok” teljes árú menetjeggyel utaznak. Feladatuk egyrészt annak biztosítása, hogy az akció idején idegenek ne legyenek jelen, másrészt annak biztosítása, nehogy az akció idején magában, vagy másban kárt kövessen el. Az „utasok” egy része, valamint a szomszédos kupéban „utazó” bőröndöt is visz magával. Komáromban a kocsiba felszáll 2 „határőr” ... akik a II/9. Osztály által bevezetett figyelés alapján kapnak értesítést, hogy Aradi melyik kocsiban utazik. A „határőrök” igazoltatják a kupé utasait és Aradi igazolványaiban rendellenességet találva a győri vasútállomáson leszállítják Aradit, valamint a szomszéd kupéban utazó, szintén „gyanúsnak” talált „utast”. A győri pályaudvarról, előkészített Pobjeda személygépkocsin (vezetője: „határőr” gépkocsivezető) beszállítják a győri Ha-

<sup>41</sup> Kipontozott (és ki nem töltött) hely az eredeti szövegben. A továbbiakban három ponttal jelzem.

tárórkerületbe. Aradit a vasútállomáson személygépkocsiba beültetjük a Határőrkerület Parancsnokságára, a határőr ruhába öltözött ... operatív tisztek fogják bekísérni. Az „előállításra” kerülő másik személyre a vasútállomásnál az egyik igazgató „határőr” fog vigyázni, olyan formában, hogy Aradi lássa, hogy a másik személy akit a vonatról leszállítottak határőr őrizet alatt áll.

A kihallgatás során, melyet határőr tiszt egyenruhában Molnár Imre r. őrgy. végez, röviden tisztázni fogja Aradival, hogy milyen címen utazott Győrbe. Jelenlétében fog utasítást adni arra, hogy rendellenességet lát a nála lévő csomagokban és Budapestre kell felszállítani. Ezt követően Aradit elhelyezzük a cellába, ahonnan kihallgatásra fogjuk vinni a vonatról „előállított” másik személyt is. Ezt Aradi látni fogja.

Abban az esetben, ha a tervezett útirány helyett Aradi személygépkocsin utazna, Győr közelében az országúton fogja 2 „határőr” igazoltatni, ... akik eligazítása a figyelők jelentése alapján a Komáromi Járási Kapitanyságon fog megtörténni. Ebben az esetben igazoltatás során rendellenességet találva személygépkocsin, szintén a Győr-i Határőr Parancsnokságra lesz beszállítva, ahol „kihallgatását” Molnár Imre r. őrgy. fogja végezni a fenti formában. Annak biztosítása végett, hogy az úti cél előre nem számítható módon lesz Aradi részéről végrehajtva, este 23 óra előtt néhány perccel a Városháza előtti térre érkező Aradit 2 egyenruhás „rendőr” ... fogja igazoltatni, majd a Győr-i megyei Osztályra bekísérni, ahol „kihallgatását” az odaérkező Molnár Imre r. őrgy. mint civil ruhás rendőrtiszt fogja lefolytatni.

Az őrizetbe vétel végrehajtása után Molnár Imre r. őrgy. telefonon azonnal értesítést küld a BM Vizsgálati Osztályára, az ottani ügyeleten keresztül Gidáli Gábor r. szds.-nak. A telefonértesítés után Gidáli Gábor r. szds. gondoskodik a házkutatás végrehajtásában Aradi lakásán, a házkutatás végrehajtásában Repnik József r. fhdgy. és Dani László r. fhdgy. vesznek részt. A házkutatás megkezdése után ½ órával Gidáli Gábor r. szds. az első kihallgatás lefolytatása végett visszamegy a Vizsgálati Osztályra.

Aradi István felszállítását Győrből és a Vizsgálati osztályon Gidáli Gábor r. szds.-nak való átadását személygépkocsin az adott körülményeknek megfelelően, vagy a 2 „határőr”, vagy a „rendőrök” fogják végrehajtani.

Az első kihallgatás lefolytatása után a cellában való végleges elhelyezését Gidáli Gábor r. szds. hajtja végre.

Gidáli Gábor

Molnár Imre

Készült: 4 péld. K-né.

Kapják: 1 péld. Hazai e.  
1 péld. Kucsera e.  
1 péld. T. e.  
1 péld. II/8. Osztály.

[ÁBTL 3.1.9. V-145881. 8–10. *Gidáli Gábor és Molnár Imre aláírásával ellátott géppel írt másolat. A dokumentum végén az alábbi kézzel írt szöveg olvasható: „A terv végrehajtva VII. 25.én.”]*

## 10. Jelentés Aradi István külső figyeléséről, 1959. július 25.

Belügyminisztérium<sup>42</sup>

Szigorúan titkos!

II/9-c alosztály

69/1522-1/1959.

Nádasi Sándor r. őrgy-nak

Figyelés kezdete: 7.00 h.

Figyelés vége: 19.50 h.

1.sz. jelentés

Külső figyelésről.

II/6-b alosztálynak. „Figyelmes”

Budapest, 1959. július 25-én.

### *Személy adatai:*

Név: Aradi István

Szül. év h:

Fogl: osztályvezető

Mh: Kohó- és Gépipari Minisztérium

Budapest. V. Szabadság tér.

Lakik: Budapest. V. Régiposta utca 5. II. em.

### *Személyleírása:*

Kb. 30 éves, kb. 165–170 cm. Magas, sötétszőke elől és fejetetején erősen kopaszodó, napbarnított arcbőrű, lefelé keskenyedő arcú, magas homlokú, közepes testalkatú, egyenes testtartású, gyors járású férfi.

<sup>42</sup> A dokumentum fejlécén az alábbi kézzel írt szöveg olvasható: „Pióker fhgy. et.”



Ruházata: szürke hosszú ujjas két cipzáras zsebes ing, zöldes szürke nadrág, kék zokni, fekete félcipő volt. Kezében zöld cipzáras irattáskát tartott.

*Fedőneve:* „Figyelmes”

7.45 h-kor „Figyelmes” fent említett öltözetében kezében tartva irattáskáját elhagyta lakóépületét. Kényelmes léptekkel a Régiposta utcán a Váci utca sarkáig ment. Itt megállt és kb. 1 percig nézelődve várakozott, majd lassú léptekkel a Váci utcán, Vörösmarty téren, József Nádor téren, József Attila utcán, Október 6. utcán a Zrínyi utca sarkáig ment. Itt találkozott egy kb. 35 éves, kb. 170–175 cm. magas, kissé zömök testalkatú férfival. Kézfogással üdvözölték egymást, majd az Október 6. utcán haladva,

8.00 h-kor mindketten bementek „Figyelmes” munkahelyére.

13.30 h-kor „Figyelmes” kezében tartva táskáját a már említett férfivel kijött munkahelyéről. Kényelmes léptekkel az Október 6. utcán, József Attila utcán az autóbusz megállóhoz mentek. Itt megállva kb. 3 percig beszélgettek, majd kézfogással elköszöntek egymástól.

A férfit nem követték, mivel az operatív osztály adatainak megállapítását nem kérte.

„Figyelmes” az elválás után a József Attila utcán, József Nádor téren, Vörösmarty téren, Váci utcán, Türr István utcán, Régiposta utcán lakóépületéig ment. Itt megállt, majd az ott parkírozó CA-03-61 rsz. szürke gépkocsi vezetőjével kb. 2 percig beszélgetett. (a gk. rsz. nem valószínű, mivel pontosan nem tudtuk megállapítani.)

13.50 h-kor „Figyelmes” bement lakóépületébe.

13.57 h-kor „Figyelmes” délelőtti öltözetében az irattáska nélkül elhagyta lakóépületét. A már említett gk-hoz ment és ott kb. 1 percig a gk. vezetővel térképet nézegetett, majd a gk. vezető a gk-val a Galamb utcán elhajtott.

„Figyelmes” ezt követően a Régiposta utcán, Apáczai Csere János utcán haladva,

14.00 h-kor bement az Apáczai Csere János utca 5. sz. alatt lévő férfi fodrász üzletbe, ahol helyet foglalt. Az üzletben sokan várakoztak. 2 perc múlva kijött az üzletből. Gyors léptekkel az Apáczai Csere János utcán, Régiposta utcán haladva bement lakóépületébe.

14.10 h-kor „Figyelmes” előző öltözetében irattáska nélkül elhagyta lakóépületét. Gyors léptekkel a Régiposta utcán, Apáczai Csere János utcán haladva bement a fodrász üzletbe, ahol haját vágatott és megborotválkozott.

14.45 h-kor kijött az üzletből. Gyors léptekkel az Apáczai Csere János utcán, Régiposta utcán haladva bement lakóépületébe.

16.32 h-kor „Figyelmes” fehér csíkos ingben, zöld nyakkendővel, szürke sport zakóban, zöldes szürke nadrágban, kék zokniban, fekete félcipőben, kezében tömött zöld cipzáras aktatáskát tartva kijött lakóépületéből. A kapu előtt megállva kb. 2 percig nézelődött, majd a Régiposta utcán, gyors léptekkel több esetben hátranézve a Petőfi Sándor utcán, Felszabadulás téren a villamos megállóhoz ment. Itt körülnézett, majd felszállt a beérkező 45-ös jelzésű villamosra melyen ülve a Keleti Pályaudvarig utazott. Leszállás után bement a Keleti pályaudvar előcsarnokába, ahol a jegypénztárnál 1 drb. félárú menetjegyet váltott a II. osztályra Győrig, a gyorsvonatra.

Menetjegyváltás után a pályaudvar peronjára ment, majd

17.10 h-kor felszállt az első vágányon bent álló szerelvény első kocsijának másodosztályú szakaszára, ahol jobboldalt a menetiránynak háttal az ablaknál megállt és kifelé nézett.

17.20 h-kor a szerelvény elhagyta a pályaudvart.

19.45 h-kor a szerelvény megérkezett a Győri pályaudvarra, ahol „Figyelmes” az operatív osztály beosztottainak őrizetében leszállt a szerelvényről. Figyelését ekkor befejeztük.

Dobróka János r. alezr.  
osztályvezető

Juhász Pál r. fhdgy.  
alosztályvezető

K: 2 példány. K. Iné

M: 1 példány. Címzett.

1 példány. Letét.

Ny. t. szám: 540/378/959.

*[ÁBTL 3.1.5. 0-10688. 108–109. Juhász Pál aláírásával ellátott géppel írt másolat.]*

## 11. Jelentés Aradi István őrizetbe vételéről, 1959. július 25.

BM Határőrség Ó[rségi] Z[ászlóal]j Parancsnokság<sup>43</sup> Szigorúan titkos!  
Győr

Jelentés

Győr, 1959. évi július hó 25-én

Jelentem, hogy f. hó 25-én a 2. sz. gyorsvonaton Komárom és Győr közötti ellenőrzés eredményeként 5 előállított személy iratait és csomagjait vizsgáltuk meg. Az ellenőrzés alapján négy személy tovább utazását engedélyeztük. Az Ó. Zj Pság-ra bekísért személyek közt volt Aradi István budapesti lakos, akinek adatai [...] <sup>44</sup>

Nevezett személy zipzáras aktatáskáját megvizsgálva abban több ipari vonatkozású dossziét (köztük KGST anyagok) és egy aláírás nélküli gépírási papírt (3 oldal, címe: Tájékoztató, 1959. július 22.) találtunk. A gépírási papír első oldalán KGM/B hadiipar I. gyárai gyártmányai, a második oldalon „hírszerzés” témájú adatok vannak felsorolva. A gyanúsnak látszó iratok miatt telefonon jelentést tettünk a BM ügyeletére, majd utasításra Aradi Istvánt felkísértük Budapestre és átadtuk a Belügyminisztérium Gyorskocsi utcai osztályának.

Vad Lajos

fhdgy

A másolat hitelül:

Makrai Edit ri. I. o.t.

[ÁBTL 3.1.9. V-145881. 11. Makrai Edit aláírásával ellátott géppel írt másolat.]

<sup>43</sup> Valójában a BM operatív beosztottai – határőrnek adva ki magukat – hajtották végre az őrizetbe vételt, a fenti jelentés az operatív állomány védelme érdekében készült. Lásd a 11. számú dokumentumot!

<sup>44</sup> A személyes adatok közlésétől eltekintek.



## 12. Vizsgálati-intézkedési terv Aradi István ügyében, d. n.

Belügyminisztérium

Szigorúan titkos!

Vizsgálati-intézkedési terv  
Aradi István<sup>45</sup> ügyében

### I.

Ügynöki bizalmas nyomozás eredményeként 1959. július 25-én letartóztatásba helyeztük Aradi István 35 éves, középparaszt származású és értelmiségi osztályhelyzetű gépészmérnököt, a KGM műszaki főelőadóját hűtlenség bűntettének alapos gyanúja miatt.

Aradi a felszabadulás után végezte el a középiskolát és az egyetemet, a szocialista társadalomnak köszönheti, hogy mérnök lett. Elért eredményeit azonban teljesen a saját képességei eredményének tulajdonította, öntelt, karrierista lett. Az ellenforradalom előtt egy ideig párttitkár volt, szélsőséges, szektás magatartást tanúsított. Az ellenforradalom után azonban változtatott magatartásán, nem lépett vissza a Pártba és a nyugatra szökés gondolatával foglalkozott.

Aradi 1959 márciusában útlevelemmel Bécsbe utazott, ott a kinn maradás lehetőségei után puhatolózott. Ennek eredményeként került kapcsolatba Bódi István nyugatnémet hírszerzővel, aki később nyugat németországi állás kilátásba helyezésével kémtevékenységre szervezte be. Miután hazajött, 1959 májusában Bódi futárt küldött a kapcsolat felvétele és az általa megszerzett anyagok kijuttatása végett.

Letartóztatásáig négy kémjelentést írt, mely ipari, katonai és BM vonatkozású adatokat tartalmazott, ezenkívül a futárnak a KGM-ben megszerzett, államtitkot és részben hivatali titkot tartalmazó írásbeli anyagokat adott át lefényképezés és a kém szervezetnek kijuttatása végett. A BM titkos munkájára vonatkozó adatokat Medgyes Márton és Szabó József operatív tisztektől szerezte meg, akikkel különböző szívességeken keresztül a bizalmába férkőzött és „fecsegésre” bírta őket.

<sup>45</sup> A dokumentumban Aradi neve főlé kézzel írva minden esetben a „Nagy”, Bódi István esetében a „Borsos”, Zamek Vladimir esetében pedig a „Zoltán István” név, míg Medgyes Márton neve főlé a „K. K.”, Szabó József esetében az „N. N.” monogram került.

## II.

*A nyomozás során megszerzett bizonyítékok:*

1. titkos úton szerzett bizonyítékok:
  - a) a futárnak átadott 3 drb. kémjelentés,
  - b) a lefényképezésre átadott ipari vonatkozású anyagok fényképmásolatai.
2. személymotoszás során szerzett bizonyítékok:
  - a) a KGST jegyzőkönyvek, KGM-ből általa megszerzett ipari vonatkozású anyagok,
  - b) július 22-én kelt gépelt kémjelentés.
3. házkutatás során szerzett bizonyítékok:
  - a) Bódi István nevére címzett kézírásos boríték.

## III.

*Kihallgatások útján tisztázandó fő kérdések:*

1. Milyen előzményei voltak beszerzésének, milyen körülmények, okok vezették arra, hogy egy imperialista hírszerzőszerv részére ügynöki feladatot vállaljon.
2. A beszerzés körülményeinek, módszerének feldolgozása.
3. Az első futárral való kapcsolatfelvétel, az akkor kapott feladatok és kiszolgáltatott adatok kérdésének részletes tisztázása.
4. A titkos úton megszerzett bizonyíték alapján ellenőrizve részletesen feldolgozni, hogy milyen adatokat szolgáltatott ki kémjelentéseiben, milyen anyagokat adott át lefényképezés végett.
5. Meg kell állapítani, hogy a lefényképezésre átadott KGM anyagoknak milyen körülmények útján jutott a birtokába.<sup>46</sup> (Ezen keresztül a II/6. Osztály felhasználására alkalmas formában feldolgozandó, hogy a KGM-ben a TÜK-nek milyen hiányosságai állapíthatók meg.)
6. Tisztázni kell, hogy hogyan szerezte meg a kémjelentésekben szereplő ipari, katonai és BM vonatkozású adatokat.

<sup>46</sup> A fenti mondatot a következő, kézzel írt szöveggel egészítették ki: „és kin keresztül és ezek a személyek mit ismertek az átadott anyagok célját illetően.”

- a) Részletesen ki kell hallgatni Medgyes Mártonnal és Szabó Józseffel, valamint más BM tisztekkel való kapcsolatára (összehangolva a Medgyes és Szabó ügyében folytatott vizsgálatával), a tőlük megszerzett adatokra és az adatszerzés körülményeire.<sup>47</sup>
  - b) Meg kell állapítani, hogy milyen jellegű kapcsolatban állt a MALÉV-nél dolgozó Zamek Vladimír feleségével, milyen módszerekkel akart vele olyan kapcsolatot kiépíteni, hogy a MALÉV-re vonatkozó adatokat tudjon rajta keresztül megszerezni.
7. Kihallgatásai alapján fel kell dolgozni kémtevékenységének módszereit.
  8. Az 1. pontban foglaltak tisztázása alapján meg kell állapítani és a II/6. Osztály számára feldolgozni a KGM-ben általa ismert hiányosságokat, hibákat és általa tapasztalt visszaéléseket.

#### IV.

##### *A vizsgálat során szükséges intézkedések:*

1. A személymotoszás során lefoglalt KGM anyagok állam, illetve hivatali titok fokának megállapítására szakértői vélemény megszerzése. Végrehajtás időpontja: VIII. 24.<sup>48</sup>
2. A kémjelentésekben foglalt katonai jellegű adatok titkosságának megállapítására katonai szakértői vélemény megszerzése. Végrehajtás időpontja: VIII. 24.
3. A kémjelentések megírásához felhasznált írógép lefoglalása, tulajdonosának tanúként való kihallgatása az írógép kölcsönadásáról. Végrehajtás időpontja: VII. 28.
4. Szakértői vélemény beszerzése annak bizonyítására, hogy a személymotoszás során megtalált kémjelentés a lefoglalt írógépen készült. Végrehajtás időpontja:<sup>49</sup>
5. Írásszakértői vélemény beszerzése annak bizonyítására, hogy a házkutatás során lefoglalt Bódinak címzett boríték Aradi kézírásával készült. Végrehajtás időpontja:<sup>50</sup>

<sup>47</sup> A fenti mondat után a következő, kézzel írt rész került: „Ügyszintén tisztázni kell Aradival, hogy H[onvédelmi] M[inisztérium] felé milyen kapcsolatai voltak, vagy hogy akarta kiépíteni azokat.”

<sup>48</sup> Ide a következő kézzel írt beszúrást került: „Pótlólag KGM hiv[atalos]. felj[egyzés az] iratok valódiságáról.”

<sup>49</sup> Kézzel beírva: „elküldve VIII. 8. kész VIII. 17.”

<sup>50</sup> Kézzel beírva: „elküldve VIII. 8. (kész VIII. 17.)”



6. Bírósági felhasználás céljából az ÉT alosztályról hivatalos feljegyzés beszerzése Bódi István nyugatnémet hírszerzőről. Végrehajtás időpontja: VIII. 15.
7. Bírósági felhasználásra környezettanulmány, vagyoni-és erkölcsi bizonyítva beszerzése. Végrehajtás időpontja:<sup>51</sup>
8. Esetleges tanúk felkutatása és kihallgatása a vizsgálat során felmerült szükségesség szerint, amennyiben a vallomások ellenőrzéséhez és a bizonyítási eljáráshoz szükséges.<sup>52</sup>

Gidáli Gábor r. szds.

Készült: 2 pld.

Nytsz: 37-832/59.

[ÁBTL 3.1.9. V-145881. 30–32. *Gidáli Gábor aláírásával ellátott géppel írt tiszttárazat.*]

### 13. Összefoglaló jelentés az Aradi-ügy hálózati és vizsgálati munkájának értékeléséről, 1959. szeptember 7.

Belügyminisztérium

Szigorúan titkos!

II/8. Osztály

Jelentés

Aradi István és társai ügyében

Budapest, 1959. szeptember 7.

Az ügyben folytatott hálózati munka értékelése

Miután 1959 márciusában sor került Aradi és az első futár találkozására, a hírszerzőszervvel való kapcsolat ezután hosszú ideig szünetelt. Aradi levélbenei érdeklődésére Bódi azt a levél-választ küldte, hogy a futár megbetegedett, rövidesen újat fognak küldeni. Bódi ezután egy olyan kapcsolatát vonta

<sup>51</sup> Kézzel beírva: „menetközben”.

<sup>52</sup> Kézzel beírva: „nem csinálunk”, illetve a IV/8. pont áthúzva, és utána kézzel írva a következő szövegrész került: „9. BM vonatkoztat[ozó] kémadatakra szakértői vélemény beszerzése. A szakértői kirendelés kelte: VIII. 11. Kész: VIII. 22.”, valamint: „10. Szembesítés Menyhart Rezsővel VIII. 26-án.” és „11. »Határőrségi jelentés« beszerzése Aradi őrizetbe vételéről.”

be futárszolgálatra, aki a BM operatív szerveinek ügynöke, így jutott Aradi kémtevékenysége a II/2. Osztály tudomására.

A II/2. és II/6. Osztályok ezután együttműködve vezettek be ügynöki bizalmas nyomozást. A Bódi által küldött futár szerepét operatív tiszt vette át, aki Bódi fényképének felmutatásával és megfelelő magatartással el tudta nyerni Aradi bizalmát – ezáltal sikerült megakadályozni, hogy a jelentős államtitkot képező dokumentumok és kémjelentések a nyugatnémet hírszerzőszervek birtokába kerüljenek. Egyúttal a Bódi által küldött futár – a II/2. Osztály ügynöke – esetenként dezinformatív anyagokat kapott a kémszervezethez való kijuttatás végett.

Így megállapítható, hogy a II/2. és II/6. Osztály eredményes munkát végzett. A vizsgálat során mindkét osztálytól a segítséget megkaptuk, az együttműködés kérdésben hiányosság nem merült fel.

Aradi őrizetbe vételét kombinációval a II/2. Osztály hajtotta végre, az operációs tervet közösen dolgoztuk ki. 1959. július 25-én aradinak Győrben lett volna találkozója a „futárral”, a találkozóra egy kémjelentést és írásbeli anyagokat vitt magával. A II/2. Osztály a Határőrség fedése alatt a vonaton igazoltatást folytatott és „Aradi személyi igazolványát gyanúsnak találva”, más személyekkel együtt a Győri Határőr Parancsnokságra állította elő. Az operációs terv alapján „megtalálták nála a kémjelentést és az államtitkot képező iratokat, ezért kivizsgálásra átadták a BM szerveinek”. A kombináció eredményeként a feldolgozó munka fedve maradt, az operatív tisztet sikerült az ügyből kivonni.

#### A vizsgálati munka értékelése

Az ügyben a vizsgálatot tervszerűen – kidolgozott vizsgálati intézkedési terv alapján – folytattuk le. Aradi vallomásainak őszinteségének ellenőrzésére fogdaügynököt alkalmaztunk, egyébként vallomásait az operatív feldolgozó munka adatain keresztül is ellenőriztük. Menyhért Rezsőt<sup>53</sup> a vizsgálat során, Aradi vallomása eredményeként helyeztük előzetes letartóztatásba.

Aradi bűncselekményének bizonyítására felhasználtuk az őrizetbe vételekor nála megtalált bűnjeleket, valamint a házkutatás során nála talált, Bódinak Bécsbe címzett – fel nem használt – levélborítékot és az írógépet, ame-

<sup>53</sup> Menyhért Rezső a KGM főelőadója volt, és a hadiipari üzemek adatait szolgáltatatta ki Aradinak.

lyen a kémjelentéseit gépelte. Aradi és társai ügyében írásszakértőt, BM szakértőt, a nehézipari és hadiipari vonatkozású adatok és anyagok megvizsgálására pedig szakértői bizottságot alkalmaztunk.

A vizsgálat során Aradi és Menyhért között szembesítést kellett végrehajtani, mert Menyhért azt állítja, hogy Aradi kémtevékenységről csak az adatok kiszolgáltatása után szerzett tudomást. Menyhért ezt az állítását a szembesítés után is fenntartotta, mégis a szembesítés eredményesnek mondható, mert az Aradinál megtalált kémjelentés KGM/B vonatkozású adatai, a szembesítés során Aradi megerősített vallomása a tényeket, Menyhért hűtlenségben való bűnösségét bizonyítják. Míg Menyhért Rezső részleges beismerő vallomást tett, Aradi István, Medgyes Márton és Szabó József<sup>54</sup> teljes beismerő vallomást tettek.

Az ügyben folytatott vizsgálatot a törvényben megszabott határidőn belül, másfél hónap alatt befejeztük.

Gidáli Gábor s. k.  
r. szds.

142-1310/59.

*[ÁBTL 3.1.9. V-145881. A dosszié melléklete. Aláírás nélküli géppel írt tisztázat.]*

<sup>54</sup> Medgyes Márton, valamint Szabó József a BM Politikai Nyomozó Osztály operatív állományú tisztjei voltak, akik a BM operatív tevékenységével kapcsolatos információk adták át Aradinak.



## „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után”

*Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után  
1968-ban*

A prágai tavasznak és a Csehszlovákia elleni intervenciónak könyvtárnyi magyar nyelvű szakirodalma van, s különösen sok olyan könyv, folyóirat-cikk jelent meg a harmincadik évfordulóhoz kapcsolódóan 1998-ban, amely Kádár Jánosnak az eseményekben játszott ellentmondásos szerepével kitűnően foglalkozik.<sup>1</sup>

1968 januárjában, Alexander Dubček főtitkárrá választásával indult az a széles társadalmi támogatottságot élvező csehszlovák reformfolyamat, amelynek egyes elemei közül a szovjet vezetés leginkább a cenzúra enyhülését, a politikai pluralizmus megjelenését kifogásolta.

A csehszlovákiai lapok 1968 tavaszától kezdték támadni Antonín Novotný köztársasági elnököt. Lemondása után a Csehszlovák Nemzetgyűlés 1968. március 28-án – Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága (CSKP KB) – javaslatára Ludvík Svoboda tábornokot választotta a köztársaság elnökének. Novotný híveinek fokozatos eltávolítása a hatalomból már korábban megkezdődött. A tavasz folyamán rehabilitálták a „személyi kultusz” áldozatait, klubot alapítottak az egykori politikai foglyok, akciócsoport alakult a szociáldemokrata párt újjászervezésére, a párton kívüli értelmiségiek – elsősorban az írók – egyre határozottabban követelték a politikai pluralizmus érvényesítését. Ludvík Vaculík kiáltványa, a polgári demokrácia mellett hitet tevő „Kétezer szó” megjelenése (1968. június 27.) szovjet részről további kemény támadásokat vont maga után.

Noha a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága csak 1968. augusztus 20-án döntött a magyar fegyveres erők részvételéről, a tényleges döntés már jóval korábban megszületett. Ezt bizonyítja az is, hogy

<sup>1</sup> A teljesség igénye nélkül lásd Huszár Tibor: *Prága–Budapest–Moszkva 1968*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1998; Kun Miklós: *Prágai tavasz–prágai ősz. 1968 fehér foltjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998; *Rubicon*, 1998/8. Heller Ágnes: 1968. *Beszélő*, 1997/11. 70–79. és korábban Zdeněk Mlynař: *A Prágai Tavasz... és ősz*. Budapest, Vita Kiadó, 1989.

Benkei András belügyminiszter már augusztus 1-jén egy parancsot és egy utasítást adott ki a csehszlovákiai bevonulással összefüggő fokozott hazai ellenőrzéssel és a teljes csehszlovák határázárral kapcsolatosan.<sup>2</sup>

A tervek szerint az „emberarcú szocializmus” kísérletének leállítására irányuló intervenciót meg kellett volna előznie a CSKP KB Elnöksége minden tagja által aláírt kérelemnek, amelyben ellenforradalmi veszélyre hivatkozva kérték volna a testvéri szocialista országok fegyveres segítségét.<sup>3</sup> Az eredeti – természetesen Brezsnyev irányításával megfogalmazott és az „Ötök” (a Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország és a csehszlovákiai reformokat kezdettől a legélesebben támadó NDK és Bulgária) pártvezetői által is elfogadott – forgatókönyv szerint az augusztus 20-i elnökségi ülésen a Moszkva-barát konzervatív, keményvonalas politikusok<sup>4</sup> győzelmével az elnökség egységesen fogadta volna el a behívás szövegét (amely a szovjet vezetés előtt természetesen ismert volt, hiszen azt már augusztus 3-án, a „Hatok” (a fentebb említett öt állam és Csehszlovákia) pozsonyi találkozásán átadták Brezsnyevnek).<sup>5</sup> Ezt követte volna a közmédiumok elfoglalása, majd a közvélemény tájékoztatása. Az ülés azonban elhúzódott, így még javában tárgyalták a tervezetet, amikor érkezett a hír: a testvéri segítség már átlépte az országhatárt. Ez teljesen új helyzetet teremtett: a CSKP vezetőinek többsége Dubček mellé állt, a behívó levél szövege helyett pedig az intervenciót elítélő nyilatkozatot fogadtak el.<sup>6</sup>

A katonai akció sikeres volt, politikailag viszont kudarcot vallottak az „egészséges baloldali erők”: a szovjetekkel szembeni társadalmi ellenállást a katonai beavatkozás még egységesebbé tette, a konzervatív vezetők körül megfagyott a levegő. Ebben az ellenállási hangulatban még a leghírhedtebb Moszkva-barát politikusok sem álltak a végrehajtók oldalára, és nem vették át az irányítást, az ország tényleges hatalom nélkül maradt. Csehszlovákia szovjet nagykövete, Sztjepan Cservonyenko irányításával ugyan történtek kísérletek egy

<sup>2</sup> ÁBTL 4.2. 10-21/20-1968. A belügyminiszter 0020. számú parancsa, 1968. augusztus 1. és uo. 10-22/11-1968. A belügyminiszter 011. számú utasítása, 1968. augusztus 1. Szövegüket közli Kajári Erzsébet: A magyar belügy és a csehszlovákiai bevonulás 1968-ban. *Társadalmi Szemle*, 1998/8. 205–221.

<sup>3</sup> Lásd erről bővebben Huszár Tibor: i. m. 258–266.

<sup>4</sup> A korabeli pártzsargonban „egészséges baloldali erők”-nek, majd „kezdeményező csoport”-nak nevezték őket. Ehhez az irányvonalhoz tartozott például Bifák, Indra, Kolder, Rigo, Švestka, Barbírek, Piller, Kapek.

<sup>5</sup> Az átadó Kolder titkára Radko Kaska volt. Ugyanekkor Bifák is hasonló tartalmú levelet juttatott el Pjotr Selesztnek, az Ukrán Kommunista Párt főtitkáranak. Lásd erről bővebben Kun Miklós: *Prágai tavasz–prágai ősz*. I. m. 214.



forradalmi kormány létrehozására – amelyet Kádár János javaslatára éppen „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány”-nak neveztek volna, s vezetőjének Alois Indrát szerették volna a szovjetek –, a CSKP KB tagjai azonban megtagadták az együttműködést. A csehszlovákiai városokban katonai parancsnokságot hoztak létre. Dubčeket és több reformpárti politikust – így Černíket, Smrkovskýt, Kriegelt és Simont – a szovjet operatív szervek őrizetbe vettek, és Lengyelországba, később Kárpát-Ukrajnába hurcolták.

Ilyen körülmények közé érkezett több magyar hírszerző csoport Prágába. Az egyik csoportot irányító Szolnok Péter alezredes korábbi pályafutása is regényesnek mondható.

Az 1928-ban, szegény családban született Szolnok (korábbi vezetékevei sorrendben: Riba, Plesz, majd 1964-es névváltoztatásáig Szikla)<sup>7</sup> önéletrajza szerint már az érettségi letétele után, 1947-től rendszeresen dolgozott a budapesti II-III. kerületi ÁVO-nak, hivatalosan azonban 1948-tól, próbarendőri kinevezéssel kezdte államvédelmi pályáját. A pártmunkába már 1945-ben bekapcsolódott, sőt önéletrajza szerint mint aktív pártmunkás – R-gárdista, agitátor, választási gyűléstartó, plakátragasztó, hivatásos verekedő és botrányokozó a jobboldali pártok gyűlésein – „Pártmunkás Igazolványt” és elismerő oklevelet is kapott 1947-ben.<sup>8</sup> Tevékenységét honorálták: 1947-ben felvették az MKP soraiba.

Az államvédelmi ranglétrán is lépdelt felfelé: 1947-től a K-ellenőrzésen, majd a Központi Elhárító Osztályon dolgozott, 1950-től, az első Dzerzsinszkij tanosztály elvégzése után hadnagyi rendfokozattal az amerikai elhárító alosztály vezetőjévé nevezték ki. Ezt a funkciót töltötte be 1953-ig, amikor kiküldték a Szovjetunióba az egyéves állambiztonsági iskolába tanulni. Hazatérése után a már egyesített angol–amerikai elhárító alosztály, majd 1954-től a jugoszláv alosztály vezetője lett. Időközben elvégezte a Külügyi Akadémiát is.

1955-ben Sziklát – szigorúan titkos állományú, azaz SZT-tisztként – ki-nevezték a londoni rezidentúra vezetőjévé. A korábban felettesei által többször megfogalmazott „jellembeli hiányosságai” miatt egyre több bírálat érte.<sup>9</sup>

<sup>6</sup> A behívó levelet a magyar sajtó augusztus 22-én közölte „A CSKP KB, a csehszlovák kormány és nemzetgyűlés tagjai egy csoportjának felhívása” címmel. *Népszabadság*, 1968. augusztus 22.

<sup>7</sup> Ennek megfelelően 1964-ig a Szikla, utána a Szolnok nevet használok én is.

<sup>8</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Szolnok Péter személyi anyaga. Szikla Péter önéletrajza.

<sup>9</sup> Az állambiztonsági szervek osztályvezetőinek a beosztottaikról – azok kinevezésekor – minősítést kellett készíteniük, amelyekben összefoglalták az illető addigi beosztásait, körülményeit, jellemezték egyéniségét, operatív és elméleti tudását. Ugyanez vonatkozott a különböző belügyi és tisztai iskolák vezetőire is.



Már 1952-ben, az MDP Öt Hónapos Pártiskolája elvégzése alkalmával készített első jellemzésében megállapították róla, hogy öntelt, elbizakodott, túlzottan fölényes.<sup>10</sup> A forradalom alatti magatartását 1958. február 6-i minősítési lapja szerint „politikai határozatlanságnak” tekintette főnöke, Móró István, a II/3. (Hírszerző) Osztály vezetője, azt is kihangsúlyozva, hogy „...látta, hogy az ország belső eseményei ellenforradalmi jellegűek, de nem helyezkedett az első pillanattól kezdve tiszta, világos politikai platformra, s ez volt hibájának forrása. Szikla elvtárs és beosztottai közt korábbi jellembeli magatartásából fakadó ellentétek, részben jogos, másrészt vélt sérelmek miatt, már az események előtt távol került az elvtársaktól, akik ebben a helyzetben már nem közeledtek segítően feléje.” Szikla a bírálatot azzal a megjegyzéssel fogadta el, hogy a közte és a rezidentúra tagjai közötti ellentétek nem az ő, hanem az egyes elvtársak intrikus, jellemtelen viselkedéséből adódtak.<sup>11</sup>

Következő, 1960. május 3-án született minősítésében már az szerepel, hogy „vezetése alatt a rezidentúrán olyan munkamódszerek honosodtak meg, amelyek megengedhetetlenek voltak s végső fokon oda vezettek, hogy a nehéz munkával elért eredmények is megsemmisültek. Szikla elvtárs saját maga olyan súlyos operatív hibát követett el, amiért az angol elhárító szervek kiutasították. [...] A súlyos hibák kifejlődésében nagy szerepet játszott Szikla elvtárs önteltsége.”<sup>12</sup> Fenyítésként egy rendfokozattal visszavetették (örnagyból százados lett ismét), és alosztály-vezetői beosztásából főoperatív beosztottnak minősítették vissza a BM II/3-A alosztályán.<sup>13</sup> Fegyelmi büntetése 1961. január 1-én járt le: visszakapta örnagyi rangját<sup>14</sup>, majd 1961 novemberétől csoportvezetőként továbbra is ugyanazon az osztályon a Jugoszlávia elleni hírszerzéssel volt megbízva.<sup>15</sup> A kinevezésére tett javaslatban szerepel az is, hogy „magatartásbeli hibáinak kijavítása után [...] külföldi szolgálatra is alkalmas.”<sup>16</sup>

A töretlen bizalom jeleként az immár alezredesi rendfokozattal rendelkező Szolnokot 1964 decemberétől – természetesen újra SZT-állományban –

<sup>10</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Jellemzés, 1952. július 22.

<sup>11</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Minősítési lap, 1958. február 6.

<sup>12</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Minősítési lap, 1960. május 3. Az a dokumentumokból nem derül ki, mi volt a kiutasítás konkrét oka.

<sup>13</sup> ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 00112/1959. számú parancsa, 1959. június 10.

<sup>14</sup> ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 00143/1960. számú parancsa, 1960. december 31.

<sup>15</sup> ÁBTL 2.8.2.1. A belügyminiszter-helyettes 00155/1961. számú parancsa, 1961. november 28.

<sup>16</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Javaslat, 1961. november 13.

ismét külföldre helyezték, ezúttal Rio de Janeiróba, rezidensnek.<sup>17</sup> Feladata a rezidentúra megszervezése volt, azonban itt sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség vezetője, Komornik Vilmos 1966. május 15-i hatállyal megszüntette külföldre vezénylését<sup>18</sup>, és leváltotta a BM III/I-1/A alosztályon betöltött csoportvezetői beosztásából, egyúttal kinevezve ugyanott főoperatív beosztottnak.<sup>19</sup> Az újabb fegyelmi oka az volt, hogy Szolnok 1965 októberében „külföldről a Központba küldött magánlevélben megengedhetetlen módon és hangnemben bírálta pártunk politikáját, egyes vezetőit, ellentéteket akart szítani a csoportfőnökség vezetői állományának tagjai között, cinizmusról, karrierizmusról és kétarcúságról tett tanúságot.”<sup>20</sup>

Mindezek ismeretében küldték ki az 1967-től ismét SZT-állományban szolgáló Szolnokot a megszállt Csehszlovákiába. Szolnok ekkor a MŰOSZ tagja volt, így újságíró fedéssel, míg társa, Hidasi János diplomataként érkezett Prágába, mint – ahogy Szolnok jelentésében írja – az első civilek a bevonulás után. Az alább közölt, Szolnokék prágai tevékenységét bemutató, egymás besározásától sem mentes levelek azonban más információkat is tartalmaznak.

Időrendben haladva az első dokumentum Erdélyi Károly külügyminiszter Benkei András belügyminiszternek szóló levele, amely Kovács Imre<sup>21</sup> prágai magyar nagykövet Szolnokék működésével kapcsolatos megjegyzéseit tartalmazza. Kovács kifogásolta, hogy a hírszerző tisztek érkezéséről nem kapott előzetes tájékoztatást a Külügyminisztériumtól.<sup>22</sup> A nagykövet megemlítette, hogy a hírszerző tisztek ki sem tudtak mozdulni a követség épületéből, így információkat sem tudtak máshonnan szerezni. Komolyabb konfliktust okozott a nagykövet és Szolnok Péter alezredes között az, hogy az augusztus 21. és 28. között a nagykövetségen tartózkodó Oldřich Švestkát, a *Rudé Pravo* főszerkesztőjét, majd később Rudolf Barákot, Csehszlovákia korábbi belügyminiszterét és a CSKP korábbi főtitkárhelyettesét Szolnok be akarta szervezni. Kovács Imre eltérítette szándékától a hírszerző tiszteket. Mellesleg, Švestka

<sup>17</sup> ÁBTL 2.8.2.1. A BM III/I. csoportfőnökének 68/1964 számú parancsa, 1964. november 17.

<sup>18</sup> ÁBTL 2.8.2.1. A BM III/I. csoportfőnökének 34/1966. számú parancsa, 1966. május 2.

<sup>19</sup> ÁBTL 2.8.2.1. A BM III/I. csoportfőnökének 37/1966. számú parancsa, 1966. május 2.

<sup>20</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Minősítési lap, 1966. szeptember 15.

<sup>21</sup> Kovács Imre eredeti foglalkozása pék volt, később szakszervezeti funkcionárius, majd élelmezésügyi miniszter lett, 1967-től Magyarország csehszlovákiai, 1969-től berlini nagykövetei tevékenykedett.

<sup>22</sup> Az összeköttetés Budapesttel megszakadt, így a távirat nem is érkezhett meg. Igaz, később sem küldték el.



beszervezésének terve, amellet, hogy otrombaság, fölösleges is lett volna, hiszen e levélből, de más forrásokból is kiderül: a főszerkesztő amúgy is rendszeres kapcsolatban állt a magyar nagykövettel, sokszor utóbbi „társszerzője” volt a Budapestre küldött jelentése megírásában.<sup>23</sup>

Švestka tehát – miközben a szovjetek a vezető reformpárti politikusokat elhurcolták – nem a szovjet, hanem a magyar nagykövetségre távozott. Még meglepőbb, hogy – amint a levélből kiderül – az augusztus 22-én a nagykövetségen tartózkodó Rudolf Barák Marosán Györggyel tárgyalt hosszasan, aki ekkor az MSZMP tagja sem volt.<sup>24</sup> Hogy a híresen keményvonalas Marosánt régi személyes, politikai kapcsolatok fűzték-e az 1954 és 1960 között a belügyminiszteri és a CSKP főtitkár-helyettesi posztját is betöltő Barákhhoz, vagy valami más motiválta a magyar vezetést Marosán Prágába küldésére, sem ezekből a dokumentumokból, sem az általam ismert szakirodalomból nem derül ki.

A következő dokumentumban, Szolnok Péter jelentésében – amellet, hogy nyomon követhető a katonai intervenció utáni csehszlovákiai hangulat – az is olvasható, hogy Marosán nemcsak Barákkal tárgyalt, hanem Kovács Imre meggyőzésében is szerepet játszott. A hírszerző tiszttel azután írtak prágai tartózkodásáról jelentést, hogy megismertették vele a Kovács Imre meggyőzéseit tartalmazó előző levelet. Szolnok hosszasan foglalkozik azzal, hogy a magyar nagykövet – az általános csehszlovákiai megítélésnek megfelelően – mélyen elítélte az intervenciót. Ezt Szolnok a technikai lehetőségek megszűnése mellett (a telefon- és telex-összeköttetés Budapesttel rögtön megszakadt) tájékoztatatlanságnak tudta be: Csehszlovákiában az azonnali hatalomátvétel nem történt meg, így a szovjet, illetve szovjetbarát propagandagépezet sem indulhatott be rögtön – ellentétben a „kalózkodókkal”, amelyek működtek. Így a magyar nagykövet nem olvashatta a már említett behívólevelet<sup>25</sup> sem.

Szolnok leírása szerint Kovács Imre meggyőzésében Marosán mellett az új gazdasági mechanizmus egyik atyja, az ekkor pénzügyminiszteri posztot betöltő Vályi Péter és még inkább a *Népszabadság* főszerkesztője, az MSZMP KB tagja, Gosztonyi János játszott szerepet.

<sup>23</sup> Kun Miklós: Magyar politikusok a prágai hatvannyolcra. *Magyar Napló*, 1998/8. 31–34.

<sup>24</sup> Az MSZMP KB saját kérésére 1962-ben hívta vissza Marosánt a PB-ből, majd KB-titkári posztjáról is leváltották. Azután, hogy 1964. novemberében egyszerű párttagként részt vett a moszkvai ünnepi felvonuláson, támadások érték, s 1965-ben kilépett a pártból. 1972-től újra az MSZMP tagja volt.

<sup>25</sup> Lásd a 6. számú lábjegyzetet.



A hírszerző alezredes jelentésében elismerte, hogy valóban igyekezett kapcsolatot teremteni az említett politikusokkal, a nagykövet kérésére azonban elállt ettől.

Sokkal fontosabb azonban az, hogy Szolnok szerint a cseh népfront főtitkára<sup>26</sup> és Švestka szeptember 10-én menedékjogot is kértek a magyar nagykövetségen. Behozataluk – pontosabban csak előbbié, mert a magyar követségen amúgy is sűrűn megforduló Švestka egyszerűen besétált – operatív akciót, így Szolnokék segítségét igényelte.

Az első levélre (Erdélyi Károly Benkei Andrásnak szóló levelére) rátűzött cetlin Benkei Rácz Sándor állambiztonsági miniszterhelyettesnek szóló üzenetét olvashatjuk arról, hogy az ügyet Kádár elvtársnak is ismernie kell. A harmadik dokumentum tehát Benkei belügyminiszter Kádárnak szóló, a hírszerző tisztek tevékenységét bemutató és a nagykövet intervenciót elítélő politikai véleményét is tartalmazó összefoglalója. Ebben szerepel az is, hogy a nagykövetet végül sikerült meggyőzni: a leghelyesebb megoldás „a katonai intézkedés fenntartása mellett segítségnyújtás az egészséges baloldali erőknek”.

A két hírszerző tiszt, Szolnok Péter és Hidasi János figyelmeztetésben részesültek. Szolnok 1971 szeptemberéig a „Press” rezidentúrát<sup>27</sup> vezette megbízott rezidensként, majd a III/I-11. Osztályon főoperatív beosztott volt. Miután fedőmunkahelye, a Hungexpo Külkereskedelmi Vállalat 1975-ben Dél-Amerikába, egy kereskedelmi kirendeltségre akarta helyezni üzletkötőként, s ott az osztálya nem kívánta hírszerzőként alkalmazni, Szolnokot – egyidejűleg mentesítve az utazási korlátozások alól – 1975. március 31-én nyugdíjazták.<sup>28</sup>

Kovács Imre nagykövetet 1969-ben Berlinbe helyezték.

<sup>26</sup> Helyesen: Csehszlovák Nemzeti Front.

<sup>27</sup> A „Press” rezidentúra a Magyar Újságírók Országos Szövetségében működött.

<sup>28</sup> ÁBTL 2.8.2.1. 209. Feljegyzés, BM III/I-11 Osztály, 1975. február 28.; ÁBTL 2.8.2.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 00048. számú parancsa, 1975. március 27.

## Dokumentumok

### 1. Erdélyi Károly levele Benkei András belügyminiszternek, 1968. október 12.

Külügyminiszterhelyettes

Szigorúan titkos!

Benkei András elvtársnak,  
belügyminiszter,  
Budapest.

Kedves Benkei elvtárs!

E héten itthon járt Kovács Imre elvtárs, prágai nagykövetünk. A csehszlovák helyzetről történt beszámolója során megemlített néhány olyan mozzanatot, amelyről – Kovács elvtárral egyetértésben – szükségesnek látjuk tájékoztatni Benkei elvtársat.

Az öt szocialista ország augusztus 21-i akcióját követően, Benkei elvtárs utasítására, több BM operatív csoport jelent meg prágai nagykövetségünkön. Az egyik operatív csoportot Szolnok Péter elvtárs vezette.

Kovács elvtárs benyomásai szerint Szolnok elvtársék – de a másik két csoport – munkájának is voltak bizonyos fogyatékoságai. Ez egyrészt abban fejeződött ki, hogy a kérkezett elvtársak a bonyolult helyzet miatt, ki sem tudtak mozdulni a nagykövetségről, s ezért információikat kizárólag a nagykövetség munkatársaitól szerezték, s azokat továbbították központjuknak.

Ezzel összefüggésben Kovács elvtárs elmondta, hogy augusztus 21-től 28-ig a nagykövetségen tartózkodott O. Svestka elvtárs, a CsKP Elnökségének tagja, a Rudé Právó főszerkesztője, akivel Politikai Bizottságunk megbízásából Kovács elvtárs tartott fenn politikai kapcsolatot. Prágai tartózkodása egyik napján Szolnok elvtárs azt kérte Kovács elvtárstól, hozza őt össze Svestka elvtárral, mert kísérletet szeretne tenni beszervezésére. Kovács elvtárs rendre utasította Szolnok elvtársat.

Augusztus 22-én, a prágai nagykövetség épületében Marosán György elvtárs találkozott és hosszú beszélgetést folytatott Rudolf Barák elvtárral, a CsKP 1962-ben letartóztatott, majd 1968-ban szabadonbocsájtott főtítkárhelyettesével. A beszélgetés tartalmáról Kovács elvtárs haladéktalanul tájékoztatta a Politikai Bizottságot. E beszélgetés után Szolnok elvtárs ugyancsak kísérletet tett a Barákkal való találkozásra annak beszervezése céljából.

Kovács elvtárs kérte, hogy fenti eseteket hozzuk Benkei elvtárs tudomására. Indítványozta azt is, hogyha a jövőben, Benkei elvtárs megbízásából BM dolgozók érkeznek Prágába, úgy arról őt, az eddigi gyakorlatnak megfelelően, a KÜM vezetőségén keresztül tájékoztassák.

Budapest, 1968. október 12.

Elvtársi üdvözléssel:  
Erdélyi Károly

[ÁBTL 1.11.4. sz. n. (BM Irattári Osztálytól átvett iratok, 1966–1968). Az első lapon kézzel, tollal írt szöveg: „Rácz e! A jelzett dolgot tisztán kell látni, hogy igaz-e? Részletes jelentés kérek az ügyről. Benkei.” Rátűzött lapon kézzel, tollal írt szöveg: „Rácz e! A levelet meg kell mutatni Kádár elvtársnak. Részletesen, őszintén leírni mindent! (Kovács e. állásfogl.) 1968. 11. 14. Benkei.” Rátűzött lapon kézzel, tollal írt szöveg: „Rajnai elvtárs! Légy szíves e jelentést Szolnok elvtársnak megmutatni és részletes jelentést íratni, hogy mi történt. 1968. 10. 14. Rácz Sándor”]

## 2. Szolnok Péter jelentése prágai tartózkodásáról, 1968. december 1.

Szigorúan titkos!

Jelentés

Budapest, 1968. december 1.

Szolnok Péter r. alezredes (beosztva a III/I. Csfség) megjelölt témakörökben az alábbiakat jelentem:

Tevékenységem 1968. augusztus-szeptemberben

Jelentem, hogy vezetői parancsra 1968. augusztus 21-én megszakítottam szabadságomat, Budapestre utaztam, majd 1 napos gyorsított felkészülés után, 23-án Csehszlovákiába települtem, – szolgálati feladatok végrehajtására. Velem utazott Hidasi János r. őrgy. Feladatom volt kapcsolatot keresni cseh hírszerzés pozitív elemeivel, segítséget adni részükre a rendkívüli helyzettel problémák megoldásában, valamint információszerző munkát végezni jelentős számú prágai újságíró kapcsolataim (cseh és nyugati) körében. Magam újságíró fedéssel, Hidasi elvtárs diplomata fedéssel utaztunk, legális fedőfoglalkozásunknak megfelelően. Tevékenységem elsődleges alapjául szolgált, hogy kb. 2 éve



intenzív munkakapcsolatban álltam a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró Szövetséggel, annak minden funkcionáriusát személyesen ismertem.

1968. szeptember 24-én feladataim érdembeli ellátása után – vezetői parancsra hazatértem. Hidasi elvtárs hazatérése 1 héttel korábban történt.

Kiutazásom Prágába

A határt magánemberként, gépkocsival léptük át (mi voltunk az első civilek a bevonulás után). Relatíve nehézség nélkül elértük Pozsonyt és felkerestük a lakásán tartózkodó Sztankó főkonzult. Ugyanott talákoztunk Barity prágai követségi tanácsossal, aki állomáshelyére visszatérőben elakadt Pozsonyban. Sztankó elvtársnak átadtuk a KÜM Igazgatási Főosztályától hozott futárpostát, s tájékoztattuk a cseh helyzet hazai megítéléséről, a legutolsó pártinformációkról. Sztankó elvtárs viszonttájékoztatt, s ennek következtetéseként kategorikusan lebeszél a továbbutazásról (katonai zárás, fegyveres harcok, lakosság lincs-hangulata). Látván, hogy információit az ellenforradalmi kalózkodók rémhíreiből meríti, azokat nem vettem figyelembe és a továbbutazás mellett döntöttem. Barity elvtárs kérte, hogy velünk tarthasson. Hozzájárultam. 8 órás gépkocsi út után, kisebb „zökkenőkkel”, de lényegében rendben megérkeztünk Prágába. A nagykövetség épületéhez érve Kovács Imre nagykövet elvtársat kerestem, bejelentkezés céljából. Kovács elvtárs közölte, hogy tudomása van jövetelünkről (a követségre kihelyezett belügyi operatív tiszttől kapott előzetes tájékoztatást) és kézséggel ad segítséget elhelyezkedésünkhöz, munkánkhoz. Kérdésemre közölte, hogy a KÜM illetékes vezetőitől nem kapott értesítést jöttünkről, ezt azonban annak tudja be, hogy már előző nap megszakadt telefon és telex összeköttetésünk Budapesttel. Szóban ismertetem az általam pontosan ismert KÜM távirat szövegét, s valószínűsítettem, hogy az összeköttetés helyreállításával az azonnal megérkezik. E témához kapcsolódva Kovács et. érdeklődött, rendelkezünk-e adó-vevő készülékkel, tudunk-e kapcsolatot teremteni Budapesttel. Két napi határidővel megbízható rádió összeköttetést és képzett rádióst ígértem. Ezt teljesítettem is, de addigra a követség is megoldotta a problémát: saját rádiót és rádióst kaptak.

A budapesti összeköttetés megteremtése után megkérdeztem Kovács elvtársat, megérkezett-e az ominózus távirat? Közölte, hogy nem, de baráti mosollyal hozzátette, nem is fogja reklamálni, mert félő, ha sokat érdeklődik, még visszahívnak bennünket...

Politikai beszélgetések Kovács nagykövet elvtárral.

Már első beszélgetésünk alkalmával Kovács nagykövet elvtárs részletes „tájékoztatót” adott a prágai helyzetről. Ez a következőkben sommázható: „Végzetes hiba volt az intervenció”, „Nem tudom elhinni, hogy józan meggon-

dolás esetén csatlakoztunk volna ahhoz”, „meggondolatlanságunk súlyos károkat okoz Csehszlovákiában”, a nemzetközi politikában, beleértve elsősorban a nemzetközi munkásmozgalmat”, „céljainkat egy katonai beavatkozás nem oldja meg, nincs egyetlen cseh kommunista, aki hajlandó lesz közösséget vállalni a behívással”, „vannak olyan prágai diplomata, akik még következetesebb beavatkozást, katonai kormányzást követelnek, de ez meggondolatlan felelőtlenség, az egyetlen normális dolog, amit csinálni lehet, az azonnali kivonulás”. Kellemetlen kötelesség volt, de már az első nap vitába kellett szállnom Kovács elvtárssal. Nézeteit tájékoztatásnak tudtam be, hiszen beszélgetésünk során kiderült, hogy olyan alap-dokumentumokat sem ismernek, mint a Csehszlovák Központi Bizottság Egy Csoportja által aláírt Felhívás (amit mi itthon már 21-én publikáltunk)<sup>29</sup>, nem beszélve az utolsó napok bizalmas párttájékoztatóiról. Magam részéről mindent megtettem nagykövet elvtárs mélyreható informálására (megígértem, hogy első alkalommal kihoztam a hivatkozott Felhívást részére), megpróbáltam nézeteit alapvetően befolyásolni. Ez csak kismértékben sikerült.

Legalábbis ezt tükrözte a nagykövetség alagsori dísztermében, a helyi kolónia mintegy 40 tagja részére megtartott tájékoztatás (augusztus 24), melyen az általa elmondottak csak kevésben különböztek a fentiekől. Nem kívánván ártani vezetői tekintélyének, a helyszínen nem bocsájtkoztam vitába vele, csupán a helység menetközbeni elhagyásával érzékeltettem egyet nem értésemet.

A gyűlést követően ismét beszélgettünk, nagykövet elvtárs kijelentette, hogy nézeteit nem váltogatja, véleményét összefoglaló tanulmányban már lefektette és az első adódó alkalommal Budapestre is megküldi. Az alapvető kérdésekben folytatott politikai vitáink (minden esetben négy- vagy hatszemközötti vitákról volt szó) körülbelül 10 nap múltán szűntek meg. Ezidőre nagykövet elvtárs véleménye alapvetően változni kezdett. Szerepet játszott ebben Vályi Péter, Marosán György és elsősorban Gosztonyi János elvtársak néhány napos követségi tartózkodása, Kovács elvtárssal folytatott beszélgetéseik. Érthető hatással volt rá néhány vezető cseh elvtárssal folytatott beszélgetése, illetve azok véleményének megismerése (emlékezetem szerint első volt a követségre belátogató Barak volt belügyminiszter), akik mélyrehatóan bizonyították az ellenforradalmi veszélyt és a beavatkozás szükségességét. Sor került a baráti követségekkel történő konzultálásokra (tanácsosi szinten, mert a szovjet követségről nyert információim szerint nagykövetük nem kívánt találkozni

<sup>29</sup> A már említett felhívás augusztus 22-én jelent meg. Lásd a 6. számú lábjegyzetet.



sem Kovács elvtárrsal, sem a bolgár nagykövettel). Mindezek lehetőséget adtak a helyzet objektívebb felmérésére és úgy tűnt, Kovács elvtárs élt is ezzel a lehetőséggel.

Passzivitásunk, „meghúzóadás” a követségen, információszerzés követségen belül

E kérdésekben nyilvánvaló Kovács elvtárs tévedése, illetve tájékozatlansága, de feltételezhető egyoldalú beállításra törekvés. Nagykövet elvtárs előtt pontosan ismert volt, hogy napközben a városban vagyunk, s hogy a késő éjjeli órákig végezzük rejtjel és rádiós munkánkat. Tudta, hogy forgalmunk olyan méreteket öltött, hogy a két mellém kiküldött rejtjelező és rádiós (Mayer István r. őrgy, Csontos Ferenc r. őrgy, Demeter Bertalan r. szds.) sem bírja ellátni azt, magunk is segítünk, sőt, néha rendkívüli futárt küldtünk Budapestre. Többször egyeztettük például (néha éles viták közben) saját adónk és a követségi rádió párhuzamos időben nem végezhető munkáját, – mert a nap 24 órája sem volt elég.

Munkánk aktivitásáról és színvonaláról képet nyerhetett azokból a tájékoztatásokból, melyet szóban és írásban részére adtam. Kintlétem alatt kb. 10 esetben adtam át átfogó politikai információs anyagot nagykövet elvtársnak, melyet ő soronkívüli rejtjel táviratokban továbbított a Külügyminisztériumnak, értékesnek minősítve és köszönve azokat.

A követségen történő „meghúzóadás” vádja már csak azért sem érhet, mert a magam részéről kintlétem ötödik napján kiköltöztem a követségről és hazatérésemig a Hotel Park-ban laktam, csak rejtjelezés és továbbítás céljából látogattam a követséget.

Beszélgéseink során kértem és kaptam rendszeres tájékoztatást nagykövet elvtárustól. Ezek elsősorban a cseh BM szervekkel kapcsolatos információkra vonatkoztak, vagy nagy általánosságban a cseh helyzetre. Néhány esetben Barity tanácsoshoz utasított, mondván, hogy annak vannak információi, rá hivatkozva hozzá forduljak. Az ily módon tudomásomra jutott információk egy-egy részletét, a forrás megjelölésével, három esetben hazaküldtem. A harmadik esetet követően utasítást kaptam, hogy ez felesleges, ha szükséges, ezeket az anyagokat a Központ közvetlenül is be tudja kérni a KÜM-től. Ez esetről eltekintve senkitől, semmilyen információt nem kértem és nem kaptam.

Kapcsolat keresés Svestka és Barak elvtársak felé

Körülbelül szeptember 10-én magához hívatott a nagykövet elvtárs. Tanácsomat, illetve gyakorlati segítségem kérte két konkrét ügyben, megjegyezve, hogy ezek annyira állambiztonsági munkák, hogy nem meri vállalni a „dilettáns”



felelősségét. Elmondotta, hogy ...<sup>30</sup> elvtárs, a cseh Népfront főtitkára és Svestka elvtárs a Rudé Právo volt főszerkesztője menedékjogot kértek a nagykövetségen (az előbbi csak addig, amíg egy szovjet helikopter a közeli nagy térről Moszkvába viszi), de előtte jelentős dokumentációs anyagot kívánnak átadni. Mind a dokumentációs anyag, mind az említett elvtársak nagykövetségre történő konspiratív éjszakai behozatalában segítségem kérte, beleértve nyugati rendszámú gépkocsim igénybevételét. Közölte, hogy mindezen akciók érthetően nagy politikai fontosságúak, s indokolják az államvédelmi bekapcsolódást.

Készséggel álltam rendelkezésére és Barics követségi tanácsossal, mint alkalmi operatív segítőtársal, az akciókat rendben lefolytattuk. (Svestka elvtárs behozatalára nem került sor, mert ő – megelőzve a megbeszéléket – még a nappali órákban nyíltan bejött a követségre.

Feltett kérdésre jelentem, hogy valóban kértem Kovács nagykövet elvtárs engedélyét Svestka és Barak elvtársakkal (aki időközben ismét megfordult a követségen) történő találkozáshoz, részben informáltságom elmélyítése, másrészt tanácskérés céljával (hogyan kerülhetnék kapcsolatba olyan baloldali elvtársakkal, akik feladataink megoldásában segítséget tudnak adni).

Kovács elvtárs kérésemet megmosolyogta, vállam megveregetve azt mondta: „a jó információkat barátocskám én is le tudom jelenteni. Ezek az én embereim”. „Szakmai” felbuzdulását megértettem, kérésem nem erőltettem. Következésképp nem is került sor találkozásra fenti elvtársakkal.

Ha Kovács elvtárs nem kér fel nevezettek ügyében történő segítségadásra, úgy nem is szerezek tudomást arról, hogy azok a nagykövetségen tartózkodnak.

Összefoglaló megítélésem szerint prágai tartózkodásunk alatt végzett munkánk hasznos volt, s ez nem kismértékben annak tudható be, hogy a követésőtől és személy szerint Kovács Imre nagykövet elvtárstól kielégítő támogatást kaptunk munkánkhoz. A kapott segítséget igyekeztünk viszonzni. Az együttműködésben disszonáns hangot legfeljebb az említett politikai vitatkozások okoztak. Kiutazásunk, kint tartózkodásunk egyebekben az előírásoknak, a KÜM és a BM közötti együttműködés vonatkozó normáinak megfelelően zajlott le. Kérem jelentésem tudomásulvételét.

Szolnok Péter r. alezredes

*[ÁBTL 1.11.4. sz. n. (BM Irattári Osztálytól átvett iratok, 1966-1968).]*

<sup>30</sup> Az eredetiben is kipontozva.

### 3. Benkei András levele Kádár Jánosnak, 1968. december 10.

Belügyminiszter

Szigorúan titkos!  
Különösen fontos!

Kádár János elvtársnak  
MSZMP. Központi Bizottsága  
Első Titkára,

Budapest.

Kedves Kádár elvtárs!

Kovács Imre prágai nagykövet Erdélyi miniszterhelyettes elvtárs útján néhány észrevételt tett az öt szocialista ország augusztus 21-i akcióját követően Csehszlovákiába szolgálati feladatok ellátására kiutazott belügyi tisztek működésével kapcsolatban. Az észrevételeket megvizsgáltattam, melynek eredménye a következőkben foglalható össze:

Az események alatt a prágai nagykövetségen a BM részéről nem három, csupán két csoport működött. Feltehető, hogy Kovács elvtárs által BM-esnek jelzett harmadik csoport az MNVK/2<sup>31</sup> munkatársai voltak. A BM részéről már az eseményeket megelőzően, valamint az eseményeket követő napokban létszám erősítést alkalmaztunk elhárító és hírszerző tisztekből egyaránt. A két részlegünk – némileg eltérő feladattal – de egymással szoros együttműködésben dolgozott.

Szolnok és Hidasi hírszerző tisztek 1968. augusztus 23-án indultak útba [sic!], azzal a feladattal, hogy egyrészt kapcsolatot teremtsenek a cseh hírszerzés pozitív elemeivel és segítséget nyújtsanak, másrészt jó kapcsolataik lévén cseh és kapitalista újságírók között – információ szerző munkát végezzenek.

Kiutazásuk a KÜM Személyzeti és Igazgatási Osztályán keresztül – azokkal egyetértésben – nyert előkészítést. Kiutazásukról távirat készült Kovács nagykövet elvtárs számára. A táviratban a fennálló szabályoknak megfelelően tájékoztattuk a nagykövetet a hírszerző tisztek időleges kiutazásáról és kérjük részükre a szükséges segítség megadását.

A távirat – miután éppen ekkor szakadt meg az összeköttetés Prágával – a KÜM illetékes vezetőjének néhány nappal későbbi visszaigazolása szerint nem ment el. Újabb távirat elküldése már nem látszott célszerűnek, mert a

<sup>31</sup> Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökség 2. csoportfőnöksége.



hírszerző tisztek napok óta Prágában tartózkodtak, szabályosan bejelentkeztek a nagykövethél és megkezdték szolgálati feladataik ellátását.

A két hírszerző tiszt szabályos futárigazolvánnyal lett ellátva – s miután ők voltak az elsők, akik ebben az időben gépkocsival nekiindultak az útnak – a KÜM részéről különböző küldemények (pénz, élelmiszer, okmányok stb.) elvitelére is felkérték. A kérésnek eleget tettek.

A küldemény egy részét a pozsonyi főkonzulátuson átadták. Itt találták Barity Miklós elvtársat, a prágai nagykövetség első beosztottját, aki útját az események miatt megszakította. A két hírszerző tiszt a főkonzulátus vezetőjének aggályai ellenére még az éjszaka tovább indult Prágába, magukkal vive Barity első beosztottat is. A hajnali órákban megérkeztek a nagykövetségre.

Megérkezésük után jelentkeztek a nagykövethél, akit tájékoztattak feladatukról és kérték támogatását. A nagykövet – bár észrevételezte, hogy a KÜM vonalán nem kapott értesítést – de támogatását megígérte.

A megérkezést követően a nagykövet ismertetést adott a helyzetről, amelynek során kijelentette, hogy az őt szocialista ország beavatkozása súlyos hiba volt. A kialakult helyzetben – akkori megítélése szerint – két megoldás kínálkozott. Az egyik Csehszlovákia teljes katonai megszállása, a másik az azonnali teljes kivonulás. Akkor ez utóbbit jelölte meg a helyesebbik megoldásnak. A két kiérkező belügyi tiszt ellenvetéseket tett és azt igyekeztek bizonyítani, hogy harmadik megoldás a kézenfekvőbb: a katonai intézkedés fenntartása mellett segítségnyújtás az egészséges baloldali erőknek a konszolidáció megteremtéséhez.

A megérkezésüket követő reggel a nagykövetség pincéjében értekezlet volt a követség és kereskedelmi kirendeltség munkatársai számára, ahol Kovács elvtárs a fenti helyzetelemzést és megoldási elképzeléseit megismételte.

Kovács elvtárs észrevételezte, mely szerint a BM tisztek nem mozdultak ki a nagykövetségről és információikat a nagykövetség munkatársaitól szereztek, valószínűen tájékoztatlanságból ered. A BM tisztek által azokban a napokban felterjesztett információk tanúsítják, hogy az értesülések döntő többsége cseh és külföldi újságíróktól, valamint a cseh állambiztonsági szervek munkatársaitól származnak. (Igaz, Barity elvtárs néhány esetben átadott politikai jellegű információt, de ennek továbbítását Szolnok illetékes központi vezetői, mint feleslegeset, leállították.)

Szolnok és munkatársa tudomást szereztek arról, hogy a nagykövetségen tartózkodik Svestka elvtárs is. Elismerik, fordultak olyan kéréssel Kovács elvtárshoz, hogy engedélyezze Svestka elvtárs útján kapcsolatba kerülést olyan cseh baloldali elvtársakkal, akik munkájukhoz esetleg segítséget nyújthatnak. Miután a nagykövet ezt nem tartotta célszerűnek, a kéréstől elálltak. Hasonló



történt a követségen megjelent Barak volt belügyminiszter esetében is. Ez esetben is a nagykövet engedélyét és segítségét kérték a volt belügyminiszter való kapcsolat megteremtéséhez. Kovács elvtárs ez elől elzárkózott.

A két kérés a katonai akciót követő napokban, a moszkvai megegyezés előtt történt, olyan időpontban, amikor tulajdonképpen látható egészséges vezető szerv működése Csehszlovákiában még nem alakult ki. Ellenkezőleg, az események politikai irányítása egyre inkább jobboldali, az ellenforradalmi szervezetekbe koncentrálódott. Lehetséges, hogy a két BM tiszt a fenti kérésekkel túllépték szigorúan vett feladatkörüket, de lépéseik elbírálásánál figyelembe vehető az akkori csehszlovák helyzet és légkör, a kapcsolat létesítésre és információszerzésre irányuló fokozott igény, s az, hogy a nagykövet megkerülésével ilyen irányba egyetlen lépést sem tettek. A nagykövet elvtárs által említett „kapcsolatlétesítési és beszerzési” kísérletek valójában azt jelentik, hogy kéréssel fordultak a nagykövethoz, aki ezt – helyesen – nem teljesítette.

A két BM tiszt – ha a többi körülményeket nem vesszük figyelembe – csupán azért marasztalható el, hogy ilyen kérésük volt. Bár Szolnokék sem Svestkával, sem Barakkal személyes kapcsolatba nem kerültek, magatartásukért figyelmeztetésbe [sic!] részesülnek.

Teljes mértékben egyetértek azzal a megjegyzéssel, hogy a követségekre kikerkező BM tisztok legalizálása a KÜM vezetőségén és a nagykövetek útján történjék. Eddig is ez volt a gyakorlat, s ezt a jövőben is betartjuk. Az idézett eset nem fogható fel olyanak, hogy a BM részéről ettől a gyakorlattól a legkisebb mértékben is el kívánnak térni.

Budapest, 1968. december 10.

Elvtársi üdvözléssel:  
Benkei András

[ÁBTL 1.11.4. sz. n. (BM Irattári Osztálytól átvett iratok, 1966-1968).]

#### 4. Szolnok Péter igazolványképe



[ÁBTL 2.8.2.1. 209. számú személyi gyűjtő]

## Egy túszerdráma háttere

*Magyar földmérők elrablása Irakban 1982-ben*

1982. június 17-én elraboltak két magyar földmérőt Irak kurdok által lakott területén. Azt hihetnénk, hogy a magyar sajtó kiemelt hírként számolt be a Kurdisztánban történekről, és aggódva figyelte a két elrabolt sorsát. Nem így történt: a parlament nyári ülésszaka, a (sokadik) libanoni és arab–izraeli konfliktus, Alexander Haig amerikai külügyminiszter lemondása, a német elnökválasztás és előkészületei, Babrak Karmal afgán vezető magyarországi látogatása voltak a vezető témák ebből az időszakból.

Még az iraki–iráni háborúról is viszonylag ritkábban olvashattunk, annak ellenére, hogy a háború már javában zajlott. A második világháború utáni korszak egyik leghosszabb és legtöbb áldozatot követelő helyi háborúja 1980 szeptemberében indult meg. 1982 közepére már rengeteg iraki családban volt – a harcok következtében – elhunyt, megsebesült vagy eltűnt hozzátartozó. Az iraki boltokban a korábbi bőséges áruválaszték helyett egyre kisebb lett a kínálat. Az importélelmiszerekből jelentősen megcsappant a választék. Bizonyos termékek (pl. burgonya, cukor) hetekig, hónapokig hiányoztak az üzletek polcairól. A hiánygazdálkodás következtében az árak megugrottak, miközben több jelzés is arra utalt, hogy az állami alkalmazottak fizetése jelentős mértékben csökkent, a társadalmi feszültség pedig ezzel egyidejűleg növekedett. Sok vidéki beruházást leállítottak, a fővárosiakat viszont propaganda céljából megtartották, de költségvetésüket megnyirbálták. Mindezek ellenére a sok kiváltságát megőrző hadsereg tisztikarának nagyobbik részében Szaddám Huszein népszerűsége töretlen maradt.<sup>1</sup>

Az iraki légierő támadásával kezdődő konfliktus 8 éve alatt azonban – azal párhuzamosan – egy másik háború is folyt a térségben. Az Irak északi részén élő kurdok többsége azonban nem tartozott az iraki rezsim hívei közé. A kurdok lélekszámára vonatkozóan nincsenek pontos adataink. Egyes becslések alapján 13 millióan vannak, a többség szerint 25–30 millióan míg mások

<sup>1</sup> ÁBTL 3.2.5. O-8-437. 395–398. Jelentés, 1982. június 2.

40 millióra teszik az Irakban, Iránban, Törökországban, Szíriában, Örményországban, Németországban és a világ más részein szétszórtan élő kurd közösségeket. Az előbb felsorolt első négy országban létszámukat országonként 7-20% körülire gondolják. A 20. században kétszer kiáltották ki függetlenségüket. Először az első világháborút követően, 1919. május 22-én Seikh Mahmud – a meggyengült Törökországtól leválasztott – brit mandátumterületen, a mai Irak területén kikiáltotta a Kurd Királyságot, és kerek egy hónapon keresztül ellenállt az angol hódítókkal szemben. Másodszor akkor, amikor a németbarát perzsa uralkodót az angolok és az oroszok együttesen elkergették, és ezzel biztosították a második világháborúban a Szovjetunió számára a kaukázusi utánpótlásvonalat. A háború befejezését követően a Szovjetunió nem igazán akarta végrehajtani az iráni kiűritésére vonatkozó egyezményt, ezért két – befolyása alatt álló – köztársaságot hagyott maga után hátra. Az egyiket az itt élő azeriak, a másikat kurdok irányították. Ez utóbbit Mehabadi (Mahabadi) Köztársaságnak hívták, vezető politikai erejét pedig a Kurdisztáni Demokrata Párt (KDP) adta. 1945 decemberében, 1946 januárjában jött létre, és egészen addig működött, amíg az oroszok, jelentős iráni olajkoncesszió ígéretéért és más okok miatt, ki nem vonultak Iránból, és fel nem hagytak a támogatásukkal. 1946. december közepén az irániak bevonultak Mehabadba és Tebrizbe, az azeri köztársaság központjába.<sup>2</sup>

Iránban is jelentős számú kurd kisebbség élt, sőt lélekszámukat tekintve még több is, mint Irakban, de az iráni vezetés válaszára elé került: vagy egy újabb frontot nyit, vagy valamennyit enged a kurdok nyomásának. Az utóbbi azt jelentette, hogy jelentős katonai erőket lehetett átcsoportosítani a front más szakaszaira. Irán ezen túlmenően megpróbálta szövetségesként megnyerni az iraki kurdokat. (Hasonlóképpen gondolkodott az iraki vezetés is, aminek az lett a következménye, hogy az iraki kurdok egy része Iránba, az iráni kurdok egy része pedig Irakba menekült.)

Irán nehéz helyzetbe került, mert a térség nagyhatalmai közül mindegyik tartott a megerősödésétől. Különösen attól féltek, hogy az Iszlám Forradalom az iraki olajkutak bevételeiből finanszírozza továbbterjedését. Törökország (ahol szintén többmillió kurd kisebbség élt) folyamatosan készenlétben tartotta haderejét, és jelentős iráni előrenyomulás esetén – egy BM-jelentés szerint – 1982-ben kész lett volna katonailag is beavatkozni a konfliktusba.<sup>3</sup> Egyiptom húszezer önkéntessel segítette Szaddám Huszein rezsimjét, emel-

<sup>2</sup> Vö. Majid Deiry: A kurdok eredettörténetéről a nemzeti elismerésig. *Korunk*, 2003/11. 7–29.

<sup>3</sup> ÁBTL 2.7.2. BM Tájékoztató jelentések. 65-9/146/82 számú jelentés, 1982. július 20.



lett megengedte Iraknak – egyiptomi területen – toborzóirodák felállítását. Az egyiptomi hadsereg határozatlan idejű szabadságot adott tisztjeinek, amennyiben önkéntesen részt vesznek az irakiak oldalán a háborúban. Az önkéntesek szállítását és a felszerelésüket nagyrészt Szaúd-Arábia finanszírozta. Szaúd-Arábia magatartását az a nézet is befolyásolhatta, hogy az akkor éppen magas olajárak csökkenéséhez vezetett volna, ha Irak és Irán kibékül egymással (hiszen ezzel megszűnik egy bizonytalansági tényező, és az újjáépítéshez szükséges anyagi háttérrel is az olajexport fokozásával biztosították volna maguknak). Mindenesetre az elnyúló háború gyengítette a résztvevőket, ami pedig elvileg megegyezett minden környező állam érdekével.<sup>4</sup>

Irán a szélesebb nemzetközi kitekintésben sem számíthatott jelentősebb támogatásra. A forradalom nem sokkal korábban az Amerikai Egyesült Államok támogatást élvező sah rendszerét döntötte meg, míg a Szovjetunió számára az iszlám vallási fundamentalizmus jelenthetett komoly veszélyeket. Perzsia tulajdonképpen – földrajzi és gazdasági helyzeténél fogva – a nagyhatalmak egyik ütközőzónájába került, ezért az új iráni vezetés hevesen ellenállt az amerikai és az orosz befolyási törekvéseknek. 1982 novemberében a Teheráni Nemzetközi Vásár megnyitásakor az egyik szemtanú a következőkről számol be: „A megnyitáskor az USA és a Szovjetunió ellen láthatóan előre megszervezett tüntetés volt. Maga a megnyitóbeszéd, melyet egy iráni miniszterhelyettes tartott, ugyancsak tartalmazott USA és szovjetellenes elemeket. A beszéd alatt a szocialista országok nagykövetei tiltakozásul elhagyták a megnyitó ünnepséget”. Egyébként az egykoron virágzó vásáron mindössze néhány ország vett csak részt: „a szocialista országok nagy része, valamint Svájc, NSZK, Ausztria, Írország, Törökország, Szíria, Dél-Korea”.<sup>5</sup>

Az önálló kurd állam létrejöttéért évek óta elkeseredetten harcoló fegyveres csoportok állandó veszélyt jelentettek az ott dolgozó idegenek számára is. Különösen veszélyes körzet volt a Kirkuk és Moszul iraki városok között körülbelül félúton található, az előbb említett településektől eltérően, döntő többségében kurdok lakta Erbil (más jelölések szerint Irbil vagy Arbil) és környete. Az Irakban dolgozó külföldiek munkakörülményei 1982 nyarára fokozatosan leromlottak. Északon főleg az egyre gyakoribb emberrablások, délen a front közelsége okozták a legtöbb problémát. 1982 tavaszán az iráni hadsereg visszafoglalta délen, a határ mentén található Khorramshahr települést,<sup>6</sup> és az offenzívával szinte egyidejűleg támadás érte a dél-iraki Bászra

<sup>4</sup> ÁBTL 3.2.5. O-8-437. 395–398. Jelentés, 1982. június 2.

<sup>5</sup> ÁBTL 3.2.5. O-8-529. 271.

<sup>6</sup> ÁBTL 3.2.5. O-8-437. 378. Rejtjeltávirat, 1982. május 26.

városát is.<sup>7</sup> A nehézségekre vonatkozóan a magyar hatóságok – közvetve hivatalos úton, részben az ott dolgozók jelzéseiből – még időben tájékoztatást kaptak, nem tették meg a szükséges lépéseket. Így nem az lett a kérdés: történik-e valami, hanem az, hogy mikor.

Magyarország és Irak 1958. augusztus 30-án létesített diplomáciai kapcsolatokat. A sokrétű kétoldalú együttműködés a 70-es, 80-as években érte el a csúcspontját. Ezekben az években a két ország között szinte minden területen rendszeres és magas szintű kapcsolatok alakultak ki. Ekkor Irak Magyarország egyik legfontosabb külgazdasági és kulturális (kiállítások, tanulmányi csereprogramok) partnere volt az arab térségben. Többek között műszaki-tudományos együttműködési egyezményt is kötött a két ország egymással. Ennek keretében a Tungsram lámpagyárat, a Ganz Transelektro transzformátorállomásokot létesített Irakban, illetve a Transelektro szakemberei részt vettek az irakiak faluvillamosítási programjában is. 1982 folyamán a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat (BGTV) geodétái – a Transelektro alvállalkozójaként – földmérési feladatokat végeztek.

Alig két héttel az első figyelmeztetés után a valószínűleg fegyveres kíséret nélkül terepen dolgozó magyar szakembereket egyiptomi társaikkal együtt elrabolták. Az utóbbiakat azonban gyorsan szabadon is bocsátották, ezáltal szerezhetek tudomást kollégáik eltűnt társaikról, akik egyaránt értesítették a magyar és iraki hatóságokat. Az eltűnt magyar kutatók polgári célú feladatot hajtottak végre. Ezt azért érdemes megjegyezni, mert néhány jelentés arra enged következtetni, hogy a magyar vállalatok egy része katonai jellegű tevékenységet is folytatott a térség országaiban.<sup>8</sup> A magyar külképviselet azonnal felvette a hivatalos kapcsolatot az iraki külügyminisztériummal. De nem csak velük, hanem több olyan ország képviselőivel is, akik hasonlóan érintettek voltak ilyen jellegű ügyekben. A dokumentumokból kitűnik, hogy ebben az időszakban különböző kurd szervezetek a magyarokon kívül bangladesi, fülöp-szigeteki, pakisztáni, kanadai, amerikai, francia, nyugatnémet, lengyel és jugoszláv állampolgárokat tartottak fogva.<sup>9</sup>

Sokáig kétséges volt, hogy valójában milyen célból történt az emberrablás, mi a követelésük a túszejtőknek? Erre vonatkozóan nem rendelkezünk egyértelmű válasszal. A célok között általában az Irakban dolgozó külföldi

<sup>7</sup> ÁBTL 3.2.5. O-8-437. 428. Jelentés, 1982. június 17.

<sup>8</sup> Például 1981 júliusában „Derick” fedőnevű ügynök, a Finommechanikai Vállalat munkatársa részletesen beszámolt az általa, munkaköréből adódóan megismert iraki katonai alakulat belső állapotáról. ÁBTL 3.2.1. Bt-2146/2. 27.

<sup>9</sup> Lásd 8., 9. és 15. számú dokumentumok.



államok, vállalatok, munkavállalók megfélemlítése, bizonytalanná tévése, távozásra bírása, míg a követelések között rendszerint váltságdíj, kurd diákok számára külföldi ösztöndíj, politikai támogatás szerepelt.<sup>10</sup> Többnyire nem bántották a foglyaikat, de nem ártott az óvatosság, mert néhány forrás tűzharcban elesett európaiakról számolt be. Az eltűnt magyarok esetében viszont tévedésre hivatkozott az elrabló Kurd Szocialista Párt szíriai képviselője.<sup>11</sup>

Már a kezdet kezdetén sejteni lehetett az üggy iráni hátterét. Ez az idő múlásával még inkább bizonyossá vált. A folyamatosan beérkezett információk alapján a magyarok Irakból Iránba kerültek, ami utóbb megerősítést nyert a két földmérő – ismeretlen úton kijuttatott – kétségbeesett hangnemű beszámolója által is.<sup>12</sup> Az irániak előbb tudomást sem vettek az elrabolt geodétákról, később egy „barátságtalan eszmecserére” hivatkozva felfüggesztették „a fasiszta iraki rendszer ellen jogos harcot folytató kurd fegyveres csoporttal” zajló tárgyalásaikat, végül mégis iráni közvetítéssel történt a túszok kiszabadítása.<sup>13</sup> Nem ellenőrzött információ szerint a két magyar geodétáért elrablóik 50 ezer iraki dinárt követeltek, de végül – állítólag – kiegyeztek 5 ezer dinárban.<sup>14</sup> Jellemző a kaotikus állapotokra, hogy a kedvező végkifejlet azért húzódott a kelleténél egy héttel tovább, mert összekeverték a foglyokat, és tévedésből a magyar helyett nyugatnémet szakértőket adtak át a teheráni magyar nagykövetség munkatársainak.<sup>15</sup>

A közölt dokumentumok egy része az „Olajkút” fedőnevű objektumdossziéból (O-8-437/1 – az esetleges további kötetek nem kerültek a Történeti Levéltárba) származnak. A dosszié az Irakban dolgozó magyar munkatársak – 1982-ben több mint 2000 fő – operatív védelmében keletkezett iratokat tartalmazza, de olyan dokumentumok is találhatóak benne, amelyeknek látszólag nem sok közük volt a kinti kolónia életéhez (például Irak és Egyiptom vagy éppen Törökország és Irak politikai kapcsolatainak elemzése). A dossziében található legkorábbi irat 1974-ben keletkezett, az utolsó 1982. június végén, éppen ennek az ügynek az idején. A dossziéből „Dorset” fedőnevű ügynök néhány jelentését és rejtjeltáviratokat közlök.

A források második csoportja az 1975. május 15-én „Elbruz” címen megnyitott dossziéből (O-8-529) származik. Ebben Iránnal kapcsolatos operatív

<sup>10</sup> Lásd 6. számú dokumentum.

<sup>11</sup> Lásd 14. számú dokumentum.

<sup>12</sup> Lásd 18. számú dokumentum.

<sup>13</sup> Lásd 20. számú dokumentum.

<sup>14</sup> Lásd 21. számú dokumentum.

<sup>15</sup> Lásd 23. számú dokumentum.



információkat gyűjtötték össze. A dossziéból csak rejtjeltáviratokat válogattunk e közleménybe.

A harmadik csoportot a napi operatív információs jelentések (NOIJ) képezik. Megállapítható, hogy ezekben milyen késéssel jelennek meg az esettel kapcsolatos információk. Ennek legszembetűnőbb példája a szeptember 23-i jelentés, amely egy szeptember 21-i hírre vonatkozott, és 23-ára az aktualitását is elvesztette.

## Dokumentumok

### 1. „Dorset” fedőnevű ügynök jelentése, 1982. június 2.

Rejtjelezett Okmány

Állomás: Bagdad

Szám: 4659

Távirat érkezésének ideje: 1982.06.02. 8 óra

Elküldési idő: 06.02. 8 óra 20 perc

Lássa: vonal 2 vonal 11

Észak-Irakban dolgozó magyar kiküldöttek gyakorlati tapasztalataikra hivatkozva jelezték, hogy a Kirkuk – Erbil közötti útvonalon délután 16 óra és másnap hajnal 5 óra között az iraki hatóságok nem engedélyezik a narancs-sárga rendszámú, külföldiek által használt járművek közlekedését.

Hivatalosan nem indokolták az intézkedést, de a kiküldöttekkel egyöntetű véleményem, hogy arra a kurd – iraki ellentétek éleződése, a most már ismétlődő, kurdoknak tulajdonított emberrablási akciók, és amiatt kerül sor, hogy a létszámában megfogyatkozott iraki katonaság nem tudja megbízható módon garantálni a főbb közlekedési utak biztonságát.

=86= Dorset.

*[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 391. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]*

## 2. „Dorset” fedőnevű ügynök jelentése, 1982. június 2.

Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség 2-es Osztálya

Tárgy: Mozgolódás a kurdok lakta Suleymania körzetben.

Jelentés

Budapest, 1982. június 2.

Április végén lakásomon felkeresett a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat két ideiglenesen Irakban tartózkodó kiküldöttje, Sz G és M B, akik jelenleg a Transelektro fővállalkozásában kivitelezés alatt álló iraki faluvillamosítási program földmérési feladatait végzik Dohuk városi székhellyel. (Dohuk Bagdadtól 250 km, É-ra fekszik). Naponta kijárnak vidékre dolgozni, így közvetlen képük van az ottani helyzetről.

Sz G gyerekkori barátom, akivel egy faluban, egy házban nőttünk fel, nagyon örültem, hogy újra találkozhatunk. Barátom beszámolt arról, hogy a földmérési munkák kivitelezése a kurd-lakta vidéken csak úgy lehetséges, ha melléjük 2 fegyveres iraki katonát jelöl ki az illetékes iraki katonai hatóság. Ezt összefüggésbe hozta azzal, hogy nemrég egy tucat lengyel szakértőt raboltak el Suleymani, s körzetében.

Az ott dolgozó többi magyar hangulata jó, semmiféle pánikhangulat nincs. A munkavégzés rendben folyik, néha ellátási nehézségek vannak, több alkalommal nem volt burgonya és csirke. Miután azonban 2 hetenként Bagdadba utaznak szakmai jelentéstételre, van lehetőségük az élelmiszerkészletek felfrissítésére.

Megjegyzésem: A kurd lakta vidéken az egyik NSZK-s szakértőt is elrabolták – állítja a svéd konzul. Az információról, háttéréről és megalapozottságáról még nem volt módomban meggyőződni.

Úgy értékelem, hogy a hivatalos iraki vezetés és a kurdok közötti ellentétek újból éleződnek. Továbbiakban is jelentek.

Dorset

A jelentés a 67/53-1300/82 sz. anyag alapján készült.

[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 399. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

### 3. Rejtjeltávirat Bagdadból, 1982. június 18.

Rejtjeltávirat  
Bagdad, 1982.06.18.

RK. Statissime

Június 18-án az Transelektro-Erőterv iroda munkatársa Sáfrány József elvtárs bejelentette, június 17 Erbil térségében dolgozó K L és K B BGTV geodétákat eddigi információink szerint kurd fegyveresek reggel az aznapi munkahelyükről elhurcolták, s magukkal vitték két egyiptomi alkalmazottunkat és Nissan Patrol gépkocsinkat is. Az egyiptomiakat délután szabadon engedték, akik éjjél körül a Dguki központi táborhelyre érve jelentették a hírt.

Ma a Dguki táborból ketten a hírrel Bagdadba jöttek, további két személy a helyi rendőrséggel és az erbili katonai parancsnoksággal vette fel a kapcsolatot, amely eredményéről holnap jelentenek. Miklós Tibor tanácsos elvtárssal<sup>16</sup> együtt a következő intézkedéseket tervezzük, s kérjük sürgős jóváhagyásukat:

1. Június 19-én reggel tájékoztatást kapunk az Erbilben eljátráról, mely alapján a KÜM-nek [Külügyminisztérium] tényjegyzéket küldünk.
2. Miklós elvtárs saját vonalán megteszi a szükséges intézkedéseket (SOE<sup>17</sup> és Kereskedelmi Minisztérium).
3. A további információk birtokában a KÜM-nek részletes jegyzéket küldünk.
4. Véleményünk szerint a központi dguki tábort ilyen veszély nem fenyegeti. A kurdakta területek felmérését egyelőre leállítjuk. További lépésekről jelentünk.

Miklós elvtárssal egyetértésben kérjük a fentiekről a KKM [Külkereskedelmi Minisztérium] illetékeseinek egyidejű tájékoztatását.

- 142 – F. -

[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 443. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

<sup>16</sup> Miklós Tibor a bagdadi magyar kereskedelmi kirendeltség vezetője volt.

<sup>17</sup> Valószínűleg egy iraki kormányzati szervről van szó.



**4. Az 1982. évi 123. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. június 21.**

A bagdadi magyar nagykövetség június 18-án jelentette a KÜM-nek, hogy kurd fegyveresek június 17-én elhurcoltak két magyar geodétát, két egyiptomi alkalmazottat és magukkal vittek egy gépkocsit. Az egyiptomiak – akiket délután szabadon engedtek – éjjél körül a központi táborhelyre érve jelentették a hírt.

A szükséges intézkedéseket a bagdadi szervek felé megtették.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 123-14-1982.]*

**5. Rejtjeltávirat Bagdadból, 1982. június 22.**

Rejtjeltávirat  
Belgrád, 1982.06.22.

Szigeti [Károly] elvtárs telefonon feltett kérdésére.

Az itteni KÜM területileg illetékes osztályának vezetője elmondta: a néhány hete elrabolt 8 jugoszláv szakembert még nem bocsátották szabadon, az elrablók az Iszlám Kurd Hadsereg. A szakembereket foglalkoztató iraki vállalat és a kurd szervezet között rádió-üzenetváltásra került sor. Az iráni befolyás alatt álló, az Iszlám Forradalmi Gárdával szoros kapcsolatokat fenntartó Iszlám Kurd Hadsereg politikai követeléseket támaszt, azt követeli, hogy távozzanak a külföldi szakemberek Irakból és ne segítsék szaktudásukkal Szaddam Huszeint és rendszerét.

A jugoszlávok Irakban a külügyminisztériumhoz fordultak, valamint a szakembereket foglalkoztató iraki cégtől követelik a szakemberek szabadon bocsátását, ezenkívül Teheránban, Damaszkuszban próbálnak kapcsolatba lépni a kurd szervezetekkel.

Számunkra tanácsként elmondották, minél előbb próbáljuk megállapítani melyik szervezet rabolta el a szakembereket. Szóba jöhetnek: Iszlám Kurd

Hadsereg, Barzani csoportja (Barzani fia vezette mozgalom) a Talabani-hadsereg. Igen óvatosan kell eljárni, annak ellenére, hogy eddig – tudomásuk szerint – nem gyilkoltak le túszoikat. Valószínűleg pénzkövetelést ezúttal sem támasztanak. Teherán tűnik a kapcsolatfelvételre legalkalmasabbnak. Próbálkoznak Nyugat-Európában működő kurd képviselőkkel is kapcsolatba lépni.

A KÜM felajánlotta további segítségét és az ügyben kontaktusban kíván maradni.

- 144 – S. –

[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 444. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

## 6. Rejtjeltávirat Bagdadból, 1982. június 23.

Rejtjeltávirat  
Bagdad, 1982.06.23.

Von. 109-ára:

A jugoszláv nagykövettől június 21-én érdeklődtem. Elmondása szerint a május 27-én elrabolt 8 szakértőjükről továbbra sem tudnak semmi közelebbit. Az előző alkalmakkor elrabolt szakértők kiszabadítása Iránon keresztül történt, de a részleteket, csatornákat nem ismeri. Megígérte, hogy amennyiben bármilyen csatornát megtud, azt elmondja, de kéri a viszonyosságot.

Megítélése szerint célszerű lenne, ha a magyar és jugoszláv illetékesek közvetlen kapcsolatba lépnének. A nagykövet elmondta, hogy nagyon aggasztja őket a állampolgáraik biztonsága a kurdakta területen, mivel június 19-én éjszaka egyik, Suleymanian térségében lévő táborukat fegyveres támadás érte, s egy állampolgárunk meghalt, többen megsebesültek.

A lengyel nagykövet elmondta, hogy az április végén elrabolt 11 állampolgárukról híradás jelent meg egy szír lapban. Teheránban pedig egyik intézményük fényképet kapott róluk. Még mindig nem tudták felvenni a kapcsolatot elrablóikkal.

Információi szerint két nyugatnémet ügyében az NSZK-ban tanuló kurd diákok közvetítenek. A kurdok követelése: pénz, politikai deklaráció publikálása és ösztöndíjak. A francia és a kanadai nagykövet, ill. az USA érdekvépviselet vezetője a lengyel nagykövettől érdeklődött az esetleges csatornáról, mivel két francia és egy-egy kanadai illetve amerikai állampolgár is a kurdok fogságában van.

A szovjet nagykövet információja szerint a mai napon az Iraki KÜM-ben tárcaközi egyeztető értekezlet ül össze a déli és az északi területeken dolgozó külföldi állampolgárok biztonságának megvizsgálására.

- 145 – F. –

[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 447. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

## 7. Rejtjeltávirat Bagdadból, 1982. június 23.

Rejtjeltávirat  
Bagdad, 1982.06.23.

Von. 142 sz. sajátira:

Június 20-án a nagykövetségen meghallgattuk a két elengedett egyiptomi beszámolóját az akcióról, illetve az iraki hivatalos kihallgatásról. Elmondásuk szerint az irakiak június 18-án és 19-én részletesen kihallgatták őket, jegyzőkönyvet vettek fel.

Az elmondásból egyértelműnek tűnik, hogy az emberrablást szervezett csoport hajtotta végre. Állampolgárainkat nem bántalmazták, s biztosították őket arról, hogy nincsenek veszélyben és elmondták, hogy már náluk van két francia állampolgár is. Az egyik egyiptominak átadtak egy kurd nyelvű, állítólag KDP röpiratot, amit átadott a rendőrségen. A kihallgatás során az irakiak a személyleírásra, fegyvertípusra és menekülési útvonalra koncentráltak. Az egyiptomiakkal való beszélgetést magnón rögzítettük, s a kazettát szükség esetén a június 27-i MALÉV postával felterjeszthetjük.

Az irakiak eljárásának ismeretében nem tartom indokoltnak az akciót részletesen leíró szóbeli jegyzék küldését, mivel azt bizalmatlanságnak foghatják fel.

A kereskedelmi kirendeltség az illetékes iraki szervektől írásban kérte geodétáink számára biztonságos munkahelyek kijelölését.

146 – F. –

[ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. 448. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]



**8. Az 1982. évi 126. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. június 24.**

F. hó 21-én jelentettük, hogy június 17-én Irakban kurd fegyveresek elraboltak két kint dolgozó magyar geodétát és velük együtt két egyiptomi alkalmazottat, akiket később szabadon engedtek.

Bagdadi nagykövetségünk az üggyel kapcsolatban, a központba visszatért egyiptomi állampolgárok elmondása alapján tájékoztatta a KÜM-öt, hogy az emberrablást végrehajtó kurd csoport tagjai állampolgárainkat nem bántották, s biztosították őket arról, hogy nincsenek veszélyben. A kurdok fogóságában van még két francia, két nyugatnémet, egy kanadai, egy amerikai, valamint több lengyel és jugoszláv állampolgár is. Kiszabadulásuk valószínűleg Iránon keresztül, a Kurd Demokrata Pártnak nyújtott pénzügyi és politikai támogatás fejében lehetséges.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 126-8-1982.]*

**9. A III/I. Csoportfőnökség 1982. évi 129. számú napi operatív információs jelentéséből, 1982. július 7.**

1982. június 21-én jelentettük, hogy Irakban – Erbil térségéből – június 17-én ismeretlen körülmények között eltűnt két magyar geodéta.

Az ügyben július 5-én – kérésére – bagdadi nagykövetségünket fogadta az iraki BM adminisztratív főtitkára. A főtitkár megígérte, hogy az ügyről tájékoztatni fogja miniszterét és állampolgáraink felkutatása érdekében minden szükséges intézkedést megtesznek.

Június 28-án az általános hírszerzés egyik igazgatója átadta nagykövetségünknek azt a 11 lengyel, két jugoszláv és három fülöp-szigeteki állampolgárt, akiket a kurdok szabadon bocsátottak. A lengyeleket április végén, a jugoszlávokat június 18-án rabolták el. Még további nyolc jugoszláv állampolgár tartózkodási helye viszont ismeretlen.

A fentieket bagdadi nagykövetségünk július 6-án jelentette a KÜM-nek.

Intézkedés: Tájékoztatjuk a BM III/II. Csoportfőnökséget.

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. III/I. 129-2-1982.]

**10. Az 1982. évi 146. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. július 22.**

Az 1982. június 21-i napi jelentésben szerepeltettük, hogy június 17-én Irakban kurd fegyveresek elraboltak két geodétát.

A bagdadi nagykövetség az esetre hivatkozva f. hó 16-án jelentette, hogy abban térségben, ahol a két magyar szakértőt elrabolták, a szerződések értelmében július 18-án nyolc magyar villanyszerelőnek kellene megkezdenie a munkát. Augusztus 10-én pedig újabb szerelést kellene elkezdni szintén azon a területen.

A nagykövetség véleménye szerint a jelzett körzetben a munkavégzés feltételei nem biztosítottak, annak ellenére sem, hogy az iraki hatóságok fegyveres kíséretet adnak. A nagykövetség az ügyben kéri a KÜM és az illetékes magyar szervek állásfoglalását.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 146-8-1982.]

**11. Az 1982. évi 147. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. július 23.**

A bagdadi magyar nagykövetség egy szovjet diplomata tájékoztatása alapján július 19-én jelentette a KÜM-nek, hogy a Nemzeti Frontba tartozó szervezetek minden külföldi túszt szabadon engedtek az elmúlt hetekben. A továbbra is fogságban levők, vagy a Talabani, vagy a Barzani vezette csoportoknál vannak, akikkel a kapcsolatot Damaszkuszban, illetve Teheránban lehet felvenni.

A tegnapi jelentésünkben is szereplő elrabolt magyar geodéták valószínűleg Talabani csoportjának fogságában vannak.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 147-5-1982.]

**12. Az 1982. évi 147. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. július 23.**

Az előző ponthoz kapcsolódik az, a bagdadi jugoszláv nagykövettől származó információ, mely szerint a kurdok a közeljövőben a teheráni magyar nagykövetségen visszaadják a két magyar szakembert, akik megfelelő egészségi állapotban vannak.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/I. Csoportfőnökséget.

(III/II.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 147-6-1982.]

**13. Az 1982. évi 159. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. augusztus 10.**

Az Irakban elrabolt két magyar szakértővel kapcsolatban bagdadi nagykövetségünk augusztus 6-án az alábbiakat jelentette a KÜM-nek:

A szakértőket egy kurd csoport tartja fogva az iraki-iráni határ közelében. A foglyokkal emberségesen bánnak. Őrzésük viszonylag laza, mert a szökés a természeti viszonyok miatt kilátástalan. Remény van szabadon bocsátásukra, mert a kurdok valószínűleg csak a fogságukban lévő nyugati személyekért akarnak valamilyen váltságdíjat kapni.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 159-7-1982.]



**14. Az 1982. évi 162. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. augusztus 13.**

Adil Murad, a Kurd Szocialista Párt szíriai összekötője felkereste damaszkuszi nagykövetségünket. Elmondta, hogy partizánjaik tévedésből ejtették fogásba a két magyar szakértőt, K L-t és K B-t, azonban július 16-án átadták őket a teheráni magyar nagykövetségnek. (Teheránból sem a KÜM, sem a BM III/I. Csoportfőnökség nem kapott ilyen információt)

A kurd összekötő ezután arról beszélt, hogy augusztus 9-én Ebril térségében összecsapás zajlott le a kurdok és az iraki hadsereg egyik egysége között, és ennek során négy külföldi szakértő is életét veszítette. Állampolgárságukat nem ismeri.

Damaszkuszi nagykövetségünk fentieket augusztus 10-én jelentette a KÜM-nek.

Intézkedés:

- a KÜM Teherán és Damaszkusz felé intézkedett az információ pontosítása érdekében;
- tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 162-11-1982.]*

**15. Az 1982. évi 172. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. augusztus 30.**

Teheráni nagykövetségünk augusztus 27-én jelentette a KÜM-nek, hogy az Irakban foglyul ejtett két magyar szakértő augusztus 5. óta egy Teherán melletti katonai táborban van kb. ezer, Irakból kitoloncolt kurddal, valamint 8 jugoszláv, 2 NSZK, 1 amerikai, 2 pakisztáni, 2 bangladesi, és 1 kanadai fogollyal együtt. Erről a jugoszláv nagykövetségtől szereztek tudomást. Az értesülés szerint a két magyar az amerikaival és az egyik jugoszláv állampolgárral van egy szobában, amelyet nem hagyhatnak el. (A többi jugoszláv állampolgár szabadon mozoghat a táborban.)

Nagykövetségünk a KÜM-től kért utasítást az ügyben.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 172-2-1982.]

**16. Az 1982. évi 173. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. augusztus 31.**

A tegnapi jelentésünkben szerepelt, hogy teheráni nagykövetségünk augusztus 27-én jugoszláv forrásokra hivatkozva jelentette: a kurdok által Irakban foglyul ejtett két magyar szakértő egy Teherán melletti katonai táborban van.

Újabb információ szerint teheráni nagykövetségünk augusztus 30-án jelentette, hogy a két szakember kiszabadítása érdekében hivatalosan eljárak az iráni KÜM-ben. Az iráni KÜM főosztályvezetője kijelentette, hogy nincs tudomása magyar vagy más külföldi személyek iráni fogva tartásáról. Megígérte, hogy kapcsolatba lép az illetékes biztonsági szervek képviselőivel.

Bagdadi kurd forrás szerint a magyar szakértőket Törökország területén szabadon bocsátották.

Az információ nem ellenőrzött.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 173-6-1982.]

**17. Az 1982. évi 176. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. szeptember 3.**

Iráni nagykövetségünk jelentette, hogy sikerült felvenni a kapcsolatot a kurdok által elrabolt és jelenleg a Teherán melletti táborban levő két magyar szakértővel, akik írásban közölték fogva tartásuk körülményeit. Állításuk szerint egészségesek.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

[ÁBTL 2.7.1. NOI]. Összefoglaló jelentés, 176-9-1982.]

## 18. Rejtjeltávirat Teheránból, 1982. szeptember 6.

Rejtjeltávirat  
Teherán, 1982.09.06.

Sürgős

Von. 63-ára:

A levél teljes szövege:

Június 17-én az Iraki Kurd Szocialista Párt kommandója elfogott bennünket. Július 14-én áthoztak ebbe az országba. Augusztus 5-e óta vagyunk a jelenlegi helyünkön, egy bezárt szobában. A szobát el nem hagyhatjuk, senkivel nem érintkezhetünk. Elfogásunk óta családunkat, munkahelyünket nem volt módunkban értesíteni. Ez a tény igen komoly gond számunkra.

Útleveleink Bagdadban vannak. Ügyünket tudomásunk szerint a „Department of Foreign Affairs” intézi.

Negyvennyolc napja vagyunk ebben az országban, ahová nem saját akaratunkból jöttünk. Az ország területére ki sem tettük a lábunkat, így el sem tudjuk képzelni, mi az oka fogva tartásunknak. Hazatérésünk várható idejéről soha senki nem tájékoztatott.

Reményünk, türelmünk fogytán, egészségi állapotunk megfelelő.

Kérjük családunkat, munkahelyünket (Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat, tel: 635-260) értesíteni szíveskedjenek, megnyugtató értelemben.

Kérjük önöket és önökön keresztül az ottani illetékes hatóságokat, hogy mielőbbi szabadulásunk, hazatérésünk érdekében minden lehetségest megtenni szíveskedjenek. Várjuk tájékoztatásukat, köszönettel:

K L és K B földmérők.



Megjegyzem, hogy a levelet cigarettás doboz belső sztaniol borítójára írták.

- 144 – T. –

[ÁBTL 3.2.5. O-8-529. 252. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

## 19. A III/I. Csoportfőnökség 1982. évi 175. számú napi operatív információs jelentéséből, 1982. szeptember 10.

HMT [titkos munkatárs] -12-14

Teheránból származó információ szerint szeptember 7-én Szíria közbenjárására 4 jugoszláv, 2 bolgár és a 2 magyar elfogott szakértőt Damaszkuszba szállították. Állítólag ott adják át őket nagykövetségeiknek.

Intézkedés: Tájékoztatjuk a BM III/II. Csoportfőnökséget.

[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. III/I. 175-5-1982.]

## 20. Rejtjeltávirat Teheránból, 1982. szeptember 10.

Rejtjeltávirat

Teherán, 1982.09.10.

Statissime!

Szeptember 9-én bekérített a KÜM-be Malayek a 2. politikai főosztály vezetője és a budapesti iráni ügyvivő, valamint dr. Németh József a KÜM konzuli főosztályának vezetője között 3 nappal ezelőtt lezajlott „barátságatlan eszmecserére” hivatkozva kérte az alábbiak sürgős továbbítását:

Az iráni KÜM megdöbbenéssel állapítja meg, hogy az utóbbi időben „bizonyos magyar körök” olyan Irán-ellenes lépéseket fogyanatosítanak, amelyek a két ország kapcsolatainak elmérgesedését idézhetik elő.

A főosztályvezető – kérdésemre – kijelentette, hogy az iráni vezetés ezen köröket nem azonosítja a hivatalos magyar vezetés egészével.

Közölte továbbá, hogy az iráni kormány senkitől sem tűr el olyan fenyegetést, mint amit a budapesti iráni ügyvivőnek kellett végighallgatnia dr. Németh Józseftől, aki – szerinte – kijelentette, hogy „ha azonnal nem enge-

dik szabadon szakembereinket Ön ügyvivő úr súlyos problémákkal találja magát szemben” Malayek szerint – „az iráni kormány által fogva tartott” magyar szakemberek szabadon bocsátásának további halogatása esetére kilátásba helyezte két iráni állampolgár túszul ejtését.

Malayek közölte, hogy az iráni KÜM magyar részről első ízben találja magát szemben ilyen kifejezetten barátságtalan magatartással ezért a főosztályvezető „nyilvánvalóan hivatalos helyről támogatott” kijelentéséhez jelen pillanatban még nem kíván megjegyzést fűzni. Malayek közölte, hogy a magyar kormány hivatalos magyarázatáig – amelyet lehetőleg Budapesten várnak – iráni részről felfüggesztik „a fasiszta iraki rendszer ellen jogos harcot folytató kurd fegyveres csoporttal a magyar foglyok szabadon bocsátása érdekében folytatott eddigi megbeszéléseket”.

Malayek megjegyezte, hogy a kurd szabadságharcos csoportok által foglyul ejtett „két vagy esetleg több magyar és más állampolgár bizonyos kényszerítő körülmények hatására tartózkodik iráni területen, azonban az iráni kormány nincs abban a helyzetben, hogy megtiltsa az iraki rendszert támogató országok állampolgárainak foglyul ejtését”.

Malayek főosztályvezetőnek megjegyeztem, hogy az elhangzottak – feltételezésem szerint – félreértésen alapulnak, s bízunk abban, hogy – az augusztus 29-i jegyzékünkben bejelentett kérésünknek megfelelően – az iráni hivatalos szervek elősegítik az indok nélkül fogva tartott magyar állampolgárok ügyének sürgős rendezését, s hasonló ügyek helyett a két ország kapcsolatainak további fejlesztésére fordíthatjuk figyelmünket.

- 147 – T. –

[ÁBTL 3.2.5. O-8-529. 253. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

## 21. Az 1982. évi 186. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. szeptember 17.

Bagdadi nagykövetségünk nem ellenőrzött forrásból olyan információkat szerzett, hogy az iraki szervek kapcsolatot teremtettek a két magyar geodéta elrablóival, akik 50 ezer iraki dinárt követelnek foglyaik szabadon bocsátásáért. A hírforrás szerint végül 5 ezer dinárban állapodtak meg. A fentieket az iraki külügyminisztérium illetékes tisztviselője nem erősítette meg.

Az ügghöz kapcsolódik, hogy az iraki külügyminisztérium jegyzékben szólította fel bagdadi nagykövetségünket: az Irak északi körzetében dolgozó

külföldi vállalatok előzetesen jelentsék be az iraki biztonsági szerveknek, ha vidéki munkahelyre küldik szakembereiket. Idejében történő bejelentés esetén fegyveres kíséretet adnak. Nagykövetségünk javasolja a hazai illetékesek tájékoztatását.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 186-8-1982.]*

## **22. A III/I. Csoportfőnökség 1982. évi 184. számú napi operatív információs jelentéséből, 1982. szeptember 23.**

Teheráni nagykövetségünk szeptember 21-én jelentette a KÜM-nek, hogy az iráni hatóságok ígérete szerint még 21-én átadják a két magyar szakértőt a nagykövetség képviselőinek.

Intézkedés: Tájékoztatjuk a BM III/II. Csfséget.

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. III/I. 184-5-1982. A jelentéshez kézzel írva az alábbi szöveg olvasható: 23-a van]*

## **23. Az 1982. évi 191. számú összefoglaló napi operatív információs jelentéséből, 1982. szeptember 24.**

Az iráni hatóságok ígéretet tettek a teheráni magyar nagykövetségnek, hogy f. hó 21-én átadják a kurdok által elrabolt két magyar geodétát.

Teheráni nagykövetségünk f. hó 22-én jelentette a KÜM-nek, hogy a két magyar szakértő helyett két nyugatnémet szakembert adtak át az iráni hatóságok. A tévedés tisztázása után ígéretet tettek, hogy a jövő héten adják át szakértőinket.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget.

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 191-15-1982.]*



## 24. Rejtjeltávirat Teheránból, 1982. szeptember 29.

Rejtjeltávirat  
Teherán, 1982.09.29.

A már jelzett két nyugatnémet szakértőt az irániak 88 napi fogság után szabadon engedték és szeptember 23-án elhagyták Iránt. A nyugatnémet nagykövetség lehetőséget biztosított, hogy beszéljünk a két szakértőjükkel. Ezek elmondták, hogy szeptember 8-án találkoztak a két magyar szakértővel Teherán mellett, a Forradalmi Gárda ellenőrzése alatt lévő iraki menekülteknek létesített táborban. Négyüket egy külön zárt szobában tartották. Szeptember 12-én a két magyart és társaikat elvitték a táborból és mindegyiket külön-külön helyezték el.

Az iráni külügyből származó információk szerint a magyar szakértőket ezekben a napokban kezdték el kihallgatni iraki tevékenységükről.

Többször felkerestem az iráni külügyi illetékeseket az elmúlt napokban. Igyekeztek megnyugtatni, hogy a kihallgatás csupán formalitás, amelyhez az őrző Pazdar<sup>18</sup> parancsnokság ragaszkodik. Másodszor az elmúlt szombatra ígérték, hogy átadják őket. Ez nem történt meg. Sürgetésemre újabb néhány nap türelmet kértek.

Szeptember 28-án beszéltem a jugoszláv nagykövettel, aki elmondta, hogy két hétig váratják, amíg főosztályvezetői szinten fogadták a KÜM-ben. Közölték vele, hogy nem tudnak a jugoszláv állampolgárról és még együttműködést sem ígértek neki.

- 168 – N.

[ÁBTL 3.2.5. O-8-529. 255. Géppel írt, aláírás nélküli eredeti.]

## 25. Az 1982. évi 195. számú összefoglaló napi operatív információs jelentésből, 1982. október 1.

Teheráni nagykövetségünk képviselői szeptember 30-án az iráni hatóságoktól átvették az Irakban június 12-én kurdok által elfogott két magyar szakértőt. Viszonylag jó egészségi állapotban vannak.

<sup>18</sup> Pasdaran: „Forradalmi Gárda”.

Az információ megbízható, ellenőrzött.

Intézkedés: tájékoztatják a BM III/II. Csoportfőnökséget

(III/I.)

*[ÁBTL 2.7.1. NOIJ. Összefoglaló jelentés, 195-11-1982.]*

### III. ÁLLAMBIZTONSÁG ÉS EMLÉKEZET





## Politikai rendőrség és az illegális mozgalmak a két világháború között

*Reflexiók egy könyv kapcsán*

Egy, a Magyarország második világháborúba lépését közvetlenül megelőző időszakban játszódó tévéjáték<sup>1</sup> egyik jelenetében dr. Szapáry Imre miniszterelnök a német birodalmi követtel folytatott négyszemközti beszélgetése alkalmával vonakodva bár, de beleegyezett a magyarországi zsidóság jogainak törvényi korlátozásába, cserébe viszont a „hungarista csürhe” alig leplezett birodalmi támogatásának beszüntetését kérte. A német követ – látszólag készségesen – ígéretet tett a nyilas mozgalom ejtésére, és együttműködéséről biztosította a magyar miniszterelnököt. Nehezményezte azonban azt a bánásmódot, amit a miniszterelnök „kis kedvence”, dr. Sterbinszky rendőrfőtanácsos okozott neki, és szóvá tette a rendőrség nyomozási módszereit. A film következő jelenetében Szapáry Imre dolgozószozájában hivatalosan fogadja Sterbinszky rendőrfőtanácsost jelentéstételre, aki pontosan, az eseményeket sorrendbe állítva számol be a hazai nemzetiszocialista pártoknak a náci Németország követségével folytatott kapcsolatairól. Sterbinszky a rendőrség nevében kijelenti, hogy tisztában vannak a német követség és a hazai szélsőjobboldali mozgalmak együttműködéséről, majd hozzáteszi: a megfigyelésekről, telefonlehallgatásokról „folyamatosan feljegyzéseket készítünk”.

A filmet megtekintve nem kell alaposabb történelmi tudás ahhoz, hogy megállapítsuk: az alkotás cselekményének egy része a második világháborút közvetlenül megelőző időszak magyarországi politikai eseményeit villantja fel a néző előtt. (A film egyébként a háború utáni népbíróági tárgyalás révén bemutatott politikusi, ügyészi és bírói felelősségvállalás morális szempontjait járja körül.) Ahhoz azonban már kell némi „tudásanyag”, hogy egyértelműen beazonosítsuk a művészi álnéven szerepeltetett valódi történelmi szereplőket. Szapáry Imre szikár, küldetéstudattal áthatott jellemvonásai mögött Imrédy Béla miniszterelnököt vélhetjük felfedezni, míg a dr. Sterbinszky által megfor-

<sup>1</sup> *Egy államférfi nehézségei*. Magyar tévéjáték, 1989. Rendezte Babiczky László. M2 2009. július 11. 22:50.

mált hivatalnok-figura nem más, mint Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes, a korabeli magyar politikai rendőrség első számú irányítója.

A művészi fikció és a történelmi valóság keveredése hihető módon ábrázolja az eseményeket, jóllehet az egyes szereplők közötti párbeszédnek nem úgy és nem akkor zajlottak le, mint ahogyan az a filmen történt.

Egy másfajta alkotás, Kovács Tamás történész kötete (*Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról 1932–1943.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2009.) révén viszont hiteles és valóságos bepillantást nyerhetünk a korabeli magyar politikai közélet eseményeibe. A feljegyzések, melyeket a magyar politikai rendőrség szürke eminenciásaként is emlegetett Sombor-Schweinitzer József készített, az 1930-as és 40-es évek szélsőjobboldali, elsősorban nemzetiszocialista irányultságú politikai szerveződéseinek elemzésével foglalkozik.

Kovács Tamás bevezetőjében pontos képet ad a feljegyzések keletkezésének körülményéről, a magyar nyilas és nemzetiszocialista mozgalmak rendőrségi dokumentációjáról. Kifejti, hogy a Sombor-Schweinitzer által összeállított, mintegy 11 év anyagát felölelő, rendőrségi jelentések kivonatát tartalmazó tanulmány nem a korabeli magyar közjogi méltóságoknak, a főkapitány-helyettes hivatali feletteseinek vagy a miniszterelnököknek készült, hanem az 1942–43-as béketapogatózásokkal kapcsolatban született. A háttértanulmány ezért elsősorban egy meghatározott cél érdekében készített, és gondosan, a politikai szándéknak megfelelően kiválogatott eseménytörténetet mond el. A dokumentum jellege, tény- és adatközlése mindenben megfelelt a kívánt céloknak, ami egy jól kitapintható politikai koncepciót rejtett magában. E szerint – amint azt a szerkesztő kiemeli – az elemzés a második világháborúba belesodort ország éppen regnáló politikai elitjét igyekezett kedvező színben feltüntetni, amikor a hazai németbarát szélsőjobboldali erőket (azon belül is a Nyilaskeresztes Pártot) próbálta úgy beállítani, hogy egyedül ők voltak a náci Németország megbízható szövetségesei. Mindezt – a feljegyzést összeállítójának szándéka szerint – később a kormány használhatta volna fel az angolszász hatalmakkal folytatott fegyverszüneti tárgyalásai során.

Az események későbbi ismeretében mindazonáltal elgondolkodtató, hogy mennyiben lehetett volna foganatja az egykori főkapitány-helyettes elemzésének a háború későbbi szakaszában lefolytatott fegyverszüneti tárgyalásokon. Vajon realitás volt-e az összeállítást végző főrendőr és „megrendelőinek” szándéka, miszerint a tanulmány jelentősen befolyásolhatta volna a szövetségesek Magyarországgal kapcsolatos fegyverszüneti megállapodását, majd a béketervét? A korabeli magyar vezető politikusok számára az is kérdéses



volt, hogy a szövetségesek mennyire veszik figyelembe a rendőrség azon erőfeszítéseit, amellyel a németbarát szélsőjobboldali és nyilas pártokat próbálta kordában tartani, annál is inkább, mivel az ország német megszállásáig hivatalban lévő konzervatív-jobboldali kormányok jelentős részben felelősek voltak a német szövetség kialakításában és a magyar erőforrások háborús célokra történő kihasználásában. Ma már tudjuk, hogy nemcsak a feljegyzéseknek – amennyiben felhasználásukra sor került –, de a magyar diplomácia erőfeszítésének sem volt semmilyen realitása a kedvezőbb békefeltételek kiharcolásában.<sup>2</sup>

E kérdések részbeni megválaszolása mellett a bevezetőben korrekt képet kaphatunk a forrás írójáról, személyiségjegyeiről, szándékáról. Az elemzést összeállító Sombor-Schweinitzer József életrajzi adataiból egy nagy munkabírású, tehetséges hivatalnok képe rajzolódik ki, aki fokozatosan kapaszkodott fel a rendőrségi struktúra hivatali ranglétráján, és lett a második világháború alatti rendőrség politikai ügyeinek első számú vezetője. Bár képességei, szorgalma és tehetsége mellett a politikai ügyekben való elemzőkészsége is arra predesztinálta, hogy akár a Magyar Királyi Államrendőrség egyszemélyi irányítását is megkapja, valójában soha nem lett belőle főkapitány, sőt – felesége zsidó származása miatt – formálisan a politikai osztály vezetését sem vállalhatta el. Mégis a kezében futottak össze a politikai nyomozások összeítői, a korabeli „polgári” hírszerzés minden releváns információja. Felemelkedését és bukását ugyanannak a precíz, lelkiismeretes munkavégzésének köszönhette, amivel a Horthy-rendszer legtöbb ellenfeléről/ellenségéről képes volt adatokat gyűjteni, legyen akár az az uralmon lévő kormánypárt, az illegális kommunista munkásmozgalom vagy a náci Németország támogatott hazai szélsőjobboldali szervezkedések. Nem véletlen, hogy szaktudására a háborút követően az amerikai katonai elhárítás is igényt formált. Sombor-Schweinitzer segítségével több háborús bűnös is fennakadt az amerikaiak szűrőjén, akiket 1945 végén, 1946 elején Magyarországra szállítottak. Később, viszont pont ő az, aki néhány volt háborús bűnösrel együtt az Egyesült Államok hírszerzésének dolgozott. Az egykori főrendőrt a háború alatti nyomozásokban, majd a háborús bűnösök felkutatásában játszott szerepe miatt a nyilas és szélsőjobboldali emigráns sajtó 1945 után is kétes erkölcsű, korrumpálható „nemzetárulónak” tartotta, kinek „hitvány működése örök szégyenfoltja marad a magyar rendőrségnek”.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> A kérdéssel foglalkozó irodalomhoz lásd: Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája. 1919–1945.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988; Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995.

<sup>3</sup> Fiala Ferenc–Marschalkó Lajos: *Vádló Bitófák.* I–II. <http://www.freepress-freespeech.com/holhom/tormay/m19452.htm> (A letöltés ideje 2009. június 2.)

A gazdagon dokumentált bevezetőben Kovács Tamás több szempontból is megvizsgálta az ellenforradalmi rendszer rendvédelmének strukturális alapjait. Részletes elemzése hozzásegíti az olvasót a korszakban működő fegyveres testületek, mindenekelőtt az államrendőrség szervezeti felépítésének megismeréséhez. Rövid, de annál szükségyszerűbb összefoglalójában („A politikai hírszerzés struktúrái”) kitér a fegyveres rendvédelmi szervek irányítását és felügyeletét ellátó Belügyminisztérium tagolódásának ismertetésére is. Erre nemcsak a laikus olvasónak, de a téma iránt behatóbban érdeklődőnek is szüksége lehet, mivel az ellenforradalmi rendszer politikai nyomozásait lefolytató szervei – a törvényi szabályozás ellenére – nagyfokú hatásköri és illetékességi anomáliákban szenvedtek. A politikai felderítő szolgálatban nemcsak a rendőrség, de a csendőrség is részt vett, sőt a második világháború éveit alatt a honvéd vezérkar főnökéhez tartozó katonai elhárítás (Vkf. 2. osztály defenzív alosztály) ügynökei és a tábori csendőrségként aposztrofált, Tábori Biztonsági Szolgálat is bekapcsolódott az egyes bizalmas és nyílt eljárásokba.

Mindezt a bevezető is említi, azonban az már kevésbé látszik kézenfekvőnek, hogy a témánk szempontjából fontos szélsőjobboldali irányultságú pártok és mozgalmak ellen fellépő nyomozóapparátus nagyobb részét miért pont a rendőrség, illetve Sombor-Schweinitzer József politikai osztálya adta. Felmerül a kérdés, hogy a többi országos hatáskörrel bíró nyomozó szerv végzett-e hasonló politikai hírszerzést a szélsőjobboldalon, vagy ez csak a politikai vezetés privilegizálta budapesti főkapitányságot illette meg. Vajon mi volt az oka annak, hogy az 1930-as évek végétől a nyomozások során egyre nagyobb jelentőségre szert tevő csendőri nyomozó szervek, valamint a defenzív alosztály beosztottjai, elsősorban a „baloldali elhárítással” foglalkoztak?

A kérdések megválaszolásához tudnunk kell, hogy a Csendőrség Központi Nyomozóparancsnokság törzsalosztályának volt jobboldali ügyekkel foglalkozó alcsoportja is, de ezek működéséről, a Sombor-Schweinitzer által irányított rendőrségi munkához hasonló felderítésekről ez idáig nem sokat tudunk. Ugyanez vonatkozik a vezérkarhoz beosztott katonai elhárítók munkájára: az idevágó források elsősorban a baloldallelles kémkedési és hűtlenségi ügyeket említik meg.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> A korabeli nyomozások iratanyagai a második világháború alatt jórészt megsemmisültek, ezért ma már nehéz pontos képet kapni arra vonatkozóan, hogy a csendőrségi nyomozások milyen mértékben – és főleg milyen mélységben – terjedtek ki a szélsőjobboldali mozgalmak felderítésére. A volt csendőrnemzet és kémelhárító beosztottak háború utáni népbírói vallomásai – az új politikai rendőrség érdeklődésének megfelelően – nem említik érdemben a Horthy-rendszer jobboldallelles nyomozásainak csendőrségi vonatkozásait. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-146147, V-130792, V-98270. Lásd még: *Vallomások a holtak*



A bevezető némileg nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a többi nyomozószerv a rendszerre nézve miért nem kezelte súlyának megfelelően a nyilas és nemzetiszocialista veszélyt. Annak ellenére, hogy a forrásközlésnek nem volt, nem lehetett témája az ellenforradalmi rendszer (szélső)jobbaldallelles politikai hírszerzésének komplex, a többi fegyveres testület tevékenységének vizsgálatára kiterjedő elemzése, érdemes ezt a problémakört megemlíteni.

Az 1942-ben felállított Államvédelmi Központ (ÁVK) működésében, mint azt Ujszászy István tábornok feljegyzéseiből tudjuk, volt egyfajta munkamegosztás a rendőrségi, csendőrségi, valamint a katonai kémelhárító szervek között.<sup>5</sup> Mindez azt is jelentette, hogy nyomozások irányításáért felelős rendőrségi, csendőrségi vagy kémelhárító parancsnokok az egyes ügyek kimenetelét a politikai vezetés kívánalmainak megfelelően befolyásol(hat)ták. A döntéshozó politikusok, minisztériumi főtisztviselők garanciaképpen nem elsősorban nyomozó szerveket, hanem személyeket bízta meg a nyomozások lefolytatásával. Az egyes eljárásokban részt vevő beosztottakat több nyomozószervtől is vezényelték, de általános gyakorlatként elmondható, hogy a kiemelt ügyek jelentékeny részében a baloldallelles munkát a csendőrségi és kémelhárítói, míg a jobbaldallelles nyomozásokat részint rendőrségi, részint kémelhárítói vezetők irányították.

Mint ismeretes, Sombor-Schweinitzer nemcsak a jobb- és baloldali illegális mozgalmak ellen végzett politikai felderítő szolgálatot, de – az uralkodó politikai elit megbízása alapján – a fegyveres testületek és rendvédelmi szervek tagjai által elkövetett politikai jellegű bűncselekmények nyomozásából is aktívan kivette a részét.<sup>6</sup>

A regnáló politikusok – mindenekelőtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – elsősorban Sombor-Schweinitzer Józseftől várták a politikailag kényes természetűnek mutatózó ügyek felderítését. Kállay Miklós miniszterelnök, Keresztes-Fischer Ferenc, de maga a kormányzó, Horthy Miklós is egyre kevésbé bízott a korábban jól bevált (a baloldali mozgalmakkal szemben kíméletlenül bevethető), de időközben erőteljesen szélsőjobbaldali és

*házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Szerkesztette Haraszi György. Budapest, ÁBTL–Corvina Kiadó, 2007. 579–581., valamint Hollós Ervin: *Rendőrség, Csendőrség, Vkf. 2.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971. 134–135. Ez utóbbi tanulmány a belügyi és népbírósi források alapján kifejezetten csak a baloldaliakkal szembeni, illetve kommunistaellenes nyomozások történetét elemzi.

<sup>5</sup> *Vallomások a holtak házából.* I. m. 201–202., 391–394., 504–505., 572–581.

<sup>6</sup> Uo. 305., 367., 572–581.



németbarát nézeteket hangoztató csendőrségi és honvéd vezérkari nyomozószervek vezetésében. Ez a tendencia a második világháború alatt az államapparátus más területén is megfigyelhető volt, amikor a szélsőjobboldali, nyilas és a kifejezetten németbarát hivatalnokok, csendőr- és katonatisztek növekvő befolyásra tettek szert.<sup>7</sup> A jelenséget érzékelve a kormány konzervatív tagjai okkal tarthattak attól, hogy a rendszerre első számú veszélyt jelentő nemzetiszocialista szervezetek ellen a közigazgatás már nem képes (nem akar) egységesen fellépni. E mellett számos olyan esetről is tudunk, hogy a felelős beosztásban dolgozó hivatalnokok mind a németeknek, mind a velük kapcsolatban álló szélsőjobboldali köröknek információkat szivárogtattak ki. Ehhez az esetek többségében még a német biztonsági szervek formális be szervezése sem kellett, elég volt az illető politikai meggyőződéséből fakadó „elvszerű” cselekvése. Információk a rendszer állambiztonsági szerveinek működéséről, vezetőinek politikai beállítottságáról is áramlottak a németekhez, akik így pontos képet tudtak alkotni ezen szervezetek megbízhatatlan vagy hasznosítható tagjairól. Jelzésértékű az is, hogy a német bevonulást követően a budapesti főkapitányság épületét elfoglaló SD (Sicherheitsdienst – ‘Biztonsági Szolgálat’) emberei Sombor főkapitány-helyettes és néhány beosztottját őrizetbe vették, miközben a csendőrnnyomozó központban semmiféle retorzió nem történt, sőt annak megszállására sem került sor.<sup>8</sup>

Sombor főkapitány-helyettes rendíthetetlen lojalitása, következetes konzervatív-liberális felfogása, valamint a politikai nyomozó munka terén végzett több évtizedes tapasztalata – a rendőrség politikai ügyekben illetékes osztálya mellett – ezért is volt különösen fontos a kormányhatalom számára.<sup>9</sup> Arra is találunk adatokat, hogy kifejezetten a honvéd vezérkar, vagy a Táborig Biztonsági Szolgálat hatáskörébe tartozó nyomozásokat Sombor, illetve megbízható detektívjei végezték el.<sup>10</sup>

A feljegyzések tanúsága szerint a Sombor-Schweinitzer József vezette budapesti főkapitányság politikai osztálya – nemcsak a rendőrség hatáskörébe tartozó ügyekben – a szélsőjobboldali mozgalmak és szervezetek ellen mélyreható titkos információszerzést és felderítőmunkát végzett. Ehhez a bizalmas, olykor nyílt büntetőeljárásba torkolló akciósorozatban a hálózati úton

<sup>7</sup> Vö. Varga Krisztián: *Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásában. Betekintő*, 2009/1. [http://www.betekinto.hu/2009\\_1\\_varga\\_k](http://www.betekinto.hu/2009_1_varga_k) (A letöltés ideje 2009. június 2.)

<sup>8</sup> ÁBTL 4.1. A-795. 57–58. *Wayand Tibor feljegyzései horthysta politikai rendőrségi munkájáról*.

<sup>9</sup> Hollós Ervin: i. m. 43–45.

<sup>10</sup> *Wayand Tibor feljegyzései...*, i. m. 56–57.

szerzett adatok jelentették az egyik információbázist. Az ismeretekhez egyrészt a bizalmi személyek (korabeli elnevezéssel: konfidens, ügynök) révén, másrészt különböző operatív technikai úton (levélellenőrzés, telefonlehallgatás, rádióelhárítás stb.) jutottak hozzá. A bevezetőben jól kiemelt és a téma szempontjából kellő mélységben tárgyalt bizalmi hálózaton keresztül megszerzett információ a korszakban még sokkal fontosabbnak és megbízhatóbbnak bizonyult, mint a technikai eszközök által biztosított adatforrások. Azonban annyi feltétlenül említést érdemel, hogy ez a fajta információszerzés az esetek többségében „háttéranyagnak”, kiindulási pontnak számított, mivel a korabeli bizalmas nyomozások hatékonyabbnak tartott módszere a nyomozószervek által előszeretettel alkalmazott „puhatolózás” volt. Ezt a módszert, azaz a célszemély megfigyelését, kapcsolatrendszerének feltárását, „lefigyelését”, a már meglévő hálózati és operatív technikai adatok ellenőrzéseként használták fel, és közvetlenül ezután – rövid feldolgozó munka során, amennyiben az információszerzés konkrét, bizonyítható eredményre vezetett – már a nyílt nyomozást is elrendelték.<sup>11</sup>

Sombor-Schweinitzer József tanulmánya olyan rendőrségi dokumentáció alapján íródott, amely egyaránt tartalmazta a felderítő-figyelő munka közben kapott információkat; bizalmi személyek, operatív technikai eszközök, illetve a megfigyelés eredményeképpen beszerezett adatokat. A titkos információszerzés során „letisztázott” jelentések kivonatai mellett azonban megtalálhatóak a rendőrségi jegyzőkönyvekből, ügyészégi és bírósági periratokból le-szűrt megállapítások is.

Ami konkrétan a feljegyzéseket illeti, Sombor-Schweinitzer minden igyekezete, a dokumentumok „tudományos” igényű összeállítása arra irányult, hogy kimutassa és leleplezze a nemzetiszocialista német birodalom és a hazai szélsőjobbboldali/nyilas-hungarista mozgalmak kapcsolódási pontjait. Ez a vezérelv követhető nyomon az „Előszó” általános politikai helyzetelemzésén és „A magyarországi nemzeti szocialista mozgalmak története időrendi sorrendben” című fejezet kronologikus vonalvezetésén is. Ahogy Kovács Tamás is megjegyzi, ezzel az elemzéssel nemcsak a feljegyzéseket készítő főkapitány-helyettes szemléletmódja, hanem a korabeli angolszász orientációjú hazai németellenes konzervatív politikai körök felfogása is visszatükröződött. Ezt a felfogást nyomon követhetjük „A magyarországi nemzeti szocializmus

<sup>11</sup> ÁBTL 4.1. A-840. A volt magyar királyi államrendőrség történetéről rövid áttekintés. Budapest, BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1960. 29–31. A nyílt nyomozás elrendelése általában a házkutatások, előállítások, őrizetbe vételek és a kihallgatások megkezdését jelentették.



a német birodalom szolgálatában” és „A hogyan támogatta Németország a nyilasokat?” című II. és III. fejezetekben is. Az alfejezetekre tagolt hosszabb gondolatsor részletesen, események, évszámok, nevek felvonultatásával taglalja a kormány (már-már heroikusnak tűnő) erőfeszítését, a nyilas pártok és mozgalmak elleni küzdelemét, miközben mindig a nemzetiszocialista Nagy Testvér, Németország machinációit láttatja az említett mozgalmak politikai sikerei mögött.

Sombor-Schweinitzer József kétségkívül alapos és mélyreható vizsgálódása a szélsőjobboldali politikai pártok körében elsősorban a Szálasi Ferenc nevével fémjelzett Nyilaskeresztes Párt vonatkozásában állja meg a helyét. Ez a párt a kezdetektől kiváltotta a vezető politikai és kormányzati elit ellenérzését, miközben a többi – mellesleg hasonló ideológiájú – „úri” fasiszta politikai szerveződés nem mindig lépte túl az uralkodó politikai körök tűréshatárát. A nyilasokat végig megvető konzervatív elit e mozgalomban elsősorban valamiféle szélsőjobboldali forradalmiságot, „zöld bolsevizmust” látott, tömegtámogatottsága miatt tagjait egyszerűen „leprolizta”, és nem sokban különböztette meg a kommunista munkásmozgalomtól. Ezzel szemben az „úri” fasiszta pártok (pl. az Imrédy-féle Magyar Megújódás Pártja vagy a Bakyt és Endrét is soraiban tudó Magyar Nemzetiszocialista Párt stb.) képviselői már – amennyiben éppen nem működtek együtt a nyilasokkal – jóval enyhébb megítélés alá tartoztak mind politikai, mind rendvédelmi téren. Ez a feljegyzések tartalmából csak részben állapítható meg, holott elsősorban ezeket a pártokat támogatta Németország a hatalom megragadásában, illetve ezeknek a pártoknak a képviselői voltak kormányképesek (közigazgatásban elfoglalt pozíciójuk, hatalmi háttérük miatt) a német politikai osztály előtt.

Mindamellett Sombor-Schweinitzer József 1943-ban papírra vetett elemzése a (közel)jövőt illetően nem tévedett. 1944 végén – a „szalonképes” szélsőjobboldal kormányzati szerepvállalását követően – valóban a németek által támogatott Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom került hatalomra, így a főkapitány-helyettes „látnoki” képessége – aki a nyilasokban jelölte meg a fennálló rendszer legveszélyesebb ellenségét – utólag sokszorosan beigazolódt.

A „Mit tettünk a zsidókérdésben?” és a „Mennyire adtunk szabad mozgást a szociáldemokratáknak és a baloldalnak?” című rész véleményem szerint rávilágít a Horthy-rendszer vezetőinek politikai nézetrendszerére, a zsidósággal és a baloldali mozgalmakkal kapcsolatos – önmagában is ellentmondásos – attitűdjére. Sombor-Schweinitzer József vélelmezhetően osztotta azt a zsidósággal kapcsolatos hazai konzervatív-liberális felfogást, amely a szelektív vagy tradicionális antiszemitizmusként jellemezhető leginkább. E per-



cepció teljesen egyenrangú félnek tekintette azokat a zsidó vagy zsidó származású személyeket, akik világnézetükben is lojálisak voltak a kormány- és államhatalomhoz, asszimilálódtak a társadalom középrétegeinek felső csoportjaiba, és viselkedésüket, egzisztenciális helyzetüket tekintve beilleszkedtek a keresztény úri középosztálytól felfelé lévő társadalmi régióba. Ellenben azok a zsidó származású társadalmi rétegek, akik különböző okokból erre nem voltak képesek, illetve a politikai nézetrendszerük, világnézetük alapján elvetették a „Szent-István-i Magyarország ezeréves gondolatát” már nem tartoztak a „beilleszthető” kategóriába. Az utóbbiak, e felfogás szerint, ha nem is üldözendő, de megvetendő részét képezték a társadalomnak, akik ellen megengedett volt bizonyos adminisztratív rendszabályok életbe léptetése is. Különösen igaz volt ez azokra, akik zsidó származásuk mellett – hitehagyottan – baloldaliak vagy egyenesen kommunisták voltak. (Az első zsidótörvény a szabadfoglalkozású és városi értelmiség jelentékeny mértékben liberális-baloldali irányultságú rétegeit sújtotta, akik azonban a növekvő szélsőjobboldali veszélyt érzékelve próbáltak közeledni a „keresztény-nemzeti kurzus” toleránsnak vélt politikai rendszeréhez. Míg a társadalom „érinthetetlenjeként” számon tartott „galiciáner” zsidók életét – mely népcsoportot mint hontalan tömeget a kormányzat 1941-ben kitelepített, és sorsára hagyott a német birodalom által megszállt kelet-lengyelországi területeken – úgy látszik, nem illette meg a korabeli jobboldali-konzervatív állam- és jogfelfogás legalapvetőbb alkotmányos alapjoga sem.)

Ugyanezen jobboldali averzió és szelektív politikai magatartás vonatkozott a két világháború közötti baloldali mozgalmakra is. A Horthy-rendszer baloldali ellenzékeként fellépő különböző pártoknak (liberális és polgári demokrata irányzatok, kiscgazdák, szociáldemokraták stb.) és képviselőinek szabad mozgásteret biztosított a kormányzat, sajtójuk terjesztése, „civil” szervezeteik megalakítása többnyire nem tartozott rendvédelmi-rendészeti hatáskörbe. Parlamenti képviselőik a rendszer végéig (1944. március) fennmaradhattak. Ezzel szemben a leghalványabb kommunista politikai fellépés is tiltott volt, az ilyen cselekmények elkövetőit a kormány a hatályos törvények értelmében „tűzzel-vassal” üldözte. Amit Sombor a baloldal védelmében végzett rendőrségi munkáról leírt, az csak részben fedte a valóságot. A kormányzat, az angolszász „kiskapu” nyitva hagyása mellett, jól felfogott politikai érdekből és a parlamentarizmus látszatának fenntartása alapján „védte” meg a baloldali pártokat a növekvő fasizálódó politikai közhangulattól. E rendszervédelmi munka során Sombor elsősorban a csökkenő befolyású szociáldemokrata pártot említette meg, amelyik azonban az egész rendszer ideje alatt a túrt kategóriába tartozott. Ha nem is Sombor, illetve főnöke, Keresztes-

Fischer Ferenc – akik meggyőződésből is védték a korlátozott képviseleti rendszert –, de több vezető kormánypárti képviselő és befolyásos szervezetek tagjai (köztük a csendőrségi és kémelhárító parancsnokok) is a pártnak, mint a „bolsevizmus melegágyának” betiltását követelték, illetve engedtek a szélsőjobb ez irányú nyomásának. Adott esetben a rendszerhez lojális szociáldemokrata politikai magatartás és a rendszerellenes baloldali, kommunista agitáció jól elkülöníthető volt az uralkodó politikai elit és a rendőrség számára, de a háború eszkalálódásával, valamint az ország fasizálódó politikai közhangulatának kiteljesedésével ezek a határok elmosódtak. Mindezt Sombornak is érzékelnie kellett, amikor nemcsak a szélsőjobboldalról, de a baloldali pártok politikai aktivitásáról is megkapta a rendőrségi beszámolókat.

Ami a rendőrségi akciókat illeti, Sombornak tudni kellett arról is, hogy a szociáldemokrata párt „holdudvarában”, szakszervezeti vonalon, ifjúsági szervezeteiben az illegális kommunista párt aktivistái élénk tevékenységet folytattak az antifasiszta összefogásért. Ez a tény fontos annak megállapítása végett is, hogy tudjuk: a kommunista megnyilvánulások az egész rendszer fennállása idején az üldözendő kategóriát képezték, függetlenül attól, hogy e törekvések mit is takartak valójában.

Amikor az antifasiszta és németellenes mozgalmak támogatására a rendszernek a legnagyobb szüksége lett volna (gyakorlatilag a második világháború alatt 1944 végéig), akkor a kormányzat – többek közt a rendőrség hathatós közreműködése révén – már csírájában elfojtotta a „kommunistagyanús” szervezeteket, és tagjait kegyetlenül üldözte. Nem vette figyelembe azt a tényt, hogy időközben a nagypolitikában is változás állt be (Hitler-ellenes antifasiszta koalíció), illetve azt, hogy ezzel nemcsak a kommunista pártra, de a szociáldemokrata mozgalomra, sőt a széles antifasiszta összefogást megteremtő politikai irányzatokra is komoly, a későbbi nemzeti ellenállás szempontjából végzetes csapást mért.

Sombor-Schweinitzer József – mivel maga is több évtizeden keresztül részt vett az illegális baloldali mozgalmak felszámolásában – ezért csak azokat a tényeket sorakoztatta föl, amelyeket a szociáldemokrata mozgalom betiltását követelő szélsőjobboldali akciók ellen fellépő kormányzati védelmet jelentettek, holott e kormány maga is felelős volt a baloldali (és nemcsak kommunista) szervezetek elnyomásáért. Az 1940–1944 között lefolytatott majdnem fél tucat úgynevezett kommunistaellenes nyílt nyomozás során a rendőrségi, csendőrségi és katonai kémelhárító szervek több ezer baloldali gondolkodású embert vettek őrizetbe, állítottak bíróság elé, internáltak, vagy hurcoltak munkaszázadokba. A nyomozások lezajlására jellemző, hogy az illegális kommunista szervezkedések tagjai mellett a legális (szociáldemokra-



ta, kisgazda, kereszténydemokrata stb.) pártok és mozgalmak aktivistáira is lecsaptak a rendvédelmi szolgálatok.<sup>12</sup>

E monstre büntetőeljárásokban a kormány szándékától nem függetlenül – de egyre nagyobb önállósággal – végezték felderítő és represszív munkájukat a csendőri és rendőri nyomozó szervek. Sombor-Schweinitzer József e nyomozásokról mindig tiszta információkkal rendelkezett, és próbálta az eseményeket rendőri vonalra terelni.<sup>13</sup> Azonban a nyomozások irányításában egyre inkább a vezérkar főnökének az akarata érvényesült, amellyel szemben nemcsak ő, de a belügyminiszter is tehetetlenek látszott.<sup>14</sup>

Ha másnak nem is, de neki feltétlenül tudnia kellett arról, hogy az összefogást hirdető baloldali és polgári szervezetek képviselőinek (kisgazdáknak, szocdemeknek, sőt a kommunistáknak is) milyen szerepe, esetlegesen milyen szándéka volt<sup>15</sup> a szövetségesekkel folytatott béketapogatózásokban és egy a háború után felállítandó kormány létrehozásában. Vélelmezhetően a főkapitány-helyettes is úgy gondolkodhatott – mint a hatalom lévőik általában –, hogy a kormányzat és a rendőrség elég erővel rendelkezik ahhoz, hogy letörje a nyilas-hungarista mozgalmakat, miközben – a rendszer antikommunizmusával összhangban – felszámolja a szélsőbaloldaltól jövő „támadásokat” is. Ez azonban az események későbbi ismeretében éppolyan hiú ábrándnak bizonyult, mint az a fajta csökönység, amely az autoritárius rendszer fenntartása érdekében a konzervatív-horthysta vezetést jellemezte, s amely mindenféle baloldaltól jövő antifasiszta kezdeményezést igyekezett elhárítani.

Az efféle konzervatív-jobboldali antifasizmus, amelyet Sombor e feljegyzések során sugallt, ezért hagy némi kívánnivalót maga után. Az elemzés nézőpontja önmagában is megkérdőjelezte azt a feltételezést, hogy vajon sikeres lett volna-e egy széles körű hazai németellenes összefogás, amely esetleg alapját képezhette bármilyen kiugrási kísérletnek, és végső soron hathatósan hozzájárul a szövetségesekkel folytatott fegyverszüneti tárgyalásokhoz. Ez a törekvés még akkor is kétséges, ha tudjuk, hogy Sombor 1943-ban egyértelműen a konzervatív (korábban élesen antikommunista, de időközben elsősorban antináci) angolszász politikai elitől várta a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésének kedvező visszajelzését, és nem gondolkodott semmilyen hazai antifasiszta koalícióban. Bármilyen nyilasellenes nyomozási munka, akármilyen antináci rendőrségi összefoglaló készítése önmagában nem ellensúlyoz-

<sup>12</sup> Hollós Ervin: i. m. 343–346.

<sup>13</sup> *Wayand Tibor feljegyzései...*, i. m. 52.

<sup>14</sup> Varga Krisztián: i. m. Forrásközlés.

<sup>15</sup> *Wayand Tibor feljegyzései...*, i. m. 45., 53.



hatta azt, hogy a Sombor-Schweinitzer József által részben irányított baloldall ellenes elnyomó intézkedések (nyomozások, tömeges internálások, bírósági ítéletek stb.) végső soron a kormányzat lehetséges társadalmi és politikai bázisát gyengítették, és hozzájárultak a szélsőjobboldal pozícióinak megerősödéséhez. Bár a hatalmon lévő konzervatív elit – sőt a nagy befolyású Bethlen–Rassay-féle ellenzéki-liberális irányzat – paranoiás antikommunizmusa nem tette lehetővé, hogy a kormányzat együttműködjön a kommunistákat is soraiban tudó függetlenségi mozgalommal, mégis, a rendszer egyes prominensei<sup>16</sup> – igaz nem a hatalmon lévők közül – eljutottak a széles antifasiszta összefogás igényléséig. Nincs arra vonatkozólag forrás, hogy Sombor – antikommunistá meggyőződését legalább ideiglenesen félretéve – felismerte volna az összefogás szükségességét, és egy esetleges antifasiszta szövetség irányába, befolyásolni igyekezett a nyomozások kimenetelét. Mindezt a Horthy-rendszer hatalmon lévő politikusaitól és főtisztviselőitől irreális lett volna elvárni.

Összegzőként elmondható, hogy Sombor-Schweinitzer József feljegyzései felbecsülhetetlen értéket jelentenek az utókor történészei számára. Nemcsak a közlésének eredetisége, ami jelentékennyé teszi e forrást, hanem az írójának és az ellenforradalmi politikai hatalomnak az elképzelése, szemléletmódja is visszacseng az oldalakról. Mindazok számára, akik kutatják Magyarország második világháborús politikai szerepvállalását, a Horthy-rendszer negyedszázados uralmát, nélkülözhetetlen e kiadvány. Kovács Tamás kitűnő szerkesztésű, tanulmányértékű bevezetőjével ellátott munkája fontos olvasmány lehet azok számára is, akik a történelem iránt érdeklődők szélesebb táborát alkotják

\*\*\*

Az utókor morális igazságkeresésének reprezentációja jelül az említett film végén a halálos ítéletet kihirdető népbíró Szapáry Imre (Imrédy Béla) sírjánál lerótt kegyeletét. Jelképesen ugyanezt a gesztust tette meg Kovács Tamás történész Sombor-Schweinitzer Józseffel kapcsolatban, amikor egy hiánypótló, tudományos igényű dokumentumkötetet szerkesztett.

<sup>16</sup> Például Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfű Gyula, de megemlíthetjük a németellenes magyar legitimista arisztokrácia tagjait is, akik már a német megszállás előtt kapcsolatot akartak teremteni a rendszer baloldali ellenzékével, majd 1944 tavaszán vállalták a kommunistákkal (Békepárt) való együttműködést is.

## Nagy Imre-képek a Történeti Levéltárban

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ezentúl: Történeti Levéltár) gyűjteményeinek/fondjainak/dokumentumainak specifikációjából következik, hogy jellemzően nem, csupán kiegészítőként tartalmaznak fotográfiákat és más képdokumentumokat.<sup>1</sup> Így Nagy Imréről is minimális képdokumentummal számolhatunk e levéltárban, ráadásul az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások belügyi/nyomozati eszköztárából kerültek az intézménybe. Ebből a történetileg sajátosan determinált használatból következőleg pedig ezek zömmel nem eredeti nagyítások, hanem bizonyos eredetiktől állambiztonsági célokra készített/készítettetett másolatok. Számbavételük mégis most, a mártír miniszterelnök halálának 50. évfordulóján fontos lehet abból a szempontból, hogy adalékokat szolgáltathatnak a forradalmat elnyomó Kádár-rendszer belügyi/állambiztonsági valamint bűnügyi/nyomozati fotóhasználatához, és a képek esetleges változataikkal hozzájárulhatnak a Nagy Imre-ikonográfia teljességéhez.<sup>2</sup>

A Történeti Levéltárban őrzött dokumentumok kizárólag az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utánról, a megtorlás időszakából származnak. Abból az időből, amikor a megtorlás éllovasai már Nagy Imre arcát is próbálták kisajátítani, megszegényíteni, és legfőképpen a forradalom elleni propagandájukban saját ferde céljaikra fölhasználni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után hirtelen magasra szökött a képi dokumentumok, elsősorban a fényképek használhatósági ázsiója, mert az úgynevezett „ellenforradalmi bűntettek” bizonyításához az egyik legfontosabb és leghatékonyabb eszköz lett. Eszköz, amelyet az ideologikus, kisajá-

<sup>1</sup> Sümei György: Fotók a Történeti Levéltárban. In *Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004. (Trezor 3.) 309–328.; Müller Rolf–Sümei György: *Fényképek, 1956*. Budapest, ÁBTL, 2006.

<sup>2</sup> Nagy Imrere vonatkozó legteljesebb képanyag: *Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerkesztette Blahó Zoltán. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006; Sümei György: Nagy Imre arcai. *Műértő*, 2008. június, 4.



tító politika célrendszerébe ágyazottan, az eredeti jelentésétől nagyrészt megfosztva alkalmazták. Egy fénykép elég volt ahhoz, hogy a rajta lévő perbe fogják, hogy terhelő bizonyítékként használják ellene, noha az illető csupán jelen volt, ott volt valahol a forradalom napjaiban, valamely helyszínen – passzív szemlélőként.

A Nagy Imréről készült fényképek ugyanilyen elbírálás alá estek, használatuk is hasonlóképpen, ám a forradalom miniszterelnök vezetőjének kijáró, nyilvánvalóan megkülönböztetett módon történt. Sajátos és különösen érdekes momentum, hogy Nagy Imre arcát, arcvonásait jellemzően nem torzították, és gúnyrajzok tárgya sem lett (ahogyan Rákosi például gyakorta). Találunk persze efféle opuszt is, ha alapos szemlét tartunk a Nagy Imréről készült képek (fényképek és mindennemű más, egyedi vagy nyomtatott kép) teljességét tartalmazó virtuális képtárban.

Nagy Imre figuráját a művészetek (pl. az irodalom és a film) elsősorban utókorában próbálták megidézni, sajátos eszköztárakkal megjeleníteni. Így alakját, arcvonásait s ezek lassú változását a róla készült fényképek őrizték meg a leghűségesebben. A fennmaradt fotográfiák együttese vizuális almanach Nagy Imréről. A felvételek élethelyszínei változó tereiben (családi vagy nyilvános, politikai alkalmakkor: gyűléseken, Parlamentben, hallgatóként, beszéd közben, előadóként, emberekkel beszélgetve) örökítették meg. Együtt a múlt idő okozta fiziognómiai változásokat is rögzítették – s így közvetítik. Bár Nagy Imre arcának életkor szerinti változása nem látványos attól a pillanattól kezdve, hogy jellegzetes magyaros bajuszt hagyott. Ebben számára a minta édesapja, Nagy József lehetett. Arcáról azután elmaradhatatlan kellék a fémkeretes szemüvege (vagy néha cvikkere) is. Lágy vonásai derűs nyugalmat, jó kedélyűséget, jovialitást sugallnak. Somogyi, kaposvári emlékeimben az ilyen ember mindig megbízható, megfontolt, a dolgát pontosan tudó és azt lelkiismeretesen elvégző parasztgazda, aki persze ravasz is, ha kell. Megvan a magához való esze, ahogyan Somogyban is mondják. Abból a fajtából való, aki alig-alig billenthető ki a nyugalma és higgadtsága állandóságából.

A Nagy Imréről készült fényképek, mint a személyiség leghitelesebb képi forrásai, minden egyéb vizuális művészeti, képzőművészeti földolgozásra hatottak. Amennyiben Nagy Imre arca és habitusa egyfajta állandóságot, biztonságot sugall, így ábrázolásaiban sem lelhetünk föl túlzott változatoságot. E műveket hazatérése, politikai szerepvállalása kezdetétől vehetjük számba a képzőművészet összes műfajában (plakát, rajz, festmény, érem, szobor stb.). Az ábrázolási szándék, az indíttatás szerint is különféle korszakokat különíthetünk el, talán így: 1. a forradalom leveréséig; 2. a forrada-



lom leverésétől az újratemetésig, itthon és külföldön (1956–1989); 3. az újratemetés után.

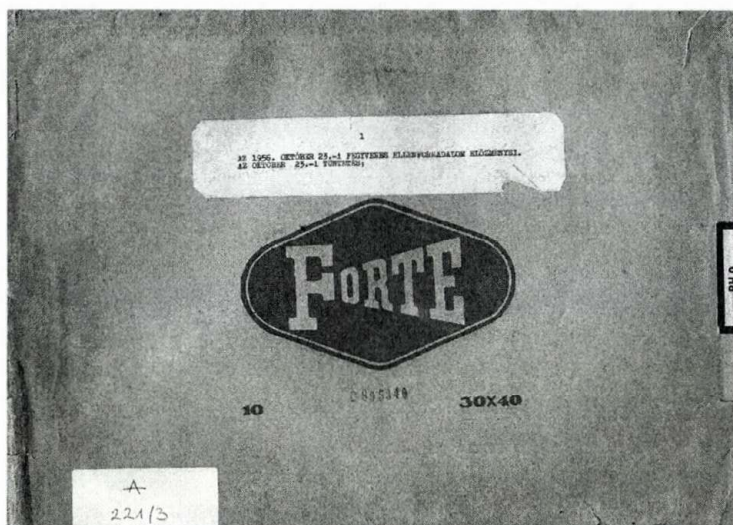
A Történeti Levéltár fényképei és egyéb képdokumentumai kivétel nélkül a második, a középső periódusban Magyarországon kerültek használatba, illetve készültek. Elsősorban a forradalmat ellenforradalommá degradáló elnyomó hatalom belügyi/nyomozati fotóhasználatára<sup>3</sup> és az „ellenforradalmi képekre” szolgáltatnak példákat. Kivétel nélkül olyanok, amelyek az 1956-os forradalom leverése utáni megtorlásoknak a politikai akarat vezérelte, ezen történeti kor által determinált fényképfölhasználásának egyfajta képkisajátító rendszerébe engednek bepillantani. Abba a metódusba, amely nem a fényképek eredeti, készüléskori motivációit hagyja érvényesülni (egy arc, egy egyéniség adott időpontban és helyen/szituációban történő megrögzítése), hanem szerves kontextusából kiszakítva manipulatív célokra használja föl. Sajátos történeti tudathasadás ez a képfölhasználásban is, hiszen a leverett forradalom főszereplőinek, fontos résztvevőinek Magyarországon Kádár börtönei és a legkegyetlenebb megtorlás jutott osztályrészül, míg ugyanazon időben Nyugaton, a világ magyar emigrációjában ugyanezen történeti szereplők (forradalmárok, hősök, mártírok) történeti küldetést beteljesítő példák, a forradalom szellemének és emlékének, hagyományának szenvedésükkel és elpusztításukkal a leghitelesebb hirdetői.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható fényképegységek súlypontját a Történeti Levéltár fotógyűjteményében fotóalbumok képezik. Ezek zöme közvetlenül a forradalom leverése után, a megtorlások kezdetétől, a nyomozati szakaszban jöttek létre, akkor, amikor a forradalom résztvevőinek azonosítása, ellenük terhelő bizonyítékok (perbe fogáshoz, vizsgálati fogság elrendeléséhez stb.) beszerzése volt a cél.

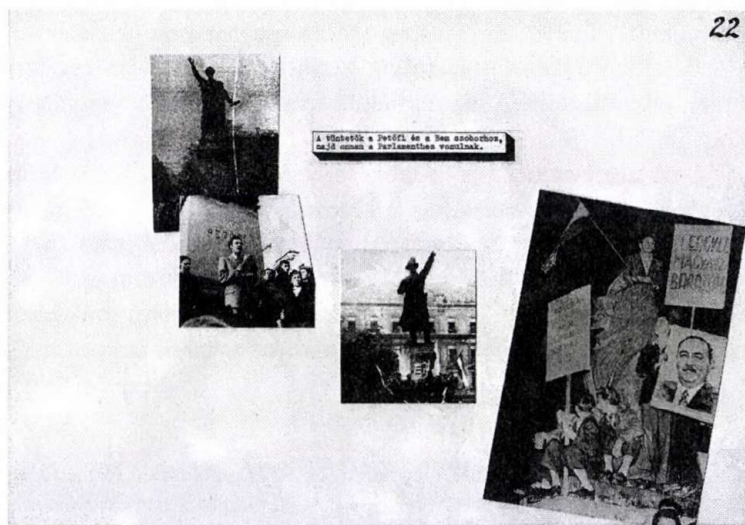
Az 1956-os albumokból egy csoport az összeállítás módszere szerint is jól elkülöníthető, mivel megmaradtak a kartonra ragasztott, belső alcímekkel, képaláírásokkal és képmagyarázatokkal ellátott, a mondanivaló egységesítését segítő montírozott és föliratozott (gyakran a fényképre, akár többet is fölülírtak tussal) önálló oldalak. Ezekről azután azonos méretű fotómásolatokat készítettek, s albumba rendezték. Egy római és egy arab számozású sorozat

<sup>3</sup> Ehhez lásd: Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerkesztette Okváth Imre. Budapest, ÁBTL, 2007. 193–221.; Csiffáry Gabriella: Budapest Főváros Levéltárának veszélyes képei. In *'56-os fényképek gyűjteményekben*. Szerkesztette Kákóczki András–Sümei György. Miskolc, Miskolci Galéria, 2007. 40–51.

maradt fenn.<sup>4</sup> „1. 1956. október 23-i fegyveres ellenforradalom előzményei, az október 23-i tüntetés” fölíratú, 30×40 centiméteres, Forte tasakba rendezve.<sup>5</sup>



A 22. lapon négy fénykép alkot egy eszmei egységet, a középre ragasztott kép fölötti fölírattal meghatározva a mondanivalót: „A tüntetők a Petőfi és a Bem szoborhoz, majd onnan a Parlamenthez vonulnak.”



<sup>4</sup> Sümegi: Fotók a Történeti Levéltárban. I. m. 313–314.

<sup>5</sup> ÁBTL 4.1. A-221/3.



A bal oldali két kép egybemontírozva: fölül a Petőfi-szobor, alsó egyötödét kitakarja a szobor fölíratos talapzata előtt papírból fölolvasó és az őt hallgatók csoportja. Középre a talapzaton Kossuth-címerrel fölékesített Bem-szobor fotóját, jobbra az egyik Parlament előtti oroszlán esti felvételét szerkesztették. Kissé zsúfolt jelenet, hiszen az oroszlán feje fölött egy zászlós ember, lábánál fiatalok ülnek, a középső fölíratos táblát tart maga előtt: „Provokátorokat nem tűrünk soraink közt!” Az oroszlán oldalánál két álló fiú, a hátsó „Lengyel–magyar barátság” fölíratú táblát, míg az előtte álló egy Nagy Imre-képet tart. Nagy Imrét ábrázoló plakát lehet ez, amely talán azonos a róla 1953-ban készülttel.<sup>6</sup>



A fénykép adekvát kifejezője az 1956. október 23-án a Parlament előtti történéseknek. A Nagy Imrére vonatkozásban és egyáltalán a délutáni fölvonulásban jól illeszkednek a transzparenszek és szervesül a Nagy Imre-kép.

Különös, hogy egy ugyanezen nézőpontból, ám kissé távolabbról fényképezett csoportképen (a fölíratok elmosódottabbak, a Nagy Imre-kép kisebb méretű) a következő fényképantológiában (címe: „2. Az ellenforradalmi fegyveres felkelés kezdete. Árulás a fegyveres szervezetben. Az ellenforradalmi fegyveres erők megszerzése”) már más szövegkörnyezetben jelenik meg. Az összeállítás 1. oldalán – amelynek fölírata: „Az október 23-i „békés tüntetést” követte a fegyveres ellenforradalmi lázadás” – a Nagy Imre-képes fénykép aláírása a következő: „Nagy Imre neve már hosszú ideje a reakciós erők zászlaja volt, a felkelők egyéb ellenforradalmi követelései között Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése is szerepelt. A Parlamenthez vonult tömeg Nagy Imrét akarta meghallgatni. A beszéddel elégedetlen tömeg a Rádióhoz ment”.

<sup>6</sup> Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban. I. m. 164. tétel.

<sup>7</sup> ÁBTL 4.1. A-222/3.



AZ OKTÓBER 23-I „BÉKÉS Tüntetés” KÖVETTE A  
FEGYVERES ELLENFORRADALMI LAZADÁS

Az októberi események többoldali vizsgálata során megállapított, hogy az októberi ellenfelfedezés előkészítésében és kibontásában Nagy László, Lomnici Géza, Gimes Miklós, Grizli György, János, Donát Ferenc, Kupcsák Sándor, Jancsi Ferenc és Vasshegyi Miklós Grizotek vezető és irányító szerepet játszottak.

[illegible]

1956. október 23-án a Bem térien összehívott tömeges  
három részre osztva a Rádióhoz, a Parlamenthez  
és a Szabólin szoborhoz ment.



Nagy Imre neve már hosszú ideje a reakciós erők zászlaja volt, a felkelők egyik ellenforradalmi követeléséé között Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése is szerepelt. A Parlamenthez voltult tőmeg Nagy Imrét akarta meghallgatni. A beszéddel előgedetlen tőmeg a színdísz volt.



Gyenes István fegyveres ellenforradalmár  
vállalkozó

A szobor előtt nagyobb tömeg verődött össze  
a tényleg népszerűt követően az építők né-  
vezéseinek kulturottománya előtt, akik már  
több tőpörgekként állt... minden kőcse,  
vagy darab fegyver.

Magyar István ellenfordulást parancsnok

[illegible]

A Rádióművei céljuk volt: követeléseik rádión való ismertetése, továbbá Gerő Ernő rádióbeszédének megakadályozása.

A célzatos és ferdtő aláírás (a tömeg nemcsak a Nagy Imre-beszéd miatti elégedetlensége, hanem a „lövik a Rádiót, már halott is van” típusú hírek miatt ment a Rádióhoz) az összetett jelentésrétegeket halmozó képi együttesből (szobor, fiatalok transzparenssekkel, azok föliratának utalási rendszere és Nagy Imre mosolygós, elégedettséget árasztó, 1953 körüli arca) kizárólag Nagy Imrét emeli ki.

A két egymáshoz közeli felvétel alkotója ismeretlen, az összeállításban – mint ahogy a belügyes albumokban – semmi utalás nem található a fényképek készítőiről, mintha az alkotót teljes mértékben letagadni, elhallgatni kellett volna, vagy a cél elsődlegessége minden más nézőpontot lefokozott. A felvételeket egyszerűen elvették, lefoglalták, és kényük-kedvük szerint használták. Az tudható, hogy két tárgyalt fényképen rögzített situációhoz közeli felvételeket készített Mező Sándor, a Magyar Távirati Iroda fotóriportere. Talán a Nagy Imrét közeli, premier plánban bemutató felvételek az albumot összeállítók céljainak jobban megfeleltek, mint az ugyanerről a helyszínről távolabbi nézőpontból készült felvételek. Valójában föltételezhető, hogy Mező Sándor lehetett az albumban fölhasznált fotók készítője, ugyanis „a megtorlás előkészítésekor a BM lefoglalta a [z MTI-] képanyag azon részét, amelyen fegyveresek és a forradalom vezéregyéniségei voltak láthatók. (Az eredeti negatívok ma is hiányoznak a gyűjteményből). [...] A jó minő-

ségű másolatok megmaradtak.”<sup>8</sup> Ebből következően is valószínűsíthető, hogy az albumokban elsősorban a távirati irodától begyűjtött felvételeket használták. S ugyanezen okból tételezhetünk egyes másolatok készítőiként olyan fotósokat, akik az MTI-nél dolgoztak.

Ugyanez a helyzet azzal az ismert, 1956. október végén készült felvétellel, amelyen Nagy Imre, a forradalom miniszterelnöke begombolt pulóverben, fehér ingben, sötét-világos keresztcsíkos nyakkendőben, papírokkal rakott asztal mögött ül egy stúdióban – előtte mikrofon és lámpa –, és fölolvas. A kezében lévő papírt, a fölolvasható szöveget kissé megemeli, látszik, hogy koncentrálni, feszülten figyel. A fénykép  $\frac{3}{4}$  profilos, kitűnően megvilágított portré, amely elsősorban Nagy Imre odaadó figyelméről, elmélyült koncentrációjáról árulkodik. Az oldal fölírata: „Nemzetőrség – az ellenforradalom fegyver ereje”. A fényképet a szöveg, ill. szövegrészlet közé beszorítva, a bal és jobb oldalt lefedve, vagyis megcsonkítva szerepeltetik.

# NEMZETŐRSÉG — AZ ELLENFORRADALOM FEGYVERES EREJE

22

[illegible][illegible][illegible]

szereket bonyolult, hogy előreléptem Károly Bála szociális és kulturális ügyekkel foglalkozó miniszteri biztosi tisztségére. Azóta Károly Bála az a "szociális ügyek" miniszter, aki 1990-ben a "szociális ügyek" miniszterévé lépett át. Azonban az a tény, hogy az országban a szociális ügyek miniszterének a Károly Bála volt, az nem volt azonos a szociális ügyek miniszterének a Károly Bála voltával.

<sup>8</sup> Kósai Éva: Hogyan látták 1956-ot az MTI fotóriporterei? In *'56-os fényképek gyűjteményekben*. I. m. 39.



A felvétel azonos lehet az MTI-fotós Bojár Sándor munkájával, pontosabban talán abból kiemelt/kivágott részlet. Több magyarázó szövegből csupán az oldal politikai célzatossággal fogalmazott bevezetőjének első mondatait idézem: „Nagy Imre és áruló csoportja az ellenforradalom fegyveres erőit olyan szövetségesnek tekintette, amely lehetővé teszi számukra a teljes hatalomra kerülést és bűnös elképzeléseik gyakorlati megvalósítását”. Ugyanezen bevezető főirata utolsó mondatában a fogalmazó belső ellentmondásra, zavarra enged következtetni: „Nagy Imre és csoportjának tagjai november első napjaitól kezdve az ellenforradalmi kormány ellen szervezkedő belső szocialista erők elleni harcukban támaszkodtak az általuk létrehozott ellenforradalmi fegyveres erőkre is”.

Ugyanezen Nagy Imre-fényképet használták föl egy másik összeállítás („11. Az ellenforradalmi erők törekvései Magyarországnak a szocialista tábor-tól való leválasztására”) 6. oldalán, ahol a Varsói Szerződést fölmondó, az ország semlegességét bejelentő Nagy Imréről beszélnek, aki „az ország semlegességének védelmére „külföldi segítséget kért”, november 2-i táviratában az ENSZ-delegációktól kérte, hogy „az ENSZ előtt lépjenek fel a „forradalom érdekében”, valamint „igyekezett tovább szítani a szovjetellenességet”.



<sup>9</sup> ÁBTL 4.1. A-231/3.



A mellérendelt fénykép mindezen cselekedeteinek nem elegendő illusztrációja, képi megjelenítője, csupán egyik rádióbeszédét van hivatva hűségesen és adekvát képiségében bemutatni. (Ennek a fényképnek vagy egy közelebbi, jó minőségű, a levágott jobb felső fotósarkot is kiegészítő nagyítása a Történeti Levéltár gyűjteményében található.)

A római számokkal jelzett fotóalbumokba is bekerültek képek Nagy Imréről. A „VI. Ellenforradalom vezérkara”<sup>10</sup> föliratúban az 1. oldalon a „Nagy Imre megalakítja kormányát” címhez három hosszú asztalnál ülők csoportképét – köztük, középen Nagy Imre miniszterelnök – rendelték.

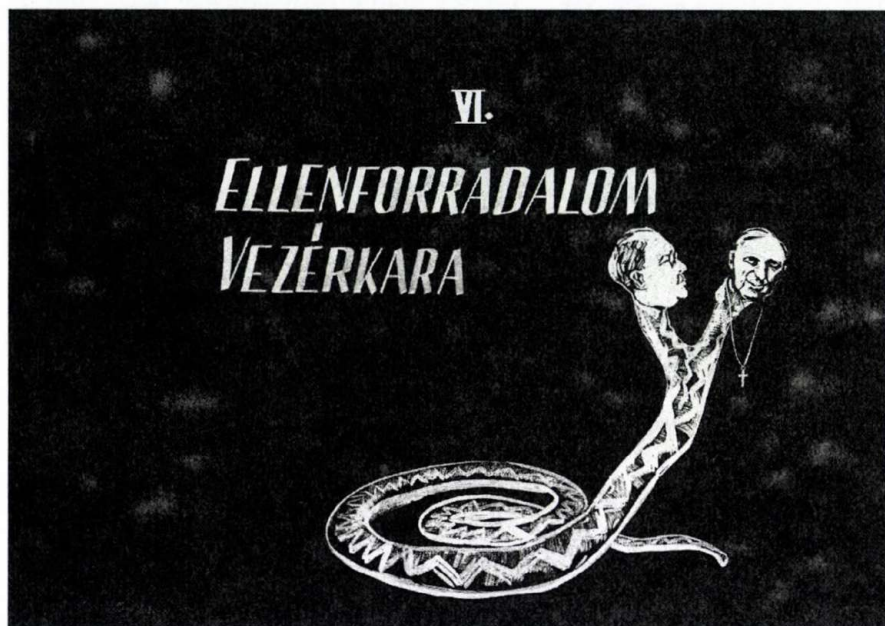


A „II. Fegyveres ellenforradalmi bandák a néphatalom ellen törnek. Árulás a Néphadseregben” című album<sup>11</sup> 6. oldalán, a középre helyezett fényképen Tildy Zoltán és Maléter Pál között ül Nagy Imre. A fényképen fehér temperával fölirat: „Az áruló Maléter Pál a Parlamentben Nagy Imrénél”. (Ad analogiam: Bartal Ferenc MTI felvétele a Parlamentben, 1956. november 2-án.)

<sup>10</sup> ÁBTL 4.1. A-220/5.

<sup>11</sup> ÁBTL 4.1. A-219/4.

A római számokkal sorszámozott fotókollekciók egyes darabjainak belső, fekete fotópapír címlapjára, a cím-főirat mellé/alá az egész egybeszerkesztett együttes szellemiségét igyekezett összefoglalni egy-egy fehér temperaképpel az album összeállítója (a BM alkalmazott grafikusa?). A „VI. Ellenforradalom vezérkara” a belső címlapon tekeredő kígyótestből két ágra váló végződésén, fején (ad analogiam: kétfejű Hidra) Nagy Imre arcképe profilban, illetve Mindszenty József szembe-nézetben jelenik meg.



E képpel a Kádár-rendszer óra alig-alig kutatott „ellenforradalmi művészet” területére értünk. E művészetnek, talán pontosabb így: a kádári propaganda-művészetnek sajátos ága, egyedi képződménye az ilyesfajta művek együttese.<sup>12</sup> Nagy Imrét és Mindszentyt kétfejű kígyóként megjeleníteni ikonográfiailag annyit jelent, hogy a gonoszt, az aljast azonosították velük.<sup>13</sup>

<sup>12</sup> Váli Zoltán „ellenforradalmi sorozata”, Farkas Aladár szobrai, Tóth Imre néhány grafikája és még további művek sorolhatók ide, többek között a Szovjetunióban dolgozó Uitz Béla egyik monumentális tervével és néhány, az NDK-ban élő művész (Werner Tübke, Fritz Cremer stb.) alkotásával együtt.

<sup>13</sup> Pleidell János festőművésztől fennmaradt egy plakátterv 1956. október végéről, amelyen egy tekeredő kígyó és Kossuth-címerrajhoz társuló főirat: „Ne bánts a magyart!” egyértelműsíti a mű jelentését. Pleidell a betörő, a ránk törő oroszokat azonosította a gonosszal. Vö. Sümegi György: *Kép Szó. Képzőművészek '56-ról*. Budapest, PolgArt, 2004. 36–40.



Képpel gyalázásba ennél mélyebbre nem süllyedt a korai Kádár-rendszer elnyomó apparátusa. Nagy Imrében elvetemült figurát láttak, és próbálták sajátos eszközeikkel láttatni. Ebben az eszköztárban egészen speciális szerepük a belügyi szervek rendelkezési körében használatosak. Nyilván a hivatalos véleményt, a politikai akaratot ezek idézték, ők jelenítették meg a legkendőzetlenebbül.

A forradalom e két emblematikussá vált szereplőjét más összefüggés rendszerben és más műfajokban is megjelenítették, megidézték együttesen. Az ellenforradalmi, a forradalom elleni kádári propagandaművészetben különösen 1957–1962 között jelentkezett a legnagyobb műszámmal a rendszert alázatos behódolással kiszolgáló szűk művészréteg ilyen alkotásokkal. Sajátos a történeti emlékezet működése, mert e készülésükkor fókuszba került művek mára teljesen kihullottak az emlékezetből. Már a megerősödő Kádár-rendszer sem törődött velük az 1960-as évtizedtől, azóta, de különösen az 1989/90-es politika szisztemaváltástól mintha a feledés duplára vastagodott takarója fedné őket. Pedig a Kádár-rendszer első féltizedében szívesen kiállították, vásárolták és terjesztették az efféle munkákat.

Közlünk most csak egyre utalnánk: Váli Zoltán: „A fasizmus réme” című metszetére. Váli Zoltán festőművész (Miskolc, 1910 – Budapest, 1994), aki 17 darabos „ellenforradalmi sorozatát” (1957, linóleummetszetek) 1961-ben kiállította a Műcsarnokban.<sup>15</sup> Ennek katalógusában a művészetéről értekező Murányi-Kovács Endre „az 1956-os ellenforradalomról kiadott albumának 20 linólapját” emlegeti, amelyeknek a létrejöttét „a kommunista meggyőződés biztonsága, a kifejezés akarata s a művészi közlés vágya irányítja [...] a grafikus, a munkásör alkotónál”.

A Váli-mű: a csúcsára állított négyszögbe foglalt négy kép. Legfőlü: könyvégetés, balra a csikos kabátot levető, börtönből szabadulót egy kalapos férfi új kabáttal várja, alul a Köztársaság téri ávós akasztás jelenete. A lábánál fogva, fejjel lefelé helyzetben megjelenített figura, illetve maga a kompozíció több hasonló képi megoldásban tudhat társakat maga mellett.<sup>16</sup> A kompozíció negyedik, jobb oldali eleme: a Nagy Imre és Mindszenty József párossal képezett jelenet. Nagy Imre oldalnézetben, Mindszenty szemből, érseki láncsal a nyakában. Vagyis ugyanolyan képi megjelenítésben szerepelnek Váli metszetén, mint ahogyan a kígyófejként ábrázolta őket az album tempera-

<sup>15</sup> Barna Miklós–Kasitzky Ilona–Váli Zoltán festőművészek kiállítása a Műcsarnokban, 1961. Katalógus, Budapest, 1961.

<sup>16</sup> Vö. Sümei György: *1956 Képtára (Gyorsjelentés)*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. 32–34.



címlapjának ismeretlen alkotója. Nagy Imre oldalra fordítottn, a két kezét mintha könyörögve maga elé emelné, s úgy próbálná meggyőzni (?) a vele szemben álló fegyveres fiatait. Mindszenty vállainál/mögötte egy szemüveges és egy kalapos férfi figyeli a jelenetet.



Nagy Imre és Mindszenty József két ilyen, azonos képi logikán nyugvó megjelenítése a forradalomellenes képhasználatra mutat fontos példákat. Ahogyan a Nagy Imre-fotográfiákkal manipuláló BM-albumok pedig a fényképek önkényes, gyakorta megcsonkított, töredékes használatát állítják középpontba. Mindehhez szolgáltatnak adalékokat a Történeti Levéltár Nagy Imre-képdokumentumai.

Nagy-Csere Áron

## Munkásokból huligánok

*A huligán mint társadalmi kategória megteremtése  
1956 állambiztonsági értelmezésében*

*„Az ellenségeskedés a szemlélő tekintetében gyökerezik.  
Lehet, hogy van rá bizonyítéka, lehet, hogy nincs.”*

(Murray Edelman)

*„Nem tények, de el lehet képzelni.”*

(Temesi elvtárs)

### A fogalom hatalma

Az 1956-os fegyveres felkelőkkel kapcsolatos állambiztonsági iratokat vizsgálva a kutató gyakran találkozhat a „huligán osztályhelyzet”, sőt a „huligán származás” terminussal, érdemesnek tűnik tehát közelebbről is megvizsgálni a *huligán* fogalmát. Reinhart Koselleck, a fogalomtörténet legjelentősebb képviselője szerint „a múlt társadalmi és politikai konfliktusait a korabeli fogalmi elhatárolások közegében, a részt vevő felek nyelvhasználatának önértelmezésében kell feltárnunk”.<sup>2</sup> Fontos azt is megjegyezni, hogy „a fogalmak nem egyedileg, hanem »jelentésbokrokban«, egymást átfedő szemantikai mezők erőterében, egyszóval egymással szoros összefüggésben léteznek, és ennek a kölcsönviszonynak a hatására változtatják jelentésüket. [...] tekintettel kell lenni a fogalmak horizontális kapcsolatrendszerére.”<sup>3</sup> A továbbiakban – anélkül, hogy a huligán terminus teljes fogalomtörténeti kifejtésére, a „jelentésbokrok” részletes elemzésére vállalkoznánk – megpróbálók rámutatni, milyen erővel bír „az értelmezés hatalma”, ami ebben az esetben

<sup>1</sup> Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In *Az ellenség neve*. Szerkesztette Szabó Márton. Budapest, Jószoeg, 1998. 119.

<sup>2</sup> Reinhart Koselleck: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz, 2003. 129.

<sup>3</sup> Koselleck egykori tanítványának, Rolf Reichardtnek és körének módszertani megfontolásait ismerteti Trencsényi Balázs: Kulcsszavak és politikai nyelvek: gondolatok a kontextualista-konceptualista eszmétörténeti módszertan kelet-közép európai adaptációjáról. In *A történelem szerszámosládája*. Szerkesztette Szekeres András. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2002. 125–128. Idézet: 126.

talán a „hatalom értelmezésének”, közelebbről néhány, az állambiztonsági szervek által közvetlenül 1956 után létrehozott szövegnek a vizsgálatával válik megragadhatóvá.<sup>4</sup>

A *hooliganism* kifejezést írásban egy 1898-as londoni rendőrségi jelentés említi először, ebben a szövegben az utcai bandák erőszakos viselkedésének leírására szolgál. A szó etimológiája a nyelvészek körében nem tisztázott, bár ír eredetében szinte mindannyian megegyeznek.<sup>5</sup> Oroszországban a 20. század elején (elsősorban az 1905-ös tömegmegmozdulások erőszakos cselekedeteit tárgyaló szövegekben, másodsorban a fiatalkori erőszakról beszámoló szentpétervári bulvársajtóban) terjedt el az angolból átvett huliganizmus (*хулиганство*) kifejezés, amely később a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvébe is önálló büntetőjogi tényállásként került be. A szovjet Btk. szerint „a huligánság garázda és egyúttal a társadalom nyilvánvaló semmibebevételére utaló cselekmények elkövetéséből áll.”<sup>6</sup> A törvény széles körben határozta meg a huliganizmusnak minősülő cselekedeteket, ide tartozott többek között a csavargás és az illetlen nyelvhasználat is, amit ezáltal a bolsevik állam nemcsak megbélyegzett, de kriminalizált is.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> A Clifford Geertzre utaló „az értelmezés hatalma – a hatalom értelmezése” szójátékot Majtényi Györgytől „kölcsonöztem”. Lásd Majtényi György: Az értelmezés hatalma és a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. *Korall*, 19–20. (2005. május) 37–52. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/04majtenyi.pdf?contentID=14> (A letöltés ideje 2009. november 18.)

<sup>5</sup> Ami persze nem véletlen, hiszen az angol diskurzusokban hosszú ideig az írek töltötték be a „problémás”, minden bajért hibáztatható „söpredék” szerepét. A különböző etimológiai elképzelések ismertetéséhez, illetve a huliganizmus diskurzus mint morális pánik értelmezéséhez lásd Geoffrey Pearson: *Hooligan. A history of respectable fears*. London, MacMillan Press, 1983. Különösen: 74–79., 83–84. és 255–256., Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009. Különösen: 53–73. és 145–169. A morális pánik elméletéhez: *Replika*, 40. (2000. június) tematikus blokk, elsősorban Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. *Replika*, 40. (2000. június) 23–48.

<sup>6</sup> Idézi Szücs László: *A huligánok. Tanulmány*. Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1958. 1. sz. melléklet. 2. (ÁBTL 4.1. A-3249 jelzet alatt kutatható.)

<sup>7</sup> Uo. Az oroszországi, majd szovjet huliganizmushoz lásd Joan Neuberger: *Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914*. Berkeley, University of California Press, 1993; Rittersporn Gábor: Karnevál és egyéb lazaságok – a 30-as évek nem-hivatalos szovjet folklórjáról –. *Magyar Lettre Internationale*, 35. (1999/Tél) <http://www.epa.hu/00000/00012/00019/12ritter.htm> (A letöltés ideje 2009. november. 18.); Sheila Fitzpatrick: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1999. 150–152.; David L. Hoffmann: *Stalinist Values. The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917–1941*. Ithaca and London, Cornell University Press, 2003. 175–179.



Magyarországon a *Révai nagy lexikona* említi először írásban a huligán szót, amelyet „a brutalitás és elvetemedettség kifejezésére használnak.”<sup>8</sup> Az 1970-es *TESZ* szerint 1919-ből ismeretesek a kifejezés következő jelentései: „köpönyegforgató, a szocializmus eszméit eláruló ember”; „sztrájktrő”; „ellenforradalmár, bandita”.<sup>9</sup> Kelet-Európában az orosz nyelv közvetítésével és hatására terjedt el a kifejezés, de a magyar változat esetében elképzelhető a jiddis *huligān* – jelentése: semmiházi – szó átvétele is.<sup>10</sup> A fentebb már hivatkozott 1958-as állambiztonsági tanulmány szerzője szerint „alapjában azonban minden nyelvben egyet jelent; a társadalom együttélési szabályainak megszegőjét.”<sup>11</sup> 1919-et követően csak 1956 után terjedt el széles körben a huligán köznév a hivatalos magyar nyelvhasználatban, addig a sajtóban, valamint elenyésző számban irodalmi alkotásokban bukkant fel.<sup>12</sup>

Vajon alkothattak-e 1956-ban valódi társadalmi csoportot a huligánnak nevezett fegyveres felkelők, ha addig magát a szót is csak ritkán használták? „A történetírás gyakorta úgy használja ezeket a kifejezéseket, mint a hétköznapi nyelv, azaz adottnak és szinte dologi jellegűnek veszi a társadalmi térben azoknak a csoportoknak a létezését, amelyeket megjelöl velük” – mutat rá Bódy Zsombor.<sup>13</sup> A Bódy által bírált történetírói gyakorlatra kiváló példa Kozák Gyula egyik tanulmánya. Ugyanis az egykori állambiztonsági szervekhez hasonlóan Kozák is valóságos társadalmi csoportként ábrázolja a megtorlás diskurzusában huligán néven megbélyegzett, deviánsnak minősített fegyveres felkelőket, vagy ahogyan ő nevezi az általa „anómiásnak” gondolt embereket, a „szent csöcseléket”.<sup>14</sup> Bódy kritikájával egyetértve írásom kiindulópontja, hogy az 1956-ot követő megtorlás diskurzusában megjelenő

<sup>8</sup> Huligán szócikk. In *Révai nagy lexikona: Az ismeretek enciklopédiája*. X. kötet. Budapest, Révai, 1914.

<sup>9</sup> Huligán szócikk. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

<sup>10</sup> Uo.

<sup>11</sup> Szűcs: i. m. 1. sz. melléklet. 1.

<sup>12</sup> A kizárólag a „magaskultúra” szövegeit tartalmazó elektronikus *Magyar történeti szöveg-tárban* (<http://www.nytud.hu/hhc/>) mindössze négy találatot kapunk (ebből kettőt egy műben), ha a huligán kifejezés 1957 előtti előfordulásaira vagyunk kíváncsiak: Kassák Lajos: *Egy ember élete. 2/1. Vergődés*. Budapest, Dante, 1931. 33. és 57.; László Gyula: Megállt a munka. In *Uő: A mi életünk. Versek*. Budapest, 1933. 8.; Kádár János: Első lépések az ifjúmunkás mozgalomban. *Új Hang*, 1956. 45.

<sup>13</sup> Bódy Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2004. 11.

<sup>14</sup> Kozák Gyula: Szent csöcselék. In *Évkönyv 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerkesztette Rainer M. János–Standeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 255–281.

huligánok „márpedig nincsenek”, csak huligánnak bélyegzettek vannak.<sup>15</sup> Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hatvanas évektől kezdve – a nyugat-európai fiatalok mintáját is követve – a politikai rendszerrel és a társadalmi normákkal szembehelyezkedő csoportok (állambiztonsági nevükön: galerik) sokszor már tudatosan használták önmaguk megnevezésére a huligán kifejezést, sőt a korábban megbélyegző terminus gyorsan identitásképző tényezővé vált. A magyarországi ifjúsági szubkultúrákra a hatvanas évektől kezdődően alkalmazott huliganizmus fogalommal a továbbiakban legfeljebb utalás szintjén foglalkozom.<sup>16</sup>

### Temesi elvtárs hatalma

Az 1956 végén és 1957-ben megjelent úgynevezett Fehér könyvek<sup>17</sup> még abban a szellemben íródtak, miszerint „az ország szocialista fejlődését a Rákosi–Gerőféle politika zsákutcába juttatta. E bűnös politika következményei nagy felháborodást és széleskörű népmozgalmat váltottak ki. Dolgozók százazrei síkraszálltak a *népi hatalom megtisztításáért*, az elhatalmasodott bürokratizmus megszüntetéséért, és a nemzeti érzést súlyosan sértő politika felszámolásáért. [...] A jogos népi és nemzeti követelések jegyében kibontakozott mozgalmat azonban az ellenforradalom sötét erői kezdettől fogva a *népi hatalom megdöntésére* igyekeztek felhasználni.”<sup>18</sup> A két kiemelés a népi hatalom megtisztításának és megdöntésének ilyen feltűnő szövegbeli szembeállításával nyilvánvalóan két ellentétes szándékot ütköztet egymással, utóbbit diszkreditálva. Ebben az interpretációban az „ellenforradalmárok” (a „horthysta erőszakszervezetek” tagjai, a nyilasok, a „fasiszták”) által a börtönökből nagy számban kiszabadított „szokásos” vagy „közönséges bűnözők” azok, akik az erőszakos „ellenforradalmi” cselekményekben részt vesznek, akik „provokálják”, „manipulálják” a „békés szándékú” és a „megtévedt dolgozókat”.

<sup>15</sup> Bolgár Dániel kiindulópontja szintén ugyanez, amikor a kulákokat társadalmilag konstruált ellenségeknek nevezi. Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerkesztette Horváth Sándor. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 51–52.

<sup>16</sup> Az ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos huliganizmus diskurzusokról részletesen ír: Horváth: i. m. Különösen: 53–84. 145–169.

<sup>17</sup> *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. I–IV. kötet. Budapest, MNK MT Tájékoztatási Hivatala, 1956–1957.

<sup>18</sup> *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. I. kötet. Budapest, MNK MT Tájékoztatási Hivatala, 1956. 3.



A Fehér könyvekben tehát még egyáltalán nem bukkan fel a huligán kifejezés, a kötetek a fegyveres felkelőket többször büntetett köztörvényes bűnözőkként ábrázolják. Az MSZMP PB büntetéspolitikai határozatáról szóló 1957. decemberi tájékoztatóban azonban felsorolás szintjén (az „osztályidegenek”, a „deklasszált elemek” és a „szokásos bűnözők” társaságában) már többször is feltűnik a huligán terminus, de a szöveg adós marad a fogalom definíciójával. Az azonban kiderül, hogy a politikai vezetés megkülönböztette egymástól a huligánok és a „szokásos bűnözők” kategóriáját.<sup>19</sup>

Vajon mi lehet az oka a huligán terminus hivatalos diskurzusban való hirtelen elterjedésének? Horváth Sándor szerint „1956 után megváltozott a fiatalokról szóló közbeszéd, ennek nyomán a fiatalok elítélendő csoportjai is új neveket kaptak.”<sup>20</sup> De mi a helyzet a „nem fiatal” huligánokkal? A válasz reményében elsőként célszerű szemügyre venni a belügyminiszter-helyettes 1957. december 4-én kiadott 61. számú utasítását, amely az őrizeteselek osztályhelyzetének pontosabb meghatározásával foglalkozik: „A Belügyminisztérium nyomozó és vizsgálati szervei a nyomozati és vizsgálati munkáról adott jelentésekben, az ezekkel kapcsolatos statisztikákban sok esetben nem megfelelően leellenőrizték és így megtévesztő adatokat tüntetnek fel az őrizeteselek, vagy gyanúsítottak szociális származására vonatkozólag. Ez a Párt és az állami vezetés esetleges félrevezetésére szolgáltatathat alapot. Akadályozza a BM munkájának értékelését, az osztálypolitika helyes érvényesítését, megnehezíti a munka eredményességének felmérését az ellenséges kategóriák elhelyezkedésének és támadási irányuknak meghatározását. Ezek a téves adatok sok esetben a valóságtól eltérően azt mutatják, hogy a köztörvényes és politikai bűnözők nem elsősorban osztályidegen, lumpenproletár, huligán elemek soraiból kerülnek ki. A félrevezető adatok szolgáltatásának alapja, hogy a rendőri és politikai nyomozó szervek egyes vezetői és beosztottai nem tartják kötelességüknek a gyanúsítottak, őrizeteselek valódi osztályhelyzetének tisztázását és sok esetben csak bemondás alapján határozzák azt meg. Előfordul, hogy többszörösen büntetett huligán elemeket, osztályidegeneket, névleges foglalkozásuk, jelenlegi munkakörük, vagy származásuk alapján *munkásnak tüntetnek fel*. [kiemelés tőlem] [...] A parancsnokok tartsanak eligazításokat beosztottaiknak az osztályhelyzet megállapításának alapvető kérdéseiről. Nem lehet munkásnak, vagy parasztnak feltüntetni azt, aki pl. már

<sup>19</sup> Az MSZMP PB tájékoztatója a büntetéspolitikai határozatról, 1957. december 10. Interneten: <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/dokument/mszmptaj.htm> (A letöltés ideje 2009. november 18.)

<sup>20</sup> Horváth: i. m. 53.



kétszer büntetve volt, valamint azokat az osztályidegen személyeket, akiket a proletárdiktatúra szorított ki pozícióikból fizikai munkára, stb. Az osztályhelyzet meghatározásánál származást, eredeti és jelenlegi foglalkozást együttesen kell alapul venni. A parancsnokok ellenőrizték, hogy az osztályhelyzet megállapítása ne sablonosan, hanem minden körülmény vizsgálata és figyelembevétele után történjék.”<sup>21</sup> Az utasítás komoly zavart okozhatott a fejekben. Ezt jól mutatja, hogy a belügyi beosztottak általában nem vállalkoztak az osztályhelyzet fenti kívánalmaknak megfelelő meghatározására, s a biztonság kedvéért a gyanúsított személyek nevei után inkább feltüntették az illetőkhöz kapcsolható összes fontosnak vélt adatot. Például: „23 éves, munkás származású, huligán osztályhelyzetű, szobafestő, elítélt.”<sup>22</sup>

Sheila Fitzpatrick úgy véli, hogy a sztálini Szovjetunióban az emberek osztályhelyzetét nem egyszerűen a termelési eszközökhöz való aktuális viszonyuk határozta meg, hanem a forradalom előtti osztályhelyzetük, valamint szüleik (egykori vagy jelenlegi) társadalmi helyzete is.<sup>23</sup> Bolgár Dániel, aki Fitzpatrick nyomán ugyanezt feltételezi az ötvenes évekbeli Magyarország esetében is, így fogalmaz: „a társadalmi azonosítás bolsevik agendája nemcsak tematikus utasításokat tartalmazott, hanem sajátos időbeliség is jellemezte: a jelen mellett – a marxizmus sugallata ellenére – a személyes és genealogikus múlt is szerepet kapott az identifikálásban, vagyis az osztályba sorolás módja egyfajta bolsevik rendiséget eredményezett, hisz az osztályhelyzet megrögzített, sőt örökletes volt.”<sup>24</sup> A belügyminiszter-helyettes fenti utasítása szerint ugyanakkor a bűncselekményt elkövető személyek sem lehettek a dolgozó osztályok tagjai, még abban az esetben sem, ha addig annak számítottak. A fő problémát természetesen az jelenthette a politikai vezetés számára, hogy az eljárás alá vont 1956-os fegyveres felkelők többsége munkásként jelent meg a hivatalos statisztikákban. A megtorlás irányítóinak kezdeniük kellett valamit azzal az alapvető ellentmondással, hogy a „munkás-

<sup>21</sup> A belügyminiszter-helyettes 61. számú utasítása az őrizeteselek osztályhelyzetének pontosabb meghatározásáról, 1957. december 4. In *Az érvényes miniszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások, közös utasítások gyűjteménye, 1957*. Budapest, BM, 1959. 405–406. (ÁBTL 4.2. 10-1131/1959. jelzet alatt kutatható.) [http://betekinto.hu/dokgyujt\\_14](http://betekinto.hu/dokgyujt_14)

<sup>22</sup> ÁBTL 3.1.9. V-150381/1. 27. Tájékoztató jelentés az ellenforradalmi fegyveres góckokról és szervezetekről a vizsgálati ügyek tapasztalatai alapján, 1958. május 17.

<sup>23</sup> Sheila Fitzpatrick: *Ascribing Class. The Construction of Social Identity in Soviet Russia*. In *Stalinism. New Directions*. Ed. Sheila Fitzpatrick. London–New York, Routledge, 2000. 28–29.

<sup>24</sup> Bolgár Dániel: *A hatalom mindennapjai. Azonosítási játék az államvédelemnél*. 2009. Kézirat. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy tanulmányát rendelkezésemre bocsátotta.

állam”, a „proletárdiktatúra” ellen folytatott fegyveres harcokban legnagyobb számban munkásnak minősülő személyek vettek részt. Úgy tűnik, ennek az ellentmondásnak a feloldására – szovjet mintát követve bár, de a fogalmat eltérő tartalommal megtöltve – a huligán kategória bevezetését választotta a politikai vezetés. Azokat a „statisztikai munkásokat” tehát, akik fegyveresen vettek részt az eseményekben,<sup>25</sup> a fent idézett szempontok alapján egyszerűen csak huligánoknak kellett bélyegezni, ezáltal azonnal kikerültek a munkás kategóriából.

A „Párt” iránymutatása alapján a BM II/11. (Operatív Nyilvántartó) Osztály munkatársai vették nyilvántartásba az „ellenforradalmároknak” minősülő személyeket. Ők írták a kartonokra ezen emberek – a történészek által gyakran felhasznált statisztikákban is megjelenő – személyes adatait, amelyek közül a leginkább konstruálható és rugalmas természetűek a szociális helyzetre és származásra vonatkoznak. A társadalomtörténész számára korántsem mellékes tehát, milyen szempontok alapján végezték feladatukat. A BM 1957. december 4-én kiadott Operatív Nyilvántartási Szabályzata kimondja, hogy a „Forradalmi Bizottságok”, „Nemzeti Bizottmányok”, „Nemzetőrségek”, „Munkástanácsok” esetében csak azokat a személyeket kell nyilvántartásba venni, akik november 3. éjfélt követően is részt vettek ezen szervezetek munkájában, ugyanakkor azt is leszögezi: „Nem lehet nyilvántartásba venni az ezekbe a szervezetbe bekerült munkás embereket.”<sup>26</sup> Hogyan kerültek akkor mégis a nyilvántartásba „munkás származású” szobafestők és segédmunkások? És hogyan lettek ők „huligán osztályhelyzetűek”, miközben a termelő eszközökhöz való viszonyuk alapján „dolgozó osztályhelyzetűeknek” kellett volna lenniük?

Az állambiztonság által termelt szövegekben felbukkanó „huligán osztályhelyzet” és „huligán származás” fogalmakról egészen addig nem tudtam egy hihető történetet elbeszélni, amíg meg nem hallgattam Temesi elvtárs 1958 márciusában tartott előadásának hangfelvételét.<sup>27</sup> (Mivel az előadó teljes neve nem hangzik el a szövegben, ezért őt a továbbiakban annak ellenére is –

<sup>25</sup> 1956 meghatározásának és elnevezésének problematikus voltához Gyáni Gábor: Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmái. *BUKSZ*, 2007/Tavaszi. 41–49.

<sup>26</sup> ÁBTL 4.2. 6-200/57/1957. A belügyminiszter 57. számú parancsa (1957. november 27.). Szabályzat a Belügyminisztérium politikai nyomozó szervei operatív nyilvántartására. 42.

<sup>27</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3. Temesi előadása az „ellenforradalmi kategóriákról” az Operatív Nyilvántartó Osztályon. A forrást az ÁBTL-ben őrzött hangszalagok rendezése során fedeztem fel 2007 végén. Sajnos a hangszalagok digitalizálására egyelőre nem jutott pénz, ezért azok nem kutathatóak, mert borzasztóan rossz állapotban vannak, s minden egyes meghallgatás súlyos károkat okozhat bennük.



akárcsak az előadás résztvevői, a „kedves elvtársak” – Temesi elvtársnak nevezem, hogy azonosítottam őt, valamint számos információval rendelkezem róla. Teszem ezt azért, mert teljes nevének használata és a személyére való utalás talán erősítené a „valósághatást”, de a Temesi elvtárs elnevezés többletjelentést hordoz magában, s jobban is jellemzi a konzultáció szövegvilágát.) A BM pártbizottságának tagja a BM II/11. Osztály állományával folytatott konzultáció során az „ellenforradalmi kategóriákról” értekezett, majd válaszolt az előadása nyomán a hallgatóság tagjaiban felmerült kérdésekre.

Előadásában Temesi elvtárs az 1957. december 10-ei tájékoztató irányelveit a „gyakorlati szakemberek” nyelvére próbálja lefordítani. Mivel Temesi elvtárs értelmezésében a bűnüldöző szervek nem voltak figyelemmel az „osztályszempontokra”, valamint arra sem, hogy az „ellenforradalom” „dolgozó osztályhelyzetű” „becsületes munkásokat” is „megtévesztett”, ezért nyomatékosítja hallgatóságában, hogy a „dolgozó osztályhelyzetű emberek tevékenységét differenciáltan kell elbírálni. Mindenkor szigorúan a tények alapján az dönti el, hogy hova tartozik az illető, hogy hova soroljuk, hogy konkrétan milyen tevékenységet fejtett ki.”<sup>28</sup> Ebben az interpretációban tehát egy ember „osztályhelyzetét” alapvetően cselekedetei határozzák meg, ugyanakkor Temesi elvtárs szerint az „osztályhelyzet” – tovább nehezítve a nyilvántartásba vételt végzők dolgát – „súlyosbító körülménynek” számít az „ellenforradalmárok” esetében.<sup>29</sup>

Temesi elvtárs nyelvtanilag talán nem egészen hibátlan megfogalmazása szerint „az ellenforradalom egyik fő tanulsága, [...] hogy mint ellenforradalmi kategóriával számoljunk bűnüldöző munkánkban a huligánokkal és a szokásos bűnözőkkel, amit azelőtt nem tettünk meg”.<sup>30</sup> Temesi elvtárs a két csoport közti különbségtétel fontosságát még inkább kiemeli azzal a megállapításával, miszerint a „szokásos bűnözők” kategóriája a huligánok kategóriájának „egy magasabb foka”, „talán úgy, mint a kapitalizmusnak az imperializmus.”<sup>31</sup>

Temesi elvtárs véleménye szerint a huligán kategóriába tartozó személyek kaphatóak leginkább „ellenforradalmi bűncselekményekre”. Friss példaként említi Mansfeld Péter „terroristacsoportját”, amelynek tagjai az államvédelmi értelmezésben huligánoknak minősülnek. Temesi elvtárs megbélyegző elbeszélésében a csoport olyan 20 éven aluli fiatalokból áll, akik „züllöttek” és „erkölcstelenek”, börtönviseltek vagy javítóintézetből kerültek ki, nem dol-

<sup>28</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/1.

<sup>29</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/2.

<sup>30</sup> Uo.

<sup>31</sup> Uo.



goznak, esetleg váltogatják munkahelyeiket. Temesi elvtárs szerint e fiatalok szülei legtöbb esetben „becsületes munkásemberek”, akik általában semmit sem tudnak gyermekeik „elzülléséről”. Ez a fajta értelmezés már a néhány évvel későbbi, ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos morális pánik diskurzusába illeszkedik. A huliganizmus diskurzust a magyar pártvezetés minden bizonnyal a Szovjetunióból importálta. Ezt támasztja alá, hogy előadásában Temesi elvtárs is a szó orosz eredetét hangsúlyozza, nem tud annak angol gyökereiről, sem a magyar nyelvben való korábbi használatáról.

Az ellenségkonstrukció nem párbeszéd, hanem kinyilatkoztatás, amelyben az ellenségről, nem pedig *vele* beszélnek. Fokozottan érvényes ez a hatalmi pozícióból történő ellenségkonstrukciókra: „A politikai ellenség feltételezett létezése soha sem egyenrangú személyek közötti dialógus formájában születik meg és marad fenn, hanem cáfolhatatlan igazsággként egy kinyilatkoztató beszédben.”<sup>32</sup> Az 1957. decemberi tájékoztató szövegével ellentétben Temesi elvtárs nem marad adós a huligán kategória kinyilatkoztatásszerű definíciójával: „A huligán elemek elég népes táborához tartozik minden olyan, egyébként dolgozó osztályhelyzetű személy, korra és nemre való tekintet nélkül, aki nem él becsületes munkáséletet.”<sup>33</sup> A „népes huligán tábor” tagjainak eszerint tehát egyszerre két osztályhelyzetük is van. Ugyan a huligánok a termelő eszközökhöz való viszonyuk alapján dolgozónak minősülnek, következésképpen a politikai közösség teljes jogú tagjainak kellene lenniük, de mégsem lehetnek azok.<sup>34</sup> Temesi elvtárs még tovább fokozza a hallgatóság zavarát: „Rengeteg adat és tény kell hozzá, hogy az ember valakire azt mond hassa, hogy ez huligán. Ide tartoznak persze a prostituáltak, és ugye a női nemnél ez a kategória.”<sup>35</sup> Temesi elvtárs tehát a huligánok női megfelelőinek tartja a prostituáltakat. Ez ellentmond a néhány sorral feljebb olvasható definíciójának, miszerint „nemre való tekintet nélkül” minősül valaki huligánnak. Temesi elvtárs konzervatív világképét mutatja: el sem tudja képzelni, hogy férfiak is lehetnek prostituáltak. Szerinte huligán az, aki „nem hajlandó dolgozni”, aki „állandóan változtatja a munkahelyét”, aki „fegyelmezetlenül dol-

<sup>32</sup> Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. 81–82.

<sup>33</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/2.

<sup>34</sup> A szocialista társadalom általános politikai szereplőjét, a dolgozót részletesen vizsgálja Szabó Márton: *A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakaszáról*. *Korall*, 27. (2007. május) 151–171. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00019/pdf/151-171.pdf?contentID=19> (A letöltés ideje 2009. november 18.)

<sup>35</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/2.

gozik”, akinek „magánélete erkölcsstelen”, aki „illegális fizetésből él”, végül az, aki „nem alapít rendes, becsületes munkáscsaládot”. Tehát ide sorolhatók az egyedülállók, a fegyelmetlenül és a feketén dolgozók, azok, akik nem öregsenek meg ugyanabban az egy gyárban, a munkanélküliek, s végül azok is, akinek a magánélete nem áll összhangban az elképzelt normákkal. Érdeemes megfigyelni, hogy a „szocialista erkölcs” képviselőjében mennyire konzervatív, szinte „nyárspolgári” életformát és családmódot tekint követendőnek az előadó.

Temesi elvtárs a Párt útmutatásának szellemében végezetül felhívja a figyelmet arra, hogy „kisebb jelentőségű bűncselekmények” esetén elég „nevelő jellegű intézkedéseket” hozni, mert a „dolgozó osztályhelyzetű” fiatal huligánok még nevelhetőek (nem úgy az „osztályidegen huligánok”, akiket – korábbi definíciójának ellentmondva – szintén megemlít): „A Szovjetunióban például az elmúlt években az ilyen huligánokat összeszedték, s bezárták javító-nevelő táboraikba. Egy kicsit erősebb eszközökkel, mint a Makarenkomódszer nevelik őket... Lehetséges, hogy a mi országunkban is lesznek hasonló jellegű intézkedések.”<sup>36</sup>

Temesi elvtárs előadását követően olyan kérdések és hozzászólások hangzanak el a „kedves elvtársak” részéről, amelyek nem a huligánokra vonatkoznak, egyedül a rendezvény házigazdája<sup>37</sup> reflektál az „új” terminus bevezetésére és definiálására. Megerősíti, hogy a huligán kifejezés a „forradalomban született”,<sup>38</sup> de – Temesi elvtársnál szélesebb látókörről téve tanúbizonyságot – felhívja a figyelmet arra, hogy ez a kategória – *lumpenproletár* néven – már korábban is létezett. Szerinte a lumpenproletárok mindig is a „reakciót szolgálták”: 1919-ben ők voltak a Tanácsköztársaság és a „nemzetközi munkásmozgalom árulói”, ők képezték a Horthy-korszak társadalmi bázisát, ők voltak a sztrájktrökök, a fasiszták, a terroristák<sup>39</sup> és a partizánvadászok. A Temesi elvtársnál láthatóan komolyabb elméleti alapokkal rendelkező „házigazda” lumpenproletárokról kialakított képét valószínűleg nagyban befolyásolhatta a lumpenproletariátus klasszikus, a Kommunista Kiáltványban található megfogalmazása, miszerint: „A lumpenproletariátust, a régi társadalom legalsó rétegeinek ezt a passzív rothadási termékét a proletárforradalom helyel-

<sup>36</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/3.

<sup>37</sup> Neve sajnos nem derül ki a szövegből.

<sup>38</sup> Forradalom alatt minden bizonnyal a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tevékenységét érti.

<sup>39</sup> Példaként említi Marinus van der Lubbt, aki szerinte „lumpenproletár terroristaként” felgyújtotta a Reichstagot.



közzel belesorolja a mozgalomba, de egész élethelyzete következtében inkább hajlandó arra, hogy a reakciós üzelmek zsoldjába szegődjék.”<sup>40</sup> Ebben a megközelítésben tehát a proletáröntudat nélküli „véglény”, vagyis a lumpenproletár egyértelműen az öntudatos munkás aszimmetrikus ellenfogalmának minősül.

Temesi elvtárs válaszában némileg árnyalja a lumpenproletár–huligán fogalmak kontinuitását és tartalmi azonosságát hangsúlyozó definíciót: „Értelmezés szempontjából szükséges leszögezni, hogy huligán nemcsak a munkásosztályból származhat, hanem a huligánok népes tábora az az [sic!] egész társadalmat összetevő osztályokból és rétegekből verbuválódik.”<sup>41</sup> Temesi elvtárs végleges, kiterjesztő értelmezése szerint tehát a huligán kategóriába bármilyen osztályhelyzetű személy belekerülhet, míg lumpenproletár csak munkás lehet. Példaként említ egy „falusi bicskás parasztlegényt”, aki „rettegésben tartotta” a falu lakóit, míg *A 9-es kórterem* című film Gábor Miklós által játszott orvosát (Málnási doktort) úgyszintén huligánnak nevezi.<sup>42</sup> Az első részletesen elemzett forrás esetében tehát egy meglehetősen tág és zavaros huligán fogalommal van dolgunk.

### A „tudomány” hatalma

Dolgozatom következő részében Szücs László rendőr százados *A huligánok* című 1958-as (tehát Temesi elvtárs előadásával egy időben keletkezett), fentebb már hivatkozott tanulmányát vizsgálom. Minden bizonnyal Szücs százados feladata volt, hogy „a tudomány eszközeivel” tisztázza a huligánokkal kapcsolatos fogalmi zűrzavart. A szigorúan titkos, csak belső használatra készült munkát a BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya adta ki, a bírálók között pedig olyan szakteknitély is helyet kapott, mint Hollós Ervin rendőr alezredes, az „ellenforradalom” későbbi hivatalos krónikása.<sup>43</sup> Tanulmánya első oldalán Szücs önkritikusan jegyzi meg, hogy „a huligánok ellenforradalmi indítékai [...] még nem elég tisztázottak, hiszen ezekkel mint ellenforradalmi tényezőkkel az októberi lázadásig nem számoltunk, s rendőrpoli-

<sup>40</sup> Karl Marx–Friedrich Engels: A Kommunista Párt Kiáltványa. In *Történetelmélet I.* Szerkesztette Gyurgyák János–Kisantal Tamás. Budapest, Osiris. 2006 [1848]. 515.

<sup>41</sup> ÁBTL 4.9. H-2.3/4.

<sup>42</sup> *A 9-es kórterem*. Magyar játékfilm. Rendezte Makk Károly, 1955.

<sup>43</sup> A bűnözőnek, huligánnak, lumpenproletárnak minősülő fegyveres felkelők „társadalmi hátterével” maga Hollós is részletesen foglalkozik későbbi munkáiban. Lásd *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 44–94., 170–172. és Hollós Ervin–Lajtai Vera: *Drámai napok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 92–140.



तिकai vonalon velük szemben – tapasztalatok hiányában – (külön) megelőző intézkedéseket sem tettünk.”<sup>44</sup> Szücs a rendőri felügyelet és a kitiltás intézményének kiüresedését, névlegessé válását, valamint „a rosszul értelmezett törvényességet”<sup>45</sup> okolja a „huligánprobléma” kialakulásáért, s a korábbinál sokkal erélyesebb fellépést szorgalmaz. Az 1956-ot közvetlenül megelőző időszakra vonatkozóan Szücs kijelenti: „Bármily fonákul hangzik is, ebben az időszakban az erélyes intézkedéstől visszariasztott rendőr került el a garázda huligánokat, és nem a huligán a rendőrt.”<sup>46</sup>

Szücs százados szerint „a proletárdiktatúra viszonyai között a garázda huligánok a társadalmi együttélés szabályait és törvényeit semmibe véve, megvetve, veszélyeztetik a közrendet, közbiztonságot, életmódjukból eredő, anarchiára törekvő tulajdonságuknál fogva – elvi meggyőződés nélkül – az ellenforradalom egyik fő bázisát képezik”,<sup>47</sup> ezért „szükségessé vált [...], hogy a szocialista fejlődés egyik legádázabb ellenségével, a huligánnal szemben is kíméletlen harcot folytassunk.”<sup>48</sup> Olybá tűnik tehát, mintha a huligánok meglepetésszerűen, váratlanul „támadtak” volna a „munkásállamra”, s mintha az állambiztonság is csak éppen most ismerte volna meg a huligánok „valódi” tulajdonságait, s mérte volna fel „veszélyességük” mértékét. Szabó Márton az ellenség *felfedezése* kapcsán a következőképpen fogalmaz: „belső politikai ellenségek nincsenek eleve, hanem konstruáljuk őket, méghozzá egy konkrét és adott viszonylatban. Miközben a létrehozó mindig úgy beszél, mintha csak *felfedezné* azt, ami tőle függetlenül, a másik természeteként, objektíve létezik.”<sup>49</sup>

De vajon kit kell huligánnak tekinteni Szücs szerint? Értelmezésében „huligánnak” minősülnek azok az elvtelen és gátlástalan elemek, akik köztörvényes bűncselekmények sorozatos elkövetésével kifejezésre juttatják szembenállásukat a szocialista erkölcsi normákkal, az együttélés szabályaival és a törvényekkel, tehát »huligán életmódot« folytatnak. A »huligán életmód« nagyfokú brutalitást, gátlástalanságot, erőszakosságot, erkölcstelenséget, önkielés utáni vágyat, illetve a társadalom más tagjainak semmibebevését, megvetését kifejező életmódot jelent. A huligánság tehát nem egy cselekmény, hanem egy – a társadalomra káros – életmód.”<sup>50</sup> Szücs tehát – társadalomtudomá-

<sup>44</sup> Szücs: i. m. 1.

<sup>45</sup> Uo. 22.

<sup>46</sup> Uo. 21.

<sup>47</sup> Uo. 19.

<sup>48</sup> Uo. 1.

<sup>49</sup> Szabó Márton: *Politikai idegen*. I. m. 71.

<sup>50</sup> Szücs: i. m. 2.

nyos érzékenységről tanúságot téve – nem csupán osztályhelyzetként, hanem életmódként is beszél a „huligánságról”. Emellett differenciálja a huligán fogalmát, megkülönbözteti egymástól az „egyszerű huligánt” a „garázda huligántól”, sőt a „garázda huligánok” általa konstruált két fő csoportja közé is határvonalat húz: „A garázda huligánok két rétegével szükséges a legközeltekintőbben foglalkozni. Az egyik ilyen réteg a fiatalság, amely a garázda huligánok között a legnagyobb számot teszi ki. A másik az alvilág, amelynek egy része a garázda huligánok legveszélyesebb rétegét képezi. [...] e két kategória volt az, amely – bár elvtelenül, a kaland és a brutális önkielési vágytól hajtva – elsőként csatlakozott a restaurációs erőkhöz, az ellenforradalomhoz...”<sup>51</sup> Itt tehát az a narratíva jelenik meg, amelyben az ötvenhatos fegyveres felkelők elsősorban bűnözőkként szerepelnek. Mivel pedig a megtorlás számarányánál jóval nagyobb mértékben sújtotta a fiatalkorúakat,<sup>52</sup> Szücs őket is kénytelen „ellenforradalmárokként” megjeleníteni. Horváth Sándor szerint az 1956-tal kapcsolatban elítélt fiatalkorúak magas arányszáma miatt vált a hatvanas évek központi problémájává az „ifjúság nevelésének kérdése”.<sup>53</sup>

Az ellenségnek természetesen nem elég pusztán nevet adni, jellegzetes arccal is el kell látni ahhoz, hogy mindenki számára könnyen azonosítható, felismerhető, és ami talán a legfontosabb, gyűlölhető legyen. De vajon milyen a huligán arca Szücs szerint? „Természetesen a közvélemény a huligánt elhanyagolt külsővel, brutális arccal képzei el. Nem egy esetben rajzban, festményen és fényképen is így ábrázolják. A közvélemény ilyen elképzelése a huligánokról tette lehetővé, hogy a választékosan öltözködő, vagy a munkáskülsővel jelentkező bűnözők – huligánok – az ellenforradalmárok irányításával a hisztériáig tudták fokozni a tömegek hangulatát. Bár a ruházat sokat megmutat viselőjének jelleméből – különösen a mi viszonyaink között – de az arc és a testalkat nem sokat jelent ezen a téren. Az elhanyagolt ruházat és az alkoholtól brutálissá vált arc az alkoholistákra jellemző, de teljes bizonyossággal így sem szolgálhat az egyén huligán mivoltának megállapítására. Az esszessók és luxus szórakozóhelyek huligánjai választékosan öltöznek és külsejükben esetleg a kozmopolitizmus mutatkozik meg, azonban ez sem megbízható ismertető, mert sok ferdeízlésű ember és fiatal mutatkozik hasonló külsővel. Ezért kerülni kell a szubjektív megítélést, és az egyének huligán mivoltát magatartásuk alapján kell meghatározniunk.”<sup>54</sup> Szücs elbeszélése alap-

<sup>51</sup> Uo. 3.

<sup>52</sup> Horváth: i. m. 65–67. és 75–76.

<sup>53</sup> Uo. 76.

<sup>54</sup> Szücs: i. m. 22–23.



ján tehát a huligánt külseje alapján nem lehet felismerni, csak magatartása, tettei alapján, *utólag* lehet azonosítani. Azonban éppen arctalansága teszi őt igazán veszélyes ellenséggé, hiszen az azonosítás lehetőségének hiányában tetteinek megakadályozása is lehetetlen. A huligánok „arctalanságát” hangsúlyozó ezen felfogás néhány év elteltével megváltozott, hiszen a hatvanas évektől kezdve az ifjúsági szubkultúrák huligánnak bélyegzett tagjait könnyedén azonosították külsejük alapján az arra hivatott fegyelmező szervek és a társadalom „jó érzésű” tagjai egyaránt.<sup>55</sup>

Szücs százados – s amint ezt Temesi elvtárs előadásának elemzése során is láthattuk, ezzel nincs egyedül – a lumpenproletárokból látja a huligánok elődeit: „A kapitalista rend [...] taszította a nincsteleneket a bűnözés felé. A munkanélküliek választhattak a legmélyebb nyomor és a bűnözés között. Az állhatatos, kulturáltabb réteg a szervezetszervezésben keresett menedéket, az állhatatlanok lezüllöttek és lumpenproletárokká váltak. Ez a lumpenproletariátus magába szívja a társadalom bűneit és bomlást okoz maga körül, mivel visszahat a dolgozókra és bűnözésre ösztönzi őket.”<sup>56</sup> Ebben a szövegrészletben jól megfigyelhető, hogy a lumpenproletariátus „álnéven” emlegetett szegénységgel kapcsolatos sztereotípiák meghatározó eleme szegénység és deviancia, szegénység és bűnözés összekapcsolása.

A fegyveres harcokban való részvételük miatt megbélyegezni kívánt személyek „züllöttségének” hangsúlyozása fontos építőeleme a huligán kategória megalkotásának. Egy 1958-ban „Huligán” címen nyitott dosszié összefoglaló jelentésében a pesterzsébeti felkelők egyik vezetőjéről a következő jellemzés olvasható: „K. K. 27 éves, egyéb származású (huligán), pártunkívüli, munkanélküli személy. K. huligán [a gépelt szövegben található huligán szót tollal áthúzták, majd fölé írták a javítást: cigány] családból származik: zenész, aki más munkával egyáltalán nem foglalkozik.”<sup>57</sup> Vagyis az államvédelmisek elképzelése szerint a zenész nem teljes értékű dolgozó, főleg, ha az illető még cigánynak is minősül. A vélt etnikai hovatartozás, származás ez esetben még annál is fontosabbnak bizonyul, hogy milyen osztályhelyzetűeknek minősültek a vizsgált személy felmenői. K. K. egyébként a dossziéba került 1957-es gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvben származását illetően a következőképpen nyilatkozik: „Munkás családból származom.”<sup>58</sup> Ennek megfelelően a

<sup>55</sup> Lásd Horváth: i. m.

<sup>56</sup> Szücs: i. m. 9.

<sup>57</sup> ÁBTL 3.1.5. O-10431. „Huligán”. 6. Összefoglaló jelentés, 1958. január 13.

<sup>58</sup> ÁBTL 3.1.5. O-10431. „Huligán”. 32/a. Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. október 24.



jegyzőkönyv elején szereplő alapadatok kitöltésekor K. K.-t segéd munkás foglalkozásuként kategorizálták.<sup>59</sup> A vizsgáló által kért 1958-as környezettanulmányban azonban már megbélyegző és rasszista megfogalmazás szerepel: „Részeges, züllött erkölcsű cigánycsaládból származik. Dolgozni nem szeretett, rendszeresen különböző helyeken csavargott.”<sup>60</sup> Itt tehát olyan elemek jelentik a narráció nélkülözhetetlen kellékeit, mint a cigány származás, a „züllöttség” és a munka „megvetésének” hangsúlyozása, amely „jellemzők” és magatartások annak ellenére, hogy jogilag, a „szocialista törvényesség” talaján nem minősülnek bűncselekménynek, mégis mintegy bizonyítják az „ellenforradalmár” „terrorcselekményeit” és ezzel egyidejűleg a huligánok közé tartozását is.

A lumpenproletariátus fogalmának definiálásához Szücs Karl Marxot hívja segítségül: „A lumpenproletariátus [...] minden nagy városban az ipari proletariátustól pontosan megkülönböztetendő tömeget alkot, ebből a lumpenproletariátusból kerülnek ki a társadalom hulladékaiból élő tolvajok és gonosztevők legkülönbébb fajtái, foglalkozás nélküli emberek, csavargók, otthon és elv nélküli emberek, akik között vannak különbségek a nemzetük műveltségi foka szerint, de naplopó jellemüket sohasem tagadhatják meg.”<sup>61</sup> Szücs érvelésében és magyarázatában – akárcsak Temesi elvtárs „házigazdájában” – tehát szintén feltűnik a lumpenproletár és az öntudatos munkás aszimmetrikus fogalompárja. Koselleck szerint a fogalompárok történelmileg átültethetőek, mivel „az ellenfogalmak struktúrája nem egyedül a fogalompárokat alkotó szavaktól függ. E szavak kicserélhetőek, miközben az aszimmetrikus érvelési struktúra változatlan.”<sup>62</sup> A német gondolkodó úgy látja, hogy „nem maga a nyelv hozza tehát létre az ellenségeskedést: ez már a nyelv politikai instrumentalizálódása; azaz vannak szemantikai oppozíciós struktúrák, amelyek minden nyelvben előfordulnak, és amelyek aztán előhívják a mindenkori ellenségfogalmat.”<sup>63</sup> Így léphet szinte észrevétlenül a lumpenproletár helyébe a huligán elnevezés, s válhat ezáltal az öntudatos munkás hatékony ellenfogalmává.

<sup>59</sup> Uo. 32.

<sup>60</sup> ÁBTL 3.1.5. O-10431. „Huligán”. 12. Környezettanulmány, 1958. január 10.

<sup>61</sup> Marxot hivatkozás nélkül idézi Szücs: i. m. 9–10. Szücs azt a *Kommunista Kiáltványból* származó definíciót is szó szerint idézi, amelyet magam is citálok a főszöveg 40-es jegyzetével hivatkozva.

<sup>62</sup> Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In Uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz, 2003. 247.

<sup>63</sup> Reinhart Koselleck: Ellenségfogalmak. In *Az ellenség neve*. Szerkesztette Szabó Márton. Budapest, Jósöveg, 1998. 22.

## A „munkáshatalom” munkása és hatalma

Vizsgálódásom egyik következtetése, hogy a lumpenproletár és a huligán aszimmetrikus ellenfogalmak egyaránt a szegénynek minősülő, illetve a politikai rendszerrel fegyveresen szembeszálló csoportok (elsősorban a munkásként kategorizált emberek) kriminalizálására, deviánsként történő ábrázolására törekvő, valamint a munkások és a szegények fegyelmezésének az ipari forradalom hatására kialakult hagyományát<sup>64</sup> követő hatalmi diskurzusok termékei, melyek az 1956 utáni megtorlás során kulcsszerepet játszottak. Ezek a diskurzusok létező társadalmi csoportként, sőt osztályként mutatják be a huligánként megnevezett embereket. A „huligán osztályhelyzet” megalkotásával, a fegyveres felkelő csoportok tagjainak kriminalizálásával az új politikai vezetés megteremtette saját maga és megtorló gépezete legitimitásának alapját. Az 1956-os fegyveres felkelők huligánként történő azonosításának kanonizálódását jól szemlélteti az *Új Magyar Lexikon* 1960-as szócikke: „huligán <ang.>: durvaságokra, erőszakoskodásra, kegyetlenkedésre hajlamos ember; rabló, garázdálkodó, fosztogató, útonálló, a társadalomra veszélyes munkakerülő, csavargó, vagány, csirkefogó. A huligánok a társadalom söpredéke, a csöcselék hangadói, vezetői. A burzsoázia sokszor politikai célokra használja fel őket, provokációs cselekedetet végeztet velük. A proletariátus hatalomra jutása utáni időszakban is a megvert burzsoázia megpróbálja felhasználni őket hatalmának visszaszerzésére (pl. 1956 októberében Mo.-n).”<sup>65</sup>

Vajon miért kellett „új” fogalmat bevezetni, miért nem felelt meg a lumpenproletariátus jól bevált kategóriája az 1956-os fegyveres felkelők leírására? A lehetséges válaszhoz közelebb vihet az *Új Magyar Lexikon* másik szócikke: „lumpenproletariátus <ném.-lat.-ból>: a tőkésországokban [sic!] a lakosság legalsó rétegét alkotó, különböző társadalmi rétegből deklaszálódott, elzüllött emberek csoportja; általában nincs meghatározott foglalkozásuk, nem vesznek rendszeresen részt a társadalmilag hasznos munkában (koldusok, csavargók, bűnözők stb.) A burzsoázia az osztályharc során a saját céljaira (sztrájk törés, fasiszta bandák terrorakciói stb.) igyekszik felhasználni. A tőkés rendszer a kispolgárság nagy tömegének tönkretételével, a proletariátus széles rétegeinek nyomorba taszításával folyamatosan újratér-

<sup>64</sup> Lásd Gyáni Gábor: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, 1999/1–2. 57–84. [http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99\\_1\\_2\\_gyani\\_gabor.htm](http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_gyani_gabor.htm) (A letöltés ideje 2009. november 18.)

<sup>65</sup> Huligán szócikk. In *Új Magyar Lexikon*. G–J. III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.

meli a -t; csak a kapitalizmus felszámolásával szűnik meg.”<sup>66</sup> Eszerint a lumpenproletariátus a kapitalista társadalmak „folyamatosan újatermelt” szereplője, s mivel a kapitalizmus felszámolásával megszűnik, a szocializmusban nem létezhet. Így, mivel mégiscsak „létezik”, új nevet kell neki adni.

A huligán elnevezés az újdonság, a felfedezés erejével (amint arra már utaltam, a felfedezés újdonságának hangsúlyozása fontos eleme az ellenségkonstrukciónak) is hathatott a szót addig nem vagy „másképp ismerő” közvéleményre. A huligán megteremtett, ördögi alakja „veszélyt jelentett” a fennálló, az egyetlen helyes út végtermékeként ábrázolt szocialista társadalmi rendre. Ez alapján a huligán erőszakos alakjának megalkotása morális pánikként is felfogható. 1958-tól kezdve a fentről indított morális pánikok legfontosabb, katalizátorszerepet játszó csatornájában, az esetünkben szoros pártirányítás alatt álló tömegmédiában is gyakorivá vált a fogalom használata. A huligán kategória összeolvasztása a korábban a fiatalokra alkalmazott fogalmakkal (jampec/jampi, vagány)<sup>67</sup> egyúttal kiváló muníciót biztosított a fiatalok hatvanas évekbeli fegyelmezéséhez is: „A magyar huligánok jellemrajza 1959–1960-ra készen állt. A fiatalokról kialakult rendészeti diskurzusban az 1956-os erőszakos bűntettek örököseinek számítottak.”<sup>68</sup> De ez már egy másik történet.

<sup>66</sup> Lumpenproletariátus szócikk. In *Új Magyar Lexikon. K–Me. IV. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

<sup>67</sup> A jampec fogalmával részletesen foglalkozik: Horváth: i. m. 54–64.

<sup>68</sup> Horváth: i. m. 69.





## „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este”

*A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben  
és az emlékezetben<sup>1</sup>*

1983 május elején Keszthelyen, a szabad strandon 20 év körüli fiatalok bográcsgulyást főztek, majd énekeltek, csavartak a sötétben. A maroknyi csapathoz ismeretlenek is csapódtak, 10-15-en. Másnapra is maradtak, mivel Helikon napok rendezvénysorozat volt Keszthelyen. Vasárnap délután vonatra szálltak, hogy visszatérjenek Szombathelyre, ahol nagy részük a Tanárképző Főiskolán tanult. Nem ez volt az első és nem az utolsó alkalom, amikor H. Szilárd, a társaság egyik központi alakja kiruccanást szervezett Keszthelyre, mivel ott volt szüleinek háza.<sup>2</sup> V. Zsolt máskor is felbukkant köztük, ő is a baráti társasághoz tartozott, annak ellenére, hogy nem járt a főiskolára. Nehéz lett volna nem észrevenni a magas, szőke, széles vállú fiatalembert. Ez az alkalom talán annyiban volt más, mint a többi, hogy T. Gábor, a társaság másik vezéralakja először hozta el új barátnőjét, B. Zsuzsát. Amikor ezt T. Erzsébet – akihez korábban fűzték érzelmes szálak – megtudta, azonnal hazautazott. Ez az alkalom azért is más volt, mint egy évvel korábban vagy egy évvel később: a társaságot titkosszolgálati eszközökkel megfigyelték. Az este részletes leírását egy ügynökjelentésben olvashatjuk, amelyet az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őriz. A bográcsgulyászó fiataloknak egy része akkoriban Dialógus jelvényt<sup>3</sup> hordott: ők voltak a szombathelyi dialógusosok, ezért figyelték meg őket.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> E tanulmány „Szombathely 1945 utáni története” (kutatásvezető Valuch Tibor) című kutatás során felmerült egyes részkérdések továbbgondolása.

<sup>2</sup> Interjú V. Zsolttal. 18. Az interjúkat készítette Tóth Eszter Zsófia.

<sup>3</sup> A Dialógus jelvény az állambiztonságiak leírása szerint így nézett ki: „Hungary feliratú, kerek, összekulcsolt kézben egy szál virágot ábrázoló, piros-fehér-zöld színezésű, fémből készült jelvény.” Jelentés BM III/IV-6/a.a.1c. ÁBTL 3.1.5. O-18826. „Geller” 145.

<sup>4</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 38. Másolat „Kolos” fn. tmb. 1983. május 9-i jelentéséről.

Interjúimat kifejezetten a Dialógus békemozgalomra és a szombathelyi főiskolás évek megéléstörténetére,<sup>5</sup> tehát az 1980-as évek elejére fókuszáltam. Ezen kívül tettem fel kérdéseket családi háttérükre, főiskola-választásukra és arra vonatkozóan, hogy alakult életútjuk a főiskolás évek után.<sup>6</sup> Készítettem egyéni interjúkat, valamint olyanokat is, amelyen ketten vettek részt. Ez utóbbi alkalmak nagyban elősegítették a történetek spontán felidézését, kötetlenebb légkör jött létre. A visszaemlékezők egymást segítve elmeséltek olyan történeteket is, amelyeket különben a „szemtől-szembe” interjúszituációban nem valószínű, hogy felidéztek volna, több okból is: egyrészt én kutatóként kívülről vagyok, másrészt lehet, hogy nem jutott volna eszükbe.

Mi jellemezte a Dialógus békemozgalmat? A mozgalom neve szimbolikusan megjelenítette, hogy képviselői párbeszédet akartak folytatni. Ezt három szinten képzelték el: egyrészt a nyugati békemozgalmak képviselőivel a kelet–nyugat között meglévő ideológiai korlátok ledöntéséről a közös atomfegyvermentes Európáért. A másik szint párbeszéd kezdeményezése volt a többi szocialista ország hasonló mozgalmaival.<sup>7</sup> A párbeszéd harmadik szintje pedig az országon belüli dialógus a magyar békemozgalmárok között: elsősorban a hivatalos békemozgalom (Országos Béketanács) és az alternatív mozgalom (Dialógus) képviselői között.<sup>8</sup> Magyarországon létrejöttét az 1981. novemberi ELTE bölcsészkar diákszékhelyéhez kötik. A Dialógus célkitűzéseit ekkor úgy fogalmazták meg, hogy a szervezet legális keretek között párbeszédet akar folytatni a hatalommal a békéről. Céljuk elsősorban az volt, hogy ne telepítsenek atomfegyvereket Magyarországra, másrészt felléptek a fegyveres sorkatonai szolgálatot megtagadó fiatalok bebörtönzése el-

<sup>5</sup> A megéléstörténetről (Erfahrungsgeschichte), mint irányzatról lásd Sandrine Kott: *Everyday Communism. New Social History of the German Democratic Republic. Contemporary European History*, 2004/2. 233–247., alkalmazza pl. Annegret Schüle: ‘Die Spinne’. Die Erfahrungsgeschichte weiblicher Industriearbeit im VEB Leipziger Baumwollspinnerei. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2001; Petra Clemens: *Die aus der Tuchbude. Alltag und Lebensgeschichten Forster Textilarbeiterinnen*. Berlin–Münster, Waxmann, 1998.

<sup>6</sup> 2008. július vége, október közepe közötti időszakban a legtöbbször (négyyszer) T. Gáborral találkoztam, ő írásos forrásokat is rendelkezésemre bocsátott. B. Zsuzsával kétszer interjúztam, K. S. Róberttel, W. Judittal, V. Zsolttal, Sz. Tiborral egyszer. Csoportos interjút készítettem T. Gáborral és Sz. Tiborral, illetve T. Gáborral és H. Henrikkel.

<sup>7</sup> Például az NDK-s Schwerter zu Pflugscharen (‘Ekevasat a kardokból’) mozgalommal. [http://www.ddr-wissen.de/wiki/ddr.pl?Schwerter\\_zu\\_Pflugscharen](http://www.ddr-wissen.de/wiki/ddr.pl?Schwerter_zu_Pflugscharen). Az NDK-s mozgalmat megemlítették a *Dialógus* – a független magyar békemozgalom lapjában: 1983. I. évfolyam, 5. szám.

<sup>8</sup> ÁBTL 4.1. A-2027. Dr. Ksenitz Tibor: A Dialógus békecsoporthoz. Szakdolgozat, 1986. 10.



len, békemenet megtartását és békeklubok létrehozását tervezték.<sup>9</sup> A békemozgalom vidéki csoportjai 1983 tavaszán jöttek létre.<sup>10</sup>

A legrészletesebb írásos forrás, amely a szombathelyi dialógusosokra vonatkozik, a Geller dosszié. A bizalmas nyomozást 1983. március 22-én indították egy K-ellenőrzés során talált levél alapján, amelyet H. Judit küldött T. Péternek, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola népművelés–magyar szakos hallgatójának azért, hogy a szombathelyi főiskolán is hozzanak létre Dialógus csoportot.<sup>11</sup> Az állambiztonságiak úgy értékelték, hogy a levél nyomán várható, hogy T. Péter létre akar hozni Dialógus csoportot a tanárképző főiskolán, ami egyesülési joggal való visszaélésre utal. A bizalmas nyomozás célja az volt, hogy a dialógusosok tevékenységét akadályozzák, őket ellenőrizték, és a csoportot ne hozhassák létre.<sup>12</sup> H. Judit az interjúszituációban hangsúlyozta, hogy személyesen nem ismerte korábban T. Pétert, azonban a Dialógusban az volt a feladata, hogy kapcsolatot tartson azokkal, akiket vidéki főiskolákon, egyetemeken érdekelhet a Dialógus mozgalom.<sup>13</sup>

A bizalmas nyomozás során 300 napos megfigyelés alá vonták T. Pétert, leveleit elolvasták, kapcsolatait felderítették, adatait különböző nyilvántartásokban ellenőrizték. Hét ügynök jelentett rendszeresen a szombathelyi főiskolásokról. Mivel a nyomozásnak T. Péter rövid ideig volt csak a főszereplője, mert „csendes, visszahúzódo” fiúként aposztrofálták, a hatóság emberei irányt váltottak: érdeklődésük középpontjába a sokkal inkább hangadónak tartott H. Szilárd és T. Gábor került.<sup>14</sup> Az 1983. május 13-i kombinációs

<sup>9</sup> Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül, 1960–1990*. Budapest, Magyar Narancs–Tihany-Rév Kiadó, 2005. 743.; Ungváry Krisztián–Tabajdi Gábor: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, Corvina Kiadó–1956-os Intézet, 2008. 398., Haraszti Miklós: Dialógus. Két éves a független békemozgalom. *Beszélő*, 1984. február. 9. szám. In *Beszélő. Összkiadás*. I. kötet. 1981–1984. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, AB-Beszélő Kiadó, 1992. 512–518.; ÁBTL 4.1. A-2027. 4.

<sup>10</sup> Ungváry–Tabajdi: *Elhallgatott múlt*. I. m. 402.

<sup>11</sup> A belügyminiszter 0010/1973. számú parancsára hivatkoztak a Dialógus békemozgalom tagjainak megfigyelésekor: előzetes ellenőrzést, illetve bizalmas nyomozást lehet alkalmazni ellenséges tevékenység kifejtése vagy annak gyanúja esetén. ÁBTL 4.1. A-2027. 52.

<sup>12</sup> A bizalmas nyomozás kezdeményezését indítványozó határozat aláírói Bódi Ferdinánd rendőr alezredes és Fukcius Lajos rendőr főhadnagy voltak. Fukcius Lajos 2006-ban rendőr alezredesként vonult nyugdíjba a Vas Megyei Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Osztályának vezetőjeként, jelenleg magánnyomozó.

<sup>13</sup> Interjú H. Judittal. 1.

<sup>14</sup> T. Pétert Sz. Tibor így jellemezte: „Egy nagyon jó fickó volt, okos, olvasott, érzékeny. Aki viszont a diáknapi ökörködésekben benne voltak, és nagyon aktívak voltak, az a Szilárd meg a T. Gábor. Ők azok, akik állambiztonságilag is érdekesek lehettek” Interjú Sz. Tiborral. 2008. augusztus 5. 1.

tervben említették őket először név szerint, mint olyanokat, akik „aktív tevékenységet folytatnak a Dialógus szombathelyi csoportjának létrehozása érdekében” és „széles körű ismeretségi körrel rendelkeznek”.<sup>15</sup> 1983. október 10-től 200 napos bizalmas nyomozás alá vonták őket, a személyi dossziét csoportdossziévé minősítették át.<sup>16</sup> A dosszié elsősorban a rájuk vonatkozó ügynökjelentésekből, ellenőrzött magánleveleiből, a főiskola nyilvántartásában lévő káderanyagaikból (önéletrajz, főiskolai felvételi iratai), személyi igazolvány kártyájukból áll. Időnként a Vas megyei Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerve értékelte a nyomozást és további terveket készített. A K-ellenőrzést 1984. január 27-én 150 nappal meghosszabbították, amelyet végül 1984. október 31-én szüntettek meg, mivel „a célszemélyek részéről egyéb ellenzéki magatartást, illetve büntetőjogilag minősíthető cselekményt nem” tapasztaltak. Magát a Dialógus mozgalmat addigra szétverték.

A Dialógus feloszlása tananyag lett a BM Politikai Főiskolán. Iskolapéldának tartották arra vonatkozóan, hogyan lehet egy civil szerveződésű mozgalomba ügynökökkel beférkőzni, tevékenységét bomlasztani, céljai megvalósítását lehetetlenné tenni, feloszlítani.<sup>17</sup>

A titkosszolgálat tehát azt próbálta feltérképezni, hogy Szombathelyen kikből áll a Dialógus békecsoport. Megfigyelték azokat, akiket vezető személyiségeknek tartottak a mozgalmon belül. Titkosszolgálati módszerekkel arra törekedtek, hogy a békemozgalmat akadályozzák: az abban részt vevőket megfenyegették, albérletükből kiköltöztették, nehezítették munkavállalásukat a főiskola elvégzése után, leveleiket elolvasták, volt, aki nem kapott nyugati útlevelet.<sup>18</sup> A titkosszolgálat elsőrendű célja a szombathelyi Dialógus békecsoport szétverése volt, azonban azokat, akiket vezető személyiségnek tartottak, még éveken át megfigyelték, voltak közöttük olyanok, akik évekig nem kaphattak nyugati útlevelet.

Az ügynökjelentések történeti forrásértéke már számos szakmai vita középpontjába került: az ügynök, amikor jelentett, milyen elvárásoknak felelt meg, és mennyiben befolyásolja a keletkezett szöveget, hogy kényszer hatására írta a jelentést, egyáltalán: mennyire állt kényszer alatt, amikor az egyes

<sup>15</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 42. Kombinációs terv. Szombathely, 1983. március 13.

<sup>16</sup> Szőnyi: i. m. 745.

<sup>17</sup> ÁBTL 4.1. A-2027. 10.

<sup>18</sup> T. Gábor az interjúban elmondta, hogy a főiskolás évek alatt körülbelül nyolc albérletben laktak összesen. Interjú T. Gáborral. 9.



emberekről írt.<sup>19</sup> Az ügynök személyiségéről viszont csak a fedőnevek és jelentései alapján – legalábbis jelen forrásnál – nehéz koherens képet összeállítani. Persze előfordulhatott, hogy az ügynök és az, akiről a jelentést írta, szoros személyes, akár több évtizedes kapcsolatban állt,<sup>20</sup> jelen esetben, a szombathelyi dialógusosoknál ez többnyire nem így volt.

Amikor a szombathelyi dialógusosokat arról kérdeztem, érzékelték-e, hogy megfigyelik őket, azt mondták, hogy gyanakodtak erre, de nem foglalkoztak vele. Az 1983. december 24-i házkutatásról T. Gábor azt mesélte Szőnyi Tamásnak, hogy „utólag döbbenet olvaszt” az állambiztonsági forrásokban, hogy akkor kutatták át és fotózták le holmijaikat, amikor ők „boldog karácsonyt ültek a családjukkal”, és Szombathelyről hazautaztak. Az sem tűnt fel, hogy a leveleket ellenőrizték, felbontották, viszont T. Gábor ironikusan megjegyezte, hogy az állambiztonságnak köszönhető, hogy a levelek fennmaradtak, mert ők legépelve az iratokhoz csatolták ezeket.<sup>21</sup> Másrészt T. Gábor hangsúlyozta, hogy az ügynököknek „akkoriban iszonyú megfelelési kényszerük lehetett a hatóság felé” és ezért állítottak be több eseményt negatívan. Az interjúszituációban T. Gábor és Sz. Tibor is úgy idézte fel, hogy akkoriban cselekedeteiket nem befolyásolta az, hogy megfigyelték őket, bár időnként gyanakodtak és volt olyan ügynök is, aki felfedte önmagát:<sup>22</sup> Sz. Tibor: „*És tudom, volt az a nagy kibukás, amikor az apja ott tanított a töri tanszéken, ilyen vörösés hajú fiú volt, aki teljesen kibukott, amikor így beszélt erről. És hát mindenki utálta e nélkül is, de aztán még jobban... mindenki ezzel piszkálta, hogy biztosan olyan hülye vagy, meg apád itt tanít, hát hogy kerülhetnél volna be te ide a főiskolára? Csak így. Azért visszagondolva, elég félelmetes ez.*”<sup>23</sup>

<sup>19</sup> Erre a kérdésre is jól rávilágít Farkas Gyöngyi tanulmányában: „Természetesen tisztában voltam azzal, hogy az ügynökjelentésekben olvasható beszámolókat nem tekinthetjük a társadalom hiteles leírásainak; az ügynök tevékenysége nem rokonítható sem az antropológussal, sem a vizsgálóbíróval. Az általa végzett megfigyelés célja nem a tudományos megismerés, és felderítő tevékenysége sem kifejezetten az »igazság« feltárására irányul”. Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai). *Aetas*, 2006/4. 146–171.; Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 8–10., 14–18.

<sup>20</sup> Az ilyen jellegű ügynökök-megfigyelték kapcsolatának történeti perspektívába helyezett feldolgozására is jó példa Rainer M. János: i. m.

<sup>21</sup> Szőnyi: i. m. 752.

<sup>22</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 15.

<sup>23</sup> Uo. 16., Interjú Sz. Tiborral, 2008. augusztus 5. 1.



Tehát e történetben is a visszaemlékezők úgy ábrázolják, hogy a főiskolán olyan volt a légkör, hogy eleinte feltételezték, majd meg is bizonyosodtak róla, hogy köztük is vannak besúgók. Azonban ez a történet sem változtat a múlt azon értelmezési lehetőségén, hogy a dialógusosok cselekedeteit konkrétan nem befolyásolta az, hogy tudhatták azt: jelentéseket írnak róluk.

A szombathelyiek kulcsfigurája, T. Gábor – akihez Szőnyi Tamás segítségével jutottam el – viszont úgy ábrázolta, hogy a dialógusos tevékenység egy volt a sok közül, amit főiskolásként folytattak.<sup>24</sup> Arról az időszakról „*élményszerű képei vannak*”, mert nagyon fiatal, 20-21 éves volt. Ezt a megélés-történetet erősítette Sz. Tibor is T. Gáborral közös interjújában: „*össze is mosódnak ma ezek az élmények: bulik, albérlet, politizálás*”.<sup>25</sup>

T. Gábor hangsúlyozta az interjúszituációban, hogy ő szívesen beszél a Dialógusról is, de másról is, ami a szombathelyi főiskolás diákévekhez köthető. Engem, a kutatót is abba az irányba terelt, hogy inkább a főiskolás évekről írjak. Ennek oka az is lehetett, hogy saját dialógusos tevékenységével nem akart nekem, a kutatónak dicsekedni. „*...tényleg azt tudom mondani, hogy a Dialógus szót el is felejtethed, de ha egy ilyen korképet akarsz kihozni ebből az egészből, akkor nagyon érdekes kis fűszert fogsz kapni, hogy milyen volt ez akkor, a nyolcvanas évek közepén egy főiskolán.*”<sup>26</sup>

T. Gábor javasolta, hogy interjúvoljak meg olyanokat is, akik nem voltak tagjai a mozgalomnak, azonban főiskolásként egy baráti kört alkottak: például K. S. Róbertet, W. Juditot. Sz. Tibor például a mozgalomból azt tartotta fontosnak elmesélni, hogy hordta a Dialógus jelvényt, és ennek milyen jelentősége volt számára. Az interjúban ő is bővebben mesélt a diákéletéről. Meginterjúvoltam olyanokat is, akik az állambiztonsági forrásokban gyakran szerepeltek: így B. Zsuzsát, T. Gábor akkori barátnőjét és V. Zsoltot. Ők azt interjúszituációban hangsúlyozták, hogy a Dialógushoz, mint politikai mozgalomhoz, semmi közük nem volt. B. Zsuzsában maradandó élményt hagyott az, amikor a *Mozgó Világ* szerkesztőségének leváltása ellen tiltakozó plakátokat ragasztottak ki Szombathelyen éjjel.<sup>27</sup> Visszaemlékezésében azt hangsúlyozta, hogy 19 évesen milyen nagy élmény volt számára beleszőp-

<sup>24</sup> Közös interjújukban H. Henrik ezt ezzel egészítette ki: „*És az a Dialógus is, úgy van, ahogy a Gábor mondja, tehát ez egy dolog volt a sok közül, amit csináltál. De hát én is csináltam a filmklubot Veszprémben, kocsmát üzemeltettünk a kollégiumban, úgy elvoltunk*”. Interjú H. Henrikkel és T. Gáborral. 12.

<sup>25</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 7.

<sup>26</sup> Interjú T. Gáborral. 1.

<sup>27</sup> A *Mozgó Világ* szerkesztőségének leváltásáról lásd Németh György: *A Mozgó Világ története. 1971–1983*. Budapest, Új Palatinus Könyvesház Kft, 2002.

ni Gáborék társaságába: Gábor *„biztosan elmesélte, hogy kitettek... rendszerellenes plakátokat egyik éjjel, ... menekülőre kellett fogni... Elkezdtek őket a rendőrök üldözni... futás volt, mindenki más irányba rohant... az ember... belecsöppent, tényleg.... Egy ilyen kitűnő, jó társaság volt, és mindenki céltudatos volt.”*<sup>28</sup>

Arra kérdésre a választ, hogy ki számított a Dialógus mozgalom tagjának a korszakban – mivel nyilvántartott tagság nem volt,<sup>29</sup> és mint azt 56-os munkástanácsos példák is bizonyítják, egy belépési nyilatkozat vagy jegyzőkönyv aláírása nem feltétlenül jelentette azt, hogy a későbbiekben az illető tevékenykedett a szervezetben –, úgy lehetne megválaszolni, hogy az, aki a jelvényt hordta.<sup>30</sup>

A megfigyelés során is alapvetőnek számított, ki hordja a jelvényt: a besúgók jelentéseiből e szempont szerint is választottak ki újabb megfigyelendő alanyokat.<sup>31</sup> „Farkas Károly” 1984. május 4-én keltezett jelentésében például felhívta arra az állambiztonságiak figyelmét, hogy Sz. Tibor viselte a Dialógus jelvényt, amikor részt vett H. Szilárddal, G. Andreával és Pipacs becenevű magyar szakos hallgatóval Keszthelyen, a Helikon napokon.<sup>32</sup> „Gáspár” 1984. február 6-i jelentésében említi, hogy „sörbárban”, egy „társaságban” „találkozott” Sz. Tibor unokatestvérével, Sz. Lászlóval, aki a Savaria könyvesboltban eladó. „Sz-on Dialógus jelvény volt... T. Gábortól szerezte be”.<sup>33</sup> Amikor megmutattam e forrást Sz. Tibornak, így reagált rá: *„Volt egy ilyen*

<sup>28</sup> Interjú B. Zsuzsával. 8.

<sup>29</sup> Az állambiztonság 1983 januárjában 1000-1500 főre becsülte a tagságot és a szimpatizánsokat együttvéve. ÁBTL 4.1. A-2027. 19.

<sup>30</sup> A jelvényt Erdély Dániel tervezte. Összekulcsolt kézben egy szál virág van, piros-fehérezöld színben. Haraszi Miklós cikkében a Dialógusban tevékenykedőket 1982 végén úgy határozza meg, mint: 50 aktív szervező, több száz jelvényt viselő, ennél is több szimpatizáns. Haraszi Miklós: i. m.

<sup>31</sup> V. Zsoltot viszont azért választották ki megfigyelésre, mert feltűnő megjelenésű volt: „Balassa” tmb. jelentésének kivonata, 1983. április 13.: „Ismerősöm elmondta, hogy április 11-én hétfőn, miközben az új KISZ-telepi építkezésen dolgozott, megjelent ott egy fiatalember kerékpáron. Magas, megtermett, széles vállú, vállközépig érő, szőke hajú. Azt mondta, napszámot, munkát keres. Így akar pénzhez jutni. Elmondása szerint a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatója, de egy félévre kirúgták.” ÁBTL 3.1.5. O-18826. 23. V. Zsolt ezt úgy kommentálta: „zöld nadrágban jártam,... hosszú hajam volt,... nagyobb darab gyerek voltam. Ennyi... Nem érdekelt a politikai része.... Amikor a buliról volt szó, akkor mentem, csináltam bármit. Villányt szereltem,... hurcoltam a cuccot. De én főleg bulizni szerettem mindig”. Interjú V. Zsolttal 14.

<sup>32</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 201. „Farkas Károly” tmb. 1984. május 4-i jelentése.

<sup>33</sup> Uo. 151. „Gáspár” tmb. 1984. február 6-i jelentése.



*srác, és... nagyjából emlékszem is rá. Szombathelyen... váltós postás voltam,<sup>34</sup> és sokfelé megfordultam. Voltak azért Sz-ok. De mondom, ez egy ilyen teljesen izé, ilyen tévedés, nem volt az unokatestvérem”<sup>35</sup>*

Érdekes módszertani kísérlet volt, hogy az interjúalanyokat szembesítettem a rájuk vonatkozó titkosszolgálati anyagokkal. Az, hogy a visszaemlékezők milyen sokféleképpen viszonyulnak saját múltjukhoz, érdekesen nyomon követhető volt abból is, ahogyan az egykori jegyzőkönyvekre reagáltak. Az interjúzás egyik alapvető kérdése, hogy csak azokra az emlékekre támaszkodunk, amelyeket a visszaemlékezők spontán idéznek fel, esetleg utánakérdezünk ezeknek (narratív interjú),<sup>36</sup> vagy magunk is befolyásoljuk az emlékeztetési folyamatot kérdések feltevésével.<sup>37</sup> Viszonylag ritkának számít az, ha az interjúalanyt a róla szóló levéltári forrásokkal szembesítjük.<sup>38</sup> A szembesítésnek több előnye és hátránya van: egyrészt elősegíti az emlékeztetési mechanizmusok beindulását, másrészt jelen esetben – mivel az állambiztonsági források kiemeltebb közfigyelmet élveznek a „sima” levéltári forrásoknál – az interjúalanyok bizalmát könnyebb volt elnyernem azzal, hogy róluk szóló egykori ügynökjelentéseket vittem el hozzájuk. Hátránya, hogy az iratok elolvasása után a visszaemlékezők kifejezetten az ügynökjelentésekben emlegetett sztorikkal kapcsolatos emlékeiket idézték fel. Ez persze elősegíti a múlt több nézőpontú ábrázolását, mivel ők maguk kommentálják egy múltbeli esemény kortárs leiratát 25 év elteltével. Ráadásul az ügynökjelentések tele vannak olyan apró-cseprő eseményekkel is, amit elképzelhető, hogy a visszaemlékező elfelejtett. Ilyen történet volt például B. Zsuzsánál az, hogy jégkrémet árúsított nyáron.<sup>39</sup> Az írásos forrásokkal szembesítés hátránya az

<sup>34</sup> Már a főiskola elvégzése után.

<sup>35</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 1.

<sup>36</sup> E módszer magyarországi alkalmazásának jó példája: Kovács Éva–Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002.

<sup>37</sup> Az interjúzási módszerek jó áttekintését adja: *A közösségstanulmány. Módszertani jegyzet*. Szerkesztette Kovács Éva. Budapest, Regio Könyvek, 2007.

<sup>38</sup> Magam korábban kísérleteztem ezzel, amikor kitüntetett munkásnő interjúalanyaimnak elvittem a róluk szóló iratok közül azt, ami az MSZMP-be belépésükről szól: Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 129., 142–147.

<sup>39</sup> Interjú B. Zsuzsával. 17. „Lehet, hogy volt ilyen, de nem emlékszem.” „Kolos” fedőnevű ügynök az 1983. július 25-én tartott találkozón mesélte tartótisztjének: „T. Gábor Balatonszántódon dolgozik újságárusként. Vele van B. Zsuzsa, aki jégkrémet árúsít.” ÁBTL 3.1.5. O-18826. 57. Kivonat „Kolos” fn. tmb.-vel 1983. július 25-én tartott találkozó jelentéséből. Szintén az ügynökjelentésekből tudható, hogy B. Zsuzsa dolgozott ebben az időszakban jegyárusként, valamint az ÉGÁZ-nál adminisztratív munkakörben.



is, hogy a visszaemlékezők érezhetik úgy – látva, olvasva a róluk keletkezett nagymennyiségű anyagot –, hogy személyes, szóbeli emlékeik egy történetész számára – a foglalkozáshoz fűződő ténybúvár és mindentudó szerepelvárás miatt – kevesebbet mondhatnak, mint az írásos források. Volt, aki teljesen elzárkózott az interjúadástól ezt azzal indokolta, hogy életének ezt a szakaszát lezárta, és nem szeretne sem főiskolás éveiről, sem arról beszélni, mit jelentett neki a Dialógus mozgalom.

A szombathelyi dialógusosok a jelvényviselésen kívül a békemozgalom keretében azt tették, hogy atomfegyvermentes övezetnek nyilvánították albérletüket, közvetlen lakókörnyezetüket. Csináltak egy térképet, amin zászlókkal jelezték, hol nincs atomfegyver, a városban aláírásokat gyűjtöttek, hogy kinél nincs otthon atomfegyver. T. Gábor szavaival: *„ez persze játék volt, de lényegében azt a célt szolgálta, hogy lehessen komolyan is beszélgetni magáról a problémáról.”*<sup>40</sup> Bár az állambiztonsági forrásokban ezekről egyáltalán nincs szó, a dialógusosok emlékezetében a mozgalomhoz erősen kötődnek azok a kirándulások, amelyeket dialógusosként szerveztek. A szombathelyi főiskolának volt egy kulcsos háza Kőszeg mellett, ide kijártak számháborúzni is.<sup>41</sup>

A szombathelyi dialógusosokat konkrétan több hátrány is érte: például ki kellett költözniük Zsiray utcai albérletükből.<sup>42</sup> Ennek előzménye az volt, hogy 1983. május 17-én az állambiztonság emberei megkeresték a főbérlet, és felszólították arra, hogy mondjon fel albérelőinek. Arra hivatkoztak, hogy az albérlők pinceklubot alakítottak ki, ahol engedély nélkül műsorokat szerveznek, amelynek mind a közönsége, mind a zenészek „zavarják a környék lakóinak nyugalmaát.”<sup>43</sup> A tulajdonos a vizsgaidőszak végével felmondott T. Gáboréknak, ezzel a Zsiray utcai klub (ZSUK) is megszűnt. A főbérlet döntését albérelőinek azzal indokolta, hogy lánya férjhez megy, ezért neki kell a lakás. Az állambiztonság szempontjából a felmondatás két célt is szolgált: egyrészt a dialógusosok mindennapi életének nehezítését, másrészt úgy vélték, a felmondással sikerül elérniük, hogy a nem hivatalos zenei klub megszűnjön. Maga a dialógusos tevékenység kevésbé állt összefüggésben közvetlenül az albérlettel, másrészt T. Gábor mind Szőnyi Tamásnak, mind nekem adott interjújában hangsúlyozta, hogy akkoriban nem is gyanakodtak arra, hogy a felmondás és a Dialógus között bármilyen összefüggés lenne, netalán az ál-

<sup>40</sup> Szőnyi: i. m. 752.

<sup>41</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 10.

<sup>42</sup> Gábor említette az interjújában, hogy főiskolás éveik alatt összesen hét-nyolc albérletben laktak. Ma sem érti, miért kellett ilyen gyakran költözniük. Interjú T. Gáborral. 9.

<sup>43</sup> Szőnyi: i. m. 748.

lambiztonságiak keze is benne lett volna a dologban. Szőnyi Tamásnak azt hangsúlyozta. „Tálán kicsit túl naivak voltunk, nem állt bennünk össze a kép. Nem gondoltuk, hogy összefüggés lehet a ZSUK bezárása és a Dialógus között.”<sup>44</sup>

Az állambiztonságiak akadályozták meg azt, hogy a téli népművelési gyakorlat keretében Esztergomban a szombathelyi főiskolások elvégezzenek egy közvélemény-kutatást: kérdőívet töltsenek ki a békéről.<sup>45</sup> Megakadályozták, hogy a Kilátóban – a főiskola KISZ-bizottságának lapjában – bizonyos cikkek megjelenjenek.<sup>46</sup> Amikor T. Gábor egy évet halasztott a főiskolán, és el akart helyezkedni egy kulturális rendezvényszervező gmk-hoz, azt is megakarták hiúsítani az állambiztonság emberei, de nem sikerült nekik.<sup>47</sup> T. Gábor szerint elsősorban azért, mert a gmk magánszerveződés volt, így a hatóság emberei nem voltak beépülve a cégbe.<sup>48</sup> Gábor csalódott később ebben a munkában, ugyanis a gmk vezetői kultúráközvetítés címszó alatt egészen mást értettek: revütáncos lányokat közvetítettek bárókba.<sup>49</sup>

T. Péter interjúalanyaim egybehangzó állítása szerint meghalt, a rendszerváltás után repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. T. Gábor volt az interjúzás kulcsfigurája. Ő a rendszerváltás után alapítója lett a Belvárosi Tanodának, ma is ott tanít történelmet. Gábor és Szilárd a rendszerváltás után külön-külön kikérték a rájuk vonatkozó állambiztonsági iratokat, és egybe is vetették. Gábor rendelkezésemre bocsátotta saját dossziéját is, amit manapság a történelemtanításban is hasznosít, saját fiatalkori élményeinek felidézésével és a róla szóló ügynökjelentésekkel hozza emberközelbe a történelmet diákjainak.<sup>50</sup>

A megfigyelésekkel egy időben történt meg, hogy T. Gábor és B. Zsuzsa egymásba szerettek. A szerelmi történet egy része az ügynökjelentésekbe is bekerült, a következőképpen: „a tmb. meglátása szerint B. Zsuzsanna teljesen T. [Gábor]. hatása alá került, »fűlig szerelmes« belé. Hízeleg neki, hogy

<sup>44</sup> Uo. 752.

<sup>45</sup> Uo.

<sup>46</sup> Uo. 753.

<sup>47</sup> Uo., Interjú T. Gáborral. 2.

<sup>48</sup> Interjú T. Gáborral. 2.

<sup>49</sup> „Én ott szerveztem akkoriban pantomimesteket... Ők meg sokkal inkább revütáncos lányokat akartak közvetíteni bárókba. Tehát ez azért eléggé másfajta gondolkodás volt... Aztán elváltak útjaink. Ennyi.” Uo. 2–3.

<sup>50</sup> Ezt Sz. Tiborral közös interjújuk alkalmával is emlegette: „Nekem mindig élmény, amikor így órán tanítom ezt így, ezt a korszakot, meg ízé, és akkor így ledöbbennek, hogy [az állambiztonságiak] ilyenekkel foglalkoztak?” Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 1.



egy főiskolás, akit társai körében »nagyra tartanak« észrevette őt, másokkal szemben »őt részesíti előnybe« [sic!]... Értelmes, jó képességű fiatal.”<sup>51</sup> Amikor Gábornak említettem ezt a forrást, ő úgy mesélte el a történetet, hogy nála a szerelem szorosan összekapcsolódott a főiskolás élet mozgalmas ábrázolásával: Zsuzsa „*egy Postán dolgozó nagyon aranyos lány volt, ő az én barátnőm lett, és ő is beszippantódott így egyrészt a főiskolás életbe, az ottani ilyen örületekbe.*”<sup>52</sup>

Amikor Zsuzsát kérdeztem Gáborról, kiemelte, mennyire vonzó volt a fiúban az is, hogy a főiskolás társaság középpontja volt, az emberekkel nyílt, elfogadó, pozitív hozzáállású.<sup>53</sup> Gábor akkoriban az albérletben Jethro Tull-t hallgatott. Ez a környezet Zsuzsának mesészerű volt azután, hogy előtte egyedül lakott a temető mellett egy „lecuppant házban” albérletben. Azt a házat olyan ridegnek ábrázolta, ahová mindig beesett az eső, és ő ott mindig egyedül volt.<sup>54</sup> Amikor Gábornak ezt említettem, megerősítette, hogy szerinte is meghatározó élmény lehetett Zsuzsának az a zenei világ, amit akkor ők főiskolásként hallgattak. Együtt kezdtek el például URH-koncertekre járni,<sup>55</sup> és a lány akkor került közel ahhoz a zenei világhoz, amelyből maga is ihletet merített: az 1980-as évek végének 90-es évek elejének Budapestjén Zsuzsa több underground zenekar énekesnője lett.<sup>56</sup>

Az ügynökjelentésekről szólva B. Zsuzsa azt hangsúlyozta, hogy „szegények, úgy elmentek valahogy a dolgok mellett... Mert... ezek [amikről írnak] mind megtörténtek, de nem voltak olyan fontos dolgok... Ehhez képest olyan élet volt, tényleg annyira zsezsgett mindenki, meg olyan jó dolgok voltak. Akkoriban ismerkedtünk meg a budapesti underground zenével... [A Picúrral] ül-

<sup>51</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 57. „Kolos” fedőnevű tmb.-vel 1983. július 25-én tartott találkozó jelentéséből.

<sup>52</sup> Interjú T. Gáborral. 1. V. Zsolt ezt azzal egészítette ki, hogy együtt mentek Gáborral a postára megnézni Zsuzsát, mert „*a T. kezdte mutogatni, milyen jó kinézetű kiscsaj*”. 11., 15.

<sup>53</sup> Interjú B. Zsuzsával. 2. 2.

<sup>54</sup> Uo. 4.

<sup>55</sup> Ultra Rock Hírügynökség, punk szellemiségű zenekar. 1980-ban alapították. Szövegeik a kábítószer-fogyasztásról, a mámorról, a szabadságról (*Pokoli Aranykor*), illetve a rendszer (*Vigyetek el, Van-e élet a földön*) és a hazai zeneipar (*Ki akarja nyírni a doktor*), valamint a közszereplők (*Kék fény*) bírálatáról szoltak javarészt, rendkívül sok iróniával és humorral fűszerezve. Történetüket részletesebben lásd: Szőnyi Tamás: M.U.Z.I.K. <http://www.art-pool.hu/muzik/magurh.html>. (A letöltés ideje 2008. szeptember 23.)

<sup>56</sup> Plankton, Rés (1989 Résrehajlás album, a Tilos az Á nevű szórakozóhelyen léptek fel rendszeresen), Új Nem (Na nehogy már 1991, Megvagyunk 1992), Interjú T. Gáborral és Sz. Tiborral. 15.



*tünk ott éjszakákon át a konyhában. A Picúr próbálta levenni az akkordokat, gitározott, ott tanultuk meg [a számokat]... énekelünk. Így teljes lelkesedésből éltük az életünket. A Szilárd is meg a Gábor is az élet forrásai [voltak], az aktivitás... meg a nyugtalanság... Nem a Posta, meg a Gázművek volt fontos.*<sup>57</sup>

Tehát ezt az időszakot úgy ábrázolja, hogy a főiskolások közegeben zeneileg megalapozta későbbi énekesnői pályáját. A társaságban több szerelmi történet is szövődött. A legrendkívülbb körülmények között – az interjúalanyok elbeszélése szerint Picúr (K. Árpád) és Éváé. K. Árpád is a társasághoz tartozott, olyannyira, hogy T. Gáborral és H. Szilárddal lakott a Zsiray utcai albérletben, majd elköltözött velük a Szigligeti utcába is. Azonban őt 1983 februárjában kirúgták a főiskoláról. Sz. Tibor és T. Gábor közös interjújukban úgy idézték fel a történetet, hogy Picúr a kollégium második emeletének ablakán ugrott ki – miután összetörte a szoba berendezését –, de olyan volt, mint a macska: talpra esett és egy monoklival megúsza, amit az őt beszállító mentőstől kapott. Éva – akit B. Zsuzsa nagyon helyes, törekeny indiánlányszerű nőként jellemzett<sup>58</sup> – hallva a történetet, meg akarta ismereni a fiút, úgyhogy ő is bement meglátogatni a kórházba, és szerelem szövődött köztük.<sup>59</sup>

K. Árpád életútja a legellentmondásosabb történetem szereplői közül. Visszaemlékezőim egybehangzóan azt állították, hogy a közvetlen baráti társaságból K. Árpád volt az, aki ügynökjelentéseket írt róluk. Azonban olyan érdekes egyéniségként jellemezték, aki kiszolgáltató volt, nem találta a helyét. Úgy vélik, hogy már főiskolai felvételijekor zsarolható volt, mivel 1982-ben garázdaság miatt a Legfelsőbb Bíróság 3000 Ft pénzbüntetésre ítélte. Valószínűnek tartják azt, hogy az ő belépője az volt a főiskolára, hogy vállalta az ügynökfeladatot.<sup>60</sup> Közeli baráti kapcsolatban volt mind T. Gáborral, mind H. Szilárddal, együtt laktak a Zsiray utcai albérletben, együtt hozták létre a pinceklubot, ahol különböző, szombathelyi középiskolásokból szerveződött punk zenekarok léptek fel.<sup>61</sup> Együtt költöztek el a Szigligeti utcai albérletbe is.<sup>62</sup> Három szobát béreltek hatan: az első szobában T. Gábor lakott B. Zsuzsával,

<sup>57</sup> Interjú B. Zsuzsával. 2. 14–15.

<sup>58</sup> Uo. 4.

<sup>59</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 10–11.

<sup>60</sup> V. Zsolt az interjúban azt hangsúlyozta, hogy Picúrnak azért volt rendőrségi ügye, mert Veszprémben recepteket hamisított nagy tételben, és ezért csukták le, emiatt volt zsarolható. Interjú V. Zsolttal. 9.

<sup>61</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 14. Kivonat „Kolos” fn. tmb. 1983. március 22-i jelentéséből. Utalás barátságukra uo. 27. Másolat „Gerencsér” fn. tmb. 1983. április 20-i jelentéséből.

<sup>62</sup> Uo. 66. Kivonat „Kolos” fn. tmb.-vel 1983. szeptember 26-án tartott találkozó jelentéséből.

a második szobában H. Szilárd K. Árpáddal, a harmadikban M. Gabriella T. Évával, K. Árpád barátnőjével.<sup>63</sup> A házkutatásra készülő rendőrök az albérlet berendezését puritánnak írták le: minden szobában két heverő, szekrény, asztal és székek voltak.<sup>64</sup> 1984. február végén H. Szilárd elköltözött az albérletből egy üresen álló családi házba (Németújvári utca), amelyet a ház tulajdonosa azért adott ki, mert be kellett vonulnia katonának.<sup>65</sup>

A főiskoláról kirúgása után építkezéseken dolgozott segédmunkásként. 1983 októberében például K. József nevezetű maszek kőműves segédmunkásként Felsőcsatáron italboltot tatarozott. E munkába T. Gábor is besegített.<sup>66</sup> 1983 októberében már a Savaria Szálló építkezésén dolgozott.<sup>67</sup> V. Zsolt, aki szintén dolgozott az építkezéseken Picúrral, így beszélt róla és a munka hangulatáról: *„Aki haragszik a Picúrra, az egy hülye. Tök jó, hogy ez elkészült!... A Picúrnak ha már más értelme nem volt, az, hogy ezeket leírta [a jelentésekben]... Komolyan!... Normális magyarsággal leírta azt, hogy mi történt akkor... [Lementem], utána együtt kerestünk [munkát], és kurva jól elvultunk... dolgozni, nem tudom, mennyi időt. Halál jó fej gyerek volt a Picúr. Mígnem aztán... egy ilyen jó nagydarab, nagyon erős emberke, ő volt a vezér kőműves, de nálunk az egy jó pár évvel idősebb volt, talán tizzel is, egyik nap behozott X láda sört, és azt mondta, »iszunk!« Na, és hát ugye tényleg ittunk – én a harmadik nap már nem bírtam velük...”*<sup>68</sup>

V. Zsolt tehát az interjúszituációban a jelen perspektívájából úgy értelmezi az ügynökjelentéseket, amelyekben az ügynök sajátos krónikás-tudósítóként megőrizte számunkra a múlt eseményeit, amit ő nem is bán, mivel így a jelentések felidéznek egykori mindennapjait. V. Zsolt ezután már nem dolgozott ezen az építkezésen, Picúr folytatta a munkát. A Geller dossziében

<sup>63</sup> B. Zsuzsa szerint azért így osztották be a szobákat, mert T. Éva volt K. Árpád barátnője, H. Szilárd pedig nem akart M. Gabriellával egy szobában lakni. Interjú B. Zsuzsával. 2. 6. Az ügynökjelentésekből még annyi kiderült, hogy M. Gabriella és T. Éva dunaújvárosiak voltak, a szünidőben hazautaztak. ÁBTL 3.1.5. O-18826. 101.

<sup>64</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 102. Javaslat titkos lakrészkutatás lefolytatására. Szombathely, 1983. október 27.

<sup>65</sup> Uo. 164. Másolat „Sirály” fn. tmb. 1984. március 13-i jelentéséből. Uo. 187. Jelentés. Szombathely, 1984. május 7.

<sup>66</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 101. „Sirály” fn. tmb-vel 1983. október 26-án tartott találkozó jelentéséből.

<sup>67</sup> Uo. 102. Javaslat titkos lakrészkutatás lefolytatására. Szombathely, 1983. október 27.

<sup>68</sup> Interjú V. Zsolttal. 2–3., 9.



róla szereplő utolsó információ szerint 1984 szeptemberében munka nélkül volt, hiába jelentkezett a Távhőszolgáltató Vállalathoz fűtőnek, nem vették fel.<sup>69</sup>

A jelentésekben az ügynökök időnként beszámoltak házibulikról is. Ennek több oka is lehet: egyrészt azért, mert egy buli viszonylag semleges terep, tehát, ha az ügynök arról jelent, ezzel jelentési kötelezettségének eleget tesz. Másrészt viszont elképzelhető, hogy a bulin részt vesznek olyanok, akik szintén viselik a Dialógus jelvényt, tehát a megfigyelendők körébe vonandóak és szó eshet politikai kérdésekről is. Tehát egy buliról lehet jóindulatú és rosszindulatú jelentést is írni: olyat, amely könnyíti a megfigyelt helyzetét és olyat is, amely nehezíti. A Zsiray utcai albérletben rendezett farsangi buliról jelentett 1983. március 22-én „Kolos”, ahol a jelmezverseny zsűrijének elnökéül a szomszéd bácsit kérték fel.<sup>70</sup> A történetet T. Gábor is elmesélte Sz. Tiborral közös interjújában. *„Volt ennek a ZSUK-nak, a Zsirai Utcai Klubnak a nyitó bulija... úgy gondoltuk, hogy akkor jó a buli, hogyha nem zavarunk senkit, de hát ez egy hangos dolog... hívjuk meg a szomszédokat is. És... [a szomszéd] bácsi legyen a zsűrielnök... Nagyon élvezte az öreg. És emlékszem, egy olyan jelmezverseny volt, hogy csak tárgyaknak lehetett öltözni, tehát ez a Picasso kalandjaira [hajaz]... Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este, és kiderült, hogy az a V. Zsolt volt... Fiókom volt,... kinyitottam, oda tettem a poharat, visszahúztam, és akkor így kortyolgattam, de végig ilyen fura hűtőgépes dobozban laktam, fejemem mint a Micimackóban, ilyen kis terítő, vázában virág.”<sup>71</sup>*

T. Gábor visszaemlékezésében úgy ábrázolja, hogy igyekeztek betartani a korabeli közösségi együttélési szabályokat, és az ötletük – hogy a szomszéd bácsi legyen a zsűrielnök – jónak bizonyult. V. Zsolt annyival egészítette ki a történetet, hogy a szomszéd bácsi előtte gyakran feljelentette őket csendháborításért, azonban a zsűrielnökség után ezt soha többet nem tette.<sup>72</sup>

A buli kapcsán T. Gábor a *Picasso kalandjai*<sup>73</sup> című filmet emlegette, valószínűleg az, hogy – bár a film más időben és helyszínen játszódik – úgy

<sup>69</sup> Mind a garázdaság miatti ítélet, mind az ablakon kiugrás szerepel K. Árpád operatív meghallgatási jegyzőkönyvében. Szombathely, 1984. szeptember 17. ÁBTL 3.1.5. O-18826. 213–214. Ebben „értelmes, logikusan gondolkodó” személyként jellemzik, akit „társadalmi kapcsolatként” óhajtanak foglalkoztatni. Azonban az ügynökjelentések alapján úgy tűnik, ő lehetett „Kolos”, mivel ez az ügynök rendelkezett a legalaposabb ismeretekkel a baráti társaságról.

<sup>70</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 14. „Kolos” fn. tmb. 1983. március 22-i jelentéséből.

<sup>71</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 18.

<sup>72</sup> Interjú V. Zsolttal. 4.

<sup>73</sup> *Picasso kalandjai*. Színes, svéd vígjáték, 1978. Rendezte Tage Danielsson.



vélhette, az interjúszituációban ezzel a párhuzammal jól jellemezni tudja saját főiskolás baráti társaságának mindenapjait: a komédiában Picasso élete alibi, nem életrajzi film, hanem egy életszemlélet bemutatása, ahol minden előfordulhat, a színészek bohóckodnak, és szinte fél percente történik valami vicces vagy abszurd.

„Gerencsér” fedőnevű ügynök közel egy évvel később, 1984 márciusában egy olyan buliból írt jelentést, amelyet K. Árpád barátnője egyik ismerősének búcsúestje volt, mivel a fiú bevonult katonának. A jelentés szerint: „az esten részt vett Sz. Tibor és T. Gábor is. Egy rögtönzött számot adtak elő, amely abból állt, hogy meztelenül esernyővel táncoltak”.<sup>74</sup>

Amikor a visszaemlékezőknek megmutattam ezt a forrást, úgy kommentálták, hogy rengeteg buli volt akkoriban, és ha a jelentésben konkrétan nem ezt írták volna le részletesen, valószínűleg elsikkadt volna emlékezetükben.<sup>75</sup>

A visszaemlékezők viszonyulását a dialógusos időkhöz az is alapvetően meghatározza, bármennyire közhelyszerűnek is tűnik ez első olvasatra, hogy akkor voltak fiatalok, 20 év körüliek. T. Gábor ezt az időszakot összekapcsolja a rendkívüliség élményének megélésével: számára ezek az évek olyanok, amikor bármi megtörténhetett. Erre példaként egy rémisztő történetet hozott az interjúszituációban: „*Volt ott a főiskola épületének a jobb szárnyában... a fiúkollégiumnak egy pici része, egyszer ott aludtunk. Reggel jött a takarítónő, hogy »fiúk, fiúk, ébresztő! Ma már más rég felakasztotta magát!« És micsoda?! Aznap reggel, hajnalban a fűtő felakasztotta magát ott, az épületben, és a takarítónő tényleg komolyan mondta... Tehát olyan hihetetlen történetek voltak akkoriban, így visszanézve*”.<sup>76</sup>

Mivel T. Gábor, amikor a szocialista időszakot tanítja, ahhoz használja a Geller dosszié anyagait, beszél arról diákjainak őt és barátait hogyan és miért figyelték meg, és a diákok kérdéseket is tesznek fel, valószínű, hogy a jelenben többször és mélyebben is elgondolkodott a többieknel arról, hogy őket egykor megfigyelték. A róluk írt jelentéseket is elmélyülten interpretálta az interjúszituációban, megpróbálta beleképzelni magát a jelentésíró helyzetébe is: „*Ahogy most... elkezdünk beszélgetni, nekem is előjöttek dolgok, mert azért ezek így leülepedettebb dolgok bennem... Akik jelentenek, azok is abban a helyzetben vannak, hogy hát ha nincs [mit írni], akkor valamit ki kell találni. Tehát*

<sup>74</sup> ÁBTL 3.1.5. O-18826. 163. „Gerencsér” fn. tmb. 1984. március 5-i jelentése. A jelentés érdekessége, hogy a T. Gáborékra állított másik ügynökre, „Gáspárra” vonatkozóan is információt szolgáltatott. „Gerencsér” ugyanezt tette 1983. május 12-i jelentésében. Uo. 40.

<sup>75</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 15.

<sup>76</sup> Interjú T. Gáborral. 1.

*így önmagukat gerjesztették. Tehát ebben az a szép. És ugyanarról az eseményről nagyon sok szinten tesznek jelentést... Hogyha mi egy negatív figurák vagyunk, akkor rólunk negatívan kell írni. Tehát akik jelentenek, azok nem írhattak jól rólunk, hanem rosszat kellett írni*".<sup>77</sup>

Az emlékek leülepedéséről, majd az interjú hatására felkavarodásukról Sz. Tibor is beszámolt második találkozásunk alkalmából, amikor T. Gáborral közösen interjúvoltam meg: *„A múltkor, ahogy beszélgettünk... annyi minden jött elő, ami magától így valahova nagyon leülepedett a mélyére az emlékezetemnek,... a hangulatok”*.<sup>78</sup>

Amikor Sz. Tiborral és T. Gáborral közös interjút készítettem, mindketten ismét elmerengtek a kommunikáció megváltozott formáin.<sup>79</sup> A visszaemlékezés-részlet arról is szólt, hogy az idő múlását T. Gábor számára szimbolikusan jelenítik meg a kommunikáció megváltozott formái. Másrészt manapság annak az állambiztonsági megfigyelésnek a hozadéka T. Gábor szerint az, hogy magánlevelei megmaradtak. Ez a következménye ma már talán a legkevésbé fájó mozzanata a megfigyelésnek.

A Dialógus utóéletét T. Gábor így ábrázolta az interjúszituációban: *„És nagyon érdekes, hogy hosszú-hosszú hallgatás után, körülbelül olyan másfél éve lehet, hogy a dialógusosok összejöttek. És akkor hozott valaki egy zsákkal a dialógusos jelvényből, és mindenki kapva kapott érte. Mert az egész rendszerváltásban a Dialógus, az így kussban volt. Tehát akik annak idején így az ellenzéki mozgalomban voltak, azok hirtelen a politika színpadára léptek. Ezek között egyáltalán nem volt dialógusos. De ez jellemzi a Dialógus történetét is: ...a fő vezetők között is voltak beépített emberek,... és amikor a Dialógus magja úgy döntött, hogy... felosztatja magát, ebben azért erőteljesen az volt, hogy azoknak az akarata érvényesült, akik akkoriban... az államnak dolgoztak”*.<sup>80</sup>

<sup>77</sup> Uo. 5.

<sup>78</sup> Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 8.

<sup>79</sup> Sz. Tibor szerint: *„mobiltelefon, e-mail, iwiw... Ma már mindenféle módon lehet kommunikálni meg kapcsolatot tartani”*. Interjú Sz. Tiborral és T. Gáborral. 4.

<sup>80</sup> Interjú T. Gáborral 3.

## Szilánkok által homályosan

*Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* Szerkesztette Kovács Éva. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet, 2008.

„A történelem túlságosan is fontos dolog, hogysem rábízható volna egyedül a történészekre” – állítja Odo Marquard német filozófus.<sup>1</sup> Mintha ez a vélekedés a múlttal foglalkozó „empirikus” kutatásokban is teret nyert volna: a történetírói konstrukciók mellett egyre nagyobb figyelem irányul az egyes személyek saját elbeszéléseire, arra, hogy a kortársak miként éltek át egy bizonyos korszakot. A megéleltörténet, az emlékezeti kutatások előtérbe kerülése még inkább felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a múltból való beszéd a jelenben születik, a történelem és a történetek a jelenben íródnak és a jelennek szólnak, így legalább annyira tájékoztatnak a máról, mint a tegnapról. Nem véletlen, hogy az emlékezet a jelenbeli társadalmi valóságra irányuló kutatások, a „jelentudományok” vizsgálódásának az eszköztárába is bekerült. A most bemutatott kötet, amely azt vizsgálja, miként jelenik meg a személyes emlékezetben a Kádár-korszak (illetve a korszakok), is ebbe a sorban helyezkedik el, hiszen szociológusok munkájának az eredménye.

Mindezidáig kevés olyan munka jelent meg, amely a közelmúlt történelmének kutatásába bevonta a kortársi emlékezetet,<sup>2</sup> így mindenképpen úttörő jelentőségű kötetről van szó. Különösen értékes Kovács Éva imponálóan gazdag szakirodalmon alapuló bevezetője, amely kitér a kommunikatív emlékezet minden lényeges összetevőjére és aspektusára, a személyes emlékezettől kezdve, a történelempolitikán és az emlékezeti helyeken keresztül, a kollektív, társadalmi emlékezetig. Felvázolja a biográfiai módszer kialakulásának folyamatát, az élettörténeti emlékezet kutatásának elszakadását az *oral history*-ről. Az alapos és szerteágazó bevezető ismertetése és további méltatása helyett azonban fordítsuk figyelmünket a konkrét esettanulmányokra, leginkább

<sup>1</sup> Odo Marquard: Az egyetemes történelem és más mesék. In Uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Budapest, Atlantisz, 2001. 251.

<sup>2</sup> Lásd például: Tóth Eszter Zsófia: *„Puszi Kádár Jánosnak”. Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.



abból a szempontból szemlélve ezeket, hogy mennyire építenek a bevezető elméleti alapvetésre. A recenzió három fő problémakörre koncentrált: 1. a kiválasztott társadalmi csoportok mennyire voltak alkalmas vizsgálati keretek; 2. az életút-elbeszélések elemzéséből mit tudhatunk meg a Kádár-korszak(ok)-ról; 3. és, ezzel összefüggésben, a tanulmányok szerzői miként viszonyulnak az elbeszélők személyes nézőpontjához. Kovács Éva megjegyzése szerint ugyanis „az élettörténeti módszer *poiesise* csak akkor bontakozhat ki, ha az elbeszélő mellett az elemző személyes attitűdjei sem maradnak teljesen rejtve”. (8.) A tükörszilánkokból így a szerzők arca is visszaköszön, mint ahogy e recenzióból a recenzensé.

1.

Mint arra a kutatást vezető és a könyvet szerkesztő Kovács Éva rámutat, „a Kádár-korszak emlékezete ma még elsődlegesen *kommunikatív*”. (11.) Ennek megfelelően a vizsgálat elméleti keretét a kommunikatív emlékezet dinamikus modellje képezi. Szociológusok által végzett kutatásról lévén szó, annak célja értelemszerűen nem (társadalom)történeti, nem a Kádár-korszak bizonyos mozzanatait kívánja megvilágítani, hanem azt, hogy a korszak milyen helyet foglal el az életrajzi elbeszélésekben, azaz „milyen *identitáspolitikák* következnek abból, ha valaki a Kádár-korszakot átélte” (36.). Miután a kutatásban részt vevők nem a Kádár-korszak társadalmát állították a középpontba, hanem arra voltak kíváncsiak, hogy „mennyiben és miként szervezi a kor emlékezete a *jelenkori társadalmat*” (35), így magától értetődő volt, hogy – tekintettel az emlékezet működésére – olyan csoportok tagjait szólaltatják meg, amelyek létezése nem a múltban, hanem a jelenben releváns, illetve a csoporthoz való tartozás magától értetődő és nem „külsőleg előírt” legyen.

Amha, miként Kovács Éva is megjegyzi, az élettörténet és az identitás kéz a kézben jár (sőt, tehetjük hozzá, Dan McAdams szerint az élettörténet maga az identitás<sup>3</sup>), és az élettörténeti emlékezet erősen függ a külső körülményektől (akkor emlékezünk, amikor mások erre készítenek, a megoszthatóság, a szövegbe rendezés pedig szintén társas szabályokat követ), akkor nehéz ez utóbbi kritériumot értelmezni, a „magától értetődőséget” és a „külső elírtságot” szétválasztani. Ezzel a követelménnyel nehezen összeegyeztethető az is, hogy a kutatásban olyan jelenbeli csoportosulásokat kerestek, amelyek tagjai számára a Kádár-rendszer megszűnése „sorsesemény” lehetett (etnikumok,

<sup>3</sup> Dan McAdams: A történet jelentése az irodalomban és az életben. In *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Szerkesztette László János és Thomka Beáta. Budapest, Kijarat Kiadó, 2001. 165.

nemesi származásúak, hajléktalanok, „kiszolgálók” és volt „disszidensek”). Mert bár kétségtelen, hogy „egyikük sem létezett a mai formájában a Kádár-korszakban” (37), ez gyakorlatilag minden társadalmi csoportról, sőt magáról az egész társadalomról is elmondható. Arról nem is beszélve, hogy a nyilvánosságban mennyire felismerhető egy volt disszidens, egy nemesi származék vagy egy volt ávós. Vagyis nem tűnik meggyőzőnek, miért lenne a kutatás szempontjából inkább releváns a „sváb”, a „szlovák” vagy a „zsidó”, mint a kisiparos, a bolti eladó vagy – urambocsá’ – a „munkás” és a „paraszt”. Igazából felvetődik a kérdés: szükség volt-e egyáltalán az emlékezők *előzetes* csoportosítására.

A kiválasztott csoportokat ráadásul további nagyobb egységekbe osztották be: hét írás a „Tónusok” című blokkba került, míg az ex-kádereket és a rendszerváltás után hazatelepült disszidenseket „kontrollcsoportként” vonták be a vizsgálatba, „Árnyékok” és „Visszatükröződések” címen egy-egy tanulmányból álló „blokkot” kialakítva.<sup>4</sup> A többi emlékezőtől való elkülönítésük alapja csak az lehetett, hogy ők közvetlenül nem „szenvetdék el” a rendszert, mert vagy kiszolgálói voltak annak, vagy elmenekültek előle. Ez viszont azt jelenti, hogy a bevezetőben megfogalmazottakkal ellentétben mégsem a jelenben, hanem a múltban releváns csoportok szerint alakították ki a kutatás kereteit, hiszen nekik nem a jelenlegi, hanem az akkori helyzetükből fakadóan lehettek – elvileg – másféle emlékeik a korszakról. A „disszidensekről” szóló tanulmány szerzője, Kovai Melinda szerint e személyek nézőpontja azért különös, mert „a kádári Magyarország az ő esetükben olyan tér, ahol fizikailag nem voltak jelen, a Kádár-korszak olyan idő, melynek eseményeit csak a távolból kísérték többé-kevésbé figyelemmel”. (289.) Kovai elismeri ugyan, hogy a „valóság” mindig konstruktív jellegű, ám úgy véli, hogy az emigránsok élettörténeteiben a fentiekből következően ez a tér és idő „több módon is *fikcionális*”. (289.) Azt nem magyarázza meg, mit is jelent ez a „több mód”, így elméleti alapként nem marad más, mint az a banális előfeltevés, hogy aki külföldön élt, az másként látta a rendszert, mint aki itthon maradt 1956 után. Azt az episztemológiai problémát azonban még csak nem is érinti, hogy ma már senki sem lehet *jelen* a *múlt* kádári Magyarországn,

<sup>4</sup> Egyébként mulatságos, hogy a bevezető az előbbieket egy kihalás szélén álló egzotikus népcsoportként mutatja be: „ez a csoport [...] az akkori formájában mára teljesen lerűnt, egy eldugott egykori ipari kolónián találtunk rájuk”. (37.) Mintha az egykori káderek, miután az életfeltételeik a rendszerváltás következtében megromlottak, elterjedési területük kritikusan lecsökkent, és már csak a világtól – a civilizációtól – elzárt, nehezen megközelíthető helyeken maradt fenn egy-két populációjuk...



így valamennyien csak „fantáziákat” alkothatunk róla. Maga a tanulmány ugyanakkor kiválóan elemzi a három történetet (bár az országot 1944-ben elhagyó Máriát nehéz „disszidensnek” tekinteni, ő teljesen más rendszer elől szökött el, mint a két 56-os menekült), és rámutat arra, hogy az interjúalanyok a saját Kádár-korszakukat felépítő (és egyben meg is szüntető) elbeszéléseikben elsősorban saját énjük változástörténetét adják elő. (316.)

A „kiszolgálók” elkülönítésének háttérében egy olyasfajta felfogás húzódik, amely a „rendszert” mereven elválasztja a „társadalomtól”, előbbi egy adott, befejezett, lezárt valaminek tartva, amely a (szintén adott) társadalom szempontjából külsődleges, kívülről ráerőltetett valami, amelyet az emberek vagy elszenvednek, vagy kiszolgálják. Pedig, gondoljunk csak Illyés *Egy mondat-ára*, a hatalmi és uralmi viszonyok (a „zsarnokság”) át- meg átszövik a társadalmat. Valamennyien – természetesen nem egyforma módon és mértékben – „kiszolgálták” azt, és – igaz, nem ugyanúgy – „áldozatai” voltak annak: az élettörténeti elbeszélések éppen arra lennének alkalmasak, hogy megvizsgáljuk a „rendszerbe foglaltság” módozatait, a rendszerrel való azonosulás jellegét, azt, hogy az emberek milyen formában konstruálják meg a maguk szerepét. Természetesen a jelenbeli történelempolitikák a legitim, a „normál” emlékezés státusát sokkal inkább az egykori „áldozatok” számára tartják fenn, ám még ebben az esetben is kérdéses egy emlékeztudományi munkában a „tettesként” tételezett személyek emlékezéseit „árnyékként” különválasztani a többiekétől. Főleg ha figyelembe vesszük, hogy az áldozatként megszólaltatottak elbeszéléseikben magukat sokkal inkább az ötvenes évek, semmint a Kádár-korszak áldozataiként konstruálták meg.

Az egykori „kiszolgálók”, „ex-káderek” történeteivel foglalkozó Pulay Gergő maga is úgy látja, hogy az „egykori »haszonélvezők« élettörténeteinek elemzése [...] a diktatúra szereplőit tettesekre és áldozatokra osztó bináris oppozíció újragondolásához kínálhat szempontokat”. (265.) Hangsúlyozza, hogy a rendszer egykori kiszolgálói tulajdonképpen azok, akiket ma ekként azonosítanak, és akik tarthatnak attól, hogy ekként azonosítják őket mások. Ebbe a „mások”-ba maga a szerző is beletartozik, hiszen az általa megszólaltatottakat úgy tekinti, mint akik „működtetői és haszonélvezői voltak az egykori politikai rendnek”, az elemzés során ezért az interjúknak azokra a részeire koncentrált, amelyeknek a rendszerrel való azonosulás és a hatalomból való részesedés motívumai képezik a tárgyát. Közelebbről nézve persze egyik elbeszélés főszereplője sem futott be valami fényes karriert a Kádár-korszakban: a volt ávós az ÁVH-nál sem került magas posztra, és később is csak a művezetőségig jutott. A másik elbeszélő üzemi párttitkár lett, akinek a hatásköre meglehetősen szűk területre korlátozódott, és erről a helyről sem eg-



zisztenciálisan, sem fizikailag nem tudott kitörni. A párton belüli szerepét és lehetőségét a mából a következő szavakkal írja le: „hogy annak idején Rákosi mit csinált, ezt nem szabad volt vitatni. Inkább azt, hogy a fene egye meg a sütőiparba, a pék már megint nem görbítette meg ezt a kurva kiflit eléggé, ilyen pici dolgokon érdemes volt vitatkozni, mert akkor azt látták, hogy igenis a mukit érdekli a dolog [...]. De attól óvakodni kellett, és én erre rájöttem két hónap után, hogy nagyon belemerülni a politikába. Ne, mert az baj.” Igaz, azt is hozzátette, hogy ebben a pozícióban „isten bizony jól éreztem magam annyira, hogy nem igaz.” (284.)

Pulay az élettörténeti elbeszélések elemzése során maga is rámutat „a rendszer iránti elköteleződés, a megfelelés és a kedvezményezettek körébe való belépés aktusainak belső ellentmondásaira”. (288.) A rendszer által nyújtott szerepdefiníciók még „a látszólag totális uralom feltételei között” is ki vannak téve az „alul lévők” manipulációjának, ellenszegülésének, ezek a rendszer való adaptáció eszközeiként működnek, következésképpen nemcsak utólagos konstrukciók. (288.) Ebből szintén csak az következik, hogy a rendszerben való „bennefoglaltság” olyan általános, minden vizsgált csoporttal kapcsolatban jelentkező probléma, amely nem kiindulási alap, hanem vizsgálni való tárgy kellett volna, hogy legyen. Véleményem szerint a *rendszer* kiszolgálásánál sokkal izgalmasabb a fennálló *rendhez* való igazodás, a konformizmus módozatainak a vizsgálata, melynek előbbi csupán egyetlen aspektusát képezi. (Pulay írásával kapcsolatban azt még megkérdézném, hogy vajon a Kádár-rendszer mitől volt „látszólag totális uralom”, ha a kötet – és nemcsak e tanulmány – összes elbeszélése alapján úgy *látszik*, hogy nem volt az... A politikai rendőrséggel kapcsolatos kifejezések pontatlan, pongyola használatát [272–275.] is fel lehetne róni az egyébként kiváló tanulmány szerzőjének.)

A személyek kiválasztásában alkalmazott csoportosítás felvet egy másik problémát is: miben áll egy személy svábsága, szlováksága, délszlávsága, hajléktalansága stb. Miután az identitás konstrukció, amelyet – többek között – éppen az „én”-ről (és a „mi”-ről) szóló elbeszélések teremtenek meg, úgy ezeket a kategóriákat nem tekinthetjük objektív kereteknek. Mint a kötet egyik szerzője, Zombory Máté rámutatott: „Ha nem egyszerűen a múlt referenciális olvasatát adjuk, hanem a múlttal kialakított viszonyt is rekonstruáljuk (mint az önmaga viszonyát az énhez), értelmezhetővé válik az identitás konstrukciójának stratégiai jellege.” (44.) Ehhez csak az a megjegyzés fűzhető, hogy az emlékezet már önmagában a múlttal kialakított viszony, így fellettel kérdéses, hogy lehetséges-e egyáltalán a referenciális olvasat. Bárhogy is van, ennek a viszonynak a rekonstruálására vagy legalább e viszony tudato-

sítására Zomboryn kívül alig vállalkozott valaki a kötet szerzői közül. Az általa elemzett, kitelepített vagy malenkij robotra hurcolt németek (svábok) által elbeszélte történetek rámutatnak arra, hogy egy etnikai csoport nem tértől és időtől függetlenül létező valami, hanem a tagok identitásának folytonos újrairása által megkonstruált, ennél fogva elmosódott határokkal rendelkező, folyamatosan változó entitás. A „mi” sosem egyértelmű: aki Magyarországon német volt, az Németországban magyarnak minősül, tehát itt is, ott is más. Valaki számon tarthatja német származását, identitása mégsem etnikai alapú: svábnak és magyarnak vallhatja magát egyszerre. Talán nem véletlen, hogy a bizonytalan és megsokszorozódott etnikai és nemzeti azonosságok között a lakóhely, a település jelenti a szilárd pontot, amihez vissza lehet térni, ez jelenti azt a helyet, amelyhez kapcsolva – a kiszakadásként, veszteségeként értelmezett kényszmigrációra válaszul – megkonstruálhatják az önazonosságukat. Zombory éppen az „identitás diskurzív konstrukciójának lokalizáló gyakorlatait” (42.) állította elemzésének középpontjába.

A mozgás, a kényszerű migráció eredményezte megsokszorozódott azonosságok jellemzik a Kovai Melinda tanulmányában megjelenő emigránsokat is, különösen Máriát, a kalandos életű művészt, aki 1944-ben hagyta el Magyarországot. Ő itthon zsidó volt (zsidóként kellett elmenekülnie), Svájcban külföldi (ráadásul nő, amitől még idegenebbnek számított), Izraelben pedig magyar. Ám, mindeközben és elsősorban: pesti. Nosztalgiájának a tárgya egész életében Budapest volt, és nem Magyarország, amely a kommunista diktatúra helyeként teremtődött meg számára, ahol – mint egy jómódú zsidó polgárcsalád leszármazottjának – csak az üldöztetés lehetett volna az osztályrésze.

A vizsgált etnikai csoport egzakt meghatározásának nehézségeit, majd-hogynem lehetetlenségét érezelte Kovai Cecília is a „cigánysággal” kapcsolatban: „azok az emberek, akiket e kategória össze akarna gyűjteni, örökké ki-bejárkálnak annak határain, és éppen a határok folytonos változása ad nekik lehetőséget erre.” Egyetértés csak abban lehet, hogy „a »cigányság« egyet jelent a heterogenitás tapasztalatával, egyetlen biztosnak tűnő vonása, hogy makacsul ellenáll a kategorizálás homogenizáló törekvéseinek.” (175.) A külső és belső határvonalak elmosódottságát, az „ők” és a „mi” bizonytalanságát, a hovatartozás, az önazonosság többdimenziós voltát tapasztalják maguk a megszólaltatott interjúalanyok is (pl. 180–183., 195–196., 208–209., 217–218.). A „ki vagyok én?” kérdésre keresett válaszok között nyilvánvalóan azért dominált saját cigányságuk, mert az interjúk készítői cigányként szólították meg őket, ami korántsem jelenti azt, hogy identitásukat egyedül ez határozta meg. Kovai például ekként jellemzi egyik történetének főszereplőjét: „Volt



a kádári jólét védelmét élvező »kispolgár«, a »vadkapitalizmus« találékony vállalkozója, egyetlen »kisebbségi« egy a »többség« elvére épült gimnáziumban, munkásgyerek a munkásgyerekek között, volt unoka a cigánysoron, aki minden házban »rokon«. Volt anya, feleség, cigány anya és cigány asszony, ráadásul – hol versengve, hol egymást kizárva – dolgozó nő, nem egy helyen, nem is kettőn. Ez mind ő volt, mielőtt és miközben az újság munkatársa lett, azaz »cigány értelmiségi.« (195.)<sup>5</sup> Kovai Cecília fenntartja a lehetőséget annak, hogy a történetekben megtaláljuk azt, „ami a »cigányság« alapján összeolvashatóvá teszi őket”, ám kétségeit is kifejezi, hogy az „ilyenfajta áthallások az egyik élettörténetből a másikba feljogosítanak-e arra, hogy csoportot alkossunk” az elbeszélőkből. (229–230.)

Ehhez hasonló következtetést lehet levonni a kötet többi tanulmánya kapcsán is (bár ezt kevesen fogalmazták meg a Kovaiéhoz hasonló egyértelműséggel), így a kötet szerkesztője, Kovács Éva is kénytelen volt megjegyezni, hogy „az elemzések többsége e kategóriákat *áthúzta*.” (39.) Ebből az következne, hogy az előzetesen felállított csoportok végső soron nem voltak alkalmas vizsgálati keretek. Kovács azonban nem jut el idáig, hanem úgy véli, hogy ha „a közösség etnikailag vagy társadalmilag megszerveződött (például a hazai zsidóság és németiség vagy az ex-nemesség körében), ott a személyes élettörténeti elbeszélés felépítését is megtámogatja. Ahol nem – legyen az etnikai (mint a hazai szlovákság és a letűnt »délszláv« népcsoport) vagy társadalmi (mint az ex-káderek vagy a hajléktalanok) –, ott hiánya a közösségiség érzetét is veszélyezteti.” (39.) Azzal sajnos adós marad, hogy vajon ez a szerveződöttség miben áll. Mitől szervezettebb a német kisebbség, mint a szlovák? Van-e értelme egyáltalán egy talán sosem volt, a jelenben viszont egyáltalán nem létező csoport, a „délszlávosság” szerveződöttségéről beszélni?

A kötet tanulmányai alapján úgy tűnik, mintha a fentiekben a magyarázott és a magyarázat összekeveredett volna. Vegyük például a zsidókkal foglalkozó tanulmányt, Neumann Eszter és Vajda Júlia munkáját. A szerzők két személy történetén keresztül kiválóan járják körül a zsidó énrre való rátalálás bonyolult összetevőit. (Nagyon kifejező az egyik elbeszélő megjegyzése: „voltak bizonyos jelek, amik így nem álltak össze, merthogy nem tudtam, hogy mivé kéne hogy összeálljanak”. [135.]) Ehhez az interjúk szövegét mint elhangzott szöveget (azaz nemcsak mint lejegyzett textust) is jól bevonják az

<sup>5</sup> Ehhez mérten túlzottan leegyszerűsített Bányai Borbála és Légmán Anna leírása az egyik hajléktalan elbeszélőről, aki „a cigány női szereppel ellentétben nem megy férjhez, hanem dolgozni kezd”, mindent megtesz nem kívánt terhességének megszakítására, „jóllehet a cigányoknál az anyává válás a legfőbb érték egy nő számára”. (248.)



elemzésbe, rámutatva az elbeszélésekben előforduló elhallgatások, kihagyások, szakadások és gesztusok jelentőségére és jelentésére is. A két elemzett történet hasonló felépítésű: az 1960-ban, illetve 1964-ben született interjúalanyok kamaszkoruk környékén ismerik fel, tudatosítják és vállalják zsidó származásukat, majd kezdik megélni zsidóságukat (mindketten zsidó szervezetekben is tevékenykednek). Amennyiben zsidóként a zsidóságra a késő Kádár-korban kamaszként/fiatal felnőttként rátaláló személyeket szólaltatunk meg, úgy természetesen nagy az esély arra, hogy hasonló történeteket kapunk. Ebből azonban még nem lehet „etnikailag megszerveződött” csoportról beszélni, ami azután magyarázná az elbeszélések felépítésének hasonlóságát. A tanulmány szerzői ugyanis a „zsidó” fogalmának vállaltan szűkített értelmezését használták, így nem érezték feladatuknak azokkal foglalkozni, akik „zsidóságukban ambivalensek”, „akik csak akkor érzik magukat zsidónak, hogyha antiszemitizmussal szembesülnek”, vagy „akik szívesebben szabadulnának zsidóságuktól, melyet, úgy érzik, csupán környezetük tulajdonít nekik”. (114.) Ezzel tulajdonképpen megkerülik a zsidó identitás többértelműségének vizsgálatát, annak kutatását, hogy mennyire különböző módon élhető és tapasztalható meg és építhető fel a zsidó én. A „belülről megélt személyes” és a kívülről „ránk oktrojált” közötti ekképpen felfogott különbség Ricoeur identitásfogalmának leegyszerűsítésén (sőt téves értelmezésén) alapszik. Ricoeur ugyanis nem „szétválasztotta” az „önmagaságot” és az „ugyanazságot” (mint a főszövegben szerepel), hanem (miként a lábjegyzetben a szerzők maguk is fogalmaznak), különbséget tett a személyes identitás két aspektusa, az *id* és az *ipse* között. (114.)<sup>6</sup> A maguk zsidóságát (avagy „zsidótalanságát”) tehát azok is megélik belülről, akiket Neumann és Vajda a „zsidóságukban ambivalenseknek” nevezett: izgalmas lett volna róluk is megtudni valamit.

## 2.

Habár a kötet nem „a” Kádár-korszakról szól, hanem a jelenbeli identitás-politikákról, arról, hogy a korszak milyen helyet foglal el az életrajzi elbeszélésekben, így mégsem érdektelen megnézni, hogy milyen képet alkotnak az elbeszélők (és a tanulmányírók) az 1990 előtti évtizedekről. Ezzel kapcsolatban minduntalan visszatér a Kádár-korszak elbeszélhetőségének – vagy inkább elbeszélhetetlenségének – a problémája. Az egyik (szlovákként megszólaltatott) interjúalanyról írja a tanulmányt jegyző Füleki Katalin: „A fő-

<sup>6</sup> Hasonlóképpen kérdéses Udvarnok Virág írásában, hogy vajon létezik-e bartletti és halbwachsi *emlékező*, (82.) vagy az *emlékezet* működésének eltérő aspektusairól van-e szó? Én inkább ez utóbbi mellett érvelnék.

narratíva [...] sajátossága, hogy nincsen benne történet. Az élettörténet szinte teljes egészében hiányzik belőle, de más történetek sincsenek. Csak egy leírás, látletet arról, hogy hogyan működött a rendszer, hogyan kellett viselkedni, hogyan lehetett megélni. Ebben a nagyobb szövegszakaszba, amely tehát elsősorban leíró és általánosító jellegű, nagy ritkán történettöredékek – épp csak egy-két sorosak – ékelődnek.” (100–101.) (Az olyan megállapításokkal nem igazán lehet mit kezdeni, amelyek szerint „az elbeszélők az iskolai végzettség csökkenésével egyre kevésbé voltak képesek élettörténeti elbeszélésre”. [83.] Ez azt sugallja, hogy „valódi” élettörténeti elbeszélés az iskolázott értelmiségi által elbeszélt szép kerek történet, amely tálcán kínálja magát a – természetesen szintén iskolázott – kutató elemzésének. Amely élettörténet ennek a normának nem felel meg, az nemcsak, hogy „rossz”, hanem egyenesen nem is „valódi”. Akkor vajon mi?) Kovács Éva summázata szerint „a Kádár-korszak emlékeztetéséhez való viszonyulás – szemben mondjuk az előzetések vagy a »kemény« diktatúrák emlékeztetésével – a közösségiesedésben, azaz az állandóan alakuló kommunikatív emlékezetben nem vált kategorikus imperatívusszá. Szabad elfelejteni, szabad margóra tenni.” (40.) Vajon mi lehet ennek az oka?

Narratív pszichológiai kutatások eredményei szerint az egyéni történetek számára a kulturális-társadalmi közeg biztosítja a lehetséges történetváz-készletet. Mint László János megfogalmazta: „Történeteink [...] nem csak saját, egyéni – gondolati vagy szóbeli – elbeszéléseink. A kultúrában vagy a társadalomban a közös tapasztalatok közös történetek vagy történetvázak formájában öltenek testet.”<sup>7</sup> Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az emlékek felidézése interjúszituációkban történik, azaz beszédaktus, s mint minden beszéd, a másik megértésére és lehetséges válaszára irányul, a másikra való beállítódás pedig szükségszerűen feltételezi a beszédpartnerek közötti viszonyok, a hallgatói (interjúkészítői) elvárások figyelembevételét.<sup>8</sup> A történet köznap fogalmába leginkább események elbeszélése tartozik (és sokkal kevésbé a leírás). Ha „tudósok”, „kutatók” (történészek, szociológusok) fordulnak az emberhez, hogy beszéljenek az életükről, akkor a beszélők hajlamosak saját élettörténetüket, annak eseményeit a „történelem” szempontból fontosnak ítélt, „nagy” jelentőségű eseményekhez igazítva elmondani. Jelen kutatás esetében is jó okkal feltételezhető, hogy az interjúalanyok úgy gondolták,

<sup>7</sup> László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 96.

<sup>8</sup> Vö. Mihail Mihajlovics Bahtyin: Nyelv, osztály, ideológia. In Uő: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest, Gondolat, 1986. 143–154.



a kérdezők is erre kíváncsiak, személyük ezért lehet fontos, mert „történt” velük valami. Ezt erősíthette a személyük kiválasztása is: ha elhurcoltként, kitelepítettként stb. fordultak hozzájuk, akkor jogosan vélekedhettek úgy, hogy személyük elhurcoltként, kitelepítettként (elhurcolt németként, kitelepített arisztokrataként) érdekes. A pszichológus szavaival: az elbeszélés során „aktiválódhat az elbeszélő személy adott szociálisidentitás-kategóriája, és ezzel együtt észlelhetővé válik a kategóriához kapcsolódó tapasztalat is.”<sup>9</sup> Így nem véletlen, hogy életüknek ezekről a mozzanatairól beszéltek többen, ám, és ezt nagyon fontos hangsúlyozni, üldöztetésük legnagyobb megpróbáltatást hozó, legmozgalmasabb, eseményekben leggazdagabb évei nem a Kádár-korszakra, hanem a korábbi időszakra estek.

Az áldozatként megszólaltatottak többsége 1945 (és nem 1956) után került valamilyen módon hátrányos helyzetbe. Ezekhez az időkhöz képest a Kádár-korszak az „eseménytelenség” időszaka, ekkor nem „történt” semmi különös velük, ami szerintük érdekes lehetne az interjúkészítők számára. (Ebből a szempontból érdemes lett volna olyanokkal is interjút készíteni, akiket 1956 után valamilyen retorzió ért. Például volt 56-osokkal vagy a későbbi évtizedekben üldözöttekkel, mondjuk a nyolcvanas években börtönbe zárt punk zenészekkel: ezek nem kevésbé releváns csoportok a jelenben, mint például az „ex-káderek”). A megszólaltatottak tehát lehet, hogy azért nem beszéltek sokat a Kádár-korról, mert akkor, legalábbis a korábbi évekhez képest, nem történt semmi „nagy” dolog, amihez a saját élettörténetet kapcsolni lehetett volna. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás lezárásával, az erőszakos tétesztés befejeztével a rendszer (személycseréktől, az új gazdasági mechanizmus bevezetésétől stb. eltekintve) mintha mozdulatlanra dermedt volna. Pontosabban: a politikai aktusokat a hatalom depolitizálta: a hatalmi körökön belüli változások, mechanizmusok be- és kivezetése stb. nem igényelte a „közemberek” részvételét, mint ahogy a tárgyalásos rendszerváltás sem, így utólag nehéz ezekhez a személyes életút történéseit hozzákapcsolni.

Viczián Zsófia és Pulay Gergő rámutatott arra is, hogy 1990 után sem alakultak ki olyan „nagy történetek”, narratív minták, „legitim beszédmódok”, amelyek akár a „kiszolgálók”, akár az „áldozatok” számára lehetővé tette volna a saját Kádár-korszakuk elbeszélését. Az elbeszéléseket tehát a szocialista

<sup>9</sup> Pólya Tibor: *Identitás az elbeszélésben. Szociális identitás és narratív perspektíva*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2007. 26. „Például, ha egy tanártól azoknak az eseményeknek az elbeszélését kérjük, amelyek leírják pályaválasztását, akkor azt várhatjuk, hogy ez a foglalkozási szociálisidentitás-kategória fog kiemelkedni az elbeszélő szelfjében, azaz tanárként fogja elbeszélni a választást befolyásoló eseményeket”. Uo.



korszak „kommunikatív karaktere” teszi töredékessé és bizonytalanná. (156., 265.) Jól példázza ezt az egyik nemesi származású elbeszélő, aki leginkább a háborús borzalmakról, szenvedésekről, a megbélyegezettségről, a nélkülözésekről beszél, vagyis azokról a „kalandos” eseményekről, amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot. Az 1956 utáni időszakról nincs is sok mondanivalója, az „sok kis apró, elmesélésre méltatlan hétköznapi egymásutánja”. (162.) Azt, hogy a „nagy” sorsfordító események lezárulta után az elbeszélést a leírás és a magyarázat, értelmezési kísérlet váltja fel, Viczián Zsófia elsősorban az emlékezet működésével magyarázza: a szenvedések, üldöztetések után a viszonylagos nyugalom, az ugyanazon a munkahelyen eltöltött évtizedek homogénebb emlékké olvadtak össze. Ami elmondható, az legfeljebb a boldogulás különböző módozatai. Kevésbé meggyőző, vagy legalábbis továbbgondolandó, a másik magyarázata, mely szerint a Kádár-korszak azért is elbeszélhetetlen e személyek számára, mert az őket ért megpróbáltatások tetteseit nem vonták felelősségre. (173.) Ha ezzel arra gondol, hogy a jelenben sem büntették meg az elkövetőket, akkor miért a Kádár-korról nem tudnak beszélni, magáról az üldözésekről, a megpróbáltatásokról, a megbélyegezettségről viszont igen. Ha viszont a megállapítás arra vonatkozik, hogy a Kádár-korban maradt el a felelősségre vonás, akkor a jelenbeli elbeszélhetetlenséget múltbeli okokra vezeti vissza, ami komoly ontológiai fejtörést okoz, mivel a múlt a maga valójában nincs jelen a mában (hiszen elmúlt).

Véleményem szerint, bár annak gyökereit lehet a Kádár-korban, a rendszer mozdulatlanságában, a tabusításban (azaz a kibeszélhetetlenségben) keresni, az elbeszélhetlenség a jelen problémája, és nem a múlté. Elég, ha csak arra a nemesi származású interjúalanyra gondolunk, aki a saját (és osztályának) megpróbáltatásait más csoportok szenvedéseivel hasonlítja össze, amelyeknek már van megkonstruált, tehát elbeszélhető történetük: „Ahogyan Anna meséli az élettörténetét, mintha féltékeny volna a holokauszt emlékezetére, úgy érzi, a saját története nem jelent meg a nyilvánosságban eléggé, nincs súlya, nincsen igazi közmegegyezéses »tragikuma«.” Ugyanakkor azt is „sajnálja, hogy a Hortobágyra kitelepítettek története sokkal ismertebb és feldolgozottabb, mint az övék, a többieké, akik egy fokkal jobb körülmények közé kerültek.” (156–157.)

### 3.

Kovács Éva a bevezetőjében kitér arra, hogy a pszichológia után „a történettudomány és a szociológia is kénytelen volt elismerni: nyilvánvalóvá vált, hogy az élettörténeti interjúk nem a »történeti valóság« »objektív« rekonstrukcióját szolgálják, hanem az individuum »történetiségét« bizonyítják, illet-

ve tanúságtételek. Többet mondanak az egyéni és kollektív emlékezetéről, mint a történeti faktumokról.” (27.) Ám éppen a hivatkozott Kovács András írásával kapcsolatban vetette fel Gyáni Gábor, hogy az is igazolásra szorul, „hogy a történelem ténybelisége annyi-e csupán, amennyi a »hivatalos« írott forrásokból megállapítható”.<sup>10</sup> A dolog tehát nem úgy áll, hogy van a szakemberek által „feltárt” múlt, az orális forrásokból pedig legfeljebb azt tudjuk meg, hogy a megkérdezettek miként élték meg azt. Főleg ha figyelembe vesszük, hogy a „hivatalos” források (amellett, hogy többnyire maguk is retrospektív jellegűek), önmagukban nem „objektívek”, mert nincs semleges nézőpont, és nincs értékelés nélküli interpretáció. Vagyis akár azt is mondhatjuk, hogy a múltról (szinte) kizárólag tanúságtételek állnak rendelkezésre, amelyek szükségszerűen szubjektívek, a tanúságtételekben található személyes megnyilatkozások „valóságtartalmát” pedig nem áll módunkban ellenőrizni, vagy elfogadjuk bizalmi alapon, vagy sem. K. Horváth Zsolt szerint ezért a történész akkor jár el helyesen, ha nem viaskodik „a »történeti valóság« ma már kissé avított, nehezen definiálható, statikus fogalmával”, ehelyett a történeti események mentális világára koncentrál, „melyből türelmes kutató újabb és újabb tanulságokat vonhat le az embereket motiváló sokféle lehetséges értékről és stratégiáról”.<sup>11</sup> A tanúságtevő beszédstratégiáját a középpontba állítva, az eltérő narratívákat lehetséges szövegvalóságoknak tekintve, a „nagy történelem” darabokra hullik, amelyek azonban már nem „rész”-ként foghatók fel, hanem olyan önálló lehetséges világokként, amelyek önmagukban is autonóm státusra tartanak igényt.<sup>12</sup>

Mindezt azért tartottam fontosnak kifejtteni, mert a jelen kötet szinte valamennyi írásában tetten érhető az a törekvés, hogy az interjúalanyok által elmondottakat egy objektívnak tételezett múltbeli valósághoz mérjék. Ennek legszembetűnőbb narratív eszköze, hogy a szerzők az elbeszéléseket szinte kényszeresen igyekeznek egyfajta általános „keretbe” helyezni. Nem azt mondom, hogy ilyenekre egyáltalán nincs szükség, a gond sokkal inkább a keretek jellegével van. Ismertetik például az 1945 (!) utáni időszak nemzetiségi politikáját, a szlovák–magyar lakosságcserét és a szlovák kisebbség helyzetét,

<sup>10</sup> Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 135. Vö. Kovács András: Szóról szóra. *BUKSZ*, 1992/1. 88–94.

<sup>11</sup> K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma. In *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. Szerkesztette Szekeres András. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2002. 98.

<sup>12</sup> Lásd még: Jerome Bruner: *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.



„a zsidók” (feltételezhető) viszonyulását a kommunista diktatúrához, az „úri” osztályokkal kapcsolatos rendelkezéseket és párthatározatokat. Igazából egyik esetben sem teljesen világos, hogy ezek a köztörténeti elbeszélések hogyan kapcsolódnak a megszólaltatottak megéléstörténeteikhez: utóbbiakkal összevetve úgy tűnik, ez az „általános” szint egyáltalán nem tartozik az elbeszélők tapasztalati világához. A léptékváltás a tárgy megváltozását is eredményezi: nem ugyanaz a „szlovák”, „zsidó”, „szerb” stb. a tárgya az egyiknek és a másiknak. Ez csak akkor lenne így, ha az itt megszólaltatott személyek „tipikus” szlovákok, zsidók, cigányok stb. volnának, mintha léteznének ilyenek, elfeledkezve arról, hogy mennyire különböző módon élhető át és tapasztalható meg az etnikai, nemzeti identitás. Hiszen, és ez nagyon fontos, a kötetben megszólaltatottak németisége, cigánysága, nemessége a konkrét interjúszituációban konstruálódik, és nem a köztörténeti munkákban.

Különösen érthetetlen például Bányai Borbála és Légmán Anna írásában a hajléktalanokkal készített interjúk elemzése előtt a Kádár-kori munkásságról, különösen a nagyüzemi munkásokról, valamint a „paternalista” társadalompolitikáról szóló értekezés. (Sajnos, az utóbbi fogalmat használók – nemcsak itt – adósak maradnak annak a magyarázatával, mit is jelent ez valójában. Mindenesetre nem leíró fogalomról, hanem egyfajta, politikai motivációktól sem mentes interpretációról van szó.) A téma szempontjából értelmezhetetlen az a szerzői célkitűzés, mely arra keresi a választ, hogy a hajléktalanok (!) élettörténetei mennyire felelnek meg a történeti irodalomban élő munkásképeknek. (232.) Miért kellene a kettőnek megfelelnie? A hajléktalanságot a hajlék, és nem a munka elvesztése szüli. (Az egykori munkásokból akár vállalkozó, östermelő vagy nyugdíjas is válhatott.) Másfajta problémát jelent, hogy ha már a köztörténeti keretek felvázolására vállalkozik valaki, akkor nem ártana tisztában lenni a tárggyal. Megütközéssel olvastam például, hogy szerbek és a horvátok számára „a XX. század nem hozott negatív diszkriminációt”, így „nemzetiségi identitásukból hiányzik az a kollektív trauma, amely meghatározta más csoportok viszonyulását a mindenkori hatalomhoz.” (89.) Nos, ha a „hideg napoktól” el is tekintünk (bár a 20. század hozta), arról azonban nem lehet megfeledkezni, hogy az ötvenes években a hazai délszlávokat, mint Tito („a láncos kutya”) ügynökeit, kollektív ellenségnek tekintették, megfigyelték és üldözték, sokukat börtönbe is zárták.

Vannak persze kivételek. Zombory Máté például azt kívánta elemezni, hogy „a [Kádár-]korszak államilag lehetővé tett identitáskonstrukciós eljárásai továbbélnek-e, és ha igen, hogyan.” (44.) Ehhez valóban szükség van a korszak (német) nemzetiségpolitikájának a vázlatos ismertetésére, bár az a tény, hogy ez az interjúk elemzése előtt található, szintén azt sugallja, hogy egy ál-



tala konstruált „általánoshoz” méri az „egyedit”. Hasonló a helyzet Kovai Melinda és Pulay Gergő írásánál is: az olvasó csak annyi és olyan bevezetőt kap, amely a konkrét életút-elbeszélések vizsgálatának értelmezéséhez feltétlenül szükségesek. Arra viszont csupán egyetlen tanulmányíró, Kovai Cecília vette a bátorságot, hogy az általa elemzett interjúk alapján megkérdőjelezze az írása elején választott vonatkozási keret (a Kádár-korszak cigánypolitikája) adekvát voltát. Mint írja: „A Kádár-korszak rendelkezései sem hozták el nekünk a »cigányt«, akit olyan régóta várunk, aki nem tesz fel kérdéseket, és legalább egy helyről nézve az, akinek látszik. A kádári cigánypolitika nem tűnik ilyen »helynek«. Nem alakult ki olyan kényszerítő viszony, amelyben mindig hozzá kéne fordulni, ha a »cigányság« tematizálása a tét. Nem mondhatjuk e dolgozat szereplőire, hogy abban cigányok, ahogyan kialakítják viszonyukat egy őket cigányként megnevező hatalommal.” (230.)

A kötet tanulmányainak többsége tehát adotttnak és nem konstruáltnak veszi a Kádár-korszakról szóló „nagy” történeteket, és ezt az adotttnak, következtetésképpen objektívnak tételezett múltat olyan vonatkozási pontként használja, amelyekhez az elbeszélésekből kibontakozó „lehetséges világokat” mérni lehet, sőt mérni is kell. Az „objektív” azután egész könnyen „normális” is lesz, az interjúk elemzése pedig jórészt arra koncentrál, hogy azok mennyire felelnek meg ezeknek az utólagos normáknak. Mindezzel elvész az elbeszélések személyes perspektívája, az a tényező, amely izgalmassá, sőt egyáltalán indokolttá teszi az életútinterjúk módszerének alkalmazását. Vegyünk egy példát. Neumann Eszter és Vajda Júlia dolgozatának bevezető sorai között olvashatjuk: 1945-ben a zsidók közül „nagyon kevesen ismerték fel, hogy bár maguk közvetlenül valóban a szovjet felszabadítóknak köszönhetik életüket, a rövid, többé-kevésbé demokratikus időszakot követően mégiscsak csöbörből vödörbe kerültek: egyik totalitárius rendszerből a másikba.” (110.) (A tanulmányban többször is szerepel a totalitárius kifejezés.) Vagyis a többség nem így élte meg a történeteket, de – ezek szerint – így kellett volna? És ha nem így élte meg, pontosabban, nem úgy adja elő, hogy így élte volna meg, akkor ez az elbeszélés, sőt az elbeszélő hibája volna? Úgy tűnik, így áll a helyzet, hiszen amikor egyik interjúalanyuk a mából visszanézve arról beszél, hogy neki nem volt rossz a Kádár-rendszerben, akkor a szerzők ezt egyszerűen a rendszer apológiájaként aposztrofálják. (125.) A közölt interjúrészletek alapján azonban az elbeszélő viszonya a korszakhoz sokkal inkább ambivalens, és – a tanulmányírókkal szemben – megkísérli értelmezni és több szempontból is értékelni azt. A totalitarizmus ugyanis csak egy lehetséges olvasási módja a kommunista (és a fasiszta) diktatúráknak. Arról nem is szólva, hogy a jelenkortörténetben sokáig meghatározó totalitárius para-

digmát megalapozó munkák csak az 1950-es években jelentek meg,<sup>13</sup> így nehéz lett volna a negyvenes évek közepén „felismerni” a születőben lévő diktatúra jellegét...

Az ehhez hasonló szerzői alapállás (azaz a Kádár-rendszer „rossz”, a rendszerváltás „jó”) majd mindegyik tanulmányból kitűnik. A szerzők többsége mintha teljesen zavarba jönne attól, hogy az általuk megkérdezettek nem kizárólag elutasítóan viszonyulnak az 1990 előtti rendszerhez, és nem értékelik egyértelműen pozitívan a rendszerváltást. Egy jellemző példát említenék csak: „hiába jelentett a rendszerváltás a nemzetiségi intézményrendszer, autonómia, jogi szabályozás szempontjából rengeteg vitathatatlan pozitívumot, az egyén számára – a hétköznapiok érzékelhető szintjén – sok esetben nem történt lényegi változás.” (95.) A kérdés persze az, hogy miért alakult ki sok-sok emberben „a hétköznapiok érzékelhető szintjén” a Kádár-korszak iránti „nosztalgia”. Az interjúk alapján úgy tűnik, legfőképpen azért, mert az elbeszélők *ma* úgy érzik, hogy *akkor* voltak olyan közösségek, ahová tartozhattak. Ennek konstatálásán túl azonban csak kevés szerző jut, és mutat rá – mint Füleki Katalin – arra az egyszerű tényre, hogy „inkább a jelenben kell keresnünk a nosztalgia okát, valamilyen itteni hiány fordítja a múlt felé az elbeszélőt”. (104.) Hiszen az elbeszélők a jelenben emlékeznek, a Kádár-kor „pozitív” képe az 1990 utáni jelenben konstruálódott. A kötetnek ez (lenne) a legfőbb tanulsága: az emberek a rendszerváltást leginkább a valahová tartozás elvesztéseként érzékelik, amelyhez képest még a zsúfolt „fekete vonaton” való több órás zötykölődés is pozitív kollektív élményként jelenik meg. „Jó és rossz élmények, mind közösen megélt dolgok” – mondja az egyik (cigányként megszólaltatott) elbeszélő. (185.) Hasonlóképpen szépíti meg a múltat a munka, a hajlék vagy a biztonságérzet elvesztése, amely valamikor (Kádár idejében) még volt.

Úgy vélem tehát, hogy az interjúk elemzésének, az elbeszélések értelmezésének nem az a megfelelő módja, ha az azokból kirajzolódó tapasztalati valóságon egy tudományos absztrakciót kérünk számon. Mert hiába válik hallhatóvá a kortársak, az emberek hangja, ha szinte azonnal lehurrogják őket, és megértő vizsgálat helyett csak magyarázni akarják az általuk elmondottakat. És itt nem feltétlenül csak az objektív múltbeli valóság normaként való kezeléséről van szó, hanem általában arról, hogy a tanulmányok szerzői sok esetben egyfajta „mindentudó” alapállásba helyezkednek. A Neumann–Vajda szerzőpáros megállapítja például, hogy „mindezen félelmeknek Dénes nin-

<sup>13</sup> Vö. Horváth Sándor: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég*, 2006/2. (40.) 3–30.



csen tudatában. Csak tudattalanja legmélyéből derengenek fel”. (126.) (Erre mondaná a pozitivista történetírás, hogy naiv pszichologizálás...) Leginkább Udvarnokyt Virág tanulmányából érezhető ki ez a mindentudó alapállás. Írását eleve a „kemény” változók ismertetésével kezdi: ha az élettörténetet az élettörténeti elbeszélés teremti meg, mi alapján határozzuk meg, hogy a benne szereplő adatok közül melyik a „kemény” és melyik a „puha”? Az meg külön kérdés, hogy lehet-e „kemény változóként” kezelni olyan adatokat, mint az elbeszélők politikai beállítottsága (egyesek „nem voltak a hatalom támogatói, ugyanakkor ellenzői sem”, míg mások „hittek a szocializmusban”). (81.) Később az egyik interjúalanyról azt írja, hogy „a megélt és az elbeszélte élet-út ellentétben van egymással”. (86.) Vajon milyen ismeretei lehetnek arról, hogy egy másik személy mit élt meg, ha csupán szövegek állnak rendelkezésére (hiszen egy másik életet nem élhet át)? Sokkal pontosabban fogalmazott Füleki Katalin: „nem szeretném azt állítani, hogy az elbeszélőink nem élik meg szlovákságukat, de úgy tűnik, kifelé nem működtetik – jelen esetekben nincs mások számára megfogalmazható formája.” (109.)

Udvarnokytól megtudhatjuk azt is, hogy „az alacsony iskolai végzettségűek” „a politikai, társadalmi viszonyrendszerben tájékozatlanabbak, bizonytalanabbak, [de] a hagyományok és népszokások terén magabiztosan mozognak”. (93.) Ezt a kijelentését vajon mire alapozza? Egyébként is, létezhet hagyomány a társadalmi viszonyrendszeren kívül? Az emlékezőknek megmutatott képek kapcsán szóvá teszi, hogy „az elbeszélők fontosabbnak tartották a képeken látható közösségi cselekvést és a közösségi rítust, mint a rítus tartalmát”. (94.) Mintha képzett szociológusként vagy antropológusként kellene gondolkodniuk, bár megjegyzem, éppen a narratív megközelítés nem tudja értelmezni egy dolog és egy dolog „tartalma” közötti absztrakt különbséget. Ugyanitt megjegyzi azt is, hogy a megszólaltatottak „nem érezték a képek disszonanciáját, iróniáját”. (94.) Miért, kellett volna? A kép önmagáért beszél, és csak egyféle interpretációt tesz lehetővé? Ha én ironikusnak látok egy képet, akkor mindenkinek úgy kellene látnia, és ha valaki nem úgy látja, az az emlékező defektusaként értelmezendő? Egyébként az elbeszélők által elmondottakhoz való negatív viszonyulás végigkíséri a dolgozatot: az olvasónak olyan érzése van, mintha Udvarnokyt csak az érdekelné, amit az interjúalanyok nem mondtak el, de szerinte el kellett volna.<sup>14</sup>

\*\*\*

<sup>14</sup> A szöveg megfogalmazása miatt viszont néhol a szerző mondanivalója marad homályban. Nem tudni például, hogy mit akarhatott mondani azzal, hogy „az elbeszélők nemzetiségétől függetlenül az interjúk tulajdonképpen bizonyos értelemben hasonlítanak egymásra”. (83.)



A könyv eredeti célkitűzése nem egyszerűen annak a vizsgálata volt, hogy „a” múlt hogyan él a különböző emberek emlékezetében, hanem hogy miként jön létre a múlt az egyéni elbeszélésekben. Így aztán nem is múltról, hanem sokkal inkább múltakról, nem Kádár-korszakról, hanem – mint a kötet alcímében is szerepel – Kádár-korszakokról beszélhetünk. Kovács Éva bevezetőjében írja: „a feltárulkozó személyes Kádár-korszakok kezdő, vég- és csúcspontjai vadul változatosak. A kötet tanulmányaiból a kommunikatív emlékezet korszakalkotó elbeszélései köszönnek vissza.” (40.) Ez a megállapítás sokkal inkább igaz lehet az elemzett interjúkra, mint magukra a tanulmányokra, azokból ugyanis – kevés kivétellel – az „egy és oszthatatlan” Kádár-korszak, mint viszonyítási alap köszön vissza, ez alapján annak az alcímében történő megsokszorozása mintha pusztá retorikai fogás lenne. Van olyan szerző, aki kifejezést is ad azon meggyőződésének, hogy bár „az elbeszélők különféle okokból igen sajátos fantáziákat alkottak, együttesen mégis a »Kádár-korszak Magyarországát« mutatják be.” (291.)

Pedig a sok külön látószögből nem lesz egy objektív, a sok szubjektív történetből nem lesz egy nagy objektív. Éppen ezért nem biztos, hogy a tükör metaforája alkalmazható volna: a múltról, jelen esetben a Kádár-korszakról szóló történeteink, legyenek azok akár életút-elbeszélések, akár történetírói munkák, nem a múltbeli valóság tükrei, hanem sokkal inkább annak (re-)konstrukciói. A tükör „összetörésével” is csak azt sugalljuk, hogy ezek a „szilánkok” csupán eszközeink tökéletlen volta miatt nem állnak össze egy egésszé, ám valamikor egy nagy egységnek a darabjai voltak. A történeti szöveg és az elbeszélés természetesen módot ad a képalkotásra, és maga is optikai, vizuális metaforák segítségével válik érthetővé – mindezzel persze azt az illúziót is keltjük, hogy teljes egészében hatalmunkban tartjuk a múltat (hiszen „látjuk”). A történeti ismereteink azonban viták, eszmecserék keretében nyeri el alakját, amelyben már megjelenik a hallás metaforája. „Az optikai metaforával ellentétben – állítja Ankersmit –, amely mindig is a múlt birtoklását sugallja, a hermeneutika és a historizmus auditív metaforája arra indít bennünket, hogy ismerjük el saját korlátainkat és minden történeti belátás viszonylagosságát.” A holland filozófus szerint azonban egyik sem biztosítja a múlttal való közvetlen érintkezés, a történelmi tapasztalat lehetőségét, amiben a múlt a tapintás érzékének formájában jelenik meg.<sup>15</sup> Bárhogyan is van, egy orális forrásokon alapuló munka esetében talán érdemes lett volna a hallással kapcsolatos metaforát címnek választani.

<sup>15</sup> Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*. Budapest, Typotex, 2004. 106–108.

A tanulmányok eltérő színvonala, a problémák felvetésének és a megoldási kísérletekben mutatkozó egyenetlenségek ellenére a kötet úttörő jelentőségű munka. Ezt már önmagában az is jelzi, hogy az írások egy sor izgalmas történeti, módszertani és episztemológiai kérdést vetnek fel, amelyek közül ráadásul többre itt és most nem volt lehetőség kitérni. Csak remélni lehet, hogy az elkövetkező években sok ehhez hasonló munka születik, amelyek okán/ürügén élénk szakmai viták bontakoznak ki szociológusok, történészek és akár pszichológusok és más tudományágak képviselőinek a részvételével.

## FÜGGELÉK





## A kötetben szereplő tanulmányok eredeti megjelenése

Cseh Gergő Bendegúz: Oxfordi egyetemisták két útja a magyar forradalomba. *Betekintő*, 2007/1.

Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus. *Betekintő*, 2007/2.

Unger Gabriella: „Mi voltunk ez első civilek a bevonulás után”. Magyar hírszerző tisztek prágai útja Csehszlovákia megszállása után 1968-ban. *Betekintő*, 2007/2.

Orbán-Schwarczkopf Balázs: Egy túszerződés háttere. Magyar földmérők elrablása Irakban 1982-ben. *Betekintő*, 2007/3.

Sümei György: Nagy Imre-képek a Történeti Levéltárban. *Betekintő*, 2008/2.

Lupkovics György: Az 56-os deportáltak iratai a KGB irattárában. *Betekintő*, 2008/3.

Krahulcsán Zsolt: Egy ipari kém az állambiztonság hálójában. Aradi István ügye (1959–1960). *Betekintő*, 2008/4.

Tóth Eszter Zsófia: „Én a fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este”. A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. *Betekintő*, 2009/1.

Tabajdi Gábor: Állambiztonság – propaganda – történetírás. Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965–1980). *Betekintő*, 2009/2.

Takács Tibor: Szilánkok által homályosan. (Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben. Szerk. Kovács Éva. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet). *Betekintő*, 2009/2.

Varga Krisztián: Politikai rendőrség és az illegális mozgalmak a két világháború között. Reflexiók egy könyv kapcsán. *Betekintő*, 2009/3.

Nagy-Csere Áron: Munkásokból huligánok. A huligán mint társadalmi kategória megteremtése 1956 állambiztonsági értelmezésében. *Betekintő*, 2009/4.

Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*, 2010/3.

Müller Rolf: A fotótechnika alkalmazása a politikai rendőrségen. (Szervezet-történeti vázlat). *Betekintő*, 2010/3.

Soós Mihály: „Z”: egy megfigyelés története. Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára. *Betekintő*, 2010/3.

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 2011/1.

Kónyané Kutrucz Katalin: A megbízottak, avagy a láthatatlan légión. *Betekintő*, 2011/2.

Papp István: Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese. *Betekintő*, 2011/3.

Vörös Géza: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette...” Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948. *Betekintő*, 2011/3.



## Rövidítések jegyzéke\*

|               |                                                 |
|---------------|-------------------------------------------------|
| ÁBTL          | Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára |
| ÁVH           | Államvédelmi Hatóság                            |
| ÁVO           | Államvédelmi Osztály                            |
| <i>BFL</i>    | <i>Budapest Főváros Levéltára</i>               |
| BM            | Belügyminisztérium                              |
| BRFK          | Budapesti Rendőr-főkapitányság                  |
| <i>cs.</i>    | <i>csoport</i>                                  |
| <i>D. Gy.</i> | <i>Dokumentációs gyűjtemény</i>                 |
| <i>d. n.</i>  | <i>dátum nélkül</i>                             |
| <i>d.</i>     | <i>doboz</i>                                    |
| DISZ          | Dolgozó Ifjúság Szövetsége                      |
| <i>f.</i>     | <i>fond</i>                                     |
| FM            | Földművelésügyi Minisztérium                    |
| HM            | Honvédelmi Minisztérium                         |
| <i>i. m.</i>  | <i>idézett mű</i>                               |
| Katpol        | Katona Politikai Osztály                        |
| KB            | Központi Bizottság                              |
| KEB           | Központi Ellenőrző Bizottság                    |
| KGB           | Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi       |
| KGM           | Kohó- és Gépipari Minisztérium                  |
| KEOKH         | Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal  |
| KÜM           | Külügyminisztérium                              |
| KV            | Központi Vezetőség                              |
| MAORT         | Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság      |
| MDP           | Magyar Dolgozók Pártja                          |
| MKP           | Magyar Kommunista Párt                          |

\* A csak a jegyzetekben használt rövidítéseket dőlt betűvel jeleztük.

|        |                                                     |
|--------|-----------------------------------------------------|
| MNVK   | Magyar Néphadsereg Vezérkara                        |
| MNL OL | <i>Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára</i>   |
| MHBK   | Magyar Harcosok Bajtársi Községe                    |
| MSZMP  | Magyar Szocialista Munkáspárt                       |
| MTI    | Magyar Távirati Iroda                               |
| ORFK   | Országos Rendőr-főkapitányság                       |
| OSA    | <i>Open Society Archives</i>                        |
| ő. e.  | <i>őrizési egység</i>                               |
| PB     | Politikai Bizottság                                 |
| PIL    | <i>Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár</i> |
| PRO    | Politikai Rendészeti Osztály                        |
| OSZK   | <i>Országos Széchényi Könyvtár</i>                  |
| SZKP   | Szovjetunió Kommunista Pártja                       |
| sz. n. | <i>szám nélkül</i>                                  |
| tmb.   | titkos megbízott                                    |
| tmt.   | titkos munkatárs                                    |
| uo.    | <i>ugyanott</i>                                     |
| uő     | <i>ugyanő</i>                                       |
| vkf.   | vezérkari főnökség                                  |
| vö.    | vesd össze                                          |

## Névmutató

- Á. Varga László *lásd* Varga László, Á.  
 Ábrányi Aurél 195  
 „Acél” 222, 253, 255  
 Ács Ferenc 15, 18, 19, 21, 70, 75  
 Acsai István 203  
 Acsay Judit 141  
 Ádám György 165  
 Ágoston Tibor 95  
 Andropov, Jurij Vlagyimirovics 23,  
 32  
 Ankersmit, Frank R. 411  
 Antall József, id. 86  
 Antall József 383  
 Apró Antal 166, 168, 169, 173, 179  
 Aradi István 257–268, 271–279,  
 284–296  
 Asbóth László 73  
 „Autós” *lásd* Aradi István  
  
 Babics Antal 166  
 Baczoni Gábor 75, 141  
 Baczoni Gábor Miklós 177  
 Bahtyin, Mihail Mihajlovics 403  
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 348  
 Bakos Pál 31  
 Balázs Béla 15, 153, 156–158,  
 162–164, 180  
 Bálint István 186  
 Baló László 142  
 Balog Béla 209  
 Balogh Árpád 97  
 Balogh Margit 101–104, 108, 109,  
 114–116  
 Balogh Mihály 139  
 Bán Frigyes 175  
 Bánkuti Antal 154  
 Bányai Borbála 401, 407, 408  
 Barák, Rudolf 301, 302, 304, 307,  
 308, 312  
 Baranyi Béla 95  
 Baráth Magdolna 23  
 Barbírek, František 298  
 Barity Miklós 306, 308, 309, 311  
 Barla-Szabó Ödön 137, 138  
 Barna Miklós 359  
 Bartal Ferenc 357  
 Barth, Bernd-Rainer 151  
 Bartha Bertalan 168  
 Barts Oszkár 258, 272, 273  
 Barzani, Musztafa 322, 325  
 Bencsik Péter 33  
 Benkei András 80, 298, 301,  
 303–305, 310, 312  
 Berecz Béla 15  
 Berecz János 70  
 Berija, Lavrentyij Petrovics 11–13, 27  
 Beszédes Károly 91, 93  
 Bethlen István 348  
 Bihari István 203  
 Bikki István 98



- Biľak, Vasil 298  
 Biszku Béla 34, 35, 93  
 Bjelkin, Mihail Iljics 147, 152  
 Blahó Zoltán 348  
 Bódi István 257, 258, 263–265,  
     268, 271–273, 291–295  
 Bódy Zsombor 363  
 Boér Zoltán 47  
 Bojár Sándor 356  
 Bokor Lajos 180  
 Bolgár Dániel 364, 366  
 Borbándi Gyula 120  
 Bornemissza Éva 167  
 Borszéki Oszkár 180  
 Borvendég Zsuzsanna 137  
 Bődi Ferdinánd 381  
 Bőhm László 259, 268  
 Brankov, Lazar 169  
 Brezsnyev, Leonid Iljics 298  
 Bruner, Jerome 406  
 Brusznai Árpád 207, 208  
 Bujdosó P. Gyula 120, 121  
  
 Cavallier József 114  
 Černík, Oldřich 299  
 Cooper, Dan 191  
 Cooper, John Roger 188–191, 194,  
     197  
 Cooper, Paul 189, 191  
 Cooper, Rosaleen 191  
 Cremer, Fritz 358  
 Cripps, Judith Ursula 188, 194,  
     196, 197  
 Czinege Lajos 30  
  
 Csapó Andor 184  
 Cseh Gergő Bendegúz 104  
 Cserényi-Zsitnyáni Ildikó 86, 89  
 Cseres Tibor 71  
  
 Cseresznyés Sándor 152, 153, 179  
 Csergő János 272  
 Cservonyenko, Sztjepan 298  
 Csiffáry Gabriella 351  
 Csizik József 85  
 Csizmadia István 281  
 Csóka Sándor 203  
 Csont Ferenc 183, 185  
 Csontos Ferenc 308  
  
 Dandos Gyula 203  
 Dani László 286  
 Danielsson, Tage 392  
 Décsi Gyula 115, 129, 132  
 Deiry, Majid 314  
 Dékán István 15, 18–21, 89, 116  
 Demény Pál 156, 157, 168, 173  
 Demeter Bertalan 308  
 „Derick” 316  
 Déry Tibor 29  
 Dobi István 112  
 Dobróka János 87, 91, 195, 196,  
     283, 289  
 Domokos Mátyás 125  
 Domokos ? 167  
 Donáth Ferenc 122–125, 143, 148,  
     156–158, 163, 166, 167, 169,  
     173, 181, 182, 184–186  
 Dormány László 207, 208  
 „Dorset” 317–319  
 Drahos János 111  
 Dubček, Alexander 297–299  
 Dulles, Allen Welsh 171  
 „Dunai Lajos” *lásd* „Weszely Péter”  
 Dzerzsinszkij, Feliks Edmundovics  
     273  
  
 Edelman, Murray 361  
 Egedy Elemér 73

- Egedy Lehel 73  
 Egri Gyula 23, 24, 30  
 Egri János 129, 130  
 Elekes József 102  
 Engels, Friedrich 371  
 Erdei Ferenc 121, 136  
 Erdély Dániel 385  
 Erdélyi Károly 301, 303–305, 310  
 Erdő Péter 109  
 Erdős Péter 141  
  
 Fábíán ? 114  
 Faludi Ervin 31  
 Farkas Aladár 358  
 Farkas Ferenc, kisbarnaki 216  
 Farkas Gyöngyi 383  
 „Farkas Károly” 385  
 Farkas Mihály 26–28, 30, 32, 149,  
 154, 170, 175  
 Farkas Vladimir 31, 84–86, 119,  
 149, 152, 155, 159, 161, 162,  
 176, 186  
 Fehér Ferenc 281  
 Fehér Lajos 119–144, 168, 176  
 Fehér Lajosné 143  
 Fehér Zsuzsanna 139  
 Feitl István 12, 112  
 Féja Géza 121  
 Fekete Károly 30  
 Fenákel János 182  
 Ferenc József, I. 241  
 Ferenczi párttitkár 207  
 Fiala Ferenc 339  
 Field, Noel H. 151, 153, 171  
 Figder Éva 135  
 „Figyelmes” lásd Aradi István  
 Fischer József 167  
 Fitzpatrick, Sheila 362, 366  
 Fjodorov, A. 158  
  
 Földes György 117  
 Földesi István 207  
 Földesi Jenő 95  
 Földi Iván 151, 153, 171  
 Franke, Otto 202  
 Fráter Olivér 47  
 Friss István 12  
 Fukcius Lajos 381  
 Füleki Katalin 402, 409, 410  
  
 Gábor Miklós 371  
 Gács László 160, 169, 181  
 Gál Éva 200  
 Gál Ferenc 133  
 Galgóczi Erzsébet 81  
 „Gáspár” 385, 393  
 Gayer Imre 169  
 Gazdik Gyula 15, 155  
 Geertz, Clifford 362  
 Gehlen, Reinhard 257, 263, 264  
 Gellériné Lázár Márta 12, 112  
 Geréb Sándor 133  
 „Gerencsér” 390, 393  
 Gergely Jenő 102, 103, 108, 111, 115  
 Gergely Miklós 14  
 Germuska Pál 258, 262  
 Gerő Ernő 11–23, 29, 215, 364  
 Gidáli Gábor 259, 286, 287, 294, 296  
 Gischitz Endre (Gimes András) 173  
 Glebov ezredes 205  
 Gosztonyi János 302, 307  
 Graves, Robert 188, 191  
 Grocenko alezredes 204  
  
 Gyáni Gábor 367, 376, 406  
 Gyarmati György 15, 17, 18, 23,  
 25, 32, 75, 81, 89, 104, 105,  
 113, 115, 121, 123, 135, 141,  
 150, 151, 274, 349

- Gyenes Antal 140, 142  
 Gyenge Emil 131  
 Györe József 12, 15, 18–21  
 Gyurgyák János 371
- Haig, Alexander 313  
 Hanák Gábor 130, 141  
 Harangozó Szilveszter 42, 52  
 Haraszti György 341  
 Haraszti Miklós 381, 385  
 Haraszti Sándor 148, 156, 158, 181, 182, 185, 186  
 Harris Olivér 161, 162  
 Hárs István 25, 31  
 Havas Fanny 381  
 Haynal Imre 188  
 Hazai Jenő 258, 267, 278, 287  
 Hegedűs András 29  
 Hegedűs B. András 133, 200  
 Hegedűs István 140  
 Hejkkolk (Hejkkrek), dr. 264  
 Heller Ágnes 297  
 Hetényi Imre 165  
 Hidasi János 301, 303, 305, 306, 310  
 „Hívő” 113  
 Hoffmann, David L. 362  
 Hollós Ervin 70, 71, 78, 81, 341, 342, 347, 371  
 Holodkov, M. N. 204, 205  
 Horthy Miklós 167, 172, 341  
 Horváth Gusztáv 114  
 Horváth Ibolya 20  
 Horváth J. András 65  
 Horváth József 51  
 Horváth Márton 124, 148, 157, 166–169, 173, 176, 186  
 Horváth Sándor 362, 364, 365, 373, 374, 377, 409  
 Horváth Zsolt, K. 406
- Hruscsov, Nyikita Szergejevics 26, 27, 29  
 Huszár Tibor 124, 297  
 Huszein, Szaddám 313, 314, 321
- Illyés Gyula 398  
 Imocsa Imre 131  
 Imrédy Béla 344, 348  
 Indra, Alois 298, 299  
 Irving, David 81  
 Iscsenko, Georgij Avksentyevics 32
- Jámbor Alajos 167  
 Jámbor József 91, 107, 108  
 Jámbor Zoltán 113  
 Jamrich József 86, 131  
 Jamrich Mihály 125, 126, 129–131  
 Janikovszky Béla 129, 130, 132  
 Jánosi Ferenc 180  
 Jány Gusztáv 78  
 Jávor Miklós 86, 195  
 Jobst Ágnes 34  
 Juhász Gyula 339  
 Juhász István 139  
 Juhász László 154  
 Juhász Pál 280, 281, 283, 289  
 Juhász Tibor 209  
 Juhász százados 280  
 Justus Pál 176
- K. Horváth Zsolt *lásd* Horváth Zsolt, K.  
 Kabai Dezső 203  
 Kádár János 31, 32, 105, 106, 119, 122, 124, 126, 127, 143, 146–149, 155–163, 168, 169, 173, 174, 176, 180–186, 237, 241, 297, 299, 303, 305, 310, 363



- Kajári Erzsébet 15, 18, 23–25, 89, 298  
Kajli József 84, 137, 138  
Kákóczi András 351  
Kállai Gyula 31, 125, 142, 167, 169, 173  
Kállay Miklós 341  
Kálmán Béla 202  
Kaló Ernő 203  
Kapek, Antonín 298  
Karasz Lajos 41  
Karmal, Babrak 313  
Károlyi Márton 152, 159–162  
Kárpáti Antal 209  
Kasitzky Ilona 359  
Kaska, Radko 298  
Kassák Lajos 363  
Kékkői Ferenc 139  
Kelen Béla 133  
Keresztes-Fischer Ferenc 341, 345  
Király Béla 207  
Kirchner, Friedrich 225  
Kis Gál Imre 207, 208  
Kisantal Tamás 371  
Kisbarnaki Farkas Ferenc *lásd*  
Farkas Ferenc, kisbarnaki  
Kisberk Imre 96  
Kiss Ferenc 149  
Kiss János 124  
Kiss Károly 168, 169, 173  
Kiss Sándor, M. 105  
Kiszeljov, Jevgenij Dmitrijevics 23  
Kitzinger Dávid 362  
Kodály Zoltán 114  
Kókai Kun Tamás 263, 264  
Kokurin, A. I. 13  
Kolder, Drahomír 298  
Kollega Tarsoly István 101  
„Kolos” 379, 386, 389, 390, 392  
Komár József 203  
Komendó János 164  
Komornik Vilmos 301  
Konrád Árpád 266  
Koós Béla 166  
Koppányi Jenő 102  
Korda, Alexander 188, 191  
Korda, Michael 188  
Korom Mihály 259  
Korondy Béla 178  
Korponay Miklós 216  
Kósai Éva 355  
Koselleck, Reinhart 361, 375  
Kott, Sandrine 380  
Kovács András (1925) 71  
Kovács András (1927) 95  
Kovács András (1947) 406  
Kovács Éva 386, 395, 396, 401, 403, 405, 411  
Kovács Éva, Sz. 222  
Kovács Imre (1913) 148, 156–158, 167, 169, 172, 173, 185, 186  
Kovács Imre (1914) 301–312  
Kovács István 29, 30, 149, 154, 159, 160, 166, 168, 169, 173, 183  
Kovács Kálmán 137  
Kovács Tamás 338–340, 343, 348  
Kovács százados 208  
Kovai Cecília 400, 401, 408  
Kovai Melinda 397, 400, 408  
Kozák Gyula 363  
Kozáry Andrea 274  
Kozlov ezredes 207  
Köbel Szilvia 101, 103  
Kőhalmi Zsolt 52  
Könczöl Ernő 201, 203, 209  
Köpeczi Bócz Edit 103  
Kőrösi Zsuzsanna 258

- Köteles Henrik 86, 87  
 Krahulcsán Zsolt 21, 33, 35, 104,  
 119, 126, 134, 135, 261  
 Kriegl, František 299  
 Kriszten Rafael 102  
 Kruzslák Béla 168  
 Ksenitz Tibor 380  
 Kucsera László 15, 42, 258, 267,  
 278, 287  
 Kun Miklós 297, 298, 302
- Lajtai Vera 78, 371  
 László Gyula 363  
 László János 396, 403  
 Légmán Anna 401, 407  
 Lengyel Antal 203  
 Lenin, Vlagyimir Iljics 112  
 Lipták Béla 202  
 Litván György 69, 200  
 Lóránt Imre 208  
 Lord, Anthony Clive 188, 191,  
 194, 196, 197  
 Lord, Basil David 188, 194, 196,  
 197  
 Lubbe, Marinus van der 370  
 Lupkovics György 203
- M. Kiss Sándor *lásd* Kiss Sándor,  
 M.  
 Mackó Miklós 207, 208  
 Madzsar József 183–185  
 Mahmud, Seikh 313  
 Major százados 222, 223  
 Majtényi György 362  
 Makk Károly 371  
 Makrai Edit 290  
 Malayek iráni diplomata 330, 331  
 Maléter Pál 206, 207, 209, 357  
 Mansfeld Péter 368
- Márföldi István 203  
 Marján György 203  
 Marján István 207  
 Markó György 94  
 Markó Imre 92, 93, 95  
 Marofka Imre 203  
 Marosán György 302, 304, 307  
 Marquard, Odo 395  
 Marschalkó Lajos 339  
 Marx, Karl 371, 375  
 Mátray Gyula 112  
 Máty László 164  
 Mayer István 308  
 McAdams, Dan 396  
 Medgyes Márton 262, 291, 293,  
 296  
 Megyeri József 133  
 Menyhért Rezső 262, 294–296  
 Mészáros István 102, 109  
 Mészáros József 215, 217, 221  
 Mészáros László 110  
 Meszlényi Zoltán 110, 111  
 Mező Sándor 354  
 Mihalitsch Ferenc 229  
 Mikes Tamás 202  
 Miklós Béla 109  
 Miklós Tibor 320  
 Mindszenty Jánosné *lásd* Pehm  
 Jánosné  
 Mindszenty József 104, 106–117,  
 358–360  
 Mink András 81  
 Mlynař, Zdeněk 297  
 Mocsár Gábor 81  
 Molnár Imre 263, 265, 266, 286,  
 287  
 Molnár őrnagy 280  
 Móró István 218, 300  
 Murad, Adil 327

- Murányi-Kovács Endre 359  
 Müller Rolf 17, 91, 104, 119, 126,  
 134, 135, 349, 351
- Nádasi Sándor 287  
 Nádasi őrnagy 280  
 Nagy Ferenc 170  
 Nagy György 33  
 Nagy Imre 20, 23, 29, 128, 143,  
 215, 349, 350, 353–360  
 Nagy ? 263, 264  
 Negele Tibor 209  
 Nemes Dezső 75  
 Nemeskürty István 78  
 Németh György 384  
 Németh József 330  
 Németh László 121  
 Némethné Vágyi Karola 215  
 Neuberger, Joan 362  
 Neumann Eszter 401, 402, 408,  
 409  
 Nógrádi Sándor 30  
 Nonn György 31  
 Novák Károly 186  
 Novotný, Antonín 297
- Okváth Imre 25, 91, 351  
 Orbán Éva 202  
 Orbán László 166, 167, 169, 175,  
 181, 182, 186  
 Ortutay Gyula 77
- Örkény István 94
- Padányi Mihály 129, 130, 141  
 Palasik Mária 89, 102, 104, 135  
 Pálffy György 123, 124, 129, 132,  
 134, 167–171, 173, 175–178  
 Pallagi Ferenc 95
- Papp János 35  
 Pártay Tivadar 120  
 Pataki Ferencné (Hajdu Erzsébet) 154  
 Pataki Sándor 27  
 Pearson, Geoffrey 362  
 Pehm Jánosné 116, 117  
 Peták Pál 95  
 Péter Gábor 27, 28, 31, 83–85,  
 105, 111, 115, 119–124, 126,  
 127, 129, 130, 132–136,  
 139–143, 145–151, 153–156,  
 163–165, 170, 174, 175, 177,  
 180–182, 184–186  
 Péter Gáborné (Simon Jolán) 145,  
 153–155, 157, 164, 184  
 Petrikné Vámos Ida 65, 150  
 Petrov, Nyikita V. 13  
 Pfeffer Gyula 209  
 Picasso, Pablo 392, 393  
 Piller, Jan 298  
 Pintér István 203, 208, 209  
 Pióker Mihály 258, 259, 287  
 Piros László 13, 14, 16, 18–25, 27,  
 28, 89  
 Pius, XII. 107  
 Pleidell János 358  
 Pócsfalvi-Szkiba György 203  
 Pólya Tibor 404  
 Pór Edit 130, 141  
 Pozsonyi Ferenc 281  
 Pócze Tibor 15, 25  
 Princz Gyula 154  
 Pritz Pál 339  
 Pulay Gergő 398, 399, 404, 408
- Rácz Sándor 78, 96, 303, 305  
 Radnóti Miklós 77  
 Rainer M. János 124, 199, 200,  
 258, 363, 383

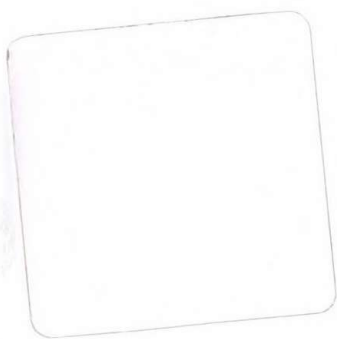


- Rajk Endre 166, 172  
 Rajk László 27, 32, 110, 122, 146,  
 147, 152, 153, 157, 161,  
 165–180  
 Rajk Lászlóné (Földi Júlia) 168,  
 172  
 Rajki Sándor 21  
 Rajna János 281  
 Rajnai Sándor 42, 305  
 Rajner János 114  
 Rajniss Ferenc 111  
 Rákosi Mátyás 11, 12, 27, 29, 106,  
 107, 111, 112, 115, 135, 136,  
 145, 149, 151, 156, 157,  
 161–163, 170, 171, 183–186,  
 215, 237, 350, 364, 399  
 Rankovics, Alekszandar (Ranković,  
 Aleksandar) 147  
 Rassay Károly 348  
 Rátonyi Pál 83  
 Rédei Miklós 48  
 Reichardt, Rolf 361  
 Repnik József 286  
 Ricoeur, Paul 402  
 Rigo, Emil 298  
 Rittersporn Gábor 362  
 „Rónai” 217, 220–223, 230,  
 248–250, 253, 255  
 Roraback, Meyer Richard 188, 190  
 Ross, Einar 190  
 Rózsa Ferenc 74, 77, 183  
 Ruha József 203  
  
 S. Varga Katalin *lásd* Varga Katalin, S.  
 Sáfrány József 320  
 Ságvári Endre 74  
 Sándor Pál 183, 185  
 Schiffer Pál 181, 182  
 Schmiedl, ? 233, 235–237, 240, 245  
 Schönherz Zoltán 183  
 Schüle, Annegret 380  
 Schweizer, Werner 151  
 Seleszt, Pjotr 298  
 Selmeczi György 18, 21  
 Sepsei György 259  
 Siklósi ? 63  
 Simák Miklós 203  
 Simon csehszlovák politikus 299  
 Sinka István 120, 121  
 Sipos Levente 12, 112, 120, 215  
 „Sirály” 391  
 Smrkovský, Josef 299  
 Solt Pál 20  
 Sólyom László 32, 123, 124, 126,  
 135, 136, 146, 167  
 Sombor-Schweinitzer József  
 338–348  
 Sontag, Susan 83  
 Ständeisky Éva 199, 204, 258, 363  
 Stic István 209  
 Stolte István 165  
 Sümegi György 91, 349, 351, 352,  
 358, 359  
 Švestka, Oldřich 298, 301–304,  
 308, 309, 311, 312  
 Svoboda, Ludvík 297  
  
 Sz. Kovács Éva *lásd* Kovács Éva, Sz.  
 Száberszky (Száberszki) József 84,  
 85, 130, 135  
 Szabó Bálint 124  
 Szabó Győző 20  
 Szabó József 291, 293, 296  
 Szabó Károly 203  
 Szabó Márton 361, 369, 375, 372  
 Szabó Pál 175

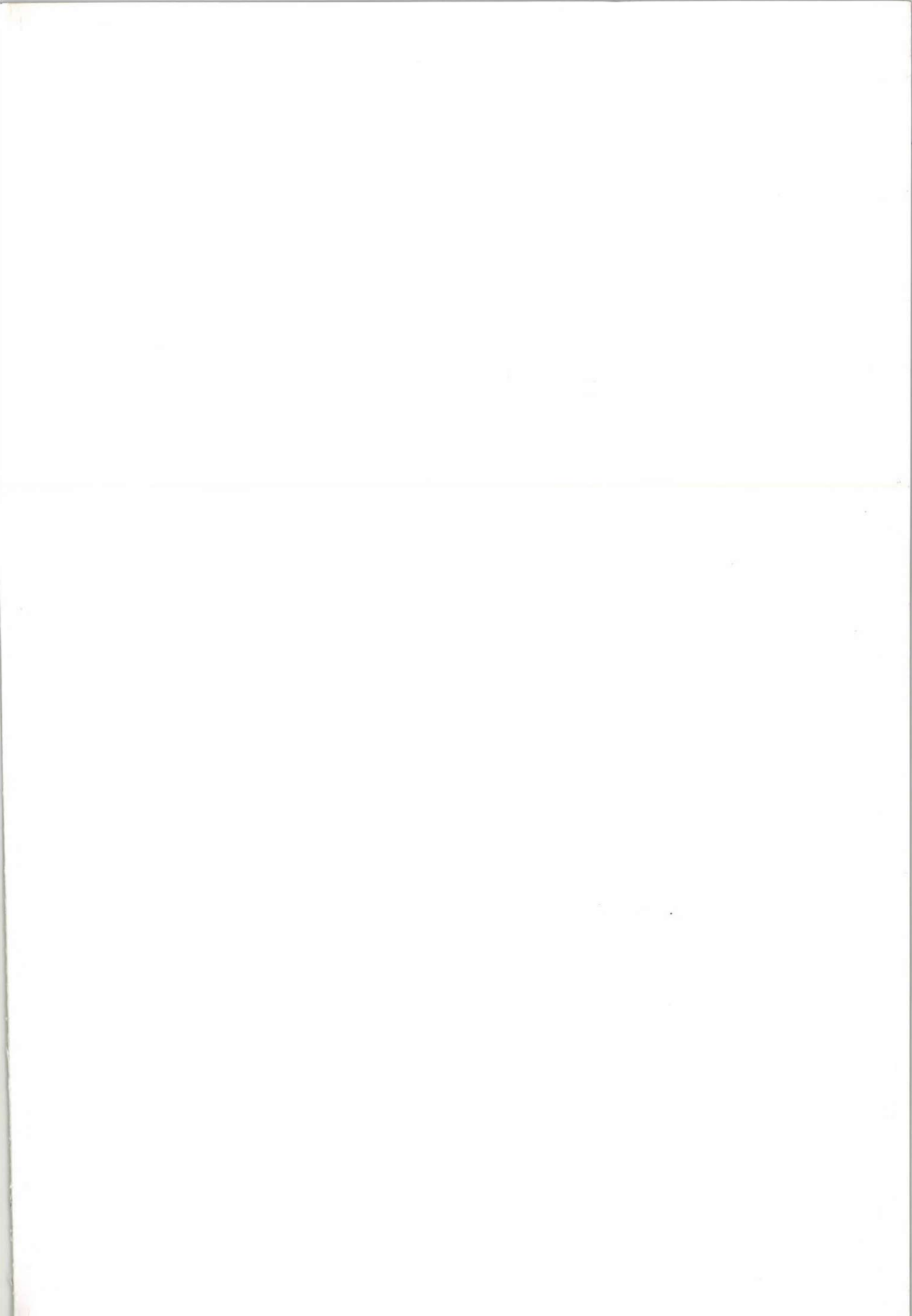
- Szabó, Frau 264  
Szacski János 97  
Szakasits Árpád 148, 156–158,  
163, 167, 169, 173, 174, 181,  
182, 184, 185  
Szálasi Ferenc 172, 344  
Szamosi Tibor 133  
Szántó György 32  
Szántó Konrád 103  
Szász Béla 165  
Szebenyi Endre 177  
Szekeres András 361, 406  
Szekfű Gyula 114, 348  
Szendi György 85  
Szendy György 31  
Szereda, Vjacseszlav T. 32, 200  
Szerov, Ivan Alekszandrovics 204,  
216  
Szigeti Károly 321  
Szikla Péter *lásd* Szolnok Péter  
Szilágyi István 260  
Szilágyi László 203, 207  
„Szilvási” 263  
Szirmai István 167, 169, 186  
„Szirom” 222  
Szívós Péter 96  
Szóda Ferenc 114  
Szolnok Péter 299–305, 309–312  
Szöllősi Jenő 111  
Szőnyi Tamás 381–384, 387–389  
Szőnyi Tibor 151–153, 165,  
169–171  
Sztálin, Joszif Visszarionovics 13,  
27, 29, 145, 146, 164  
Sztankó Pál 306  
Sztikalin, Alekszandr Sz. 32, 200  
Sztrokovszkij, Nyikolaj 158  
Szűcs (Szűcs) Ernő 31, 146, 147,  
152, 153, 157, 176, 179, 183  
Szűcs László 362, 363, 371–375  
Szűcs Sándor 201, 203, 209  
T. Varga György *lásd* Varga György,  
T.  
Tabajdi Gábor 133, 381  
Takács Tibor 119  
Talabani, Dzsálal 322, 325, 326  
Tamás Ferenc 209  
Tardos Tibor 29  
Tárnoki János 28, 87  
Taylor, Russel 188, 191  
Temesi Gábor 361, 367–371, 374,  
375  
Thomka Beáta 396  
Tihanyi János 108, 111, 133  
Tildy Zoltán 156, 158, 167, 169,  
172–174, 357  
Tímár István 85, 135  
Tischler János 187  
Tito, Joszip Broz 170, 171, 407  
Toldi Ferenc 32  
Tónay Aladár 113  
„Toncsi” 263, 265  
Tonhauser Pál 186  
Tót Imre 203  
Tóth Eszter 151  
Tóth Eszter Zsófia 379, 386, 395  
Tóth Imre 358  
Tóth Miklós 222, 223  
Tömpe András 83, 104, 141, 177  
Tömpe István 169  
Török József 109  
Trencsényi Balázs 361  
Tübke, Werner 358  
Udvarnoky Virág 402, 410  
Uitz Béla 358  
Ujszászy István 341

- Ungváry Krisztián 47, 133, 218, 381  
 Urbán Ernő 142  
 Urbán Lajos 129, 131, 132
- Vaculík, Ludvík 297  
 Vad Lajos 290  
 Vági Ferenc 151, 153  
 Vagyóczky Béla 47, 48, 51  
 Vajda Gábor 142  
 Vajda Júlia 386, 401, 402, 409  
 Vajna Gábor 111  
 Valencsák János 15  
 Váli Zoltán 358, 359  
 Valuch Tibor 379  
 Vályi Péter 302, 307  
 Vannay László 71  
 Váradi Gyula 207  
 Varga András 16  
 Varga György, T. 11  
 Varga István 168, 169  
 Varga Katalin, S. 15, 18, 25, 89  
 Varga Krisztián 342, 347  
 Varga László 149  
 Varga László, Á. 65  
 Varga Magdaléna Andrejevna 209  
 Varga Mihály 260  
 Vas Zoltán 154
- Vásárhelyi Miklós 141  
 Vasziljevskaja, Vanda 158  
 Vég Béla 23, 24  
 Veres Péter 125  
 Viczián Zsófia 404, 405  
 Villányi András 177  
 Villányi Ernő 177  
 Vörös János 170
- Wayand Tibor 342, 347  
 „Weszely Péter” 218, 219
- „Z” lásd Zákó András  
 Zádorné 154  
 Zakar András 115  
 Zákó András 215–223, 230, 234–236, 238–240, 242–245, 247–250, 253–255  
 Zamek Vladimir 291, 293  
 Zamek Vladimírné 271  
 Zanathy János 20  
 Závorszky rendőrkapitány 165  
 Zinner Tibor 20  
 Zombory Máté 399, 400, 407
- Zsenei Ferenc 129, 132  
 Zsenei László 131  
 Zsidi Gyula 86











Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2007-ben indította el internetes folyóiratát, a *Betekintőt*, azzal a céllal, hogy rendszeres publikációs lehetőséget biztosítson a magyar politikai rendőrséggel foglalkozó kutatásoknak. Az évente négy alkalommal megjelenő folyóirat első öt évfolyamában mintegy másfél száz szaktanulmány, dokumentumközlés, recenzió látott napvilágot, amelyekből most jó párat valóságosan is kezébe vehet az olvasó. A 2007 és 2011 között megjelent írásokból válogatva ugyanaz a cél vezérelt minket, mint az egyes lapszámok összeállításánál: betekintést kívántunk nyújtani a rendszerváltás előtti államvédelmi/állambiztonsági szervek működésébe és az általuk keletkeztetett forrásokba, megpróbáltuk bemutatni a titkosrendőrségi tevékenységnek a társadalmi élet különböző színtereire gyakorolt hatását, valamint mindennek a helyét a hazai kollektív emlékezetben.

5200 Ft

ISBN 978-963-236-733-0



9 789632 367330